DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Jog- és Államtudományi Kar

Doktori Iskola

A környezethez való jog nemzetközi megjelenése

Múltbéli állomások, a jelenkor kihívásai és jövőbeli lehetőségek

Doktori értekezés

dr. KÖBÖL-BENDA Vivien

témavezető: BÁNDI Gyula, D.Sc., tanszékvezető egyetemi tanár

kézirat lezárásának dátuma: 2023.11.26.

Budapest,

2023

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

Tartalomjegyzék

Köszönetnyilvánítás **4**

Bevezetés **5**

I. rész: Fogalommeghatározás és alapozó gondolatok **15**

1. fejezet: A környezet fogalma **15**

1.1. A környezet fogalma értelmezőszótárak tükrében 15

1.2. A környezet fogalmáról alkotott jogirodalmi álláspontok 17

1.3. Egyes nemzetközi jogi dokumentumok fellelhető fogalomhasználat 22

1.4. Gondolatok a környezet fogalmáról 26

1.5. Az ökocentrikus és antropocentrikus jogfelfogás közötti különbségről 29

2. fejezet: Környezethez való jog az emberi jogok nemzetközi rendszerében, valamint összefüggése a nemzetközi környezetjoggal **32**

2.1. Az emberi jogok területe, a nemzetközi jog részeként 32

2.2. Nemzetközi környezetjog mint önálló terület 37

2.3. Környezethez való jog – a nemzetközi emberi jogi rendszer és környezetjog területei között 38

3. fejezet: A vizsgált nemzetközi dokumentumok jogi természete, a soft law dokumentumok jelentősége **40**

II. rész: A környezethez való jog emberi jogként történő elismerésének morális háttere **47**

4. fejezet: A jog és az erkölcs kapcsolata – tekinthető-e a környezethez való jog léte önmagában morális értéknek **47**

5. fejezet: Emberi jogok mint morális követelmények, valamint az emberi méltóság szerepe a nemzetközi jogban **54**

6. fejezet: Valláserkölcsi nézetek a környezetről, kapcsolódó emberi jogokról és az ember környezetben betöltött szerepéről **62**

6.1. Az ember szerepe a teremtésben, uralmának valódi jelentése a Biblia szerint 65

6.2. A Katolikus Egyház társadalmi tanítása a környezetről, különös tekintettel a Laudato si' kezdetű enciklikára 69

6.3. További vallások környezetről alkotott nézeteinek bemutatása 79

7. fejezet: Morális értékeket hordozó koncepciók a nemzetközi környezetjogban **85**

7.1. Az emberiség közös öröksége 88

7.2. Az emberiség közös érdeke és felelőssége 92

7.3. A kulturális és természeti örökség 94

7.4. Az emberiséget közösen foglalkoztató kérdések 96

7.5. A generációk közötti és nemzedékeken belüli méltányosság, illetve igazságosság kérdései mint a fenntartható fejlődés összetevői 102

8. fejezet: Új típusú jogosultságok, esetleges jövőbeli jogalanyok **112**

8.1. A természet jogai ('rights of nature') koncepcióról 112

8.2. A természet jogai koncepció megjelenésének példái 115

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

8.3. Környezethez való jog és a természet, illetve állatok jogai 120

9. fejezet: Gondolatok a környezethez való jog morális alapjáról 122

III. Rész: Az emberi jogok nemzetközi rendszere és a környezeti szempontok megjelenése.125

10. fejezet: Megjelenik-e a környezethez való jog a nemzetközi jogok globális rendszerében? 125

11. fejezet: Környezeti szempontok az ENSZ emberi jogi dokumentumaiban 130

11.1. Példák a már elismert jogok „zöld" értelmezésére.....136

11.2. Kísérlet a környezethez való jog emberi jogként történő deklarálására – az 1994-es „Ksentini jelentés" 170

12. fejezet: Gondolatok a környezeti szempontok nemzetközi emberi jogi rendszerben való megjelenéséről..... 173

IV. rész: Az emberi jogi szemléletmód és a környezethez való jog a nemzetközi környezetjogban 175

13. fejezet: Az ENSZ környezeti vonatkozású soft law aktusainak áttekintése..... 175

14. fejezet: Többoldalú környezeti megállapodások és az emberi jogok..... 193

15. fejezet: Gondolatok az emberi jogi szempontok környezetjogban való megjelenéséről. 198

V. Rész: A környezethez való jog fejlődése a nemzetközi jog regionális szintjén 201

16. fejezet: A környezethez való jog az Európa Tanács égisze alatt született dokumentumokban 201

16.1. A Parlamenti Közgyűlés törekvései 201

16.2. Az Európai Szociális Charta környezeti relevanciája 212

16.3. Az Emberi Jogok Európai Bírósága által folytatott interpretáció keretei.....215

16.4. Környezeti esetek az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatában 217

16.5. A környezethez való jog elismerésének aktuális helyzete az Európa Tanácson belül 247

17. fejezet: A környezethez való jog az emberi jogok amerikaközi rendszerében 258

17.1. A San Salvador Jegyzőkönyvről és alkalmazhatóságáról, különös tekintettel a Bíróság 2017-es tanácsadó véleményére 259

17.2. Az Emberi Jogok Amerikaközi Bizottságának és Bíróságának környezeti joggyakorlata....264

18. fejezet: Környezethez való jog az emberi jogok afrikai rendszerében, különös tekintettel az Afrikai (Banjul) Chartára..... 269

19. Fejezet: Környezethez való jog az Emberi Jogok Arab Chartájában..... 281

20. fejezet: Délkelet ázsiai Nemzetek Szövetségének Emberi Jogi Nyilatkozata 285

21. fejezet: A környezethez való jog procedurális oldalának kiépülése regionális szinten ... 289

21.1. Az Aarhusi Egyezmény 289

21.2. Az Aarhusi Egyezmény elfogadása.....289

21.3. Az Escazúi Megállapodás.....306

VI. Rész: Paradigmaváltás a nemzetközi jog globális szintjén - Az ENSZ Emberi Jogi Tanácsának 48/13. sz. határozata, valamint a 76/300. sz. közgyűlési határozat és az elfogadáshoz vezető út.....310

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

22. fejezet: A környezeti válság emberi jogokra gyakorolt hatásának fokozatos felismerése – lépések a környezethez való jog deklarálásához 310

22.1. Az Emberi Jogi Tanács működésének kezdeti időszakában megtett lépések a környezet és emberi jogok közötti kapcsolat erősödő elismerése terén 311

22.2. Nemzetközi Megállapodás a Környezetért 317

22.3. A 72/277. számú határozat alapján született ENSZ Főtitkára által készített jelentés és utóélete 320

22.5. További releváns megnyilvánulások a deklarációhoz vezető út során.....330

23. fejezet: Új korszak – a közvetett jogfejlődést felváltó egzakt deklaráció és lehetőségei . 332

23.1. Az ENSZ Emberi Jogi Tanács történelmi jelentőségű 48/13. számú határozata.....332

23.2. A Közgyűlés 76/300. számú határozata, mint a globális elismerés következő lépése 337

23.3. A környezethez való jog szokásjogi vagy általános jogelvi elismerésének lehetősége.....341

23.4. Hogyan tovább? Kilátások a határozatok elfoadását követően 348

VII. rész Összefoglaló gondolatok.....359

Rövidítések jegyzéke 387

Felhasznált források.....389

A szerző témában publikált tanulmányai.....443

I. számú melléklet: Az Escazúi Megállapodás bemutatása.....446

II. számú melléklet: A 48/13. számú határozat elfogadását megelőző ENSZ dokumentumok áttekintése 455

III. számú melléklet: A 48/13. számú határozat elfogadását megelőző különleges képviselői jelentések, további ENSZ szereplők kezdeményezései.....467

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

Köszönetnyilvánítás

Hálás köszönettel tartozom témavezető Professzoromnak, aki szakmailag és emberileg is támogatott a jelen értekezlet megírásához vezető úton.

Köszönöm továbbá Karunk oktatóinak, munkatársaimnak, témában kutató kollégáknak, akik észrevételeikkel, ötleteikkel segítették munkámat.

Hálával tartozom családomnak, férjemnek, barátaimnak türelmükért és támogatásukért.

Édesapám, Benda Henrik és nagyapám, Perlaki Gyula emlékének dedikálva

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

Bevezetés

Úgy gondolom, hogy egy kutatás eredménye nem kizárólag előre kiszámítható és pontosan eltervezett lépések által születhet meg. Ez különösen igaz egy doktori értekezésre is, mely a szerző értékválasztását, egy adott téma iráni elhivatottságát is kifejezi, e személyes jellege miatt számos – sokszor talán tudat alatt befolyásoló – impulzus vezet megírása során. Visszatekintve korábbi tanulmányaimra, a jogi egyetem első évében magával ragadott az a gondolat, hogy az ember által alkotott pozitív jog felett állhat egy morális szempontokat megvalósító, magasabb rendű jog. Azt hiszem, ez a felismerés vezet azóta is jogi pályámon, amit tanulmányaim előrehaladtával egyre előteljesebben meghatározott az emberi jogok védelme iránti elkötelezettség. Mindeközben egyre kevésbé zárkózhattam el a bolygónk elrettentő környezeti állapotától, a jövőnket érő fenyegetések valóságától. A diplomám megszerzésének idejére tehát ez a három, bennem *intuitív* módon erősödő gondolat – a jog és morális kérdések elválaszthatatlan kapcsolata, az emberi jogok fontossága és a környezeti válsággal szembeni lépések megtételének elengedhetetlen mivolta – vezetett el jelen értekezés témaválasztásához, sőt, bár nem sejtettem, egyúttal a kutatási koncepciómat is mélyen meghatározták. Hiszem, hogy az egészséges környezethez való jog elismerése, védelme és proaktív megvalósítása egyben szimbolikus üzenetet hordoz: közös környezetünket nem óvhatjuk meg az emberi jogok tisztelete nélkül. Ezzel kapcsolatban felmerülhet, hogy ellentmond a környezet önálló – emberi tényezőtől független – védelmére épülő szabályozás logikájának, sőt akár túlzottan emberközpontúnak is bizonyulhat. Ennek feloldására morális tényezők kutatását hívom segítségül, melyek rávilágíthatnak akár a jog *kívánatos* tartalmára is. Továbbá úgy látom, épp az emberi jogokhoz kapcsolódó – elsődlegesen az államok, de akár az egyén vagy más szereplők szintjén realizálódó – kötelezettségek fokozottan segítik a védelem megvalósítását, mely nem csak a jelen, hanem a jövő nemzedékeinek érdekei szempontjából sem hanyagolható el. Végezetül az, hogy miért a nemzetközi jogi megjelenését vizsgálom, kutatói kíváncsiságomnak tudható be, mivel különösen felkeltette az érdeklődésemet az ellentmondás, miszerint létezik egy emberi jog, melyet számos állam alkotmányos szinten véd, de a nemzetközi jogban mégsem egyöntetű ilyen jellegű megítélése.

Fontosnak tartom, hogy az egyes emberi jogok globális szinten való elismerése jelképes jelentőséggel bír, különösen, ha valamilyen világszintű problémára adott válaszként is értelmezzük. Az *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata*[1] (EJENY) 1948-ban kinyilvánította az emberi jogok méltóságból fakadó, megkülönböztetéstől mentes, univerzális és oszthatatlan mivoltát, azért, hogy biztosításuk által elkerülhetővé váljanak azok súlyos jogsértések, amelyek a deklarálás előtti években sújtották az emberiséget. Ez 1966-ban két kötelező megállapodásban

[1] Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata/Universal Declaration of Human Rights. G.A. res. 217A (III), U.N. Doc A/810 at 71 (1948). [továbbiakban: Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata].

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

került megerősítésre, a *Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya*[2] leginkább azonnali kötelezettségeket magával vonó szabadságjogokat tartalmaz, míg a *Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya*[3] pedig komplex, az állam aktív szerepét megkívánó igényekre reagált, amelyek a gazdasági-munkahelyi élettel, alapvető társadalmi, valamint kulturális jogosultságokkal kapcsolatban fektette le – alapvetően fokozatos módon – az állam kötelezettségeit.[4] Értekezésünk szempontjából kiemelendő, hogy bár közvetlenül nem utalt a környezeti kérdésekre, a megfelelő életszínvonalhoz való jogot deklaráló 11. cikke számos olyan aspektust felvet, amely a későbbiekben is összefüggésbe kerültek a környezettel.

Az időben előre tekintve, láthatjuk, a vízhez való jog ENSZ Emberi Jogi Tanács,[5] majd Közgyűlés általi[6] önálló jogként történő elismerése az egyre súlyosabbá váló krízisre reflektált, az ivóvíz 2003-as nemzetközi évének[7] elrendelése mögött állt a tény, hogy addigra világszerte 1,2 milliárd személy nem jutottak biztonságos ivóvízhez, 2,4 milliárd pedig megfelelő higiéniás körülményekhez, részben környezeti okokból eredően.[8] António Guterres, ENSZ Főtitkár 2022-ben, a Föld napján hármas válságnak nevezte a jelenségeket, mellyel szembe kell néznünk: az éghajlatváltozás, a biodiverzitás pusztulása, valamint a szennyezés és hulladék, melyek milliók túlélését és jól-létét fenyegetik.[9] A Fenntartható Fejlődési Célok[10] implementálását vizsgáló 2022-es ENSZ jelentés[11] szerint a nem-fenntartható fogyasztás és

[2] UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY, International Covenant on Civil and Political Rights. Adopted on 19 December 1966. *United Nations Treaty Series,* vol. 999.p. 171./ Magyarországon kihirdette: 1976. évi 8. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülésszakán, 1966. december 16-án elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről. [továbbiakban: Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya].

[3] UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY, International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. Adopted on 16 December 1966. *United Nations Treaty Series,* vol. 993. p. 3. / Magyarországon kihirdette: 1976. évi 9. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülésszakán, 1966. december 16-án elfogadott Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről [továbbiakban: Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya].

[4] Az elfogadás mögött álló ideológiai konfliktusokról ld.: Manfred NOWAK: The International Covenant on Civil and Political Rights. In.: Felipe GÓMEZ Isa–Koen DE FEYTER (eds.): *International Human Rights Law in a Global Context.* Bilbao, University of Deusto, 2009. 271–277.

[5] UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS COUNCIL. *Resolution 15/9. Human rights and access to safe drinking water and sanitation.* 6 October 2010.. A/HRC/RES/15/9.

[6] UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY: *Resolution adopted on 28 July 2010. A/RES/64/292*. [továbbiakban: A/RES/64/292.].

[7] A nemzetközi év prioritásának kijelöléséről, előkészítéséről szóló párbeszédről ld.: UNITED NATIONS, International Year of Freshwater 2003- Launch of the International Year of Freshwater 2003, United Nations, New York, 12 December 2002. https://bit.ly/3Sa8tQK

[8] John SCANLON–Angela CASSAR–Noémi NEMES: Water as a Human Rights*? IUCN Environmental Policy and Law Paper No. 51.*15–16.

[9] *António Guterres (UN Secretary-General) on International Mother Earth Day 2022.* https://media.un.org/en/asset/k19/k196spv626

[10] ZLINSZKY János–BALOGH Dorka (szerk.): Világunk átalakítása – *A fenntartható fejlődés 2030-ig megvalósítandó programja. Az Egyesült Nemzetek Közgyűlése által 2015. szeptember 25-én elfogadott 70/1. sz. határozat.* Budapest, PPKE JÁK, 2016. [továbbiakban: Világunk átalakítása…].

[11] UNITED NATIONS: *The Sustainable Development Goals Report 2022.*

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

termelés jelentik e problémák gyökerét.[12] A környezeti válság két oldalán – ha nem is kizárólagosan, de dominánsan – az embert találjuk: egyrészt okozója, másrészt elszenvedője a jelenségeknek. E két pólus között azonban nincs arányosság, a válság tünetei bár mindenkit érintenek, sokszor számottevőbben terhelik azokat, akik kevésbé járultak hozzá kialakulásához, így az őslakosokat, jövő nemzedékeit, a társadalom kiszolgáltatott helyzetben lévő tagjait vagy a fejlődő országok lakóit. Az így kialakuló egyenlőtlenség globálisan, regionálisan, nemzeti és helyi szinten is megjelenik, sőt a válság egyes elemei csak fokozzák.

A vízhez való jog deklarálását eredményező felismeréshez hasonlóan, a környezeti válság emberi jogi szempontú is, mely felveti környezethez való jog minél szélesebb körű elismerését, mely által reagálhatunk e kihívásokra. Például alkalmas lehet a környezetjogi kötelezettségek megerősítésére, úgy, hogy azokhoz a végrehajtást előmozdító *szubsztantív* – lényegi – és *procedurális* – eljárási – jogosultságokat kapcsol. Mindazonáltal nem indifferens, milyen tartalommal történik a jog elismerése, hiszen kézenfekvő lehet a túlzottan emberközpontú értelmezés, melyben az ember a környezet felé helyezi magát. Úgy vélem, hogy ezen a ponton elengedhetetlen a kérdés morális szempontú értelmezése, mely alkalmas lehet a szükséges egyensúly megteremtésére, amelyben az egyes releváns szereplőket érintő kötelezettségekhez alanyi jogosultságok társulnak, egy olyan koncepció elismerése mellett, amelyben az ember nem áll a természet és elemei felett, hanem részese, sőt kiemelt felelősséggel bíró tagja annak. Ebben a formában a környezethez való jog elismerése azt üzeni, hogy az emberi jogok oltalma elengedhetetlen a környezet védelme során, nem elfelejtve az emberek e vonatkozásban fennálló hangsúlyos személyes és kollektív felelősségét. E gondolatból kiindulva az értekezésben felvázolom azokat a morális tartalommal bíró, nemzetközi jogi, általános jogi jelentőségű koncepciókat, illetve valláserkölcsi megközelítéseket, melyek a környezethez való jog tartalmának definiálása során iránymutatóként szolgálhatnak, hozzájárulva egyrészt az emberi jogként történő elismerés létjogosultságának alátámasztásához, másrészt a környezet ebből fakadó védelmének priorizálásához.

A fent már említett, de a maguk teljességében itt ki nem fejtett, rendkívül kiterjedt és összetett káros környezeti jelenségeket és azok emberi eredetét egyre inkább alátámasztják a természettudományi kutatások alapján feltárt tények. Emberi eredetű hatások, amelyek hátrányosan érintik az egész emberiséget, ezért nem csoda, ha ezekre jogi, azon belül is nemzetközi jogi választ is ad a környezetjog, amely, mint az értekezés során látni fogjuk, széles spektrumban határozza meg elsősorban az államok kötelezettségeit, egyre inkább más jogalanyokra is közvetlenül kiható módon. Előfeltételként tekintve a környezethez való jog emberi jogi jellegét, elengedhetetlen a más jogokkal fennálló kapcsolatának vizsgálata, melyet kiegészítek az emberi jogok nemzetközi környezetjogban való megjelenésének áttekintésével. E kutatási szakasz elsődleges célja a környezethez való jog elhelyezése az emberi jogok

[12] UNITED NATIONS: *The Sustainable Development Goals Report 2022*. 50.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

nemzetközi rendszerében, illetve annak tisztázása, hogy egy egyben tekinthető-e a különböző nemzetközi jogi területek – jelen esetben elsődlegesen az emberi jogok és környezetjog – közötti integrációt előmozdító tényezőnek. Választ keresünk arra is e körben, hogy milyen fejlődési folyamat vezetett el oda, hogy jelen értekezés írásának idejére, fáradtságos út után megvalósulhatott legalább a globális deklaráció.[13]

A kutatási lépések által vizsgálandó jogforrások köre távolról sem szűkíthető le a nemzetközi jog kötelező aktusaira – kiváltképpen nem, hiszen a kötelező jogforrások számára ez a kérdés még ma sem közvetlen elvárás –, amint a nemzetközi jog maga sem erre épül csupán. Így szükségképpen kitérünk a jogilag nem kötelező, de kiterjedt jogi relevanciával bíró un. *puha jogi* aktusokra is, amelyek tartalmi elemzésén túl kiemelt jelentőséget szentelünk a *'soft law'* jellegből fakadó sajátosságok, következmények megvilágításának, beleértve a használat lehetséges előnyeit is.

Az értekezésben folytatott vizsgálat elsődlegesen a nemzetközi jog, mint befogadó kontextusában közelíti meg a környezethez való jogot, mindazonáltal szükségképpen hozzátesszük és figyelembe vesszük az emberi jog – elsősorban alkotmányos szinten történő – nemzeti jogi megjelenését is, hiszen a hatások kölcsönösek. Ugyanakkor hangsúlyozzuk, hogy egy adott nemzeti szabályozás alkotmányjogi, közigazgatási jogi vagy egyéb belső jogi szempontú elemzése, több állam közötti összehasonlító jogi elemzés, a kapcsolódó jogi problémák, illetve a nemzetközi jog nemzeti jogra gyakorolt hatásának vizsgálata önmagában is olyan széles terület, amely természetesen nem is egy önálló kutatás tárgyát képezi. Jelen értekezésben tehát nem célom a környezethez való jogot, mint egy vagy több ország által, a saját jogrendjükkel összhangban elismert alapjogot részleteiben vizsgálni, hanem csak annyiban térek ki erre, amennyiben az a nemzetközi jog szempontjából valamilyen relevanciával bír. A globális szint értelmezése jelen kontextusban semmiképpen sem lenne lehetséges a regionális nemzetközi jog vívmányainak figyelembevétele nélkül, ez *különösen* igaz a környezethez való jog e szinten való megjelenésére, elsősorban az európai, amerikaközi és afrikai rendszerben, ahol lehetőségünk van több, eltérő jogi természetű aktus mellett a releváns joggyakorlat elemzésére is.

Miután jelen értekezés írásakor már adott a globális elismerés ténye, szükségesnek tartom a *soft law* jellegből fakadó következmények áttekintését. Ehhez szükséges a *'hard law'* és *'soft law'* közötti különbségtétel érzékeltetése, illetve utóbbi nemzetközi jogban tapasztalható megjelenésének előzetes vizsgálata. Tartami szempontból viszont egyre több nyitott kérdéssel találjuk szembe magunkat. Kik lehetnek a jog alanyai, mennyiben terjeszthető ki a jövő nemzedékekre vagy a környezetre és elemeire, miként érvényesülhet a csoportjogi felfogás az

[13] A tiszta, egészséges és fenntartható környezethez való jogot globális szinten először az ENSZ Emberi Jogi Tanácsa mondta ki 48/13. sz. határozatában, 2021. október 8-án, majd megerősítette az ENSZ Közgyűlése 76/300. sz. határozatával 2022. július 26-án. Az értekezés későbbi fejezeteiben mindkét határozat részletesen elemzésre kerül.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

individuális megközelítés mellett? Ki/mi a kötelezetti kör? Ez pusztán a nemzetközi jog „tipikus" szereplőire, mint az államokra és nemzetközi szervezetekre korlátozódik vagy az egyének és a jogi személyek – akár a multinacionális vállalatok – is kötelezettek lehetnek, vagy kellene, legyenek? Végül, mi a beazonosítható és a *kívánt* tartalom, mely jogok, szabadságok és kötelezettségek bírnak meghatározó erővel e szempontból? Mindezekre lehetetlen részleteiben válaszolni egyetlen értekezés keretében, e kérdések egyenként is önálló disszertációként válaszolhatók meg, így itt csak a kereteket vázolhatjuk fel,

Leegyszerűsítve tehát több fő kérdést tudunk azonosítani az értekezés keretében folytatott kutatás során:

- *Miért vált szükségessé* a környezethez való jog emberi jogi jellegének globális szinten történő elismerése, az emberi jogok hivatalos katalógusába történő beemelése?
- *Miként jelenik meg* a nemzetközi jog szubsztantív és procedurális oldala globális és regionális szintjein, figyelembe véve az emberi jogok rendszerét és általában a környezetjogot?
- *Hogyan kellene megtörténnie* formai és tartami szempontból a jog globális szintű deklarálásának?
- Az eddig áttekintett jogfejlődés fényében *milyen potenciális hatással járhat* a környezethez való jog elismerése, globális, regionális és nemzeti szinten?

E kérdések határozzák meg az értekezés szerkezeti felépítését és módszertanát is. Ennek megfelelően az értekezés több egymásra épülő fő egységre bomlik, amelyek önmagukban elemzésre érdemes kérdéseket járnak körbe, mindazonáltal sorrendjük nem véletlenszerű, az egyes részek egymásra épülnek, végső következtetéseinket csak valamennyi tartalmi egység tanulságának szem előtt tartása mellett vonhatjuk le.

Az *Alapozó gondolatok* (**I. rész**) nevet viselő rész keretében röviden kitérünk a környezet fogalmára, az emberközpontúság kérdésére, a nemzetközi emberi jogi rendszer és a környezetjog közötti potenciális átfedésre, mindazonáltal nem a részletes elemzés szándékával, csupán a megfelelő orientálás végett. Mindezek körvonalazása segít abban, hogy a továbbiak számára vizsgálati keretet adjunk, irányokat szabjunk meg.

Az **II. rész** keretében a *'Miért?'*-re fókuszálunk*, jogelméleti* értelemben járjuk körbe témánkat, a jog és azon belül az emberi jogok által képviselt értékek azonosítása mellett, figyelembe véve több vallás vonatkozó nézeteit is, amelyeket az emberiség jelentős része számára ma is meghatározóak. Tekintettel arra, hogy az értekezésnek nem célja minden részlet feltárása, hanem az irányultságok érzékeltetése, ezért ez utóbbi nézeteket – bárminemű szubjektív állásfoglalás nélkül, inkább gyakorlati okokból – az Assisi Deklarációkban[14] részt vevő

[14] The Assisi Declarations – Messages on Humanity and Nature from Buddhism, Christianity, Hinduism, Islam & Judaism. Basilica Di. S. Francesco Assisi – Italy. WWF 25th Anniversary, 29. September 1986. [továbbiakban: Assisi Deklarációk].

vallásokra korlátozzuk, mely dokumentum úttörő módon helyezte középpontba a környezet és vallás közötti kapcsolatot. Ennek fényében a zsidó-keresztény, az iszlám, buddhista, hindu álláspontokra összpontosítunk, annak tudatában, hogy természetesen más vallások felfogásait is érinthetnénk, azonban az ilyen részletesség már tárgya és módszere szempontjából is több másik, önálló kutatás részét képezhetné. Ezen felül a III. részben – mint látni fogjuk, összhangban a hitéleti nézetek körében feltárt gondolatokkal – olyan, a nemzetközi környezetjogban fellelhető koncepciókat vizsgálunk,[15] amelyek *valamilyen értéknek* is tekinthető megfontolásból korlátozzák az államok szuverenitását, ezzel árnyalva a nemzetközi jog klasszikus, reciprocitáson, az államok szuverenitásának feltétlen tiszteletén alapuló felfogását. Az e körben folytatott némileg teoretikus elemzés nem öncélú: a morális tényezők feltárása lehetőséget ad a környezethez való jog, mint emberi jog *helyes irányú, tehát értékrendet tükröző* értelmezésének kifejtésére, ebből kifolyólag kétségtelen gyakorlati haszonnal is kecsegtet. Másrészt nyilvánvaló fogalmi és morális alapvetésként is szolgál e rész, amely nélkül nem tudnánk a következő részeket megfelelő módon vizsgálni.

A **III. rész** egyrészt bemutatja azt, ami manapság adott a nemzetközi emberi jogi rendszer globális szintjén, ami tehát nem túl sok közvetlen elemet jelent, ennek következtében ahol sokáig elsősorban más emberi jogok környezetspecifikus értelmezése állt csupán rendelkezésre. E ponton úgy vélem, hogy a már elismert emberi jogok „zöldebbé tétele" – kétségtelen fontosságának, a követendő irányt, tartalmat is valamiképpen kijelölő mivoltának elismerése mellett – nem azonosítható a *per se* környezethez való joggal, így tehát e körben elsődlegesen azokat a rokon jogokat azonosítjuk, amelyek érvényesítése nem jelenti a jelen értekezés tárgyát képező jog elismerését, de több tényezőből összeadódó módon szoros összefüggésen állnak a környezethez való joggal. Ez a közvetett megjelenés értelemszerűen hiányos, hiszen kereteit az a jog határozza meg, amit értelmezési segédletként felhasznál, így annak korlátaihoz kénytelen igazodni.

Mint említettem, a nemzetközi jogon belül bizonyos szempontból határterületnek tekinthető az emberi jogok és a környezetjog rendszere, ezért az **IV. részben** a nemzetközi környezetjog területéhez köthető kötelező és soft law dokumentumokat tekintem át, elsődlegesen abból a perspektívából, hogy miként jelennek meg az emberi jogi szempontok e területen belül. A kötelező erővel nem bíró aktusok körében leginkább azokat a „mérföldkőnek" is tekinthető aktusokkal foglalkozom, melyek meghatározó jellegűnek bizonyosultak, nem csak a környezetjog, hanem az emberi jogok és környezet közötti kapcsolat szempontjából is, mint a Stockholmi Deklaráció vagy a Riói Nyilatkozat. Lényeginek tartom továbbá az adott időszakra nézve elérendő célokat és a megvalósításhoz szükséges feladatokat megállapító

http://www.arcworld.org/downloads/the%20assisi%20declarations.pdf

[15] Mint az emberiség közös öröksége, az emberiség közös érdeke, emberiség közös gondja, a közös, de megkülönböztetett felelősség elve, a fenntartható fejlődés elve, valamint az intra- és intergenerációs méltányosság elve.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

akcióprogramok orientáló hatását, így kitérek különösképpen az implementálás alatt álló Fenntartható Fejlődési Célok környezethez való joggal fennálló aktuális kapcsolatára is. A kötelező erővel bíró környezeti megállapodások körében az egyes meghatározó szabályozási területeken – mint például az éghajlatváltozás vagy a szennyezés elleni küzdelem, illetve a biológiai sokféleség védelme – belül kialakuló emberi jogokra történő reflektálását elemzem e rész második felében.

A **V. rész,** az eddigiekkel szemben, területileg szűkebb tárgyra összpontosít, mivel az emberi jogok regionális szintjén keresi a környezethez való jog megjelenését. E részben ismertetem az Európa Tanács kapcsolódó emberi jogi dokumentumait, amelyekhez olyan ítélkezési gyakorlat társul, amely közvetett módon, kreatív jogértelmezés által „pótolja" a vonatkozó regionális aktus erre irányuló rendelkezésének hiányát. Mindezek mellett áttekintem az afrikai és amerikaközi rendszert is, tekintettel arra, hogy utóbbiak esetén vagy az alapokat lefektető emberi jogi megállapodás, vagy annak kiegészítése kifejezetten tartalmazza az egészséges környezethez való jogot. Fontosnak tartom a nemzetközi jog két szintje közötti kölcsönhatás e körben fellelhető megnyilvánulását is megvizsgálni.

A **VI. részben** ismét visszatérek a globális szintre, középpontba helyezve a már említett 48/13. számú[16] emberi jogi tanácsi, valamint a 76/300. számú közgyűlési határozatot.[17] Itt érdemes megjegyezni, hogy az értekezés korábbi részeiben bemutatott aktusok a maguk módján, közvetve vagy közvetlenül előzményei e két úttörő határozatnak. Mindazonáltal e körben elemzem azokat a különleges jelentéstevői munkákat, emberi jogi tanácsi és közgyűlési határozatokat, ENSZ szervek és szereplők által készített jelentéseket, nyilatkozatokat és kezdeményezéseket, amelyek még ettől is direktebb módon kötötték össze az emberi jogokat a környezeti problémákkal. Ennek során egyúttal arra a kérdésre is választ kívánunk adni, hogy mely ENSZ szervek, szereplők játszottak kulcsfontosságú szerepet a jog kimondásában.

Az értekezéshez több melléklet társul, ezek a kutatás során feldolgozott kérdésekhez kapcsolódó további tényeket, előzményeket, nemzetközi jogi dokumentumokat mutatnak be részletesen. Ezek szervesen kapcsolódnak a témához, de teljes bemutatásuk szétfeszítené az értekezés kereteit, ugyanakkor nagyrészük nem érhető el magyar nyelven, így tartalmi áttekintésük hasznos adalékként szolgálhat.

Az *alkalmazott módszerek* tekintetében determináló jellegű volt számomra a nemzetközi jog egyes területeinek integráns kezelése, mely túlmutatott a környezetjog és az emberi jogok területén is, sőt megköveteli más tudományterületek releváns eredményeinek felhasználását is. Ebből kifolyólag az értekezés egyes egységei egymáshoz ugyan kapcsolódó, sőt határterületnek

[16] UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS COUNCIL: *The human right to a clean, healthy and sustainable environment*. Resolution adopted by the Human Rights Council on 8 October 2021. A/HRC/RES/48/13.
[17] UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY: *The human right to a clean, healthy and sustainable environment.* Resolution 76/300 adopted by the General Assembly on 28 July 2022. A/RES/76/300.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

is tekinthető részeket dolgoznak fel, mely nagyban meghatározza a kutatás módszertanát. Első lépésnek elengedhetetlennek tekintettem bizonyos alapvető fogalmak előzetes meghatározását, mely esetén a komplexitás iránti igény a környezet fogalma vonatkozásában a jogi szövegekben fellelhető értelmezés mellett általános és specifikus – magyar, angol, német, francia – értelmezőszótári nyelvtani interpretációt vont magával.

Az ezt követő *forráselemzés* keretében vizsgálandó elsődleges források körét befolyásolja e tény, mivel ezek jogi természete annyiból nem egységes, hogy nem csak a kötelező erővel bíró aktusokat vizsgálom, hiszen a nemzetközi emberi jogi rendszer, sőt a környezetjog területe is felsorakoztat a kötelező megállapodások mellett olyan puha jogi aktusokat, amelyek kulcsfontosságú hatást gyakoroltak a jogfejlődésre. Utóbbi csoport esetén igen változatos képet kapunk, hiszen az ünnepélyes keretek között elfogadott, későbbi évekre nézve is hivatkozási pontként kezelt deklarációk mellett, a soft law források körét bővítik a kötelező megállapodásokat értelmező általános kommentárok, a környezet és emberi jogok kapcsolatát – gyakorta a jog eszközein túlmutató módszerekkel is felmérő – szakértői jelentések, melyek közül kiemelt szerepet szántam az ENSZ különleges jelentéstevők munkáinak. A forráselemzés körében tehát kötelező és soft law jellegű dokumentumokat egyaránt elsődleges jogforrásnak tekintek, azzal, hogy utóbbiak sok esetben meghatározzák előbbiek értelmezésének keretét is, így egyúttal a *források összevetése* – mint módszer – szempontjából is kézenfekvő megoldásnak tekinthető. A megvizsgált *elsődleges források értelmezését* segítik – amennyiben rendelkezésre álltak – a kapcsolódó joggyakorlat által kialakított elvek, döntések, melyeket nem korlátoztam kizárólag a nemzetközi bírói jogértelemzésre, mivel számos esetben a nem-bírói panaszmechanizmusok is tartogatnak releváns észrevételeket. A nemzetközi jog globális szintjét meghatározó emberi jogi dokumentumok esetén ez az ENSZ szerződéses emberi jogi szervek panaszmechanizmusának eredményét jelentette, regionális szinten viszont leginkább nemzetközi bírói ítéleteket, azzal, hogy az amerikaközi és afrikai rendszer esetén a vonatkozó bizottságok jogértelmezését is tekintetbe vettem. Az itt feldolgozott ítéletek, döntések köre nem kimerítő jellegű, alapvetően a téma szempontjából releváns fejlődési ív felvázolását szolgálják.

Elsődlegesen a hivatalos nyelven elérhető norma- vagy egyéb hiteles szövegeket használtam fel, mely alapvetően angol nyelvet jelentett, ugyanakkor a regionális emberi jogi bíróságok gyakorlata tekintetében más nyelvi változatok alkalmazása is elkerülhetetlennek bizonyult, ez egyes Emberi Jogok Európai Bírósága előtti esetek vonatkozásában – amennyiben angol nyelven nem volt elérhető – a szintén hivatalosnak tekinthető francia nyelvű szöveg felhasználását jelentette. Az afrikai és amerikaközi rendszer ügyeit az adott kibocsátásért felelős bírói vagy egyéb szerv hivatalos honlapján elérhető angol nyelvű fordítás alapján dolgoztam fel. A kötelező nemzetközi jogi dokumentumok körében viszont sok esetben rendelkezésre állt hivatalosan kihirdetett magyar nyelvű fordítás, így bár alapvetően az angol nyelvű eredeti változatot vizsgáltam, a szóhasználatot illetően törekedtem a kifejezések egységes magyar nyelvű alkalmazására.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

A vizsgált normaszövegek, egyéb jogi szempontból releváns dokumentumok egybevetését és elemzését nem csak az említett ítéletek és döntések segítették, hanem a másodlagos források körébe tartozó szakirodalom is, mellyel összefüggésben az értekezés határterületeken átívelő jellege ismételten megszabta a feldolgozott források nyelvét és komplexitását. Egyes részek – mint a vallási és morális koncepciók ismertetése, az emberi jogok rendszere, környezetjog meghatározó dokumentumai – esetén kidolgozott, több évre visszamenő nemzetközi és magyar írott – elsődlegesen társadalomtudományi, azon belül is jogtudományi – források álltak rendelkezésre. Ahogy azonban haladunk előre az időben, úgy szűkül a szakirodalmi bázis. Ez különösen az értekezés írása alatt elfogadott határozatok, illetve a regionális emberi jogi bíróságok előtt zajló vagy közelmúltban lezáruló ügyek esetén jellemző. Mindazonáltal e körben számos szakmai blogbejegyezés született már, melyek tudományos megalapozottsága révén felhasználhatók voltak az elemzés során. A feldolgozott szakirodalmi források elsődlegesen angol és magyar nyelvűek, kiegészítve kisebb mértékben német és francia munkákkal.

Ezeken felül azonban számos olyan forrást is áttekintettem, melyek nem feltétlenül jogi módszertan alapján készültek, sőt sok esetben inkább természettudományos jellegűek. Ezek leginkább az egyes nemzetközi szervezetek vagy független, nem-kormányközi szervezetek által készített felmérések, jelentések voltak, melyek fontos háttérinformációkkal szolgálnak jelen értekezés céljai szempontjából is, tekintettel a vizsgált környezeti kérdések komplex természeti, társadalmi, technikai vagy gazdasági jellegére.

A források *kritikai elemzése* magába foglalta azok *egymással történő összevetését* is, különösen a globális nemzetközi emberi jogi rendszerben kialakuló környezeti szempontokat értékelő „zöld” értelmezés és a környezetjogban fellelhető, emberi jogokat figyelembe vevő felfogás, illetve a globális és regionális szintek képviselőinek a környezethez való jogról alkotott koncepciói, valamint az azonos szervezeten belül – így például az Európa Tanács esetén – fellelhető eltérő álláspontok esetén. Az értékelés során különösen törekedtem arra, hogy a környezethez való jogról alkotott felfogást időrendi szempontból is elemezzem, ezt a célt azonos szervezeteken belül elfogadott, hasonló tárgyú és jogi természetű dokumentumok kronologikus áttekintése és egymással való összevetése szolgálta, mint a már említett meghatározó hatással bíró soft law aktusok esetén is tettem.

Nem határolódtam el *a jogforrások értékelésétől* sem, ezeket egyrészt – az azokról alkotott szakirodalmi álláspontokkal való kiegészítéssel – az adott forrásnak szentelt fejezeten, alfejezeten belül tettem meg. Ezeket a kutatás részeredményeinek tekintem, melyeket lehetővé tették a folyamat végén az egymással történő összevetést. Ennek céljából az értekezés befejezésekor *összefoglaló jelleggel rögzítem ezen eredményeket*, majd az ezekből *levonható következtetéseket*, melyek alapján *javaslatokat* fogalmazok meg a környezethez való joggal kapcsolatban. Formai szempontból ez a kötelező, illetve soft law deklarációs forma előnyeinek

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

és hátrányainak összehasonlítását jelenti. Tartalmi oldalról viszont a morális szempontok beépítésének lehetőségét, a jog lehetséges alanyi és kötelezetti körének, valamint a kapcsolódó jogosultságoknak és kötelezettségeknek megállapítását eredményezi. Ezt követően vázolom – amennyire jelen ponton lehetséges – a potenciális jövőbeli hatás megnyilvánulási lehetőségeit.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

I. rész: Fogalommeghatározás és alapozó gondolatok

1. fejezet: A környezet fogalma

Nyilvánvaló, hogy nem foghatunk a környezethez való jog vizsgálatához anélkül, hogy legalább nagy vonalakban ne térnénk ki a környezet definíciójára, hiszen az meghatározhatja a jog tartalmának értelmezését is. Az, hogy mit értünk a környezet fogalma alatt egyszerre tűnhet magától értetődőnek és megfoghatatlannak is, különösen, hogy egyes nyelvek vagy éppen dokumentumok nem csak természeti értelemben használják. Később ennek illusztrálására több nyelvű értelmező szótári fogalmakat hívuk segítségül, mindazonáltal már előzetesen megállapítható, hogy a környezet hétköznapi szóhasználatban is tág fogalmi kört fed le. Egyes nyelvek, így a magyar vagy az angol, nem csak természeti értelemben alkalmazza, hanem absztrakt helyzetek érzékeltetésére, mint teszi azt a munkahelyi vagy családi környezet kifejezés használatával. Ezen felül az egyén életét is meghatározó társadalmi hátteret alkotó tényezők is gyakran e szóhasználatban kerülnek alkalmazásra, erre példa a gazdasági vagy szociális környezet fogalma. Végül a környezet nem szűk értelmű meghatározása kiterjedhet olyan összetett határterületekre, mint az épített környezet vagy a munkahelyi környezet, ember által okozott tevékenységből fakadó káros hatások, mint a zaj- vagy rezgésártalom.

Ezeket szem előtt tartva elengedhetetlennek tartjuk legalább alapvonalaiban tisztázni a környezet fogalmát, mivel ez az első lépés ahhoz, hogy megértsük a környezethez való jog speciális jellegét. A következőkben először az alapvető nyelvtani értelmezésből indulunk ki a magyar, angol, német és francia nyelv alapján, majd röviden áttekintjük a környezet jogi aktusokban történő megfogalmazását és a szakirodalmi álláspontot.

1.1. A környezet fogalma értelmezőszótárak tükrében

A magyar nyelv értelmező szótára két szempontból határozza meg a környezetet: egyrészt tárgyak és jelenségek összességeként, amely meghatározott személy, személyek, tárgyak közelében van. Másrészt személyek összességére is használja, akik folyamatos érintkezésben állnak.[18] Ez a meghatározás számunkra azért nem szerencsés, mert csak közvetetten utal a környezet természeti vonatkozására, mivel nyilvánvalóan az is jelenthet valakinek vagy valaminek a közelében lévő összességet. A természetet viszont már több értelemben használja, így többek között térbeli és időbeli lények, tárgyak összességének tartja, ideértve a szerves és szervetlen világot és jelenségeket. Megkülönbözteti az élő és élettelen természetet, előbbi körébe vonva a szerves világot.[19]

[18] A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI INTÉZETE (szerk.): *A magyar nyelv értelmező szótára.* I-VII. Kötet. Budapest, Akadémiai Kiadó, első kiadás: 1959-1962. Környezet szócikk. https://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezo-szotara/kereses.php?kereses=környezet

[19] Uo. Természet szócikk, 1. pont. a) alpont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

Bándi Gyula környezetjogi tankönyvében a Környezet- és Természetvédelmi Lexikon definícióját[20] idézi, mely négy értelemben határozza meg a környezetet: mint az élő szervezetet körülvevő (kémiai, biológiai és fizikai) körülmények összessége; a meghatározott személy körüli további személyek együttese; biológiai és ökológiai értelemben, figyelemmel az élőlények és társulásaik életeire hatást gyakorló külső tényezőkre; térként, területi értelemben, ahol a közösségek élnek.[21]

Soron következő vizsgálatunk az angol, német és francia nyelv általános értelemben vett környezet-definícióira irányul, online elérhető értelmező szótárak által. Nem feledkezhetünk meg arról, hogy mindezeket a szócikkeket folyamatosan frissítik, így az újabb szempontok is adaptálásra kerülnek.

Az *Encyclopedia Britannica* online elérhető szócikkei között az '*environment'* kifejezésre a legelső találat a biológiai értelemben vett fogalom, amely szerint a környezet fizikai, kémiai és biológiai faktorok komplexuma, amelyek hatással vannak az élő szervezetekre vagy ökológiai közösségekre, végső soron meghatározva azok formáját és túlélését.[22] Érdekes megfigyelni ezen túl, hogy az online szócikk ezt követően milyen további rokon definíciókat jelöl meg, melyekhez tovább irányít igény esetén: légkör, éghajlat, kontinentális domborzat, hidroszféra, óceán, bioszféra, geokronológia, környezetszennyezés, környezet megőrzése, halál, betegség és immunrendszer.

A német nyelv online is elérhető értelmező szótára környezet (*'die Umwelt'*) alatt összeségében a természeti és ember által teremtett életkörülményeket, amelyek körbeveszik az embereket, állatokat és növényeket.[23] Francia nyelven a Larousse online szótár szerint a környezet (*'le environnement'*) egyrészt a fizikai értelemben körülvevő terület, másrészt élő és élettelen elemek összessége, amely valakit vagy valamit körbevesznek, harmadrészt objektív adottságok, mint a levegőminőség és a zaj, illetve szubjektív elemek, mint egy táj szépsége; negyedrészt az éghajlat, hangulat, társadalmi, pszichológiai atmoszféra. Ezen felül a szótár ennek művészeti és nyelvészeti jelentését is azonosítja.[24]

https://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezo-szotara/kereses.php?kereses=természet

[20] LÁNG István–BÁNDI Gyula–FEKETE Gábor–GLATZ Ferenc (szerk.): *Környezet és természetvédelmi lexikon. Második kiadás.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

[21] BÁNDI Gyula: *Környezetjog.* Budapest, Szent István Társulat, 2011. 62. 1.

[22] Encyclopedia Britannica online.
https://www.britannica.com/science/environment

[23] Digitales Wörterbuch der Deutschen Sprache: Umwelt, die.
https://www.dwds.de/wb/Umwelt

[24] Dictionnaires français Larousse: Environnement.
https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/environnement/30155

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

1.2. A környezet fogalmáról alkotott jogirodalmi álláspontok

Az általános nyelvtani definíciók önmagukban vett alkalmazása tehát első ránézésre talán túlságosan tág keretet jelentene a környezethez való jog vagy a környezetjog meghatározása számára, hiszen akár egy munkahely belső hangulatára, vagy akár egy szó szövegkörnyezetére is utalhatna. Ugyanakkor közös a fenti definíciókban, hogy mindig van egy olyan értelmezés, amely szerint a környezet valakit vagy valamit körbevevő összességet jelent. Ez a szűkebb meghatározás élő és élettelen tényezők összességét takarja, melyek között kölcsönhatás van. A definíciók mögött húzódó értelmezést az is meghatározza, hogy *mely tudományterület*, illetve tudományág szempontjából vizsgáljuk, így eltérő lehet a biológiai vagy matematikai környezet, de az is befolyásolja, hogy *mely értelemben* alkalmazzuk.

Az 1976-os Természettudományi Kislexikon a környezetet biológiai, fizikai és matematikai szempontból definiálja. Témánk perspektívájából az első, tehát a biológiai értelmezés a legérdekesebb, noha távolról sem fedi le a mai értelemben vett környezet fogalmi körét. Tehát eszerint a környezet élő és élettelen tényezők összessége, amelyek körbeveszik az élőlényt. Az élőlény e tényezőkkel állandó és elválaszthatatlan kapcsolatban áll, annak hatásaihoz alkalmazkodik, de maga is hatást gyakorol arra.[25] Természettudományos meghatározás körében szintén a biológiai megközelítését tartalmazza az Oxfordi Egyetem biológiai értelmező szótára. Ennek fényében a környezet az organizmusok – önálló élőlények, mint állatok, növények, mikroorganizmusok, melyek képesek reprodukcióra, fejlődésre és fennmaradásra – életterét meghatározó fizikai, kémiai és biológiai feltételeket takarja.[26]

Egy a környezettel kapcsolatos fogalmak meghatározását körbejáró tanulmány különbséget tesz – legalábbis a definíció tekintetében – a *természeti* és *mesterséges* környezet között. Előbbi – összhangban a legtöbb vizsgált értelmezőszótári és természettudományos meghatározásokkal – alapvetően természetes, nem mesterségesen létrehozott, emberi változtatástól mentes. A szerzők hozzáteszik, hogy az emberi változtatások széles körre terjednek ki – így ide sorolják már a földterület művelését is – és az ember fejlett eszközhasználatán alapulnak. Utóbbit azért teszik hozzá, mert számos állatfaj – például a csimpánz – képes eszközhasználatra, vagy nyersanyagok felhasználására. Az emberi technológia ezzel szemben kidogozottabb, gyorsan fejlődik és alkalmas a természeti környezet alapvető módosítására. Ennek fényében kétséges, hogy bolygónk bármely részén lenne olyan beazonosítható terület, melyet teljes mértékben elkerültek az emberi módosítások, beavatkozások hatásai, így felmerül, hogy szükségtelen a természeti kitétel alkalmazása a környezet definiálása során. Úgy látják, a természeti környezet felfogható úgy, hogy *viszonylag érintettlen* az emberi beavatkozástól, különösen, hogy

[25] SOMOGYI BÉLÁNÉ (felelős szerk.): *Természettudományi Kislexikon. A–Z. Második, változatlan lenyomat.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976. Környezet szócikk.
[26] Elisabeth MARTIN–Robert HINE: *A Dictionary of Biolog (6 ed).* Oxford, Oxford university Press, 2008. ’Environment’ és ’organism’ szócikkek.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

bizonyos emberi tevékenységek– melyek összhangban állnak azzal, hogy az ember is része a természetnek – nem módosítják lényeges módon a környezetet.[27]

Felmerül a kérdés mindezek fényében, hogy lehetséges-e a jogtudomány számára a definícióalkotás, ha igen, akkor szükséges-e azáltal esetlegesen szűkíteni a védett terület esetleges spektrumát. Bándi Gyula szerint a tág értelmezés nem elvetendő, hanem épp üdvözölendő, hiszen, a környezet fogalmának túlzott leszűkítése kedvezőtlen eredményeket szülhetne adott esetben. Ezt a természetes és mesterséges tavak élővilágával illusztrálja, amelyek közül utóbbira nem vonatkozna a fogalom, ha szűk értelemben kezelnénk.[28]

Fodor László a környezet fogalmának vizsgálatakor abból indul ki, hogy minden élőlénynek, objektumnak van valamilyen környezete, ez lehet a hely, ahol él vagy akár más elemekkel való kapcsolata, a körülötte zajló folyamatok. A környezet ilyen értelemben külső szempontú körülmények összessége, amelyek hatással vannak a kiválasztott egyénre, objektumra, amelynek viszonylatából leírjuk. E kategória rendkívül tág, így különféle jelzők használatával történik a leszűkítése, mint a társadalmi, gazdasági, kulturális, munkahelyi, családi, természeti, települési környezet. Ha a környezetvédelem és az ahhoz kapcsolódó jogi szabályozás oldaláról nézzük, akkor a védett tárgy az ember és a többi élőlény fizikai, biológiai, kémiai környezetére irányul. Fodor arra is rávilágít, hogy a különféle értelemben vett környezetfogalmak a valóságban hatnak egymásra, így a természeti környezet pusztulása hozzájárulhat a gazdasági környezet instabilitásához, a társadalmi környezetben kialakuló feszültségekhez.[29]

Felmerülhet, hogy szükséges-e a környezetvédelem vagy a környezethez való jog védelmi tárgya szempontjából leszűkíteni a környezet fogalmát a természeti környezetre, vagy helyette a természet fogalmát alkalmazni. Ez első ránézésre jobban illik a környezethez való jog vagy a környezetjog céljai megvalósításába, hiszen sokkal erőteljesebben épít a természeti elemekre, de mint Bándi is rámutatott, ez nem feltétlenül kedvező, különösen, hogy a természeti és ember által épített környezet közötti határok nem minden esetben egyértelműek. Ezt támasztja alá a városiasodás vagy városi környezet fejlesztésének kérdése is. Az épített és a természeti környezet kettőssége és kölcsönhatásának értékelése a környezet fogalmának széles értelmezése mellett szól. A környezet és a természet kifejezés közötti különbséget jól érzékelteti Bányai Krisztina és Olajos István azzal, hogy elválasztja egymástól a természetvédelem és a környezetvédelem fogalmát. E felosztásban előbbi olyan célok mentén ölt testet, amelyek a természeti érékek jövő számára való megőrzésére irányulnak. Utóbbi ezzel szemben szélesebb jelentésű, mivel a környezetet ért, emberi eredetű tevékenységekből fakadó ártalmakat kívánja megelőzni, a bekövetkezés esetén káros hatásukat enyhíteni. Ebből kifolyólag érinti az ember

[27] D. L. JOHNSON–S. H. AMBROSE–T. J. BASSETT–M. L. BOWEN–D. E. CRUMMEY–J. S. ISAACSON–D. N. JOHNSON–P. LAMB–M. SAUL–A. E. WINTER-NELSON: Meaning of Environmental Terms. *Environmental Issues,* Vol. 26, Issue 3 (1997): 581-582.
[28] BÁNDI 2011. *i. m*. 1-2.
[29] FODOR László: *Környezetjog.* Második, javított kiadás. Debrecen, 2015. 10-11.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

által megalkotott környezet problémáit, mint a zaj- vagy fényszennyezés. A két terület azonban a gyakorlatban nem választható el egymástól, integráns kezelésük tekinthető célszerűnek.[30]

Az ember által alkotott környezet és a természet elemei a valóságban egyre kevésbé kezelhetők az egymásra gyakorolt kölcsönhatásuk figyelembevétele nélkül. E tekintetben megfontolandó az elsősorban építészekből álló RIBA (*'Royal Institute of British Architects'*) által a COP26 konferenciára készített jelentésének egyik javaslata, amely sürgeti annak felismerését, hogy nem kizárólag a szénszármazékok kibocsátása az egyetlen meghatározó tényező a környezet védelme szempontjából. Figyelembe kell venni a vizet, a táplálékláncot és más faktorokat, amelyek befolyásolják az ökoszisztémák működését. Nem szabad lebecsülni az épített környezet természetre gyakorolt hatását, ami nem csak negatív lehet. Megfelelő és már a tudomány jelenlegi állása szerint is elérhető eszközök által lehetőség van a kettő között fellelhető kapcsolat pozitív befolyásolására is, hozzájárulva ezáltal az éghajlatváltozás elleni harchoz és a biodiverzitás védelméhez.[31]

Több olyan kapcsolódó terület is van, amely megerősíti, hogy a változatos módon megjelenő összefüggések megalapozzák a környezet fogalmának tág értelmezését. Ilyen a munkahelyi egészség és biztonság területe, amelyre szintén jelentős, bár nem kizárólagos hatást gyakorolhat a környezet állapota, szennyezése, egyéb ártalmak. Larry R. Kohler úgy látja, hogy e területen is szükséges a megelőzés elvének alkalmazása, mely kezdetben – a 20. század első felében –az ellenőrzés által valósult meg. Figyelemre méltó összefüggésként mutat rá arra, hogy a környezeti tudatosság erősödése pozitív módon befolyásolta a megelőzés érvényre juttatását e területen. Ez megkíván egy olyan holisztikus megközelítést, ami a munkahelyi környezet szempontjából több pozitívummal is szolgál, mint az erőforrások felhasználásának és a szennyezésnek a csökkenése. Tovább fokozza az eredményeket a munkavállalók tudatosítása és bevonása.[32]

A tág környezetfogalom mellet érvel másik munkájában Fodor László, aki Magyarország korábbi Alkotmányának az egészséges környezethez fűződő jogot biztosító rendelkezésével[33] összefüggésben kifejtette, hogy a környezet fogalmát és a környezethez való jogot kiterjesztő és nem korlátozó módon kell értelmezni, melyre a nemzetközi környezetjog is alapot ad. Egymást átfedő elemekként fogja fel azokat minőségi jelzőket, amelyek meghatározzák a jog biztosítása által elérendő környezetet. Ezek közül első az *egészséges* környezet, amely szűk értelemben az ember egészsége szempontjából megfelelő minőséget takar. Másodikként a

[30] BÁNYAI Krisztina–OLAJOS István: A természetvédelem jogi rendszere. In. RAISZ Anikó (szerk.): *Környezetjog –Különös rész.* Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2022. 72.
[31] RIBA: *Built for the environment. Addressing the climate and biodiversity emergency with a fair and sustainable built environment.* September 2021. 2.
https://bit.ly/3wrWyoa
[32] Larry R. KOHLER: Environment and the World of Work: An Integrated Approach to Sustainable Development, Environment and the Working Environment. In: Jeanne MAGER STELLMAN (ed.): *Encyclopaedia of Occupational Health and Safety. Fourth Edition.* Vol. II. Geneva, International Labour Organization, 1998. 54.1.-54.3.
[33] A Magyar Köztársaság Alkotmánya. Hatályos: 2011. december 31-ig. I. fejezet, 18. §.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

biztonságos jelzőt említi, mely a fenyegető ökológiai problémák hiányát jelenti. Harmadrészt felismeri a mentális egészség szempontjából kulcsfontosságú *zavartalanság* jellemzőjét, továbbá az ehhez kapcsolódó, de nem teljesen azonos, a személyiség kiteljesedését lehetővé tevő *esztétikus* környezetet is. A fenntartható fejlődéssel, a természet megújulásával összefüggésben említi a *harmonikus*, majd ezt követően a *kedvező*, *változatos és jó életkörülményeket biztosító* környezetet. Végezetül, azt a kritériumot teszi hozzá, amely szerint a környezetnek *emberhez méltónak* kell lennie, ez a korábbi jellemzőket is magába foglalja, összhangban a társadalom mindenkori értékrendjével.[34]

Fodor László később, 2011 februárjában is visszatért a fogalmi kérdésekre, amikor Magyarország Alaptörvényének készítése zajlott. E tanulmányában a Majtényi Balázs által[35] a magyar szakirodalomban meghonosított természeti tárgyak fogalmát is használja, melyekkel összefüggésben említi azt a szándékot, mely szerint az egyes elemek – különösen a termőföld és az erdők, valamint a víz – kifejezett megjelenítése szükséges. Elismerve a törekvés mögötti kiemelt védelmi szándékot, mégis azon az álláspontón van, miszerint az Alkotmánybíróság gyakorlatából és más jogszabályokból[36] kitűnik, hogy már megtörtént a „rész-egész viszony" felismerése, ezért szükségtelen az egyes elemek külön-külön történő említése.[37]

Majtényi Balázs az imént említett munkájában leszögezi, hogy bár nem a jogalkotás feladata definiálni, mit értünk a környezet alatt, az egyértelmű, hogy védendő jogi tárgyat jelent. Ennek keretében többféle alkotmányos szintű megoldás lehetséges, mint az egyes elemek – jellemzően a talaj, a levegő, a víz, az állat- és növényvilág, éghajlat, az egyes elemek közötti kapcsolat – külön történő kiemelése, gyakran kiegészülve olyan fogalmakkal, mint a fenntartható fejlődés vagy a jövő nemzedékek érdekeinek védelme.[38]

Visszatérve a Fodor László munkáinál említett magyar alkotmányos szabályozás kérdésére, végül az új Alaptörvény XXI. cikkében deklarálta az egészséges környezethez való jogot,[39] majd P) cikkében külön-külön említette meg – a környezet kifejezés e rendelkezés keretében történő kifejezett használata nélkül – a természeti erőforrásokat[40] és a kulturális értékeket, melyek együtt a nemzet közös örökségét képezik.[41] Az örökség koncepcióra, annak ember által

[34] FODOR László: A környezethez való jog dogmatikája napjaink kihívásai tükrében. *Miskolci Jogi Szemle,* 2. évfolyam, 1. szám, 2007. 16-18.
[35] MAJTÉNYI Balázs: A jövő nemzedékek és a természeti tárgyak köztársasága? *Fundamentum*, 2008. 1. szám.
[36] A környezet védelmének általános szabályairól szóló 1995. évi LIII. törvény 4. § 1. : „*környezeti elem: a föld, a levegő, a víz, az élővilág, valamint az ember által létrehozott épített (mesterséges) környezet, továbbá ezek összetevői;",* 2. pont: „*környezet: a környezeti elemek, azok rendszerei, folyamatai, szerkezete".*
[37] FODOR László: Természeti tárgyak egy új alkotmányban. *Pázmány Law Working Papers.* 2011/21. 8.
[38] MAJTÉNYI 2008. *i.m.* 17-18.
[39] Magyarország Alaptörvénye. Szabadság és Felelősség. XXI. cikk. (1).
[40] Külön említve a termőföldet, az erdőket, a vízkészletet, a biológiai sokféleséget – melyen belül kiemelve a honos növény- és állatfajokat.
[41] Magyarország Alaptörvénye. Alapvetés. P) cikk (1).

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

alkotott és természeti jellegére a későbbiekben még visszatérünk, most viszont tovább haladunk a szűkebb vagy tágabb környezetfogalom használata melletti érvek vonalán.

A tág értelmezés mellett szól a lokáció kérdése is, hiszen a környezet fogalmának túl szűk körben történő használata nem csak az ember által létrehozott és természeti környezet közötti különbség túlzott hangsúlyozásának veszélyét hordozza magában, hanem a helyhez kötöttség problémáját is felveti. Stephen Humphreys és Yoriko Otomo a környezet nyelvtani definíciói közös elemeként azonosítja azt, hogy valami módon helyhez kötött, tehát *valahol* van. Ez az értelmezés valamiképpen a tulajdonhoz köti a környezeti kérdéseket, ezzel szemben a nemzetközi környezetjog nem fogható fel ebből a perspektívából. Úgy látják, hogy egy elvont és univerzális jellegű környezetfogalomra van szükség, amely alkalmas az éghajlatváltozás vagy a biológiai sokféleség pusztulásának kezelésére is. A környezetet a természettel szemben preferáló nemzetközi jogi szóhasználat hátterének feltárása során arra hivatkoznak, hogy előbbi sokkal alkalmasabb a jog számára, mivel technikaibb jellegű, erőteljesebben elválik az emberi tényezőktől, szemben a természettel, amely véleményük szerint az emberiséget is magába foglalja.[42]

Alexandre Kiss és Dinah Shelton a bioszféra kifejezést használta, amikor a nemzetközi környezetjog kialakulása mögötti okokat tárja fel. A kifejezés a környezet teljességét jelenti, amely érzékelteti, hogy az része az univerzumnak, ahol a tudomány jelenlegi állása szerint az élet koncentrálódik. Ez egy igen tág fogalmi meghatározás, amely túlmutat a környezet definícióján is, ezért a jog általi szabályozását nem tekintik egyszerűen megoldhatónak, ezért is jellemzőbb a nemzetközi környezetjogban a bioszféra egy-egy szektorának – mint a víz vagy a levegő – védelmére vonatkozó, az ember számára képviselt értékük függvényében történő szabályozása. Utóbbihoz hozzáteszik, hogy nem helyes koncepció, mivel egyrészt nem ismeri fel a bioszféra önmagában vett értékét, másrészt azt sem, hogy az ember részese e sokszorosan összetett rendszernek.[43] Ugyanakkor szűkebb is számos más megközelítéshez képest, mert nem veszi figyelembe az épített környezet kétségtelen jelentőségét.

A környezet jogi megragadásának nehézségét többek között az adja, hogy az alapvető értelmezőszótári definíciók alapvetően biológiai szempontból határozzák meg azt, amely sokkal inkább kötődik a természettudományok területéhez. Jan Hoffman ezzel összefüggésben felteszi a kérdést, hogy lehetséges-e a jogtudomány eszközével megfelelő definíciót alkotni. Sőt hozzáteszi, hogy választás előtt állunk, ha a környezet fogalmát akarjuk használni, hiszen felmerülhet a természeti, a kulturális-civilizációs, a társadalmi vagy akár egy egészen más szempontú fogalomhasználat is. Felidéz egy környezeti kérdésekben eljáró német szakértői tanácstól származó multidiszciplináris jellegű meghatározást. Ennek értelmében a környezet az

[42] Stephen HUMPHREYS–Yoriko OTOMO: Theorizing International Environmental Law. In.: Anne ORFORD – Florian HOFFMANN (eds.): *The Oxford Handbook of the Theory of Environmental Law.* Oxford, Oxford University Press, Oxford Handbooks Online, 2018. 1-4.
[43] Alexandre KISS–Dinah SHELTON: *International environmental law.* Transnational Publishers, Inc, 1991. 9-11.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

„élő egységek" környezetükhöz fűződő kapcsolatainak összessége, mely tekintetében, az „élő egységek" egyaránt jelentik az élőlényeket, valamint életközösségeiket. E meghatározás azt is hozzáteszi, hogy nem lehet egy egységes környezetről beszélni, hanem valójában számtalan környezet létezik, mely így egy térszerkezeti és funkcionális tényezőket integráló fogalom. Hoffman azonban úgy véli, hogy e definíció nem alkalmas a jogtudomány számára, sőt sem a nemzetközi, sem az uniós, sem a német jog nem használ általános, kötelező jogi meghatározást a fogalomra..[44] Javaslata, hogy az adott körülmények függvényében, alacsonyabb szintű szabályozás keretében lehet a fogalmat leginkább meghatározni. Ez sem jelent azonban kizárólagosságot – például a természeti elemek tekintetében – vagy véglegességet, hiszen a fogalom hatóköre akár változhat is a tudomány és az emberiség fejlődésével, így a környezet meghatározására tett jogi kísérletek során óvatosnak kell lenni.[45]

Csapó Orsolya a környezet értelmezésének objektív és szubjektív, valamint abszolút és relatív módját javasolja a bevett fogalom hiányának orvoslására. Az objektív környezetfogalom természettudományos tényekből építkezik, magába foglalja az ember életfeltételeinek biztosításához szükséges tényezőket, mint a levegőt, a vizet, az élővilágot. A környezet szubjektív fogalmát ezzel szemben az adott személy külvilágról alkotott képe, megítélése befolyásolja. Utóbbi a jogszabályok eszközeivel nehezen ragadható meg, inkább körbeírható, a gyakorlatban úgy véli, hogy a belső jogban a polgári jog területén érhető tetten. Az abszolút és relatív környezetfogalom különbsége abban áll a felosztása szerint, hogy előbbi tartalma akkor is azonos a csoportok szempontjából, hogy a csoport tagjainak érintettsége eltérő. Utóbbi viszont egy adott személy középpontba állításán alapul.[46]

1.3. Egyes nemzetközi jogi dokumentumok fellelhető fogalomhasználat

Az előző pontban felmerült, hogy a környezet fogalma másként ragadható meg a természettudományok és a társadalomtudományok szempontjából. Utóbbin belül nehéz és nem is feltétlenül indokolt szigorúan körülhatárolt, szűkebb környezetfogalmat alkalmazni. A következőkben – nem a teljesség igényével – áttekintjük, hogy a nemzetközi jogi dokumentumokban, milyen környezetfogalommal, illetve ahhoz kapcsolódó jellemzőkkel találkozhatunk,[47] kiindulva az 1972-es Stockholmi Deklarációtól,[48] amely bevezetésének 1.

[44] Jan HOFFMANN: Umwelt – ein bestimmbarer Rechtsbegriff? *Natur und Recht,* Vol. 33, Issue 1. (2011). 389-390.
[45] Uo. 395.
[46] CSAPÓ Orsolya: *A környezeti jogi felelősség határai. Az uniós jog hatása a magyar szabályozásra.* Budapest, Pázmány Press, 2018. 80-83.
[47] E körben alapvetően röviden, a környezet fogalmára fókuszálva vizsgáljuk meg e dokumentumokat, nagy részüket a későbbiekben részletesen és más szempontokra tekintettel elemzi az értekezés.
[48] Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment. In.: Report of the United Nations Conference on the Human Environment. A/CONF.48/14/Rev.1. Stockholm, 5-16 June 1972.; New York, United Nations, 1973. Chapter I. 3-6. [továbbiakban: Stockholmi Nyilatkozat].

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

pontjában üdvözölendő módon deklarálja: az ember egyszerre teremtménye a környezetnek és alakítója is.

E megközelítés azért szerencsés, mert tekintettel van arra, hogy az ember is részese a környezeti rendszernek, másrészt felhívja a figyelmet az ember azon képességére, amellyel jelentős mértékben, sok esetben káros módon tudja befolyásolni azt. Megkülönbözteti továbbá a természeti és ember által alkotott környezetet, amelyek mind elengedhetetlenek az emberi jól-lét és az emberi jogok – ideértve kiemelten az élethez való jogot – élvezetéhez. Érdemes megjegyezni, hogy az ember jól-lét vagyis az eredeti angol nyelvű szövegben fellelhető *'well-being'* kifejezés magyarul sokáig jólétként került fordításra, így még az 1998-ban elfogadott Aarhusi Egyezmény[49] szóhasználatában is ez figyelhető meg. Mindazonáltal a következőkben a jólétet általában az angol *'welfare'* kifejezés fordításaként használom, tehát, amikor gazdasági szempontokat határoz meg, a *'well-being'* fordításaként a szélesebb spektrumot felölelő jól-létet alkalmazom. A Nyilatkozat 1. elvében többek között az ember szabadsághoz, egyenlőséghez és megfelelő életkörülményekhez fűződő jogát köti össze az olyan minőségű környezettel, amely megfelel a méltósága és jól-léte biztosításának, úgy, hogy egyúttal megtestesíti a jövő nemzedékek irányába is fennálló környezetvédelmi kötelezettséget.

A 2. elv szintén a jelen és jövő nemzedékei érdekében határozza meg a védelem körét, amely kiterjed a Föld természeti erőforrásaira, a levegőre, vízre, földre, természeti és állatvilágra és a természetes ökoszisztémákra. A környezet e megfogalmazása, bár első ránézésre elismeri, hogy az ember is részese a környezetnek, alapvetően emberközpontú. Másrészt viszont térben és időben is szélesíti a környezet fogalmát a környezet és elemei jelen és jövő nemzedékei érdekében történő fejlesztésének és védelmének szükségességére történő kitétellel.

A nagy távolságra jutó, országhatárokon átterjedő levegőszennyezésről szóló 1979-es genfi egyezmény[50] 7. cikkének d) bekezdése a kutatás és fejlesztés körében meghatározza a részes felek együttműködési kötelezettségét a kéndioxid tartalmú komponensek tekintetében, amelyek hatással lehetnek az emberi egészségre és környezetre. Utóbbi magába foglalja a mezőgazdaságot, az erdőterületeket, nyersanyagot, vízi és más természeti ökoszisztémákat. Az egyezmény angol nyelvű változata az *'including'* kifejezést használja, amely arra enged következtetni, hogy a felsorolás nem kizárólagos jellegű. Az 1982-es *Természeti Világ-*

[49] UNITED NATIONS ECONOMIC COMMISSION FOR EUROPE, Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters. Adopted in Aarhus, 25 June 1998. United Nations Treaty Series, vol. 2161 (p.447). / A környezeti ügyekben az információhoz való hozzáférésről, a nyilvánosságnak a döntéshozatalban történő részvételéről és az igazságszolgáltatáshoz való jog biztosításáról szóló, Aarhusban, 1998. június 25-én elfogadott Egyezmény. Magyarországon kihirdette: 2011. évi LXXXI. törvény. [továbbiakban: Aarhusi Egyezmény].

[50] UNITED NATIONS ECONOMIC COMMISSION FOR EUROPE, Convention on long-range transboundary air pollution. Adopted in Geneva, 13 November 1979. *United Nations Treaty Serie*s, vol. 1302, p. 217./ 2004. évi CVIII. törvény a nagy távolságra jutó, országhatárokon átterjedő levegőszennyezésről szóló 1979. évi Genfi Egyezményhez kapcsolódó, a kénkibocsátások további csökkentéséről szóló, Oslóban, 1994. június 14-én elfogadott Jegyzőkönyv kihirdetéséről.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

Charta,[51] nem a környezet, hanem a természet kifejezést használja. Mindazonáltal az előbbi alpontban kifejtettekre tekintettel fontosnak tartom megemlítését. A Charta általános elvként fekteti le a természet és alapvető folyamatainak védelmét.[52] A dokumentum bár a természet kifejezést használja, ha Stockholmi Deklarációban alkalmazott distinkció fényében értelmezzük, miszerint létezik ember által alkotott és természeti környezet, akkor felfogható úgy, hogy elsődlegesen ez utóbbi védelmét kívánja előmozdítani az emberi tevékenységekkel, beavatkozásokkal szemben. Harold W. Wood, Jr. az annak elfogadását követő években írt cikkében a Világ-Chartát egy olyan aktusnak nevezi, amely irányvonalat kívánt szabni a nemzetközi környezeti fejlődésnek, míg célja, hogy anyagi és eljárási védelmet nyújtson a globális környezetnek.[53]

A fenntartható fejlődés fogalmát és annak elemeit középpontba helyező 1987-es ENSZ Közös Jövőnk Jelentés előszavában,[54] a kidolgozó bizottság élén álló Gro Harlem Brundtland felidézte, hogy amikor 1982-ben megkezdték a tevékenységet, voltak olyan álláspontok, amelyek szerint a vizsgálatot szűkítsék le a környezeti problémákra. Ez azonban Brundtland szerint végzetes hibát jelentett volna, mivel a környezet nem létezik önállóan, teljesen elválasztva az ember által végzett tevékenységektől, ambícióktól, szükségletektől. Valamennyien a környezetben élünk, ehhez kapcsolódik a fejlődés, melynek keretében az emberiség arra törekszik, hogy javítson sorsán.

Az 1992-es Riói Nyilatkozat[55] címében a környezetről és fejlődésről szól, majd 1. elvében be is vezeti a kettő közötti összhangot megteremteni képes fenntartható fejlődés fogalmát, amelynek középpontjában az ember áll, aki jogosult az egészséges és produktív életre, összhangban a természettel. Ha csak ezeket a tényezőket nézzük, akkor a környezet tágabb kategóriaként értelmezhető, amelynek része a természet.

A riói csúcson aláírásra megnyitott ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezménye[56] a fogalommeghatározások körében (1. cikkely) definiálja az éghajlatváltozás káros hatásait, amelyek a fizikai környezetben vagy élőhelyekben bekövetkező ezen okból fakadó módosulások. Ezek jelentős hatást gyakorolnak többek között a természetes és mesterséges

[51] ENSZ Természeti-Világ Chartája/UN General Assembly, *World Charter for Nature.*, 28 October 1982, A/RES/37/7.
[52] Uo. I. pont. Általános elvek, 1–5. alpontok.
[53] Harold W. WOOD, JR.: The United Nations World Charter for Nature: The Developing Nations' Initiative to Establish Protections for the Environment. *Ecology Law Quarterly,* Vol. 12. (1985). 977–978.
[54] Our Common Future, Chairman's Foreword. In: Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future.
https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf
[55] Rio Declaration on Environment and Development. The United Nations Conference on Environment and Development, Having met at Rio de Janeiro from 3 to 14 June 1992. In: Report of the United Nations' Conference on Environment and Development. A/CONF.151/26/Rev.1. (Vol.I.). 3–9. [továbbiakban: Rió-I Nyilatkozat].
[56] UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY, United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC), adopted in New York, 9 May 1992. *United Nations Treaty Series,* vol. 1771./ Magyarországon kihirdette: 1995. évi LXXXII. törvény az ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezmény kihirdetéséről. [továbbiakban: ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezménye].

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

ökológiai rendszerekre, összetételükre, alkalmazkodóképességükre, termékenységükre. Bár közvetlenül nem határozza meg, mit ért környezet alatt, megkülönbözteti a fizikai környezetet és az élőhelyeket, továbbá az ember által alkotott és mesterséges ökológiai rendszereket, mint a védelem tárgyait. A *Biológiai Sokféleség Egyezmény*[57] szintén mellőzi a környezet fogalmának pontos meghatározását, azt – nem feltétlenül helytelen módon – a saját védelmi köre szempontjából releváns szövegkörnyezetben használja.

Az Európa Tanács égisze alatt 1993-as Luganoban aláírt, *környezetre veszélyes tevékenységekkel okozott károkkal kapcsolatos polgári jogi felelősségről szóló egyezmény*[58] definiálja azt, hogy a környezet, mint fogalom mit tartalmaz: az élő és élettelen erőforrásokat, mint a levegő, víz, talaj, állat- és növényvilág és az egyes faktorok közötti kölcsönhatást; a kulturális örökséget; valamint a tájképet meghatározó jellemzőket.[59] Érdemes figyelmet szentelni a szóhasználatnak: az angol változat úgy fogalmaz, hogy '*environment includes'*, tehát nem mondja meg szó szerint, hogy *mi* a környezet, hanem azt fejezi ki, hogy a környezet magába foglalja azokat a tényezőket, amelyeket ezt követően felsorol, és nem jelzi, hogy e felsorolás taxatív lenne.[60] Ez a fentiekben már említett, tág környezetfogalom használatának szükségességével egybevágó és ebből a szempontból kifejezetten üdvözölendő megfogalmazás. Ezen felül helyes a nem kimerítő jellegű felsorolás hármas felosztása, amelynek fényében elkülöníti az élő és élettelen természeti erőforrásokat, a kulturális örökséget és a tájkép jellegzetességeit, mindazonáltal egyesíti is, mint a környezet egyes elemeit.

A környezet nemzetközi jogi fogalmának procedurális jogokhoz kapcsolódó aspektusa kerül meghatározásra a környezeti ügyekben információhoz való hozzáférésről, a nyilvánosságnak a döntéshozatalban történő részvételéről és az igazságszolgáltatáshoz való jog biztosításáról szóló *Aarhusi Egyezményben*. A megállapodás 2. cikke keretében részletezett meghatározások között megjelenik a környezeti információ fogalma (3. pont), tehát közvetett módon a környezet fogalmára is utal. E körbe tartoznak többek között azok az információk, amelyek a környezet elemeinek és kölcsönhatásaik közötti állapotra vonatkoznak. E körben megemlíti a levegőt, az atmoszférát, a vizet, a talajt, a földet, továbbá a tájképet, a természetes élőhelyeket, illetve a biológiai sokféleséget a genetikailag módosított szervekkel együtt.[61] A környezeti információ körébe tartoznak további tényezők, amelyek anyagokkal, energiával, zajjal, sugárzással egyéb tevékenységgel, intézkedéssel állnak kapcsolatban, valamint azon jogalkotási aktusok, tervek,

[57] UNITED NATIONS, Convention on Biological Diversity. Rio de Janeiro, 5 June 1992. *United Nations Treaty Series*, vol. 1760, p. 79./ Magyarországon kihirdette: 1995. évi LXXXI. törvény a Biológiai Sokféleség Egyezmény kihirdetéséről. [továbbiakban: Biológiai Sokféleség Egyezmény].

[58] COUNCIL OF EUROPE, Convention on Civil Liability for Damage Resulting from Activities Dangerous to the Environment. Lugano, 21. VI. 1993. *European Treaty Series – No. 150.* [továbbiakban: Környezetre veszélyes tevékenységekkel okozott károkkal kapcsolatos polgári jogi felelősségről szóló egyezmény].

[59] Uo. I. Fejezet, 2. cikk, 10. pont.

[60] A francia nyelvű változat szintén a magába foglal jelentésű '*comprend*' kifejezést alkalmazza.

[61] Uo. 2. cikk. 3. pont. a).

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

programok, amelyek befolyásolhatják a környezet elemeit.[62] Az Egyezmény rendszerében a környezeti információ körében került megnevezésre, az emberi egészség és biztonság állapota, az emberi élet, a kulturális helyszínek és az épített környezet állapota.[63]

A környezet fogalmának jogi meghatározására bemutatott példák nem kimerítő jellegűek, de mégis alátámasztják azt, hogy több jogi aktus megalkotása során fontosnak tartották e fogalmi tisztázást, mindazonáltal – egyébként helyes módon – alapvetően tartózkodtak az egységes és kimerítő jellegű fogalomhasználattól, így elsődlegesen saját tárgyuk szempontjából bírnak jelentőséggel a megállapított tényezők. Ebből kifolyólag, bár lehetnek még dokumentumok, amelyek tartalmaznak meghatározást, további vizsgálatuk e szempontból nem szükséges. Mindazonáltal meg kell említeni azt is, hogy számos környezetjogi aktus nem is törekszik a fogalom tisztázására, mint az Európai Unió Parlamentjének és Tanácsának környezeti felelősségről szóló 2004/35/EK irányelve,[64] illetve az Európa Tanács környezetvédelmet büntetőjogi eszközökkel szolgáló konvenciója sem.[65] Ugyanakkor jelen értekezés írásakor folyamatban van az utóbbi dokumentum megújítása, melynek keretében a Bűnügyi Problémákkal foglalkozó Európai Bizottság 2022. október 5-én tartott ülésén ismertetett tanulmányában kitért a definíciók beépítésének szükségességére, többek között a környezet fogalma tekintetében, javasolva az erre irányuló további egyeztetéseket.[66]

1.4. Gondolatok a környezet fogalmáról

Elsőre úgy tűnhet, hogy nem lehetetlen definíciót alkotni a környezet fogalmára, különösen, ha az értelmező szótárak fogalomhasználatát vesszük kiindulási pontnak. Mindazonáltal egy általános, minden területre, tudományágra alkalmazható fogalmat nem találhatunk. Eltérő a környezet jelentése a természettudományok és a társadalomtudományok számára, sőt a használat kontextusa is befolyásolhatja a környezet fogalmának jelentését, így találkozhatunk olyan kifejezésekkel – melyekhez eltérő jelentés társul – mint társadalmi, gazdasági, munkahelyi, családi környezet.

A jogtudomány számára még nehezebb a fogalomalkotás, hiszen a gyakorlatban számos olyan terület van, ami elsőre talán nem tartozik a környezet szorosan vett fogalmához, de valójában indokoltnak tekinthetjük bizonyos esetekben a környezet fogalmának kiterjesztett alkalmazását. A fentiekben elsődlegesen a nemzetközi jogban – jogi kötőerővel nem bíró és kötelező dokumentumokban – fellelhető környezetfogalmakat vizsgáltuk, amelyekből megállapítható, hogy nincs egységesen használt meghatározás, hiszen az esetleges fogalmak egyértelműen az

[62] Uo. 2. cikk. 3. pont b).
[63] Uo. 2. cikk. 3. pont c).
[64] Az Európai Parlament és a Tanács 2004/35/EK irányelve (2004. április 21.) a környezeti károk megelőzése és felszámolása tekintetében a környezeti felelősségről. *Official Journal L 143 , 30/04/2004 P. 0056 – 0075.*
[65] COUNCIL OF EUROPE, Convention on the Protection of the Environment through Criminal Law, Strasbourg, 4.XI.1998. European Treaty Series - No. 172.
[66] COUNCIL OF EUROPE, EUROPEAN COMMITTEE ON CRIME PROBLEMS (CDPC). *Feasibility study on the protection of the environment through criminal law,* 7 September 2022. CM(2022)148-add. 11.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

adott dokumentumok, egyezmények céljainak megfelelően kerültek kimunkálásra vagy éppen lettek elnagyolva. A környezethez való jog szempontjából az egyik legfontosabb tényező az ember és tevékenyégének megítélése. E tekintetben irányadónak tekintem a Stockholmi Deklaráció 1. számú alapelvét, amely kinyilvánítja, hogy az ember egyszerre alakítója és részese is a környezetnek. Hasonló alapvetés lelhető fel a Riói Nyilatkozat 1. elvében, amely kimondja, hogy a fenntartható fejlődés – amelynek középpontjában az ember áll – összhangot teremt a környezet és a fejlődés között. Az ember jogosult a produktív életre, harmóniában a természettel, ami ennek értelmében felfogható a környezet részeként.

A természet fogalma első látásra talán „kézenfekvőbb" lenne, és habár a jogtudományban se elméleti, se gyakorlati síkon nincs bevett fogalma a környezetnek, abban a tekintetben viszonylag egységes az álláspont, hogy a természet részét képezi a környezetnek. A Természeti Világ-Charta előirányozta, hogy a Föld valamennyi élőhelyét meg kell őrizni, az ember használja az ökoszisztémákat, természeti erőforrásokat, de e tevékenység során nem veszélyeztetheti e tényezőket. A környezet fogalma azonban szélesebb terjedelmű, mint a természeté, ami részét képezi az előbbinek. Alapvető különbségnek látjuk azt, hogy a környezet fogalmába beletartozik az is, amit az ember alkotott – legalábbis annak egy jelentős része, mint az épített környezet, mely számos ponton kapcsolódhat a természeti környezettel. Kézenfekvő példa erre a kulturális örökségvédelem területe – melyre a későbbiekben még részletesebben kitérünk – továbbá a tájkép, a városi zöldfelületek kérdése is. Mindazonáltal nem sorolható az ember által alkotott környezet valamennyi értelmezése e körbe. Ahogy a fent vizsgált értelmező szótárak, valamint a szakirodalmi vélemények is megállapították, a környezet fogalmába átvitt jelentés is beletartozhat, mint a családi, munkahelyi légkör leírása, vagy a technikai eszközök, járművek, sőt esztétikai szempontból akár egy helyiség berendezése is takarhatja. Természetesen ez nem jelenti a tág környezetfogalom elvetését, sőt, alátámasztja azt, hiszen látható, hogy gyakran az adott eset körülményei alapozzák meg az értelmezés lehetőségeit. Bár a későbbiekben részletesen foglalkozunk az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatával, érdemes előzetesen is felidézni, hogy a környezeti joggyakorlatot a családi és magánélet védelmére alapozva dolgozta ki úgy, hogy nincs olyan egyezményhely, mely akár csak használná a környezet kifejezést. Ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy nem szükséges a fogalmat definiálni, láthattuk, hogy a környezet büntetőjogi védelméről szóló egyezmény megújítása során is felmerült a meghatározások iránti szándék. Sokkal inkább azt támasztja alá, hogy a szűk, taxatív felsorolás a gyakorlatban gátolhatja a környezeti szempontokat figyelembe vevő jogértelmezést.

Mindezek fényében elfogadható a fogalom tágabb értelmezésének szükségesség, különösen a mesterséges és természetes környezet közötti gyakorlati kölcsönhatások miatt is. Ugyanakkor fontosnak tartom azt, hogy a jogi fogalomhasználat vegye figyelembe a természettudományok által alkotott meghatározásokat, de ne kizárólagosan csak arra támaszkodjon. Az emberi jogok és kötelességek szempontjából talán az egyik alapvető kérdés az, hogy az ember miként

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

kapcsolható be e fogalmakba. Egyrészt nyilvánvalóan az ember, mint élőlény része a biológiai alapú meghatározásoknak, de elengedhetetlen annak a felismerése is, hogy az ember erőteljes, sok esetben visszafordíthatatlan és káros hatást gyakorol a környezetre.

Helyesek azon álláspontok, amelyek a minél tágabb értelmezés mellett érvelnek, mivel láthattuk, hogy a gyakorlati életben számos tényező indokolja ezt. Ezek közül kiemelendő az ember által alkotott környezet és a nem épített környezet közötti összefüggés, amely változatos módon megjelenhet, mind negatív értelemben, mint a zaj- vagy a fényszennyezés, a városi infrastruktúra káros hatásai és pozitív módon is, mint a fenntartható városiasodás kivitelezése. A tág értelmezés mellett szól a területiség kérdése is, hiszen a szorosabb, földrajzilag behatárolt környezetfogalom alkalmazása kizárná az olyan helyhez nem köthető jelenségek figyelembevételét, mint az éghajlatváltozás. Láthattuk, hogy a környezetnek van egy szubjektív aspektusa is, amely az egyén szemszögéből értelmezi a környezetet. Ez alapvetően olyan elemeket is érinthet, amelyeknek valóban nehezebben is definiálhatók, mint például valakinek a munkahelyi, lakóhelyi környezete. Mindazonáltal hangsúlyozni kell, hogy a munkahelyi vagy lakóhelyi környezetnek vannak objektív aspektusai, amelyek a természeti értelemben vett környezettel is szoros kapcsolatban állnak, ezek a biztonságos és egészséges munkakörnyezet megteremtésének keretében kapnak szerepet, amint azt az Európai Szociális Chartához kapcsolódó Szociális Jogok Európai Bizottságának esetjoga is alátámasztja.

Természetesen felmerülhet a kérdés, hol lehet megvonni a környezet fogalmának határát, ez különösen akkor válik kiélezetté, ha olyan szubjektív jellegű kérdések merülnek fel, mint például a környezet esztétikai jellegű megítélése, vagy a tájkép és a kulturális örökség összefüggései, illetve további olyan területek, ahol az ember által alkotott tényezők meghatározzák, befolyásolják a természeti környezetet is. Mindezek alapvetően a tág fogalomhasználat melletti érveknek is tekinthetők.

A tág fogalomhasználat nem jelenti azt, hogy ne lehetne konkrét elemeket felsorolni, ahogy azt megteszi több nemzetközi jogi dokumentum is, mint a Lugano-i Egyezmény, amely a környezet fogalmának meghatározása során megemlíti az élő és élettelen erőforrásokat, azok körébe sorolja a levegőt, vizet, talajt, állat- és növényvilágot, ezek kölcsönhatását, a kulturális örökséget és a tájképet. Fontos azonban, hogy a definícióból kitűnjön, e felsorolás nem taxatív, nem lezárt, inkább irányadó jellegű a tekintetben, hogy mi tartozik a környezet fogalma alá, de mivel nem kimerítő, ezért nem zárja el a lehetőséget további esetleges tényezők értékelése elől.

A fogalommeghatározás szempontjából érdemes figyelembe venni a belső jogi megoldásokat is, hiszen ott is kihívást jelent a környezet tartalmának megállapítása. Magyarország Alaptörvénye XXI. cikkében elismeri az egészséges környezethez való jogot, de kifejezetten nem definiálja, mit ért környezet alatt.[67] P) cikk (1) bekezdésben viszont bevezeti a nemzet

[67] Magyarország Alaptörvénye, *Szabadság és Felelősség,* XXI. cikk.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

közös örökségét, melybe sorolja a természeti erőforrásokat és a kulturális értékeket. Előbbi kategóriát kiegészíti egyes alelemek kiemelésével, mint a termőföld, az erdők és a vízkészlet, a biológiai sokféleség, utóbbin belül is kiemelve a honos növény- és állatfajokat. Fontos körülmény, hogy a *különösen* kifejezést alkalmazza, tehát nyelvtani értelmezés alapján ez nem tekinthető kimerítő felsorolásnak.[68] A két rendelkezést maga az Alaptörvény nem köti össze közvetlenül, de az alkotmánybírósági gyakorlat igen. Így például a 17/2018. számú határozatában a P) cikk (1) bekezdéséből a környezet védelmének kötelezettségét vezeti le, sőt olyan „abszolút zsinórmértéknek" nevezi a rendelkezést, mely a természeti erőforrásokra, így a környezetre vonatkozó objektív követelményeket állít. Kiemeli, hogy a P) cikk (1) bekezdése a környezethez való jogot kimondó XXI. cikk értelmezési tartományába tartozik az érdekazonosságból kifolyólag, mely ide köti a testi és lelki egészséget biztosító XX. cikket is,[69] mely összefüggések az alapjog egészséges jelzővel történő ellátást is alátámasztják.[70]

A környezethez való jog szempontjából kétségkívül meghatározó lehet, hogy mit értünk környezet alatt, hiszen az nem „csak" fogalommeghatározásként kap szerepet ebben az esetben, hanem alapvetően meghatározhatja a jog tartalmát is. Az értekezés későbbi fejezeteiben visszatérünk e kérdésre, amelynek vizsgálata során irányadónak tekintem a jelen pontban megállapítottokat, különösen a tág környezetfogalom használatának szükségességét, valamint az ember szerepének megítélését, akit alapvetően a környezet részének tekintünk, elismerve kiemelt felelősségét, amelyet a környezet nagymértékű alakítására való képessége is indokol.

1.5. Az ökocentrikus és antropocentrikus jogfelfogás közötti különbségről

A környezet fogalmi meghatározása után szükséges a vonatkozó szabályozási koncepciók vizsgálata. Mivel e jogfelfogások elméleti és gyakorlati megnyilvánulását, érvényesítésük hatását a későbbiekben részletesen vizsgáljuk, e körben alapvetően csak azonosításukra, főbb jellemzőikre térünk ki. Irányadónak tekintjük Bándi Gyula felosztását, aki három fő szabályozási filozófiát azonosít, az első – és egyben ma is meghatározó emberközpontú koncepció – az emberre fókuszál, alapvetően a jelenben. A másik ezt a nézetet kiterjeszti a jövő nemzedékek érdekeinek védelmére, míg a harmadik elismeri a környezet önálló értékét.[71]

Egy az alkalmazott etika definícióival foglalkozó online elérhető enciklopédia szerint az *antropocentrikus* felfogás emberközpontúságot jelent, etikára vetítve pedig, hogy csak az emberek bírnak önmagukban vett értékkel. Ez azt jelenti, hogy minden más élőlény értéke az embernek szolgáltatott hasznából fakad. Egyes kutatók szerint bizonyos értelemben minden etikai vizsgálat antropocentrikus, mivel csak az ember képes erkölcsi értékeket felismerni és annak megfelelően dönteni. Ezzel szemben más felfogásban az ember megismerése is

[68] Uo; *Alapvetés,* P) cikk (1) bekezdés.
[69] Uo; *Szabadság és Felelősség,* XX. cikk.
[70] MAGYARORSZÁG ALKOTMÁNYBÍRÓSÁGA 17/2018. (X.10.) AB határozat, Indokolás 83–86. pontok.
[71] BÁNDI Gyula (szerk.): *Környezetjog.* Budapest, Szent István Társulat, 2022. 20.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

korlátozott, így nem kizárt a többi élőlény önmagában vett értékének elismerése sem. Az ember és környezet kapcsolatában felmerülő etikai viták központi szerepet kapnak a környezetvédelmi politikában és döntéshozatalban is, mindazonáltal különbséget lehet tenni az antropocentrikus gondolkodásmód és cselekvés között.[72]

Andrew J. Hoffman és Lloyd E. Sandelands a környezet értékének politikai kérdésként való megjelenését vizsgálták a vonatkozó etikai felfogásokkal összefüggésben. A 20. századi Egyesült Államok egy meghatározó vitáját idézték fel, mely a San Francisco melletti Yosemite Nemzeti Parkban található Hetch-Hetchy-völgyben elhelyezendő gát körül zajlott. A város polgármestere ezzel a gáttal kívánta biztosítani a lakosság vízellátását, melyet a legalapvetőbb prioritásként azonosított. Ezt támogatta Gifford Pinchot, a Theodore Roosevelt által létrehozott Egyesült Államok Erdészeti Szolgálatának első igazgatója is. Ezzel szemben John Muir író képviselte az ellentétes álláspontot. Muir egy írásában egyenesen szentségtörésnek, Isten elleni véteknek nevezte a völgybe – melyet értékes hegyvidéki templomnak nevezett – történő beavatkozást. Fellépésével sikerült több állampolgárnak is felhívni a figyelmét a természet által képviselt értékekre és a gát általi pusztítás lehetőségére. Pinchot Muir-ral szemben támogatta a környezet emberi érdekeket szolgáló kiaknázását, a völgy átalakítását ajándéknak nevezte egy nagyobb és több ember jólétét szolgáló cél érdekében. A lakosság körében, valamint a sajtóban érzékelhető ellenállás azonban nem bizonyult elegendőnek, így döntés született a gát megépítéséről. A szerzők úgy látják, hogy ez az 1900-as évek első felében zajló vita egyben az antropocentrikus és a Muir által kifejezett *ökocentrikus* megközelítés ütközése is volt. Az első nézet az embernek szolgáltatott érték által fogja fel a környezetet, önmagában már ennek politikai megjelenése is újszerű volt a szerzők szerint. A természetközpontú felfogás ezzel szemben önálló értékén azonosítja, mely sok esetben az Isten általi teremtettséggel is összefügg.[73]

Az ökocentrikus felfogás tehát, szemben az emberközpontúval, elfogadja, hogy a környezet és elemei nem csak azért érdemesek a védelemre, mert hasznot hoznak az ember számára, hanem önmagukban véve is. Francis Tete bemutatja az ökocentrizmussal szembeni ellenérveket is, miszerint nem szolgál gyakorlati célokat, illetve „emberellenes", tehát nem helyezi középpontba az emberi jól-létet és igazságosságot. Tete ezzel szemben felidézi Tom Regan gondolatait, amely szerint az ökocentrizmus nem jelenti, hogy minden élőlény teljesen azonos értékű, hanem azt kívánja meg, hogy az emberi tényezők mellett az ökológiai kérdések is értékelésre és érvényesítésre kerüljenek. A környezeti etikai kutatások számára kívánatos kiindulási pontnak látja az ökocentrizmust, különösen, hogy a gyakorlatban sokszor fenntarthatóságiként meghatározott projektek is csak az adott terület – embernek hasznot

[72] L. GORALNIK–M.P. NELSON: Antropocentrism. In: Ruth CHADWICK: *Encyclopedia of Applied Ethics.* 2012. https://www.sciencedirect.com/topics/social-sciences/anthropocentrism

[73] Andrew J. HOFFMAN–Lloyd E. SANDELANDS: Getting right with nature. Anthropocentrism, Ecocentrism, and Theocentrism. *Organization & Environment,* Vol. 18, Issue 2 (2005). 143–145.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

szolgáltató – erőforrásainak helyreállítására vonatkoznak.[74] Az ökocentrikus felfogás vallási perspektívája felveti a *teocentrikus megközelítés* meghatározását is, amely Garrett J. DeWeese szerint annak felismerésén alapul, hogy az ember része a természetnek, ugyanakkor képességeiből fakadó felelőssége által uralkodik rajta, de azt gondnok módjára,[75] megőrizve és tisztelve kell tennie.[76]

Bár az említett megközelítések önálló, illetve egymással összefüggő etikai elemzése további vizsgálatoknak is alapot teremt, jelen részben pusztán egy-egy alapvető munkadefiníció meghatározására törekedem, elfogadva lényeges különbségként e tekintetben *a környezet önálló értékének elismerését vagy elvetését*. A későbbiekben e gondolatok még visszatérnek egyrészt a környezethez való joggal kapcsolatos vallási és etikai-jogi koncepciók elemzése során, másrészt a konkrét jogi háttér áttekintésekor, nem tartózkodva az alkalmazásuk melletti állásfoglalástól. Mindazonáltal már most szükségesnek tartom annak lefektetését, hogy az antropocentrikus megközelítés érvényesítése adott esetben szolgálhatja a környezet védelmét – *amennyiben az egybevág az érintett emberek érdekeivel is*. Így tehát elképzelhető, hogy egy kisebb-nagyobb közösség a környezet védelmét értékként azonosítja, mivel az hozzájárul az egyes emberi jogok élvezetéhez. Ez a gyakorlatban akár erőteljes környezeti szabályozáshoz, fokozott végrehajtáshoz vezethet. Mindazonáltal e megközelítés számos veszélyt hordoz, melynek alapja, hogy e koncepcióban a környezet védelme egy a konkuráló emberi érdekek közül, így könnyen változhat a közösség prioritása, mely gazdasági vagy egyéb célok mentén egyszerűen felülírhatja a környezet védelmét. Ebből kifolyólag tartom kiemelten szükségesnek a környezethez való jog morális szempontú értelmezését, melyre az értekezés II. része fókuszál elsődlegesen, azzal, hogy a kérdés visszatér más szerkezeti egységekben folytatott elemzés során is.

[74] Francis TETE: Ecocentrism as Theoretical Framework for Environmental Ethics. *Jurnal Sosialisasi,* Vol. 9, Issue 2 (2022). 107–108.
[75] Az értekezés során az ember gondnoki szerepének önálló részt szentelünk.
[76] Garrett J. DEWEESE: A Theoretic Environmental Ehic. *Religions,* Vol. 14, Issue 7 (2023). 3–6.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

2. fejezet: Környezethez való jog az emberi jogok nemzetközi rendszerében, valamint összefüggése a nemzetközi környezetjoggal

Az értekezés bevezető gondolatai körében felmerült, hogy a környezethez való jog nemzetközi jogi megjelenése legalább két terület behatóbb vizsgálatának szükségességét is megköveteli. Emberi jogként értelmezve egyértelműen figyelembe kell venni az emberi jogok nemzetközi rendszerét, ugyanakkor jogosan merül fel, hogy kapcsolatban állhat a nemzetközi jog egy másik ágával, a nemzetközi környezetjoggal, sőt, ahogy a későbbiekben vizsgált dokumentumok is alátámasztják, akár határterületnek is tekinthetők. A nemzetközi emberi jog a nemzetközi jogon belül meghatározó területet jelent. Az emberi jogok emberi méltóságból fakadó jellegének elismerésével, egyszerre oszthatatlan és összekapcsolódó tulajdonságával még a későbbieben részletesen foglalkozunk, most viszont a nemzetközi emberi jogot, mint a nemzetközi jog egy meghatározó területét vizsgáljuk meg, csupán vázlatszerűen, inkább csak az orientálás igényével áttekintve a kialakulás fokozatait és utalva a jelenlegi rendszerre, úgy, hogy elválasztjuk a nemzetközi jog egy másik területétől, a nemzetközi környezetjogtól. Mindazonáltal figyelembe vesszük a két ág közötti kapcsolat megnyilvánulásának lehetőségeit.

2.1. Az emberi jogok területe, a nemzetközi jog részeként

A nemzetközi emberi jogi rendszer fejlődése a második világháborút követően erősödött fel, Dinah Shelton szerint ez a történelmi esemény változtatta meg a nemzetközi emberi jogi fejlődés dinamikáját. A történelem eseményei ezt megelőzően is formálták az emberi jogok megítélését, de a második világháborút követő időszakkal szemben, az államok szuverenitásán alapuló nemzetközi hatalmi egyensúlyt még nem befolyásolta jelentősen ez az evolúció.[77]

Ha az emberi jogi gondolat előzményeit szeretnénk felidézni, általánosan ismert, hogy a második világháborút megelőzően is találunk példákat az emberi jogok elismerésére, a 19. század második felét megelőzően alapvetően inkább az egyes államok belső jogában. Így az 1215-ös angol *Magna Carta Libertatum*[78] alapvetően jogokat és szabadságokat határozott meg a nemesek és örököseik számára, amelyből a 29. cikk biztosítja a szabad emberek számára, hogy bebörtönzésre, elfogásra, birtoktól való megfosztásra, száműzésre, jogfosztásra csak jogszerű, az ország törvényeinek megfelelő ítélet alapján kerülhet sor. Továbbá meg kell említeni többek között a francia nemzetgyűlés által 1789. augusztus 26-án kiadott *Emberi és*

[77] Dinah SHELTON: Introduction. In: Dinah SHELTON (ed.): *The Oxford Handbook of International Human Rights Law.* Oxford, Oxford University Press, 2018. From Oxford Handbooks Online. 2.

[78] Magyarul Nagy Szabadságlevél. Angol fordításban elérhető: Nicholas VINCENT (ford.): *Magna Carta Translation.* Washington, National Archives and Records Administration. https://www.archives.gov/files/press/press-kits/magna-carta/magna-carta-translation.pdf

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

Polgári Jogok Nyilatkozatát,[79] vagy az 1776-ban elfogadott *amerikai Függetlenségi Nyilatkozatot*,[80] melyekben szintén megjelentek emberi jogok.[81]

Az emberi jogok „nemzetközivé válása" a második világháborút megelőzően töredezetten ugyan, de érzékelhetővé vált. Példákkal illusztrálva, meg kell említeni az 1814 és 1815 közötti Bécsi Kongresszus egyik eredményét, a rabszolgaság eltörlésére irányuló 1815-ös nyilatkozatot.[82] Suzanne Miers szerint ez egy fontos lépést jelentett a mai emberi jogi rendszer kialakulása felé, annak ellenére, hogy gyakorlati eredményei nem feltétlenül értékelhetők pozitívnak.[83] A rabszolgakereskedelem eltörlése mellett a 19. század a másik, az emberi jogok nemzetközi védelme szempontjából releváns területe az Oszmán Birodalomban élő keresztények védelme volt, amely megjelent a krími háborút záró *1856-os többoldalú Párizsi Szerződésben* is.[84]

Az emberi jogok nemzetközi védelmének további megjelenési formájának tekinthető a humanitárius jog 20. századi kialakulása, amelynek előzményei hosszabb időre nyúlnak vissza. Amanda Alexander rávilágít, hogy a hadviselés szabályai a 20. századot megelőzően alapvetően nem írott formában jelentek meg, hanem a szokások alakították ki, mindazonáltal a 19. század kiemelkedő eseménye volt a Nemzetközi Vöröskereszt létrehozása Henry Dunant által 1863-ban, mely jelentős hatást gyakorolt a későbbi jogfejlődésre, hiszen Dunant kezdeményezésére született meg az *Első Genfi Egyezmény*,[85] melyet a későbbi Genfi Egyezmények közvetlen elődjének is tekinthetünk.[86] Az emberi jogok nemzetközi megjelenésének a 20. század első feléhez, de a második világháborút megelőző periódushoz

[79] Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata. Kiadta a francia Nemzetgyűlés 1789. augusztus 26-án. [továbbiakban: Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata].

[80] Az Amerikai Egyesült Államok Függetlenségi Nyilatkozata, elfogadva a Második Kontinentális Kongresszus által 1776. július 4-én. [továbbiakban: Az Amerikai Egyesült Államok Függetlenségi Nyilatkozata].

[81] Jelen értekezés során a szándékunk nem arra irányul, hogy részletesen bemutassuk az emberi jogok történetét, hanem az, hogy felvázoljuk azt a hátteret, amelyben elhelelyezzük a környezethez való jogot. Az emberi jogok történetéről ld.: BRAGYOVA András: Ember és Polgár Jogainak Nyilatkozata. In: BRAGYOVA András–KARDOS Gábor–LAMM Vanda (szerk.) *Emberi Jogi Enciklopédia.* Budapest, HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft, 2018. 128–132.; FEKETE Balázs: Emberi jogok története és elméleti kérdései. In: BRAGYOVA–KARDOS–LAMM (szerk.) 2018. *i.m.* 179–189.; HALMAI Gábor–TÓTH Gábor Attila: Emberi jogok eredete. In: HALMAI Gábor–TÓTH Gábor Attila (szerk.): *Emberi jogok.* Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 54–65.; Wiktor OSIATYNSKI: The historical development of human rights. In: Scott SHEERAN–Sir Nigel RODLEY: *Routledge Handbook of International Human Rights Law.* New York, Routledge, 2013. 9–24.

[82] Declaration of the Eight Courts (Austria, France, Great Britain, Portugal, Prussia, Russia, Spain and Sweden) relative to the Universal Abolition of the Slave Trade, signed at Vienna, 8 February 1815. Oxford University Press reference: 63 CTS 473.

[83] Suzanne MIERS: Slavery and the slave trade as international issues 1890–1939. *Slavery and Abolition.* Vol. 19., No. 2. 16.

[84] Párizsi Szerződés, aláírva 1856. március 30-án Párizsban. Békeszerződés Nagy-Britannia, Franciaország, az Oszmán Birodalom, Szardínia és Oroszország között. IX. cikk.
https://content.ecf.org.il/files/M00934_TreatyOfParis1856English.pdf

[85] Első Genfi Egyezmény a Háborús Sebesültekről. Aláírva Genfben 1864. augusztus 22-én./ 1913. évi XLIII. törvény az első két nemzetközi békeértekezleten megállapított több egyezmény és nyilatkozat beczikkelyezése tárgyában. https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/120

[86] Amanda ALEXANDER: A Short History of International Humanitarian Law. *The European Journal of International Law.* Vol. 25 No, 1. (2015) 111–112.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

tartozó példájaként említi Thomas Buergenthal, Dinah Shelton és David P. Stewart a Nemzetek Szövegségéhez köthető mandátumrendszert. Ezen felül az 1919-ben alapított Nemzetközi Munkaügyi Szervezet tevékenységét az igazságos és emberséges munkakörülmények megteremtésére nézve, valamint a Nemzetek Szövetségének kisebbségvédelmi rendszerét, amely alapjaként az *1919-es Versailles-i Békeszerződés*[87] szolgált, valamint a további békeszerződések, melyek rendelkezéseinek betartásáért garanciát vállalt a Nemzetek Szövetsége.[88]

A második világháború lezárása előtt 1941-ben Franklin D. Roosevelt és Winston Churchill titkos találkozót tartott, amelynek eredményeként megszületett az *Atlanti Charta*, [89] melyet egy évvel később Roosevelt elnök az élet, szabadság, emberi jogok védelmének megvalósítása iránt tett lépésnek nevezett.[90] Az *ENSZ Alapokmánya*[91]kinyilvánította az alapvető emberi jogok és szabadságok védelmének fontosságát, amelynek megkülönböztetéstől mentes előmozdítását az 55. cikk c) pontjában az Egyesült Nemzetek feladataként határozta meg. A mai értelemben vett emberi jogi tematikának valójában ez adta a kiindulási pontját, amelynek hamarosan érdemi eredményeit is láthattuk. 1948-ban elfogadásra került Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, majd 1966-ban a *Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya*, valamint a *Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya*. A három instrumentum együtt a *Nemzetközi Emberi Jogi Kódex*[92] nevet viseli, tartalmuk ismertetésére még számos alkalommal kitér az értekezés, ezért jelen fejezetben ettől eltekintünk. Ez igaz az egyes speciális csoportok, mint a gyermekek, a nők, a migráns munkavállalók védelmére irányuló és egyéb emberi jogi ENSZ egyezményekre is. Hozzá kell tennünk, hogy az emberi jogok védelme a 20. században nem csak az ENSZ szintjén kezdte meg fejlődését, hanem regionális intézmények közreműködésével, mint az Európa Tanács, az Afrikai Unió vagy az emberi jogok védelmének amerikaközi rendszere.[93]

A környezethez való jog deklarálásának lehetősége és annak kikényszerítése teljesen eltérő képet mutat globális és regionális szinten. Ez az értekezés szempontjából releváns, hiszen e rendszerek egymásra való hatása kétségtelen, nem véletlen, hogy szinte minden jelentős

[87] Versailles-i Békeszerződés, aláírva 1914. június 28-án a versailles-i kastélyban.
[88] Thomas BUERGENTHAL–Dinah L. SHELTON–David P. STEWART: *International Human Rights in a Nutshell* GW Law Faculty Publications Other Works, 2009. 8–15.
[89] NORTH ATLANTIC TREATY ORGANIZATION, The Atlantic Charter. Declaration of Principles issued by the President of the United States and the Prime Minister of the United Kingdom.
https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_16912.htm
[90] Uo.
[91] UNITED NATIONS, *Charter of the United Nations*, signed on 26 June 1945. *United Nations Treaty Series XVI./* Magyarországon kihirdette: 1956. évi I. törvény az Egyesült Nemzetek Alapokmányának törvénybe iktatásáról.
[92] Angolul *'International Bill of Human Rights'*, mely az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát, A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát és a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Egyezségokmányát takarja.
[93] Itt is csak az említés szintjén maradunk az értekezés jelen fejezetében, mivel később a regionális emberi jogi dokumentumok és intézményrendszer, valamint ítélkezési gyakorlat behatóbb módon kerül ismertetésre.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

regionális emberi jogi dokumentum[94] az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatára hivatkozik. Azonban a tényleges kapcsolat a nemzetközi jog különböző szinteken funkcionáló intézményei között eltérő módon alakul, aszerint, hogy a nemzetközi jog mely területéről van szó. Erik Voeten rámutat arra, hogy a kereskedelem, fejlesztés és pénzügy esetén kiemelt jelentőségű a globális szint, mivel erőteljes és jelentős hatást gyakorló intézmények állnak a háttérben: a Kereskedelmi Világszervezet (angolul rövidítve: WTO), a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap (angolul rövidítve: IMF). Ezzel szemben a globális emberi jogi rendszer viszonylag gyenge, a nemzetközi bírói fórumok csak regionális szinten működnek e területen, az ENSZ Emberi Jogi Tanácsának nem tulajdonít ehhez hasonló erőt, az inkább politikai jelentőséggel bír, a két szint között a feszültség több szempontból is tetten érhető. Egyrészt, bár az emberi jogok hatékonyabban érvényesíthetők regionális szinten, önmagában az emberi jogok univerzális és globális törekvésekből fakadva kerültek elismerésre, hatásuk érződik a regionális dokumentumokon is. Másrészt, az emberi jogok globális eredete és univerzális jelentősége mellett kikényszerítésük és értelmezésük független bíráskodás által valósulhat meg, amely létrehozása és működtetése – leszámítva a nemzetközi büntetőbíráskodást – alapvetően a regionális szinten hatékony. Harmadrészt, még töredezettebbé teszi a rendszert, hogy számos alapvetően nem az emberi jogokkal kapcsolatban ismert nemzetközi szerv, illetve szervezet, mint az ENSZ Biztonsági Tanácsa vagy a Világbank, valamint egyéb *sui generis* jellegű entitás, mint az Európai Unió is emberi jogi aggályok által meghatározva hoznak döntéseket.[95]

A Voeten által felvetettek nem csak a legkedvezőbb fórum kiválasztását jelentő *'forum shopping*' jelenségét eredményezik, hanem annak másik oldalaként elképzelhető, hogy a globális jogérvényesítés – amely nem bírói úton történik – kizárja ugyanazon ügyben és panaszos esetén a regionális – bírói – út igénybevételét. E kérdés vizsgálatára visszatérünk még az értekezés végén, amikor felvázoljuk, hogy milyen formában és tartalommal lenne üdvözölendő a környezethez való jog globális szintű deklarálása, figyelemmel a regionális jogfejlődésre.

Mások is megerősítik azt a tendenciát, miszerint a nemzetközi jog egyes területei között egyre inkább felerősödik a kölcsönhatás, Joost Pauwelyn az előbb említett, úgynevezett „Bretton Woods intézmények", vagyis az IMF, a Világbank és a WTO tekintetében rámutat arra, hogy bár kezdetben tisztán gazdasági jellegűek voltak, tehát arra irányult tevékenységük, hogy politikai megfontolásoktól függetlenül, szakmai alapon lépjenek fel gazdasági kérdésekben. A hidegháború végére azonban árnyaltabb lett a kép, a nemzetközi jog egyes területei egyre inkább kölcsönhatásba léptek egymással, így egyre erőteljesebb kapcsolatba került például a kereskedelem és a környezet, az emberi jogok és a gazdasági fejlődés. Ehhez hozzájárultak a

[94] Így az Emberi Jogok Európai Egyezménye, az Afrikai Charta és az Emberi Jogok Amerikaközi Egyezménye is megteszi bevezetőjében.
[95] Erik VOETEN: Competition and Complementarity between Global and Regional Human Rights Institutions. *Global Policy.* Vol. 8. No. 1. (2017).

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

volt kommunista országokban tapasztalt rendszerváltások, a nem-kormányközi szervezetek fokozódó nemzetközi jelenléte, amely utóbbi az ENSZ-re is nagy hatást gyakorolt. Mindez elvezetett ahhoz, hogy a nemzetközi jog több ága között egyértelműen fellelhető a kapcsolat, azok szükségszerűen átfedik egymást, ennek figyelembevétele egy nemzetközi jogi probléma megoldásánál különösen fontos lehet. A tendencia eredményeként például elismerhető, hogy a kereskedelmi kérdések kezelése sem választható el az emberi jogi, illetve környezetjogi faktorok figyelembevételétől. Ebből kifolyólag a nemzetközi jog fejlődésének az egységesség irányába kell haladnia, úgy, hogy a különböző nemzetközi jogalkotók, végrehajtásért felelős szereplők tevékenysége összhangban álljon egymással.[96]

Ha csupán a fenti evolúciós vázlatot nézzük, csatlakozhatunk a fent idézett szerzők[97] azon nézetéhez, miszerint a nemzetközi jogon belül létező jogágat alkot a nemzetközi emberi jogok védelme. Mindazonáltal fontos megemlíteni, hogy vannak vélemények, melyek szerint e terület nem önálló ága a nemzetközi jognak. Shand J. Watson a 70-es évek végén írt munkájában arra hivatkozik, hogy a nemzetközi jog alapvetően az államok közötti viszonyok szabályozására vonatkozik, az emberi jogok nemzetközi szintű védelme e kontextusba nem illik bele, mivel a nemzetközi jog hagyományosan a reciprocitáson nyugszik, mely alapvetően az államok közötti viszonyként alakult ki. Úgy véli, hogy a nemzetközi emberi jog mellett érvelők figyelmen kívül hagyják azt, hogy szemben a belső joggal – ahol a nemzeti kormányok birtokolják a végrehajtó hatalmat és kikényszeríthetik a szabályokat – a nemzetközi jogban nincs lehetőség a kikényszerítésre. Ebből kifolyólag a realitások szem elől tévesztésének látja az emberi jogok nemzetközi megjelenése melletti érveket.[98] Ezzel szemben sokkal inkább elfogadhatóbbnak találjuk Malcolm N. Shaw erre a kijelentésre irányuló cáfolatát, miszerint az emberi jogok nemzetközi koncepciója morális jelleget hordoz, mely ebből kifolyólag kifejezi egy közösség értékválasztását is. Ez pedig nem, hogy az érvényesülés ellen hat, hanem sokkal inkább erősíti azt.[99] Shaw e gondolatához érdemes hozzákapcsolni Alexandre Kiss és Dinah Shelton érvelését, miszerint a nemzetközi környezetjog is egy olyan területe a nemzetközi jognak, ahol erőteljes szerepet kapnak a morális megfontolások és ezáltal a reciprocitás szintén háttérbe szorul.[100]

Mindezek fényében elfogadjuk, hogy az emberi jogok koncepciója a nemzetközi jogon belül önálló területté vált, globális és regionális szinteken is elfogadásra kerültek alapvető kötelező és soft law jellegű aktusok, sőt kialakult intézményi háttér is, mely egyben jelen értekezlet vizsgálatainak meghatározó keretét is jelenti.

[96] Joost PAUWELYN: Bridging fragmentation and unity: international law as a universe of inter-connected islands. *Michigan Journal of International Law,* vol. 25, no. 4. (2004). 903-904.
[97] Joost Pauwelyn (PAUWELYN 2004) és Erik Voeten (VOETEN, 2017).
[98] Shand J. WATSON: Legal Theory, Efficacy and Validity in the Development of Human Rights Norms in International Law. *University of Illinois Law Forum*, vol 3. (1979). 618-619.
[99] Malcolm N. SHAW: *Nemzetközi jog.* Budapest, Osiris Kiadó, 2002. 181-182.
[100] Alexandre KISS–Dinah SHELTON: *International environmental law.* Transnational Publishers, Inc, 1991. 9-18.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

2.2. Nemzetközi környezetjog mint önálló terület

A nemzetközi jogon belül további önálló területek alakultak ki, erre példát szolgáltat a nemzetközi környezetjog. Justine Thornton és Silas Beckwith meghatározásában e jogterület gerincét azon nemzetközi szabályok alkotják, amelyek a környezet és a természeti erőforrások, mint a levegő, föld, víz, állat- és növényvilág, valamint az éghajlat védelmére irányulnak. A védelem számos eszközét is a definícióhoz rendelik, így e célt szolgálják azon normák, amelyek a szennyezés megelőzésére irányulnak, a környezeti hatásvizsgálatok eljárása, valamint a környezethez való jog eljárási jogosultságainak, különösen az információhoz való jognak biztosítása.[101] Már az utóbbi védelmi eszközből is szembeötlik, hogy koncepciójukban a nemzetközi környezetjog nem választható el teljesen az emberi jogoktól, amely felfogást helyesnek tartom. Thornton és Beckwith azonban figyelembe veszi a nemzetközi jog azon tényezőit is, amelyek kívül esnek a környezetjog gerincén. E körön belül is két kategóriát azonosítanak: egyrészt azon szabályokat, amelyek személyek valamely meghatározott csoportjának életminőségét hivatottak biztosítani, tehát nem a környezet védelme az elsődleges céljuk, mindazonáltal hozadékosan megjelenhet, mint a környezetegészségügy esetén. Másrészt azon normákat, amelyek a személyek fogyasztásához köthetők, mint a szállítmányozásra vonatkozó joganyag és egyéb kereskedelmi szabályok. Mindent figyelembe véve, a környezetjog fogalmának meghatározása során fontos szerepet szánnak a fenntartható fejlődés és az integráció elvének is. Előbbi összhangot teremt a fent említett eltérő célú szabályok között, utóbbi pedig lehetővé teszi a környezetvédelem szempontjainak más területek szabályaiba, politikáiba történő beépítését.[102]

Látható, hogy ha széles értelemben fogjuk fel a nemzetközi környezetjogot, akkor nehéz szigorúan elhatárolni más jogterületektől, ezt elismeri Alexandre Kiss és Dinah Shelton is, példákkal illusztrálva azon látszólag távolinak tűnő nemzetközi jogi szabályokat, amelyek együtt járhatnak a környezet védelmével. Ilyenek lehetnek az olyan halászati megállapodások, amelyek alapvetően gazdasági célt szolgálnak, de tekintettel vannak a halállomány fenntartható megújulási képességére is, vagy a tengeri navigációs szabályozás, amely a balesetek megelőzésével, a tengerek szennyezésétől való megóvását is eredményezheti.[103]

Hasonlóan, a többi nemzetközi jogterülettel való összefüggést ismeri fel Alan Boyle, aki úgy véli, a környezetjog nem izolált terület a nemzetközi jogon belül, hanem része annak és a gyakorlatban számos ponton összekapcsolódik más nemzetközi jogi területekkel, mint a nemzetközi magánjog, emberi jogok, nemzetközi büntetőjog, kereskedelmi jog. Boyle e megnevezéseket alapvetően elméleti kategóriaként fogja fel, mely segít a jogászoknak egy bizonyos téma körbejárása során, de a valóságban nem lehetséges az egyes területek teljes

[101] Justine THORNTON–Silas BECKWITH: *Environmental law.* London, Sweet & Maxwell, 2004. 5-6.
[102] THORNTON–BECKWITH 2004. *i. m.* 6.
[103] KISS–SHELTON 1991. *i. m.* 5.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

szétválasztása. Ez azonban még nem jelenti a nemzetközi környezetjog, mint olyan létezésének tagadását, még akkor sem, ha annak más jogterületekhez – mint az emberi jogok vagy a WTO-hoz kapcsolódó jog – képest másabb a szerkezete, hiszen itt nem egy vagy néhány összefüggő nemzetközi megállapodás fekteti le az alapvető szabályokat, hanem sokkal több megállapodás, ezen kívül a kapcsolódó intézményrendszer is összetettebb.[104]

A környezetjog nemzetközi jogon belüli önálló területként történő felfogása megjelenik Edith Brown Weiss-nél is, aki a környezetjog nemzetközi történetét három korszakra osztja:

- *1950-es évek előtti időszak*, melyre alapvetően kevés két- vagy többoldalú megállapodás volt jellemző, amelyek leginkább a természeti erőforrások feletti szuverenitás, a határvizek, navigáció, halászat és a kereskedelmi értékkel bíró fajok védelmének kérdésére irányultak.
- *1950-1972 közötti időszak*, amely alatt kezdetben a nukleáris energia és a tengerek olajjal történő szennyezése állt a középpontban. A 60-as években – többek között Rachel Carson Néma tavasz című munkájának hatására – azonban felerősödött a környezeti tudatosság, amely alapvető változásokhoz vezetett.
- *1972-től* kezdetét vette *a nemzetközi környezetjog modern korszaka*, a Stockholmban tartott csúcsot követően az ENSZ Környezetvédelmi Programjának megalapításával, melyet követően felgyorsult a nemzetközi környezeti tárgyú megállapodások elfogadása, amelyek idővel szinte minden releváns területet érintenek.[105]

Az 1972-es stockholmi konferencia és az ott elfogadott aktusok nemzetközi környezetjog dinamikus fejlődésére gyakorolt jelentős hatását emelte ki a természetvédelemmel összefüggésben Tilki Katalin is, mivel ez volt az első olyan magas szintű tanácskozás, ahol ilyen kiemelt figyelmet szenteltek e területnek, megalapozva a későbbi jogfejlődést is.[106]

Mindezek fényében – hasonlóan a nemzetközi emberi jogi rendszernél tett megállapításhoz – elfogadjuk a környezetjogot, mint a nemzetközi jog egyik területét, mely témánk szempontjából szintén meghatározó.

2.3. Környezethez való jog – a nemzetközi emberi jogi rendszer és környezetjog területei között

A fentiek alapján osztjuk azokat a nézeteket, amelyek szerint a nemzetközi jogon belül léteznek önálló, bár egymással összefüggő és interakcióban álló területek, mint az emberi jogoké és a

[104] Alan BOYLE: Relationship Between International Environmental law and Other Branches of International Law. Daniel BODANSKY–Jutta BRUNÉE–Ellen HEY (eds.): *The Oxford Handbook of International Environmental Law.* Oxford, Oxford University Press, online publication date: 2012. 1-2.
[105] Edith BROWN WEISS: International Environmental Law: Contemporary Issues and the Emergence of a New World Order. *Georgetown Law Journal,* Vol. 81, no. 3 (1993). 675-679.
[106] TILKI Katalin: Természetvédelem nemzetközi szinten és az Európai Unióban. *Belügyi Szemle,* 2016/5. 90-91.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

környezet védelmére irányuló szabályoké. Minkét ágnak megvan a maga védendő területe és meghatározó dokumentumai, adott esetben intézményrendszere, globális és regionális szinten is egyaránt. Az értekezésben ezt szem előtt tartva mindkét területet fogjuk érinteni, amelyeket, ha leegyszerűsítünk, akkor mondhatjuk, előbbi az emberi jogokat, utóbbi a környezetet és elemeit védi. A közöttük fennálló összefüggés magától értetődő, ami távolról sem szokatlan vagy újdonság, hiszen ahogy a belső jogban, a nemzetközi jogban is gyakori az egyes területek kölcsönhatása.

Ez az elvi elválasztás ugyan elfogadható, de emellett úgy vélem, épp a környezethez való jog jelenthet a két jogterület között kapcsolódási pontot is. Hiszen, ha univerzális, mindenkit megillető emberi jogként fogjuk fel, akkor az egyúttal a környezet védelmének szükségességét is megköveteli, amely a környezetjogi területhez sorolt szabályok betartása nélkül aligha valósulna meg. Ezek mellett a környezethez való jog globális elismerése lehetőséget teremthet a nemzetközi környezetjog fejlesztésére is. John H. Knox szerint egy potenciális emberi jogi deklaráció rávilágíthat és némileg akár enyhítheti a nemzetközi környezetjog egyik alapvető hiányosságát. Ugyanis míg utóbbi alapvetően a határon átnyúló kérdésekre fókuszál, az emberi jogi megközelítés nemzetközisége közvetlenül az államokon belüli helyzetekre is vonatkoztatható, ezt bizonyítja, hogy az emberi jogi bíróságok elé szinte minden esetben olyan környezeti problémát vittek, amelyben nem volt közvetlenül felhívható nemzetközi környezetjogi szabály, e helyzetben a nemzetköziség, mint elem az emberi jogként megjelenő kötelezettség által merül fel és nem feltétlenül az adott helyzet határon átnyúló jellege miatt. A környezethez való jog elismerése nem feltétlenül vezetne olyan környezetjogi megállapodáshoz, amely a belső viszonyokra fókuszál, mindazonáltal olyan globális vagy új regionális megállapodások megszületését eredményezhetné, amelyben erőteljesebben érvényesülnek az eljárási jogosultságok, melyek gyakorlása által a környezeti problémák megoldásának is új lehetőségei merülnének fel.[107]

Mindezekre tekintettel úgy vélem, hogy a környezethez való jog nemzetközi megjelenésének, jövőbeli lehetőségeinek vizsgálata semmiképpen sem korlátozható az emberi jogok nemzetközi rendszerének vizsgálatára, hanem a szoros összefonódás miatt a nemzetközi környezetjog dokumentumait is figyelembe kell venni. Ennek fényében az értekezés érinti a nemzetközi – globális, valamint regionális – emberi jogi rendszert, valamint több környezetjogi kötelező és kötelező erővel nem bíró aktust is. Ennek során különös hangsúlyt fektetek arra, hogy a környezethez való jog kimondása milyen szerepet tölthet be e rendszerekben, mennyiben járulhat hozzá a területek közötti integrációhoz, az esetleges szinergiák erősítéséhez.

[107] John H. KNOX: Constructing the Human Right to a Healthy Environment. *Annual Review of Law and Social Science,* Vol. 16 (2020). Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=3711281 16-17.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

3. fejezet: A vizsgált nemzetközi dokumentumok jogi természete, a soft law dokumentumok jelentősége

Az *Alapozó gondolatok* körében röviden kitérünk a nemzetközi jog forrásainak kérdésére, mindez azért is fontos, mert már a *Bevezetőben* is jeleztem, hogy az értekezés vizsgálatát nem kívánom leszűkíteni a jogi kötőerővel bíró aktusokra, vagy azon belül csupán a nemzetközi megállapodásokra. Jelen fejezetben megvizsgáljuk, hogy a szakirodalom mit ért a nemzetközi jogban tapasztalható *soft law* jelensége alatt, kitérve továbbá arra, hogy milyen hatása lehet ezen aktusoknak, különös tekintettel a fogalom körüli ellentmondásokra is.[108]

A *soft law* megértéséhez elengedhetetlen annak elhatárolása a nemzetközi jog kötelező erővel bíró forrásaitól. A Nemzetközi Bíróság Statútuma 38. cikkében meghatározza, mely jogforrásokat alkalmazza: általános vagy különös nemzetközi egyezmények, amelyeket az érintett államok elismernek; nemzetközi szokás, mint a bizonyítékát a jogként elismert általános gyakorlatnak; általános jogelvek.[109] A Statútum a 38. cikk 1. pontjának d. alpontjában két értelmezési segédeszközt – tehát nem jogforrást – határoz meg: az egyes nemzetek legkiválóbb jogtudósainak tanítását és a nemzetközi bírósági döntéseket. A cikk 2. pontja pedig – a felek beleegyezése mellett – az *ex aequo et bono* ítélkezés lehetőségét rögzíti. David Kennedy a nemzetközi jog „klasszikus" forrásainak nevezi a Statútumban meghatározott kötelező eszközöket, de elismer más forrásokat is, mint a nemzetközi szervezetek aktusai.[110] Nguyen Quoc Dinh, Patrick Daillier, Alain Pellett és Kovács Péter Nemzetközi közjog tankönyve szintén kiegészíti e forrásokat a nemzetközi szervezetek bizonyos döntéseivel és az államok egyoldalú aktusaival.[111]

Alexandre Kiss és Dinah Shelton a nemzetközi környezetjog forrásainak körében új jogforrásokként említik a nemzetközi szervezetek határozatait, amelyek bár nem minden esetben kötelezők a szervezet tagjaira nézve, magára a szervezetre már igen. Megkülönböztetik a kötelező erővel bíró határozatokat és azokat, amelyek nem rendelkeznek e tulajdonsággal. A környezetjog területén megfigyelhető *soft law* aktusoknak több fajtáját azonosítják:

---

[108] A *soft law* nemzetközi jogi terminológiája körül kialakult inkonzisztenciára mutat rá Michéle Olivier, amikor arra utal, hogy egyes szerzők szerint arra nem lehet nem-jogként hivatkozni, míg mások úgy vélik, hogy ezen aktusok egyértelműen nem-jogi jellegűek. Ld.: Michéle OLIVIER: The Relevance of Soft Law as a Source of International Human Rights. *Comparative and International Law Journal of Southern Africa*. Vol. 35., No. 3. (2002). 306-307.

[109] Statute of the International Court of Justice. [továbbiakban: Nemzetközi Bíróság Statútuma]. 38. cikk, 1. pont. a.–c. alpontok.

[110] David KENNEDY: The Sources of International Law. *American University Journal of International Law and Policy*. Vol. 2, no. 1 (1987). 2-16.

[111] Nguyen QUOC DINH–Patrick DAILLIER–Alain PELLETT – KOVÁCS Péter: *Nemzetközi közjog.* Budapest, Osiris Kiadó, 1997. 69-70.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

- *irányadó javaslatok:* e dokumentumok gyakran hozzájárulnak a nemzetközi szervezet tagjait érintő kötelezettségek, kötelező jogforrások tartalmának azonosításához, valamint a nemzetközi szervezet tevékenységének irányításához, mint például a környezeti tárgyú OECD ajánlások;[112]
- *akcióprogramok:* általában az adott nemzetközi szervezet tevékenységét, céljait alakítják ki egy meghatározott időszakra nézve, mint az Európai Unió környezeti akcióprogramjai;
- *elvi deklarációk:* jellemzően magasszintű nemzetközi rendezvények záródokumentumai között kapnak helyet, azon belül is speciális szerepet betöltve, mivel nem konkrét lépéseket állapítanak meg, hanem általános elvi iránymutatásként szolgálnak az államok részére, így hatást gyakorolva több szinten is a jogfejlődésre, mint az 1972-es Stockholmi Deklaráció esetén. Hozzáteszik, hogy abban az esetben is jelentős a hatásuk, ha az elveket nem ültetik át közvetlenül jogilag kötelező dokumentumokba.[113]

A nemzetközi jog kötelező jogforrásai természetesen mind az emberi jogok rendszerében,[114] mind a nemzetközi környezetjogban[115] jelen vannak, mindazonáltal a későbbiekben látni fogjuk, hogy egyik terület vizsgálata sem korlátozható a fent említett jogforrásokra, sok esetben a kötelező aktusok és a puha jogi normák közötti határvonal elmosódik, a fent említett források sem vegytisztán jelennek meg a gyakorlatban, ahogy rámutat Malcom N. Shaw is, példaként említve azon esetet, amikor valamely nemzetközi megállapodásban megjelenik a korábban kialakult nemzetközi szokás.[116]

Az emberi jogok területén és a nemzetközi környezetjogban egyaránt számos meghatározó dokumentum jogi kötő erő nélküli,[117] úgynevezett *soft law* vagy puha jog formában került elfogadásra. A nemzetközi emberi jogi rendszer alapkövének is nevezhetjük az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát, amely már nevében is mutatja, hogy formálisan nem kötelező formában került elfogadásra, úgy, hogy nem is fogalmaz meg egzakt kötelezettségeket. Mindazonáltal számos később elfogadott, kötelező aktus épít és közvetlenül hivatkozik rá,

[112] Például a következők: OECD Recommendation (C(72)128, May 26, 1972, Guiding Principles concerning International Economic Aspects of Environmental Policies; Recommendation (C(78)4, April 5, 1978, Water Management Policies and Instruments; Recommendation of (C876)155, September 28, 1976, A Comprehensive Waste Management Policy.
[113] KISS–SHELTON 1991. *i.m*. 108-113.
[114] Az emberi jogok nemzetközi rendszerének jogforrásairól ld.: Samantha BESSON: Sources of International Human Rights Law. How General is General International Law? In: Samantha BESSON–Jean D'ASPREMONT–Sévrine KNUCHEL (eds.): *The Oxford Handbook on The Sources of International Law.* Oxford, Oxford University Press, 2017. 837–870.
[115] A nemzetközi környezetjog kötelező forrásairól ld.: KISS–SHELTON 1991. *i.m.* 95-113.; RAISZ Anikó: A környezetvédelem helye a nemzetközi jog rendszerében – avagy a nemzetközi környezetjog bírói szemmel. *Miskolci Jogi Szemle: A Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának Folyóirata.* 2011/ 1. 91-95.
[116] SHAW 2002. *i.m.* 64.
[117] Ezen dokumentumok az értekezés II. részében több fejezetben is a vizsgálat tárgyát képezik.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

továbbá az ENSZ Közgyűlésének, egyéb szerveinek határozataiban, regionális dokumentumokban is fellelhető a Nyilatkozatra való elvi szintű építkezés.

Általánosan elfogadott definíciója e dokumentumoknak se a szakirodalomban, se a nemzetközi jog kötelező forrásaiban nem lelhető fel, ami összefüggésben állhat azzal, hogy egy igen komplex és dinamikusan fejlődő jelenségről van szó. Felmerülhet persze, hogy mi a határvonal, amely meghatározza, mit tekintünk e kategóriába tartozónak. Itt természetesen az előbb említett kötelező jogforrások szolgálhatnak alapvető kiindulási pontként, mindazonáltal szükségesnek látom a formai és tartalmi szempontok szerinti vizsgálatot is, mivel formális értelemben e dokumentumok sokszor egyezményekhez hasonló alakot öltenek, illetve megalkotásukat megelőzően gyakran munkacsoportok felállítására kerül sor, elfogadásuk sok esetben nem *ad hoc* jellegű. Ezen felül gyakran fejezik ki több állam politikai jellegű vagy szimbolikus megállapodását egy meghatározott kérdésben.

Tartalmi értelemben nem fogalmaznak meg egyértelmű és konkrét kötelezettségeket, nem kapcsolódik hozzájuk végrehajtási mechanizmus, nem tekinthetők a nemzetközi jog klasszikus értelemben vett, kötelező erővel bíró forrásainak, sokkal inkább célokat, megvalósítandó prioritásokat állapítanak meg, melyek leginkább politikai értelemben határozzák meg az államok lépéseit. Ugyanakkor nem tagadható jogi értelemben vett hatásuk sem, mivel közismert funkciójuk, hogy direkt vagy indirekt módon előkészítenek valamely kötelező jogforrást, így gyakori, hogy a nemzetközi szerződések bevezetőjükben utalnak a releváns nem kötelező jellegű előzményekre, melyeket a későbbiekben részletesebben is áttekintünk.[118] Az e körbe tartozó dokumentumok egyes fajtái – mint az ENSZ emberi jogi megállapodásaihoz kapcsolódó bizottságok általános kommentárjai – kulcsfontosságú szerepet töltenek be az egyes emberi jogok tartalmának interpretálásában. Ha nem is fogadjuk el e dokumentumokat nemzetközi jogforrásként, a nemzetközi közösség életében betöltött szerepüket, motiváló erejüket nem tagadhatjuk. Ez különösen erősen érződik a nemzetközi környezetjog területén is, Raisz Anikó például a nemzetközi környezetjog forrásai mellett – mint a számtalan két- és többoldalú nemzetközi megállapodások, a nemzetközi szokás és a nemzetközi jog általános elvei – megemlíti – bár nem tekinti jogforrásnak – a „nem kötelező erejű nemzetközi jogi eszközöket", amelyek kifejezik az államok politikai elkötelezettségét, mint a Stockholmi Deklaráció.[119]

A *soft law* dokumentumok igen heterogének kibocsátó entitásuk vagy megjelenési formájuk tekintetében. Többfajta csoportosítási mód is megjelent a szakirodalomban, a leggyakrabban alkalmazott a megalkotás mögötti szándék alapján határoz meg két csoportot, melyből az egyikbe azok sorolhatók, melyek alkotóinak célja tulajdonképpen eleve jogi kötőerő nélküli dokumentum elfogadása volt. A másik kategóriát viszont olyan kötelező erővel bíró, tehát

[118] A soft law nemzetközi jogi jelenségéről, fogalmi meghatározásáról ld. BENDA Vivien: Az elmúlt 25 év soft law tartalmú dokumentumai a nemzetközi környezetjog terén. In.: BÁNDI Gyula (szerk.): *A sokoldalúság okán – Doktorandusz tanulmányok a Pázmány jogászképzésének 25. tanévében.* Budapest, Pázmány Press, 2020. 9-23.
[119] RAISZ 2011. *i. m.* 94-95.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

alapvetően *hard law* dokumentumok alkotják, melyek tartalmaznak – általában a jogalkotó erre irányuló szándékának megfelelően – homályos tartalmú, kötelezettséget nem meghatározó, ebből kifolyólag *soft law*-nak tekinthető klauzulát.[120]

Ezzel a felosztással szemben Shelton specifikusan az ENSZ emberi jogi rezsimre fókuszált kategorizálást használ. Első lépésben a kibocsátó szerv alapján, pontosabban az abban megjelenő nemzetközi reprezentáció mentén megkülönbözteti az elsődleges és másodlagos *soft law*-t. Az elsődleges *soft law* kategóriájába sorolja azokat az aktusokat, melyeket a nemzetközi közösség vagy az adott nemzetközi szervezet, mint egész fogadott el. Ezen belül további csoportokat határoz meg aszerint, hogy megjelenésük újdonság vagy más, már korábban elfogadott – kötelező vagy nem kötelező jellegű – nemzetközi dokumentumba foglalt rendelkezéseket erősítenek meg, vagy korábban megalkotott homályos tartalmú – kötelező vagy nem kötelező – dokumentumokat értelmeznek. Így az elsődleges *soft law* körében, új elvárásokat megállapító példának hozza fel az az Őslakos Népek Nyilatkozatának tervezetét,[121] mely az Őslakos Népek Védelméről szóló Nyilatkozat előzményének tekinthető, vagy a korábbi homályos vagy általános sztenderdeket kifejtő dokumentumok közé sorolja a *Nyilatkozatot a Nemzeti vagy Etnikai, Vallási és Nyelvi Kisebbségekhez Tartozó Személyek Jogairól*.[122] Utóbbi hivatkozik többek között az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatára vagy a jogilag kötelező erővel bíró *Népirtás elleni 1948-as egyezményre*,[123] illetve a faji megkülönböztetés kiküszöbölésére irányuló 1985-ös egyezményre. [124]

A másodlagos *soft law* kategóriájába azok tartoznak Shelton szerint, melyeket nem feltétlenül a nemzetközi szervezet plenáris szerve fogad el, és/vagy nem feltétlenül átfogó, általánosabb jellegű a tartalmuk. Shelton ide sorolja az úgynevezett *'general commenteket'*, vagyis általános kommentárokat, továbbá a különleges jelentéstevők, *ad hoc* testületekhez kötődő dokumentumokat, döntéseket, a nemzetközi szervezetek politikai jellegű szerveinek technikaibb, az elsődleges *soft law* dokumentumokban kifejtettekre vonatkozó anyagait,

[120] Ezen felosztást alkalmazza például Bruhács János, aki különbséget tesz a nemzetközi szervezetek és konferenciák hivatalos, *soft law* határozatai és a kötelező nemzetközi szerződések bizonytalan normativitású rendelkezései között. In.: BRUHÁCS János: *Nemzetközi jog*. Budapest, Dialog Campus Kiadó, 2014. 53–55.; Hasonlóan felosztást használ Kardos Gábor is, aki megkülönbözteti a jogilag eleve nem kötelező nemzetközi dokumentumokat és a jogilag kötelező szerződések szándékosan bizonytalan klauzuláit. Ld.: KARDOS Gábor: Mi is az a nemzetközi soft law? In: NAGY Boldizsár–JENEY Petra (szerk.): *Nemzetközi jogi olvasókönyv, dokumentumok, szemelvények.* Budapest, Osiris Kiadó, 2002. 76-83.

[121] Draft United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples. UN.Doc. E/CN.4/1995/2; E/CN. 4/Sub2/1994/56.

[122] Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities Adopted by General Assembly resolution 47/135 of 18 December 1992. [továbbiakban: Nyilatkozat a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól].

[123] UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY, Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. Paris, 9 December *1948*. *United Nations Treaty Series*, vol. 78, p. 277./ Magyarországon kihirdette az 1955. évi 16. törvényerejű rendelet a népirtás bűntettének megelőzése és megbüntetése tárgyában 1948. évi december 9. napján kelt nemzetközi egyezmény kihirdetéséről. [továbbiakban: Népirtás elleni Egyezmény].

[124] Dinah SHELTON: Compliance with International Human Rights Soft Law. In: *Studies in Transnational Legal Policy.* 29, 1997. 119-144.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

bizonyos periodikus államjelentéseket, javaslatokat, ajánlásokat.[125] Érdemes megjegyezni, hogy bár Shelton a nemzetközi bírói fórumok döntését is itt elemzi, ha a klasszikusnak tekintendő nemzetközi jogforrási rendszerben nézzük, akkor a nemzetközi bírói döntések sokkal inkább a jogilag kötelező erővel bíró és nem bíró dokumentumok közötti mezsgyén helyezkednek el, mint értelmezési segédeszközök.

Shelton részletes felosztása – a bírói döntésekre tett kitétel figyelembevétele mellett – informatív az értekezés szempontjából, hiszen előre bocsáthatjuk, hogy a környezethez való jog globális szintű – alapvetően inkább közvetett jellegű – megjelenése gyakran az általa említett kategóriákba tartozó dokumentumok valamelyikéhez köthető. Az osztályozásának nagy előnye, hogy még ha informálisan is, de egyfajta praktikus prioritási sorrendet is feltételez puha jogi aktusok összetett kategóriáján belül, az elsődleges és másodlagos felosztás alkalmazásával. Természetesen ez nem azonos a belső jogban ismert normahierarchiával, ahogy a nemzetközi jog forrásai között sem beszélünk hierarchiáról, úgy a *soft law* esetén sem, Shelton szóhasználata sokkal inkább azt fejezi ki, hogy az egyes *soft law* dokumentumok jelentőségét és funkcióját, további életútját meghatározza, hogy mely szinten, milyen szereplők által és milyen keretek között kerül elfogadásra.

A *soft law* jelenségét leginkább az alkalmazás mögött meghúzódó megfontolások, a használat előnyével lehet a legérzékletesebben ismertetni. Ezek közül az első, hogy megalkotásuk és elfogadásuk lényegesen egyszerűbb, gyorsabb és alacsonyabb tényleges és átvitt értelemben vett kiadással járnak. Kenneth W. Abbott és Duncan Snidal példaként hozza fel többek között a nemzetközi atomenergia-szabályozást, ahol a technikai szabályok, egyéb kérdések rendezése területén meghatározó szerepet töltenek be a Nemzetközi Atomenergiaügynökség ajánlásai, melyeket később az államok gyakran jogi kötelező erővel ruháznak fel belső jogi aktusaik által. Ezen felül az államokat motiválhatja a szuverenitás-veszteség elkerülése, mely akár az ellenérdekűvé teszi őket a kötelező megállapodások elfogadásában. Ez különösen akkor figyelhető meg, ha az állami főhatalom a lakosság vagy a terület viszonylatában kerül korlátozásra. Rámutatnak arra is, hogy a *soft law* aktusok alkalmasak a bizonytalan nemzetközi jogi helyzetek, új és komplex jelenségek kezelésére. E körben utalnak a környezetvédelem területén megjelenő nem kötelező erejű dokumentumokra.[126]

A *soft law* használatának láthatóan számos előnye van, ugyanakkor bírálat is éri alkalmazásukat, Gregory Schaffer és Marc A. Pollack szerint a *soft law*-t érő kritikák leginkább szigorúan jogpozitivista szerzőktől erednek, alapvetően arra fókuszálva, hogy a puha jogi aktusok negatívan hatnak a jogbiztonságra. E nézet képviselői szerint a jogi kötőerővel nem bíró aktusok alacsonyabb rendűek, mint a kötelező jogi normák, ezért azokat a *hard law*

[125] SHELTON 1997, I. M. 119-144.
[126] Kenneth W. ABBOTT–Duncan SNIDAL: Hard and Soft Law in International Governance. In: *International Organization.* Vol. 54. No. 3, 2000. 434-450.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

dokumentumok „kudarcaiként” fogják fel.[127] A szerzők – hasonlóan a fent idézett Kenneth W. Abbott-hoz és Duncan Snidal-hoz[128] – a kritikákat visszavezetik Prosper Weil 1983-as munkájára, amely egy a nemzetközi jogban tapasztalható folyamatra fókuszált, mely az egységes normativitás irányából a fokozatos normativitás felé haladást eredményezi. A folyamat kezdetének a *jus cogens* normák megjelenését jelöli meg, melyek egyfajta fokozatot hoztak létre a feltétlen értelemben kötelező és a más kötelező normák között. Figyelmeztet továbbá, hogy a normativitás relatívvá válása magában hordozza, hogy az egész nemzetközi jogi rendszer destabilizálódi**k**, eredeti céljának elvesztését.[129]

Érdemes megjegyezni, hogy több szerző egyfajta közbenső lépésnek tekinti a *soft law* dokumentumokat a kötelező jogi normák irányában. Malcolm N. Shaw szerint a soft law nem jelent jogi kategóriát, ugyanakkor elvezethet a már kialakult magatartási normáktól a kötelező jogi aktusok elfogadásáig a nemzetközi szinten is.[130] Vaughan Lowe szerint ezen aktusok képesek a logikus és helyénvaló állami magatartás kialakítására, mely különösen igaz az ENSZ közgyűlési határozatokra.[131] Andrew T. Guzman és Timothy L. Meyer pedig kontinuumként határozza meg, melyek a kötelező normák és a politikai döntések között helyezkednek el.[132]

Ezzel szemben Blutman László „jogi metaforának” nevezi a *soft law*-t, mely társadalmi normákkal, így politikai, erkölcsi, technikai és más nem jogi követelményekkel áll összefüggésben, miközben leginkább az államok és más nemzetközi szereplők összehangolt cselekvését hivatott előmozdítani. E dokumentumok politikai, erkölcsi és technikai, de nem jogi követelményeket fogalmazhatnak meg. Társadalmi normáknak nevezi a *soft law-t*, mely többféle módon kapcsolatba kerülhet a nemzetközi jogi rendszerrel, különösen meghatározott területeken, mint a környezetjog vagy a nemzetközi kereskedelem. Mindazonáltal véleménye szerint nem jog, továbbá nincs olyan összefüggő kritériumrendszer, amely alapján akár a jog és nem-jog közé lehetne helyezni, mint közbenső kategóriát, maga a kifejezés is önellentmondás, legfeljebb metaforaként értelmezhető, de összességében a *soft law* túl homályos, nem sorolható a nemzetközi normativitás alá tartozó csoportokba.[133]

Mindent egybevetve egyrészt el kell ismerni, hogy egy létező és egyre fejlődő jelenséggel állunk szemben, mely – mint a későbbiekben látni fogjuk – különösen jelentős a nemzetközi környezetjog és az emberi jogok szempontjából is. E dokumentumok normativitása körül nem

[127] Gregory SHAFFER–Mark A. POLLACK: Hard and Soft Law. In: Jeffrey L. DUNOFF–Mark A. POLLACK (eds.): *Interdisciplinary Perspectives on International Law and International Relations.* New York, Cambridge University Press, 2013. 204.
[128] ABBOTT– SNIDAL *i. m.* 422-423.
[129] Prosper WEIL: Towards Relative Normativity in International Law? *The American Journal of International Law*, Vol. 77, No. 3 (1983). 441–423.
[130] SHAW 2002. *i. m.* 92–94.
[131] Vaughan LOWE: *International Law. Clarendon Law Series.* Oxford, Oxford University Press, 2007. 92–97.
[132] Andrew T. GUZMAN–Timothy L. MEYER. International Soft Law. *Journal of Legal Analysis,* Vol. 2, 2010. 172-180.
[133] László BLUTMAN: In the trap of a legal metaphor: International soft law. *International and Comparative Law Quarterly* 59, no. 3 (2010). 623-624.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

egyértelmű a szakirodalmi álláspont, legfeljebb a jogi kötelező erő hiánya tekintetében van összhang. Abból a szempontból viszont, hogy átmenetet jelenthetnek a kötelező aktusok felé és így bizonyos mértékben – legalább potenciális értelemben – normativitást hordoznak, vagy más módon lehet jogi jelentőségét megragadni, megoszlanak a vélemények. Ezen felül megállapítható még, hogy mindez igen heterogén kategória, hiszen e körbe sorolhatók ENSZ közgyűlési határozatok, különleges jelentéstevők jelentései, általános kommentárok, konferenciákat záró nyilatkozatok, cselekvési tervek egyaránt, de bizonyos felfogásban a kötelező jogforrásokon belül a szerződések – általában szándékosan – homályos klauzulái is. Hozzá kell tenni, hogy mind a nemzetközi környezetjog, mint az emberi jogok területén változatos kibocsátási formában fordulnak elő a puha jogi aktusok.

Sok esetben későbbi kötelező jogi aktusokat készítenek elő, mely rugalmasságuk mellett alkalmassá teszi a bizonytalan, gyorsan változó helyzetek kezelését. Emiatt különösen fontossá válhatnak a környezetjog és a kapcsolódó emberi jogi problémák területén, ahol kihívások általában globálisak, gyakran a tudomány eszközével is nehezen megjósolhatók, vagy gyorsan változó körülmények övezik, mint az éghajlatváltozás vagy a biológiai sokféleség pusztulása. Ezek a tényezők a sokszor lassúnak tekinthető nemzetközi jogalkotásnál gyorsabb reakciót tesznek lehetővé, illetve a környezetszennyezés általában nem csak egy ország területén fejti ki hatását, így alkalmas lehet az ehhez szükséges együttműködés megteremtésére. Mivel az ilyen esetek gyakran felvetik az államok szuverenitásának korlátozását, a jogilag nem kötelező aktusok elősegíthetik az államok közötti kompromisszumot. Ennek fényében nem meglepő, hogy mind a nemzetközi környezetjog, mind az emberi jogok területén számos *soft law* dokumentum született, melyek meghatározóak a jogfejlődés szempontjából is, így különösen fontos vizsgálatuk a környezethez való jog megjelenése körében. Mindezen tulajdonságok alapján, valamint a fent megjelölt nemzetközi jogterületek esetén betöltött szerepük fényében, a következőkben számos puhajogi aktust is a vizsgálandó források körébe sorolok és áttekintek.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

II. rész: A környezethez való jog emberi jogként történő elismerésének morális háttere

4. fejezet: A jog és az erkölcs kapcsolata – tekinthető-e a környezethez való jog léte önmagában morális értéknek

Mint a bevezetésben is felvetettük, az értekezés első vizsgálandó kérdése, hogy miért szükséges a környezethez való jog minél szélesebb kört érintő, globális szinten történő deklarálása. Ha gyakorlati perspektívából vizsgáljuk, akkor a környezetet és ebből kifolyólag az emberi életet és egészséget is fenyegető jelenségek – mint az éghajlatváltozás és ártalmas hatásai, a biológiai sokféleség pusztulása, a környezet szennyezése – is a deklaráció elengedhetetlen mivoltára engednek következtetni. E jelenségek mögött természettudományok által megállapítható tények állnak, ezeket mutatja be egyebek között az éghajlatváltozással foglalkozó kormányközi munkacsoport (*'Intergovernmental Panel on Climate Change' - IPCC*) 2021-es döntéshozók számára szóló összefoglalója, amely többek között természettudományi alapon is értékeli az éghajlatváltozást. A jelentés megállapítja, hogy az 1750-es évektől egyértelműen emberi tevékenységre visszavezethető okokból emelkedik a széndioxid szintje, valamint, hogy az egymást követő legutóbbi négy évtized mindig melegebb volt, mint az azt megelőző. Erre utal, hogy a 2001 és 2020 közötti időszak hőmérséklete 0,99 °C-kal volt magasabb az 1850 és 1900 közötti időszakban tapasztalható értékeknél. A melegedés nagy része emberi tevékenységre vezethető vissza, ahogy nagy valószínűséggel a gleccserek visszaszorulása, az óceánok melegedése és a tengerszint emelkedése is.[134]

Ha természettudományok által feltárt tényeket vesszük alapul, elkerülhetetlen a nemzetközi jog válaszadása az egyre fokozódó válság megoldására. E reakció kiemelt megnyilvánulása lehet a környezethez való jog emberi jogként történő globális megerősítése, majd érvényesülésének fokozott előmozdítása. Ahogy az előző fejezetben az alapozó gondolatok körében is felmerült, egyes szerzők szerint, mint Watson,[135] az emberi jogok koncepciójának nincs helye a nemzetközi jogban, míg mások[136] azon az álláspontón vannak, hogy részét képezi annak és mindez összefüggésben áll morális jellegükkel. Többen is megkérdőjelezték az emberi jogok erkölcsi jellegét, így Jeremy Bentham – reflektálva a nagy francia forradalomra és eredményeire – a jogok eredetével kapcsolatban azt fejezte ki, hogy a természetes jogok (*'natural rights'*) koncepciója értelmetlen, az nem azonos a valódi jogi értelemben vett jogokkal

[134] INTERGOVERNMENTAL PANEL ON CLIMATE CHANGE: *Climate Change 2021. The Physical Science Basis. Summary for Policymakers.* IPCC AR6 WGI. SPM-4–SPM 6.
[135] Példaként ld. WATSON 1979. *i.m*. 618-619.
[136] Példaként ld.: SHAW 2002. *i. m.* 181-182.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

(*'legal rights'*). Utóbbi a jogból származik, annak eredménye, míg a természetjogból – amely felfogásában képzeletbeli jogrend – csak képzeletbeli jogok vezethetők le.[137]

A következőkben csatlakozunk azon szerzőkhöz, akik később megcáfolták Bentham tételeit, mint Amartya Sen, aki szerint az emberi jogok morális alapokkal bírnak. A morális jogok nem azonosak a pozitív jog által kifejezettekkel, vagyis az emberi jogok erkölcsi alapú megközelítése nem egyezik meg teljesen az emberi jogok jogközpontú felfogásával. Mindazonáltal a morális alapon felfogott emberi jogok egyúttal alapjait is jelenthetik az új szabályozásoknak, de ezen túlmenően e felfogás hozzájárul a már megerősített emberi jogok érvényesítéséhez, különösen, amikor abban a civil szervezetek is nagy szerepet játszanak.[138]

Az Amartya Sen által felvázolt morális megközelítés az emberi jogok erkölcsi jellegét egyértelműen elismeri, sőt abból, és nem a meglévő pozitív szabályozásból vezeti le azokat. Ezt a tételt érdemes rávetíteni a környezethez való jogra, tekintettel a globális szintű elismerés helyzetére. Ezt teszi meg César Rodriguez-Garavito, aki a környezethez való jog morális megközelítése keretében megállapítja, hogy ha elfogadjuk Sen fő gondolatmenetét, akkor a jog egyúttal erőteljes erkölcsi igényeket von maga után. Így megköveteli az olyan élhető, egészséges környezet megteremtését, amelyben az ember méltóságának megfelelően tud élni, sőt hozzájárul a növekvő ökológiai nyomás alatt élő személyek és csoportjaik alapvető életkörülményeinek védelméhez. Ezen felül a jog biztosítása megóvja az emberek és meghatározott csoportjaik természettel fennálló különleges tradíciókon alapuló kapcsolatát, biztosíthatja a jövőbeli fenntartható viszony kiépítésének lehetőségét, a jövő nemzedékek érdekeinek védelmét, de még esetlegesen az állatok és természeti entitások meghatározott jogainak elismerését is. Az emberi jogok, és jelen esetben a környezethez való jog, morális alapú megközelítése nem csak absztrakt értelemben meghatározó, hanem az egyes egyedi ügyekben és helyzetekben is. Rodriguez-Garavito rámutat arra, hogy itt érzékelhető a legélesebb különbség az erkölcsi alapú és az utilitarista megközelítés között, hiszen utóbbi alapján adott ügyben vagy helyzetben a rövidtávú gazdasági előny realizálása élvezne elsőbbséget, szemben a morális koncepció prioritásaival.[139]

Az értekezés ezen első részének kiindulási pontja, hogy magam is elfogadom a környezethez való jog – és általánosan az emberi jogok – morális jellegét. Ennek keretében első lépésként megvizsgáljuk általános értelemben a jog és az erkölcs kapcsolatát, majd részletesebben kitérünk az emberi jogok morális alapjainak ismertetésére. Úgy gondolom, hogy több szempontból kifolyólag is morális alapon kell megközelíteni a környezethez való jogot.

[137] Jeremy BENTHAM: Anarchical Fallacies: Being an Examination of the Declarations of Rights issued during the French Revolution. In.: John BOWRING: *The Works of Jeremy Bentham*, Vol. II. Edinburgh, Simpkin, Marshall & Co., 1843 501; 523.
[138] Amartya SEN: Human Rights and the Limits of Law. *Cardozo Law Review.* Vol. 27, No. 6. (2006). 2915-2919.
[139] César RODRÍGUEZ-GARAVITO: A Human Right to a Healthy Environment? Moral, Legal and Empirical Considerations. In: John H. KNOX–Ramin PEJAN (eds.): *The Human Right to a Healthy Environment.* Cambridge, Cambridge University Press, 2018. 156-159.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

Egyrészt e megközelítés egyértelműen rávilágít arra, hogy a fent említett, természettudományi tények által is jelzett környezeti veszélyekre milyen lépést kell tenni a jog eszközeivel. Másrészt, amikor megtörténik a környezethez való jog emberi jogként történő elismerése, az, amennyiben nem megfelelő koncepcionális alapok mentén valósul meg, együtt járhat a túlzottan emberközpontú felfogás érvényesítésével, a környezeti érdekek háttérbe szorulásával is.

Főszabály szerint az emberi jogok szükségszerűen emberközpontúak, Marcus Düwell és Gerhard Bos szerint az emberi jogok antropocentrikus jellegéhez több jelentés is társulhat. Egyrészt, azt a helyzetet is takarhatja, amikor az ember jogosultnak érzi magát arra, hogy korlátlanul használja saját kedve szerint a természet nem emberi tényezőit. Ez a felfogás, melyben az emberi jogoknak csak a más emberek jogai és szabadságai szabhatnak határt, a környezeti faktorok nem, rendkívül problematikus az ökológia kihívások fényében. Ez a liberális koncepció alapvetően a negatív jellegű, tartózkodást megkövetelő szabadságjogokra támaszkodik, de úgy vélik, hogy a jelenlegi emberi jogi rendszerben szerepet kapnak a pozitív, tevőleges kötelezettségeket magukkal vonó jogok is. Másrészt az emberközpontúság jelentheti azt is, hogy az emberi jogi rendszer csak az emberi érdekek védelmét tűzi ki célul, az állatok, növények, ökoszisztémák önmagukban nem bírnak értékkel. Ezzel szemben felidézik, hogy a környezeti etika tanai egyre inkább az anti-antorpocentrikus felfogás szükségességét hirdetik. A harmadik jelentés pedig azt vonja magával, hogy valamennyi kötelezettség mögött az ember tulajdonságainak – racionalitásra való hajlama, ebből fakadó felelőssége – kell felsejlenie.[140] A környezethez való jog túlzottan antorpocentrikus módon történő értelmezése egyértelműen alkalmatlan a környezeti problémák megoldására, mivel háttérbe szorítja a környezet védelmére, vagy még inkább fejlesztésére vonatkozó tevőleges kötelezettséget, különösen, ha nem merül fel meghatározható személyi kör jogainak közvetlen sérelme.

Az emberi jogokban rejlő emberközpontúságot a környezethez való jog morális értékeket – azon belül különösen a környezet jelen- és jövőbeli védelmének, megőrzésének és a környezet önmagában vett értékének – figyelembe vevő értelmezése árnyalhatja. Mindehhez szükségesnek látom az ember környezetben betöltött szerepének meghatározását, annak eldöntését, hogy e viszony szükségszerűen hierarchikus-e, tehát az ember a környezet és elemei felett áll vagy kitüntetett szerepe egyúttal felelősségekkel is jár, és nem emeli a környezet felé. E vizsgálathoz több világvallás ember és környezetről alkotott nézeteit tekintjük át, kitérve arra, hogy azokban miként jelenik meg az ember és feladata, összefüggésben a környezet védelmével, valamint, hol áll e kapcsolatrendszerben maga az ember. Ennek nem csak az erkölcs, hanem egyértelműen a jog számára is relevanciája van. A későbbiekben a környezethez

[140] Marcus DÜWELL–Gerhard BOS: Human rights and future people – Possibilities of argumentation. *Journal of Human Rights,* Vol. 15, No. 2. (2016). 235-237.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

való jog potenciális tartalmának, jellemzőinek meghatározása során még fontos szerepet kapnak e megfontolások.

Az értekezés jelen része azt is vizsgálja, hogy erkölcsi alapon is megragadható-e a deklarálás szükségességének jogi indoka. Ehhez első lépésként arról is kell szólni, hogy a jog és az erkölcs milyen kapcsolatban áll egymással. Teljesen elkülönült vagy egymással kölcsönhatásban álló, bizonyos esetekben akár egymást átfedő normarendszerekről beszélhetünk-e? Mindez nyilvánvalóan kiemelt jelentőséggel bír az emberi jogok területén, mindazonáltal nem tudjuk élesen elválasztani a környezetjog területétől sem, hiszen épp ott lelhetünk fel olyan koncepciókat, amelyek valamilyen érték – mint az emberiség egészének vagy a jövő nemzedékek érdeke – biztosítása céljából teszik lehetővé az államok szuverenitásának korlátozását és várják el a koordinált közös cselekvést. Ezen felül egyes ide köthető koncepciók – mint a fenntartható fejlődés és a kapcsolódó nemzedékek közötti és belüli méltányosság elve – további muníciót szolgálnak a későbbi tartalommeghatározáshoz, de alapot teremtenek a jogi és környezeti szemléletmód összekapcsolásához is.

Ennek megfelelően elsőként azt járjuk körbe, hogy a jog és az erkölcs között milyen kapcsolat áll fent, illetve azt az előfeltételezést támasztom alá, miszerint a jog önmagában is képes értéket hordozni, hiszen felmerülhet a kérdés, hogy van e létjogosultsága valláserkölcsi alapú, illetve morális teóriák, koncepciók vizsgálatának a környezethez való joggal összefüggésben. Természetesen e vizsgálat csak olyan mélységre korlátozódik, amely szükséges az értekezés során felvetettek megfelelő megvilágításához. Mindazonáltal érdemes felidézni, hogy számos kutatás irányul a „világnézetek" jogi jelentőségére, melyet Bányai Orsolya a környezeti kérdésekkel összefüggően elemez, kifejtve, hogy a világnézet gyakorta fedi az erkölcsi tényezők által befolyásolt értékorientációt, de szélesebb is annál, mivel genetikai, családi, oktatási, kulturális, földrajzi és személyes tapasztalati tényezők is alakítják, úgy, hogy társadalmi szinten is érvényesülnek.[141] Úgy látja, hogy a világnézetekre irányuló kutatások felhasználása környezetjog területén elvi hátteret nyújthat, gyakorlati jelentőséggel is, például a környezetpolitikai lépések értékelése során. Továbbá növeli a szabályozások megvalósításához szükséges kommunikáció hatékonyságát, hozzájárul az elengedhetetlen társadalmi változásokhoz és az alapvető emberi jogok tiszteletéhez is.[142] Elfogadva e kutatási eredményeket, a következőkben az alapvetően az erkölcsi megfontolásokra összpontosítunk.

Ha a belső jogból kívánunk példát kiragadni, Magyarország Alaptörvénye P) cikkében a nemzet közös öröksége koncepció keretében értékként azonosítja a természeti erőforrásokat, valamint a kulturális értékeket, melyek védelme, jövő generációi számára történő megőrzése nem csak az állam, hanem mindenki – így az egyén - kötelessége is.[143] A 16/2015. (VI.5.) számú

[141] BÁNYAI Orsolya: The Theory of Worldviews from an Environmental Law Perspective. *World Futures,* Vol. 77, No. 8 (2021). 615-616.
[142] Uo. 628.
[143] Magyarország Alaptörvénye. Alapvetés, P) cikk, (1) bekezdés.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

alkotmánybírósági határozat szerint az Alaptörvény és a hozzá kapcsolódó autentikus interpretáció kifejezi az alkotmányos környezetvédelmi értékrendet, sőt azt tovább is fejleszti, tekintettel az aktuális körülményekre.[144] A 3223/2017. (IX. 25.) számú AB határozat[145] megerősíti, hogy a P) cikkben felsoroltak értéknek tekintendők, ami egyrészt magával vonja a visszalépés tilalmát, másrészt a jövő generációk irányába fennálló megőrzésre vonatkozó kötelezettséget. Ezen értelmezések azt támasztják alá, hogy az alkotmány nem csak arra alkalmas, hogy értékeket határozzon meg, hanem a hozzá kapcsolódó interpretáció által aktualizálja is azokat, kialakítva egy alkotmányos értékrendszert, azonosítva az annak fényében fennálló kötelezettségeket. A következőkben tartózkodunk a jog és az erkölcs kapcsolatának mélyreható, minden jogterületet és szintet lefedő elemzésétől, mindazonáltal a környezethez való jog morális értékeket figyelembe vevő értelmezése megkívánja a kérdés alapvető elvi tételeinek vizsgálatát.

Elsődleges kiindulási pontunk a morális alapú megközelítések meghatározása céljából az, hogy a jog is és az erkölcs is önálló társadalmi normarendszert képeznek, amelyek leegyszerűsítve követendőnek tekintendő magatartást írnak elő. A jogirodalomban elterjedt a német *'sollen'* kifejezés, vagyis kell, legyen, amely tágabb értelemben véve a társadalmi normák esetén valamilyen elvárás megfogalmazását jelenti, szemben a létező leírását kifejező *'sein'* (van) kifejezéssel.[146] Egyrészt megállapítható, hogy a két önálló szabályrendszer több ponton összekapcsolódhat, sőt egymás érvényesülését erősítheti, ezzel összefüggésben Szilágyi Péter megállapítja, hogy a jog más társadalmi normákkal, különösen az erkölccsel szoros kölcsönhatásban van, sőt elősegíti a jog érvényesülését is.[147]

Másrészt azonban érdemes azt a felvetést is figyelembe venni, hogy a jog maga is hordoz olyan tartalmat, mely önmagában – morális szempontból is – valamilyen értéket jelent. A szakirodalomban sokan érvelnek amellett, hogy e teória egyértelműen alátámasztható. Közéjük tartozik Jerome E. Bickenbach, aki úgy véli, nehezen tagadható – a jog és erkölcs kapcsolata területén – az, hogy a jogot gyakran áthatja a morális tartalom, erre példának olyan erkölcsi alapú jogi fogalmakat sorol fel, mint a felelősség, vétkesség, kompenzáció, igazság.[148] A jog és erkölcs viszonyrendszerének kettősségét említi Varga Csaba is, megállapítva azt, hogy a jog, vagy az adott jogrendszer elképzelhető belső erkölcsi tartalom nélkül is, mindazonáltal kérdésesnek találja azt, hogy hosszútávon létezhet-e így. A jog belső erkölcsiségével kapcsolatban felidézi a Lon. L. Fuller által meghatározott technológiai alapszabályokat – mint a jog általános, közétett mivolta, jövőbeli cselekvésre irányultsága, világossága, ellentmondástól való mentessége, lehetségest követelő jellege, a bizonyos fokú állandóságot

[144] MAGYARORSZÁG ALKOTMÁNYBÍRÓSÁGA, 16/2015. (VI. 5.) AB határozat, Indokolás, 91. pont.
[145] MAGYARORSZÁG ALKOTMÁNYBÍRÓSÁGA, 3223/2017. (IX. 25.) AB határozat, Indokolás, 27-28. pontok.
[146] SZILÁGYI Péter: *Jogi alaptan.* Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2014. 143–144.
[147] Uo. 150-151.
[148] Jerome E. BICKENBACH: Law and Morality. *Law and Philosophy* , Dec., 1989, Vol. 8, No. 3. 291-293.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

hordozás és kapcsolódó, egyező hivatalos cselekvés – amelyeknek alapvetően kapcsolódnia kell a joghoz. Mindazonáltal ez még nem jelenti önmagában a jog belső erkölcsi tartalmának meglétét is, mivel az tulajdonképpen egyfajta többletet jelent, hiszen a technikai kritériumok létezése mellet feltehető, hogy erkölcsiség nélkül is működhet a jogrendszer, viszont akkor csak egy értéksemleges beszámítási ponttá válik a jog, ami alapvetően része a társadalomnak. Így ebből adódóan, ha túl hosszú időn át nem lelhető fel a belső erkölcsi tartalma vagy épp a társadalom által elfogadott értékekkel ütközik, akkor gyengül a jogkövetés, a társadalom elidegenedik a jogtól, továbbá nehezebbé válik vagy épp ellehetetlenül a jog eszközével megvalósítani kívánt társadalmi cél elérése.[149]

A vázolt kapcsolatrendszer vizsgálata megköveteli a kifejezetten a természetjog és a pozitív jog felosztásának figyelembevételét. Ez azérti is bír kiemelt relevanciával, mert ahogy Frivaldszky János is hangsúlyozza, a természetjog vizsgálata általában a tételes joggal összefüggésben merül fel. A természetjog, szemben az ember alkotta pozitív joggal, objektív és valamilyen állandó valóságon alapul, magában hordozva egy kritikai-normatív jelleget. Funkcionalista szempontból a természetjog szükségességét az adja, hogy az adott társadalmi-politikai értékeket fejezi ki, érintve a pozitív jog érvényességét.[150] Paksy Máté szerint természetjog kifejezés általános használata félrevezethető lehet, hiszen ma már több irányzatra bomlik, így valamelyik az erénytanra, valamelyik a természetes jogokra, míg másik a természeti törvényre helyezik a hangsúlyt.[151] A jog, mint társadalmi jelenség normativitásával összefüggésben utal azokra a nézetekre, melyek a normativitást a kötelező erővel kapcsolják össze, azt pedig az erkölccsel, tehát a jog kötelező jellegét az erkölcsből vezetik le. Ezzel szemben más nézetek szerint a jog „dolog", mely a társadalom vagy a jogalkotó erre irányuló kifejezett akarata nélkül – mint például a pénz is – érvényesül. Előbbit a természetjog, utóbbit a pozitivizmus körébe sorolhatjuk. A társadalmi jelleg kérdésében viszonylagos jogfilozófiai egyetértés van a tekintetben, hogy a jog a társadalomhoz van kötve, eltérő nézetek leginkább az individualista vagy kollektív jelleg körül lelhetők fel.[152]

E ponton érdemesnek tartjuk felidézni a fenti Varga Csaba által megállapított gondolatokat, melyek fényében éppen a jog társadalomhoz kötöttsége, azzal való fejlődése az, amely miatt hosszútávon nem képzelhető el a jog erkölcsi tartalom nélkül. Visszatérve a jog, mint normatív társadalmi jelenség harmadik elemére, Paksy utal arra, hogy a jogpozitivizmus bizonyos irányzatában nem a dolgok belső természete a meghatározó, hanem a tény, hogy miként kerülnek megnevezésre, megjelölésre. Ez az erkölcs- és politikai filozófiára vetítve, például az igazságosság fogalmát nézve, azt jelenti, hogy az már nem kötődik az elvek egy csoportjához,

[149] VARGA Csaba: *A jog társadalomelmélete felé.* Budapest, 1999. 238-240.
[150] FRIVALDSZKY János: *Természetjog. Eszmetörténet.* In: VARGA Csaba (szerk.) *Jogfilozófiák.* Budapest, Szent István Társulat, 2001. 1-2.
[151] PAKSY Máté: *A dialógus vonzásában. hozzájárulás a jogászi gondolkodás természetjogi megalapozásához*. Budapest, Pázmány Press, 2014. 56.
[152] Uo. 73-75.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

hanem egyszerű kifejezés, továbbá az erkölcsiség normái nem egyetemesek. Ezzel szemben a természetjogban az olyan erkölcsi tartalmú fogalmak, mint az igazságosság épp a jog lényegét jelentik.[153]

A jog és erkölcs közötti egyik fontos összekötő elem az *igazságosság* értéke, amely különösen releváns az emberi jogok vizsgálata szempontjából. Mindazonáltal nem mentes kritikától e fogalmak összekapcsolása, hívja fel erre a figyelmet Richard P. Hiskes, aki csoportosítja ezen ellenérveket. Elsőként utal a már említett, leginkább Jeremy Bentham nevéhez köthető utilitarista felfogáshoz kapcsolódó érvekre, melyek értelmében a jogok – mint jogosultságok – a jogrendszer eredményeként jönnek létre, ebből kifolyólag meghatározott keretek között kényszeríthetők ki az állam által, így az univerzális erkölcsi jogok ötlete e perspektívában a kikényszerítés nem megfelelő meghatározása, továbbá a sokszor nem teljesen világos kötelezettségek problémája miatt kétséges. Hiskes szerint mások kritikája az univerzális jellegre irányul, mivel feltételezik a jogok vagy a jogokhoz kapcsolódó kötelezettségek potenciális ütközését, melyek feloldása nem univerzális, hanem sokszor alacsonyabb szinten, eshetőleges jelleggel történik meg és az igazságosság és jog összekapcsolása inkonzisztenciát eredményez.[154]

A szakirodalomban fellelhető több olyan álláspont is, mely alátámasztja azt a tételt, melyet magam is elfogadok, hogy bár a jog és az erkölcs tekinthető két különálló szabályrendszernek, amelyek valamiféle magatartási formát írnak elő, egymástól nem választhatók el, számos esetben megnyilvánul szoros kapcsolatuk. A megvalósításhoz rendelhető eszközeik nem feltétlenül azonosak, mindazonáltal elképzelhető összefonódásuk is, olyan fogalmak, koncepciók vagy jogelvek pozitív jogban történő megjelenése által, amelyek erkölcsi értelemben vett értékeket is hordoznak. Erre a következőkben, az emberi jogokra és a környezetjogra vetítve több példát is felsorakoztatok. Ezzel összefügg, hogy a két szabályrendszer egymásra pozitív hatással lehet, az erkölcsi elkötelezettség segítheti a jog érvényesülését. Továbbá a jog léte önmagában is hordozhat értéket, tekintettel többek között az általa védett személyekre, csoportjaikra vagy a védendő érdekekre. Mindezen megállapítások kiemelt jelentőséggel bírnak az emberi jogok szempontjából, amelyek érdekében a következőkben ezen összefüggéseket tárjuk fel részletesen.

[153] PAKSY 2014 *i. m*. 75-76.
[154] Richard P. HISKES: *The Human Right to a Green Future. Environmental Rights and Intergenerational Justice*. Cambridge, Cambridge University Press, 2008. 5-6.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

5. fejezet: Emberi jogok mint morális követelmények, valamint az emberi méltóság szerepe a nemzetközi jogban

Elfogadva a jog és erkölcs – tehát két normarendszer – közötti kapcsolatot, valamint a jog önálló morális tartalmát, a szükségszerű következő állomás e tételek rávetítése az emberi jogok rendszerére. Kiindulópontunk az emberi méltóság jogi, pontosabban emberi jogi megjelenése, mely a nemzetközi jogban a második világháborút követően vált bizonyos értelemben a nemzetközi emberi jogi rezsim meghatározó alapjává, amint ezt az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának kiindulási tétele is jelzi.

Bár jelen alfejezetben elsősorban az emberi méltóság, valamint az emberi jogok morális alapjának 20. századi jogi megjelenését vizsgáljuk, röviden kitérünk Immanuel Kant ezzel kapcsolatos, meghatározónak tekinthető koncepciójára. Kant az *Erkölcsök metafizikájának alapvetésében* abból indul ki, hogy az erkölcsi fogalmak az emberi észből erednek, az erkölcsi törvények az eszes lény mivoltból vezethetők le. Minden természeti dolog törvények által meghatározva működik, az eszes lény pedig egyedülállóan képes arra, hogy elvek alapján cselekedjen, tehát akarata van, vagyis gyakorlati ésszel bír. Ez magával vonja azt, hogy az eszes lény – az ember – e gyakorlati ész által kizárólag azt válassza, amelyet szükségszerűen jónak ismer fel.[155] Kant összefüggést lát az ember eszes lény mivolta és az erkölcs között is, ehhez pedig hozzárendeli a méltóságot is. Ezek az elemek meghatározzák az embert abban, hogy törvényhozóként és a törvényeknek való engedelmeskedés során ezeknek megfelelően járjon el, mely tulajdonképpen összefüggésben áll az autonómián alapuló méltóságával. Kant az emberi akaratot olyan képességként határozza meg, melynek birtokában az ember képes bizonyos törvényeknek megfelelően cselekedni. Ennek során célokat tűz ki, melyek közül vannak materiálisak és viszonylagosak, amelyeket tetszése szerint állapít meg, azonban vannak olyanok, melyeknek létezése önmagában abszolút értéket képvisel.[156]

A fent kifejtettekhez érdemes hozzávenni Kant *Gyakorlati ész kritikája* című műben kidolgozott gondolatait is. Ennek értelmében Isten teremtéssel kapcsolatos végső céljának a legfőbb jót jelöli meg, melyhez az erkölcsiség kapcsolódik, vagyis az emberi lények boldogságra való képessége, akik a bölcsesség által képesek a legfőbb jó megismerésére és e művében is megerősíti azt, hogy e gondolatmenet is összhangban áll azzal a tétellel, mely szerint az ember önmagában vett cél és nem eszköz, akinek autonómiáján alapul a szentnek tekintett morális törvény.[157]

Kant szerint az ember ésszel rendelkezik, ezért képes felismerni és megszabni a törvényeket, továbbá képes az erkölcsi törvényeknek megfelelően cselekedni, vagyis az ember racionalitása

[155] Immanuel KANT: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése.* Budapest, Gondolat Kiadó, 1991. 41-42.
[156] KANT 1991, *i. m*. 64-68.
[157] Immanuel KANT: *A gyakorlati ész kritikája.* Budapest, Osiris Kiadó, 2004. 156-157.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

egyúttal felelősséget is jelent számára, hiszen az esze által felismert erkölcsi törvényeknek megfelelően kell cselekednie, tiszteletben tartva a tárgyiasítás tilalmát. A Kant által meghatározottak további fontos komponense az emberi méltóság, amely az emberi jogok erkölcsiségének vizsgálata területén elengedhetetlen fogalom. Már most fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy az emberi méltóság és azzal összefüggésben az ember racionalitása, gondolkodási képessége nem jelenti azt – különösen nem, hogy emberi jogai által – visszaélhetne e helyzetével, hiszen épp ezen eszes lény mivolta az, amelyből magasabb szintű felelőssége vezethető le.

Az emberi méltóság szorosan összefügg az emberi jogokkal, erre reflektálva Jürgen Habermas kifejezi, a fent ismertetett kant-i tételek alapján megállapítható, hogy az ember méltósága egy olyan magot jelent, melyet nem lehet megsérteni, azt mindenkinek tiszteletben kell tartania. Az emberi jogok is e szabadsággal állnak összefüggésben és levezethetők az emberi mivoltból és az ahhoz kapcsolódó morális tartalomból. A pozitív jogra vetítve ez megjelenik az emberi méltóság univerzális és individuális koncepciójában, melyből utóbbi az időn és téren túli szabadságot jelenti. Habermas az emberi jogok gyakorlati érvényesülésével kapcsolatban meghatározza, hogy bár egyrészt univerzálisak és határtalan jellegűek – ez nyilvánvalóan következik az emberi méltósággal való kapcsolatukból – másrészt, kikényszerítésük csak meghatározott politikai környezetben valósulhat meg. Habermas az emberi jogok gyakorlati védelme tekintetében nagy jelentőséget tulajdonít a demokratikus alkotmányokban meghatározott jogoknak, az univerzális erkölcsi megfontolások alkotmányokba történő beépítésének, mely a 18. századi alkotmányos forradalmak örökségének is tekinthető. Bár Habermas az emberi jogok – és általuk az erkölcsi tételek – nemzeti alkotmányokba foglalásának szükségességéről ír, úgy vélem, hogy a következtetésre vezető gondolatok rávetíthetők a környezethez való jog, mint emberi jog globális szintű deklarálására is, különösen azon államok esetén, ahol nem garantált az alkotmányos védelem.

Az emberi méltóság nem csak elméleti síkon bír meghatározó erővel, hiszen alkotmányos szinten is megjelenik több államban. Balogh Zsolt e tekintetben kifejezi, hogy az emberi méltóság tulajdonképpen az „emberi minőség maga", mely többet jelent, mint jogot, ugyanakkor beilleszthető az alapjogi rendszerbe, ahol anyajogként funkcionál, más jogok forrásaként, lényegeként. Megkülönbözteti az ide köthető két dimenziót, a test és a lélek alapjogi megjelenését, előbbi az élethez való jogban, utóbbi pedig a méltóságban ragadható meg. Kifejezi, hogy bár nehezen definiálható a pozitív jog eszközeivel a méltóság fogalma, az emberi jogok kiüresedett felsorolást alkotnának nélküle. Az emberi méltóság védelmi körét a közjogban három területen határozza meg: a megalázás elleni védelemben; a személyiségvédelemben, melynek többek között része az önazonossághoz való jog, önrendelkezési jog és a magánszférához való jogok; harmadrészt pedig az egyenlőség területe,

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

mely az egyenlő méltóságból táplálkozik.[158] Későbbiekben látni fogjuk, hogy ezek a nemzeti közjogi területek a nemzetközi jogban is relevanciával bírnak, összefüggésben a környezethez való joggal. Az egyes csoportok, különösen az őslakosok jogai felvetik az önazonosság kérdését, az Emberi Jogok Európai Bírósága környezeti joggyakorlatát dominánsan a magánélet védelmére építette, az egyenlőség pedig különösen fontos a környezeti ártalmakkal szemben sérülékenyebb csoportok védelme szempontjából.

A második világháborút követően kiépülő nemzetközi emberi jogi rendszerben is kulcsfontosságú szerepet kapott az emberi méltóság, mint láttuk korábban is, az Egyesült Nemzetek Alapokmányának Preambuluma hitet tesz többek között az emberi személyiség méltósága és értéke mellett, az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata Bevezetőjében kinyilvánította, hogy az emberiség családja minden egyes tagjának méltósága alkotja többek között a szabadság, igazság és béke alapját a világban. Ezen felül 1. cikkében deklarálja a minden emberi lényt veleszületetten megillető szabadságot és egyenlő emberi méltóságot, kimondja továbbá, hogy az emberek, akik ésszel és lelkiismerettel születtek, egymással testvéri szellemben kell viselkedniük. Érdemes az 1. cikket a fenti kant-i gondolatok fényében értelmezni, melyhez nagymértékben hasonlóan cseng a megfogalmazás, elfogadva a szabadságot és egyenlő veleszületett méltóságot, valamint az emberi észt és lelkiismeretet, tehát az erkölcsi értékek felismerésére és annak megfelelő cselekvésre való képességet, mely egyúttal határt szab az emberi kapcsolatokban a személy szabadságának és alapot szolgáltat másik személyt megillető jogok védelmének.

A Nyilatkozat bevezetője tehát egyértelműen elismeri, hogy az emberi jogok az emberi méltóságból eredeztethetők, mely az emberiség családját megillető morális értékekhez vezet, úgy, mint a szabadsághoz, igazsághoz és a békéhez. Érdemes röviden kitérni a család kifejezésre, mivel az értelmezhető úgy, mint az ott deklarált jogok időbeli kiterjesztésének alapja. Edith Brown Weiss szerint ez a megfogalmazás valójában egy olyan időbeli dimenzióra történő utalás, amely valamennyi nemzedéket látókörébe von, vagyis a Nyilatkozat által deklarált egyenlő és elidegeníthetetlen jogok az emberiség családján belül egy alapvető, generációk közötti egyenlőséget vázolnak fel. E kérdéseket a későbbiekben még részletesebben körbejárjuk.

Mindazonáltal egyesek szerint a fenti emberi jogi koncepció – amely az ENSZ emberi jogi rendszerének alapkövét is jelenti egyben – több negatívumot is hordoz, így Frivaldszky János ismerteti a Nyilatkozatot ért egyik leggyakoribb kritikát, miszerint az emberi jogoknak nem tartalmazza a megfelelő eszmei megalapozását, ami nem azonos azok igazolásával. A kidolgozásban részt vevő Jacques Maritain-t is felidézi, aki Aquinói Szent Tamás nyomdokain haladva közelítette meg az emberi jogokat, melynek forrása az emberi méltóság, ugyanakkor

[158] BALOGH Zsolt: Az emberi méltóság: jogi absztrakció vagy alanyi jog. *Iustum Aequum Salutare,* 2010/4. 36-39.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

úgy vélte, hogy elegendő a Nyilatkozat szövegében való egyetértés, anélkül, hogy azonos nézeteket valljanak a részes felek ezzel megalapozva az abban foglaltakat. Ennek egyik fő oka az volt, hogy a politikailag, ideológiailag két pólusra szakadt Világ közötti törékeny együttműködést nem kívánták ezzel az érzékeny kérdéssel veszélyeztetni. [159] Az emberi jogok koncepcionális alapjai azért is fontosak, hogy a későbbiekben ne eredményezhessen téves értelmezést egy-egy jog garantálása. Ez a környezethez való jog esetén a túlzott emberközpontúság kérdésére vetíthető rá, hiszen az emberi jogként történő deklarálás első ránézésre nyilvánvalóan az embert állítja a középpontba – szemben a környezettel. Azonban, ha helyesen, az emberi méltóságból fakadó értékeket elismerve, az ember racionalitásának szem előtt tartásával értelmezzük a jogot, akkor szembeötlik, hogy nem kicsinyíti az emberek környezetért viselt felelősségét, hanem épp megalapozza azt. E kérdésre az értekezés során többször, több szempontból is visszatérünk még, de jelen példa is alátámasztja az emberi jogok helyes felfogásának szükségességét.

Annak ellenére, hogy a Nyilatkozat eszmei megalapozását, pontosabban annak hiányát kritikával illették, a későbbi dokumentumok is felismerik az emberi jogok és az emberi méltóság egymással összefüggő jellegét. A Nemzetközi Emberi Jogi Kódex részét képező Nemzetközi Egyezségokmányok szintén említést tesznek az emberi méltóságról. Mindkét dokumentum preambulumában deklarálja, hogy az emberi jogok az emberek veleszületett méltóságából erednek. Ezen felül a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya a szabadságuktól megfosztott személyekkel való bánásmód egyik követelményének határozza meg a veleszületett méltóságnak megfelelő eljárást. A Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 13. cikkének 1. pontjában a művelődéshez való joggal összefüggésben nyilvánítja ki, hogy az iskolai nevelésnek az emberi személyiség és az emberi méltóság érzetének teljes kifejlesztésére, valamint az emberi jogok és alapvető szabadságok iránti tisztelet fokozására kell irányulnia.

Az specifikusabb, ENSZ-hez köthető emberi jogi egyezményekben szintén fellelhető a fenti – emberi jogok és a méltóság közötti – összefüggés felidézése, tovább haladva az Alapokmányban és a Nyilatkozatban kijelölt úton. *A Faji Megkülönböztetés Valamennyi formájának Kiküszöböléséről szóló Egyezmény*[160] bevezetőjében felidézi az ENSZ Alapokmányában és az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában kimondottakat, ahogy megteszi ezt szintén bevezetésében a *Nőkkel Szembeni Megkülönböztetés Minden Formájának*

[159] FRIVALDSZKY János: Természetjog és emberi jogok. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog– és Államtudományi Kar, 2010. 11-22.

[160] UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY, International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination. New York, 7 March 1966. *United Nations Treaty Series*, vol. 660, p. 195./ Magyarországon kihirdette: 1969. évi 8. törvényerejű rendelet a faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről New Yorkban 1965. december 21-én elfogadott nemzetközi egyezmény kihirdetéséről.[továbbiakban: A Faji Megkülönböztetés Valamennyi Formájának Kiküszöböléséről szóló Egyezmény].

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

Felszámolásáról szóló Egyezmény[161] és a *Kínzás és más Kegyetlen, Embertelen vagy Megalázó Büntetések vagy Bánásmódok Elleni Nemzetközi Egyezmény*[162] is. A *Gyermekek Jogairól szóló Egyezmény*[163] a bevezetőn túl az egyes rendelkezéseiben is épít az emberi méltóságra, 23. cikkének 1. pontjában kimondja a szellemileg vagy testileg fogyatékos gyermekek méltóságát biztosító élet elismerésének szükségességét. Az Egyezmény 28. cikkének 2. pontjában az iskolai fegyelem tekintetében szabja meg határként a méltóságot, 37. cikkének c) alpontjában a szabadságtól megfosztott gyermekeknek járó, emberi méltóságnak megfelelő bánásmódról való gondoskodást írja elő a részes államoknak. Ezen felül 39. cikkében a különféle erőszaknak vagy nem megfelelő bánásmódnak, büntetésnek kitett, áldozattá vált gyermekek szellemi és testi rehabilitációjának követelményeként szabja többek között a méltóságot fejlesztő körülmények biztosításának szükségességét. Végül a 40. cikk 1. pontjában elismeri a bűncselekmény elkövetésével gyanúsított, vádolt vagy bűnösnek nyilvánított gyermekek emberi méltóságot előmozdító bánásmódjához fűződő jogát. A *Migráns Munkavállalók és Családtagjaik Jogainak Védelméről szóló Nemzetközi Egyezmény*[164] 27. cikkének 1. pontjában a szabadságtól megfosztott migráns munkavállalók és családtagjaik esetén emeli ki az emberi méltóság tiszteletben tartásának szükségességét, 70. cikkében pedig az élet és munkakörülmények – többek között – emberi méltóság elveinek megfelelő kialakítását írja elő az államok számára kötelességként.

A regionális emberi jogi egyezmények közül az *Emberi Jogok Európai Egyezménye*[165] sem tételesen, sem felvezetőjében nem szól kifejezetten az emberi méltóságról, csupán 13. kiegészítő jegyzőkönyve bevezetésében mondja ki, hogy egy demokratikus társadalomban az

[161] UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY, Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women. New York, 18 December 1979. *United Nations Treaty Series*, vol. 1249, p. 13./ 1982. évi 10. törvényerejű rendelet a nőkkel szembeni megkülönböztetés minden formájának felszámolásáról 1979. december 18-án New Yorkban elfogadott egyezmény kihirdetéséről.[továbbiakban: Nőkkel Szembeni Megkülönböztetés Minden Formájának Felszámolásáról szóló Egyezmény].

[162] UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY, Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. New York, 10 December 1984. *United Nations Treaty Series*, vol. 1465, p. 85./ Magyarországon kihirdette: 2011. évi CXLIII. törvény a kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód vagy büntetés elleni egyezmény fakultatív jegyzőkönyvének kihirdetéséről.[továbbiakban: Kínzás és más Kegyetlen, Embertelen vagy Megalázó Büntetések vagy Bánásmódok Elleni Nemzetközi Egyezmény].

[163] UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY, Convention on the Rights of the Child. New York, 20 November 1989. *United* Nations *Treaty Series* , vol. 1577, p. 3./ 1991. évi LXIV. törvény a Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről.[továbbiakban: Gyermekek Jogairól szóló Egyezmény].

[164] UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY, International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of their Families. New York, 18 December 1990. *United Nations Treaty Series*, vol. 2220, p. 3; Doc. A/RES/45/158. [továbbiakban: Migráns Munkavállalók és Családtagjaik Jogainak Védelméről szóló Nemzetközi Egyezmény].

[165] COUNCIL OF EUROPE, European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as amended by Protocols. Signed in Roma, 5 November 1950. *European Treaty Series 5./* Magyarországon kihirdette: ú1993. évi XXXI. törvény az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

élethez való jog alapvető érték, és a halálbüntetés eltörlése elengedhetetlen a minden emberben természeténél fogva benne rejlő méltóság teljes elismeréséhez. Az Emberi Jogok Amerikai Egyezményének több cikke hivatkozik az emberi méltóságra, így az 5. cikk 2. pontja, mely kimondja, hogy minden embert megillet az olyan bánásmód, mely megfelel a veleszületett méltóságának. A 6. cikk 2. pontja többek között a fogvatartottak munkavégzése tekintetében utal a méltóság tiszteletben tartásának követelményére, a 11. cikk 1. pontja pedig a magánélethez való joggal összefüggésben fejezi ki a méltóság elismeréséhez fűződő jogot.

Látható, hogy az ENSZ emberi jogi rendszerében, de egyes regionális emberi jogi egyezményekben is fontos szerepet kap az emberi méltóság. Ennek legalább két – egymással alapvetően összefüggő – oka is van, egyrészt az emberi jogok léte elválaszthatatlan az emberi méltóságtól, másrészt az egyes jogok – például a kiszolgáltatott helyzetben lévő személyekkel való bánásmód – megvalósításának is irányvonalat szabnak. Annak ellenére, hogy ilyen hangsúlyos a fenti említett dokumentumokban az emberi méltóság, annak pontos jogi meghatározása nehézségekbe ütközhet. Ami megállapítható, hogy a veleszületett, valamint embereket egyenlően megillető minőség kerül leginkább kifejezésre, azon túl, hogy – mint a fentiekben láthattuk – az ENSZ dokumentumokban az emberi jogok alapjainak tekintik. Christopher McCrudden felállít egy alapvető minimális tartalmat az emberi méltóság tekintetében, melyhez három elemet rendel. Egyrészt minden ember rendelkezik belső, veleszületett értékkel, pusztán azon az alapon, hogy emberi lény. Másodrészt, a belső értéket a többi embernek tiszteletben kell tartania, ennek fényében vannak bizonyos magatartási formák, melyek nem felelnek meg e követelménynek. A harmadik elem – mely megfigyelhető a fent is ismertetett emberi jogi dokumentumokban – az állam és az egyén kapcsolatára fókuszál, melynek alapja, hogy az állam van az egyénért és nem fordítva.[166]

Az emberi méltóság – még ha a pontos meghatározása a jog eszközeivel nem feltétlenül valósítható meg – egyértelműen meghatározó szerepet tölt be a nemzetközi emberi jogi rendszerben. Ezen felül úgy is tekinthető, mint az emberi jogok és a morális értékek közötti kapcsolat kiindulópontja. A fenti említett ENSZ dokumentumokkal összefüggésben Jane Kotzmann és Cassandra Seer úgy látja, hogy azok célja olyan emberi jogok tiszteletére irányuló kötelezettségek megteremtése, melynek meg kell felelnie a csatlakozó államoknak. Rámutatnak arra, hogy az aktusok egyértelműen meghatározzák morális értékeiket, például az ENSZ Alapokmánya a méltóságon túl szól az emberi jogok tiszteletben tartásáról, a férfiak és nők, nagy és kis nemzetek egyenjogúságáról, az igazságosság és a nemzetközi jogi kötelezettségek tiszteletben tartásától, szociális haladásról, valamint a szabadságról, mint megteremtendő célról. A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya és a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya bevezetésében szintén megjelenít erkölcsi

[166] Christopher MCCRUDDEN: Human Dignity and Judicial Interpretation of Human Rights. *The European Journal of International Law*. Vol. 19 No. 4, (2008). 679-681.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

értékeket, mint az emberi jogok egyenlő és elidegeníthetetlen mivolta, a szabadság, igazságosság és világbéke alapját jelentő minősége. Úgy vélik, hogy ezen értékek meghatározók az emberi méltóság értelmezésének keretét, melyet kiterjesztően kell interpretálni összhangban a békés, igazságos és szabad világ víziójával. [167]

Az emberi méltóság és az erkölcsi megfontolások egyrészt meghatározzák az emberi jogok alapjait, másrészt az egyes emberi jogok esetén is fontos kiindulási pontok lehetnek, mint ahogy fent is láttuk azon egyezményeket, melyek bevezetőjükön túl az egyes cikkeikbe is beépítették a méltóságot. Az emberi jogok megvalósítása, sérelmük felszámolása esetén is szerepet kell kapnia az emberi méltóság és az abból következő erkölcsi tartalom elismerésének, az annak megfelelő cselekvés kialakításának. Erre szolgáltat példát a szegénység, mint emberi jogi probléma és az annak felszámolása érdekében adott nemzetközi jogi válaszok esete, amely vonatkozásában John Tasioulas kijelenti, hogy utóbbi legitimációja nagymértékben függ az erkölcsi sztenderdekkel való konformitásával. [168]

A fentiek fényében megállapítható, hogy a jog és az erkölcs egyik oldalról elkülönült normarendszereknek tekinthetők, melyek valamiféle kívánatos magatartást írnak elő. E két rendszer között azonban szoros összefüggés van, a jog eszközei gyakran – például egy nemzetközi egyezmény által, mely rendelkezéseiben előírja az emberi méltóságnak megfelelő bánásmód követelményét – egyúttal erkölcsi célok megvalósítását is szolgálják a nyilvánvaló jogkövetési szándékon túl. Ez másik oldalról is igaz, az emberek által felismert erkölcsi értékek egyaránt hozzájárulhatnak a jogkövetéshez, amennyiben az adott jog is hordozza ezt és nem ütközik konzekvensen ezen értékekbe. Másrészt – a két rendszer közötti kölcsönhatáson túl – önmagába véve a jog is bírhat morális tartalommal, például ilyennek tekinthetjük az emberi jogok emberi méltóságon alapuló felfogását is.

Az emberi méltóság és az erkölcsi értékek mindezek mellett szoros összefüggésben állnak a környezethez való joggal, egyrészt annak emberi jogi mivoltából kifolyólag. Másrészt a környezet megőrzése egyértelműen hozzájárul az emberi méltóság védelméhez, ami fordítottan is igaz, a környezet pusztítása, veszélyeztetése előbb vagy utóbb az emberi méltóságot és az abból fakadó emberi jogokat is hátrányosan érinti. Mindezeken túl ki kell emelni a környezeti igazságosság érvényesülésében betöltött szerepét. Láthattuk fent, hogy az ENSZ emberi jogi rendszere erőteljesen építkezik az emberi méltóság fogalmára, amely hozzájárul többek között az igazság eléréséhez és amely minden embert egyenlő módon illet meg. Nem vitatható, hogy az embereknek ahhoz, hogy egyenlő méltóságuknak megfelelően tudjanak élni, a környezetnek is ehhez megfelelő állapotúnak kell lennie. Ehhez hozzájön, szintén a méltósággal, annak

[167] Jane KOTZMANN–Cassandra SEERY: Dignity in International Human Rights Law: Potential Applicability in Relation to International Recognition of Animal Rights. *Michigan State International Law Review.* Vol. 26. (2017). 19-20.
[168] John TASIOULAS: The moral reality of human rights. In: Thomas POGGE (ed.): *Freedom from Poverty as a Human Right.* Oxford, Oxford University Press, 2007. 75-76.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

egyenlő mivoltával összefüggsében, hogy a környezet érintő tevékenységek kijelölése, előkészítése, előzetes hatásvizsgálat folytatása és az esetleges veszélyek azonosítása, károsodás megelőzése, károk felszámolása és az azokért való kompenzáció biztosítása során elengedhetetlen a diszkriminációmentesség megteremtése. Ez kiemelten fontos a környezeti ártalmakkal szemben sérülékenyebb csoportok – őslakosok, nők, gyermekek, idősek, betegek, fogyatékossággal élő személyek, hátrányos társadalmi vagy egyéb helyzetben élő személyek, kisebbségben élő személyek – jogainak biztosítása körében. Bernice B. Donald és Emily P. Linehan – elsősorban az Amerikai Egyesült Államokra fókuszáló – tanulmányukban rámutatnak arra, hogy több kutatás is alátámasztja, a környezeti ártalmak bekövetkezte, így különösen a nem megfelelő módon történő, gyakran veszélyes hulladék elhelyezése sokkal inkább jellemző olyan területeken, ahol szegény vagy valamely kisebbséghez tartozó közösség tagjai élnek. Úgy vélik, hogy ezek a környezeti igazságosság kérdését érintő ügyek a gyakorlatban az emberi méltóság érvényre juttatása mellett oldhatók meg, hiszen a környezet pusztítása sérti az emberi méltóságot is, amikor egyes személyek életét, egészségét, otthonát, egész közösségét fenyegetik a környezetszennyezés káros hatásai.[169]

Azon túl, hogy az emberi méltóságnak nincs bevett fogalmi meghatározása – és jelen munka keretében ennek érdemi elemzésére nem is vállalkozhatok –, legfeljebb ahhoz kapcsolódó tartalmi követelmények határozhatók meg, van egy fontos tulajdonsága: tartalma változik az adott társadalmi, történelmi és egyéb körülmények függvényében, így lehetőséget teremt arra, hogy a környezet védelme is kapcsolódó komponense legyen. Dina Lupin Townsend – Jeff Malpas nyomán – ezt két módon látja lehetségesnek. Egyrészt kapcsolódhat egyes közösségek kollektív és a tagok individuális kulturális-spirituális identitásához, mely alapvetően emberi méltóságuk kiteljesedésével áll összefüggésben. Ez különösen hangsúlyos az őslakos népek esetén, akik önazonosságukat erőteljesen kötik ősi földjeikhez, mely szoros összefüggésben áll a terület környezetének védelmével, amely sok esetben szintén az identitásuk alapját jelenti. Másrészt az emberi méltóság nem pusztán az egyes természetközeli népek önazonossága szempontjából bír jelentőséggel, hanem általánosan minden ember és csoportjaik számára is, hiszen a környezet veszélyeztetése, pusztítása, károsítása egyértelműen megakadályozhatja, hogy az emberek méltóságban éljenek, gyakorolják emberi jogaikat.[170] Azért is tartom üdvözölendőnek az emberi méltóság ilyen jellegű értelmezését, mert összhangban áll azon koncepcióval, hogy az embert méltósága még nem helyezi a környezet felé, sőt az összefügg racionális mivoltával, amelyből kiemelt kötelezettségei vezethetők le a környezet védelmére nézve.

[169] Bernice B. DONALD–Emily P. LINEHAN: Dignity Rights and the Environment: Affirming Human Dignity through Environmental Justice. *Widener Law Review,* Vol. 25, No. 2. (2019). 155-158.
[170] Dina Lupin TOWNSEND: The Place of Human Dignity in Environmental Adjudication. *Oslo Law Review,* Issue 1 (2016). 43-48.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

E felismerés fontos szerepet kap a keresztény emberi jogi felfogásban, valamint megalapozza a kérdés specifikusan környezetjogra irányuló vizsgálatának létjogosultságát is. A következő alfejezetben megvizsgáljuk a keresztény egyházak, azon belül különös tekintettel a katolikus egyház e jogról és a környezetről alkotott felfogását. Továbbá ezt kiegészítem más kultúrkörök és vallások, így az iszlám, illetve a buddhizmus ide köthető koncepcióinak elemzésével is.

6. fejezet: Valláserkölcsi nézetek a környezetről, kapcsolódó emberi jogokról és az ember környezetben betöltött szerepéről

Amint jeleztem, az értekezés során figyelembe vesszük egyes vallások környezettel és az ember abban betöltött szerepével kapcsolatos nézeteit, úgy tekintve e tanításokra, amelyek közvetlenül vagy közvetetten (vallás)erkölcsi alapon szolgálnak iránymutatóként az emberek számára. Az előző fejezetben érintettük azt a koncepciót, mely szerint az erkölcsi értékeket az emberi méltóság összeköti az emberi jogokkal, ugyanakkor felmerült helyes értelmezésük és eszmei megalapozásuk szükségessége. A környezethez való jogra vetítve az alábbi nézetek – amelyek közül, a legteljesebb kidolgozottsága okán, kiemelt figyelmet szentelek a katolikus egyház társadalmi tanításának, azon belül is az első teljesen környezeti tárgyú enciklikának – példaként szolgálnak az ember környezetben betöltött szerepének kívánatos meghatározására. Azonban azt is látni fogjuk, hogy az alább vizsgált nézetek nem csak az emberi jogok, hanem a környezetjog, azon belül is a környezetvédelem szükségességének megalapozása területén is megfontolandó gondolatokat fogalmaznak meg.

Az általunk vizsgált vallások kiválasztási szempontját az egyik első, több nagy világvallás környezetről alkotott párbeszédét előmozdítani kívánó kezdeményezés adja. Az 1986-os Assisi Deklaráció[171] keretében öt egyház képviselője fejezte ki a természetről alkotott koncepcióját. A Deklarációk a *'World Wide Fund for Nature'* (WWF) International 25. évfordulójára szervezett jubileumi konferencia eredményeiként születtek meg, bemutatva a buddhizmus, kereszténység, hinduizmus, iszlám és zsidó környezeti nézeteket. A helyszínválasztás is szimbolikus volt, ezzel tisztelegve Assisi Szent Ferenc előtt. A konferencia elsőként teremtett lehetőséget arra, hogy a Világ öt nagy vallásának képviselői párbeszédet kezdeményezzenek a természetről és az ember e tekintetben fennálló szerepéről.[172] Az Assisi Deklarációk egy olyan rendezvény eredményei, ahol eltérő hagyományokkal, természeti szokásokkal bíró vallások képviselői működtek együtt a környezet védelme érdekében, figyelembe véve a meghatározó környezeti szervezetek és testületek véleményét. Az Assisi Deklarációk megszületésében nagy

[171] The Assisi Declarations – Messages on Humanity and Nature from Buddhism, Christianity, Hinduism, Islam & Judaism. Basilica Di. S. Francesco Assisi – Italy. WWF 25th Anniversary, 29. September 1986. [továbbiakban: Assisi Deklarációk].
http://www.arcworld.org/downloads/the%20assisi%20declarations.pdf

[172] Karan SINGH: Summit on Religions and Conservation: First session held in Atami, Japan, during 3-9 April 1995; second session held in Windsor Castle, England UK. from 29 April to 4 May 1995. *Environmental Conservation,* Vol. *22*. No. 4. (1995). 374.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

szerepet játszott Fülöp edinburghi-i herceg, mint a WWF International elnöke, akinek kezdeményezésére 1995-ben megalakították a Vallások és Megőrzés Szövetségét (’*Alliance of Religions and Conservation*’-ARC)[173], idővel kilenc világvallás[174] képviselőjének közreműködésével.[175]

Mivel a fentiekben nagy figyelmet szenteltünk a keresztény környezetfelfogásnak, ezért annak az 1986-os dokumentumban történő megjelenését csak röviden ismertetjük ebben a körben. A Deklarációk a keresztény kifejezést használják, de azt a Ferences rend egy tagja tette meg, Lanfranco Serrini atya. Ebben megerősítette azokat a tételeket, amelyeket fent is láthattunk, nevezetesen, hogy Isten teremtett minden létezőt. Isten nem alkotott semmi haszontalant és úgy alakította ki az univerzumot, hogy annak elemei harmóniában éljenek egymással. Az embert saját képére teremtette és megbízta azzal, hogy különleges uralmat gyakoroljon a többi teremtmény felett, ezt egyfajta kettős állampolgársághoz hasonlítja, melyben az ember uralmi helyzete adott, de az nem jelent engedélyt a visszaélésre, megrontásra és pusztításra. Uralmát nem lehet másként, mint gondnokságként értelmezni. Másrészt, bár alá van rendelve Istennek, a partnere is a teremtés védelmében fennálló feladatai ellátása során. A nyilatkozat végén összegzésre kerül, hogy valamennyi emberi tevékenység, amely nem tiszteli az emberiség érdekét – mint a háború, diszkrimináció, kultúrák pusztítása – akadályozza az ember gondnoki feladatainak ellátását. A keresztényeket felhívja arra, hogy törekedjenek a kultúra és a hit közötti szintézis megteremtésére, a tudományos dialógus figyelembevételére, amely a környezeti következményeket tárja fel, továbbá részesítsék prioritásban az erkölcsi értékeket a technológiai eredményekkel szemben, valamint az igazságosság és az emberek közötti békés együttélés megteremtésére.[176]

Az emberi jogok és a morális értékek közötti kapcsolat, az emberi méltóság elismerése kiemelt szerepet kap a keresztény emberi jogi gondolkodásban is, ahol elfogadott, hogy az emberi jogok erkölcsi értékeket is hordoznak magukban. Zlinszky János levezeti[177] ezen összefüggést az európai közös kultúra gyökereire visszamenőleg, melynek eredményeként megállapítható az emberi jogok erkölcsi értékeket megjelenítő mivolta. Ez az európai közös kultúrán belül a görög filozófia, a római jog és a keresztény etika három pilléréből erednek. Az emberi jogok keresztény olvasatának kiindulási alapja az emberi személyek egyenlő méltósága, Zlinszky szavaival élve az értelem, akarat és érzelem szabadsága. Koncepciójában e szabadság az egyént több szinten megilleti, így a család és otthon, az élet során adódó lehetőségek, a választott haza, az emberi kapcsolatok, a világnézet kialakítása, nyelvi megfogalmazása, másokkal való

[173] A szervezet ezt követően 2019-ig több konferenciát, gyűlést szervezett, szakmai anyagokat bocsátott ki azzal a céllal hogy „összehozza” a nagy vallások képviselőt, valamint a döntéshozókat, nem-kormányközi szervezeteket és egyéb fontos szereplőket abból a célból, hogy meginduljon a környezetről alkotott párbeszédük.
[174] A fentiekhez csatlakoztak a bahái hit, a taoizmus, a dzsainizmus, szikh vallás képviselő is.
[175] Alliance of Religions and Conservation: About ARC.
http://www.arcworld.org/about.asp?pageID=2#86
[176] Assisi Deklarációk–Keresztény Deklaráció a Természetről.
[177] ZLINSZKY János: Emberi jogok és keresztény etika. *Iustum Aequum Salutare.* V. 2009/2.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

együttműködés terén. Mivel az ENSZ rendszere erőteljesen épített az európai kultúrkörre, az emberi jogi rendszerének alapjává vált, hogy az emberi szabadság korlátja csak mások jogainak védelme lehet.[178] Zlinszky János e bemutatott gondolatmenete releváns az emberi jogok és az emberi méltóság szempontjából, de abból kifolyólag is elismerendő, mert feltárja a kulturális és vallási gyökereket, amelyek nem elhanyagolhatók a jogi szempontú elemzések során sem. A katolikus egyház – és általánosan a kereszténység – kiemelt szerepet szán az emberi jogok érvényesítésének Bándi Gyula szerint, melynek alapja a közjó fogalma és az emberi méltóság. Mindkét fogalom meghatározó a környezeti kérdések vonatkozásában is, így a közjót – mely az egyének és az egész társadalom javára van – nem lehetne a Teremtés tisztelete nélkül elérni. Az emberi méltóság elismerése nélkül nem lehetséges az emberi jogok kikényszerítése sem, melyek megkívánják ezek mellett a környezeti értékek védelmét is, és elvezet a környezethez való jog elismeréséhez.[179]

A fentiekre tekintettel, a jelen körben vizsgálandó kérdés az, hogy ha az jog és erkölcs kapcsolatban áll, sőt a jog megjeleníthet morális értékeket, így az emberi jogok a szabadság, béke, igazság értékét, akkor ez igaz lehet-e a környezethez való jogra is? Egyesek szerint van létjogosultsága a jog ezen és más értékekkel való összekötésének, Bándi Gyula is felsorol számos esetet, ahol ez a kapcsolódás fellelhető egy adott területen. Ilyen a világért való felelősség koncepciója, a közjó érvényre juttatása, mások jogainak tiszteletben tartása, a társadalmi érdekek, jövő nemzedékek iráni felelősség, illetve az ember környezettel való egységének elismerése. Ezek mind olyan tényezők, melyek együtt értelmezhetők a környezethez való joggal, így fontos, hogy e felismerést a jog is megerősítse.[180] A környezethez való jog – önmagában és más jogokkal összefüggésben is, mint az élethez való jog vagy az emberi méltóság – számos erkölcsi kérdést vet fel. Még a szigorúan vett jogpozitivista szemléletmódban sem lehet eltekinteni a környezethez való jog és az erkölcsi értékek kapcsolatának meglététől. Érdemes felidézni a César Rodríguez-Garavito által megállapítottokat, aki szerint a környezethez való jog szorosan kapcsolódik az emberi lény környezettel való kapcsolatához, az alapvető létszükségletek biztosításához, valamint a jövő nemzedékek iránti felelősséghez is. Úgy véli, hogy e kapcsolatok megakadályozzák, hogy az e kontextusban releváns – adott esetben szigorúan pozitivista – megközelítések figyelmen kívül hagyják az erkölcsi megfontolásokat.[181]

A felvázolt vizsgálandó terület két további irányba vezet minket. Egyrészt, kézenfekvő az emberi méltóság oldaláról történő megközelítés, melyben a hangsúly az embert megillető, megfelelő minőségű környezethez való joghoz vezet el minket. Kétségkívül van a környezethez

[178] ZLINSZKY 2009. *i.m*. 128-132.
[179] Gyula BÁNDI: The Protection of Creation and Human Rights. In: András KOLTAY (ed.): *Christianity and Human Rights. Perspectives from Hungary.* Budapest, Ludovika University Press, 2021. 248–249.
[180] BÁNDI 2011. *i. m.* 62.
[181] César RODRÍGUEZ-GARAVITO: A Human Right to a Healthy Environment? Moral, Legal and Empirical Considerations. In: KNOX– PEJAN 2018. *i. m.* 156-159.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

való jog morális olvasatának egy az emberre fókuszáló oldala, tehát egyértelműen kiindulhatunk az emberi személyt megillető környezeti jogosultságok vizsgálatából. Mindazonáltal, ha csak e szemszögből nézzük meg a környezethez való jogot, az túlzottan szűk, szükségszerűen csak emberközpontú szemléletmódhoz vezethet. Az ilyen szigorúan antropocentrikus felfogásban a környezet pusztán az ember számára nyújtott haszna által bír értékkel. Ennek cáfolata azonban egyre szélesebb körben elfogadott, erre kiváló példát szolgáltatnak a jelen értekezésben is vizsgált egyházak nézetei az ember és a környezet kapcsolatáról, amely sokkal komplexebb, mint pusztán az ember érdekeinek kiszolgálása.

Az alábbiakban áttekintjük a keresztény környezetfelfogást, kiindulva az ember és a természet kapcsolatának az Ószövetségben történő sokrétű megjelenésétől. Ezt követően megvizsgáljuk, hogy az Újszövetség miként árnyalja e gondolatokat. Majd kitérünk a releváns pápai enciklikák, valamint egy társadalmi tanításhoz köthető dokumentumok elemzésére. Ennek indoka, hogy a katolikus egyház szervezeti struktúrája lehetőséget teremt arra, hogy széles körben, nemzetközi szinten is irányadó tanításokat fogalmazzon meg hívei számára, szemben például az evangélikus egyházzal. Ez utóbbi tekintetében Béres Tamás rámutat arra, hogy inkább az egyes gyülekezetek tanítási szabadságának van nagyobb szerepe, szemben a nemzetközi szervezetrendszer kiépítésével, melynek eredményeként nem jellemzőek az általános, nemzetközi kiterjedésű iránymutatások.[182] Bár különös figyelmet szentelünk a katolikus egyház vonatkozó tanításának, röviden megvizsgáljuk, hogy más keresztény egyházak és nem keresztény vallások milyen koncepcióban gondolkodnak az ember szerepéről összefüggésben a természettel.

6.1. Az ember szerepe a teremtésben, uralmának valódi jelentése a Biblia szerint

A zsidó-keresztény vallásokra vonatkozó vizsgálatunk tekintetében kiindulópontunk az ószövetségi teremtéstörténet, amely alapkőként szolgál a teremtett világ és a környezet közötti kapcsolat értékelése szempontjából. A Teremtés könyvében az áll, hogy Isten saját képére teremtette az embert, hogy uralkodjon a tenger halai, az ég madarai, valamint a háziállatok, a mezei vadak és az összes csúszómászó fölött, amely a földön mozog.[183] Ennek ellátáshoz az Éden kertjébe helyezte, mellyel az Úr feladatot is adott neki: művelnie és őriznie kell azt.[184] Ez az alapgondolat egyrészt feltételezi az ember uralmának létét. Mindazonáltal kulcsfontosságú feltárni az emberi uralom valódi értelmét, hiszen, ha azt pusztán látszólagos jelentésére hagyatkozva, önmagában értelmezik – tehát a művelés és őrzés kötelezettségétől megfosztva – az félreértésre adhat okot, azt a téves feltevést eredményezheti, hogy az ember uralma kötelezettségektől mentesen érvényesül a Világ és teremtményei felett.

[182] BÉRES Tamás: Az evangélikus egyház környezetvédelmi nyilatkozatai. In: *Felelősségünk a teremtett világért– Egyházi dokumentumok az ökológiai válságról.* Budapest, Védegylet, 2004. 101. 6. sz. lábjegyzet.
[183] A Katolikus Biblia. Budapest, Szent István Társulat, 2001. Teremtés Könyve [továbbiakban: Ter.] 1.26., 1.28.
[184] Uo. Ter 2.15.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

Bándi Gyula szerint az ember társörökösi szerepében tükröződik ez a gondolatmenet, melyet elismert a Katolikus Egyház társadalmi tanítása is. Ennek fényében az embernek kiemelt kötelezettsége áll fent – gondos gazdaként – a teremtés megóvására nézve.[185] Mindazonáltal az ember társörökösi mivolta vitát is generált, Jeanne Kay szerint két iskola nézetei ütköztek e szempontból. Az egyik szerint az emberi uralom szükségszerűen negatív jelentéstartalmat hordoz magában, a természet feletti arrogáns dominancia megnyilvánulása Lynn White gondolatmenetében. Ezzel szemben a másik iskola – melynek egyik képviselője John Passmore – már úgy látja, hogy helyes érelemben ez az uralom az emberi szabadság korlátja is egyben.[186]

Csatlakozom azon felefogáshoz, amely szerint az ember teremtésből fakadó uralma nem ítélendő el önmagában véve – amennyiben azt helyes módon értelmezzük. Ez kizárólag az ember művelési, őrzési kötelessége, tehát a teremtett világ iránti emberi mivoltából fakadó felelősségének elismerésével és érvényre juttatásával valósulhat meg. Ezt alátámasztja, hogy az uralom korlátlan felelősség nélküli mivoltát többen elvetik, így Bándi Gyula szerint a művelés és az őrzés olyan értelmet ad az uralomnak, amely kizárja a leigázást, kizsákmányolást. Épp ellenkezőleg, pont az ember felelősségét hivatott hangsúlyozni. Az emberre ruházott uralom nem azonos a teremtő státuszával, mindazonáltal felelősséget jelent, melynek megfelelő cselekedetével nem csak saját magát, hanem az emberiség egészét is szolgálja.[187]

Mások szerint sem jelenti az ember teremtésben betöltött szerepe, uralma azt, hogy az korlátok nélküli volna a természet és elemei felett. Ez az uralom egyrészt véges abban a tekintetben, hogy az ember köteles tiszteletben tartani a teremtés más elemeit, másrészt az őrzés és a művelés megköveteli azt, hogy tevőlegesen hozzájáruljon a teremtés védelméhez. E tekintetben épp az uralmi pozíciója az, amely kitüntetett felelősséget és ezzel járó kötelezettségeket is jelent számára. Ezt erősíti meg Dinah Shelton is, aki csoportosítja a Bibliában fellelhető környezetfelfogás alapjait, így megvizsgálja magát a teremtést, a víz, az állat és növényvilág és a nem élő erőforrások tekintetében megfogalmazott rendelkezéseket is. Megemlíti, hogy Noéval és utódaival Isten egyezséget kötött, de ez nem csak rá, hanem az összes többi élőlényre is vonatkozik, melyek szintén részei ennek az egyezségnek, és amelyek közvetlen kapcsolatban állnak az Istennel, tehát a teremtés nem pusztán az ember javára való.[188]

A fentiek fényében egyértelműen kijelenthető, hogy a Bibliában az ember ugyan uralma alá vonta a természetet, de az nem jelentett feltétlenül arroganciát, sőt sokkal inkább az ember felelőssége vált meghatározóvá. Az ember uralma e felfogásban sokkal inkább felelősség, mint puszta kiváltság. Az ebből eredő kötelezettsége pedig túlmutat a tiszteletben tartáson, aktív

[185] BÁNDI Gyula: A Teremtés védelme és az emberi jogok. *Acta Humana - Emberi jogi közlemények. – Kereszténység és emberi jogok II.* 8. évfolyam, 4. szám, 2020. 29.
[186] Jeanne KAY: Az Ószövetség természetfelfogása. In: LÁNYI András – JÁVOR Benedek (szerk): *Környezet és etika.* Paris, L.Harmattan Kiadó, 2005. 201-205.
[187] BÁNDI 2020. *i. m.* 13-14.
[188] Dinah SHELTON: Nature in the Bible. *The George Washington University Law School Public Law and Legal Theory Working Paper* (1998). No. 371. 3-4.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

szerepet kíván meg. Ezt erősíti a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia körlevele a teremtett világ védelméről, amely szerint az Ószövetségben Isten saját gondoskodó uralmába hívja meg az embert, kit a saját képére teremtett. Ez az alapja az ember tettei iránti felelősségének is. Az ember nem önkényes ura a természetnek, sokkal inkább Isten földi helytartója, eszköze és helyettese. Ez nem ad lehetőséget a természet kifosztására, pusztítására, sokkal inkább kötelességet jelent annak őrzésére és fejlesztésére.[189]

Ha a fentiek fényében értelmezzük az ember teremtéssel kapcsolatos kötelezettségeit, akkor egyfajta *gondnokként*, *megbízottként* foghatjuk fel státuszát. Alexandre Kiss és Dinah Shelton a környezet védelme, és ezzel összefüggően a nemzetközi környezetjog vizsgálata kapcsán felidézik, hogy Aquinói Szent Tamás szerint az ember természet felett gyakorolt uralma magába foglalja a használatra és az erőforrások kezelésére irányuló képességet is, de ez nem csak a saját, hanem mindenki érdekét kell, hogy szolgálja. Tulajdonképpen úgy kell eljárnia, mint egy megbízottnak, akinek tekintettel kell lennie nem csak a jelen, hanem a jövő nemzedékeinek érdekeire is.[190] Az ember gondnoki státusza nem kizárólag a környezet, illetve a természet elemei, hanem a jövő – még meg nem született – generációnak érdekei szempontjából is értelmezhető. Az ember hatalomgyakorlása során az erkölcsi értékek iránymutatóként szolgálhatnak. Ezt erősíti meg Larry Schnapf is, aki szerint az uralom a hatalmi helyzetben lévő szerető és törődő gondnoksága, tehát a hangsúly nem az uralkodás puszta dominanciáján van, hanem etikai elvek mentén történik annak gyakorlása. Az ember hatalmához nagy felelősség társul, melynek alapja az ennek felismerésére való képesség.[191] Ez összhangban van az emberi jogok erkölcsi megalapozása során ismertetett gondolatokkal is, az ember racionalitása összefüggésben méltóságával és az abból levezethető követelményekkel, a helyes cselekvés felismerésére való képessége szintén a kiemelt felelősségét alapozzák meg.

A természet és elemeinek önálló értéken alapuló elismerése már Assisi Szent Ferenc *Naphimnuszában* is tükröződik, melyben dicsőíti „*Földanya nénénket*", ki hordja az embert, ételt, gyümölcsöt, füveket és színes virágokat teremt.[192] Assisi Szent Ferenc fontos szerepet töltött be abban, hogy a környezet egyes elemeinek önálló érdeme méltánylásra kerüljön. Hendrik Viviers szerint ez azért is figyelemre méltó, mert Assisi Szent Ferenc számára az adott korszak, amelyben élt[193] nem feltétlenül tette lehetővé, hogy teljes, tudományos rálátással bírjon az ökoszisztéma működéséről, ugyanakkor képes volt arra, – Jézushoz hasonlóan – hogy

[189] A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia körlevele a teremtett világ védelméről**.** 2. pont 2.2. alpont A) Az Ószövetség tanítása 49–56. pont. https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=209#T49
[190] KISS–SHELTON 1991. *i.m.* 12.
[191] Larry SCHNAPF: *The Bible and the Environment. https://nysba.org/NYSBA/Meetings%20Department/2016%20Annual%20Meeting/Environmental%20Law/2016%20AM%20Materials/Combined%20Ethics.pdf*
[192] ASSISI Szent Ferenc: Naphimnusz. In.: VÁROSI István (ford.): *Isten rabjai: Assisi Szent Ferenc és Jacopone da Todi írásai és versei*. Populart füzetek 21-22, Szentendre, Interpopulart Könyvkiadó, 1993. https://mek.oszk.hu/00300/00316/00316.htm
[193] Assisi Szent Ferenc feltehetően 1181-ben vagy 1182-ben látta meg a napvilágot és 1226. október 3-án hunyt el. https://archiv.katolikus.hu/szentek/szent156.html

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

megváltoztassa a természetről, annak működéséről alkotott képet. Szent Ferencet mélyen megérintette az Isten által teremtett rend tisztelete, felismerve a földi élet összefüggő hálózatait, a nem-emberi elemeket „családi" jelzőkkel[194] illetve. Ezzel elismerve a természet nem-emberi elemeinek belső értékét és előtérbe helyezve egy olyan életmódot, amely a tiszteletükön alapul. Viviers elismeri, hogy a mai szempontból Szent Ferenc cselekedetei bizonyos mértékben szélsőségesnek is tekinthetők, de Ferenc környezeti etikája túllép az antropocentrikus megközelítésen, így Jézushoz hasonlóan képes lehet arra, hogy új környezettudatos hozzáállást inspiráljon a politikai és erkölcsi akarat számára.[195]

A Biblia által kimondottak aktuális környezeti és egyéb tényezők figyelembevételével történő vizsgálata elengedhetetlen a keresztény környezetfelfogás és az ahhoz kapcsolódó helyes antropológia azonosításához. Ehhez járul hozzá az a három – az evangélikus, a katolikus és a református – egyház képviselői által készített tanulmánysorozat, amely a *'Green Policy Center'*[196] gondozásában jelent meg. A tanulmánykötetben[197] Béres Tamás evangélikus lelkész, teológus az ENSZ Fenntartható Fejlődési Céljait[198] veti össze a bibliai teremtéstörténettel. Ennek eredményeként megállapítja, hogy mindkettőben központi szerepet kapnak az interakciók, a teremtett rendszer – amelynek része az ember is – a tagok közötti kapcsolatokra épül. A környezeti, társadalmi és gazdasági relevanciájú Fenntartható Fejlődési Célok hasonlóan az egymás közötti kölcsönhatásra épülnek, amely szorosan összefügg az igazságosság fogalmával is. Ez arra enged következtetni, hogy elengedhetetlen az emberi jogi és más társadalmi, gazdasági kérdések környezettel való integráns kezelése.[199]

Nobilis Márió ugyanebben a kötetben kiemeli, hogy a teremtésvédelem szintézist jelent, és nem a környezet védelmével való szembeállást, hiszen a teremtés valódi jelentése megkívánja a Föld, mint közös otthonunk védelmét. A kereszténységről úgy látja, hogy az nem merev hagyománytisztelet, hanem megfelelő önreflexió mellett a környezeti válság kezelésére, az ember abban betöltött szerepének kritikus vizsgálatára is alkalmas. A globálissá váló környezeti kihívások kezelése megkívánja az ember helyes antropológiájának meghatározását, mely elismeri a bűnre való hajlamot, de nem túlzottan pesszimista. Ez az egyén szintjén túl a társadalom megítélésére is irányadó.[200] Kodácsy Tamás református lelkész hivatkozik a Niels

[194] Például a Naphimnuszban „urunk-bátyánk a Nap", Hold nénénk", „Tűz bátyánk", „Víz húgunk".
[195] Hendrik VIVIERS: The Second Christ, Saint Francis of Assisi and ecological consciousness. *Verbum et Ecclesia,* 35(1), 2014. 8–9.
[196] A szervezet célja a klímasemlegesség és fenntarthatóság elérése Magyarországon többek között szakmai műhely létrehozásával, párbeszéd erősítésével.
[197] BÉRES Tamás–NOBILIS Márió–KODÁCSY Tamás: *Megtestesülés és teremtésvédelem – A XXI. századi kihívások keresztény szemmel. A természet könyvének újranyitása – tanulmánysorozat a klímasemleges Magyarország elérésének megalapozásáról*. Green Policy Center, Budapest, 2020.
https://bit.ly/3mbacpC
[198] A Fenntartható Fejlődési Célok környezethez való joggal fennálló kapcsolatát az értekezés későbbi fejezetében részletesen megvizsgáljuk.
[199] BÉRES Tamás: Igazságosság, örök igazság és az inkarnáció. BÉRES–NOBILIS–KODÁCSY 2020.
[200] NOBILIS Márió: Három teremtésvédelmi tézis a fogyasztói társadalomban krízist megélő embernek a megtestesülés kapcsán. BÉRES–NOBILIS–KODÁCSY 2020.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

Gregersen teológus által bevezetett mély inkarnáció fogalmára, amely szerint a megtestesülés egyben teremtettséget is jelent. Ez Krisztus esetén is azt vonta magával, hogy részévé vált a teremtésnek, alávetettje lett a természeti törvényeknek. Mindez az ember számára fontos útmutatást jelent, annak jelképe, hogy ő is részese a teremtés rendszerének, nem áll annak középpontjában. Az ökológiai válság megoldásához ezt fel kell ismerni, nem szabad pusztán az ember számára hasznot hozó válaszokra támaszkodva megoldani azt.[201]

Horváth Gergely a környezetjog mezőgazdasági területtel fennálló összefüggésére vetítette az ember Bibliában meghatározott, „régi gazdaszemléletben" is tükröződő gondnoki szerepét, mely a mezőgazdasági tevékenység végzése során elvárja az érintett természeti környezet és elemek mennyiségi és minőségi védelmét. E célt az ember gondnoki szerepét felismerő agrár-környezetjogi szabályozás által lehet elérni, mely egyúttal tud emberközpontú érdekeket is szolgálni, mint az élelmiszer-biztonság, nemzeti gazdasági érdek, de azon túlmutatót is, mint a fenntartható fejlődés megvalósítása, környezet védelme. Ezen utóbbiak eléréséhez hozzájárulhat a jogalkotó által beiktatott megfelelő ösztönzés is, valamint a többi érintett szektor – például víz, növényvédelem, hulladékgazdálkodás, élelmiszerjog, kibocsátások – közötti integráns szakpolitikai szemléletmód implementálása.[202]

Láthatjuk, hogy a Bibliában fellelhető ember és természet, valamint annak elemei közötti viszony semmiképp sem tekinthető öncélúan antropocentrikusnak, mivel az ember is a teremtett rend része, a fent kifejtett uralma nem helyezi önkényesen annak középpontjába. Az ember természettel való kapcsolatának alapja az, hogy a környezet és annak elemei épp úgy részesei a teremtett rendnek, mint az ember, továbbá önmagukban vett értékkel bírnak. Ezek elvetése és az ember öncélú középpontba állítása, illetve az uralom felelősségtől és kötelezettségektől megfosztott felfogása az ember szerepének téves értelmezéséhez vezethet.

6.2. A Katolikus Egyház társadalmi tanítása a környezetről, különös tekintettel a Laudato si' kezdetű enciklikára

Ahhoz, hogy adott korok, adott társadalmi körülményeiben értelmezhető legyen az egyház által elfogadott morális kiindulási pontok, nagymértékben hozzájárultak és hozzájárulnak a pápai enciklikák, valamint a katolikus társadalmi tanítás más megjelenési formái. E területen a katolikus egyház kiindulópontja maga az emberi személy, mely gondolat összefüggésben áll az ember Isten képére történő teremtettségével. Lakner Zoltán a katolikus egyház társadalmi megnyilvánulásaival kapcsolatban megjegyzi, hogy az az embernek, mint egyénnek, és a közösségnek irányítást, útmutatást, viszonyítási alapot ad saját működése, isteni küldetése kiteljesítése érdekében. Tartalmát főleg az együttélés konfliktusai, aktuális problematikus

[201] KODÁCSY Tamás: Megtestesülés a létezés gyökeréig: a mély inkarnáció. BÉRES–NOBILIS–KODÁCSY 2020.
[202] HORVÁTH Gergely: 'Gondnokság' – Az agrár-környezetjog funkciója és felépítése. *Jog, állam, politika.* 4. évfolyam, 2. szám, 2012. 107-109.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

helyzetek adják, középpontba állítva az emberi méltóságot és az ember felelősségét is. A felelősség differenciáltan jelenik meg, tekintettel a nagyobb hatalmat bírók kiemelt felelősségére. Az egyház társadalmi tanítása iránymutatást ad fontos kérdésekben, így a környezetvédelem és a fenntartható fejlődés esetén is, reflektálva az adott történelmi helyzetre, ugyanakkor a létező ismeretekre, természetjog által már a dolgok helyes rendje szerinti működésre épít.[203]

E körben külön kiemelést érdemel a jelen alfejezetben részletesen tárgyalandó *Laudato si'* kezdetű,[204] tárgyát tekintve az első, teljesen a környezeti kérdésekre fókuszáló pápai enciklika, ami azonban messze nem előzmény nélküli. Az ehhez vezető utat vázolom fel az alábbiakban, csupán a főbb állomásokra kitérve. A katolikus környezetfelfogás időszerű társadalmi viszonyokat, adott eseteben emberi jogi, környezeti és egyéb problémákat is figyelembe vevő értelmezésében kiemelt szerepet kap a *közjó* fontosságának felismerése. Ez egyúttal kiinduló pontnak is tekinthető a katolikus környezeti etika szempontjából is, mivel hozzájárul a vizsgált kor sokrétű – társadalmi, gazdasági, emberi jogi, az utóbbi időben pedig már környezeti – problémáinak, kihívásainak felismeréséhez, sőt megfelelő erkölcsi megítélésű kezeléséhez is.

Ezzel összefüggésben érdemes megvizsgálni John Mizzoni elemzését a pápai enciklikák és a közjó kapcsolatáról, amely során azonosítja a közjó egyes megnyilvánulási formáit, melyek adott esetben szoros kapcsolatba kerülhetnek a környezettel is, így a II. Vatikáni Zsinat *Gaudium et Spes* kezdetű lelkipásztori konstitúciója[205] szerint a közjó azon társadalmi életfeltételek összessége, mely egyrészt a csoportoknak, másrészt az egyéneknek is lehetővé teszi, hogy teljesen kibontakozzanak, elérjék a tökéletességet. Ez egyre inkább univerzálissá válik, magába foglalva az egész emberiséget érintő jogokat és kötelezettségeket, továbbá megjelenik a csoportjogokon túl, az egész emberi család közjavának gondolata is. Mizzoni úgy látja, hogy a katolikus társadalmi tanítás egyik első dimenziója a közjó, vagy még inkább az emberi család vagy emberiség közös java, mely idővel már kiterjedt a jövő nemzedékek irányába fennálló kötelezettségek hangsúlyozására is. A második elemet a szegények szükségleteinek felismerése jelenti. Ez gyakran a környezeti igazságosság kérdésével is összekapcsolódik, mivel különösen fontos a környezeti előnyök, a tiszta levegő, víz, egészséges élelmiszerek és környezeti terhek, így a mérgező folyékony és szilárd hulladék, szennyező üzemek igazságos elhelyezése. Az ennek megfelelő elosztás szükségességére különösen okot

[203] LAKNER Zoltán: *Egyház és társadalom. A tanítás forradalma.* Budapest, Szent István Társulat, 2012. 28-33.
[204] FERENC PÁPA: *Laudato si'kezdetű enciklika közös otthonunk gondozásáról.* Budapest, Szent István Társulat, 2015.
[205] A II. Vatikáni Zsinat *GAUDIUM ET SPES* kezdetű lelkipásztori konstitúciója az Egyházról a mai világban. http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_const_19651207_gaudium-et-spes_hu.html#J1

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

ad az a tény, hogy, az alacsony bevételű és kisebbségben lévő közösségek szenvednek leginkább a környezeti ártalmaktól.[206]

Az 1963-as *Pacem in Terris* kezdetű enciklikában a közjó összefügg az emberi természettel, csak az emberi személy figyelembevételével valósulhat meg, miközben megilleti az egyes nemzeteket egyenként, de a közjóban minden állampolgárnak részesülnie kell, és egyúttal megalapozza az állam felelősségét is, különösen a sérülékeny csoportok jogainak érvényesítése és igényeinek kielégítése területén.[207] Bándi Gyula szerint a közjó az emberiség közös örökségének megjelenésével is azonosítható,[208] mely koncepcióval az értekezés későbbi fejezete részletesen foglalkozik.

A *Sollicitudo rei Socialis*-ban a II. János Pál pápa a fejlődés erkölcsi jellegével kapcsolatban kinyilvánítja, hogy az ember nem használhatja úgy a természet elemeit, ahogy kívánja, pusztán a saját gazdasági érdekeire tekintettel. Épp ellenkezőleg, valamennyi élőlényt és azok összefüggő kapcsolatrendszerét, az Isten által megalkotott rendet kell figyelembe vennie.[209] Figyelemre méltó, hogy II. János Pál pápa a fejlődést nem azonosítja teljesen annak gazdasági aspektusával, sőt megállapítja, hogy bizonyos gazdasági és társadalmi problémák,[210] egyértelműen akadályt képeznek a fejlődés előtt. A jogfosztás, a jogok korlátozása a közjó érvényesülésére is negatívan hat, hátráltatva az egyének alkotói kreativitását, kiteljesedését, egyéni kezdeményezését, aktivitását, amelyet passzivitás, függőség és bürokrácia vált fel, reménytelenséggel és csalódottsággal társulva.[211]

A *Centesimus annus* enciklika az ember individuális keresztény felfogását kiegészíti a személy társadalommal összefüggő kapcsolatával is. Az egyház társadalmi tanítása e dimenzióban nem csak az egyén-állam relációt ismeri el, hanem fókuszál az egyén más körökkel – mint a család, társadalmi, politikai, gazdasági és kulturális csoportok – fennálló kötelékére is. A személynek széleskörű autonómiája van, amelynek a közjó érvényre juttatása szab korlátokat.[212] Az állam szerepével összefüggésben megállapítja, hogy sokszor még a demokratikus berendezkedés sem irányul feltétlenül a közjó szolgálatára. Ez különösen akkor figyelhető meg, ha a társadalom

---

[206] John MIZZONI: Environmental Ethics: A Catholic View. *Environmental ethics. Vol. 36.* December 2014. 406-414.

[207] XXIII JÁNOS PÁPA: *Pacem In Terris enciklikája az igazságon, igazságosságon, szereteten és szabadságon felépítendő békéről a nemzetek között.* 1963. november 4. III. Az egyének és a közhatalom viszonya. 55–59. pont.

[208] BÁNDI (2011) *i. m*. 61.

[209] II. JÁNOS PÁL PÁPA: *a püspökökhöz és papokhoz, a szerzetesi közösségekhez, az Egyház minden fiához és leányához és minden jóakaratú emberhez a Populorum progressio kezdetű enciklika huszadik évfordulójára.* 1987. december 30. [továbbiakban: *Sollicitudo rei Socialis*] 24. pont. https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=93

[210] Mint az írástudatlanság, az alacsony szintű képzettség, a saját nemzet kialakításában való részvétel ellehetetlenülése, az emberek kizsákmányolása, jogoktól való megfosztása, a valamely tulajdonságon – különösen a bőr színe alapján – történő hátrányos megkülönböztetés.

[211] *Sollicitudo rei Socialis.* 15. pont.

[212] II. JÁNOS PÁL PÁPA: *Centesimus annus. II. János Pál pápa enciklikája a Rerum novarum enciklika kibocsátásának századik évfordulója alkalmából.* [továbbiakban: *Centesimus annus]*.13. pont. https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/hu/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_01051991_centesimus-annus.html

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

részéről követelések fogalmazódnak meg, amelyet nem erkölcsi és jogszerűségi szempontból mérlegel a vezetés, hanem valójában a politikai és gazdasági haszon mentén. Ez a lakosság bizalmatlanságát, kiábrándulását eredményezi, melyből kifolyólag nehezebben kapcsolódnak társadalmi szinten egymáshoz a közjó megvalósítás érdekében. A közjó nem a részérdekek összege, hanem a javak kiegyensúlyozott elrendezését jelenti, a részérdekek megfelelő figyelembevétele és értékelése fényében, az emberi méltóság és jogok elismerésével összefüggésben.[213] E gondolatot érdemes rávetíteni a környezethez való jog keretében a társadalom által megfogalmazódó környezeti igényekre, mivel egyrészt megalapozza az eljárási jogosultságok biztosításának szükségességét, mellyel kifejezhetik követeléseiket. Másrészt pedig e követelések egyértelműen irányulhatnak a környezet védelmére, megóvására, amelyeket II. János Pál pápa által üdvözölendő módon megfogalmazva erkölcsi és jogszerűségi szempontból kell mérlegelnie az államoknak.

XIV. Benedek pápa *Caritas in Veritate* kezdetű 2009-es enciklikája[214] második fejezetében az emberi fejlődés aktuális kérdéseire tér ki, kiindulva VI. Pál erről alkotott koncepciójából, mely szerint a fejlődés egy olyan cél, amely megmenti a népeket az éhínségtől, szegénységtől, a járványos megbetegedésektől és az írástudatlanságtól. Az évek során megvalósuló fejlődési folyamat több millió ember életére gyakorolt pozitív hatást, mindazonáltal a pusztán gazdasági alapú fejlődés számos torzulást mutat, spekulatív pénzügyi tevékenységekhez, migrációs hullámokhoz, a Föld erőforrásainak kizsákmányolásához vezethet. Mindez önreflexiót, felülvizsgálatot és korrigálást követel meg.[215] Megoldás lehet egyebek mellett a helyi közösségek döntéshozatalba történő bevonása, a mezőgazdasági művelési technikák kialakítása[216] során a tradicionális tudás innovációval való ötvözése. Ezt követően a pápa kifejezi, az élelemhez és vízhez való jog mindenkit megkülönböztetéstől mentesen megillető emberi jog.[217] A vállalkozások morális felelősségét is elismeri, mely számos irányban[218] fennáll, így a természeti környezet tiszteletére is kiterjed. [219]

XIV. Benedek pápa is megerősíti, hogy az ember nem áll a teremtett rend felett, a rá bízott gondoki státusz miatt morális felelőssége erőteljes, mely fennáll a jövő nemzedékei irányában is. Ennek a szerepnek a felismerése azért elengedhetetlen, mert a félreértelmezés túlzottan

[213] *Centesimus annus*. 47. pont.
[214] XIV. BENEDEK PÁPA: *Caritas in Veritate. XIV. Benedek pápa enciklikája a püspököknek, papoknak és diakónusoknak az Istennek szentelt személyeknek, a krisztushívő laikusoknak és minden jóakaratú embernek. Az ember teljes értékű fejlődéséről a szeretetben és az igazságban.* [továbbiakban: *Caritas in Veritate*]. https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=397
[215] *Caritas in Veritate.* 21. pont.
[216] Említésre méltó, hogy XIV. Benedek pápa e mezőgazdasági technikák körében feltételeket határoz meg, melyek között szerepel, hogy azon megoldásokat kell preferálni, amelyek tekintettel vannak a környezetre és a legsérülékenyebb népekre.
[217] Uo. 27. pont.
[218] A természeti környezet mellett a munkavállalókat, alvállalkozókat, fogyasztókat, társadalmat említi meg a pápa.
[219] *Caritas in Veritate*. 40–41. pontok.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

antropocentrikus vagy szélsőségesen ökocentrikus felfogáshoz vezet.[220] E kontextusban a környezet általános védelmén túl meghatározó kérdés az energiafogyasztás, melyből kifolyólag gyakori a fejlődő országok erőforrásainak kizsákmányolása. Ennek kezelésére a megújuló szolidaritás jegyében a fejlett országoknak csökkentenie kell fogyasztásukat. Az erősödő környezeti tudatosság katalizátorként hathat ennek megvalósítására.[221]

Az *Egyház társadalmi tanításának kompendiuma* már önálló fejezetet szentel a környezetvédelemnek. Itt is alaptétel az ember felelőssége a hatalma alá vetett dolgok iránt, mely Isten akaratára és az ember Isten képére történő teremtettségére vezethető vissza. Bár a tudomány és technika elismerendő eredmény, de megköveteli a helyes felhasználást, különösen a mezőgazdasági, illetve környezetet érintő tevékenységek esetén, illetve nem vezethet a természetbe való károkozó beavatkozáshoz.[222] Az emberi feltétel nélküli uralmi igénye, az erkölcsi szempontok figyelmen kívül hagyása, a tudomány és technológia öncélú használata okozzák az ember és a környezet kapcsolatában beálló válságot. A kapcsolat helyes értelmezése az ember felelősségének érvényre juttatása, azzal, hogy ez nem vezethet a természet abszolutizálásához, már csak azért sem, mert az épp ezt a felelősséget relativizálná.[223] Bár a környezet az emberiség egyfajta közös tulajdonaként kerül meghatározásra, a tanítás kiegészíti ezt a kapcsolódó kollektív felelősség gondolatával, mely a jövő nemzedékek érdekeinek védelmére is kiterjed. Ez megköveteli a biológiai sokféleség védelmét, különös tekintettel az egész bolygó ökológiai egyensúlyára hatást gyakorló Amazonas-régióra. Elengedhetetlen e felelősség követelményeinek megfelelő jogi formába öntése, amely elsőként a nemzetközi közösségre ró feladatot.[224]

Kérdés, hogy a katolikus társadalmi tanítás által lefektetett elvek, megalapozzák-e a környezethez való jog elismerését. E tekintetben egyértelmű a válasz, hiszen igazán előremutató jelleggel a Kompendium kifejezetten használja a biztonságos és egészséges természeti környezethez való jog kifejezést.[225] Tartalmi sajátosságainak középpontjába a közjót állítja, ebből pedig levezeti a teremtett javak annak megfelelő felhasználását, illetve az ennek fényében történő szabályozás kialakítását, a szennyezés esetén történő szankcionálást. Mindazonáltal a jogi normák általi elérhető sikerhez a megfelelő társadalmi felelősségtudat kialakításának, valamint az eddig folytatott életmód megváltoztatásának is társulnia kell. A jog

[220] Uo. 48. pont.
[221] *Caritas in Veritate*. 49. pont.
[222] AZ IGAZSÁGOSSÁG ÉS BÉKE PÁPAI TANÁCSA: *Az Egyház társadalmi tanításának kompendiuma. Őszentsége II. János Pál pápának a Társadalmi Tanítás Tanítómesterének, az Igazságosság és a Béke Evangéliuma Tanúságtevőjének.* [továbbiakban: Kompendium] Tizedik fejezet: A környezetvédelem. II. Az ember és a teremtett dolgok univerzuma. 456.460.
http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/justpeace/documents/rc_pc_justpeace_doc_20060526_compendio-dott-soc_hu.html
[223] Uo. Tizedik fejezet: A környezetvédelem. III. Válság az ember és a környezet kapcsolatában. 461–465.
[224] Uo. 466–471. pontok.
[225] Uo. 468. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

kimondását összeköti az „óvatosság elvével”,[226] mely segítséget nyújt, amikor kevés vagy hiányos tudományos adat áll rendelkezésre. Erkölcsi kötelezettségként tartja számon a társadalmi tanítás a vízhez való jog elismerését és érvényre juttatását, illetve szorgalmazza a fogyasztás csökkentését, mértékletesebb életmód folytatását.[227]

A bolygó közös védelme célja és egyben kiindulópontja Ferenc pápa 2015-ös *Laudato si’* kezdetű enciklikájának, melyben felhívást intéz az egész emberi családhoz közös otthonunk védelmében, a fenntartható és átfogó fejlődés, az új párbeszéd megindítása, az új egyetemes szolidaritás elérése érdekében.[228] Az enciklika szerint a „*környezetszennyezés, hulladék és selejtezés kultúrájában”* élünk, melyben a környezetszennyezés számos formája veszélyezteti az emberi egészséget, különösen a legszegényebbet. E jelenség kialakulásához több tényező vezetett, különösen a hulladék mennyiségének növekedése és a „*selejtezés kultúrájának*” térhódítása. Ez utóbbi két vonatkozásban is értelmezhető: egyrészt jelenti a hulladékká váló anyagokat, dolgokat, másrészt a kirekesztett emberekkel való nem megfelelő bánásmódot is.[229] Figyelemre méltó ez a koncepció, melyben szoros összefüggésvan a környezeti problémák és az emberi jogok között, különös hangsúlyt szentelve a társadalom legsérülékenyebb tagjainak, hiszen ők a legveszélyeztetettebbek a környezeti ártalmakkal szemben, továbbá e problémák megoldása nem képzelhető el megfelelő módon az emberi jogi, társadalmi sérelmek hatékony orvoslása nélkül.

A *Laudato si’* az előzményekre építve, a köz széleskörű, környezetspecifikus értelmezését tárja elénk, amely mind kollektívan, mind egyénileg lehetővé teszi az emberek számára a kiteljesedést, a tökéletesség elérését. Elválaszthatatlan az emberi személy és alapjogai teljesmértékű tiszteletben tartásától, továbbá a szociális jóléttől, biztonságtól, társadalmi békétől és szubszidiaritástól, utóbbi esetén kiemelve a családokat. Az egész társadalom, de különösen az állam köteles oltalmazni és előmozdítani a közjót, mivel az elvezet a szolidaritáshoz és a legszegényebbek előnyben részesítéséhez, valamint a Föld javainak közös rendeltetéséhez. Mindez kiterjed jövő nemzedékek iránti felelősségre is, melynek együtt kell járnia a jelen problémáinak felismerésével, a ma szegényeinek megsegítésével.[230]

A közjó körében kitüntetett módon jelenik meg az éghajlat,[231] a természeti környezet, mint emberiség közös öröksége is, amelyért valamennyien felelősséggel tartozunk. Ennek megtagadása egyenesen ellentmond a „*Ne ölj!*” parancsolatnak, hiszen az erőforrások drasztikus fogyasztása egyrészt a szegény nemzetektől, másrészt a jövő nemzedékeitől rabolja

[226] Az „óvatosság elve” tulajdonképpen megfelel a magyar nyelvű szakirodalomban elővigyázatosság elveként elterjedt követelménnyel, melyet a Kompendium angol nyelvű fordításában használt ’*precautionary principle’* kifejezés is alátámaszt.
[227] Kompendium. Tizedik fejezet: A környezetvédelem. IV. A közös felelősség. 466-487.
[228] Uo. 12-13.
[229] Ferenc pápa 2015. *i.m.* 16-17.
[230] Uo. 94-96.
[231] Uo. 17-20.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

el azokat a feltételeket, amelyhez szükségük van az életben maradáshoz.[232] A közjó ezen felül irányadó a szabályozás, valamint az intézményi háttér kialakítása során is, továbbá megvalósítását a helyi szint kiemelten előmozdíthatja, hatékony társadalmi ellenőrzés, részvétel mellett.[233]

Az enciklika szerint az olyan társadalmi és egyben környezeti jellegű kérdések, mint az iható és tiszta víz biztosítása, vagy a sérülékeny csoportok fokozottabb védelme, a biológiai sokféleség pusztulása, nem kezelhetők az emberi jogi összefüggések nélkül, figyelemmel a jövő nemzedékeire is.[234] Megerősíti továbbá a korábban kidolgozott tételt, mely szerint a környezet rendszert alkot, amelyben minden összefügg, annak az ember is részese, nem áll felette.[235] Az eddig foganatosított intézkedések nem elegendők, elengedhetetlen a környezeti igazságosság érvényre juttatása, valamint a nemzetközi, politikai válaszok mögötti motiváció túllépése, mivel azok alapvetően továbbra is gazdasági érdekeket szolgálnak.[236] E tekinteteben csatlakozunk Wolfgang Sachs-hoz, aki szerint helyes az enciklika azon gondolata, hogy a fenntartható fejlődés esetén is ésszerű határokat kell húzni, hogy az annak érdekében megtett lépések ne puszta növekedést eredményezzenek. Sachs a *Laudato si',* valamint az ENSZ Fenntartható Fejlődési Célok összevetésénél levonja azt a konklúziót, hogy előbbi nem a globális gazdasági modellt kívánja korrigálni, hanem a gazdaság felett kívánja érvényesíteni az etikai megfontolásokat, a zöld gazdaság vízióját vázolja, társadalmi és demokratikus színezettel.[237]

Az enciklika tartózkodik a túlzottan antropocentrikus megközelítéstől, elismeri a környezet és elemeinek önálló értékét,[238] mely megalapozza azt a gondolatot, hogy a Föld az emberiség közös öröksége, megőrzése során az ökológiai és társadalmi szempontok közötti összhangra kell törekedni, mely a tulajdon abszolút mivoltát is megcáfolja.[239]

Összességében az első, kifejezetten a környezeti válságot középpontba helyező enciklika figyelemre méltó, hiszen az aktuális kérdésekre az emberi jogokat és a környezeti szempontokat integráltan kezelve törekszik válaszokat adni. A közjó fogalmának széles meghatározása akár a jog számára is hasznos iránymutatóként szolgálhat az erkölcsi értékek érvényre juttatása során. Nem feledkezik meg a nemzetközi közösség felelősségéről sem, sőt meghatározza a szükséges teljesítendő feladatokat is. Mintaértékű az emberi jogok és a környezet távolról sem öncélúan emberközpontú összekapcsolása. Mindezt úgy fogalmazza meg, hogy illeszkedik abba, amit a korábbi évek tanításai kialakítottak, rávetítve és reflektálva az aktuális kihívásokra és tapasztalatokra. Nobilis Márió szerint önmagában az ökológiai kérdések vizsgálata, a

[232] Uo. 58-59.
[233] Ferenc pápa 2015. *i.m*. 104-108.
[234] Uo. 20-22.
[235] Uo. 23-27.
[236] Uo. 2015 *i.m.* 35-36.
[237] Wolfgang SACHS: The Sustainable Development Goals and Laudato si': varieties of Post-Development? *Third World Quarterly*. 38:12. 2579-2584.
[238] Ferenc pápa 2015. *i.m*. 40-44.
[239] Uo. 57-59.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

problémák felismerése nem külső tényező, hanem az eddigi tanításokra épülő belső indíttatású reflexiója az egyháznak, melyet megvalósít a *Laudato si*' is, amikor a meglévő alapokon, belülről építkezve ismeri fel korunk kihívásait. [240]

Ha szorosan a környezethez való jog szempontjából vizsgáljuk az enciklikát, megállapítható, hogy megfogalmaz számos kötelezettséget, továbbá üdvözölendő módon integrálja az emberi jogi és környezeti problémák kezelését, valamint kiemeli az emberi méltóságot. Nem szabad figyelmen kívül hagyni a környezethez való joggal kapcsolatban álló emberi jogok, mint az élethez vagy a vízhez való jog deklarálását. Ezzel összefüggésben Bándi Gyula úgy véli, az enciklikában kifejtett széleskörű közjó-fogalom és az ahhoz kapcsolódó védelem összefüggésben áll az emberi jogokkal, hiszen megköveteli az emberi személy és szabadságai tiszteletben tartását, ami magával vonja az állam aktív kötelezettségeit.[241] A közjó fogalmához érdemes azt is hozzátenni, hogy tisztelve az emberi méltóságot, elismeri a környezet és elemeinek önálló értékét is. Ez iránymutató gondolat, hiszen nem csak a környezethez való jog, mint emberi jog elismerését feltételezi, hanem gátat szab a szorosan antropocentrikus szemléletmódnak is.

Az enciklika tényleges hatására nézve érdekes eredményeket tár fel Malcolm L. McCallum 2019-es kutatása. Az enciklikára világszinten kimagaslóan sok internetes keresés irányult, bár regionálisan eloszlik ennek aránya, hiszen a fejlett országokban több lehetőség áll rendelkezésre e tekintetben. Más országokban viszont alapvetően a papok által ismeretterjesztés meghatározó. A kutatás eredményei alapján úgy véli, hogy erőteljes politikai hatást is kifejthet. Ezt bizonyítja, hogy a Trump-adminisztráció alatt az Egyesült Államok Katolikus Püspökei hivatkozási alapként használták a környezeti problémákkal szemben való fellépés során. [242] Lucia A. Silecchia azt emeli ki, hogy az enciklika integránsan kezeli a környezeti és emberi jogi területeket, ennek megfelelően fogalmaz meg javaslatokat a felmerülő problémák megoldására nézve.[243] Massimiliano Montini és Francesca Volpe üdvözli azt a gondolatot, mely szerint a gazdasági növekedésnek korlátot kell szabni, tekintettel az emberi jogokra és a környezet védelmére, mely megkívánja az ennek megfelelő jogi, intézményi háttér kialakítását, különös tekintettel a nemzetközi szintre.[244]

Az enciklika jogi hatására példaként idézhető fel a magyar Alkotmánybíróság 28/2017. (X.25.) számú, határozata,[245] mely a biológiai sokféleség védelmével összefüggésben hívja fel Ferenc

[240] NOBILIS Márió: Isten hozott ökológia? *Vigilia.* 81. évfolyam, 5. szám, 2016. 346-348.
[241] BÁNDI Gyula: Környezethez való jog – újratöltve. *Acta Humana – Emberi Jogi Közlemények.* 4. évfolyam, 2. szám, 2016. 8-9.
[242] Malcolm L. MCCALLUM: Perspective: Global country-by-country response of public interest in the environment to the papal encyclical, Laudato Si′ . *Biological Conservation,* Vol. 235 (2019). 217-221.
[243] Lucia A. SILECCHIA: Social Love as a Vision for Environmental Law: Laudato Si and the Rule of Law. *Liberty University Law Review,* Vol. 10, No. 3 (2016). 374-378.
[244] Massimiliano MONTINI–Francesca VOLPE: In praise of sustainability: the encyclical letter Laudato Si and its legal-economic implications. *The Italian Yearbook of International Law.* No. 25 (2016). 320-324.
[245] MAGYARORSZÁG ALKOTMÁNYBÍRÓSÁGA, 28/2017. (X.25.) AB határozat.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

pápa vonatkozó gondolatait, amelyek megerősítik, nincs jogunk a Földön élő állat- és növényfajok, valamint a környezet pusztítására. Megóvásuk az igazságosság és az emberi méltóság kérdésével áll szoros összefüggésben.[246] Az Európai Unió Parlamentje a Párizsi Megállapodás[247] megkötése előtt 2015. október 14-én állásfoglalást adott ki, amelyben üdvözli a *Laudato si'*-t, amiért felismerte a stabil éghajlati rendszer lényegi jellegét, mely összefüggésben áll számos területtel: az élelmiszerbiztonsággal, energiatermeléssel, vízellátással és a megfelelő higiéniás körülmények megteremtésével, a biológiai sokféleség védelmével, valamint a globális békével és jóléttel.[248] 2017-ben Peter Thomson, az ENSZ Közgyűlésének elnöke kihirdette a „*Laudato si' kihívást",* amely szorosan kapcsolódik a Fenntartható Fejlődési Célok és a Párizsi Megállapodás megvalósításához. Közös elemnek tartja közöttük a morális megfontolások érvényre juttatását, melyek globális szintű változásokat kívánnak meg.[249] Tahyné Kovács Ágnes is úgy látja, hogy az enciklika egyfajta morális alapot is szolgáltathat a Fenntartható Fejlődési Célok számára, így előmozdítva megvalósításukat. Felidézi Ferenc pápa ezzel összefüggő megnyilvánulását, melyben kifejezésre került, hogy csak egy bolygónk van, egy emberiség és egy közös válság, melynek megoldásához kiterjedt stratégiai tervre van szükség.[250]

Bár a *Laudato si'* elsődlegesen a környezeti problémákra, kérdésekre fókuszál, de érintett számos más emberi jogi, szociális és gazdasági kérdést is. Az ezt követő, 2020 októberében aláírt *Fratelli tutti* kezdetű enciklika elsősorban szociális jellegű, ugyanakkor a fentiek fényében nem meglepő módon érinti a környezetvédelem kérdését, megfogalmazva, hogy törődni a bolygóval, egyet jelent az önmagunkkal való törődéssel. A *Laudato si'*-ben kimondottakra építve, figyelmeztet a környezet védelmére irányuló hangok gazdasági színezetű elnyomására, a rövidtávra fókuszáló, sekélyes kultúránkkal való szakítás szükségességére. Kifejezi, hogy a fejlődésnek nem csak néhány kiváltságos személy vagyonának gyarapodását kell szolgálnia, hanem biztosítania kell az egyéni és kollektív, gazdasági és politikai emberi jogokat, ideértve a nemzetek és népek jogait. A vállalkozáshoz való jog és a szabadpiac nem eredményezheti az embereket megillető jogoknak, valamint a szegények méltóságának sérelmét, és tiszteletben kell tartania a természeti környezetet. A háborúval összefüggésben kijelenti, hogy az drámai károsodást jelent a környezet, valamint a természeti és kulturális

[246] Magyarország Alkotmánybírósága, 28/2017. (X.25.) AB határozat. 36. pont.;

[247] UNITED NATIONS, CONFERENCE OF THE PARTIES TO THE UNITED NATIONS FRAMEWORK CONVENTION ON CLIMATE CHANGE, Paris Agreement. Adopted in Paris, 12 December 2015. *United Nations Treaty Series*, vol. 3156./ Magyarországon kihirdette: 2016. évi L. törvény az ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezményben Részes Feleinek 21. Konferenciáján elfogadott Párizsi Megállapodás kihirdetéséről. [továbbiakban: Párizsi Megállapodás].

[248] Az Európai Parlament 2015. október 14-i állásfoglalása a Párizsban megkötendő új nemzetközi éghajlat-változási megállapodásról. (2015/2112(INI) (2017/C/349/12). 6. pont.

[249] Official announcement of The Laudato Si' Challenge. Statement by Peter Thomson, the President of the UN General Assembly, at the official announcement of The Laudato Si' Challenge at the Pontifical Academy of Sciences. 5 May 2017, Vatican.
https://www.un.org/pga/71/2017/05/05/official-announcement-of-the-laudato-si-challenge/

[250] TAHYNÉ KOVÁCS Ágnes: Az éghajlatváltozás emberi jogokra gyakorolt hatásairól, különös tekintettel az élelemhez való jogra. *Acta Humana,* 2022/2. 101-102.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

örökség számára is.[251] Látható tehát, hogy a még nem célzottan környezeti fókuszú enciklikájában is figyelmet szentel Ferenc pápa a környezet védelmének, ezzel összeköti a gazdaság, a társadalom kérdéseit is a környezettel, a testvériség és társadalmi barátság jegyében, felülírva a pusztán gazdasági szempontú érdekek uralmát.

Ferenc pápa a 2023. október 4-én közzétett *Laudate Deum* kezdetű enciklikában[252] az éghajlati válság problémáját járja körbe, mivel Ludato Si' elfogadása óta eltelt nyolc évben tett lépéseink nem bizonyulnak elegendőnek, Világunk töréspont határán áll. Az éghajlatváltozás globális társadalmi probléma, mely közvetlenül veszélyezteti az emberi méltóságot.[253] A világszintű éghajlati válság káros hatásai egyértelműek, még akkor is, ha egyesek – akár tudományos adatokra hivatkozva – törekednek tagadni, vagy bagatellizálni azt, gyakran nevetségessé téve azokat, akik fellépének a jelenséggel szemben. Mások a szegényeket okolják, arra hivatkozva, hogy sok gyermekük van, miközben a valóság az, hogy a lakosság gazdagabb rétege sokkal nagyobb mértékben járul hozzá az üvegházhatású gázok kibocsátáshoz.[254] Ma már nem kétséges, hogy a klímaváltozás dominánsan ember által generált okokra vezethető vissza, melynek jelei a 20. század közepétől egyre egyértelműbben rajzolódtak ki.[255] A hatások egy része már most visszafordíthatatlan, vagy legalábbis évszázadokra van szükség a káros tendencia megváltoztatásához, mint az óceánok elsavasodása vagy a kontinentális jégtakarók csökkenése esetén. Ehhez hozzáteszi, hogy a Covid-19 járvány is bebizonyította, az emberi élet integráns kapcsolatban áll a többi élőlénnyel és a természeti környezettel, sőt, ha valami történik a bolygó egyik felén, annak hatása már a másikon is érződhet. Épp ezért hirdeti, hogy „*minden mindennel összefügg"* és *„senki nem menthető meg egyedül"*.[256] Elengedhetetlen energiafogyasztásunk átgondolása, a minket körülvevő világ kizsákmányolásának befejezése, annak elismerése, hogy az ember is részese a természetnek. Az *egészséges ökológia* tehát az ember és a környezet közötti kapcsolatból indul ki, melyet az őslakos kultúrák már évszázadok óta elismernek. Felül kell vizsgálni az emberi hatalmat is, melyet a lenyűgöző mértékben fejlődő technológia által birtokolunk és amely veszélyezteti a bolygónkat.[257] Felismeri a nemzetközi közösség válaszainak hiányosságait, azt, hogy nem fordít elegendő figyelmet az emberi jogokra, melyet a civil szervezetek, csoportok bevonása ellensúlyozhatna. Az emberi személyt és méltóságot előtérbe helyező új globális döntési mechanizmusokra van szükség, ahol nem pusztán a hatalmasok érdekei kerülnek kiszolgálásra.[258] Áttekintve az

[251] FERENC PÁPA: *Fratelli tutti. Encyclical letter on Fraternity and Social Friendship.* https://bit.ly/2IcfGjw
[252] FERENC PÁPA: *Laudate Deum. To All People of Good Will on the Climate Crisis.*[továbbiakban: Laudate Deum]. *https://www.vatican.va/content/francesco/en/apost_exhortations/documents/20231004-laudate-deum.html*
[253] Uo. 2-3. pontok.
[254] Uo. 6-10. pontok.
[255] Uo. 11-14. pontok.
[256] Uo. 15-19. pontok.
[257] Uo. 24-28. pontok.
[258] Uo. 37-43. pontok.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

Éghajlatváltozási Keretegyezmény Részes Feleinek Konferenciáit, arra a következtetésre jut, hogy a megállapodások nem lettek megfelelően végrehajtva, nincs megfelelő felügyeleti mechanizmus, felülvizsgálat, illetve szankció, hiányoznak a gyakorlati megvalósítás eszközei.[259] A 28. Részes Felek Konferenciájával kapcsolatban kifejti, hogy túl kell lépni a látszólagos aggodalom kifejezésén, melyhez nem társul érdemi változtatás. El kell vetni a zöld érdekek „gúnyolását", a gazdasági céloknak való alárendelését. Hatékony, kötelező és könnyen ellenőrizhető rendelkezéseket kell meghozni az energiaáramlásra nézve. A megszületendő stratégiáknak pedig a közjót és gyermekeink jövőjét kell szem előtt tartania.[260]

A katolikus társadalmi tanításról összességében megállapítható, hogy kifejezetten korán tett olyan megállapításokat, melyek közvetlenül vagy közvetetten relevánsnak bizonyulnak a környezeti problémák kezelése, környezeti emberi jogok érvényre juttatása szempontjából. Nem mehetünk el amellett a tény mellett sem, hogy maga a környezethez való jog is megjelent e tanításban, akkor, amikor még távol álltunk annak globális elismerésétől. A közjó fókuszba helyezése, összhangban az aktuális környezeti, társadalmi, emberi jogi, gazdasági és egyéb kihívások felismerésével, megfelelő alapot teremtett e tekintetben, mely mondhatni kiteljesedett a *Laudato Si'* enciklikában. Bár sajnálatos oka van a *Laudate Deum* kezdetű enciklikának, hiszen Ferenc pápa úgy látja, hogy a korábban felvázolt gondolatai nem kerültek tényleges megfontolásra, illetve megvalósításra, mégis örvendetes az, hogy ilyen bátran, az emberi jogokat és a környezet érdekeit középpontba állítva reflektál a globális nemzetközi jogi helyzetre. Mindezeket az értekezés során is szem előtt kívánom tartani, figyelemmel a deklarálás szükségessége mellett, a tanításban kifejtett tartalmi tényezőkre, mint a sérülékeny csoportok védelme, az ember gondnoki szerepe, az államon túlmutató felelősségi kör elfogadása, a természet önálló értékének felismerése.

6.3. További vallások környezetről alkotott nézeteinek bemutatása

Bár részletesen ttekintettük a keresztény környezetfelfogás alapjait, majd az arra épülő katolikus környezeti etikát, ahhoz, hogy teljesebb képet alkothassunk a környezethez való jog erkölcsi alapjairól, elengedhetetlen áttekinteni más vallások környezetről alkotott nézeteit. Ezen rövid – és nem kimerítő jellegű – összegzés fő célja annak a kérdésnek megválaszolása, hogy a teremtésről alkotott gondolatok, nevezetesen az ember kiemelt felelőssége és az ebből következő feladatai, továbbá az a tény, hogy részese egy önálló értékkel bíró tagokból álló rendszernek, megjelenik-e bennük. A vizsgálat kiindulópontja a már említett Assisi Deklarációk köre, ahol elsőként sikerült több világvallás környezetről alkotott üzenetét összegezni és elindítani a kapcsolódó diskurzust.

[259] Laudate Deum. 44-52. pontok.
[260] Uo. 53-60. pontok.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

A Természetről szóló Buddhista Deklaráció és a buddhista környezetfelfogás

A *Természetről szóló Buddhista Deklarációt*[261] a tiszteletreméltó Lungrig Namgyal Rinpoche fogalmazta meg, megerősítve benne azt a nézetet, hogy a bolygónk egy olyan rendszert alkot, melynek minden eleme összefügg valamilyen módon. A buddhizmus ezt összeköti a karma tanításával, vagyis az okok és hatások közötti összefüggés elismerésével. Tilalmat állít fel az állatokkal szemben tanúsított kegyetlenségre nézve, párhuzamot vonva a vadállatok puszta szórakozásból történő kiirtása és az ártatlan emberek életének egy erősebb által történő kioltása között. A Deklaráció az egyes fajok túléléshez fűződő joga tekintetében óva int attól, hogy pusztán az emberek számára képviselt értékük legyen a meghatározó. E jog megtagadhatatlan, de nem csak az ember szempontjából, hanem más fajok esetén is és mivel mind a környezettől függünk, ezért e jog megköveteli annak megóvását, helyreállítását. Felidézi a dalai láma szavait is arról, hogy az emberek nem tisztelték eléggé a természeti örökségüket. Ez egyúttal veszélyezteti a Világ békéjét is, valamint a kihalással fenyeget sok fajt, kimerít számos természeti erőforrást. A jelen generációnak felelőssége van a helyzet kezelésében, egyrészt mivel a nemzetközi közösség már képes globális szinten kommunikálni a kérdésekről, másrészt számos további krízist – így az éhínséget – kell gyakorta a környezeti kihívásokkal együtt kezelve megoldania. A jelen nemzedéke már birtokolja a szükséges tudást és tisztában van a veszélyekkel, épp ezért még erőteljesebb az arra vonatkozó felelőssége, hogy fellépjen e káros hatásokkal szemben.[262]

A buddhista környezetfelfogásra és annak jogi vetületeit emelte be nagyhatású különvéleményébe Christopher Weeramantry bíró, melynek keretében a bős-nagymarosi vízlépcső Nemzetközi Bíróság előtti ügyében[263] a jogos környezeti és gazdasági érdekek ütközését a fenntartható fejlődés megvalósulásával kívánta feloldani, melynek mélyre nyúló vallási és kulturális gyökereit az ősi buddhista tanítások érvényesülésével támasztotta alá. Weeramantry bíró kiindulási pontja az, hogy bizonyos esetekben szükség van egy olyan koncepció meghatározására, amely képes összhangot teremteni az összeütköző gazdasági és környezeti érdekek között, mely adott esetben a fejlődéshez való jog és a környezethez való jog szembenállását jelentetheti. A megoldást hozó koncepció feltárása során bemutatta többek között az ókori buddhizmus nézeteit, ismertetve egy ősi imarészletet, melyben az ember szintén úgy jelenik meg, mint a Világ és a környezet, valamint teremtményeinek őrzője. Weeramantry bíró szerint ez a koncepció a fenntartható fejlődés magja, mely a modern környezetjog egyik első elvének is tekinthető egyúttal. Ennek korai érvényre juttatása az állatok számára védett területek kijelöléséhez vezetett Devanampiya Tissa, Srí Lanka Kr. e. 247–207 között uralkodó királya által. A király e döntését 2000 éven át tiszteletben tartottak. Rámutat arra, hogy a

[261] Assisi Deklarációk – Buddhista Deklaráció a Természetről.
[262] Venerable Lungrig Namgyal RINPOCHE: *The Buddhist Declaration on Nature.* In.: The Assisi Declaration – Messages on Humanity and Nature from Buddhism, Christianity, Hinduism, Islam & Judaism. Assisi, 1986. 3-5.
[263] Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary/Slovakia), Judgment, I. C. J. Reports 1997, p. 7.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

buddhista környezeti tanítás másik központi eleme a *'sic utere tuo alienum non laedas'* elv, vagyis a másoknak való ártás tilalma, mely kiterjed a környezet emberen kívüli elemeire is, csakúgy, mint a jövő nemzedékeire. Ennek hatására Ceylon példáját hozza fel, ahol az uralkodó a hegyi erdők védelméről rendelkezett, biztosítva az öntözéses rendszer hatékony működését is.[264] Weeramantry bíró vizsgált megállapításai is arra következtetésre engednek, hogy a buddhizmus tanaiban igen korán megjelent a fenntartható fejlődés csírája, amely a gyakorlatban a fejlődés és a környezeti érdekek megfelelő összehangolásában öltött testet, az ártás tilalmának erőteljes érvényesülése mellett.

A buddhizmusban nyomatékos tehát a fenntarthatóság érvényre juttatásának szükségessége, amely összefüggésben áll a természet rendszerjellegének felismerésével. Padmasiri De Silva a környezet és az emberi természet törvényszerűségeiből, mint az évszakok vagy az erkölcs, illetve a tudás, levonja a következtetést, hogy iránymutatóként lefedik a fizikai, biológiai, pszichológiai és erkölcsi dimenziót is és e természetes törvények – különösen az erkölcs – követése teremti meg az ember környezettel harmóniában álló életét. Ehhez egészséges és józan megítélésű, jövőre is fókuszáló felfogásra van szükség, mely megkívánja a fenntarthatóság etikájának kidolgozását, valamint a növekedés szükségszerű határainak felismerését, az annak megfelelő cselekvést. Ez magával vonja egyúttal a technológia használatának kritikai felfogását is.[265]

Hindu Deklaráció a Természetről

Az őexcellenciája Dr. Karan Singh nevében kiadott Hindu Deklaráció[266] az ember természettel és annak egyes elemeivel fennálló kapcsolatának spirituális jellegével kezdődik. Bemutatja, hogy a hindu vallás alapja a folyamatos fejlődésbe vetett hit és bár az ember a fejlődési piramis csúcsán áll jelenleg, nem lehet a Földről és a számos itt élő további életformától elválasztva felfogni. Az *Atharvavéda*[267] egyik versét idézi ezt követően, amelyben megjelenik, hogy a Föld és elemei éltetnek bennünket, ezért óvnunk kell a betegségtől és szennyezéstől. Későbbi hindu iratok is érintették a természet tiszteletét, egyes elemeinek védelmét, valamint nagy figyelmet szenteltek az állatvilágnak. Egyes szövegek azt tanácsolták, hogy az állatokat gyermekként kezelje az ember. A Deklaráció utal arra is, hogy a hindu vallás szentsége számos istenségben és állati megfelelőikben ölt testet. A reinkarnációba vetett hit tovább erősíti valamennyi életforma tiszteletét, hiszen az ember is részese, kötődik ezen életformákhoz, közös evolúciós utat járt be velük.

Az ősi hindu írások a természeti környezet védelmét is tartalmazzák, így a Deklaráció kitér az erdők és berkek szent területként történő felfogására és arra, hogy míg bizonyos állatok

[264] Separate Opinion of Vice-President WEERAMANTRY in the Case concerning Gabčíkovo-Nagymaros Project. [továbbiakban: Weeramantry bíró különvéleménye]. 101–104.
[265] Weeramantry bíró különvéleménye. 12-14.
[266] Assisi Deklarációk – A Hindu Deklaráció a Természetről.
[267] A hinduizmus szent írásának, a Védáknak részét képező egység.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

istenekhez és istennőkhöz kötődtek, egyes fák a hindu Pantheonként jelentek meg ezen ősi iratokban. A *Mahábhárata* ősi hindu eposzt is felidézi a Deklaráció, amely szerint, ha a faluban csak egy fa is virágzik és gyümölcsöt hoz, az a hely méltó lesz a tiszteletre és áhítatra, melynek eredményeként számos gyümölcs és növény rituális szerepet kap. A spiritualitás fontossága egyértelmű a környezet védelme és megőrzése szempontjából a Deklaráció szerint.

A Hindu Deklaráció végezetül rögzíti, hogy a természet pusztulása az ember tevékenysége nélkül nem következett volna be, a nukleáris fegyverek, valamint a Föld többévszázados kizsákmányolása mind hozzájárult ehhez. Így a bolygó védelme már nem csak spirituális kérdés, hanem a túlélésünk függ tőle. A Föld az emberek anyja, akinek mind gyermekei vagyunk a hindu vallás szerint, ezért a Deklaráció felhívja az emberiséget arra, hogy térjen le az öngyilkos pusztítás útjáról.

Reeta Rautelea a hinduizmus fenntartható fejlődésben játszott szerepét vizsgáló munkájában feltárja, hogy a hindu vallás többek között szorosan kötődik a fenntartható fejlődés ökológiai dimenziójához, annak megvalósításához pedig számos hindu tradíció – mint az India nagyrészén jellemző, környezetkímélő húsmentes diéta – , spirituális szokás is hozzájárul, de az azoknak megfelelő jogszabályok és joggyakorlat is megfigyelhető, mint például India Legfelsőbb Bíróságának aktivizmusa a szennyezéstől mentes környezethez való jog elismerése területén. Azt javasolja, hogy az ősi tanítások környezet tiszteletét és védelmének szükségességét lefektető úton járjon az emberiség, mely tagjainak kötelessége a környezet megóvása. Ezen ősi bölcsességek irányt mutatnak a kormányzatnak, egyéb döntéshozó szerveknek, akik számára segítséget nyújthat a hindu filozófia, mint a 15. századra jellemző *Bishnoi* mozgalom, amely már akkor felismerte, hogy a földet meg kell őrizni a jövő generációi számára.[268]

Iszlám Deklaráció a Természetről

Az Assisi Deklarációk körében őméltósága Dr. Abdullah Omar Nasseef által megfogalmazott Iszlám Deklaráció[269] felhívja a figyelmet arra, hogy az iszlám vallás lényege az, hogy Isten teremtette az egész gazdag és csodálatos univerzumot, aki a teremtmények közül speciális szerepet szán az embernek, aki értelemmel és akarattal bír. Az ember egyszerre rendelkezik azzal a képességgel, hogy az angyaloknál is magasabb státuszt érjen el, míg azzal is, hogy a legborzalmasabb szörny szintjére alacsonyodjon. Az *iszlám*, mint kifejezés két jelentéssel bír a Deklaráció szerint: egyrészt alázatosságot jelent, másrészt békét. Az ember Allah különleges teremtménye, de attól még teremtmény, igazi célját csak magát Istennek alárendelve értheti meg és békéjét is így találhatja meg embertársaival és a természettel. Az Isten szolgálója,

[268] Reeta RAUTELA: Role of Hinduism in Maintaining Sustainable Development. *International Journal of Socio-legal Analysis and Rural Development* Vol. 2., issue 1. 15-17.
[269] Assisi Deklarációk – Iszlám Deklaráció.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

akaratának végrehajtója, eddigi eredményeit is Isten kegyelméből érte el, amelyet a természet és a teremtés tiszteletével hálálhat meg.

Az iszlám vallás értelmében az embereknek békét kell kötnie a természettel és kalifaként, vagyis tulajdonképpen gondnokként kell Allah megbízásából védenie a Földet, gondoskodni a természettel való egységről, ideértve az állat- és növényvilágot és a természeti környezetet is. Arany középútra kell törekedni az egyensúly és harmónia megőrzése érdekében. Az iszlám környezeti gondolkodás szerves részeit képezi a környezettel való egység, az emberi gondnokság feladata és az elszámoltathatóság. A *'saría'* törvényei által az értékek gyakorlatban is érvényesülhetnek a Deklaráció szerint, kiterjedve a vízi erőforrások, az erdők védelmére, a túllegeltetés elkerülésére, a városok növekedésének csökkentésére vagy a kulturális örökség védelmére. A Deklaráció a környezetről alkotott vallási megfontolások jogrendbe történő átültetésének szükségességéről is szól. A *'saria'* követelményeinek nem csak a bűncselekmények és a büntetések körében, hanem a környezeti jogalkotásban is érvényesülnie kell. Bár a vallás felismeri a környezet védelmének értékét, az ember – a Deklaráció kiemeli a tudósok, technológiai fejlesztők, közgazdászok és politikusok körét – cselekedetei mégis sokszor ez ellen irányulnak. Az értékeket az ember lényének esszenciájává kell tenni, amelynek motiválnia kell cselekedetinket. Ezáltal ki kell alakítani egy olyan világnézetet, amely fel tudja tenni a környezet szempontjából helyénvaló kérdéseket, megfelelő összhangot teremt a lehetőségek között, ellensúlyozza a környezeti költségeket és kívánatos előnyöket, tekintettel az Isten által teremtett etikai határokra, úgy, hogy nem sértjük meg más teremtményeinek jogait.

Mawil Izzi Dien az iszlám vallás környezettel kapcsolatos elméleti hátterének bemutatása során szintén felhívja a figyelmet arra, hogy az iszlámban az embereknek megbízotti, gondnoki szerepe van, és bár kreativitással élhetnek e feladat megvalósítása során, de nem istenek, Mohamed próféta tanítása szerint Allah szemei, kezei és lábai, így látják és megvalósíthatják a rájuk bízott feladatokat. Az életvitel tekintetében a vallás kiindulópontja a környezettel összefüggésben, hogy az Isten általi teremtés eredménye a Föld és annak erőforrásai, így a vallás híveinek védenie kell és megőrizni azokat, hiszen csak az ember képes e feladat megvalósítására. Az emberek kapcsolatainak az igazságosság és gyengédségen kell nyugodnia és nem az anyagi vagy gazdasági hasznon.[270] Ennek gyakorlatba ültetése segítséget nyújthat – főleg a döntő többségűen iszlám vallású országoknak – a környezeti és vízelosztási problémák kezelésére, mely természetesen nem jelenti a más vallású államokkal való együttműködés kizárását, valamint a nemzetközi jog szerepének el nem ismerését, ugyanakkor kiindulási pontot nyújthat a fent említett kérdésekkel kapcsolatos egyeztetésekhez, tárgyalásokhoz. Ezeken túl a tanítás kiterjed nem csak jelen, hanem a jövő nemzedékei iránti felelősségre is, sőt valamennyi teremtmény védelmére. A vízelosztási és környezeti problémák kezelésére

[270] Mawil Izzi DIEN: Islam and the Environment: theory and practice. *Journal of Beliefs & Values. Studies in Religion & Education.* Vol. 18., Issue 1. (1997). 47-49.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

szolgálhat szerinte az, ha a Közel-Keleten visszatérnek az iszlám tanítása által felvázolt ember és környezet, valamint annak elemei közötti kapcsolathoz.[271]Az iszlám vallás szintén elismeri tehát azt, hogy az ember nem teljhatalmú úr a teremtés felett, sokkal inkább kalifa, gondnok, akinek kiemelt feladata annak megőrzése. Tiszteli továbbá a környezet egyes elemeit, és mint láthattuk, e követelmények gyakorlatba ültetése akár nemzetközi környezetjogi konfliktusok feloldását is megkönnyítheti.

Zsidó Deklaráció a Természetről

Az Arthur Hertzberg rabbi által jegyzett Zsidó Deklaráció a Természetről[272] azzal nyit, hogy az ősi zsidó írások, mint a *Talmud* is kiemelték, hogy a mennyek megjutalmazzák azokat, akik gonddal és szenvedéllyel viseltetnek a teremtés többi része iránt, amely összhangban áll azzal a zsidó tanítással, amely szerint a követői alá vannak vetve annak, ami erkölcsi. A jóra törekedni kell ennek fényében akkor is, ha az nem jár azonnali személyes előnyökkel. A Zsidó Deklarációban is megjelenik az Ószövetségben fellelhető koncepció, amely szerint az Isten megteremtette a semmiből a Napot, a Holdat és a csillagokat, a növény- és állatvilágot, az embert, majd mindnek helyet és szerepet adott, az embert ennek keretében az Éden kertjébe helyezte, hogy őrizze és művelje azt. Ádám ezt követően elnevezte a teremtés tagjait, majd esküt tett a velük harmóniában való együttélésre. Ez egyúttal a saját felelősségének is elismerése, amellyel bír a többi teremtmény védelme tekintetében.

A zsidó nép hányattatásai, borzalmas tragédiáinak átélése a Deklaráció szerint érzékenyebbé teszi a tagokat a teremtés védelme irányába, amely különösen fontos akkor, amikor az egész világ veszélyben forog, a környezet számos módon történő mérgezése, az állat- és növényfajok kihalása által. A vallás tanításaiból levezethető kötelezettség e veszélyekkel szemben harcolni. A Zsidó Deklaráció is felismeri azt, hogy az ember lehet szörnyeteg, de akár angyal is, bizonyítva, hogy erkölcsi lényként cselekszik. Az ember uralkodik a természet felett, de azt nem teheti meg szenvedély és igazságosság hiányában. A Zsidó Deklaráció szintén fontosnak találja a környezet tiszteletét jelképező vallási és spirituális szokások megőrzését. Utal a húsmentes étrendre, amelyre az ősi tanítások is buzdítottak, amelyek közül egyesek abban látták a zsidó erkölcsi tanítás végső jelentését. A Deklaráció felhívja a vallás követőeit a vegetarianizmusra való törekvésre, az azzal kapcsolatos tudás és hagyományok bővítésére.

[271] Uo. 53-56.
[272] Assisi Deklaráció – Zsidó Deklaráció a Természetről.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

7. fejezet: Morális értékeket hordozó koncepciók a nemzetközi környezetjogban

A fentiekben láthattuk, hogy a vizsgált vallások sok szempontból hasonlóan közelítik meg a környezettel kapcsolatos erkölcsi és jogi kérdéseket, az ember szerepét és felelősségét, továbbá elismerik a környezet, illetve annak egyes elemei önálló értékét és az egész rendszer sokszoros összefüggését. Mindazonáltal felmerülhet a kérdés, hogy hasonlóképpen morálisnak tekinthető megfontolások érvényesülhetnek-e a nemzetközi környezetjogban, ha igen, akkor milyen formában. A vizsgálandó kört rugalmasan értelmezem, elismerve a morális értékek által felmerülő szubjektivitás lehetőségét. Ennek fényében olyan tényezőket keresek, amelyek határt szabnak az államok szuverenitásán alapuló klasszikus koncepciónak, előtérbe helyezve az emberi jogok és a környezet védelmét, valamint a jövő nemzedék iránti felelősséget. E tényezők további jellemzője, hogy érvényre juttatásuk alkalmas lehet a pusztán gazdasági – pontosabban profitorientált – szempontokon alapuló növekedés korlátozására.

Alexandre Kiss és Dinah Shelton határozottan úgy látják, hogy léteznek ilyen koncepciók, sőt már önmagában a nemzetközi környezetjog kialakulása és puszta léte szükségszerűen értékeket képvisel, amely elvezet a környezethez való jog elismerésének alátámasztásához is. Az erkölcsi alapú megközelítések – mint a fent is vizsgált vallási nézetek – tükrözik a társadalom szellemi és kulturális örökségét, illetve elősegítik a vonatkozó jogok érvényesülését. A morális megközelítések egyúttal feltárják a nemzetközi környezetjog valódi természetét, amely azon alapul, hogy a környezet védelme az emberiség közös érdeke, mely megköveteli az államok reciprocitásán, szuverenitásuk szinte korlátozhatatlan mivoltán alapuló klasszikus nézőpont felülírását. Erkölcsi szempontok megjelenését látják az egyének államokkal szembeni előtérbe helyezésében, a jövő nemzedékek érdekeinek védelmében, az országok közötti igazságosság érvényre juttatásában. De e körbe sorolják annak kimondását, hogy a Földet egymással összefüggő rendszerek alkotják. Kiss és Shelton az emberiség közös érdekében látja a környezetjog és az emberi jogok közötti azonos kiindulási pontot, és úgy vélik, a környezethez való jog elismerése is értéket hordoz, különösen, hogy más jogok élvezetének alapja. [273]

A hasonló nemzetközi koncepciók egyúttal a nemzetközi jog arculatát is átírják, korlátot szabnak az államok szuverenitásának, árnyalják az erőviszonyokat. A következőkben ezen koncepciókat vizsgáljuk meg, amelyek nem csak a nemzetközi környezetjog fundamentumát is szolgáltatják, hanem a nemzetközi jog fejlődésének fontos állomását is jelentik, és amelyek alapul szolgálhatnak a környezethez való jog, mint önálló emberi jog elismeréséhez.

A közös érdekek egyúttal nyilvánvalóan közös előnyöket is jelentenek, melynek léte önmagában nem befolyásolja az érvényre juttatás által képviselt érték elismerését, továbbá a közös érdek elősegítheti jog követését is. Jutta Brunnée szerint az államok nem idegenkednek a közösen azonosított előnyök eléréséhez szüksgées együttműködéstől, mely meghatározza a

[273] KISS–SHELTON 1991. *i.m.* 9-22.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

nemzetközi jogot is. A klasszikus nemzetközi jogi megközelítés értelmében, az államok azért folyamodnak az ilyen közös érdekeket is védő nemzetközi jogi szabályokhoz, mert saját érdekeik védelmében rá vannak utalva az együttműködésre, saját szuverenitásuk teljessége mellett is. Mindazonáltal idővel már nem csak az államok szuverenitása vált meghatározóvá. Brunnée a nemzetközi jog általános környezeti kérdésekkel kapcsolatos követelményei körébe sorolja az államok arra irányuló kötelezettségét, miszerint gondoskodniuk kell arról, hogy a területükön kifejtett tevékenységek ne befolyásolják hátrányosan más államok vagy nem állami irányítás alatt álló területek környezetének állapotát.[274] Összességében megállapítja Brunée, hogy a nemzetközi jog számára gyakran problematikus a közös vagy közösségi megfontolások kifejezése, mindazonáltal e területen a nemzetközi környezetjog figyelemreméltó áttörést ért el és a nemzetközi megállapodások rendszere akár arra is alkalmas eszköz lehet, hogy megteremtse az összhangot az államok egyéni érdekei és az emberiség, mint egész érdekei között.[275]

A környezetjog, mint a nemzetközi jog egy ága, alapvetően tehát erőteljesen épít az államok együttműködésére. Felmerülhet a kérdés, hogy e kooperáció is szolgál valamilyen értéket? Természetesen ilyen esetben számos előny, közös haszon áll a háttérben, amely adott esetben értéket is jelenthet, például, ha egy nemzet gazdasági fejlődéséhez járul hozzá, de nem szabad elfelejteni, hogy más értékek sérülhetnek ilyenkor is. Ez különösen igaz a környezet védelmére, épp ezért fontos a környezetjog területe, hiszen, ha elfogadjuk, hogy annak léte és érvényesülése önmagában vett érték, az a területen folytatott együttműködést is meghatározza. Úgy vélem, hogy a morális értékek megvalósítása akkor válik különösen relevánssá, ha a környezetjog érinti az emberi jogok területét is. A következőkben azt vizsgáljuk meg, hogy a környezetjogban miként jelennek meg emberi jogi szempontból is értelmezhető értékek. Ennek keretében azon koncepciókat elemezzük, amelyek valamely formában megjelentek a nemzetközi környezetjogban és hatást gyakoroltak, vagy legalábbis érintették az embert, akár az emberiség egészét, hiszen e kapcsolódási pontok által egyértelműen köthetjük őket az emberi jogok területéhez is. Mivel az értekezés jelen fejezetében nem célunk általánosan áttekinteni a környezetjog valamennyi – akár emberi jogi szempontból is fontos – elvét és koncepcióját, az elemzést szűkítjük azon esetekre szűkítjük, ahol az emberiség közös érdekének védelme jelenik meg, sokszor a közös felelősség felismerése mellett. Ennek keretében egyrészt azt kívánom alátámasztani, hogy e környezetjogi koncepciók hasonló értékeket hordoznak, mint amelyeket az emberi jogok erkölcsi kapcsolatának vizsgálata során is azonosítottunk. Másrészt, e koncepciók közelítik a környezetjogot és az emberi jogokat, melynek elemzése elengedhetetlen a környezethez való jog morális hátterének elemzése során. Mindezeket időben és tárgy tekintetében a lehető legszélesebben kívánom értelmezni, így az emberiség érdekének

[274] BRUNNÉE (2007) *i.m.* 553-556.
[275] Uo. 572.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

vizsgálata során érintjük a jövő nemzedékek jogainak védelmét, sőt röviden kitérek a természet jogainak elismerésére is.

Mielőtt azonban áttekintjük az említett koncepciókat, fontos tisztázni azt a kérdést, hogy tulajdonképpen azonos fogalmakról van szó és a kifejezések, mint emberiség közös ügye, érdeke, gondja vagy öröksége egymás szinonimai vagy hasonló elvi alapokon nyugszanak, adott esetben fedik egymást, de nem teljesen azonosak. A részletes elemzést megelőzve előre kell bocsátani, mind az egyes nemzetközi jogi források, mind a szakirodalom alapvetően különválasztja egymástól e koncepciókat. Erre funkcionális szempontok adnak alapot, mivel az emberiség közös öröksége földrajzilag is értelmezhető fogalom, míg az emberiség közös ügye vagy gondja inkább egy bizonyos problémakörre, egyéb jelenségre fókuszál. A koncepciók egymástól eltérő mivoltát megerősíti Bowling, Pierson és Ratté, akik szerint az emberiség közös öröksége és ügye, bár összefüggnek egymással, nem azonosak, az emberiség közös öröksége földrajzilag meghatározható területekre, erőforrásokra vonatkozik, míg az emberiség közös ügye sokkal inkább specifikus kérdésekre, mint a megosztott erőforrások védelmére, azzal összefüggő globális problémákra.[276] Hasonlóan elutasítja a fogalmak teljes azonosítását Jutta Brunnée is, akin közös kiindulási pontként kezeli a nemzetközi közösség közös érdekét, amelyhez három koncepciót köt, a közös területeket, a közös örökséget és az emberiség közös ügyét. A közös területek azok, amelyek már nem állnak a nemzeti joghatóság alatt, vagyis a mélytenger, a világűr és az Antarktisz, bár utóbbi tekintetében, mint később látni fogjuk, megoszlik a szakirodalmi álláspont. A közös örökség koncepcióját egyfajta reakcióként látja az erőforrások pusztításával szemben, ennek fényében gyakorlatilag az erőforrások felhasználására, teljes kiaknázásuk elkerülésére terjed ki, míg az emberiség közös érdeke nem területekre vagy meghatározott erőforrásokra fókuszál, hanem specifikus környezeti folyamatokra, védelmi lépésekre, megkövetelve az államok együttműködését.[277]

Dinah Shelton is azon szerzők körét erősíti, aki elválasztja egymástól e koncepciókat, miután a fentiekhez hasonlóan elismeri, hogy vannak területek, amelyek közösek, mint a már említett világűr, a mélytenger vagy az Antarktisz. A gyakorlatban e koncepciók fedhetik egymást, így például a mélytenger erőforrásai esetén, azok az emberiség közös örökségét képezik, összefüggésben azzal, hogy közös területen belül találhatók. Ezzel szemben az emberiség közös ügye nem térbeli kötődésű, szuverén területen belül és kívül is megtalálható, olyan specifikus tényezőkhöz köthető, mint az éghajlat, ózonréteg, óceánok, amelyek védelme nem valósítható meg hatékonyan pusztán nemzeti vagy regionális szinten.[278] Mások a fentiektől még több,

[276] Chelsea BOWLING–Elizabeth PIERSON–Stephanie RATT: *The Common Concern of Humankind: A Potential Framework for a New International Legally Binding Instrument on the Conservation and Sustainable Use of Marine Biological Diversity in the High Seas* https://www.un.org/depts/los/biodiversity/prepcom_files/BowlingPiersonandRatte_Common_Concern.pdf. 23.
[277] Jutta BRUNNÉE: Common areas, common heritage, and common concern. In: Daniel Bodansky–Jutta Brunnée–Ellen Hey (eds.): *The Oxford Handbook of International Environmental Law.* Oxford, Oxford University Press, 2007. 551-567.
[278] Dinah SHELTON: Common concern of humanity. *Iustum Aequum Salutare*. V. 2009/1. 34-35.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

egymással bizonyos fokig hasonlóságot mutató, de alapvetően eltérő koncepcióban gondolkoznak, így Jimena Murillo négyes felosztást alkalmaz, amelyben elkülönülő fogalomként jelenik meg a közös területek koncepciója, az emberiség közös öröksége és az emberiség közös gondja, melyet negyedik elemként kiegészít a megosztott erőforrásokkal.[279]

Látható, hogy e koncepciók mögött hasonló elvi kiindulási pont húzódik. A védelem alapja elméletben az államok aktuális, az esetek nagy részében leginkább gazdasági jellegű érdekén túlmutató érték, az emberiség, mint egész – ideértve a jövő nemzedékét – érdeke, amelyet kiegészít a környezet önmagában vett értékének felismerése, melyek sokszor csak később megvalósuló célok azonosítását vonják maguk után. E felismerés egyúttal a morális értékek jogban történő megjelenésének is tekinthető, sőt kétségtelen, hogy e jogi koncepciók nagymértékben táplálkoznak a fent bemutatott egyházi nézetekből. Ezt megerősíti John E. Noyes is, aki kifejezetten az emberiség közös örökségével összefüggésben ismerteti, hogy bár normativitása tekintetében megoszlanak a vélemények, értékhordozó jellege egyértelműnek tekinthető. A koncepció gerincét adó morális tartalom pedig egyértelműen kapcsolódik a vallási és természetjogi nézetekhez, különösen a zsidó-keresztény, az iszlám vagy buddhista környezeti tanításban kiemelt szerepet elfoglaló, az ember gondnoki szerepét hangsúlyozó elvhez.[280] A következőkben e megfontolásokat szem előtt tartva mutatom be a fent említett szempontok szerint azonosított nemzetközi jogi koncepciókat.

7.1. Az emberiség közös öröksége

Az emberiség közös öröksége (*'common heritage of humankind'*) koncepcióját 1967-ben vetette fel Arvid Pardo, Málta ENSZ-képviselője,[281] amikor javasolta a mélytengerfenék kincseinek és élőlényeinek kivonását az „aki kapja, marja" elv érvényesülése alól. Mindennek erőteljes összefüggése volt az adott időszakra jellemző világpolitikai helyzettel, így Nagy Boldizsár annak a célnak a megvalósítására irányuló szándékot látja benne, hogy a területről kiaknázott kincsek és értékesítésük hozzájáruljanak a fejlődő és már fejlett országok közötti szakadék leküzdéséhez.[282] Három évvel később, a mélytengerfenék kincseit az emberiség közös örökségének minősítette határozatával az ENSZ Közgyűlése. A 2749. (XXV) számú határozat[283] – mely nem rendelkezett még kötelező erővel – deklarálta, hogy a mélytenger, illetve óceánfenék, nemzeti joghatóságon túli területet alkotnak, az ott található erőforrásokkal

[279] Jimena MURILLO: Common Concern of Humankind and Its Implications in International Environmental Law. *Macquarie Journal of International and Comparative Environmental Law.* vol. 5, no. 2 (2008). 133.
[280] John E. Noyes: The Common Heritage of mankind: Past, Present, and Future. *Denver Journal of International Law & Policy.* Vol. 40, no. 1. (2020) 457-458.
[281] United Nations General Assembly, Twenty-second session. First Committee, 1515th Meeting, 1November 1967, New York. Official Records A./C.1./PV.1515.
[282] NAGY Boldizsár: A „jövő nemzedékek" jogai koncepció háttere a magyar és a nemzetközi jogban. In.: Jávor Benedek (szerk.): *A jövő nemzedékek jogai.* Budapest, Védegylet, 2000. 49–50.
[283] UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY*: Resolution 2749 (XXV) on Declaration of Principles Governing the Sea-bed and the Ocean Floor, and the Subsoil Thereof, beyond the Limits of National Jurisdiction (Gar 2749).* Adopted in New York, the United States of America on 12 December 1970. United Nations *Treaty Series* , vol. 1833, p. 3.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

együtt az emberiség közös örökségét képezik, ebből kifolyólag e területeken megtörik az államok szuverenitása, abból fakadó jogosultságaik érvényesíthetősége, valamennyi tevékenységet, az erőforrások kiaknázását az emberiség érdekében, békés céllal kell folytatniuk.

Az 1970-es közgyűlési határozat irányvonalát követte az *ENSZ Tengerjogi Egyezménye*[284] 1982-ben, kötelező erővel megjelenítve az emberiség közös örökségének koncepcióját. Az ún. Zónával és az ott található ásványi anyagok az emberiség közös örökségét képezik, míg az egyezmény által létrehozott Hatóság az emberiség egésze nevében cselekszik.[285] Kovács Péter rámutat arra, hogy ez a felfogás nem feltétlenül egyezik Grotius *De mare liberum* című munkájában leírtakkal, miszerint a tenger a '*res communis omnium usus'* kategóriájába esik, vagyis, hogy mindenki által szabadon használható terület lenne. E koncepció a használatot a gazdasági, politikai erőviszonyok függvényévé teszi.[286] Ugyanakkor a fentiekhez érdemes hozzátenni azt, hogy az Egyezmény valóban az emberiség közös örökségére épít, de preambulumában hivatkozik az egész emberiség érdekeinek és szükségleteinek figyelembevételére, különös tekintettel a fejlődő országokra.[287]

Az emberiség közös öröksége nem csak a tengerjogban jelent meg, hanem a világűrjogban is. A világűr, valamint a Hold és más égitestek kutatásának és felhasználásnak kérdését szabályozó 1967-es *„Hold Egyezmény*"[288] is utal az „egész emberiség adományára", mely azonban Kovács Péter szerint nem választható el olyan élesen a '*res communis omnium usus',* vagyis a mindenki által szabadon használható terület fogalmától, mint a tengerjog területén láthattuk. Azonban itt, legalábbis a tudomány akkori, és talán még mai állása szerint is kielégítő az a felfogás, miszerint a világűr mindenki által szabadon használható terület, azzal, hogy azt békés célokat szolgálhat, összeegyeztethető módon az ENSZ Alapokmányával és a nemzetközi jog szabályaival, továbbá, hogy a világűr és az égitestek nem okkupálhatók, nem lehetnek tulajdon tárgyai.

A fentiekkel szemben kevésbé egyértelmű annak megítélése, hogy az Antarktisz is az emberiség közös öröksége alá tartozik-e. A terület jogi státuszát a második világháború után kialakult szerződésrendszer szabályozza, amelynek alapja egy 1959-es szerződés,[289] Ennek értelmében a terület csak békés célra használható, kizárva a katonai tevékenységet, ide nem értve a katonai személyzet kutatási vagy más békés célú részvételét. Ehhez kapcsolódtak az

[284] UNITED NATIONS, Convention on the Law of the Sea. Montego Bay, 10 December 1982; United Nations, *Treaty Series* , vol. 1833, p. 3. [továbbiakban: ENSZ Tengerjogi Egyezménye].
[285] ENSZ Tengerjogi Egyezménye 136–137. cikk.
[286] KOVÁCS Péter: *Nemzetközi közjog*. Osiris Kiadó, Budapest, 2011. 612. 1326. pont.
[287] ENSZ Tengerjogi Egyezménye Preambulum.
[288] UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY, Resolution 34/68 on the Agreement governing the Activities of States on the Moon and Other Celestial Bodies. New York, 5 December 1979. United Nations, *Treaty Series* , vol. 1363, p. 3.
[289] The Atarctic Treaty. Signed at Washington, on 1 December 1959. No. 5778. United Nations Treaty Series 402 (p.71).

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

állat- és növényvilág védelmére 2011-ig meghatározott intézkedések,[290] a *fókák*,[291] a *tengeri állat- és növényvilág*[292] *védelmére vonatkozó kiegészítő egyezmények*, valamint a *környezetvédelmi jegyzőkönyv*.[293] Bár szövegszerűen nem jelenik meg a dokumentumokban az emberiség közös öröksége, a szabályozás szellemében felfedezhető ennek gondolata vagy legalábbis az azzal való hasonlóság. Csatlós Erzsébet szerint ez nem jelenti azt, hogy az Antarktisz is az emberiség közös örökségének kategóriájába sorolható lenne, mivel az igazgatási rezsim, különösen az ún. Konzultatív Gyűlés tevékenysége nem az emberiség vagy a nemzetközi közösség, mint egész érdekében történik, sokkal inkább a szavazati joggal rendelkező államok érdekei érvényesülnek. Az Antarktisz nem azonos a '*res communis omnium usus'* fogalmával sem, hiszen a békés használatnak itt van egy további feltétele, a kutatási célzat megléte és ennek fényében például nem lehetséges az erőforrások nem kutatási célú kiaknázása.[294]

Első ránézésre talán távolinak tűnik a kapcsolat az emberiség közös öröksége és a környezethez való jog elismerése között, különösen, hogy a koncepció eredetileg nem a környezet védelmét kívánta szolgálni, sőt adatok bizonyítják, hogy érvényesülése nem feltétlenül jelenti a környezet magasabb szintű védelmét. A Millenniumi Fejlődési Célok implementációs időszakát záró átfogó jelentés[295] megállapítása a védett tengeri területekről, melynek értelmében 2014-ben a szárazföldi és belső vizek 15,2%-a, a parti tengerhez tartozó területek 8,4%-a állt védelem alatt, míg az arány csupán 0,25% volt azon területek tekintetében, melyek 200 tengeri mérföldön túl találhatók, vagyis melyek esetén az állami főhatalom nem terjed ki semmilyen formában.[296] Bár a Hatóságnak van olyan jogosítványa, melynek gyakorlása a tengeri környezet védelmét szolgálja, így a Tanács – a Hatóság végrehajtó szerve – rendkívüli körülmények esetén felfüggesztheti vagy kiigazító rendelkezéseket hozhat az olyan tevékenységek esetén, melyek veszélyeztetik a tengeri környezetet,[297] továbbá megtagadhatja a Vállalat vagy a vállalkozók kitermelési területének jóváhagyását, ha komoly bizonyíték utal a környezet károsítására.[298] Ezzel összefüggésben Csatlós Erzsébet rámutat arra, hogy az előbb említetteken túl további környezetvédelmi megfontolások is érvényesülnek, így például a megelőzés elve irányadó a

[290] Agreed Measures for the Conservation of Antarctic Fauna and Flora. Recommendation III-VIII (ATCM III - Brussels, 1964).
[291] Convention for the conservation of Antarctic seals (with annex). Concluded at London on 1 June 1972. United Nation Treaty Series. Volume 1080,1–16529.
[292] Convention for the Conservation of Antarctic Marine Living Resources (CCAMLR), 20 May 1980, Canberra; United Nations Treaty Series Vol. 1329,1–22301.
[293] Protocol on Environmental Protection to the Antarctic Treaty (Madrid Protocol) ILM, 30 (1991). United Nations Treaty Series Volume 2941, A-5778.
[294] CSATLÓS Erzsébet: Az Antarktisz nemzetközi jogi helyzete a XXI. században. *Miskolci Jogi Szemle* 7. évfolyam, 2012, 1. szám. 61–63.
[295] United Nations The Millennium Development Goals Report 2015. [továbbiakban: The Millennium Development Goals Report 2015]. https://www.un.org/millenniumgoals/2015_MDG_Report/pdf/MDG%202015%20rev%20(July%201).pdf
[296] Uo. 56.
[297] Tengerjogi Egyezmény, 162. cikk, w) pont.
[298] Uo. x) pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

kiaknázási szerződések megkötésekor vagy az arra irányuló pályázatok részét képezi a környezetvédelmi hatásvizsgálat és terv. Mindazonáltal hangsúlyozza, hogy a környezetvédelem csak másodlagos, a szabályozás elsődleges célja gazdasági jellegű, a közös profitelosztást szolgálja.[299]

Sokakban felmerül, hogy az emberiség közös öröksége nem zárt kategória, az fejlődik és egyre több terület válhatna részévé. Ezt vetette fel Nagendra Singh az 1980-as évek végén a természeti környezet, valamint az elektromágneses környezet esetén. A kör, úgy véli, hogy nem zárul be a technológia fejlődésével, sokkal inkább kinyílik, amely megköveteli a megfelelő nemzetközi jogi rezsim kiépítését, erre mintaként szolgálhat az ENSZ Tengerjogi Egyezménye is.[300] Alexandre Kiss 1990-ben szintén úgy látta, hogy a koncepció akár új területekre is kiterjedhet, például a kulturális és természeti örökségre.[301] A későbbi évek nemzetközi jogfejlődésére azonban inkább más – alább bemutatásra kerülő – koncepciók alkalmazását preferálta, nem feltétlenül helytelen módon.

Összességében túlzás lenne azt feltételezni, hogy az emberiség közös öröksége, mint koncepció mögött kifejezetten és kizárólag környezetvédelmi szempontok húzódnak meg, mindazonáltal azt sem jelenthetjük ki, hogy egyáltalán nem jelennek meg azok. Ez leginkább az örökség fogalmában ragadható meg, hiszen az elgondolás – már csak alapvető nyelvtani értelmezés alapján is – arra enged következtetni, hogy mindennek a nemzedékek közötti relációban is van jelentősége, tehát egyfajta megőrzést, utódoknak történő átadást is jelent. Ez nyilvánvalóan megköveteli az adott terület környezeti állapotának védelmét is. John E. Noyes is, aki definiálja az emberiség közös örökségének tartalmát, annak körébe sorolja a természeti környezet védelmét, de elismeri, hogy e tekintetben megosztott a szakirodalmi álláspont, többen ezzel ellentétes nézetet vallanak.[302] Csatlakozom azokhoz, akik szerint, még ha eredendően nem is környezetjogi koncepcióról van szó, annak érvényre juttatása a megőrzés és az átörökítés által megköveteli a környezet védelmének felismerését, hiszen annak pusztulása kiüresítené az átörökítés fogalmát. Ezért is üdvözölendők a Tengerjogi Egyezmény környezetvédelmi rendelkezései, mindazonáltal érdemes figyelembe venni az emberiség közös örökségét képező területek védelmének problémáját. Az emberiség közös öröksége nem csak az örökség környezetjogi és emberi jogi szempontból is releváns fogalma és annak környezetvédelmi jelentősége miatt került bemutatásra, hanem azért is, mert a nemzetközi jogon belül reprezentálja az államok együttműködését valamely, a saját szuverenitásuk érvényre juttatásán túlmutató érték megvalósítása érdekében. Másik fontos eleme, hogy a jövő nemzedékeire

[299] CSATLÓS Erzsébet: Környezetvédelem és az emberiség közös öröksége: gyakorlati problémák a sarkvidékek térségében. In.: RAISZ Anikó (szerk.): *A nemzetközi környezetjog aktuális kihívásai.* Miskolc, Miskolci Egyetem, 2012. 28-29.
[300] Nagendra SINGH: Right to environment and sustainable development as a principle of international law. *Journal of the Indian Law Institute*- Vol. 29. No. 3.(1987) 299-301.
[301] Alexandre KISS: Conserving the Common Heritage of Mankind. *Revista Juridica Universidad de Puerto Rico.*Vol. 59, no. 4. 773-777.
[302] NOYES 2020. i. m. 451-452.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

történő átörökítés a gyakorlatban nehezen választható el a környezet megőrzésének kötelezettségétől. Mindazonáltal el kell azt is ismerni, hogy a koncepció magában hordozza a túlzott antropocentrizmus veszélyét, továbbá területi korlátozottsága miatt önmagában az érvényesülése s az általa megkívánt védelmi lépések megtétele még nem feltétlenül szolgáltat elegendő indokot a környezethez való jog deklarálásának szükségességéhez, szemben az emberiség közös érdekével és felelősségével, valamint az emberiség közös gondjával.

7.2. Az emberiség közös érdeke és felelőssége

Az előbb vizsgált emberiség közös öröksége alapvetően területileg lehatárolható, ezzel szemben az emberiség közös érdeke vagy java már absztraktabb jellegű, mivel inkább egy adott kérdéskörhöz, specifikusabb tárgyhoz köthető. E változatos formában megjelenő védendő tárgy még szorosabban kapcsolódik a környezethez, mint az emberiség közös örökségének fent ismertetett koncepciója. A vándorló állatfajok védelméről szóló 1979-es *Bonn-i Egyezmény*[303] bevezetésében említetti vadon élő állatokat, amellyel összefüggésben a szerződő felek felismerték azt, hogy nélkülözhetetlen részét képezik a Föld természetes rendszereinek, és mint ilyet, meg kell őrizni az emberiség javára. E felelősség terheli a jelen nemzedékeit megfelelő átörökítés, az örökség fenntartása és ésszerű használata tekintetében. Látható, hogy korábban az egyes vallások környezetről alkotott nézeteinek vizsgálata során ismertetett, rendszerszintű összefüggések felismerése is tükröződik e dokumentumban.

A vadon élő állatokon túl további példákat is találhatunk a nemzetközi környezetjog dokumentumaiban, így a bálnavadászattal kapcsolatos kérdésekkel foglalkozó 1946-os egyezmény[304] bevezetésében utal arra, hogy a szerződő felek felismerték, a bálnaállomány optimális szintjének elérése közös érdek. Hasonló elvi alapok állnak az *északi Csendes-óceánon folytatott nyílt tengeri halászat kérdéseit szabályozó 1952-es Tokiói Egyezmény mögött is,*[305] amikor kimondja, hogy a halállomány maximális produktivitásának biztosítása nem csak a részes felek, hanem az emberiség közös érdeke is. Kiemelkedő az ENSZ 1982-es Természeti Világ-Chartájának megfogalmazása, amely elismeri minden élet szempontjából, hogy az egyedi, tisztelete független az ember számára nyújtott értékétől, sőt deklarálja, hogy az embereknek morális elvek alapján kell cselekedniük a védelem megvalósítása során.[306]

Az emberiség közös érdeke összefüggésben áll az emberiség közös felelősségével, ez tükröződik Riói Nyilatkozatban, melynek 7. elve értelmében az államoknak a globális partnerség szellemében kell együttműködnie, védeni és helyreállítani a Föld ökoszisztémáját,

[303] Convention on the conservation of migratory species of wild animals. Bonn, 23 June 1979. No. 28395. *United Nations Treaty Series.* Volume 1651, 1-28395.
[304] International Convention for the Regulation of Whaling. Signed at Washington, on 2 December 1946. *United Nations Treaty Series.* Vol 161. No. 2124.
[305] International Convention between the United States of America, Canada and Japan for the high seas fisheries of the North Pacific Ocean. Signed at Tokyo, on 9 May 1952. *United Nations Treaty Series.* Vol. 205. No. 2770.
[306] ENSZ Természeti-Világ Chartája. Bevezetés a) pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

mely tekintetében *az államok felelőssége közös, de differenciált*. A Riói Nyilatkozat szóhasználata azért szerencsés, mert nem csak az emberiség közös javának, hanem egyúttal az azzal járó közös felelősség meglétének tényét is kifejezi. Jutta Brunnée szerint ez a felelősség tulajdonképpen az emberiség közös érdekének másik oldala.[307] A következőkben ezt a nézetet elfogadva, együtt tárgyaljuk az emberiség közös javát, az azzal járó közös, de differenciált felelősséggel.

Az emberiség közös érdekének érvényre juttatása egyértelműen érinti az állam szuverenitását is, ideális esetben a magasabbnak tekinthető érdek, jelen esetben a környezet és egyes elemeinek védelme határt szab a szuverenitás érvényesítésének. Az a kérdés, hogy az emberiség közös érdeke alkalmasabb-e a környezeti szempontok erőteljesebb érvényre juttatására a nemzetközi jogban, kiemelt relevanciával bír a környezethez való jog esetleges deklarálása során. E kérdést vizsgálja Klaus Bosselmann, aki az állam környezet védelmében betöltött szerepével összefüggésben szintén figyelembe veszi az emberiség közös érdekét. Az államok szuverenitásának érvényre juttatására irányuló igénye nem áll összhangban a nemzetközi jog újabb doktrináival, melyek már nem kizárólag az állam szuverenitásából vezetik le egyes jogforrások kötelező jellegét. A nemzetközi környezetjog kialakulása és a 70-es évektől történő erősödése megoldás lehet a fent vázolt problémára, úgy is, hogy kialakulása sokkal inkább a környezetvédelmi mozgalmak kezdeményezéseire vezethető vissza, mint a szuverén államok aktusaira. Mindazonáltal, ahogy a környezetet érintő kihívások globálissá váltak, az államok is szükségesnek látták az együttműködés fokozását, területi szuverenitásuk érvényre juttatása mellett. Bosselmann szerint a nemzetközi környezetjog szabályainak és elveinek teljes érvényesülése nem egyeztethető össze az államok szuverenitását hangsúlyozó tanokkal és hosszú távon az államoknak gyámi, megbízotti szerepet kell betöltenie a globális környezeti kihívások kezelése és az emberiség közös érdekének előmozdítása céljából, ehhez pedig az ökológiai fenntarthatóság és a területi szuverenitás egymást kiegészítő jellegét lenne szükséges erősíteni.[308]

Az emberiség közös érdeke és felelőssége tehát már sokkal inkább a környezetjoghoz köthető, mint az emberiség közös öröksége. Mindazonáltal nem vetkőzi le a túlzott emberközpontúság lehetőségét, amelyet azonban a felelősséggel való összekapcsolás és utóbbi fokozott érvényre juttatása ellensúlyozhat. E felelősség differenciált mivolta pedig üdvözölendő abban a tekintetben, hogy az államok – és a gyakorlatban polgáraik – eltérő mértékben járulnak hozzá a globális környezeti problémákhoz, miközben a káros hatások eloszlása nem arányos e hozzájárulással, illetve a rendelkezésre álló erőforásokkal. A koncepció érvényesülése e felelősség által kötődhet a környezethez való joghoz, amelyben hangsúlyos az ember és végső soron az állam felelőssége, így akár tekinthető a kötelezettségek eszmei alapjának is. Emellett

[307] BRUNNÉE 2007 *i.m*. 566.
[308] Klaus BOSSELMANN: *The principle of sustainability.* Cornwall, MPG Books Ltd, 2008. 145-153.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

a környezet, mint közösen biztosítandó érték azonosítása, egyértelműen hozzájárulhat e védendő tárgy által a környezethez való jog elfogadásához, illetve érvényesüléséhez. Továbbá e koncepció abból a szempontból is relevánsabbnak bizonyulhat, hogy nem egy meghatározott földrajzi területhez köti érvényesülését, hanem egy átfogóbb, adott esetben határokat túllépő jelenséghez, mely szintén releváns lehet a környezethez való jog szempontjából, melynek tényleges előmozdítása nem képzelhető el egy meghatározott területen belül. Mivel itt még kevésbé zárt körről beszélünk, mint az emberiség közös öröksége esetén, akár a környezethez való jog deklarálása és érvényre juttatása – mint az állam szuverenitásának egy erősen morális jelleget hordozó korlátja – esetén is megalapozottnak bizonyulhat annak az emberieséig érdekét szolgáló mivolta.

7.3. A kulturális és természeti örökség

A kulturális és természeti örökség fogalma elnevezése alapján akár köthető lenne az emberiség közös örökségéhez, mivel részben itt is fennáll a védett kör földrajzi azonosításának lehetősége, mindazonáltal a szuverenitás kérdése egyértelmű elhatárolási pont, hiszen itt alapvetően az államok szuverenitása alatt álló területeken található kulturális és természeti örökség képezi a védelem alapját. Ez azonban nem jelenti azt – különösen a természeti örökség védelme esetén – hogy a koncepciónak ne lenne határon átnyúló eleme, hiszen a védelem szükségességét az emberiség közös érdeke táplálja, úgy, hogy megköveteli a nemzetközi közösség együttműködését. E tekintetben osztom Dinah Shelton álláspontját, aki a szuverenitás fent említett megléte alapján határolja el az emberiség közös örökségétől a kulturális és természeti örökséget, elismerve utóbbinak az emberiség közös érdekei védelmén alapuló mivoltát.[309] Ezt támasztja alá a világ kulturális és természeti örökségének védelméről szóló UNESCO egyezmény[310] is, mely bár külön cikkben definiálja a kulturális és természeti örökséget, alapvetően egységesen kezeli a két komponenst, amelyek a világ valamennyi nemzetének örökségét jelentik. Nem vonja ki teljesen az államok területi szuverenitása alól az adott kulturális és természeti örökséget, de elismeri a nemzetközi közösség együttműködésén alapuló közös felelősséget.[311] E koncepció így kifejezi az emberiség közös érdekeinek érvényre juttatását, abban az esetben is, ha tárgya az állam területi szuverenitása alá esik, az államok – ebből fakadó – közös felelősségének hangsúlyozása mellett.

---

[309] SHELTON 2009*, i. m.* 35.

[310] UNITED NATIONS EDUCATIONAL, SCIENTIFIC AND CULTURAL ORGANISATION, Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. Adopted by the General Conference at its seventeenth session Paris, 16 November 1972. No. 15511 *United Nations Treaty Series.* Vol. 1037,1-15511. Magyarországon kihirdette: 1985. évi 21. törvényerejű rendelet a világ kulturális és természeti örökségének védelméről szóló, az Egyesült Nemzetek Oktatási, Tudományos és Kulturális Szervezete Általános Konferenciájának ülésszakán Párizsban, 1972. november 16-án elfogadott egyezmény kihirdetéséről.[továbbiakban: A világ kulturális és természeti örökségének védelméről szóló Egyezmény].

[311] Uo. 5. cikk.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

A kulturális örökség körébe sorolja az Egyezmény az emlékműveket, épület-együtteseket, az ember és a természet együttes alkotásait, amelyeknek deklarálja egyetemes értékét. A természeti örökség fogalma a fizikai, biológiai, fiziografikai alakulatokat, ezek csoportjait, továbbá a veszélyeztetett állat- és növényfajok lakó-, illetve termőhelyéül szolgáló területeket, valamint a természeti tájakat, területeket fedi, amelyek szintén kiemelkedő, egyetemes értéket képviselnek.[312] Látszólag tehát két külön fogalmi körről rendelkezik az egyezmény, azonban a több szempontból indokolt egységként történő kezelése. Elméleti oldalról megközelítve a védelem mögött meghúzódó, az Egyezményeben is kifejezett megfontolás is megalapozza ezt. Továbbá az Egyezmény létrehozta az UNESCO Világörökség Bizottságát, amely feladataként jelölte ki egységesen a kulturális és természeti örökség védelmét.[313] A Bizottság 1977-es irányelveiben kifejtette, hogy a kulturális és természeti örökség minden nemzet és az egész nemzetközi közösség számára fontos, az ide tartozó elemek pótolhatatlanok, jelentőségük súlyát – mind a kulturális, mind a természeti örökség esetén – az adja, hogy kiemelkedő, egyetemes értéket képviselnek az emberiség számára.[314] Tehát mindkét forma mögött azonos a kiemelt védelmet megalapozó felismerés. Másrészt, technikai értelemben az Egyezmény és a létrehozott mechanizmus is alapvetően egységesen kezeli az örökség két formáját, így a Bizottság számára előírt „Világörökség Jegyzéke" lista is egységesnek tekinthető annyiban, hogy nem külön jegyzék vonatkozik a kulturális és a természeti örökség alá eső területekre.[315] Az egyik legfontosabb alapfeltétel, a már említett egyetemes érték képviselete itt is egységesen jelenik meg, eltérés abban mutatkozik, hogy milyen formában észlelhető ez az érték. A 2005-ös irányelv együttesen határozza meg az egyes kritériumokat, amelyek közül vannak természeti és vannak kulturális értéket képviselők.[316]

Érdemes megjegyezni, hogy a természeti és kulturális feltételek együttes kezelése 2004-ig nem volt olyan jellemző, a 2002-es irányelv – amelyet a 2005-ös követett – még külön tárgyalta a kulturális és természeti kritériumokat.[317] Ugyanakkor a Világörökség Bizottság az évek alatt felismerte azt is, hogy a gyakorlatban a két oldal gyakran egybeesik, így 2005-ös irányelveiben megjelenik a vegyes kulturális és természeti örökség fogalma (*'mixed cultural and natural heritage'*), abban az esetben, ha az adott örökség, mind az Egyezmény 1. cikkének, mind 2. cikkének fogalmi körébe tartozik.[318] A 2002-es irányelvek még nem tértek ki a vegyes jellegű örökség fogalmára. Hasonlóan összetett jellegű a kulturális tájkép fogalma, amely egyrészt

[312] A világ kulturális és természeti örökségének védelméről szóló Egyezmény 1-2.cikk.
[313] Uo. 8. cikk, 1. pont.
[314] United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization World Heritage Committee: *Operational Guidelines for the World Heritage Committee.* CC-77/CONF.001/8. Paris, 30 June 1977. 1. pont, 1.
[315] A világ kulturális és természeti örökségének védelméről szóló Egyezmény, 11. cikk. 2. pont.
[316] United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization World Heritage Committee: *Operational Guidelines for the World Heritage Committee* WHC. 05/2, 2 February 2005. 77. pont, 19–20.
[317] United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization World Heritage Committee: *Operational Guidelines for the World Heritage Committee.* WHC.02/2, July 2002. *[továbbiakban:* WHC.02/2,] Kulturális feltételek: 23–42. pontok, 5–10., természeti kritériumok: 43–45. pontok, 11-13. pontok.
[318] WHC.02/2, 46. pont. 13.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

kulturális örökség, amely az Egyezmény 1. cikke alá tartozik, úgy azonban, hogy az ember és a természet együttes munkájának eredménye.[319]

Kiválóan reprezentálja a vegyes jellegű területeket a Peruban található *Machu Picchu*, amely egyrészt megfelel a következő kulturális feltételeknek: az emberi kreatív géniusz mestermunkájának tekinthető, egyedi vagy utolsó kivételes bizonyítéka valamely kulturális tradíciónak vagy élő, illetve letűnt civilizációnak. E kulturális követelmények mellett azonban természeti feltételeknek is megfelel: kivételesen kiemelkedő természeti szépséget jelenít meg, továbbá jelentős biológiai és ökológiai folyamatok zajlanak le a területen, a talaj, ivóvíz, parti és tengeri ökoszisztémák, növények vagy állatok tekintetében.[320] A kulturális és természeti örökség integrált kezelése üdvözölendő irányvonal, mivel számos tényező indokolja ennek szükségességét. Cinnamon Carlarne ezek okok közé sorolja a kulturális és biológiai diverzitás egymással kéz a kézben járó mivoltát. Ez kifejezetten megnyilvánulhat egyes tradicionális földművelési módszerek alkalmazásában, amelyek tényleges megértéséhez elengedhetetlen az adott kultúra ismerete. Továbbá számos esetben a természeti örökség egyben kulturális értéket is hordoz, alátámasztva az egyre inkább elmosódó vonalakat e területek között, amelyeket a kulturális tájképek is reprezentálnak.[321]

A természeti örökség, együttesen a kulturális örökséggel olyan koncepciót jelentenek, amelyeket viszonylag ritkán kötnek össze a környezethez való joggal, holott több szempontból is fellelhető a kapcsolat. Egyrészt e koncepciók is alkalmasak arra, hogy környezeti értékek elismerése mellett korlátozzák az államok területi szuverenitását, sőt a védelem érdekében előmozdítják az együttműködést, hiszen számos esetben több állam is érintett, vagy kötelesség ellátásához más államok közreműködése is szükséges. Másrészt viszont azért fontos számunkra, mert bár egyik oldalról az emberiség érdekében kívánja védeni a kulturális és természeti örökséget, másik oldalról egyértelműen felfedezhetjük az ide soroltak önmagában vett tiszteletét is, amely iránytűként szolgálhatna a környezethez való jog nem emberközpontú deklarálása során is. Mindezek alapján elismerhető, hogy a környezethez való jog szélesebb védendő kört jelent, ugyanakkor hatékony megvalósításához hozzájárulnak az olyan védelmi rezsimek, mint amit az emberiség kulturális és természeti öröksége jelentenek.

7.4. Az emberiséget közösen foglalkoztató kérdések

Az emberiség közös öröksége, közös érdeke vagy java, illetve a kulturális és természeti örökség koncepciójának érvényre juttatásával párhuzamosan egyre hangsúlyosabban jelenik meg a még specifikusabb, már elnevezését tekintve valamilyen globális problémára fókuszáló emberiség közös ügye (*'common concern of humankind'*). Az angol *'concern'* kifejezés magyarul néhol

[319] Uo, 47. pont. 14.
[320] United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization: Historic Sanctuary of Machu Picchu. https://whc.unesco.org/en/list/274
[321] Cinnamon CARLARNE: Putting the and Back in the Culture-Nature Debate: Integrated Cultural and Natural Heritage Protection. *UCLA Journal of Environmental Law and Policy*, Vol 25, No. 1. (2006). 168-170.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

gondként került fordításra, mint például az Éghajlatváltozási Keretegyezményben, máshol ügyként, mint a Biológiai Sokféleség Egyezményben. A következőkben nem térek ki a fordításból adódó esetleges eltérő értelmezés lehetőségének vizsgálatára, hanem a szinonimaként használom a magyar kifejezéseket, mint az emberiséget közösen foglalkoztató kérdéseket. A koncepció mögött világszintű válságok, problémát okozó absztrakt jelenségek állnak, amely elhatárolja az emberiség közös örökségétől, hasonló módon, mint az emberiség közös érdeke vagy java esetén, tekintettel arra, hogy nem egy földrajzi értelemben meghatározott területre vonatkozik. E jellemző alapvetően a kulturális és természeti örökségtől is megkülönbözteti, de az emberiség közös javával vagy érdekével erőteljes hasonlóságot mutat, hiszen egy adott, specifikus és általában világszintű kérdés megoldásának szükségességét kívánja előmozdítani.

A koncepció, mint fent is jeleztük, sokban hasonlóságot mutat az emberiség közös érdekével, másrészt viszont nem lehet figyelmen kívül hagyni az eltérő szóhasználatból fakadó jelentőséget. Míg az emberiség közös érdeke elméletileg irányulhat olyan védendő tárgyra, ahol nem feltétlenül érzékelhető negatív tendencia, addig az emberiség közös gondja már elnevezéséből adódóan egy problémára fókuszál, aminek megoldása nyilvánvalóan egybeesik az emberiség közös érdekével, úgy, hogy mellette utal az adott kérdés minél sürgősebb megoldásának indokoltságára. E problémaspecifikus megfogalmazás nem véletlenül jelent meg a nemzetközi jogban, az kéz a kézben jár az egyre erősödő környezeti válsággal és annak felismerésével, hogy a megoldáshoz minél szélesebb körű nemzetközi szintű együttműködésre van szükség. Mindazonáltal el kell ismernünk, hogy a szakirodalomban legmarkánsabban az emberiség közös öröksége és a többi általunk említett koncepció között érzékelhető az elhatárolás, utóbbiakat sok szerző egy kategóriaként kezeli, így Dinah Shelton is, aki az emberiség közös gondját azonosítja az emberiség közös érdekével és e körbe vonja a kulturális és természeti örökség védelmét is. Felosztásának alapja a területi jellemzőn túl, az emberiséget terhelő közös kötelezettségek domináns meglétének vizsgálata.[322]

Megalapozottnak találom a koncepciók közötti különbség elismerését, tekintettel az utóbbi egyre szélesebb körben történő önálló megjelenésére. E tekintetben csatlakozom a Frank Biermann által alkalmazott felosztáshoz, amely értelmében az emberiség közös érdeke kiindulási alapja az emberiség közös gondja koncepciónak, de attól később alakult ki és az újabb terminológia nem teljesen azonos felfogást jelent. Az emberiség közös gondja egy magasabb prioritást is megjelenít, sőt erősebbnek tekinthető, mint az emberiség közös érdeke, így kiemelten fontos például az éghajlatváltozás és az ózonréteg védelme szempontjából.[323]

[322] SHELTON 2009. *i. m.* 34-35.
[362] Frank BIERMANN: „Common Concern of Humankind": The Emergence of a New Concept of International Environmental Law. *Archiv des Völkerrechts,* Vol. 34. No. 4. (1996). 430-431.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

A kifejezés a 80-as években jelent meg nemzetközi jogi – kötelező erővel nem bíró – dokumentumban, az ENSZ Közgyűlésének 1988. évi 43/53. sz. határozatában,[324] mely az éghajlat jelen és jövő nemzedékek érdekében történő megóvására irányult. David J. Attard rámutat arra, hogy e határozat bevezetésében utal egy máltai eredetű felvetésre,[325] amely az éghajlatot az emberiség közös öröksége alá kívánta vonni, és amelyben a máltai kormány aggodalmát fejezi ki azzal kapcsolatban, hogy bizonyos emberi tevékenységek megváltoztatják a globális éghajlati mintákat, potenciális gazdasági és társadalmi fenyegetést jelentve ezzel a jelen és jövő generációira.[326] A máltai indítvány végül nem eredeti formájában valósult meg, mivel az annak nyomán született és arra bevezetőjében is hivatkozó 43/53. számú közgyűlési határozat 1. pontjában kimondja, hogy az éghajlatváltozás az emberiség közös gondja, tekintettel arra, hogy az éghajlat elengedhetetlen az emberi élet fennmaradásához.

A határozatot követte az ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezménye, amely bevezetésében kifejezi, hogy a Föld éghajlata és annak káros hatásai az emberiség közös gondját jelentik, valamint az arra való hatékony és megfelelő nemzetközi válaszadás az államok közös, de megkülönböztetett felelőssége. Utóbbi gondolat megjelenik a 3. cikkely 1. pontjában is, elismerve, hogy a jelen és jövő nemzedékek javára az igazságosság alapján, közös, de megkülönböztetett kötelessége a Feleknek az éghajlati rendszer lehetőségeikhez mért megóvása. Ennek fényében az éghajlatváltozás nem egyes országok, hanem az emberiség, mint egész közös problémája, másrészt figyelembe vesz erkölcsinek is tekinthető igazságossági tényezőt, amikor a felelősség tekintetében elismeri annak megkülönbözetett mivoltát.

E közös felelősség alapja Friedrich Soltau szerint az, hogy az üvegházhatású gázok jellegüknél fogva, hozzávetőlegesen két hét alatt keverednek egymással a légkörben, tekintet nélkül az országhatárokra, így nehéz meghatározni pontosan, honnan származik az adott kibocsátás. Ezen felül nem csak az okok, hanem a következmények is közösek, épp ezért az arra adott válaszoknak is annak kell lennie, a fent említett megkülönböztetett felelősség követelménye mellett. Soltau szerint az éghajlatváltozás közös gondként történő meghatározása egyrészt magával vonja az emberi jólét és fejlesztés követelményeinek figyelembevételét, másrészt az államok együttműködésének elengedhetetlen mivoltát is, mint ahogy a Keretegyezmény is megerősíti Preambulumában. Az emberiség közös gondja és az emberiség közös, de megkülönböztetett felelőssége nem azonos, bár egymással összefüggő fogalmak, utóbbi

[324] UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY: *Resolution 43/53 on the Protection of global climate for present and future generations of mankind: resolution /adopted by the General Assembly*, 6 December 1988, A/RES/43/53.
[325] UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY: *Request for the Inclusion of an Additional Item in the Agenda of the Forty-Third Session. Declaration Proclaiming Climate as Part of the Common Heritage of Mankind.* Letter dated 9 September 1988 from the Permanent Representative of Malta to the United Nations addressed to the Secretary-General. A/43/241. 12 September 1988.
[326] David J. ATTARD: Protection of Global Climate: A Review of Developments. *ID-DRITT Law Journal*, Vol. XIV (1989). 5-8.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

előbbiből vezethető le, miközben figyelembe veszi a történelmi és aktuális körülményeket, gazdasági adottságokat, különös tekintettel a fejlett-fejlődő országok közötti különbségekre.[327]

Az emberiség közös gondja nem csak az éghajlatváltozás, hanem a biológiai sokféleség csökkenése körében is megjelent, a Biológiai Sokféleség Egyezmény Preambulumában elismeri, hogy a biodiverzitás megőrzése az emberiség közös ügye, és hogy bár az államok szuverenitása kiterjed saját erőforrásaikra, felelősek annak megóvásáért, fenntartható módon történő használatáért. Dinah Shelton, mind a biodiverzitás, mind az éghajlatváltozás tekintetében megjegyzi, hogy nem önmagában a biológiai sokféleség vagy az éghajlat az, ami a közös ügy, hanem sokkal inkább annak megóvása, a hátrányos következmények visszaszorítása az. Hozzátéve, hogy a koncepció – szemben az emberiség közös örökségével, melyhez egyfajta gondnokság kötődik – egy általános alapot jelent az érintett közösségek tevékenységének, és e körben egyensúlyt kell teremteni az államok szuverenitása és a közös ügyhöz kötődő érdek között.[328]

A koncepció térbeli követelményei Jimena Murillo szerint megkövetelik az államok kooperációját, azon az alapon, hogy minden államnak épp olyan fontos az adott ügy. Idődimenzióját tekintve hosszútávú implementációt von maga után, mely nem csak a jelen, hanem a jövő nemzedékek jogait és kötelezettségeit is érinti. Társadalmi szempontból úgy véli, fontos a lehető legtöbb szereplő bevonása, lehetőséget teremtve az államokon kívüli szereplők részvételére.[329] Utóbbit szolgálhatja például az Éghajlatváltozási Keretegyezmény 6. cikkelye, mely az oktatás, képzés és a közvélemény tájékozottság előmozdítására irányul.

Az emberiség közös ügye vagy más szóval élve: gondja, tehát szemben az emberiség közös örökségével, nem olyan földrajzi értelemben vett területekre és azok erőforrásaira vonatkozik, amelyek nem állnak az állam szuverenitása alatt. Mindazonáltal az egyes gondok megoldása, így különösen az éghajlatváltozással szembeni küzdelem, egyúttal korlátozza az állam szuverenitását, így meghatározza az ennek fényében tett kötelezettségvállalását is, azt, hogy mit tehet meg saját területén. A koncepció érvényre juttatása nem csak az állam passzivitását követeli meg, hanem tevőleges magatartását, mind nemzetközi, mind nemzeti vagy regionális szinten, ahogy azt megfogalmazza az Éghajlatváltozási Keretegyezmény 4. cikkelye is. Hozzá kell tenni, hogy amint láthattuk a kötelezettségek nem egyenlő mértékben terhelik az államokat, mivel érvényesül – az igazságosság jegyében – a közös, de megkülönböztetett felelősség elve.

Az emberiség közös gondjának a környezethez való joggal fennálló potenciális kapcsolata korlátozottan, de már megjelent a szakirodalomban is. Laura Horn kiindulási pontja ezzel összefüggésben az, hogy az emberiség közös gondja alkalmas további környezeti koncepciók

[327] Friedrich SOLTAU: Common concern of humankind. In.: Cinnamon P. CARLARANE–Kevin R. GRAY–Richard G. TARASOFSKY (eds.): *The Oxford Handbook of International Climate Change Law.* Oxford, Oxford University Press, 2016. 208-209.
[328] SHELTON 2009. *i. m*. 37-38.
[329] MURILLO 2008. *i. m.* 139-140.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

– mint a fenntartható fejlődés, a megelőzés elve, valamint az inter- és intragenerációs méltányosság elve – környezethez való joggal való összekapcsolására, ezáltal átültetve a környezet védelmének értékét a jog esetleges tartalmába.[330] Horn a környezethez való jognak egy igen széles értelmezési lehetőségét tárja elénk, amely magába foglalja az ökológiai értelemben kiegyensúlyozott és fenntartható környezethez fűződő jogot. Ez három ponton is korrelál az emberiség közös gondjának koncepciójával. Egyrészt a területi aspektus révén, azáltal, hogy a jog érvényre juttatása megköveteli az államok összehangolt közös cselekvését, akkor is, ha az az adott állam területén kívül is releváns. Másrészt, az időbeli dimenzió által, mivel megával vonja a jövő nemzedékek érdekeinek védelmét. Harmadrészt, a társadalmi dimenzió miatt, az információs és részvételi jogosultságok érvényre juttatása által, amely elengedhetetlen a környezethez való jog biztosításához. Horn rámutat arra, hogy az emberiség közös gondja és a környezethez való jog együttes vizsgálata egyúttal felveti azt a kérdést is, hogy a jog – nemzetközi emberi jogok keretében – történő deklarálása vagy a nemzetközi környezetjog deklarálástól független további fejlesztése tekithető kívánatosabb megoldásnak. Elismeri, hogy egyes szerzők utóbbi megoldást preferálják és az emberiség közös gondja ezen értelmezésben alkalmas a fent említett három dimenzió előmozdítására, ugyanakkor úgy véli, hogy a környezethez való jog kimondása erőteljesebb nemzetközi támogatást és a környezeti problémák középpontba állítását eredményezheti, mint önmagában a környezetjog fejlesztése, többek között az emberiség közös gondjának kimunkálása által. Mindazonáltal a jog kimondása önmagában nem elegendő a környezet védelmére, ahhoz szükséges a környezeti elvek, így különösen az emberiség közös gondjának figyelembevétele.[331]

Hasonlóan Laura Hornhoz, én is úgy látom, hogy a nemzetközi környezetjog eddig vizsgált koncepciói közül az emberiség közös gondja – együttesen az emberiség közös érdekével – a legalkalmasabb a környezethez való jog előmozdításához. A fent említett tulajdonságai mellett, nem „csak" a nemzetközi környezetjog területén érezteti pozitív hatását, azáltal, hogy súlyos és időszerű környezeti problémák megoldására kínál lehetőséget a közös nemzetközi cselekvés sürgetésével, hanem önmagában a nemzetközi emberi jogi rendszeren belül is kedvezhet a jogérvényesítésnek. Charles R. Beitz szélesen, alapvetően a környezetjogtól különállóan, az emberi jogi problémákra használja az emberiség közös gondjának koncepcióját, amelyet alkalmasnak tart az emberi jogok nemzetközi érvényesítése ellen ható érvek hatástalanítására. Ezen érvek igen változatosak, így megjelenik az emberi jogok univerzális, vagy a nemzetközi jogi jellegének tagadása mellet azok túlzottan politikainak – azon belül is liberálisnak – bélyegzése. Beitz úgy véli ezekkel szemben, hogy az emberi jogok nem pusztán politikai elgondolások, hanem morális sztenderdeknek felelnek meg, ha van is politikai jellegük, akkor

[330] Laura HORN: The implications of the concept of common concern of a human kind on a human right to a healthy environment. *Macquarie Journal of International and Comparative Environmental Law,* Vol. 1. No. 2. (2004). I. Introduction.
http://classic.austlii.edu.au/au/journals/MqJlICEnvLaw/2004/10.html
[331] Uo. X. Conclusion.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

is erkölcsi alapokon nyugszanak, úgy, hogy szükségszerűen érintik és meghatározzák a politikai intézmények működését is. Az emberi jogok közös ügyként történő felfogása ebből kifolyólag azért is releváns, mert megoldást kínál az egyes jogokhoz kapcsolódó aktuális kérdések kezeléséhez, valamint a nemzetközi emberi jogok széleskörű értelmezéséhez.[332]

E koncepció emberi jogokra történő általános rávetítése megoldást kínálhat aktuális emberi jogi problémák kezelésére, vagy legalábbis alkalmas a figyelem fókuszálására, de a következőkben maradunk a környezetjogi megjelenésnél, összefüggésben a környezethez való joggal. Azt is hozzá kell tennünk, hogy a koncepció legerőteljesebben az éghajlatváltozás elleni küzdelem területén érvényesül, amely jelenség – mint a későbbiekben részletesebben is bemutatásra kerül – alapvető veszélyt jelent számos emberi jogra, és az ellene való küzdelem hatékonyságát épp ezért fokozza a környezethez való jog deklarálása. Thomas Cottier, Philipp Aerni, Baris Karapinar, Sofya Matteotti, Joëlle de Sépibus és Anirudh Shingal kifejezetten a klímaváltozásra, mint az emberiség közös gondjára tekintettel azt a megállapítást tették, hogy a közös gondot megelőzi egy másik fogalom, a közös javaké, amelyek alá esik az éghajlat is. Az éghajlatváltozás problémájának kezelése tehát az emberiség közös gondja, amely megköveteli az államok együttműködését. Ennek megfelelően elengedhetetlennek találják azt, hogy a nemzetközi jog önálló elvként érvényesítse e koncepciót, erőteljesen építve az államok felelősségére, kiegészítve az államok önrendelkezéshez és természeti erőforrásaik kiaknázásához fűződő jogot. Ennek kidolgozása önmagában egy új perspektívát kínál az államok területi szuverenitásához, mintegy kiegészítve azt a releváns felelősségi kör megállapításával, amely magába foglalja megfelelő regionális és globális nemzetközi intézményi háttér kidolgozását, a fejlett országok többlettkötelezettségeinek elismerését, a megfelelő környezethez való jog emberi jogként biztosítását, a nemzedékek közötti méltányosság iránti elkötelezettséget.[333]

Mindent összevetve, az emberiség közös gondját problémaorientált és aktualizáló jellege miatt mindenképp érdemes önálló nemzetközi jogi koncepcióként kezelni, még akkor is, ha alapjaiban véve hasonló jellegű az emberiség közös érdekével és érvényre juttatása nyilvánvalóan azt is szolgálja. Továbbá elismerhető, hogy több szempontból is alkalmas a környezethez való jog előmozdítására. Egyrészt, mint láthattuk, erőteljes nemzetközi kooperációt követel meg. Ez nem csak a probléma hatékony megoldása miatt elengedhetetlen, hanem azért is, mert elsősorban olyan jelenségek – különösen az éghajlatváltozás – kezelésére irányul, amelynek eredete nem feltétlenül köthető egy-egy meghatározott országhoz és természetesen hatása sem egy meghatározott területen érezhető. Ebben hasonló a fent vizsgált koncepciókhoz, ahogy abban is, hogy a kiemelt probléma kezelése egyúttal a jövő nemzedékek

[332] Charles R. BEITZ: Human Rights as a Common Concern. *The American Political Science Review,* Vol. 95., No. 2. (2001) 279-281.
[333] Thomas COTTIER–Philipp AERNI–Baris KARAPINAR–Sofya MATTEOTTI–Joëlle DE SÉPIBUS–Anirudh SHINGAL: The principle of Common Concern and Climate Change. *Swiss National Centre of Competence in Research Working Paper,* No. 18. (2014). 15-20.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

érdekeit is szolgálja. Mindazonáltal kétségkívül érdeme, hogy szemben például az emberiség közös örökségével, nem territoriálisan meghatározott, hanem alkalmas absztrakt jelenségek kezelésére. Mint láthattuk, leginkább az éghajlatváltozással, illetve a biológiai sokféleség pusztulásával összefüggésben merül fel. Ezek olyan tendenciának tekinthetők, amelyek nem csak a nemzetközi környezetjog válaszát követelik meg, hiszen negatív módon befolyásolják az emberi jogokat. Épp ezért is szükségesnek látom, hogy globális szinten a koncepció jegyében folytatott együttműködést kiegészítsék a környezethez való jog elismerésével. Ez az együttes alkalmazás egyúttal valósítaná meg az időszerű reakciót a súlyos természeti veszélyekre, a környezetjog és az emberi jogok területének integrálása mellett, erősítve a közös nemzetközi fellépést. Amennyiben a megfelelő összhang megvalósulna a környezetjogi és emberi jogi szempontok között, a környezethez való jog túlzott antropocentrikus felfogását is elkerülhetővé tenné.

7.5. A generációk közötti és nemzedékeken belüli méltányosság, illetve igazságosság kérdései mint a fenntartható fejlődés összetevői

Láthattuk, hogy a fent tárgyalt koncepciók esetén megalapozott külön-külön történő kezelésük, azzal, hogy rendelkeznek rokon vonásokkal is, melyek közül az egyik legszignifikánsabb az *emberiség közös érdekének valamilyen formában történő védelme*. Ez túlmutat a jelen generációkon, amellett, hogy érinti a jelen nemzedék emberiségét is. Így a már említett 1972-es UNESCO egyezmény a világ kulturális és természeti örökségéről 4. cikkében kimondja, hogy a részes államok kötelezettsége többek között kiterjed a kulturális és természeti örökség jövő nemzedékek számára való átadására. A fent ismertetett morális teóriák vizsgálata során közel jutottunk két másik, egymást kiegészítő koncepcióhoz, melyek alapvetően rávetíthetők számos emberi jog, így különösen a környezethez való jog biztosításának kérdéseire is, érintve a jelenen túlmutató esetleges alanyi kör kérdését is. Mindezek megvalósítása elengedhetetlen a fenntartható fejlődés eléréséhez, melyre a környezethez való joggal történő összefüggése szempontjából jelen értekezés több alfejezetében is visszatérünk.

Az 1972-es Stockholmi Deklaráció még nem említi meg a fenntartható fejlődés fogalmát, míg az 1992-es riói csúcs és az ott született Nyilatkozat középpontjában már ez a fogalom áll.[334] Ennek kiemelendő előzménye, a 80-as években elkezdődött előkészítő munkálatai közül az 1987-es *ENSZ Közös Jövőnk Jelentés*,[335] amely tartalmazta a fenntartható fejlődés egyik legismertebbé vált meghatározását, mely értelmében a fejlődés olyan formáját jelenti, ami kielégíti a jelen nemzedékben élők szükségleteit, úgy, hogy nem fosztja meg a jövő generációt

[334] Az értekezés jelen fejezetében elsősorban a fenntartható fejlődéshez kapcsolódó inter- és intragenerációs méltányosság és az azok által a környezetjog szempontjából releváns morális tartalom vizsgálatára fókuszálunk, mindazonáltal a későbbi fejezetekben más szempontokból is megvizsgáljuk a fenntartható fejlődés megjelenését a nemzetközi jogban.

[335] WORLD COMMISSION ON ENVIRONMENT AND DEVELOPMENT: *Our Common Future Report.* [továbbiakban: Our common future].
https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

szükségleteik kielégítésének lehetőségétől,[336] figyelemmel a környezeti, társadalmi és gazdasági kérdések integráns kezelésére.[337]

A fenntartható fejlődés megvalósításának morális követelményeire irányul Edith Brown Weiss teóriája, aki a két irányban fennálló méltányosság és azok környezettel való összefüggésének nagyhatású szintézisét alkotta meg. A Föld erőforrásainak felhasználása, előnyeinek kiaknázása tekintetében megalapozottnak látja egy morális korlát szabását, mely a nemzedékek közötti, vagyis intergenerációs méltányosság. Ez magával vonja a jelen nemzedék gondnoki, őrzői pozícióját is. A teória fontos eleme az ember és környezet kapcsolatán túl, a jelen generáció kapcsolata a jövő nemzedékekkel, amelyet meghatároz az irántuk viselt felelősség. Kiindulási pont e tekintetben, hogy minden nemzedéket egyenlő hely illet meg a bolygó ökoszisztémájában, melynek épségét meg kell őriznie. Az *intergenerációs méltányosság* három elvét határozza meg ennek fényében:

- *választási lehetőségek* (*'options'*), melyet minden generáció köteles megőrizni a következőnek;
- *minőség* (*'quality'*), melynek értelmében minden generációnak legalább olyan állapotban kell átörökítenie a bolygót, melyben maga is megkapta;
- valamint *az erőforrásokhoz való egyenlő hozzáférés* (*'equitable rights of access'*), különösen a vízforrások esetén.

Az elvekhez négy megállapítás kötődik, elsőként az, hogy egyrészt korlátot szabnak az erőforrások teljes kiaknázásának, tekintettel a jövő nemzedékeinek érdekeire, úgy, hogy a jelen generáció tagjai számára sem jelenthetnek olyan terhet, mely ésszerűtlennek bizonyulhat. Másrészt, ugyan nem lehet megjósolni azt, hogy mire lesz szüksége a jövő generációinak, az intergenerációs méltányosság elveinek alkalmazásához megfelelő szintű rugalmasságnak is társulnia kell, annak érdekében, hogy a jövő nemzedékei elérhessék saját céljaikat. Harmadrészt, alkalmazásuknak egyértelműnek kell lennie előrelátható helyzetekben, és végül, különböző kultúrákban, gazdasági és politikai rendszerekben egyaránt el kell fogadni érvényre juttatásuk szükségességét.[338]

Edith Brown Weiss szerint az embereknek e fenti kontextusban ún. „planetáris jogaik vannak", melyek csoportjogként is felfoghatók, továbbá melyben a kötelezettség tekintetében a jelen generáció a jövő gondnokaként tűnik fel. A csoportjogi felfogás azért is fontos, mert úgy véli, hogy másként nem lehet meg nem született egyéneket meghatározni, esetleges érdekeiket képviselni. Ennek meg kell jelennie a döntéshozatalban, ideértve a közigazgatást, igazságszolgáltatást és a piaci folyamatokat is. Ahhoz, hogy ezek az elvek megvalósuljanak,

[336] Our Common Future, Chapter 2: Towards Sustainable Development. 1.pont.
[337] Uo. 2. pont.
[338] Edith BROWN WEISS: In Fairness To Future Generations and Sustainable Development. *American University International Law Review,* Volume 8, Issue 1. (1992). 19-23.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

különböző stratégiák kidolgozására van szükség, különösen az éghajlatváltozás megelőzése terén, mely nem csakna jövő generációinak, hanem a jelen embereinek jóléte szempontjából is fontos. Ennek eszköze lehet például a különböző népek bölcsességének, hagyományának, tudásának megőrzése, vagy a tengerparti területekre fordított kiemelt figyelem, különös tekintettel a mérgező hulladékokra.[339]

A nemzedékek közötti méltányosságot kiegészíti a jelen generáción belüli méltányosság elve. Ez azon alapul, hogy figyelembe veszi és egyúttal meg is cáfolja az esetleges ellenérveket, így azt a tévesnek tekinthető felfogást, mely szerint a generációk érdekei feltétlenül ütköznek, a jövő nemzedékek felé fennálló kötelezettségeink szükségképpen a jelenben megvalósítandó szolidaritás ellen hatnak. Tehát a generációk közötti méltányosságot kiegészíti *a nemzedékeken belüli méltányosság* (*'intragenerational equity'*) is, vagyis a méltányosság követelményei a jelenleg élők között is fennállnak, mind az *országok között*, mind az *egyes országokon belül*. A jövő generációkkal irányába teljesítendő kötelezettségek megvalósításához elengedhetetlen a nemzetek egymással való közreműködése. E két kötelezettség nem kizárja egymást, nem választás elé állít, hanem azt várja el tőlünk, hogy fejlesszünk ki olyan eljárásokat, mely lehetővé teszi a jövő nemzedékeinek jogvédelmét, míg gyorsan és hatékonyan veszi fel a harcot olyan jelenben fennálló problémákkal, mint a szegénység.[340]

A környezetjog területén kétségkívül nem megkerülhető a jövőre való orientáció, mely esetén a környezethez való jog szempontjából is döntő jelentőséget ad az igazságosság fogalma. Láthattuk, hogy Edith Brown Weiss teóriájában ez két dimenzióban is manifesztálódik, a nemzedékek közötti és belüli méltányosság formájában. Érdemes további vizsgálatot folytatni annak megállapítása érdekében, hogy jelen kontextusban mit is értünk a méltányosság fogalma alatt. Ehhez kiindulási pontnak John Rawls méltányos igazságosság teóriáját vesszük alapul, amely értelmében a jog uralma összefüggésben áll a szabadsággal és megköveteli a bizalomvédelem érvényesülését, hiszen, ha bizonytalanság övezi a jogrendszert az a szabadságok érvényesülésére is terhesen hat. Ez elvezet Rawls-nál egy maximához, amellyel összefüggésben elismeri, hogy a gyakorlatban nem feltétlenül érvényesül, sokkal inkább egy ideális elképzelést testesít meg, amelyet a jogalkotás, alkalmazás során célul kell kitűzni. A jogállamiság megköveteli egyúttal azt, hogy az azonos ügyeket azonos módon kezeljék, amennyiben különbségtétel merül fel, azt megfelelő módon indokolni szükséges, összhangban a konzisztencia követelményével, amely érvényes a méltányosság esetére is. Utóbbin Rawls azt érti, amikor a nem elvárható nehézségek elkerülése érdekében bizonyos kivételt tesz a jog.[341] Fontos leszögezni, hogy Edith Brown Weiss kiindult az eredeti rawls-i koncepcióból, amely az osztó igazságosság talaján áll, de meg is változtatta azt, ezt fejtette ki az aktuális globális

[339] BROWN WEISS (1992) *i. m*. 23-25.
[340] Uo. 24-26.
[341] John RAWLS: *A Theory of Justice. Revised edition.*. Cambridge, Massachusetts, The Belknap Press of Harvard University Press, 1999. 207-209.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

környezeti és gazdasági problémák figyelembevételével Brett M. Frischmann is 2005-ben. Összehasonlítja a gondnoki és kedvezményezetti pozíciók megjelenését a két szerzőnél és rávilágít a fennálló alapvető különbségre. Rawls-nál e szerep tulajdonképpen a méltányos méretű pénzügyi tőke jövő számára való megőrzéseként jelent meg, szemben Brown Weiss koncepciójával, ahol a jelen nemzedéke gondnokként köteles megőrizni a Föld erőforrásait a jövő számára.[342]

Edith Brown Weiss 1987-ben egy Louis B. Sohn által vezetett konferencia-panelben tartott előadásában válaszolja meg a kérdést, van-e helye a méltányosságnak a nemzetközi jogban. Abból indul ki, hogy a tradicionális nemzetközi jogi felfogás a jelen nemzedékekre irányul és alapvetően területi alapon határozza meg a nemzedék tagjai közötti kapcsolatokat. Mindazonáltal számos, a nemzedékek közötti méltányosság érintő széleskörű probléma merült fel, mint az óceán erőforrásainak kizsákmányolása vagy az új gazdasági rend kiépülése. Ezek megoldása megköveteli az olyan átfogó teóriák alkalmazását, mint a nemzedékek közötti és belüli méltányosság elvei. Ezen értelmezésben a méltányosság egy olyan jellegű bánásmód alkalmazását követeli meg, amely felismeri az egyenlőtlen pozíciókat, így a jövő nemzedékei egyértelműen kiszolgáltatottabb helyzetben vannak a természeti erőforrásokhoz való hozzáférés szempontjából, vagy a jelen idődimenzióján belül az egyes sérülékeny csoportok, mint a szegények, helyzete szintén a méltányos bánásmód érvényesítését követeli meg. Ez magával vonja annak felismerését, hogy nem elegendő az azonos helyzeteket azonos módon kezelni, a különbözőket pedig eltérően, hanem az igazságosság megköveteli a hátrányos helyzetek felszámolása érdekében szükséges lépések megtételét.[343] Ennek fényében nem azonos fogalmat fed az igazságosság és a méltányosság, habár szorosan összefüggnek egymással. A következőkben e fogalmakat tehát ennek szem előtt tartásával alkalmazzuk.

Az igazságosság és a méltányosság e megjelenési formáinak egyértelműen közösségi, kollektív hozadéka is van, mint ahogy arra rámutat Richard P. Hiskes is, aki azt állapítja meg, hogy a jelen és jövő polgárainak a biztonságos környezethez való joga akkor valósulhat meg, ha domináns a közösségi érzület az adott társadalmon belül, habár ezt természetesen árnyalja annak a ténye, hogy a környezeti problémák globális jellegűek.[344] A környezeti károkozás oldaláról nézve eljutunk a kollektív kötelezettségekhez, melyek a társadalom minden tagjára érvényesek. A környezeti jogosultságok különleges idődimenzióval bírnak, mely magával vonja a nemzedékeken átívelő méltányosságot.[345] Mint láthattuk, Hiskes felvetette, hogy bár a problémák globális mértékűek, a helyi szintnek is fontos szerepe van az intergenerációs

[342] Brett M. FRISCHMANN: Some Thoughts on Shortsightedness and Intergenerational Equity. *Loyola University Chicago Law Journal,* Vol. 36., No. 2. (2005). 461.
[343] Louis B. SOHN–Edith BROWN WEISS: Intergenerational Equity in International Law. Proceedings of the Annual Meeting (American Society of International Law) , APRIL 8-11, 1987, Vol. 81 (April 8-11, 1987). Cambridge University Press on behalf of the American Society of International Law. 126–127.
[344] HISKES 2009 *i.m.* 16-17.
[345] Uo. 46-47.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

méltányosság, valamint a környezeti jogosultságok érvényre juttatása szempontjából. Ezek csak megfelelő alkotmányos háttér, valamint a részvételi demokrácia érvényre juttatása mellett valósíthatók meg, melyek elsődlegesen a nemzeti szinthez kötődnek. Úgy véli, hogy a nemzeti identitásnak döntő szerepe lehet a környezeti erőforrások jövő számára történő megőrzésének sikerességében. Erre különösen okot ad az a körülmény is, hogy a környezeti jogok alapvetően összefüggenek a környezeti igazságossággal, melynek érvényesülése olyan közös identitást feltételez, amely a nemzeti alkotmányokban, intézményrendszerben és demokratikus gyakorlatban jelenik meg.[346]

A jövő generáció érdekeinek figyelembevétele, a jelen generáción belül megvalósítandó méltányosság mellett a fenntartható fejlődéssel is szoros kapcsolatban áll, Virginie Barral megállapítja, hogy a fenntartható fejlődés a két méltányossági elv együttes érvényesülésére egyszerűsíthető. Az intergenerációs méltányosság a *„fenntartható”* jelleghez kötődik, melynek értelmében a jelen generációjának meg kell őriznie a természeti erőforrásokat a jövő nemzedékei számára, egyfajta gondnoki szerepéből fakadó kötelezettségeinek eleget téve. Az intragenerációs méltányosság a *fejlődésre* reflektál, megkövetelve az egyenlőséget az eredmények elosztásában, két relációban is, egyrészt egy adott országon belül, másrészt nemzetközi szinten, fejlett és fejlődő országok vonatkozásában. Tehát a fenntartható fejlődés akkor valósulhat meg, ha a nemzedékek közötti méltányosság, vagyis a környezetvédelem és a nemzedéken belüli méltányosság, tehát az igazságos gazdasági és társadalmi fejlődés egymást kiegészítik és összhangban állnak. A megvalósításhoz járul hozzá az *integráció*, mely nem azonos a fenntartható fejlődéssel, hanem megteremtésének technikai kulcsa. Barral számos további sztenderdet és elvet is megnevez, így a nemzedékeken belüli méltányosság megvalósítását szolgáló elvnek tekinthető a fent is említett közös, de differenciált felelősség elve, míg az intergenerációs méltányosság érvényesülését szolgálja a természeti erőforrások fenntartható használatának elve, az elővigyázatosság elve, a környezeti hatásvizsgálat elve, vagy a környezethez való jog eljárási jogosultságai, az információhoz való jog, részvétel a döntéshozatalban környezeti ügyekben. Megjegyzi, hogy ezen elvek felsorolása nem taxatív, mivel maga a koncepció sem statikus, hanem folyamatosan fejlődik.[347]

A jövő nemzedékek érdekei nem választhatók el az emberi jogoktól, azon belül is a környezethez való jogtól. Ez az integrált szemléletmód jelenik meg Bándi Gyulánál is, aki kiemeli, hogy ezen összefüggés felismerése azért is szükséges, mert a környezethez való jog – indokolatlanul – nem került be az emberi jogok globális rendszerébe. Mindennek fényében a jövő nemzedékeinek védelme esetén szintén nem lehet számítani arra, hogy ez megvalósul,

[346] HISKES 2009 *i.m.* 143-145.
[347] Virginie BARRAL: Sustainable Development in International Law: Nature and Operation of an Evolutive Legal Norm. *The European Journal of International Law.* Vol. 23 no. 2 (2012). 380-382.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

mindazonáltal üdvözli az ENSZ Emberi Jogok Bizottságának[348] általános kommentárját,[349] mely azonosítja a jelen és jövő nemzedékeit érő legnagyobb fenyegetéseket, az éghajlatváltozást és a nem fenntartható fejlődést, melyek elvezetnek az élethez és emberi méltósághoz való jog sérelméhez is. Összességében megjegyzi, hogy a jövő nemzedékek érdekeinek védelméhez kötődő jogi háttér még nem megfelelő, ugyanakkor megjelöli annak etikai alapjait, mint az emberi méltóság, közjó és a fenntartható fejlődés. A gyakorlatban az általa etikai felelősségnek nevezett, jelen generációk irányában fennálló elvárás a kötelezettségek oldalán érhető tetten, mely ugyan erkölcsi alapú, de egyre inkább jogi jellegűnek is tekinthető.[350]

Csák Csilla komplex kiterjedésű fogalomként fogja fel a fenntartható fejlődést, amely már túlmutat az elvek szintjén, mivel megalapozza a környezetvédelemmel kapcsolatos kívánatos magatartási formákat, az erre vonatkozó jogalkotást, annak végrehajtását, mind a nemzeti, mind a nemzetközi, illetve az uniós jogban is. Kiegészíti a fogalmat tárgyi hatállyal is, mely az élhető körülmények és a természeti erőforrások megőrzésében ölt testet, melynek megfelelően szükséges szabályozni a környezet használatát is. Ezt kiegészíti a fenntartható fejlődés három dimenziójának megvalósítása által megkívánt kritériumokkal, mint a valamennyi szinten megvalósítandó szakpolitikai integritás.[351] Kurucz Mihály a fenntartható mezőgazdasággal összefüggésben értelmezi a fogalmat, azonosítva a releváns környezetvédelmi közjavak körét – melyek fogyasztásból senkit nem lehet kizárni, illetve megzavarni – is, mint a környezet, a természeti táj, kulturális és természeti örökség, a biodiverzitás, a vízkészletek mennyiségi és minőségi védelme, a talaj termőképességének megőrzése, a stabil éghajlat és a levegő megfelelő minőségének biztosítása. Ezekhez járul a vidéki lakosság életképességének megtartása, egészségmegőrzés, foglalkoztatottság, élelmezésbiztonság, állatjólét.[352]

Mielőtt megvizsgáljuk az inter- és intragenerációs méltányosság nemzetközi és nemzeti jogban történő megjelenésének formáit, ki kell térnünk annak ismertetésére, hogy egyes szerzők szerint

---

[348] A következőkben az alábbi magyar nyelvű kifejezéseket használjuk az ENSZ releváns emberi jogi szervezeteire:
- *'Human Rights Council'/'Conseil des droits de l'homme':* ENSZ Emberi Jogi Tanács (rövidítve: UNHRC)
- *'Commission on Human Rights'/'Commission des droits de l'homme:* ENSZ Emberi Jogi Bizottság
- *'Human Rights Committee'/'Comité des droits de l'homme:* ENSZ Emberi Jogok Bizottsága

Ezt a szóhasználatot alkalmazza például Kovács Péter is nemzetközi közjogi tankönyvében. Ld: KOVÁCS 2011, *i.m.* 183–185.

[349] United Nations Human Rights Committee: *General comment No. 36 (2018) on article 6 of the International Covenant on Civil and Political Rights, on the right to life.* [továbbiakban: *CCPR General Comment No. 36*].

[350] BÁNDI Gyula: Az állam elkötelezettsége a jövő nemzedékek iránt. In.: CSINK Lóránt–SCHANDA Balázs–VARGA Zs. ANDRÁS (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei.* Budapest, Pázmány Press, 2020. 1192–1193.

[351] CSÁK Csilla: A fenntartható környezethasználat szabályozási módszertana. In.: TAHYNÉ KOVÁCS Ágnes (szerk.): *Vox Generationim Futurarum – Ünnepi kötet Bándi Gyula 65. születésnapja alkalmából.* Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar, 2021. 57-60.

[352] KURUCZ Mihály: A termőföld mint környezeti tárgy védelme és beilleszkedése a vidékfejlesztés jogi eszközrendszerébe. In.: SZALMA József (szerk.): *A Magyar Tudomány Napja Délvidéken, 2014.* Újvidék, Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, 2015. 128-130.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

több szempontból kritikával illethetők e fogalmak, illetve összefüggésük a fenntartható fejlődéssel. Majtényi Balázs szerint a fenntartható fejlődés fogalma túl bizonytalan, jogilag nehezen definiálható, nem határozható meg a fogalom generációk közötti egyenlőségre utaló része sem, mivel a jövő nemzedékek tagjainak nincsenek azonosítható érdekei és a nemzeti jogrendszerek sem kezelik jogalanyokként.[353] Gerhard K. Heilig 1997-ben több ellenérvet sorakoztatott fel a fenntartható fejlődéssel kapcsolatban, elsősorban társadalmi és gazdasági tendenciákra alapozva. Elsőként azt állapította meg, hogy a jelen generációja nem feltétlenül tudja azonosítani azt, hogy mi számít fenntarthatónak a jövő nemzedékei számára, hiszen az emberi társadalom folyamatos fejlődése együtt jár a technikai haladással, amely egyúttal azt is jelenti, hogy jobban tudjuk kezelni a környezeti ártalmakat. Másrészt a fenntarthatóság koncepciója nem jeleníti meg az érdekek sokszínűségét, illetve figyelmen kívül hagyja, hogy az érintett szereplők nem azonos helyzetben vannak, mind az országok közötti, mind az országokon belüli viszonylatban is. Továbbá azt sem tartja bizonyítottnak, hogy ami környezetbarát, az feltétlenül megfelel a társadalmi, gazdasági vagy kulturális berendezkedésnek.[354] Mindezen ellenérvek azonban több módon is cáfolhatók, jelen körben a fent említett inter- és intragenerációs méltányosság koncepcióját kell megemlítenünk, amelyeket, ha a fenntartható fejlődés összetevőjeként értelmezünk, lehetővé teszik a különféle érdekek közötti összhang megteremtését a jelen és jövő generáció szempontjából is. Az intergenerációs méltányosság fent bemutatott elvei ellentmondanak annak az érvnek is, miszerint a jövő nemzedékek érdekei azért nem védhetők, mert nem lehetséges azonosítani azokat.

Edith Brown Weiss teóriáját az előbbiekben nagyhatásúnak neveztem, ezt támasztja alá, hogy nem csak a nemzetközi, hanem a nemzeti jogban is hivatkozási ponttá vált. Az intergenerációs méltányosság elvei szerepet kapnak a magyar Alkotmánybíróság több ítéletében is, így 28/2017. (X.25.) számú AB határozatban,[355] amely értelmében az egyik vizsgált alkotmányos rendelkezés[356] önálló jelleggel bír és örökséget jelent a jövő nemzedékei számára,[357] ezáltal konkretizálva többek között a Biológiai Sokféleség Egyezményben megjelenő emberiség közös ügyét.[358] A koncepció megköveteli az állam többirányú kötelezettségeinek teljesítését, amely tekintetében a határozat kifejezi, hogy a korábbi évek gyakorlatában kidolgozott visszalépés tilalma nem jelenti a környezet rossz állapotban történő továbbadását. Ezt követően pedig

[353] MAJTÉNYI 2008. *i.m.* 18.
[354] Gerhard K. HEILING: Sustainable Development–Ten Arguments Against a Biologistic 'Slow-Down' Philosophy of Social and Economic Development. *The International Journal of Sustainable Development and World Ecology.* Vol. 4., No. 1. (1997). 1-6.
[355] MAGYARORSZÁG ALKOTMÁNYBÍRÓSÁGA, 28/2017. (X.25) AB határozat [továbbiakban: 28/2017. (X.25) AB határozat].
[356] Magyarország Alaptörvénye, Alapvetés, P) cikk (1): A természeti erőforrások, különösen a termőföld, az erdők és a vízkészlet, a biológiai sokféleség, különösen a honos növény- és állatfajok, valamint a kulturális értékek a nemzet közös örökségét képezik, amelynek védelme, fenntartása és a jövő nemzedékek számára való megőrzése az állam és mindenki kötelessége.
[357] 28/2017. (X.25) AB határozat, 31. pont.
[358] Uo. 32. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

kifejezetten az Edith Brown Weiss által, a nemzedékek közötti méltányosság három elveként meghatározott követelményekre hivatkozik, amikor definiálja a jelen generációt terhelő három fő kötelezettséget, a választási lehetőségek, a minőség megőrzését és a hozzáférés lehetőségének biztosítását.[359] Érdemes megvizsgálni a 28/2017. (X.25.) AB határozat nemzetközi jogra történő hivatkozását is, hiszen a vizsgált alkotmányos rendelkezést a nemzetközi, biodiverzitás védelmére irányuló kötelezettségekkel összhangban kell értelmezni.[360] A biológiai sokféleséget a Biológiai Sokféleség Egyezmény fényében az emberiség közös ügyének tekinti, mely önálló nemzetközi kategóriát jelent, ami megköveteli az államoktól a biológiai sokféleségük megőrzését és a természeti erőforrásaik fenntartható használatát.[361]

Szilágyi János Ede összeveti a kelet-közép-európai országok alkotmányának vonatkozásában a jövő nemzedékekre vonatkozó meghatározásokat, melynek eredményeként feltárja, hogy a lengyel, a cseh, valamint a szlovák alkotmány – hasonlóan a már említett magyar Alaptörvényhez – utal a jövő generációira. Lengyelország alkotmánya az ökológiai biztonság és a bolygó megfelelő állapotban történő átörökítésével összefüggésben említi, úgy, hogy az alkotmánybírósági gyakorlat is foglalkozott a kérdéssel, többek között a Riói Nyilatkozatra történő hivatkozással. Ezzel szemben a cseh alkotmány, illetve alkotmánybírósági gyakorlat nem definiálja a fogalmat. A szlovák alkotmányban sincs specifikus meghatározás, de összekötésre kerül a természeti erőforrások védelmével és prudens felhasználásával. Magyarország Alaptörvénye vonatkozásában kiemeli, hogy a jövő nemzedékek érdekének védelmét szolgálja a nemzeti örökség koncepciója.[362]

Az inter- és intragenerációs méltányosság nemzeti szintű ítélkezési gyakorlatban történő megjelenése szolgált példaként a Fülöp-szigeteken zajló *Minors Oposa*[363] ügy, melyet kiskorúak nevében – akik generációjukat és a meg nem születetteket is reprezentálták az ügyben – indítottak a kiegyensúlyozott és egészséges környezethez való alkotmányos joguk védelmében, mely a kérelmezők szerint szoros kapcsolatban áll az inter- és intragenerációs méltányossággal is. A felperesek ennek fényében kérelmezték az érvényes fakivágási engedélyek visszavonását, új engedélyek kiadásától való tartózkodást. Ennek hátterében az áll a kérelem szerint, hogy az ország gazdag esőerdőkben, melyek kulturális, illetve környezeti jelentőséggel bírnak. Hivatkoztak arra, hogy a kiegyensúlyozott ökológiai működés fenntartása

[359] 28/2017. (X.25) AB határozat. 33. pont.
[360] Uo. AB határozat. 37. pont.
[361] Uo. 39. pont.
[362] János Ede SZILÁGYI: Constitutional Protection of the Environment and Future Generations in Certain Central European Countries. In.: János Ede SZILÁGYI (ed.): *Constituitonal Protection of the Environment and Future Generations. Legislation and Practice in Certain Central European Countries.* Miskolc, Central European Academic Publishing, 2022. 487–488.
[363] SUPREME COURT OF THE PHILIPPINES, Minors Oposa v. Secretary of the Department of Environmental and Natural Resources, 33 ILM 173 (1994), 30 JULY 1993.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

megkívánja, hogy az ország területének legalább 54%-át borítsa erdős terület, mely az erdőirtások miatt egyre inkább fogy, vízhiányt, talajeróziót, az ország állat- és növényvilágának pusztulását, a biodiverzitás csökkenését, a természeti katasztrófák káros hatásainak növekedését okozva, illetve az üvegházhatású gázokat elnyelő erdők pusztítása jelentősen hozzájárul a légminőség romlásához és az éghajlatváltozáshoz. A legfelsőbb szintű bírói fórum kimondta, hogy az egészséges környezethez való jog megilleti a jövő nemzedékeit is, valamint elismerte a jelen generációjának gondnoki szerepét is, hangsúlyozva az állami kötelezettségeket.

Bándi Gyula a Minors Oposa üggyel kapcsolatban megjegyzi, hogy figyelemre méltó a Legfelsőbb Bíróság érvelése, mely elfogadja azt a csoportos keresetet, amit a kiskorú kérelmezők nem csak saját, hanem az eljövő nemzedékek érdekében is benyújtottak. Ez a perlési forma az intergenerációs méltányosság koncepcióján nyugszik, hozzákapcsolva a környezethez való joghoz.[364] Mindazonáltal az ítélet hatása a gyakorlatra nem feltétlenül volt olyan üdvözölendő, mint maga az érvelés Dante B. Gatmaytan szerint, aki felidézi, a favágási engedélyek törlésének elrendelése elmaradt, valójában csak egy köztes döntésnek tekinthető az engedélyek felfüggesztésének tekintetében, további keresetindításokat követő alacsonyabb szintű eljárásokra bízva a kérdés megoldását.[365] Ugyanakkor elismeri, hogy eredmény a környezethez való, mint alkotmányos jog tekintetében biztosított csoportos kereseti lehetőség elismerése, továbbá más környezetet szennyező, veszélyeztető tevékenységek korlátozása, megszüntetése iránti fellépésnek is alapja lehet.[366] Sulyok Katalin szerint a nemzedékeken átívelő méltányosságot érintő nemzeti bíróságok előtti éghajlati ügyek mögött nem csak emberi jogi, hanem mélyebben érzékelhető jogállamisági problémák is meghúzódnak. Az egyre növekvő számú ilyen jellegű ügyek azt is bizonyítják, hogy az intergenerációs érdekütközés már nem a távoli jövő elméleti kérdése, hanem reális jelenkori jelenség, mely a környezeti válságra reagál. Ennek tényleges kezelése megkívánja a jogállamiság követelményeinek újraértelmezését, az intergenerációs méltányosságra tekintettel.[367]

A méltányosság két elve megjelenik több nemzetközi környezetjogi dokumentumban is, mint az ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezménye, mely bevezetésében kifejezésre juttatja, hogy a Részes Felek szándéka, hogy a jelen és az eljövendő nemzedékek számára megőrizzék az éghajlati rendszert. Ezt megerősíti az 3. cikkely 1. pontjában is, kiegészítve azzal, hogy az országoknak közös, de megkülönböztetett e területen a felelőssége, a fejlett országoknak vezető szerepet kell vállalnia. Az intragenerációs méltányosság elve tükröződik továbbá a 3. Cikkely 2. pontjában, mely értelmében a Szerződő Feleknek teljes mértékben figyelembe kell vennie a

[364] BÁNDI, 2020 In: CSINK– SCHANDA–VARGA ZS. (szerk.) *i. m.* 1192-1193.
[365] Dante B. GATMAYTAN: The Illusion of Intergenerational Equity: Oposa v. Factoran as Pyrrhic Victory. *Georgetown International Environmental Law Review*, vol. 15, no. 3, (2003). 466-467.
[366] Uo. 480-484.
[367] Katalin SULYOK: A rule of law revolution in future generations' litigation – intergenerational equity and the rule of law in the Anthropocene in Hungary. *Working Papers, Forum Transregionale Studien* 14/2023. 26-28.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

fejlődő országok speciális igényeit, körülményeit, különösen azon országok esetén, melyeket kifejezetten hátrányosan érint az éghajlatváltozás. Másik példaként szolgál a két elv együttes megjelenésére a Riói Nyilatkozat 3. elve, amely kijelenti, hogy a fejlődésnek a jelen és jövő nemzedékeinek szükségleteinek kielégítésére kell irányulnia, ideérve a környezeti jellegűeket is. A 6. elvében pedig a fejlődő országok különleges helyzetét és szükségleteit emeli ki.

Ezeken felül pedig érdemes egy a Nemzetközi Bíróság előtt zajló ügyben született különvéleményt is felidézni. Az Argentína és Uruguay közötti, az Uruguay folyó papírgyárak által történő, határon átnyúló szennyezésével kapcsolatos ítélethez[368] fűződő különvéleményében Cançado Trindade bíró kifejtette, hogy a döntésnek – mely többek között kimondta, hogy a határon átnyúló szennyezések kockázata esetén elvégzendő környezeti hatásvizsgálat elve elvárásnak tekinthető az általános nemzetközi jog fényében[369] – lényegesebben nagyobb mértékben kellett volna a nemzetközi környezetjog általános elveire építkeznie, különös tekintettel a megelőzés és az elővigyázatosság elvére. Úgy véli, hogy ezek az elvek egy hosszútávó idődimenziót jelenítenek meg és összefüggésben álnak az intergenerációs méltányossággal, valamint a fenntartható fejlődéssel.[370] Az intergenerációs méltányosság kulturális válasz az ember környezettel való integrációjára, mely erőteljes hatással bír a nemzetközi környezetjog területén, meghatározva megelőzésre, elővigyázatosságra irányuló jellegét és összefüggésben áll az emberi jogokkal is, különösen azok gyakorlásával, így az egészséges környezethez való jogéval is.[371]

Megállapítható, hogy a nemzedékek közötti és belüli méltányosság tartalmában másabb a formális értelemben vett igazságossághoz képest, hiszen valamiféle többletlépést, például a bolygó megóvását kívánja meg. Mindezek fényében levonható a következtetés, hogy a környezethez való jog esetleges tartalma szempontjából meghatározó jelentőséget tulajdoníthatunk az egymást kiegészítő, két iker-elvnek. Egyrészt az elvek érvényre juttatása – például a nemzetközi környezetjog Cançado Trindade bíró által is nevesített általános elveinek alkalmazása által – összefüggésben áll a jog alanyi körének potenciális kiterjesztésével és differenciálásával. Ez egyik oldalról a jövő nemzedékek érdekeinek védelmét, másik oldalról a jelenen belüli indokolt differenciált, pozitív lépéseken alapuló, helyzetbe hozó bánásmódot jelenti. Ezen felül fontos elem, hogy a koncepció alapvetően elfogadja a csoportjogi felfogást is, ahogy azt a planetáris jogok kategóriája is bizonyítja. Edith Brown Weiss ezzel összefüggésben kifejezte, hogy a jogosultságok a jog által védett érdekek, amelyhez kötelezettségek kapcsolódnak. A klasszikus emberi jogokkal szemben a planetáris jogok – amelyek megilletik a jövő nemzedékeit is – olyan kollektív jogok, amelyek pont a generációk

[368] Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay), Judgment, I.C.J. Reports 2010, p. 14.[továbbiakban: Case Concerning Pulp Mills on the River Uruguay].
[369] Uo. para 204.
[370] Separate Opinion of Judge Cançado Trindade in the Case Concerning Pulp Mills on the River Uruguay. para 3-7.
[371] Uo. para 114-117.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

közötti kapcsolatból vezethetők le.[372] A méltányosság e két formája, mint a fenntartható fejlődés összetevője, összhangban áll a környezethez való joggal, az elvek biztosítása egyúttal hozzájárulhatna az erkölcsi szempontokat is figyelembe vevő értelmezéshez. Bár a nemzedékek emberi társadalmat feltételeznek, mivel az elvek széleskörűen kívánják biztosítani a környezet és az egyes erőforrások védelmét, elismerve önálló értéküket, alkalmazásuk harmóniát teremthetne a környezeti és emberi jogi kérdések kezelése között.

8. fejezet: Új típusú jogosultságok, esetleges jövőbeli jogalanyok

A fenntartható fejlődés kocepciója, valamint az inter- és intragenerációs méltányosság elvei felvetik egyrészt a jelenben élő személyek érdekein túlmutató gondolkodásmód érvényesítésének szükségességét, valamint a jelenben élő, sérülékenyebb személyek és csoportjaik, valamint országok kiemelt védelmét. A vallási nézetekből fakadó, nemzetközi jogban is tükröződő megőrzési kötelezettség, valamint annak kijelentése, hogy a természet önálló értékkel bír, az ember nem áll felette, hanem részese annak, felvetik az emberen túlmutató értékek tiszteletben tartásának elvárását. Mindezek elvezetnek egy olyan témához, mely egy egyre inkább fejlődő kutatási terület lehet, alapvetően önállóan, témánktól függetlenül is. Ennek fényében az új típusú jogosultságok, esetleges emberen – ideértve a jövőben élő személyeket – túlmutató alanyi kör kérdését vizsgáljuk a következőkben.

8.1. A természet jogai ('rights of nature') koncepcióról

Annak gondolata, hogy maga a természet és elemei is egyfajta személynek tekinthetők nem a jog – vagy legalábbis jogtudomány – által kifejlesztett gondolat, hanem vallási-spirituális alapokon nyugszik. Sir James George Frazer brit antropológus 1926-ban a természetközeli népek vallásának alapját sok esetben a természet megszemélyesített felfogásaként írta le, amikor a környezet, annak elemei, természeti jelenségek emberhez hasonlóként jelennek meg, sőt gyakran az ember felett állóként. Ennek megjelenési formája a nap-, ég-, földistenség imádata, mely helyet kapott például az ókori görög, illetve római istenek képében is, Zeusz, illetve Jupiter egyfajta „égistenek" (*'Sky-gods'*) voltak, hasonlóan az indai Védákban fellelhető Dyaus és Varuna istenekhez.[373] Kelly D. Alley felidézte a természet jogaival összefüggésben a jogi személy koncepcióját, mely már a római jogban is megjelent (*'persona ficta'*). A gyarmatosítás idején Indiában a brit szabályozásban jogi személyként jelölték meg azon vallási bálványokat, melyek az adott közösség földterülettel, tulajdonjoggal és más kérdésekkel kapcsolatos jogvitái tekintetében irányadóak voltak. Ehhez hozzá kell tenni, hogy e megoldás

[372] SOHN–BROWN WEISS 1987. *i. m.* 132.
[373] James George FRAZER: The Worship of Nature. *The Gifford Lectrues.* https://www.giffordlectures.org/lectures/worship-nature

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

a kérdés egyszerűbb kezelésére irányult, annak elkerülése érdekében, hogy szabályozás útján rendezzék a felmerülő társadalmi kérdéseket.[374]

A természet jogainak kérdése a jogtudomány számára 1972-ben vetődött fel erőteljesebben, amikor megjelent Christopher D. Stone *'Should Trees Have Standing?'* című munkája. Stone 2010-ben a könyv harmadik kiadásában visszaidézte, hogy a gondolata nem is környezeti jellegű, hanem egy tulajdonjoggal kapcsolatos egyetemi kurzus oktatása során fogalmazódott meg. Ha a tulajdon jogintézményét nézzük, látható a folyamatos fejlődés, például a tulajdonosi kör, kapcsolódó szabadságok tartalma, korlátozása körében. Valamint olyan megoldások alkalmazása lelhető fel a tulajdonjog értelmezése körébensorán, melyek jogi kreativitást, abban való egyetértést kívánnak meg, mint az örökség jogintézménye, mely lehetővé teszi a tulajdonos számára tulajdonjoga feletti, halálát követő rendelkezését. Ezen innovációk áttekintése nyomán felmerült benne a kérdés, hogy miért ne lenne lehetséges további kreatív, akár radikális jogi megoldásokat alkotni, mint például a természet – folyók, tavak, fák, állatok – joggal történő felruházása.[375]

Stone fenti gondolatát követően született munkájára[376] felfigyelt az Egyesült Államok Legfelsőbb Bíróságának tagja, William Douglas bíró is, aki a különvéleményében hivatkozott arra a *Sierra Club. V. Morton*[377] ügyben, melynek alapja egy *'Mineral King'* nevű gleccser-völgybe tervezett nagyberuházás kérdése volt. A területen síparadicsomot, ahhoz vezető autópálya és elektromos vezeték kiépítését tervezték, melynek fő beruházója Walt Disney volt. A beruházással szemben fellépett a '*Sierra Club'* nevű környezetvédelmi szervezet, melyet az ökocentrikus nézetei kapcsán korábban bemutatott John Muir alapított 1892-ben.[378] A Sierra Club akkori elnökének, Michael McCloskey-nak vezetésével keresetet nyújtott be a San Francisco-i Szövetségi Bíróságon az USA belügyminiszterével szemben, arra hivatkozva, hogy a Disney-féle beruházás helyreállíthatatlan károkat okozna a terület környezetében. 1969-ben William Thomas Sweigert szövetségi bíró ideiglenes intézkedés elrendelésével akadályozta meg a beruházás kezdetét, ezt követően azonban az alperes fellebbezése nyomán született fellebbviteli bírósági döntés hatályon kívül helyezte a korábbi ítéletet, arra hivatkozva, hogy a szervezet nem rendelkezik perképességgel, mivel nem tudja alátámasztani, hogy a beruházás

[374] Kelly D. ALLEY: River Goddesses, Personhood and Rights of Nature: Implications for Spiritual Ecology. *Religions,* Vol. 10 (2019). 3-5.
[375] Christopher D. STONE: *Should trees have standing? Law, morality and the enviornment. Third edition.* Oxford, Oxford University Press, 2010. xi–xii.
[376] Christopher D. STONE: *Should trees have standing?- Toward Legal Rights for Natural Objects.* California Law Review, Vol. 450 (1972).
[377] Supreme Court of the United States, Sierra Club v. Morton, 405 U.S. 727 (1972). No. 70–34. Decided April 19, 1972.
[378] A szervezet eredetileg a kaliforniai Sierra Nevada hegység környezetének védelmére jött létre, de tevékenysége egyre szélesedett, ma az éghajlatváltozás elleni harccal, tiszta levegőhöz és vízhez való hozzáféréssel és az egészséges környezet megteremtésével foglalkozik.
SIERRA CLUB: About Us: https://www.sierraclub.org/about-sierra-club

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

mennyiben érintené negatívan magát a klubbot. A klub megtámadta e döntést mely a Legfelsőbb Bíróság elé került, ahol 4-3 arányban helybenhagyták az ítéletet.

Blackmun bíró különvéleményében sajnálatát fejezte ki a komplexum megvalósításához hozzájáruló döntés felett, mely nem tette lehetővé a kereset módosítását, hatályon kívül helyezte az ideiglenes intézkedést elrendelő ítéletet. A beruházás megkezdése csak még erőteljesebb nyomást fog gyakorolni, illetve egyre kevesebb lehetőség nyílik annak megakadályozására. Ezért az elsőfokú kereset helybenhagyását tartaná helyes megoldásnak, azzal, hogy az eljárási feltételek teljesülése érdekében a Sierra Club módosítja a keresetet.[379] Blackmun-hoz csatlakozott Douglas bíró is, aki felvetette egy olyan szövetségi jogszabály elfogadásának szükségességét is, mely lehetővé tenné környezeti ügyekben szövetségi szervek és bíróságok előtt a veszélyeztetett terület, környezeti elem érdekében történő fellépést. A környezet megőrzése, védelme iránti fokozódó aggodalom okán felveti, hogy a környezeti tárgyakat védelmük érdekében perképességgel kellene felruházni, melynek alátámasztásaként Stone tanulmányára hivatkozott. A gondolat megerősítése érdekében felidézett hasonló jogi megoldásokat, mint a hajó jogi személyisége a tengerészeti jogban vagy az angol egyházjogban fellelhető örökíthető hivatal (angolul *'corporation sole'*). Mindezek alapján völgyeknek, réteknek, folyóknak, tavaknak, tengerpartoknak, hegyeknek, erdőknek, mocsaraknak, de akár a levegőnek is lehetséges lenne hasonló személyiséget biztosítani. A tényleges védelmi fellépés mögött természetesen emberek állnának, akiknek e jogi megoldás megkönnyítené igényérvényesítését.[380]

A természet jogai mellett idővel megjelent az *állatok jogainak koncepciója is*, mely Kristen Stilt szerint összefüggésben áll az egészséges környezethez való joggal, illetve a természet jogainak elképzelésével is. Felveti, hogy előbbi szempontjából, amennyiben antropocentrikus módon történik az állatok védelmének értelmezése, az alapvetően az ember állatvédelemhez való jogaként jelenik meg, mely akár erőteljesebb állatjóléti szabályozáshoz is vezethet, de közbenső lépést is szolgálhat az állatok jogainak elismerése felé. Utóbbi koncepció egyik kiindulópontja, hogy az állatok a természet részét jelentik, e tekintetben a Brazília Legfelsőbb Bíróságának 2019-es döntését[381] idézi fel, egy vadonban élő fajhoz tartozó papagáj élt hosszú időn keresztül nem megfelelő tartási körülmények között. Stilt szerint a döntés leginkább progresszív eleme az, hogy az alkotmány a kiegyensúlyozott környezethez való jogot, és nem a természet jogait tartalmazza. Ennek ellenére a döntés rögzítette, hogy az állatokkal való bánásmód követelményeit nem az emberi méltóság, hanem az állatok saját önálló értékének felismerésének mentén kell megállapítani.[382]

[379] Sierra Club v. Morton, U.S. 727 (1972). Mr. Justice Blackmun, disserting.
[380] Sierra Club v. Morton, U.S. 727 (1972). Mr. Justice Douglas, disserting.
[381] THE SUPREME FEDERAL COURT OF BRAZIL, SPECIAL APPEAL No. 1,797,175 – SP. March 21, 2019.
[382] Kristen STILT, Rights of Nature, Rights of Animals, *Harvard Law Review Forum* 134, no. 5 (2021). 275–280.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

8.2. A természet jogai koncepció megjelenésének példái

A természet, illetve egyes elemeinek megszemélyesítése nem tekinthető kifejezetten meghatározónak a nemzetközi jogban,[383] viszont nemzeti szinten többféle megjelenési formával is találkozhatunk, melyeknek példáit tekintjük át – a teljesség igénye nélkül – a következőkben.

A természet jogainak elismerésére irányuló törekvések közül az egyik legszimbolikusabb jelentőségű a *nemzeti alkotmányokban* történő deklarálás, mely több állam esetében is megtörtént vagy kiegészítés által folyamatban van. Ecuador alkotmányának preambulumában ünnepeli Földanyát (*'Pacha Mama'*), melynek részeseként az emberek létezésének alapvető feltétele.[384] A környezethez való jog elismerése mellett[385] külön szakasz mondja ki a természet jogait,[386] elismerve a bolygó tisztelethez, megóváshoz és fejlesztéshez való jogát, felhívva az állami szerveket e védelem biztosítására. Több országban született ezen felül a meglévő alkotmány természet jogainak elismerésével történő kiegészítésére irányuló javaslat, mit a Chilében 2022. március 25-én előterjesztésre kerülő dokumentum. A módosítási javaslat értelmében kimondásra kerülne a természet – ideértve a természetes folyamatokat, körforgásokat, biodiverzitást – létezésének tiszteletben tartásához és védelemhez, fennmaradáshoz való joga, melyet köteles az állam biztosítani.[387] Franciaországban 2018-ban az alkotmány, valamint a Környezeti Charta átalakítására irányuló reformtörekvést fogalmaztak meg, melynek keretében húsznál több módosító indítványt[388] nyújtottak be a képviselők, többek között az élőlények jogaira, állatok jólétével kapcsolatban, felidézve az ecuadori alkotmányt is.[389] Svájcban 2021-ben vette kezdetét a természet jogainak elismerésére irányuló folyamat, miután öt – eltérő politikai pártba tartozó képviselő nyújtotta be a Szövetségi Gyűlés elé az alkotmány módosítására irányuló javaslatát, mely az embereket megillető egészséges környezethez való jog kimondása mellett a természetet is jogi személyiséggel ruházná fel, alapvetően azonban az összefüggő ökoszisztémák és nem a külön egyedekre nézve.[390]

Egyes országokban az *alkotmánynál alacsonyabb szintű jogszabályok* érintik a természet jogainak kérdését, így Új-Zéland 2017-es 7. számú szövetségi törvénye, amely a Whanganui (maori nyelven Te Awa Tupua) folyó jogi személyiségéről rendelkezik.[391] Abigail Hutchison a

[383] Bár vannak kivételek, mint az Emberi Jogok Amerkiaközi Bíróságának 2017-es OC-23/17 sz. tanácsadó véleménye, melyet a későbbiekben részletesen áttekintünk.
[384] Constitution of the Republic of Ecuador. Published in the Official Register, October 20, 2008. Preamble.
[385] Uo. Chapter two: Rights of the good way of living. Section two: Healthy environment.
[386] Uo. Chapter seven: Rights of nature. Articles 71–74.
[387] Chile Alkotmányozó Konventjének 75. plenáris ülésére benyújtott javaslat. Oficio No. 659. Santiago, 2022. március 25.
[388] Franciaország Nemzeti Közgyűlése, No. CL786. 2018. június 22.
[389] UNITED NATONS HARMONY WITH THE NATURE. *Rights of Nature Law and Policy.* http://www.harmonywithnatureun.org/rightsOfNature/
[390] Adrian SCHMID: *Nature sues: The Rhine and Rigi should be allowed to go to court*. http://files.harmonywithnatureun.org/uploads/upload1085.pdf
[391] Te Awa Tupua (Whanganui River Claims Settlement) Act 2017 No. 7. 20 March 2017.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

helyi őslakos maorik világnézetének szempontjából elemzi a folyó jogi személyiségének tartalmát. Ennek kiindulópontja, hogy a maorik szerint a folyó nem birtokolható, sajátítható ki, hanem saját, önálló értékkel rendelkezik. Ez a felfogás a folyót nem elkülönülő természeti képződményként értelmezi, hanem élő egészként, tekintettel élővilágára, fizikai és metafizikai aspektusaira is. Ez a felfogás – vagyis, hogy a folyó nem lehet tulajdon vagy más jogcímen történő emberi birtoklás tárgya – az őslakosok tradicionális nézeteiből ered, melyben a folyó is mintegy részese az életüknek, maguk is azonosak a folyóval és fordítva. Ebből kifolyólag nem lehet tulajdon tárgya, hiszen az csak valamiféle kívülálló dolog lehet, nem az, mely ilyen mély értelemben integráns része életüknek, identitásuknak. Mindazonáltal természetesen az őslakosokat megilletnek bizonyos jogok a folyó felett, amelyet azonban a kapcsolódó kötelezettségek elismerésével egészítenek ki. A jog nyelvén interpretálva Hutchison a jogi személy bevett intézményéhez – például egy vállalathoz – hasonlítja a folyót, melynek lehetnek saját jogai és felelőssége, tulajdona is akár, illetve perképessége. Mindez alapvetően az érintett emberi személyek, részvényesek, egyéb tagok személyéből eredeztethető, mely hasonló a folyó esetén is, hiszen az érintett törzs szoros kapcsolata alapozta meg a jogi személyiség elismerését. Ugyanakkor alapvető különbség, hogy míg a hagyományos jogi személy antropocentrikus nézetekből vezethető le, a folyó esetén ez sokkal inkább ökocentrikus megközelítésen alapul.[392]

Bár az alkotmány nem deklarálja a természet jogait, hanem csak a környezet védelmének fontosságát emeli ki, Bolíviában két jogszabály is született Földanya jogainak elismerésére. A 071. számú 2010. december 21-én elfogadott „Földanya törvény" (*'Ley de Derechos de la Madre Tierra'*) specifikus jogalanyiságot biztosít a természetnek, míg a 2012. október 15-én elfogadott 300. számú keretjogszabály (*'Ley Marco de la Madre Tierra y Desarrollo Integral para Vivir Bien*') a koncepció előmozdítására irányul. Bár osztom azon álláspontot, mely szerint kívánatos a természet jogainak elismerése, nem tekinthetünk el attól, hogy bizonyos esetekben ez sem jelent automatikus garanciát a magasabb szintű védelemre. Erre hívja fel a figyelmet Lorna Muñoz bolíviai állatjogi aktivista a Harvard Egyetem Latin-Amerikára fókuszáló online magazinjában. Egyrészt bemutatja, hogy a két jogszabály elfogadását kilenchónapnyi tárgyalás előzte meg a kormány, valamint a földművelőket és őslakosokat képviselő koalíció között, melyet egy a jelenlegi két jogszabálynál erősebben környezeti fókuszú tervezet megalkotása zárt le. E tervezet rögzítette többek között, hogy az egyes érdekek ütközése esetén Földanya érdekeit kell szem előtt tartani, illetve kijelölte a gazdaság új irányát, mely eltérne a fosszilis energiahordozók túlzott használatától. A környezetvédők, valamint az őslakosok és képviselőik, szervezeteik számára csalódást jelentett, hogy végül nem ez a tervezet került elfogadásra, hanem az imént említett két jogszabály. Ennek okaként a szerző a kormány kereskedelmi és kitermelési projektjei által képviselt érdekek szolgálatát azonosította. Muñoz szerint további probléma, hogy a jogszabályok ellentmondanak az alkotmány antropocentrikus

[392] Abigail HUTCHISON: The Whanganui River as a Legal Person. *Alternative Law Journal.* Vol. 39, Isuue 3 (2014). 179-181.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

rendelkezéseivel, illetve más törvényekkel. Ezt bizonyítja, hogy 2014-ben a kormány olyan bányászati törvényt fogadott el, mely értelmében a már kiadott engedélyeket és koncessziókat abban az esetben sem kell visszavonni, ha azok ellentétesek a környezeti védelmével, továbbá lehetővé teszi a bányaipar számára a meglévő vízkészlet szinte korlátlan használatát. Ennek káros hatásait bizonyítja Bolívia egykor volt második legnagyobb tavának, a Poopo-tónak eltűnése. További környezeti érdekekkel ellentétes a 2298. számú rendelet, mely enyhít az őslakosok előzetes beleegyezésére vonatkozó követelményeken a szénhidrogén kitermelés megkönnyítésének javára, illetve a 2366. számú rendelet, amely védett területeken is lehetővé teszi a fosszilis tüzelőanyagok kitermelését.[393]

Ugandában 2019-ben került törvény általi elismerésre a termeszét létezéshez, fennmaradáshoz való jogát, melyet az államnak tevékenyen védenie kell. A jogszabály lehetővé teszi a személyek számára a bírói úton történő jogérvényesítést.[394] Alkotmánynál alacsonyabb szintű szövetségi jogszabály elfogadására irányuló javaslat[395] került benyújtásra 2022 májusában, Kanadában is, mely különleges jogi státuszt adna a Szent Lőrinc-folyónak, megkönnyítve annak bírói úton történő jogvédelmét, különösen a szennyvíz, hulladék és vegyi anyagok elhelyezésével, az élővilág kizsákmányolásával szemben.[396] Panama elnöke 2022. február 24-én írta alá azt a jogszabályt, mely a természetet jogi entitásként kezeli, azzal, hogy valamennyi személy – ideértve a vállalatokat is – köteles tiszteletben tartani és megóvni. A természet jogaiként azonosítja a létezéshez, regenerálódáshoz, hatékony és időszerű helyreállításhoz való jogát. Tartalmazza az *'in dubio pro natura'* elvet, mely szerint kétség esetén a környezetre kedvezőbb döntést kell meghozni. A koncepció lehetővé teszi valamennyi természetes és jogi személy számára a természet érdekeinek védelmében történő bírósági és közigazgatási fórumok előtti fellépést.[397] 2022-ben Spanyolországban Európa egyik legnagyobb és leginkább veszélyeztetett sósvízű lagúnájának, a Mar Menor-nak valósult meg a jogi entitásként történő törvényi elismerése.[398]

Bár Muñoz Bolíviára fókuszáló korábban ismertetett cikke óva int minket attól, hogy egy nemzet jogszabályát önmagában, egy koncepció megjelenése miatt túlzottan nagyra értékeljünk, az elfogadás körülménye és a tényleges jogszabályi háttér ismerete nélkül, ez

[393] Lorna MUÑOZ: Bolivia's Mother Earth Laws. Is the Ecocentric Legislation Misleading? *ReVista Harvard Review of Latin America.* February 6, 2023.
https://revista.drclas.harvard.edu/bolivias-mother-earth-laws-is-the-ecocentric-legislation-misleading/
[394] THE GAIA FOUNDATION, *Rights of Nature Gain Ground In Uganda's Legal System.*
https://gaiafoundation.org/rights-of-nature-gain-ground-in-ugandas-legal-system/
[395] HOUSE OF COMMONS OF CANADA, Bill C-271, An Act to give legal capacity to the St. Lawrence River and to provide for measures respecting its protection. First reading, May 5, 2022.
[396] Yann NOPIEYIE: *QS dépose un projet de loi pour protéger le fleuve Saint-Laurent.*
https://journalmetro.com/actualites/national/2820576/quebec-solidaire-projet-loi-proteger-fleuve-saint-laurent/
[397] EARTH LAW CENTER: Panama passes national rights of naturelaw. February 25, 2022.
http://files.harmonywithnatureun.org/uploads/upload1169.pdf
[398] Granting Mar Menor and its basin status of a legal person. Act 19/2022, dated 30th September. Version in force on 3 October 2022. Official Spanish Gazette (BOE) 3rd October, 2022, nº. 237, [p. 135131, 4 pp.].

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

alapvetően nem a természet jogai, mint koncepció hiányossága, hanem sokkal inkább azon probléma megnyilvánulása, amikor a szabályozás elvi alapjai nincsenek összhangban a gyakorlattal. Épp ezért talán még erőteljesebb praktikus jelentőséggel bírnak azon *bírói döntések,* melyekben tükröződik a természet jogalanyiságának elismerése. Erre szolgáltat példát Indiában a Mohd Salim v. State of Uttarakhand eset,[399] melyben a Gangesz és Jamuna folyó jogi entitási jellegét mondta ki Uttarakhand állam Legfelsőbb Bírósága 2017-ben, összhangban a hindu vallás nézeteivel. 2018-ban ugyanez a bírói fórum az állatok jogainak védelméről rendelkezett, melyet az embereket megillető jogokkal egyenrangúnak fogadott el. Ehhez Arnish Tore hozzáteszi, hogy számos állatjogi kérdést nem érintett az ítélet, alapvetően az élő személyek alkotmányos koncepciójának állatokra való kiterjesztését jelenti. Ez azonban csak bizonyos jogokra korlátozódik, mint a méltóságteljes élethez vagy egyenlőséghez való jog.[400] További indiai példa a koncepció bírói ítéletekben való tükröződésére a 2020-ban a Sukhna-tó jogi személyiségének deklarálása, a Pandzsáb és Haryana államok Legfelsőbb Bírósága által.[401] Bangladesben 2019-ben a Turag folyót ismerte el a Legfelsőbb Bíróság jogi entitásnak, kiterjesztve e státuszt az ország többi folyójára is.[402]

A bírói elismerés hatását bizonyítja Kolumbia 2016-tól fejlődő joggyakorlata, melynek kiindulópontja az Alkotmánybíróság azon döntése volt,[403] mely illegális bányászattal szembeni fellépés keretében ismerte el az Atrato folyó jogi személyiségét. 2017-ben a Legfelsőbb Bíróság elfogadta az állatok érző lény-mivoltát és ebből fakadó jogait, melyek a fajok természetes egyensúlyából, biológiai sokféleséghez való hozzájárulásukból ered, az arányosság mentén, nem veszélyeztetve az emberi táplálkozási szükségleteket, orvosi fejlődést, agrár és ipari fejlesztéseket.[404] 2018-ban a büntetőbírósági döntés született a méhek, mint beporzók és így védett entitásként való védelmére nézve,[405] illetve közigazgatási bírósági ítélet rendelte el a Páramo de Pisba terület jogi státuszának elismerését.[406] Ugyanebben az évben a Legfelsőbb

[399] HIGH COURT OF UTTARAKHAND, INDIA, Mohd Salim v. State of Uttarakhand & others, 20 March 2017.
[400] Arnish TORE: *Decoding Uttarakhand HC's judgment on animal rights. The well-intentioned verdict throws up various legal and ecological questions.*
https://www.downtoearth.org.in/blog/wildlife-biodiversity/decoding-uttarakhand-hc-s-judgment-on-animal-rights-61287
[401] PUNJAB & HARYANA HIGH COURT, INDIA, Court on its own motion v. Chandigarh Administration, CWP No. 18253 of 2009 & other connected petitions (P&H H.C).
[402] CLIENT EARTH: *Legal rights of rivers – an international trend?*
https://www.clientearth.org/projects/access-to-justice-for-a-greener-europe/updates/legal-rights-of-rivers-an-international-trend/
[403] CONSTITUTIONAL COURT OF COLOMBIA, Center for Social Justice Studiesetal.v.Presidency of the Republicetal. JudgmentT-622/16 Constitutional Court of Colombia (November 10,2016) The Atrato River Case. Translation: Dignity Rights Project, Delaware Law School, USA.
[404] EL PAÍS: *La Corte Suprema establece que los animales son sujetos con derechos.* https://www.elpais.com.co/colombia/la-corte-suprema-establece-que-los-animales-son-sujetos-con-derechos.html
[405] EARTH LAW CENTER: *Community Toolkit for Rights of Nature.* 5. https://earthlawcenter.squarespace.com/s/Community-Toolkit-for-Rights-of-Nature-n2cr.pdf
[406] EL ESPECTADOR: *Páramo de Pisba, en Boyacá, el primero del país en ser declarado sujeto de derechos.* https://www.elespectador.com/ambiente/paramo-de-pisba-en-boyaca-el-primero-del-pais-en-ser-declarado-sujeto-de-derechos-article-805839/

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

Bíróság kifejezte, hogy az Amazonas folyó jogi személyiségként történő elfogadását, összekötve annak megállapításával, hogy a felelős miniszterek és közigazgatási szervek négy hónapon belül kötelesek rövid-, közép- és hosszútávú cselekvési terveket készíteni az erdőirtással és az éghajlatváltozás negatív hatásaival való fellépés érdekében, valamint öt hónapon belül egy intergenerációs kérdésekre fókuszáló dokumentum elkészítésére. Ezen felül a helyi szervek számára is meghatározta a megfelelő tervezési lépések kivitelezését.[407] 2019-ben bírósági döntések születtek Río Pance folyó,[408] a Cauca folyó,[409] illetve a Coello, Combeima és Cocora,[410] valamint a Río La Plata folyó vonatkozásában is.[411] 2020-ban az ország legnagyobb tava, a Tota-tó jogi személyiségének elismerése valósult meg,[412] illetve a Complejo de Páramos Las Hermosas nemzeti park esetén az élethez és egészséges környezethez való jog deklarálása,[413] majd hasonló ítélet született a Los Nevados nemzeti park[414] és az Isla de Salamanca nemzeti park[415] vonatkozásában is. 2021-ben pedig a Fortalecillas folyó védelemhez, megőrzéshez, fejlesztéshez és helyreállításhoz való jogát ismerte el az illetékes bíróság.[416]

Mint láthattuk, a fenti döntések egy-egy területet, természeti tárgyat, illetve annak ökoszisztémáját – ideértve általánosan az ott élő fajokat – ismerte el leginkább a létezéshez, védelemhez, fejlesztéshez való joggal rendelkező jogi entitásnak. Mindazonáltal 2014-ben Argentínában már egy olyan döntés született, amely egy meghatározott egyedre, Sandrára, az

---

[407] Nicholas BYNER: *Colombian Supreme Court Recognizes Rights of the Amazon River Ecosystem.* https://www.iucn.org/news/world-commission-environmental-law/201804/colombian-supreme-court-recognizes-rights-amazon-river-ecosystem

[408] JURISDICCIÓN ESPECIAL PARA LA PAZ: *La JEP acredita al 'katsa su', gran territorio awá, y al pueblo awá (Unipa) como víctimas del conflicto armado colombiano.* https://www.jep.gov.co/Sala-de-Prensa/Paginas/La-JEP-acredita-al-%E2%80%98katsa-su%E2%80%99,-gran-territorio-aw%C3%A1,-y-al-pueblo-aw%C3%A1-(unipa)-como-v%C3%ADctimas-del-conflicto-armado-colombiano.aspx

[409] SEMANA: *Histórico: declaran al río Cauca como sujeto de derechos.* https://www.semana.com/medio-ambiente/articulo/historico-declaran-al-rio-cauca-como-sujeto-de-derechos/44662/

[410] SEMANA: *El lago de Tota, en Boyacá, fue declarado como sujeto de derechos.* https://www.semana.com/impacto/articulo/el-lago-de-tota-en-boyaca-fue-declarado-como-sujeto-de-derechos---colombia-hoy/57991/

[411] GLOBAL ALLIANCE FOR THE RIGHTS OF NATURE: *Rights of Nature timeline.* https://www.garn.org/rights-of-nature-timeline/

[412] SEMANA: *El lago de Tota, en Boyacá, fue declarado como sujeto de derechos*. https://www.semana.com/impacto/articulo/el-lago-de-tota-en-boyaca-fue-declarado-como-sujeto-de-derechos---colombia-hoy/57991/

[413] SEMANA: *Complejo de Páramos Las Hermosas fue declarado sujeto de derechos.* https://www.semana.com/medio-ambiente/articulo/complejo-de-paramos-las-hermosas-fue-declarado-sujeto-de-derechos/55427/

[414] EL ESPECTADOR: *Parque Nacional Natural Los Nevados es declarado sujeto de derechos.* https://www.elespectador.com/ambiente/parque-nacional-natural-los-nevados-es-declarado-sujeto-de-derechos-article/

[415] EL ESPECTADOR: *Corte Suprema declara sujeto de derechos a la Vía Parque Isla Salamanca*. https://www.elespectador.com/judicial/corte-suprema-declara-sujeto-de-derechos-a-la-via-parque-isla-salamanca-article/

[416] ONDA OPITA: *Rio Fortalecillas: sujeto de derechos.* https://www.ondaopita.com/?p=31568

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

orángutánra fókuszált. Sandra 1986-ban született Németországban, 1994-ben Max nevű hím társával Buenos Airesbe szállították, az állatvédők fellépésének idejére – melynek eredményeként indult az előremutató döntéssel[417] záruló eljárás – magányosan, nem megfelelő életkörülmények között ért az argentin főváros állatkertjében. Elena Liberatori bíró jogi értelemben nem állatnak, hanem nem-emberi személynek nevezte ítéletében Sandrát, akit megilletnek bizonyos jogok, így különösen a megfelelő életkörülményekhez való jog, ezért elrendelte az állatkertből egy számára kedvezőbb feltételeket nyújtó létesítménybe.[418] Sandra ma az Egyesült Államokbeli Floridában él, így az argentin ítélet által kimondott nem-emberi személyi státusza jogi értelemben már nem illeti meg, legalábbis az Egyesült Államokban, bár az otthont adó non-profit szervezet kifejezte jogainak tiszteletben tartását.[419]

8.3. Környezethez való jog és a természet, illetve állatok jogai

A fentiek fényében felmerülhet, hogy a természet, illetve annak elemei önálló jogi személyiségének elismerése miben járul hozzá a környezethez való jog tartalmához. Elsőként úgy vélem, hogy a fent idézett releváns elméleti megfontolások és azok gyakorlati – nemzeti alkotmányokban, szabályozásban és joggyakorlatban való – megjelenései semmiképp sem ellentétesek az ember egészséges környezethez fűződő jogával, mivel alapvetően a természet védelmére, tiszteletére irányulnak, mely nélkül nem realizálható maga a környezethez való jog sem.

Másrészt, bár a fenti elemzés nem volt teljeskörű, de megállapítható, hogy a környezethez való jog nem azonos a természet jogainak koncepciójával. Előbbi egy emberi jog, így fogalmilag elsődlegesen az – akár jövőben élő – embereket illeti meg, utóbbi viszont egy olyan jog, melynek az emberen túlmutató, sokkal szélesebb alanyi köre van. Elfogadva azt, hogy az ember is részese a természetnek, elismerhető az is, hogy a természet jogai fogalmilag tágabb kategóriát alkotnak, mely ugyanakkor összefügg a környezethez való joggal is, leginkább praktikus szempontból. A gyakorlatban – ahogy más jogi személyek esetén is – a háttérben ténylegesen emberek állnak a kikényszerítés mögött, ezért tekinthetők üdvözölendőnek azok a döntések, melyek kifejezték azt is, hogy bármely személyt megillet a bírói és közigazgatási fellépés a természet vagy meghatározott elemeinek védelme érdekében. Ez egyértelműen megkönnyíti a védelem kikényszerítését, akkor is, ha épp nem lelhető fel személyes érintettség, amely sokszor a környezethez való jog érvényesítésének korlátját jelenti.

[417] Poder Judicial de la Ciudad Autónoma de Buenos Aires. "ASOCIACION DE FUNCIONARIOS Y ABOGADOS POR LOS DERECHOS DE LOS ANIMALES Y OTROS CONTRA GCBA SOBRE AMPARO" EXPTE. A2174-2015/0. Ciudad de Buenos Aires, 21 de octubre de 2015.
[418] SEEKER: *Orangutan in Argentina Zoo Wins Right to Freedom.*
https://www.seeker.com/orangutan-in-argentina-zoo-wins-right-to-freedom-1769389036.html
[419] CENTER FOR GREAT APES: *Sandra.*
https://centerforgreatapes.org/orangutan/sandra/

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

Harmadrészt, Sandra, az orángután esete mutatja, hogy a koncepció motiválhat olyan döntést is, amely egy meghatározott állat számára nézve kedvező, nem általánosan egy terület vagy maga a természet részeként, hanem önállóan jelenik meg. Ez különösen fontos olyan esetekben, amikor az állat nem természetes élőhelyén él, illetve nem áll rendelkezésre megfelelő állatjóléti-szabályozás, vagy legalábbis nem elérhető a széleskörű kikényszerítés. Bár e téma számos nyitott kérdéshez vezet, mint az étkezési szokások, fogvatartás, tudományos kutatások, mezőgazdasági, élelmezési érdekek, állatfajok közötti differenciálás, melyeket nem hivatott jelen értekezés részletekbe menően megvizsgálni, nem tartom elképzelhetetlennek a környezethez való jog kiterjesztését egyes meghatározott egyedekre nézve, mely így a fogvatartás körülményein túlmutatóan is védheti a természetes élőhelyeiket és így az adott élőlényeket is.

Ha a természet – és azon belül az állatok – jogait szorosabb értelemben vetítjük a környezethez való jogra, ebből a szempontból is kívánatos a vallási nézetek által kidolgozott, valamint számos őslakos törzs spirituális felfogásában gyökerező elv rögzítése, miszerint az ember részese a környezetnek, nem áll felette, hanem gondnoki pozíciójából fakadóan kiemelt felelősséggel bír. Ehhez kapcsolódik a környezet és elemeinek önálló értéken való elismerése, mely oldja az emberi jogi felfogásból eredő antropocentrikusság problémáját is, amely gondolat szintén nem mond ellent – sőt lényegében azonos – a természet jogainak kimondásával. Épp ezért a környezethez való jog olyan módon történő deklarálása, ahol legalább elvi állásfoglalásként helyt kap ennek kimondása, akár egy közbenső lépés is lehet a jogfejlődés jövőbeli ezirányú folyamatához. Csatlakozom e tekintetben Stone-hoz, aki alapvetően a jogi paradigmaváltás, innováció és kreativitás keretében lehetőséget látott a természet jogalanyiságának deklarálására. A jogi lehetőségek adottak, hiszen létezik a jogi személy intézménye, a kérdés természetesen a morális megalapozás és annak érvényre juttatása, melyben a környezethez való jog eszközként szolgálhat.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

9. fejezet:
Gondolatok a környezethez való jog morális alapjáról

Az értekezés morális jellegű kérdésekre fókuszáló II. részének zárásaként röviden összegzem az itt tett megállapításaimat. Kiindulási pontnak tartom e tekintetben az erkölcs és a jog, egymással összefüggő, sokszor egymást fedő jellegének elfogadását, azzal, hogy alapvetően két külön normarendszerrel állunk szemben. E tényen nem változtat az sem, ha azonos célokat szolgálnak, illetve ha hasonló motiváció áll az általuk diktált követendő magatartás mögött. A különválasztás nem jelenti azt, hogy a jog ne valósíthatna meg morális értékeket, sőt, úgy látom, hogy a két normarendszer önálló létének elfogadása, szoros kapcsolatuk elismerésével párhuzamosan, segíthet a kölcsönös megvalósítás előmozdításában is.

A jogon belül egyes területek, így az emberi jogok és a környezetjog is olyannak bizonyulnak, ahol – elfogadva a vizsgálatban természetszerűen rejlő szubjektivitás tényét – morálisnak tekinthető értékek jelenhetnek meg. Ezek közül elsőként az *emberi méltóságból* indultam ki, amelynek bár nincs nemzetközileg bevett fogalma, hangsúlyosan megjelenik a nemzetközi emberi jogi rendszerben. Ez a környezeti aspektusra vetítve egyrészt megkívánja az *emberhez méltó környezet* megteremtését, illetve önmagában az emberi jogi szemléletmód iránti nyitottságot. Másrészt, kapcsolatban áll az ember *racionalitásával*, melyből kiemelt felelőssége is levezethető. E gondolat összhangban van az általam vizsgált vallási nézetekkel, melyek közül mindben fellelhető volt *az ember gondnoki szerepe*. Ez ugyan *uralmat jelent, de úgy, hogy ahhoz kiemelt felelősség is társul*, azzal, hogy az ember nem áll a természet felett, hanem része annak. E nézetek egyöntetűek voltak a *természet önálló értékén történő elfogadásában* is, illetve a *csoportjogi felfogás* iránit nyitottságban. A katolikus társadalmi tanítás köréből kiemelendő az individuális és kollektív dimenzióval is bíró *közjó* fogalma, melynek széleskörű és aktuális kérdéseket figyelembe vevő értelmezését valósítja meg az Egyház társadalmi tanítása keretében. Ennek figyelemre méltó és üdvözölendő megnyilvánulása a Laudato Si' kezdetű, környezeti tárgyú enciklika, ahol szerepet kap a tudomány és technológia helyes felhasználása, a környezeti és emberi jogi értékek integráns védelme, illetve az öncélú, profitorientált növekedés elvetése is.

Ezt követően rátértem a nemzetközi jogban fellelhető, bizonyos értékeket – mint az emberiség egészét megillető érdekek védelme – érvényre juttatni kívánó nézeteket, melyek egyszerre alkalmasak az államok szuverenitásának korlátozását is megalapozni, illetve fokozni a közös, de megkülönböztetett felelősség elismerét, valamint a környezeti problémák kezeléséhez elengedhetetlen nemzetközi együttműködést. Ezek közül elsőként jelent meg az *emberiség közös öröksége*, mely eredendően nem környezeti célokat szolgált, ám az állami szuverenitás korlátozásának megnyilvánulásaként kiindulásnak tekinthető témánk szempontjából is. Az *emberiség közös érdeke* koncepció azonban még közelebb áll a környezethez való joghoz.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

Elfogadva a fent idézett szerzők azon véleményét, hogy a környezetjog léte is ezen érdeket szolgálja, kiegészítem e gondolatot azzal, hogy a környezethez való jog elismerése is alkalmas lehet az ezen érdek körében történő azonosításra, különösen az *államok közös, de differenciált felelősségének* hozzákapcsolása mellett. Hasonló fogalmat takarnak az *emberiséget közösen foglalkoztató kérdések köre*, amely egy problémaspecifikus, aktuális kihívásokra fókuszáló többlettartalommal gazdagodott. E körben kiemelt az éghajlatváltozás elleni küzdelem, illetve a biológiai sokféleség pusztulása elleni harc, melyek álláspontom szerint a környezethez való jog meghatározó részterületeinek érvényesüléséhez kapcsolódnak álláspontom szerint, így a koncepció gyakorlati szempontból is erősítheti a környezethez való jog deklarálását és megvalósítását. Hasonló praktikus hozadékkal járhat a kulturális és természeti *örökség* védelme is, különös tekintettel utóbbi kategóriára, valamint a vegyes örökség fogalmára nézve. Végezetül mindezen koncepciók közös vonása az államok közötti együttműködés megkövetelése, amely elengedhetetlen a környezethez való jog tényleges érvényesüléséhez, tekintettel a környezeti problémák határon átnyúló jellegére, illetve egyes sérülékeny csoportok – így például őslakosok, fejlődő országok lakosai – védelmére.

Érintettem továbbá a f*enntartható fejlődés komponenseként a nemzedékek közötti és belüli méltányosságot.* Előbbi a környezethez való jog alanyi körének időbeli szélesítését is eredményezheti, tekintettel a jövő nemzedékek érdekeinek védelmére. Annak felvetése, hogy ezen érdekek a jelenben nem azonosíthatók, úgy gondolom, hogy megcáfolható egy minimum követelmény lefektetésével, mely a bolygó legalább olyan állapotban való átörökítése, amelyben mi is kaptuk, kiegészítve a jelenkori állapot folyamatos javításának követelményével. A nemzedéken belüli méltányosság pedig rávilágít a speciális igényű, környezeti ártalmakkal szemben sérülékeny személyek és csoportjaik védelmére, mely a környezethez való jog különleges jogalanyainak azonosítási lehetőségét alapozza meg. E kérdésekre a későbbiekben még visszatérek, bár előre bocsátható, hogy e sérülékeny csoportok igényei és jogai meghatározzák az állam és további kötelezettek feladatainak tényleges tartalmát is. Végezetül röviden felvetettem az új jogosultságok lehetőségét, különös tekintettel a *környezet jogai koncepcióra* nézve, mely a nemzetközi jogban még nem jelent meg hangsúlyosan, de belső jogi megjelenése figyelemre méltó, hiszen nemzeti alkotmányok, jogszabályok és bírói döntések sora mutatja egyre szélesebb körű elfogadottságát. Ezek nézetek környezethez való jogra történő vetítése segíthet a túlzottan antropocentrikus nézőpont ellensúlyozására, legalább a környezet önálló értékének elismerése által.

Összegezve tehát, ha együttesen nézzük a vizsgált egyházi tanításokból és a morálisnak tekinthető koncepciókból levezethető gondolatokat, a következők emelhetők ki a környezethez való jog szempontjából:

- Ember gondnoki szerepe és az ebből fakadó felelőssége;

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

- Közjó gondolata;
- Környezet önálló értékének elismerése;
- Rendszerszintű gondolkodás;
- Tudomány és technika helyes felhasználása, pusztán gazdasági jellegű érdekek háttérbe szorítása.
- Államok szuverenitásának – morális – korlátai;
- Aktuális problémák kiemelése (éghajlatváltozás, biológiai sokféleség pusztulása);
- Közös, de megkülönböztetett felelősség elve;
- Jövő nemzedékek érdekeinek védelme;
- Csoportjogi felfogás.

Ezen megállapítások nem önmagukban állnak értekezésem rendszerében, hanem egyrészt alátámasztja a környezethez való jog globális deklarálásának szükségességét, másrészt számos olyan elemet levezethetünk belőle, melyek irányadók lesznek a későbbiekben, a jog tartalmi elemeinek meghatározása körében.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

III. Rész: Az emberi jogok nemzetközi rendszere és a környezeti szempontok megjelenése

10. fejezet: Megjelenik-e a környezethez való jog a nemzetközi jogok globális rendszerében?

Az értekezés első felében az emberi jogok területét az eszmei háttér feltárására, valamint a jog és az erkölcs közötti kapcsolatrendszer dinamikája szempontjából vizsgáltam, tekintettel a környezethez való jog emberi jogi mivoltára. Ennek keretében az egyik legfontosabb kiindulópont az volt, hogy a jog maga és különösen az emberi jogok – amelyek közé sorolom a környezethez való jogot is – erkölcsi értékeket hordoznak, összefüggésben az emberi méltóság meghatározó szerepével. Mindazonáltal láthattuk, hogy a környezethez való jog esetén a vizsgált vallási nézetek egyértelműen túlmutattak az emberközpontú felfogáson, míg számos nemzetközi jogi koncepció épül a jövő nemzedékeinek védelmére. A morális elemzés következtetéseinek szem előtt tartása mellett az értekezés jelen fejezete kifejezetten az ENSZ emberi jogi rendszerével összefüggésben keresi a környezethez való jog megjelenését vagy legalább a környezeti szempontok beépítését. Ez egyúttal alátámasztja a fenti erkölcsi kérdések körbejárásának szükségességét is, hiszen láthattuk, hogy a nemzetközi jogban viszonylag egyértelmű módon megfogalmazásra került, az emberi jogok mindenkit emberi mivolta által, egyenlő módon, méltóságából fakadóan illetnek meg, amelynek biztosítása egyúttal értékeket is hordoz, mint az igazságosság vagy a béke.

Mint a bevezetésben is jeleztem, az értekezés széles körben kívánja megvizsgálni az aktuális nemzetközi jogi környezetet. Ennek keretében a nemzetközi jogon belül áttekintjük az emberi jogok és a környezetjog területét, ezek közötti összefüggést keresve. Előbbi vonatkozásában indokoltnak tartom a globális szint, azon belül is az ENSZ keretében történő jogfejlesztés, illetve jellemző tendenciák különálló vizsgálatát a regionális emberi jogi rendszerektől. Mindazonáltal hozzá kell tenni, hogy mind az emberi jogok és a környezetjog, mind az emberi jogok globális és regionális szintje között is figyelembe kell venni a fennálló kölcsönhatásokat, mely jelenség az értekezés szempontjából több következménnyel jár. Egyrészt – amit az értekezés későbbi fejezetében részletesebben megvizsgálunk – a nemzetközi környezetjog szabályainak betartása hozzájárulhat a környezethez való joghoz kapcsolódó kötelezettségek megállapításához. Másrészt elképzelhető, hogy egyes emberi jogokra hatással vannak a környezeti szempontok, e kapcsolódási pontról úgy vélem, hogy egyúttal annak bizonyítékai is, hogy a környezethez való jog – mint általában az emberi jogok –, interakcióban áll több nemzetközi jogi területtel is.

Az emberi jogok közötti kapcsolatrendszer vizsgálata nem áll ellentétben azok oszthatatlan mivoltával. Bár maga az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata nem használja az oszthatatlan

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

(*'indivisible')* kifejezést, az emberi jogok veleszületett méltóságból fakadó mivoltának elismerésével lefektette az oszthatatlanság alapjait. A későbbi években a kifejezés megjelent más ENSZ dokumentumokban, így az 1993-as Bécsi Nyilatkozat[420] kinyilvánította, hogy minden emberi jog univerzális, oszthatatlan, egymástól függő,[421] valamint összekapcsolt.[422] A nemzetközi közösségnek e jellemzőkre tekintettel kell kezelnie és megvalósítania az emberi jogokat, figyelemmel a nemzeti és regionális szinten tapasztalható történelmi, kulturális és vallási háttérre.[423] Már ebből a megfogalmazásból következik, hogy az univerzális és oszthatatlan jelleg megköveteli a jogok egymással való kapcsolatrendszerének figyelembevételét. Ennek fényében nem befolyásolja negatívan az emberi jogok oszthatatlan jellegének elismerését, ha egy adott jogot megvizsgálunk más jogokkal való viszonya szempontjából, figyelemmel azok kölcsönhatására.

Érdemes azonban mélyebbről is megnézni, hogy a fent említett jellemzők valójában miként definiálhatók, illetve értelmezésük milyen következményeket szül. Daniel J. Whelan az emberi jogok egymástól függő jellege körében megállapítja, hogy az egyúttal feltételezi a jogok közötti különbségek felismerését is, amely lehetőséget teremt a különféle kategóriák kialakítására, mint a polgári és politikai jogoké vagy a gazdasági jogoké. E csoportalakítás nem jelenti a közöttük fennálló összefüggés tagadását, erre példaként említi a mozgás szabadságát, mint polgári jogot, amely elengedhetetlen más jogok – mint a gyülekezési szabadság, a választójog vagy a munkához való jog – gyakorlásához.[424] Az angol *'interdependent'*, vagyis „egymástól függő" kifejezés egyik oldalról elismeri a jogok közötti határvonalat, úgy, hogy mellette figyelembe veszi, a gyakorlatban – és ebből kifolyólag az elméletben – sem választhatók el egymástól, ahhoz, hogy a jogalanyok élni tudjanak egy meghatározott emberi joggal, számos másik jog megfelelő biztosítására is szükség van. Whelan szerint az *'interrelated'* vagyis „összekapcsolódó" vagy még inkább „összekapcsolt" jelleg hasonlóan a jogok egymástól függő mivoltához, elismeri, hogy bizonyos emberi jogok között szoros összefüggés áll fent és tekintettel van azok nemzetközi szinten történő intézményes kinyilvánítására, amely egyúttal nem csak a hasonlóságok, hanem a különböző tulajdonságok létének elfogadását is jelenti. Ezt a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának és a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának hasonló módon, de mégis külön egyezményben történő elfogadása kiválóan szemlélteti.[425]

---

[420] Vienna Declaration and Programme of Action. World conference on Human Rights, Vienna 14-25 June 1993. A/CONF.157/23. [továbbiakban: Bécsi Nyilatkozat].

[421] Az angol *'interdependent',* valamint a francia *'interdépendant'* kifejezéseket a jogok megvalósításának egymástól függő mivoltára tekintettel fordítottuk magyarul egymástól függőnek.

[422] Az angol *'interrelated'* ismert *'interconnected'* kifejezésként is, amelyhez hasonló a francia *'interconnecté'* kifejezés. Az összekapcsolt magyar fordítást az egyes nemzetközi dokumentumokban történő összekapcsolódó megjelenésre tekintettel használjuk e formában.

[423] Bécsi Nyilatkozat, 5. pont. 5.

[424] Daniel J. WHELAN: *Indivisible Human Rights – A History.* Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2010. 3.

[425] Uo. 4-6.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

A fentiek fényében az alábbi szempontok szerint vizsgáljuk meg a környezethez való jogot az emberi jogok nemzetközi rendszerében. Egyrészt elfogadom az emberi jogok *oszthatatlan* jellegét, az *egymással összefüggő* és *egymástól függő* mivoltuk mellett. Erre azért is fontos ügyelni, mert a környezethez való jog alapjai az emberi jogok globális rendszerében évtizedeken keresztül sokkal inkább más jogokhoz kapcsolva, indirekt módon jelentek meg. Ennek keretében számba vesszük azokat az emberi jogokat, amelyek biztosítása szükséges a környezethez való jog megvalósításához. Itt fontos leszögezni, hogy noha, mint látni fogjuk, sok esetben mutatnak rokon vonásokat e jogok, az nem jelenti azt, hogy azonosak volnának egymással. Továbbá azt is rögzíteni kell előzetesen, hogy az egyik jog megvalósítása nem feltétlenül jár kéz a kézben a másik, a környezethez való jog megfelelő módon történő garantálásával. Mindazonáltal a jelen alfejezetekben folytatott elemzés elengedhetetlen, hiszen az emberi jogok vizsgálata nem volna helyes és a gyakorlati életben való realizálással ellentmondana, ha önmagukban, más jogokkal fennálló kölcsönhatásainak figyelembevétele nélkül történne meg.

Röviden még kitérek a Karel Vasak által megalkotott generációs besorolásra, mely alapján az emberi jogok felismerésük ideje szerint három csoportba sorolhatók, összhangban a francia forradalom jelszavaival. Az első generációt az állam domináns – de nem kizárólagos – tartózkodási kötelezettségét megkívánó polgári és politikai jogok alkotják (*„szabadság”*). A másodikban az állam aktívabb fellépését eredményező gazdasági, szociális és kulturális jogok (*„egyenlőség”*). A harmadik generációt a szolidaritási jogok teszik ki („*testvériség”*), mely körébe sorolja az egészséges és kiegyensúlyozott környezethez való jogot, illetve az emberiség közös örökségéhez fűződő jogot. E kategória erősen kötődik a közösségi szellemiséghez, végrehajtásuk nem kizárólag az állam kötelezettségeit követeli meg, hanem mindenkinek, ideértve az egyéneket vagy a magánszféra egyéb szereplőit is, együttes erőfeszítését kívánja meg realizálásuk.[426] Az ide tartozó jogok megítélése vegyes, Balogh Zsolt szerint alapjogok is sorolhatók e körbe, mint az egészséges környezethez való jog vagy az információs önrendelkezési jog, de több esetben inkább csak kiváltságokat fogalmaznak meg, mint a békéhez, fejlődéshez, humanitárius segítséghez való jog. Ezek azért nem tekinthetők valódi jognak, mert bizonytalan a jog tartalma, alanyai és kötelezetti köre.[427] Sulyok Gábor a nemzetközi jogban is megjelenő *soft law* jelenségéhez hasonlítja e jogokat. Alanyi kör tekintetében utal a megosztottságra, mivel – bár nem abszolút jelleggel – megállapítható, hogy egyes jogok egyéni jellegűek, mint a kommunikációhoz, humanitárius segélyhez való jog, míg mások, így a békéhez vagy az egészséges környezethez való jog, megjelennek kollektív és individuális jelleggel is. Egyes jogok pedig kifejezetten csak csoportjogi dimenzióban értelmezhetők, mint a fejlődéshez való jog. Ezen felül a kötelezetti kör általában túlmutat az

[426] Karel VASAK: Human Rights: A Thirty-Year Struggle: the Sustained Efforts to give Force of law to the Universal Declaration of Human Rights. *UNESCO Courier*, 30:11 (1977). 29.
[427] BALOGH 2013. *i. m.* 22-23.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

államon, megkövetelve a nemzetközi közösség együttműködését, de további szereplők is felmerülhetnek ezen az oldalon, úgy, hogy nemzetközi jogalanyiságuk nem feltétlenül van, ezzel nehezítve a harmadik generációs jogok kötelezetti körének behatárolását. A tartalmat övező bizonytalanságot szintén a kategória elismerését nehezítő faktornak tartja, mely tekintetében nagy szerepe lehet a nemzetközi bírói esetjognak, sőt a nemzeti jogalkotásnak is. Mindazonáltal úgy véli, hogy bizonyos harmadik generációs jogok, így különösen az egészséges környezethez való jog, már olyan jogfejlődésen ment keresztül, mely által jogi normának tekinthető.[428]

Elfogadva a generációs besorolás didaktikai értékét, alapvetően tartózkodom a környezethez való jog ilyen jellegű következetes kategorizálásától. Ez egyrészt fakad jog speciális jellegéből, mert bár az elismerés ideje tekintetében valóban harmadik – sőt akár negyedik – generációhoz tartozóvá tehetné, úgy gondolom, túlzottan szoros kapcsolatban áll egyes polgári jogokkal – mint az élethez, méltósághoz való jog –, valamint politikai jogokkal, tekintettel procedurális oldalára. Ezen összefonódás mellett, egyes második generációs jogok elengedhetetlen feltételei a környezethez való jog biztosításának. Mindez természetesen összhangban áll azzal a ténnyel, hogy a generációs besorolás alapvetően nem tekinthető vegytiszta kategóriák rendszerének, Kardos Gábor az állam aktív magatartását előtérbe helyező gazdasági, szociális és kulturális jogokkal összefüggésben rávilágít arra, hogy ott is találkozhatunk az állam negatív kötelezettségével, például a szakszervezeti szabadság körében.[429]

Különösen elgondolkodtató Satvinder Juss véleménye, aki a felosztás alkalmazásában azt a téves benyomást látja, hogy az emberi jogok egyfajta háromrészes sorrendben foghatók fel, mely koncepcionálisan is növeli a fejlődő és fejlettnek tekinthető országok közötti szakadékot. Sőt, arra is rávilágít, hogy e kategóriák eltérő tartalommal bírnak a Világ különböző részei számára, ezt támasztja alá Kína 1991-ben megfogalmazott álláspontja, mely szerint a fejlődéshez való jog – melynek láthattuk, jogi jellegét egyes szerzők megkérdőjelezik – a fejlett országok aspektusából harmadik generációs, míg a fejlődő országokéból inkább első generációs. Juss úgy véli, hogy a két felfogás közötti alapvető különbség, minként értelmezik az emberi jogokat. A klasszikus, nyugati szemléletű felfogás alapvetően az egyéni koncepcióból indul ki, melyben az ember elvont absztrakt individuum, ezzel szemben említi Afrikát, ahol jellemzőbb a társadalom organikus jellegűként történő felfogása, mely megjelenik az emberi jogok esetén is.[430] Juss ennek fényében megállapítja, hogy bizonyos esetben a felosztás alkalmazása diszkriminatív lehet a fejlődő országokkal szemben, ennek elkerülése

[428] SULYOK Gábor: Harmadik generációs emberi jogok. In.: LAMM Vanda (szerk.): *Emberi Jogi Enciklopédia.* Budapest, HVG-ORAC, 2018. 366-367.
[429] KARDOS Gábor: A gazdasági, szociális és kulturális jogok néhány sajátossága – egy megközelítés. *Magyar Tudomány,* 2003/10. 1279.
[430] Satvinder JUSS: The Coming of Communitarian Rights: Are Third-Generation Human Rights Really First-Generation Rights. *International Journal of Discrimination and the Law*. Vol. 3, no. 3. (1998). 159-162.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

érdekében újra kell értelmezni, morális és természetjogi alapokon az emberi jogokat, hogy valóban univerzális jellegűvé válhassanak, amellett, hogy az individualista emberkép mellett közösségi megfontolások is érvényre jutásra kerülnek.[431] Hasonló módon elveti a felosztás alkalmazását, Fausto Pocar, mivel ez ellentmond azzal a felfogással is, mely értelmében az emberi jogok az emberi lényekkel veleszületettek, nem felismerésük vagy deklarálásuk által válnak joggá.[432] John C. Mubangizi szerint alapvetően az emberi jogok bármilyen formájú kategorizálása káros lehet, elválasztja egymástól a jogokat, így az emberi jogok oszthatatlan, univerzális és egymással összefüggő jellegének elismerése ellen hat, bár önmagában nem veti el teljesen a felosztások alkalmazását, mivel elősegítik az emberi jogokról alkotott gondolkodást, párbeszédet és a különböző perspektívák megismerését.[433]

Mindezek alapján a következőkben a környezethez való jogot önálló jogként értelmezve vizsgálom meg, a más jogokkal fennálló organikus kapcsolatára, valamint a környezeti kérdések ENSZ emberi jogi dokumentumokban való megjelenésére tekintettel. Előzetesen is szükségesnek tartom kiemelni, hogy e kapcsolat megléte nem jelenti azt, hogy a környezethez való jog más jognak – például az élethez való jognak – részjogosultsága lenne, vagy abból lenne kívánatos a levezetése, „önállósulása". A fent ismertetett érveket elfogadva nem törekszem a generációs besorolás alkalmazására sem, hanem alapvetően egy rendszerként értelmezem az emberi jogokat, melyen belül egymással kapcsolatban álló, bizonyos esetben hasonló, míg máskor eltérő tulajdonsággal bíró elemekkel találkozhatunk. Ennek fényében térünk rá azon jogok azonosítására, melyek szorosan összefüggnek a környezethez való joggal.

[431] Uo. 174.
[432] Fausto POCAR: Some Thoughts on the Universal Declaration of Human Rights and the Generations of Human Rights. *Intercultural Human Rights Law Review*. vol. 10 (2015). 43-47.
[433] John C. MUBANGIZI: Towards a new approach to the classification of human rights with specific reference to the African context. *African Human Rights Law Journal,* Vol. 4., No. 1. (2004). 96-101.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

11. fejezet: Környezeti szempontok az ENSZ emberi jogi dokumentumaiban

Bár a környezeti problémák felismerése, a környezethez kapcsolódó jogosultságok, kötelezettségek megfogalmazása vagy önmagában a környezetre, annak elemeire történő utalás – történeti okokból érthető módon – nem lelhető fel a második világháborút követően elfogadott emberi jogi aktusokban, ez nem jelenti azt, hogy a későbbi évek kreatív jogértelmezése alkalmanként ne teremtett volna lehetőséget ezek beemelésére akár az ENSZ emberi jogi rendszerébe. Utóbbi alatt elsősorban a két Nemzetközi Egyezségokmányt értjük, valamint egyes specifikusabb jellegű, meghatározott csoportokra irányuló szerződéseket, mint a Nőkkel szembeni megkülönböztetés minden formájának felszámolásáról szóló egyezmény vagy a Gyermekek Jogairól Szóló Egyezmény. Fontos megjegyezni, hogy a Nemzetközi Emberi Jogi Kódexet alkotó dokumentumok még távol járnak – megszületésük korából fakadóan is – a környezethez való jog akár csak implicit deklarálásától, noha kezdeti – bár távoli – lépésnek tekinthetők. Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata – mely, mint elfogadási formája is mutatja – nem volt jogilag kötelező jellegű és elsősorban polgári és politikai jogokat, valamint gazdasági, szociális és kulturális jogokat deklarált, melyek 1966-ban kötelező erővel jelentek meg a két Egyezségokmányban. A kötelező erővel bíró ENSZ emberi jogi dokumentumok közül kifejezetten csak a Gyermekek Jogairól szóló Egyezmény utalt a gyermekek lehető legjobb egészségi állapotához való jogával[434] összefüggésben arra, hogy a részes államoknak e jog biztosítására vonatkozó lépéseik megtétele során figyelemmel kell lennie a természeti környezet szennyezésével járó veszélyekre.[435]

John H. Knox, emberi jogokkal és környezettel foglalkozó különleges jelentéstevő munkájában[436] kifejezte, hogy az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának elfogadásakor egészen más volt a nemzetközi és belső jogi háttér, hiszen a Nyilatkozat inspirációjaként szolgáló nemzeti alkotmányok sem említették meg a környezeti jogosultságokat. Akkoriban még korlátozottan kezdődött meg az emberi tevékenység környezetre gyakorolt káros hatásainak felismerése, amelyet később a tudományos ismeretek bővülése támasztott alá, összefüggésben a hatvanas évektől erősödő környezeti mozgalmakkal. Ezek természetesen hozzájárultak a belső jog e területen kibontakozó fejlődéséhez és a nemzetközi jogfejlődésre is hatással voltak, mely elsősorban az értekezés későbbi fejezetében részletesen bemutatott kötelező erővel nem bíró környezeti dokumentumokban öltöttek testet. Az említett folyamatok eredményeként egyre egyértelműbbé vált az emberi jogok és a környezetvédelem közötti szoros összefüggés léte. Ez egyrészt arra vezethető vissza, hogy az emberi jogok a méltóság, egyenlőség és szabadság értékein alapulnak, melyek megvalósításához megfelelő természeti

[434] Gyermekek Jogairól szóló Egyezmény. 24. cikk. 1. pont.
[435] Uo. 24. cikk. 2. pont. c) alpont.
[436] John H. KNOX: *Report of the Independent Expert on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment. Preliminary report.* 2012. december 24. A/HRC/22/43.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

környezetre is szükség van. Másrészt a hatékony környezetvédelem eléréséhez elengedhetetlen az egyes emberi jogok megfelelő érvényesülése. Ezen eredendően összefüggő szoros kapcsolat felismerése két formában ölthet testet: egyrészt a környezethez való jog – egyes jelzőkkel, mint egészséges, biztonságos, kielégítő vagy fenntartható, kiegészített – új normában történő deklarálása, másrészt a korábban felismert jogokkal – különösen az élethez való joggal – való kapcsolat vizsgálata.[437]

A különleges jelentéstevő ezeken felül feltételezi, hogy amennyiben az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata ma született volna meg, biztosan deklarálta volna a környezethez való jogot, melynek oka egyrészt a nemzeti alkotmányokban, másrészt a regionális dokumentumokban kereshető.[438] Sumudu Atapattu utóbbi gondolattal összefüggésben írja, hogy az ENSZ úgy tűnik, lemaradásban van a regionális dokumentumokhoz és nemzeti alkotmányokhoz képest, így e területen elsősorban az Emberi Jogok Bizottsága és a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottsága által, tulajdonképpen más emberi jogokkal a környezeti kérdésekkel összefüggésben kifejtettek tekinthetők releváns jogfejlesztő tevékenységnek, mely során kreatívan értelmezik az érintett rendelkezéseket.[439]

Az ENSZ égisze alatt született emberi jogi dokumentumok esetén elsősorban tehát inkább úgy lelhető fel a kapcsolat a környezethez való joggal, pontosabban inkább a környezeti problémák hatásainak figyelembevételével, hogy más, korábban deklarált, valamiképpen kapcsolódó emberi jogok kreatív értelemzése során ismerik fel ezen összefüggést. Ennek vizsgálata egyúttal elvezet bennünket a környezethez való joggal szoros kapcsolatban álló más emberi jogok azonosításához is, melyet ennek fényében – elsősorban az ENSZ dokumentumaira, ideértve a későbbiekben külön elemzésre kerülő *soft law* aktusok releváns rendelkezéseit, kitekintve a regionális aktusokra[440] is – a következőkben elemzünk részletesen. Ezt megelőzően azonban szükséges kitérni a – főleg angol nyelvű szakirodalomban – fellelhető, a környezethez való jog más emberi jogokkal való kapcsolatának szempontjából történő vizsgálata esetén nem elhanyagolható terminológiai kérdésekre.[441]

[437] KNOX 2012 *i. m.* 4-5. 7-11
[438] Uo. 14. pont. 6.
[439] Sumudu ATAPATTU: Environmental Rights and International Human Rights Covenants. In.: Stephen J. TURNER–Dinah L. SHELTON–Jona RAZZAQUE–Owen MCINTYRE–James R. MAY (eds.): *Environmental Rights–The development of standards.* Cambridge, *Cambridge* University Press, 2019. 18, 20–21.
[440] Bár a környezethez való jog, mint emberi jog regionális nemzetközi jogi megjelenésének külön fejezetet szánunk, már a globális szint vizsgálata során szükségesnek tartom az esetleges hasonlóságok, vagy épp különbségek és a fennálló kölcsönhatás figyelembe vételét.
[441] A következőkben elsősorban az angol nyelvű ENSZ dokumentumok és a releváns szakirodalom szóhasználatát vizsgáljuk meg, a magyar nyelvű kifejezésekkel összefüggésben.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

2019-ben az ENSZ Környezetvédelmi Programja (UNEP) jelentést[442] adott ki, mely az úgynevezett *'environmental rule of law*', vagyis környezeti jogállamiság vagy joguralom[443] kérdéseire fókuszálva említi az *'environmental rights'* kategóriáját, mely nem feltétlenül azonos a környezethez való joggal, bár a két fogalom – az angol *'right to environment'* és az *'environmental rights'* – kétségkívül szorosan összefügg egymással. Dinah Shelton felidézi, hogy egyes elméletek szerint a környezeti problémák emberi jogi kategóriákhoz kötődnek, mivel a környezet védelmének pozitív hozadéka az ember életminőségének fejlesztése. E felfogással szemben az az ellenérv hozható fel, hogy az ember részese a komplex globális ökoszisztémának, annak megóvása nem csak az embernek nyújtott értéke, hanem saját, önértéke alapján is indokolt. Az ezt felismerő és érvényre juttatni kívánó felfogásban az emberi jogok alá vannak rendelve a környezet, mint egész védelmének. Bemutat egy harmadik nézetet is, melyben a környezetvédelem és az emberi jogok azonos háttérben húzódó értékekben és célokban osztoznak, átfedés van köztük, de nem azonos területet jelentenek. E harmadik nézet több alternatívát sorakoztat fel annak érdekében, hogy az emberi jogi szemléletmód és a környezet védelme közötti összefüggést megteremtse. Egyrészt, a környezeti problémák már elismert emberi jogokkal összekapcsolva is kezelhetők, ilyen például az élethez való jog, személyes biztonsághoz, egészséghez, élelmiszerhez való jog. Másrészt bemutatja, hogy a nézeten beüli köztes álláspontot képviselők felvetették a környezeti jogosultságok (*'environmental rights')* kategóriáját, mely egyrészt a környezet jogait (*'rights of the environment'*) és a környezethez kapcsolódó jogokat (*'rights to the environment'*) is jelenti, szorosan alapozva az eljárási jellegű jogosultságokra. Harmadrészt, megemlíti a legambiciózusabb koncepciót, mely kifejezetten a környezethez való jog fogalmát használja (*'right to environment'*).[444]

A környezetvédelem és az emberi jogok közötti szoros kapcsolatot más munkájában is hangsúlyozta Shelton, megjelölve az összekapcsolás négy módszerét. Egyrészt elképzelhető,

[442] UNITED NATIONS ENVIRONMENT PROGRAMME: *Environmental Rule of Law: First Global Report (2019).* https://bit.ly/39nlykz

[443] Tóth J. Zoltán a jogállamiság fogalmát használja, utalva arra is, hogy formális és materiális tartalommal is bírhat a fogalom (TÓTH J. Zoltán: A jogállamiság tartalma. *Jogtudományi Közlöny*, 2019/5. szám, 197–212.). Jakab András szinonimaként használja egy tanulmányában a jogállam (a német eredetű '*Rechtsstaat*' kifejezés alapján) és a joguralom (az angolszász eredetű *'rule of law'* alapján) kifejezéseket (JAKAB András: Jogállamiság és terrorfenyegetés. Az alkotmány normativitásának és az életmentő kínzás megengedhetőségének kérdése. *A világ mi magunk vagyunk… Liber Amicorum Imre Vörös.* Budapest, HVG-ORAC, 2014. 240–263.). Chronowski Nóra szintén a jogállamiság fogalmát használja és vizsgálja, mint alkotmányos alapelvet (CHRONOWSKI Nóra: Jogállamiság – gondolatok a magyar és az európai uniós jogfejlődésről. *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás,* 2016/4, 32–42.). Varga Csaba a joguralommal – jogállamiság fogalmakkal összefüggésben utal arra, hogy előbbi az angolszász hagyományokhoz köthető fordítás, utóbbi pedig kontinentális gyökerű, de a mögöttük húzódó gondolat azonos (VARGA Csaba: Jogállamiság: egy éthosz dilemmája. Átmenetek és összehasonlító jelenkori történeti tapasztalatok. *Társadalomkutatás,* 29. szám., 2011. 287–302). Ennek fényében a jogállamiságot és joguralmat szinonimaként használjuk e dolgozatban, azzal, hogy a fordítások közötti eltérő tartalom, illetve önmagában a jogállamiság tartalmi elemzése szétfeszítené a dolgozat kereteit, ezért a továbbiakban az idézett UNEP jelentés által társított – környezettel összefüggő – tartalom elemzésére fókuszálunk.

[444] Dinah SHELTON: Human Rights, Environmental Rights, and the Right to Environment. *Stanford Journal of International Law,* Vol. 28, no. 1. (1991). 104-105.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

hogy a környezeti érdekek képviselete céljából már meglévő, nemzetközi jogban megjelenő garanciákat építenek be a környezeti jellegű szabályokba, olyan emberi jogokra alapozva, amelyek a környezetvédelem célját szolgálhatják, függetlenül attól, hogy más emberi jogok élvezetéhez miként járulnak hozzá. E módszer leginkább az egyesülés szabadságára, információhoz való jogra helyezi a hangsúlyt, mely nem feltétlenül érinti az emberi egészség és jól-lét érdekeinek szolgálatát. Az érvényesítés szempontjából hosszú távon nem megfelelő nemzetközi szinten, összehasonlítva már fejlettebb emberi jogi mechanizmusokkal. Másik módszer a már meglévő emberi jogok és intézmények, garanciák felhívása akkor, amikor azok élvezete potenciálisan veszélybe kerül valamely környezeti okra visszavezethetően. E módszer előnye a meglévő emberi jogi mechanizmusok igénybevételének lehetősége, hátránya, hogy egyértelműen antropocentrikus. A harmadik módszerként a környezethez való jog teljes, önálló jogként történő nemzetközi szintű elismerését említi, mely nem csak antropocentrikus megközelítésen alapul, hanem a környezet hosszútávó fenntarthatósági és ökológiai tényezőit is figyelembe veszi. A negyedik módszer a környezetet érintő emberi jogi kérdésekkel összefüggésben a kötelezettségekre helyezi a hangsúlyt.[445]

Látható, hogy a környezethez való jog nem feltétlenül azonos azzal, amit az angol terminológia ’*environmental rights’*-nak nevez, ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy utóbbi tekintetében sem teljesen egységes a meghatározás, hiszen, mint fent is láthattuk, egyes szerzők szerint, mint Shelton, tág értelemben magában foglalhatja környezet jogait és a környezethez kapcsolódó jogokat. Mások, így Alan Boyle, olyan értelemben is használják ezt a kifejezést, mint a környezet jogai, összefüggésben az emberi érdekeket előtérbe helyező antropocentrikus felfogás és a környezetet – önálló értéke alapján, az emberek érdekeitől függetlenül elismert – középpontba helyező ökocentrikus koncepció közötti különbség vizsgálatával.[446] Vannak, akik az *’environmental rights’* kifejezés alatt a környezethez való jog eljárási oldalaként is ismert jogosultságokat értik, így Luis E. Rodriguez-Rivera, aki a széles értelemben vett környezethez való jog (*’the expansive right to environment’*) részének tekinti e jogosultságokat, megkülönböztetve a környezet jogaitól (*’right of environment’*).[447]

Az értekezés nem hivatott eldönteni, hogy mit értünk az *’environmental rights’* kategóriája alatt, ugyanakkor a környezethez való jog vizsgálatának szempontjából az alábbiakban, abban az értelmében használjuk, hogy mely környezeti jellegű jogosultságokkal azonos és nem a környezet jogaiként. Ezzel nem kívánom azt kifejezni, hogy ez a helyes jelentéstartalom, ugyanakkor ez az értelmezés segíthet a környezethez való jog más jogoktól való tartalmi elhatárolásában és a kapcsolódó jogok azonosításában is. Tehát a következőkben a környezeti

[445] Dinah SHELTON: Environmental Rights. Idézve: Svitlana KRAVCHENKO–John E. BONINE (eds.): *Human Rights and the Environment.Cases, Law, and Policy.* Durham, Carolina Academic Press, 2008. 11-12.
[446] Alan BOYLE: Human rights or environmental rights? A reassessment. *Fordham Environmental Law Review,* vol 18., no. 3. (2007). 472-473.
[447] Luis E. RODRIGUEZ-RIVERA: Is the Human Right to Environment Recognized under International Law - It Depends on the Source *Colorado Journal of International Environmental Law and Policy,* Vol. 12, no. 1 (2001). 15-16.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

jogosultságok nem feltétlenül azonosak a környezethez való joggal, mint önálló emberi joggal, inkább más jogokból vezethetők le, tekintettel az azok élvezetét befolyásoló környezeti tényezőkre.

Ha megvizsgáljuk a fent említett UNEP jelentésben foglalt jogosultságokat, láthatjuk, hogy sokkal inkább olyan jogokat határoz meg, melyeknek környezeti színezete lehet, olyan aspektusai, melyek relevánsak lehetnek a környezeti helyzet függvényében. Ezt alátámasztja, hogy – mint az alábbiakban látni fogjuk – sok nevesített jog esetén fogalmilag nehezen elképzelhető, hogy a környezetet illesse meg. Mindazonáltal a fogalmi tisztázás fényében mégis alkalmas kiindulási pont lehet a jelentés a környezethez való joggal összefüggésben álló emberi jogok azonosításához. Ehhez azonban szükséges annak lefektetése, hogy az alább felsorolt jogok közül van olyan, amely akár a környezethez való jog részét is képezheti, mint a vízhez való jog. Mások sokkal inkább csupán kapcsolódnak ahhoz, de összevonásuk a környezethez való joggal túlzottan szélessé és nehezen meghatározhatóvá tenné nem csak tartalmát, hanem az alanyi kört is, erre példát szolgáltathatnak az őslakosok jogai, annak ellenére, hogy azon számos szálon kapcsolódnak a környezethez, továbbá, hogy e jogok jogosultjai egyúttal a környezethez való jog speciális igényű alanyai is lehetnek.

Az UNEP jelentés különbséget tesz *anyagi* és *eljárási* jogok között, előbbi kategóriába sorolja a diszkrimináció tilalmát, az egészséghez, az élethez való jogot, a gyermekek jogait, nők jogait, az államok szuverenitását természeti erőforrásaik felett, a vízhez, megfelelő higiéniás körülményekhez való jogot, a tudományos fejlődés vívmányainak élvezetét, az őslakosok jogait, a lakhatáshoz, méltósághoz, önmeghatározáshoz és az élelemhez való jogot is.[448] Ezeken felül megemlíti az egyesülési, gyülekezési szabadságot, véleménynyilvánítás szabadságát,[449] az őslakosok vallási területekhez való hozzáférésének jogát.[450] Az eljárási jellegű jogosultságok körébe sorolja a környezeti információhoz jutáshoz, környezeti ügyekben a döntéshozatalban való részvételhez és az igazságszolgáltatáshoz, jogorvoslathoz való jogot.[451] E ponton röviden szükséges utalni arra, hogy a környezethez való jog, mint emberi jog két aspektussal bír: egyrészt a *lényegi* vagy más néven *szubsztantív*, másrészt az *eljárási* vagy *procedurális* oldal. Utóbbi elengedhetetlen feltétele előbbi biztosításának, mindazonáltal a szubsztantív oldal nemzetközi jogi dokumentumokban való megjelenése nem olyan egyértelmű, mint az eljárásjogi oldalé. E kérdéssel az értekezésben még kimerítően foglalkozunk, jelen fejezetben viszont a vizsgálat tárgya a környezethez való joggal szorosan összefüggő más emberi jogok elemzése. E szempontból az UNEP jelentés felosztása az alanyi oldalról egyértelműbb, ott valóban azon jogok listáját láthatjuk, amelyekkel szoros kapcsolat áll fent, mindazonáltal az eljárási jogosultságok tekintetében elsősorban azokat említi, amelyek kifejezetten a

[448] UNEP: Environmental Rule of Law: First Global Report (2019). 142.
[449] Uo. 166.
[450] Uo. 164.
[451] Uo. 15-16., 89; 101-116.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

környezethez való jog procedurális oldalát adják. A következőkben kitérünk az eljárási jogosultságokra is, mint a procedurális oldalhoz fűződő jogok anya- vagy rokonjogaira, de alapvetően az értekezés későbbi fejezete járja körbe az említett három eljárásjogi pillér nemzetközi környezet-, illetve emberi jogi megjelenését – elsősorban regionális szinten.

A kérdésre, miszerint a környezethez való jog kapcsolatban áll-e más emberi jogokkal, nem csak a fent említett, többek között a jogok összekapcsolódó jellegére építő teória ad alapot, hanem az értekezés későbbi fejezetében az egyes regionális emberi jogi bíróságok, bizottságok döntéseiből is felsejlik, csakúgy, ahogy a különböző, elsősorban *soft law* dokumentumokból is. A kapcsolatról alkotott szakirodalmi álláspontot foglalja össze Malgosia Fitzmaurice, aki áttekintést nyújt a kérdésről alkotott koncepciókról, amelyeket három fő iskolába sorol. Az első azt állítja, hogy nincsenek emberi jogok környezeti jogok nélkül, a második szerint a környezeti jogosultságok léte megkérdőjelezhető, mivel a környezethez való jogot túl bizonytalannak tartják, továbbá úgy vélik, hogy tartalma regionálisan túlzottan is eltérő. A harmadik iskola felfogásában a környezeti jogosultságok más emberi jogok létéből vezethetők le. Ezzel összefüggésben felveti a kérdést, hogy miként definiálható a környezethez való jog és más emberi jogok kapcsolata, melyre a legmegfelelőbb válasznak azt a felfogást találja, amely szerint el kell fogadni azt, hogy a két terület átfedi egymást, sokszor ugyanazokat a célokat szolgálják, bár nem feltétlenül azonosak. Ez főképp az esetleges konfliktusok bekövetkeztekor válik fontossá. E felfogásban a környezetvédelem és az emberi jogi rendszer közötti kapcsolat megteremtésének három módja van. Az egyik értelmében az olyan jogokból vezethető le, mint az élethez való jog, míg a másik nézet az információhoz való joggal kapcsolja össze. A harmadik alternatíva pedig az egész emberi jogi katalógusból eredezteti a környezeti jogosultságokat.[452]

A környezethez való jog és más emberi jogok kapcsolata egyértelműnek tekinthető, mindazonáltal félreértéseket szülhet és helytelen értelmezés esetén a környezethez való jog elismerése ellen ható lehet e jogosultságok, egyéni és kollektív jogok azonosítása a környezethez való jog potenciális tartalmával, mivel kétségkívül muníciót szolgáltatna azon ellenérveknek, melyek a tartalom, alanyi és jogosulti kör túl széles mivoltára alapozva utasítják el emberi jogi elismerését. A környezeti jellegű jogosultságok – vagy pontosabban olyan más emberi jogok, amelyekkel szoros kapcsolatban áll a környezethez való jog – és a környezethez való jog tartalma közötti összefüggések elemzése ugyanakkor nem elvetendő, jelen fejezetben viszont meg kívánom határozni – nem feltétlenül kimerítő jelleggel – azokat a jogokat melyekkel e szoros összefüggés megfigyelhető.[453] A következőkben az emberi jogoknak változatos körét tekintjük át, amelyek közül néhány elsősorban az állam tartózkodását követeli

[452] Malgosia FITZMAURICE: The Right of the Child to a Clean Environment. *Southern Illinois University Law Journal*. 23, no. 3 (1999). 611-615.

[453] A következőkben jogként nevesítjük a környezethez való joghoz köthető jogokat, elismerve azt, hogy egyesek – mint például a fejlődéshez való jog, békéhez való jog – önálló jogi jellegében nem feltétlenül egységes a szakirodalom.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

meg, míg mások aktív kötelezettségek teljesítését várják el. Továbbá jogi megjelenésük idejében, sőt gyakran a jogként történő elfogadásuk körüli vélemények tekintetében is vegyes képet kapunk, valamint nem az anyagi jogosultságok mellett röviden kitérünk az eljárási jogokra is.

11.1. Példák a már elismert jogok „zöld" értelmezésére

Élethez való jog

Az élethez való jog alapvető helyet foglal el a második világháborút követően kiépülő emberi jogi rendszerben, így deklarálja az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 3. cikke,[454] melyet megerősített a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya[455] és a Gyermekek Jogairól szóló Egyezmény[456] is, valamint a regionális emberi jogi dokumentumokban is megjelent, mint Emberi Jogok Európai Egyezményében,[457] Emberi Jogok Amerikai Egyezményében[458] vagy az Afrikai Chartában.[459] A következőkben nem általánosan, hanem a környezeti problémákkal, tényezőkkel fennálló kapcsolatának szempontjából vizsgáljuk meg ezt az alapvető emberi jogot.

Az ENSZ emberi jogokkal foglalkozó szervezetei, testületei több alkalommal felismerték a környezeti problémák és az élethez való jog közötti kapcsolatot, az ENSZ Emberi Jogi Főbiztosa 2009-es jelentésében[460] az éghajlatváltozással összefüggésben kifejezte, hogy az erőteljesen növeli a természeti katasztrófák bekövetkeztének valószínűségét, melyek rendkívül súlyos módon veszélyeztetik az élethez való jog érvényesülését. Ezt támasztja alá, hogy 2000 és 2004 között hozzávetőlegesen 262 millió személyt érintett éghajlati katasztrófa, ebből 98% fejlődő országban élt. Továbbá 1980 és 2000 között trópusi ciklonok következményeként hozzávetőlegesen 250.000 ember veszítette életét.[461]

Az élethez való jog nemzetközi jogi megjelenésének egyik legfontosabb példája a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 6. cikke, mely 1. pontjában kimondja, minden ember veleszületett joggal bír az életre, amelyet a törvénynek védelmeznie kell, attól

[454] Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata 3. cikk: Minden személynek joga van az élethez, a szabadsághoz és a személyi biztonsághoz.
[455] Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya. III. rész, 6. cikk, 1. pont: Minden emberi lénynek veleszületett joga van az életre. E jogot a törvénynek védelmeznie kell. Senkit sem lehet életétől önkényesen megfosztani.
[456] Gyermekek Jogairól szóló Egyezmény 6. cikk 1. pont: Az Egyezményben részes államok elismerik, hogy minden gyermeknek veleszületett joga van az életre.
[457] Emberi Jogok Európai Egyezménye 2. cikk 1. pont: A törvény védi mindenkinek az élethez való jogát. Senkit nem lehet életétől szándékosan megfosztani, kivéve, ha ez halálbüntetést kiszabó bírói ítélet végrehajtása útján történik, amennyiben a törvény a bűncselekményre ezt a büntetést állapította meg.
[458] Emberi Jogok Amerikai Egyezménye 4. cikk 1. pontjában deklarálja a minden embert megillető élethez való jogot.
[459] Afrikai Charta 4. cikkében mondja ki.
[460] OFFICE OF THE UNITED NATIONS HIGH COMMISSIONER FOR HUMAN RIGHTS: *Report on the relationship between climate change and human rights*.15 January 2009. A/HRC/10/61. [továbbiakban: A/HRC/10/61.]
[461] A/HRC/10/61. para 23; 9.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

pedig senki nem foszthatóó meg önkényesen. A fent említett 2009-es főbiztosi jelentés adatai is egyértelműen alátámasztják, hogy a jog érvényesülését kifejezetten veszélyeztethetik a környezeti tényezők, amelyek körében is kiemelkedő fenyegetést jelent az immáron emberéleteket is követelő éghajlatváltozás. Egyértelmű gondolat ebből kifolyólag, hogy a környezet szennyezése könnyen vezethet az élethez való jog önkényes kioltásához, amellyel szemben az államoknak fel kell lépnie, de kötelezettségük e helyzetek megelőzése is. Ez a megfontolás a nemzeti jogrendekben – párhuzamosan a környezethez való jog ember jogként történő alkotmányos elismerésével – már fellelhető, erre példa a magyar Alkotmánybíróság 28/1994-es határozata,[462] amely kijelentette, hogy a környezethez való jognak a legszorosabb kapcsolata az élethez való joggal áll fent. A regionális emberi jogi ítélkezési gyakorlatban szintén megjelenik az élethez való jog környezeti tényezőkkel összefüggő értelmezése, erre az egyik legjellemzőbb eset az értekezés későbbi fejezetében részletesen bemutatott Emberi Jogok Európai Bírósága előtti Öneryıldız ügy.[463]

A nemzetközi jogban is elengedhetetlen annak megértése, hogy az élethez való jog érvényre juttatása nem lehetséges a környezet védelme, a szennyezés megelőzése, az esetlegesen bekövetkező káros hatások enyhítése nélkül. Jörg Lücke figyelemre méltóan korán, 1975-ben felismerte, hogy a fent említett 6. cikk biztosítását veszélyeztetik a környezeti ártalmak, a légszennyezés, szélsőséges időjárási jelenségek, a közlekedésből fakadó környezetkárosítás. Mindebből egyértelmen levezethetőnek látja önállóan a környezetvédelemhez való jogot,[464] amely így nagymértékben meghatározza az állam pozitív kötelezettségeit. Így tehát úgy véli, hogy az élethez való jog nemzetközi elismerése feltételezi a környezetvédelemhez való jog létét is. További kapcsolatot azonosít be az egészséghez való joggal, amelyből a környezeti higiéniához fűződő jogot vezeti le. Ezen gondolatok további alapját többek között az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 3. cikke adja, mely szintén kinyilvánította az élethez való jogot, habár Lücke hozzáteszi, hogy e vonatkozásban hiányosságot jelent a jogilag nem kötelező forma.[465]

Az élethez való jog környezettel fennálló összefüggésének elismeréséhez a jog széles értelmezéséhez vezet, amelyet megerősített A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya által felállított Emberi Jogok Bizottsága (*Human Rights Committee'/'Comité des droits de l'homme)* is 6. számú általános kommentárjában. Ez megkívánja az állam pozitív lépéseit, különösen a csecsemőhalandóság, alultápláltság és járványok csökkentése területén.[466] Sumudu Atapattu rámutat arra, hogy egyes szerzők, így

[462] MAGYARORSZÁG ALKOTMÁNYBÍRÓSÁGA, 28/1994. (V.20.) AB határozat.
[463] Öneryıldız v. Turkey. no. 48939/99. 2004. november 30-án hozott ítélet.
[464] Lücke a *'das Rech auf Umweltschutz*' kifejezést használja e körben, tehát a környezetvédelemhez való jogot és nem a *'Recht auf Umwelt'* kifejezést, vagyis a környezethez való jogot.
[465] Jörg LÜCKE: Das Recht des einzelnen auf Umweltschutz als ein internationales Menschenrecht. *Archiv des Völkerrechts*. Vol. 16, No. 4. (1975). 390–393.
[466] UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS COMMITTEE: *General comment No. 6: Article 6 (Right to Life).* Adopted at the Sixteenth Session of the Human Rights Committee, on 30 April 1982. para 5.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

Anton és Shelton, úgy vélik, hogy ez a megfogalmazás utat enged az egészséghez való jog és azzal összefüggésben a környezeti tényezők e körben történő figyelembevételére. Ezt támasztja alá a *Port Hope eset*[467] is, melyben egy helyi környezeti csoport nyújtott be panaszt az Emberi Jogok Bizottságához radioaktív hulladék egészségre gyakorolt káros hatása miatt, hivatkozva az élethez való jog sérelmére, ideértve a jövő nemzedékek jogát is. A Bizottság bár elfogadta végül a kanadai kormány érvelését, de mellette elismerte azt is, hogy az élethez való jogot veszélyeztetheti a környezet károsítása. Attapatu úgy véli, hogy a Bizottság egyrészt megtette az első lépést az élethez való jog és a környezeti kérdések közötti kapcsolat felismerése felé, másrészt azonban a kérdés részletesebb kifejtése üdvözölendő lett volna a későbbiekre tekintettel.[468]

Az élethez való jog értelemszerűen szoros kapcsolatban áll az egészséghez való joggal, így bizonyos esetekben együttesen jelenik meg a környezeti ártalmak vizsgálata e két emberi joggal. Az Emberi Jogok Bizottsága *Vaihere Bordes és John Temeharo Franciaországgal szembeni panaszának*[469] vizsgálata során is figyelembe vette mindkét jogot. Az ügy alapjául a Franciaország által a Csendes-óceán déli részén, 1995 és 1996 között folytatott nukleáris kísérletek szolgáltak. A kérelmezők hivatkoztak az Emberi Jogok Bizottsága 14. számú általános kommentárjára,[470] mely elismerte a nukleáris tesztelések egészségre gyakorolt közvetlen káros hatását. Ezek eredményeként olyan betegségek alakulhatnak ki, mint a daganatos megbetegedések egyes formái, valamint genetikai rendellenességek, melyek így közvetlenül az emberi életet is veszélyeztetik.[471] A kérelmezők ezért indítványozták, hogy a Bizottság szólítsa fel Franciaországot a nukleáris kísérletektől való tartózkodásra, addig, amíg egy független szakértőkből álló bizottság nem erősíti meg, hogy nem veszélyeztetik az élethez való jogot.[472] A Bizottság felidézte döntésében a 14. számú általános kommentárt, melyben kifejezi, hogy a nukleáris fegyverek tervezése, tesztelése, készítése, birtoklása és bevetése az élethez való jogra gyakorolt egyik legnagyobb veszély, amellyel szembenéz az emberiség.[473] Ennek ellenére azt állapította meg, hogy a panaszosok nem támasztották alá megfelelően, hogy a nukleáris kísérletek sértették volna élethez való jogukat, vagy azt, hogy tényleges fenyegetést jelentettek volna számukra, így elutasította a panaszt.[474]

---

[467] UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS COMMITTEE: *E.H.P. v. Canada.* CCPR/C/OP/1 at 20. [továbbiakban: *E.H.P. v. Canada.* CCPR/C/OP/1 at 20.].
[468] Sumudu ATAPATTU In.: TURNER–SHELTON–RAZZAQUE–MCINTYRE–MAY (eds.) 2019, *i. m*. 21–24.
[469] UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS COMMITTEE: *Mrs. Vaihere Bordes and Mr. John Temeharo v. France, Communication No. 645/1995*, U.N. Doc. CCPR/C/57/D/645/1995 (1996). [továbbiakban: Mrs. Vaihere Bordes and Mr. John Temeharo v. France].
[470] UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS COMMITTEE: *General Comment No. 14: Article 6 (Right to Life) Nuclear Weapons and the Right to Life.* Adopted at the Twenty-third Session of the Human Rights Committee, on 9 November 1984. [továbbiakban: *General Comment No. 14: Article 6 (Right to Life) Nuclear Weapons and the Right to Life.]*
[471] Uo. 2.2. pont.
[472] *General Comment No. 14: Article 6 (Right to Life) Nuclear Weapons and the Right to Life*. 2.3.
[473] *General Comment No. 14: Article 6 (Right to Life) Nuclear Weapons and the Right to Life*. 5.9. pont.
[474] Uo. 3.3.–3.5., 5.4.–5.5.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

Más esetben is hivatkoztak az élethez való jog környezeti tényezőkre visszavezethető veszélyeztetésére, így ez megjelent *André Brun Franciaországgal szemben benyújtott panaszában*[475] is. Az ügy kiinduló pontja az volt, hogy 2000-ben a mezőgazdaságért felelős francia miniszter engedélyt adott a Biogemma nevű vállalatnak genetikailag módosított szervekkel való nyílt terepkísérletek folytatására, ezzel szemben a panaszos 200 társával 2001-ben tüntetés formájában tiltakozott, megsemmisítve a tevékenység keretében termelt növényeket. A vállalat ezt követően büntetőjogi keresetet nyújtott be 10 résztvevővel, köztük a panaszossal szemben, akiket a bíróság bűnösnek talált. A panaszost három hónap felfüggesztett börtönbüntetésre ítélte és 2000 eurós pénzbüntetést szabott ki.[476] A panaszos több az Egyezségokmány által biztosított jog sérelme mellett hivatkozott a 6. cikk megsértésére is, felidézve a radioaktív hulladékkal kapcsolatos álláspontot, amelyet relevánsnak ítélt meg ezen összefüggésben is.[477] A Bizottság azonban itt másként ítélte meg a helyzetet és kinyilvánította, hogy jelen esetben a genetikailag módosított növények természetesnek állam által történő lehetővé tétele nem jelenti az élethez való jog sérelmét.[478]

A környezethez való jog és az élethez való jog közötti szoros összefüggés tagadhatatlan, hiszen a környezet károsítása akár annak veszélyeztetéséhez is vezethet. Ezt erősítette meg a *36. számú általános kommentár,*[479] amikor kifejtette, hogy a környezet állapotának romlása, az éghajlatváltozás és a nem-fenntartható fejlődés a jelen és jövő nemzedékeinek élethez való jogát érintő legsürgetőbb és komolyabb fenyegetések egyike. Az államok fellépésére nézve irányadónak ismeri el a nemzetközi környezetjog szabályait.[480]

Mindazonáltal, ha a környezethez való jogot alárendeljük és az élethez való jogból eredendőnek fogjuk fel, sőt esetleg megtagadjuk önálló jellegét, az egyértelműen szűkíti a környezeti károk megelőzésének, a környezet védelmének, javításnak és helyreállításának lehetőségét, hiszen egyrészt egy bizonyos életet veszélyeztető szintet követelne meg, holott önmagában a környezet állapotának rongálása vagy az egészség nem életveszélyes károsításának ténye is megköveteli a pozitív kötelezettségek teljesítését. Másrészt a két jog egybemosása elzárná az utat a nem antropocentrikus felfogás érvényre juttatása elől. Ez abban az esetben sem elfogadható, ha más jogok deklarálása, elismerése mellett történik, mint az egészséghez való jog vagy megfelelő életszínvonalhoz való jog. Így tehát alapvetően fontos a két jog közötti kapcsolat elismerése, amellett, hogy elfogadjuk, két különálló emberi jogról van szó. Az élethez való jog, hasonlóan a környezethez való joghoz, egyik oldalról negatív jellegű, tehát az államnak tartózkodnia kell annak önkényes veszélyeztetésétől, de valójában az állam aktív életvédelmi kötelezettségét is

[475] UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS COMMITTEE: André Brun v. France, Communication No. 1453/2006, U.N. Doc. CCPR/C/88/D/1453/2006 (2006). [továbbiakban: André Brun v. France].
[476] Uo. 2.1.-2.4.
[477] Uo. 5.6.
[478] Uo. 6.3.-6.5.
[479] *CCPR General Comment No. 36.* 3 September 2019. CCPR/C/GC/36. [továbbiakban: CCPR/C/GC/36.]
[480] CCPR/C/GC/36. 62. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

megalapozza, amelynek része kell, hogy legyen a környezet védelme. Ez viszont a fentiekre tekintettel továbbra sem jelenti azt, hogy egy azonosak lennének, akkor sem, ha a környezet károsítása és annak ártalmas hatásai – különös tekintettel az éghajlatváltozásra – közvetlenül és súlyosan fenyegetik az élethez való jogot. Természetesen ez a két jog védelmének erősítésére irányuló igényt nem érinti, sőt úgy vélem, egymásra tekintettel történő biztosításuk – elismerve a környezethez való jog önálló jellegét – a gyakorlatban hasznosnak is bizonyulhat.

Az elérhető legmagasabb szintű testi és mentális egészséghez való jog

Mint az előbbi pontban is láthattuk számos esetben együttesen merül fel az élethez való jog az egészséghez való joggal és amennyiben ezek veszélyeztetése a környezet károsításával, annak következményeivel valósul meg, logikus a három jog közötti szoros összefüggés elismerése. A környezeti ártalmak egészségre gyakorolt hatása kétségkívül súlyos és reális veszély, erre hívta fel a figyelmet 2018-as jelentésében az Egészégügyi Világszervezet Főigazgatója, mivel évente legalább 13 millió haláleset hátterében a környezeti okok állnak, önmagában a légszennyezés hozzávetőlegesen 6,5 millió halálesetet okoz éves szinten.[481]

Számos nemzetközi emberi jogi aktus megfogalmazza az egészséghez való jogot, így a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 12. cikkének 1. pontjában elismeri mindenki jogát arra, hogy az elérhető legmagasabb szintjét élvezze a testi és lelki egészségnek. Ezzel összefüggésben Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottságának 14. számú általános kommentárja kifejti, hogy az egészséghez való jog az Egyezségokmány rendszerében számos társadalmi és gazdasági faktort is érint, amelyek hozzájárulnak az egészséges emberi élethez. Ezek közé tartozik az élelmezés és táplálkozás, lakhatás, biztonságos vízhez és tisztálkodáshoz való hozzáférés, biztonságos és egészséges munkakörülmények és az egészséges környezet.[482] Továbbá kifejezi, hogy egy olyan alapvető emberi jogról van szó, mely elengedhetetlen más jogok élvezetéhez, szabadságokat és jogosultságokat is tartalmaz, előbbire példa a test és egészség feletti rendelkezés, vagy a reproduktív szabadság, utóbbira az olyan egészségügyi ellátórendszerhez való jog, mely egyenlő körülmények biztosításával járul hozzá a lehető legmagasabb szintű egészség élvezetéhez.[483]

Az Egyezségokmányban tehát nem jelenik meg kifejezetten a környezet és az emberi jogok összekapcsolása, ahogy maga a környezethez való jog sem. Mindazonáltal a fent említett 14. számú általános kommentár már figyelembe veszi az egészséghez való jog tükrében a

[481] WORLD HEALTH ORGANIZATION: *Health, environment and climate change. Report by the Director-General*. 9 April 2018. A71/10.para 2.
[482] UNITED NATIONS COMMITTEE ON ECONOMIC, SOCIAL AND CULTURAL RIGHTS*: General Comment No. 14: The Right to the Highest Attainable Standard of Health (Art. 12) Adopted at the Twenty-second Session of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights,* on 11 August 2000 (Contained in Document E/C.12/2000/4) 1. Normative content of article 12. [továbbiakban: CESCR General Comment No.14.] 4. pont.
[483] CESCR General Comment No.14. 8. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

környezeti kérdéseket. Melissa Fung is arra mutat rá, hogy a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának kontextusában az egészséges környezethez való jog leginkább az egészséghez való jogból eredeztetettként jelenik meg és nem az élethez vagy magánélethez való jogból vezetik le. Úgy véli, hogy erre utal a 14. számú általános kommentár azon megfogalmazása,[484] mely kimondja, hogy az egészséghez való jog olyan inkluzív jog, amely nem csak az egészségügyi ellátás biztosítására terjed ki, hanem az egészség más meghatározó komponensére, mint a tiszta és biztonságos vízhez és megfelelő higiéniás körülményekhez való hozzáférés.[485]

Bár jelenleg elsősorban az ENSZ emberi jogi kötelező erejű megállapodásait és az azokhoz fűződő értelmezési eszközöket vizsgáljuk, különösen utóbbi szempontjából releváns lehet figyelembe venni a kötelező erővel nem bíró aktusokat is. E *soft law* dokumentumok beható vizsgálatára a környezethez való jog megjelenése szempontjából még az értekezés későbbi fejezetében visszatérünk, de már most a környezethez való jog és más jogok, jelen esetben az egészséghez való jog szempontjából is érdemes áttekinteni releváns rendelkezéseiket, hiszen a 14. számú általános kommentár is utal a Stockholmi Deklaráció 1. számú alapelvére, illetve a Riói Nyilatkozat 1. számú elvére.[486] A Stockholmi Deklaráció ezen felül 7. elvében a tengerek, óceánok szennyezésének megelőzésével összefüggésben felismeri a környezet szennyezése által az emberi környezetre nézve okozott veszélyeket, kiegészítve az élő erőforrásokra és tengeri környezetre gyakorolt káros hatás elkerülésére történő utalással. A Riói Nyilatkozat 1. elvében kimondja, hogy az embereket megilleti a jog az egészséges és produktív életre összhangban a természettel. A Fenntartható Fejlődési Célok sorában pedig a 3. célkitűzés[487] kifejezetten az egészséghez való jog étvényesülését szolgáló feladatokat határoz meg, amelyek megvalósításával az államok csökkenteni kívánják a gyermekágyi halálozást, javítani az anyai egészséget, felszámolni a HIV fertőzést, tuberkulózist, maláriát és más járványokat.[488] A 3.4. számú feladat[489] bár kimondottan nem utal a környezet szennyezésére, de mivel a nem fertőző betegségek csökkentésére törekszik, tulajdonképpen a gyakorlatban szoros kapcsolatban állhat vele, hiszem számos nem fertőző megbetegedés következménye a környezet szennyezésének.[490] A 3.9. feladat ehhez képest pedig már kifejezetten törekszik a veszélyes

[484] Uo. 11. pont.
[485] Melissa FUNG: The right to a healthy environment: core obligations under the International Covenant of Economic, Social and Cultural Rights. *Willamette Journal of International Law and Dispute Resolution.* Vol. 14., No. 1. (2006). 104–105.
[486] CESCR General Comment No.14. 13-as lábjegyzet.
[487] Világunk átalakítása. 63–65.
[488] Uo. 63. 3.1. feladat–3.3. feladat.
[489] 3.4. Feladat: 2030-ra egyharmadával csökkentjük a nem fertőző betegségek okozta korai halálozást megelőzés és kezelés útján, és javítjuk a mentális egészséget és jól-létet. In.: ZLINSZKY–BALOGH 2016, *i. m.* 63.
[490] Ld. pl.: BENDA Vivien: Az élhető városok és egyéb települések megteremtésének jogi kérdései Magyarországon az ENSZ Fenntartható Fejlődési Célok tükrében. *Iustum Aequum Salutare,* 147.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

vegyi anyagok, a levegő-, víz- és talajszennyezés által okozott betegségek és halálozás csökkentésére.[491]

A környezet és az – jelen esetben elsősorban emberi – egészség között szoros kapcsolat áll fent, mely meghatározza így a környezethez való jog és az egészséghez való jog között kapcsolat természetét is, azonban fontos különválasztani a két jogot, mivel előbbi szükségképpen antropocentrikus, alapvetően csak az ember egészségét biztosító körülményekre vonatkozik, bár több alkalommal elkerülhetetlenül összefüggésbe kerül a környezetszennyezés problémájával. Mindazonáltal, ha a két jogot azonosként kezeljük, vagy legalábbis a környezethez való jogot csak az emberi egészség perspektívájából értelmezzük, az nagymértékben, vagy inkább teljesen azonos eredményt szülhet, mint amit Bándi Gyula a környezethez való jog tartalmának legszűkebb és legkevésbé elfogadható értelmezésének körébe sorol, amely szerint a környezethez való jog biztosítása valójában csak az ember egészségének védelmét jelentené.[492] Ennek fényében tehát kijelenthető, hogy a környezethez való jog kifejezetten közeli kapcsolatban áll az egészséghez való joggal vagy a fent tárgyalt élethez való joggal, de nem azonos azokkal. Melissa Thorme a környezethez való jog definiálása során megemlíti, hogy annak részét képezi az emberek ahhoz fűződő joga, hogy egészségüket ne veszélyeztesse környezeti eredetű ártalom. Mindazonáltal ez csak egy összetevője a jognak, annak további elemei is vannak, mint az élővilág megóvásához való jog. Az élet és az egészség azonban alapvető kiindulási pontnak tekinthető a környezethez való jog meghatározása során, de hangsúlyozza, hogy a természet maga, saját jogán hivatott a létezésre és saját értéke révén méltó a védelemre.[493]

Helyesnek tartom egyrészt a környezethez való jog széles értelmezését, amelynek része az egészség – és természetesen az élet – környezeti ártalmakra visszavezethető károsításától vagy veszélyeztetésétől való mentességhez fűződő jog, de ez nem jelenti kizárólagosan annak tartalmát. Ebből kifolyólag fontos a környezet és elemei önálló értékeinek elismerése, azok védelme, adott esetben akár az emberi egészségtől függetlenül. Habár érdemes hozzátenni, hogy a gyakorlatban legfeljebb azt merülhet fel, hogy közvetlenül nem veszélyezteti az adott környezetkárosítás az emberi egészséget. Esetleg elképzelhető olyan helyzet, hogy egy környezetet károsító tevékenység olyan területen történik meg és olyan jellegű, hogy közvetlenül nem okoz egészségkárosítást vagy veszélyeztetést. Mindazonáltal a környezet ebben az esetben is károsodik és a tudomány mai állása szerint elfogadott, hogy a környezeti problémák nem csak lokálisan, hanem globálisan is kiterjednek, így lehet, hogy egy túlzott mértékű fakivágás közvetlenül nem veszélyezteti az emberi egészséget, de a környezet egészségét igen, károsítja az adott terület diverzitását, hozzájárulva a globális jelenségnek

[491] 3.9. Feladat: 2030-ra jelentősen csökkentjük a veszélyes vegyi anyagok, a levegő-, víz- és talajszennyezés és -szennyezettség által okozott betegségek és elhalálozások számát. In.: ZLINSZKY BALOGH 2016, *i. m.* 65.
[492] BÁNDI 2011 *i. m. 79.*
[493] Melissa THORME: Establishing Environment as a Human Right. *Denver Journal of International Law & Policy.* Vol. 19. No. 2. (1991), 309–310.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

tekinthető éghajlatváltozáshoz, amelynek ismertek az egészségre gyakorolt negatív hatásai. Mindazonáltal az emberi jogok talaján, csak a környezethez való jogra hivatkozva lehet hatékonyan fellépni e sérelmekkel szemben. Ez is alátámasztja a jog globális szintű deklarálásának szükségességét és annak hangsúlyozását, hogy az élethez és egészséghez, valamint más jogoktól független, önálló módon kell elfogadni.

Megfelelő életszínvonalhoz való jog és az ahhoz kapcsolódó, önállóvá váló jogok

A megfelelő életszínvonalhoz fűződő jog megjelent már az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában (25. cikk 1. pont) és a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányában is (11. cikk), de tartalmazza Gyermekek Jogairól szóló Egyezmény is, amely 27. cikkének 1. pontjában kifejezi a gyermekek megfelelő életszínvonalhoz való jogát. Ezzel összefüggésben meghatározza bizonyos mértékben annak tartalmát is, nevezetesen, hogy olyannak kell lennie, amely lehetővé teszi a kellő testi, szellemi, lelki, erkölcsi és társadalmi fejlődést. A 27. cikk 2. pontjában pedig kijelöli az elsődleges kötelezetteket, a szülőket és a gyermekekért felelős más személyeket. Ez természetesen nem zárja ki az állam kötelezettségeinek meglétét, a cikk 3. pontjában kimondja, hogy a részes államok – tekintettel az ország körülményeire és a rendelkezésre álló eszközökre – kötelesek megfelelő intézkedéseket foganatosítani annak érdekében, hogy a szülőt, illetőleg a gyermek más gondviselőit segítsék a jog érvényesítésében.

A következőkben eltekintek a megfelelő életszínvonalhoz való jog tartalmának, illetve a hozzá kapcsolható, sok esetben önállónak tekinthető jogok részletes elemzésétől és továbbra is elsősorban a környezettel fennálló kapcsolat szempontjából vizsgáljuk, leginkább a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának fent idézett rendelkezése alapján, segítségül hívva – többek között – a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottságának releváns általános kommentárjait.

Ezek közül a *4. számú általános kommentár*[494] kimondja, hogy a 11. cikk 1. pontjában említett lakás, pontosabban *lakhatáshoz való jog* mindenkit megillet, kitérve arra, hogy az egyezségokmányban szereplő *'for himself and his family'* megfogalmazás[495] az akkori kor szemléletmódjának eredménye és kiterjesztően, a lehető legszélesebb módon kell értelmezni, természetesen nemre és egyéb körülményekre, tulajdonságokra nézve történő megkülönböztetéstől mentesen.[496] Több tényezőt is azonosít a jog tartalmával összefüggésben, köztük a lakhatást, ami olyan megfelelő teret jelent, amely megóvja az alanyokat a hidegtől,

[494] UNITED NATIONS COMMITTEE ON ECONOMIC, SOCIAL AND CULTURAL RIGHTS: *General Comment No. 4: The Right to Adequate Housing (Art. 11 (1) of the Covenant)*, 13 December 1991, E/1992/23. [továbbiakban: CESCR 4. sz. általános kommentár].
[495] Az akkori megfogalmazás a jog alanyaként a hímnemű személyt jelöli ki, valamint az ő családját.
[496] CESCR 4. sz. általános kommentár. 6. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

hőtől, esőtől, széltől és más egészséget érintő és veszélyeztető hatásoktól, figyelembe véve a környezeti tényezőket.[497]

Az Egyezségokmány szintén tartalmazza a *megfelelő élelemhez való jogot*,[498] ezzel összefüggésben a *12. számú általános kommentárban*[499] kifejezésre kerül az, hogy a jog alapvetően fontos más jogok élvezete szempontjából is,[500] illetve elválaszthatatlan az emberi méltóságtól.[501] A táplálék jellegével összefüggésben utal többek között a megfelelőség, alkalmasság (*'adequacy'*) követelményére, mely társadalmi, gazdasági, kulturális, éghajlati, ökológiai és más feltételekkel áll összefüggésben. Továbbá meghatározza a fenntarthatóság ('*sustainability*') követelményét, melynek értelmében biztosítani kell a megfelelő élelmiszerhez, táplálékhoz való hozzáférést a jelen és jövő nemzedékei számára, vagyis hosszútávó elérhetőséget és hozzáférhetőséget jelent.[502] A táplálékhoz, élelemhez való jog és a környezeti kérdések összekapcsolása megjelenik a Fenntartható Fejlődési Célokban is, az éhínség megszüntetését, élelmiszerbiztonság megteremtését szolgáló 2. célkitűzés 4. feladata fenntartható élelmiszertermelő rendszerek megteremtésére vonatkozik, melyek támogatják az ökoszisztémák fenntartását, illetve az éghajlatváltozáshoz, szélsőséges időjárási jelenségekhez való alkalmazkodóképességet és javítják a föld és talaj minőségét.[503] Tahyné Kovács Ágnes azonban arra világít rá, hogy – az éghajlatváltozás által kifejezetten hátrányosan érintett – élelemhez való jog nemzetközi érvényesítési lehetőségei nem erőteljesek a bírói, illetve kvázi-bírói fórumok előtt, mely összefüggésben áll a környezeti jellegű emberi jogok korlátozott nemzetközi elismerésével is.[504]

A fentiekben említettük már a *vízhez való jog* önálló jellegét, érintve a generációs besorolás körüli kérdéseket, valamint azt, hogy tekinthetjük a környezethez való jog részének is, de legalábbis rendkívül szoros összefüggésben állónak azzal. A vízhez és megfelelő higiéniás körülményekkel kapcsolatban a *15. sz. általános kommentár*[505] utal arra, hogy több mint egymilliárd ember nélkülözi az alapvető vízellátást, illetve nem jut megfelelő higiéniás

[497] Uo. 8. pont.
[498] Az egyezségokmány 11. cikk 1. pontján túl, itt különös relevanciával bír a 11. cikk 2. pontja, mely kimondja mindenki alapvető jogát arra, hogy ne éhezzék és meghatározza az intézkedésének célját, irányvonalát is.
[499] UNITED NATIONS COMMITTEE ON ECONOMIC, SOCIAL AND CULTURAL RIGHTS: *General Comment No. 12: The Right to Adequate Food (Art. 11.)* Adopted at the Twentieth Session of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights, on 12 May 1999 (Contained in Document E/C.12/1999/5).[továbbiakban: CESCR 12. sz. általános kommentár].
[500] Uo. 1. pont.
[501] Uo. 4. pont.
[502] 12. sz. általános kommentár. 7. pont.
[503] 2.4. feladat: 2030-ra megteremtjük a fenntartható élelmiszertermelő rendszereket és olyan ellenálló és rugalmas mezőgazdasági módszereket valósítunk meg, amelyek növelik a termelékenységet és a termelést, támogatják az ökoszisztémák fenntartását, erősítik a klímaváltozáshoz, a szélsőséges időjáráshoz, a szárazsághoz, árvizekhez és egyéb katasztrófákhoz való alkalmazkodás képességét, és amelyek fokozatosan javítják a föld és talaj minőségét In.: Zlinszky–Balogh 2016, *i. m*. 61.
[504] TAHYNÉ KOVÁCS 2022, *i. m.* 111–112.
[505] UNITED NATIONS COMMITTEE ON ECONOMIC, SOCIAL AND CULTURAL RIGHTS: *General Comment No. 15: The Right to Water (Arts. 11 and 12 of the Covenant)*, 20 January 2003, E/C.12/2002/11. [továbbiakban: 15. sz. általános kommentár].

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

körülményekhez.[506] A kommentár elismeri a vízhez és az alapvető higiéniai ellátásokhoz fűződő jogot, mint önálló emberi jogot, amely jogosultságot biztosít mindenkinek arra, hogy a víz elegendő (*'sufficient'*), biztonságos (*'safe'*), elfogadható (*'acceptable'*) és megfizethető (*'affordable'*) legyen, mind személyes, mind háztartási szükségletek fedezésére.[507] A kommentár meghatároz bizonyos faktorokat, melyek alkalmazása irányadó minden körülmény között. E körbe tartozik többek között a minőség követelménye, mely azt jelenti, hogy a víznek biztonságosnak kell lennie, vagyis mikroorganizmusoktól, vegyi és sugárzó anyagoktól mentesnek, megfelelő színűnek, illatúnak és ízűnek.[508]

A vízhez való jog önálló jogként történő elismerésének nagy lépése volt a 64/292 számú 2010-es ENSZ közgyűlési határozat,[509] mely kimondja, hogy egy olyan emberi jogról van szó, amely elengedhetetlen az élet és más emberi jogok élvezetéhez.[510] A vízhez való jog önálló jogként történő elismerésének hátterében állt az a tény is, hogy a fent említett 64/292. számú közgyűlési határozat elfogadása a Millenniumi Fejlesztési Célok implementációs időszaka alá esett, ezt fel is idézi, utalva arra, hogy az agenda célul tűzte ki, hogy 2015-ig felére csökkentik azon személyek számát, akik nem jutnak megfizethető és biztonságos vízhez.[511]

E deklaráció előzménye többek között az Emberi Jogi Tanács két évvel korábban elfogadott 7/22. számú határozata, amelyben döntés született egy független szakértő hároméves mandátumáról, akinek a feladatai[512] a biztonságos ivóvíz és higiéniás körülmények megteremtésével függtek össze.[513] E szakértői munkát alapul véve fogadta el 2010-ben az Emberi Jogi Tanács 15/9. számú határozatát,[514] amely kimondja, hogy a biztonságos ivóvízhez és megfelelő higiéniás körülményekhez való jog a megfelelő életkörülményekhez való jogból vezethető le, valamint szoros összefüggésben áll a lehető legmagasabb fizikai és mentális egészséghez, valamint az élethez, illetve a méltósághoz való joggal.[515] Marcos Orellana e folyamat is bizonyítja az Emberi Jogi Tanács jogfejlesztésben betöltött jelentős szerepét, az új jogok kimondása mögött álló sztenderdalkotó tevékenységét.[516] A vízhez való jog a Fenntartható Fejlődési Célok keretében önálló célként jelent meg. A deklarálás eredményeként

[506] Uo. 1. pont.
[507] Uo. 2. pont.
[508] Uo. 12. pont.
[509] UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY: *Resolution adopted on 28 July 2010. A/RES/64/292*. [továbbiakban: A/RES/64/292.].
[510] Uo. 1. pont. 2.
[511] A/RES/64/292. 2.
[512] Így például párbeszéd kezdeményezése a kormányokkal, ENSZ testületekkel, gazdasági szereplőkkel, a civilszférával, helyi közigazgatási szervekkel, akadémiai szereplőkkel, valamint tanulmány készítése a témában, javaslatok megfogalmazása.
[513] UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS COUNCIL. *Resolution 7/22. Human rights and access to safe drinking water and sanitation* 28 March 2008.. 1–2 pontok.
[514] UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS COUNCIL. *Resolution 15/9. Human rights and access to safe drinking water and sanitation.* 6 October 2010.. A/HRC/RES/15/9.
[515] Uo. 3. pont.
[516] Marcos ORELLANA: Quality Control of the Right to a Healthy Environment. In.: John H. KNOX–Ramin PEJAN (eds.): *The Human Right to a Healthy Environment.* Cambridge, Cambridge University Press, 2018. 184–187.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

értékelhető, hogy azt követően számos ország alkotmányos szintre emelte a biztonságos vízhez és megfelelő higiéniás követelményekhez való jogot.[517]

A jelen értekezés írásához képest legutóbbi, még tervezeti fázisban lévő *26. számú általános kommentár*[518] *a földterülethez való hozzáférésről* mondja ki, hogy a megfelelő életszínvonalhoz való jog része, de hozzájárul az egészséghez való jog megvalósításához és a diszkrimináció megszüntetéséhez is. A természeti erőforrások fenntartható használata nagyban függ attól, hogy az érintett személyek, közösségek számára miként valósul meg a földhöz való hozzáférés. Szorosan összefügg az élelembiztonsággal, melyre negatív hatással van az éghajlatváltozás és a környezetpusztítás.[519] Egyúttal, ha nem kerül megfelelő módon biztosításra a földhöz való hozzáférés, az nagyban hozzájárulhat a környezet szennyezéséhez, valamint további konfliktusokhoz.[520]

A megfelelő életkörülményeket, csakúgy ahogy az életet magát és az emberi egészséget, általánosan erőteljesen befolyásolhatja a környezet állapota, esetleges szennyezése, károsodása. Mindazonáltal továbbra is a fentiek során kimondottakat kell megerősítenem, miszerint nem azonos jogokról beszélünk. Ezt nem csak a túlzottan antropocentrikus felfogás veszélyei miatt szükséges hangsúlyozni, hanem mert a megfelelő életkörülmények megteremtése vonatkozásában gyakorta megjelenik egyfajta progresszivitás az államok kötelezettségének teljesítése tekintetében, így a 15. sz. általános kommentár is kifejezi, hogy az Egyezségokmány rendszerében az államok azonnali kötelezettsége a diszkriminációmentesség biztosítása és a megfelelő lépések megtétele az egyébként progresszív, erőforrások függvényében fennálló megvalósítás érdekében.[521] Ha a környezethez való jogot is a megfelelő életszínvonal részeként fogjuk fel, akkor óhatatlanul felmerülhet az, hogy realizálását a rendelkezésre álló erőforrások, adott esetben gazdasági tényezők határozzák meg, amely már csak az abszolút jellegű élethez való joggal fennálló szoros kapcsolata mellett önmagában vett értéke és fontossága miatt sem elfogadható. Ennek ellenére egyes regionális emberi jogi dokumentumok, mint az Arab Charta[522] és a Délkelet ázsiai Nemzetek Szövetségének Emberi Jogi Nyilatkozata[523] kifejezetten a megfelelő életszínvonal részeként említik a környezethez való jogot.

[517] Léo Heller különleges jelentéstevő 2020, július 28-ai nyilatkozata szerint például a Kongói Demokratikus Köztársaság, Ecuador, a Maldív-szigetek, Mexikó, Nicaragua, a Salamon-szigetek, Dél-Afrika, Uganda, Amerikai Egyesült Államok (államok szintjén csak!), Uruguay.
https://bit.ly/3jp1J4z
[518] UNITED NATIONS COMMITTEE ON ECONOMIC, SOCIAL AND CULTURAL RIGHTS. *General comment No. 26 (2021) on land and economic, social and cultural rights.* Draft prepared by the Rapporteurs, Rodrigo Uprimny and Michael Windfuhr. E/C.12/69/R.2. [továbbiakban: E/C.12/69/R.2.]
[519] E/C.12/69/R.2.. 1. pont.
[520] Uo. 3. pont.
[521] 15. sz. általános kommentár. 17. pont.
[522] Arab Charter on Human Rights 2004.
[523] ASEAN Human Rights Declaration/Délkelet ázsiai Nemzetek Szövetségének Emberi Jogi Nyilatkozata, 2012.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

Tulajdonjog

A tulajdonhoz való jog alapvető ismérve, hogy elsősorban szabadságjog, így alapvetően az állam tartózkodását követeli meg. Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata az ember természetes és elévülhetetlen jogai körébe sorolja,[524] szentnek és sérthetetlennek nevezi, ám elismeri, hogy a közösség érdekében, törvényes módon, igazságos és előzetes kártalanítás szavatolása mellett korlátozható.[525] Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata 17. cikkének 1. pontjában alapvető emberi jogként rögzíti, nem csak egyéni, hanem kollektív jelleggel, 2. pontja pedig védelmet kíván nyújtani az önkényes elvonással szemben. Ennek ellenére egyik Nemzetközi Egyezségokmány sem nem emelte be szövegébe. E jelenség mögött egyértelműen a kor tulajdonnal kapcsolatos ellentétes nagypolitikai álláspontjai húzódtak meg. Hoffmann Tamás felidézi, hogy egyes országok, mint Panama és Chile a tulajdon kollektív és nem individualista felfogásának megjelenését szorgalmazták, míg mások, így az Egyesült Királyság, úgy vélték, hogy alapvetően szerepel a legtöbb nemzeti alkotmányban, azonban tartalma államonként eltérő, így e két dokumentumban történő deklarálása nem indokolt.[526] John G. Sprankling szintén a politikai rendszerek közötti ellentétekben és az aktuális folyamatok hatásaiban látja a jog e dokumentumokból való kimaradásának okát. Egyrészt a Szovjetunió és szövetségesei ideológiájának fontos eleme volt a tulajdon kérdése, a nyugati és keleti blokk országai között intenzív, de végső soron eredménytelen tárgyalások zajlottak az ötvenes években. Másrészt a gyarmatok felbomlása szintén oknak tekinthető, a létrejött államok a korábbi gyarmatosítók tulajdonára nézve történő kisajátítás akadályát látták a jog globális kimondásában.[527] Ennek ellenére később a Nőkkel szembeni megkülönböztetés minden formájának felszámolásáról szóló egyezmény 16. cikkében a házastársak vagyontárgyak felett fennálló azonos tartalmú tulajdonjogáról ejt szót,[528] a Migráns Munkavállalók és Családtagjaik Jogainak Védelméről szóló Nemzetközi Egyezmény 15. cikkében biztosítsa a migráns munkavállalók és családtagjaik egyéni és kollektív tulajdonjogát.

A 80-as években az ENSZ 41/132. sz. közgyűlési határozata[529] a tulajdonhoz való jog egyéni és kollektív oldalának elismerésére fókuszált, összefüggésben a gazdasági és társadalmi fejlődéssel. Ennek keretében kifejezte többek között, hogy az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában foglalt releváns rendelkezés nem értelmezhető úgy, hogy bármely állam, egyéb csoport vagy egyén olyan tevékenységet folytathat, amely sérti az egyéni és a kollektív

[524] Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata. II. pont.
[525] Uo. XVII. pont.
[526] HOFFMANN Tamás: Az állami közreműködéssel szerzett tulajdon elvonásának lehetősége a nemzetközi és európai emberi jogi sztenderdek fényében. *MTA Law Working Papers.* 2017/17. II. pont, harmadik bekezdés. https://jog.tk.hu/uploads/files/2017_17_Hoffmann.pdf
[527] John G. SPRANKLING: The Global Right to Property. McGeorge School of Law Scholarly Articles 52 Colum. J. Transnat'l L. 464. (2014). 5–6.
[528] A nőkkel szembeni megkülönböztetés minden formájának felszámolásáról szóló egyezmény. 16. cikk, 1. pont, h) alpont.
[529] UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY: *Resolution 41/132*. U.N. Doc. A/RES/41/132 (Dec. 4, 1986). [továbbiakban: [továbbiakban: A/RES/41/132]]

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

tulajdonhoz való jogot.[530] Ezen felül felhívta az ENSZ Főtitkárt egy vonatkozó jelentés elkészítésének lebonyolítására, amelyet végül Luis Valencia Rodriguez készített el 1993-ra. A jelentésben arra a következtetésre jutott, hogy a tulajdonhoz való jog biztosítása elengedhetetlen más jogok és szabadságok élvezetéhez, alapja valamennyi társadalom gazdasági rendszerének.[531] Megerősítette, hogy mind egyéni, mind kollektív jogosultságként is értelmezhető, továbbá felidézte, hogy az államok a tulajdon eltérő formájátformáit ismerik el, ebből kifolyólag nagyon nehéz egy általános nemzetközi jogi mércét alkotni.[532] Figyelembe veszi a tulajdonjog szellemi formáját is, amely nélkül elképzelhetetlen lenne a tudományos és technikai haladás, kutatások folytatása, innovációk megalkotása.[533] Figyelmeztet továbbá arra a problémára, amikor a földtulajdon egy kézben összpontosul, veszélyeztetve a helyi lakosság megélhetését,[534] mely a fejlődéshez való joggal összefüggésben is érzékelhető.

A későbbiekben egyre nagyobb figyelem fordul a környezet védelme és a tulajdonhoz való jog biztosítása közötti összefüggésekre, bár alapvetően inkább a nemzeti jogra fókuszálva. Marc R. Poirier elsősorban az Amerikai Egyesült Államok Legfelsőbb Bíróságának esetjogát elemezve jutott arra a következtetésre, miszerint a magántulajdon védelme és a közösségi érdek érvényesítése esetén elengedhetetlen a nyitott és lehető legdemokratikusabb formában megvalósuló közvetítés. Ez a környezeti döntéshozatal esetén kiemelten fontos, amelyben az egyének sokszor nehezen tudnak a gyakorlatban részt venni. Erre azért is van égető szükség, mert e tárgyalások, egyeztetések kimenetele akár évekre, évtizedekre nézve meghatározza az emberek, közösségeik életét. Példaként említi a mérgező vegyi anyagok problémáját, amelyekkel kapcsolatban a párbeszédet ösztönző tényezőnek tartja a megfelelő információ biztosítását, a minőségi képzést, oktatást, nem feltétlenül kormányzati szervek által, hanem a civil szereplők segítségével.[535] Jaime Ubilla 2019-ben megjelent cikkében a Chilében elfogadott úgynevezett „Megőrzési törvényt” mutatja be, amelynek lényege, hogy az adott tárgy feletti tulajdonjogból vezeti le a környezeti örökséghez fűződő jogot. Ez gazdasági szempontból kedvező hátteret jelent a természeti tőkébe való fejlesztő jellegű befektetésekhez, de erősíti a társadalom befogadóképességét és védelmet is biztosít, ezzel járulva hozzá a fenntartható fejlődéshez.[536]

Látható, hogy a tulajdonhoz való jog a nemzetközi jogban nem teljesen egyöntetű módon jelent meg univerzális jogként, ezt bizonyítja, hogy nem került be az Egyezségokmányok szövegébe,

[530] Uo. 3. pont.
[531] Independent Expert Report, The Right of Everyone to Own Property Alone as Well as in Association with Others 90, U.N. Common on Human Rights, U.N. Doc. E/CN.4/1994/19 (Nov. 25, 1993). [továbbiakban: E/CN.4/1994/19]. 473. pont. 90.
[532] Uo. 475. pont. 90.
[533] Uo. 478. pont. 90.
[534] Uo. 484. pont. 91.
[535] Marc R. POIRIER: Property, Environment, Community. *Journal of Environmental Law and Litigation.* Vol. 12, No. 1. (1997). 80-83.
[536] Jaime UBILLA: *The conservation right: a new property right for sustainability.* https://bit.ly/3eITx9w

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

mindazonáltal az említett ENSZ közgyűlési határozat, valamint különleges jelentéstevői jelentés is azonosítja a tulajdon egyéni és kollektív oldalát. Ezen felül a korlátozás megfelelő módon történő megvalósítása sem feltétlenül sérti a jog élvezetét. E jellemzők egyúttal elvezetnek minket a környezethez való joggal fennálló kapcsolathoz is. Egyrészt a magántulajdon, mind egyéni, mind kollektív formában védelmet élvez, mindazonáltal nem elképzelhetetlen ennek korlátozása, nem csak az állam által történő kisajátítás esetén, hanem önmagában olyan, általában nemzeti szintű szabályok lefektetésével, amelyek tiltják a tulajdon olyan módon történő használatát, mely által a környezetnek kárt okoznak. E gondolat megjelenik nemzetközi viszonylatban is, annak érvényesítésével, hogy az államok kötelesek megakadályozni, hogy a területükön végzett tevékenység által más állam területén környezeti kár keletkezzen, mely kötelezettség kiterjed harmadik személyek tevékenységére is, akár abban az esetben is, ha azt saját tulajdonuk használata által gyakorolják.

Másrészt természetesen a valamilyen formájú tulajdon tárgyát képező föld, erdő vagy egyéb természeti értéket jelentő terület megfelelő védelme, a szükséges jogszabályi háttér kidolgozása egyúttal a környezet megóvását is szolgálja. Harmadrészt, a tulajdonjogot és a környezetet érő tevékenységek, behatások kezelése, azok káros hatásaitól való védelme megköveteli a megfelelő társadalmi párbeszédet, tájékoztatás nyújtását, jogorvoslati lehetőségek igénybevételének lehetőségét. Továbbá vannak olyan speciális csoportok, ahol domináns szerepet játszik a tulajdon és a természet közötti kapcsolat, ilyen az őslakosok földtulajdonának kérdése, amelyet az előző pontban is érintettünk, de részletes elemzésére a regionális, azon belül is az amerikaközi és afrikai emberi jogi ítélkezési gyakorlat körében fogunk kitérni.

Fejlődéshez való jog

Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata 28. cikkében kimondja, mindenkit megillet a jog arra, hogy olyan rendszer uralkodjék, mind társadalmi, mind nemzetközi szempontból, amelyben a Nyilatkozatban deklarált jogok és szabadságok teljes mértékben érvényesülhetnek. A Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya szintén tartalmaz egy hasonló rendelkezést, ennek értelmében az államok kötelesek, különösen technikai és gazdasági területeken fokozatosan garantálni a dokumentumban biztosítottak teljes gyakorlásának lehetőségét. A megfogalmazás tekintettel van arra, hogy egyes államoknak ehhez a nemzetközi segítségnyújtás, együttműködés által rendelkezésre bocsátott erőforrások segíthetnek.[537] E dokumentumok még nem fogalmazzák meg a fejlődéshez való jogot egzakt módon, de nyilvánvalóan meghúzódik mögöttük az ahhoz köthető szándék.

[537] Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya. II. rész, 2. cikk, 1.: Az Egyezségokmányban részes valamennyi állam kötelezi magát arra, hogy - különösen gazdasági és technikai téren - mind saját erejéből, mind pedig a nemzetközi segítségnyújtás és együttműködés útján a rendelkezésére álló valamennyi erőforrás igénybevételével, minden megfelelő eszközzel, ideértve különösen a jogszabályi intézkedéseket, fokozatosan biztosítja az Egyezségokmányban elismert jogok teljes gyakorlását.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

Ezzel szemben nem kötelező jelleggel, az ENSZ Közgyűlésének 41/128. számú határozata már a Fejlődéshez való Jogról szóló Nyilatkozat[538] címét viseli. A Nyilatkozat 1. cikk 1) bekezdése elismeri, hogy a fejlődéshez való jog egy elidegeníthetetlen emberi jog, továbbá utal erkölcsi töltetére is és kimondja, hogy minden személyt, illetve népet megillet, akik jogosultak a gazdasági, társadalmi, kulturális és politikai fejlődésben való részesedésre, melyben az összes emberi és alapvető szabadság teljes megvalósítására kerül sor. A 2. pontja tovább erősíti a kollektív jogi megközelítést, amikor deklarálja, a fejlődéshez való jog magába foglalja a népek önrendelkezéséhez való jogának teljes megvalósítását, ideértve az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának vonatkozó részeit, valamint a természeti tőke, erőforrások feletti rendelkezés teljes és elidegeníthetetlen jogát.[539] A jog kötelezetti oldalán egyrészt megemlíti az egyéneket is, akik felelősséggel bírnak a fejlődés megvalósítására nézve, tekintettel többek között a közösségi kötelezettségekre.[540] Másrészt kijelöli az államokat, melyek felelősek a helyes állami cselekvés kialakításáért, ami alkalmas előmozdítani az egész népesség és az egyének jól-létének folyamatos fejlődését.[541] Ezen felül deklarálja, hogy az államok elsődleges felelőssége – nemzeti és nemzetközi szinten is – a jog megvalósításához szükséges kedvező feltételek kialakítása,[542] melyhez szükséges a nemzetközi jog elveinek teljes mértékben történő tiszteletben tartása és az államok – ENSZ Alapokmányával összhangban történő – együttműködése.[543] Az államok kötelezettsége tehát kiterjed az egymással való együttműködésre is a jog előmozdítása érdekében, ezt más rendelkezésben is megerősíti a Nyilatkozat. Ennek során az államok cselekvésének módját az új gazdasági rend megteremtése kell, hogy motiválja, amely a szuverén egyenlőségen, az egymással való ráutaltság elismerésén, a közös érdekeken és az együttműködésen alapul.[544]

A környezet és a fejlődéshez való jog közötti kapcsolatot felismerte a Stockholmi Deklaráció is, 21. elvében kimondta, hogy összhangban az ENSZ Alapokmányával és a nemzetközi jog elveivel, az államokat megilleti az a szuverén jog, hogy nemzeti környezeti szabályozásuknak megfelelően kiaknázzák saját erőforrásaikat, tekintettel arra, hogy ennek során ne tegyék lehetővé a más állam területen történő károkozást.[545] Bár a 21. elv nem említi kifejezetten a fejlődő országokat, de kimondottan releváns az erőforrások feletti szuverenitás kérdése e szempontból is. Ezen felül több rendelkezés érinti direkt módon a fejlődés kérdését, így a 9. elv kimondja, hogy a környezeti hiányosságok mögött az alulfejlettség és a természeti katasztrófák húzódnak meg és megoldásuk a fejlődés felgyorsítása lehet, pénzügyi és technikai segítségnyújtás, illetve transzfer által, így támogatva a fejlődő országokat ezen

[538] UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY: *Declaration on the Right to Development: resolution adopted by the General Assembly*, 4 December 1986, A/RES/41/128. [továbbiakban: Fejlődéshez való Jogról szóló Nyilatkozat].
[539] Uo. 1. cikk.
[540] Fejlődéshez való Jogról szóló Nyilatkozat. 2. cikk, 2. bekezdés.
[541] Uo. 2. cikk, 2. bekezdés.
[542] Uo. 3. cikk, 1. bekezdés.
[543] Uo. 3. cikk, 2. bekezdés.
[544] Uo. 3. cikk, 3. bekezdés.
[545] A/CONF.48/Rev.1. 5. 5.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

erőfeszítéseikben. A 10. elv elismeri, hogy a fejlődő országok számára az árstabilitás, a megfelelő bevételek és a nyersanyagok nélkülözhetetlenek a környezeti menedzsment megvalósítása érdekében. A 11. elv értelmében az államoktól elvárt, hogy a környezetpolitikájuk kialakítása során figyelemmel legyenek a fejlődő országok jelenlegi vagy jövőbeli fejlődésére gyakorolt hatására. A 12. elv hangsúlyozza a fejlődő országoknak számára a rendelkezésre álló és bocsátott erőforrások fontosságát a környezet állapotának megőrzése és fejlesztése érdekében.[546] A technikai és tudományos együttműködés és annak a fejlődő országokban történő erőteljes előmozdítását irányozza elő a 20. elv, a környezeti problémák megoldása érdekében, elérhetővé téve a fejlődő országok számára az erre alkalmas technológiai megoldásokat. A 23. elv pedig felismeri annak problémáját, hogy bizonyos sztenderdek, szabályok a fejlett országok számára nem jelentenek olyan terhet, vagy járnak olyan társadalmi árral, mint a fejlődő országok számára.[547]

A Riói Nyilatkozat 2. alapelve szintén rögzíti az államok jogát – összhangban az ENSZ Alapokmánnyal és a nemzetközi jog elveivel – a saját erőforrásaik kiaknázására, tekintettel a határon kívüli károkozás tilalmára. A 3. alapelvben kifejezetten megnevezi a fejlődéshez való jogot annak érdekében, hogy egyenlő módon legyenek kielégítve a jelen és jövő nemzedékeinek fejlődési és környezeti igényei.[548] A 6. alapelv felismeri a legkevésbé fejlett államok magasabb szintű környezeti értelemben vett sérülékenységét, melyre különleges figyelmet kell fordítani, hozzátéve, hogy a környezeti területen tett nemzetközi lépéseknek minden ország érdekeit és szükségleteit figyelembe kell venni.[549]

A fejlődéshez való jog tehát erőteljesen összefügg a környezeti kérdésekkel, mint ahogy fent is láthattuk, többek között a természeti erőforrások feletti szuverenitás tekintetében. A gyakorlatban – a fenti dokumentumok ellenére – ez nem egyértelmű módon valósul meg, különösen arra tekintettel, hogy sokszor az államokkal szemben közvetlenül nem másik állam vagy államok, hanem multinacionális vállalatok állnak, melyek akár a nemzeti környezeti szabályozás alakulására is hatással bírhatnak. Ennek a jelenségnek a potenciális veszélyére figyelmeztet Satvinder Juss, szemléltetve azzal, hogy a Texaco vállalat éves globális jövedelme hozzávetőlegesen 40 milliárd dollárra tehető, míg Ecuador GDP-je 12 milliárd, így egyértelműen megállapítható, a vállalat által ott folytatott olajfúrások hatására az erőviszonyok eltolódhatnak a vállalat javára, megakadályozva a hatékony környezetvédelmet. Ez akkor is érvényes, ha a tevékenység formálisan megfelel az egyébként gyenge állami szabályozásnak, hiszen annak szigorítását, fejlesztését épp a vállalat által kifejtett nyomás akadályozza meg. Juss szerint ezért is fontos a szolidaritási jogok, így a fejlődéshez való jog, környezethez való

[546] A/CONF.48/Rev.1. 5. 4.
[547] Uo. 5.
[548] A/CONF.151/26/Rev.l (Vol. l). 3.
[549] Uo. 4.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

jog, emberiség közös örökségéhez való jog, kommunikációhoz való jog elismerése, az egyes, fentihez hasonló problémákra összpontosító fejlesztése.[550]

A fejlődéshez való jog az utóbbi években ismételten figyelembe került, különösen, hogy 2020-ban Zamir Akram, a fejlődéshez való joggal foglalkozó kormányközi munkacsoport vezető jelentéstevője egy kötelező erővel bíró nemzetközi jogi dokumentum tervezetét tette közzé. Ebben a fejlődéshez való joggal összefüggésben megjelenik a környezet is, például a részes felek együttműködési kötelezettségének elemeként beépítette a környezeti problémák együttes megoldását[551] és a környezetbarát technológiák fejlődő országoknak kedvező feltételek mellett történő átadását.[552] A fejlődéshez való jog érvényesülésére szentelt nemzetközi figyelem a mai napig szükséges, hiszen súlyos problémák merülhetnek fel a jog élvezetével kapcsolatban, gyakran összefüggésben az őslakosok, illetve más kisebbségek környezethez valamint tulajdonhoz való jogával, amely kihatással lehet más jogok, így az élelmiszerhez, megfelelő életszínvonalhoz való jog megvalósítására is. Ezt támasztja alá a földfelvásárlások problémája is. Olivier De Schutter, élelmiszerhez való joggal foglalkozó ENSZ különleges jelentéstevő 2011-ben irányította figyelmet a kérdésre, elsősorban a szubszaharai régiókban tapasztalható, magáncégek által megvalósuló földfelvásárlásokra fókuszálva, amely folyamat 2007 és 2008 között globális élelmiszerválsághoz vezetett. Ennek hátterében hasonló ok húzódik meg, mint a Juss által említett Ecuadorra vonatkozó esetben, miszerint a nemzeti kormányok túl gyengék a multinacionális vállalatok nyomásával szemben, amely kötelezettségeik teljesítésének háttérbe szorulását is eredményezi. A káros folyamat hátrányosan hat a fejlődő országok vidéki régióinak lakosságára, tovább növelve a szegények és a gazdagok közötti szakadékot.[553]

A különleges jelentéstevő javasolja, hogy a földterületeket érintő nagyberuházások csak egy átfogó, az adott ország vidéki területeinek fejlesztését szolgáló stratégia részeként kerüljenek megvalósításra, szemben az ad-hoc, eseti megoldások alkalmazásával. Ennek része a megelőző hatásvizsgálat, amely figyelembe veszi, milyen következménnyel járhat a helyi földművelőkre nézve az adott projekt, összehasonlítva más alternatív üzleti modellek potenciális eredményeivel. Orvosolandó probléma, hogy a fejlődő országok kormányai a nagytőke országba történő vonzása érdekében nem mutatnak hajlandóságot megfelelő szabályozás kidolgozására és érvényre juttatására. Ez a helyi lakosság foglalkoztatására, a környezet tiszteletére és a helyi élelmiszerbiztonságra nézve is hátrányos. A helyzet megoldása elképzelhetetlen az érintett közösségek döntéshozatalba történő bevonása, szerepük, igényérvényesítési lehetőségeik erősítése és a transzparencia növelése nélkül.[554] Csatlakozom a különleges jelentéstevő által megfogalmazott megoldási javaslatokhoz, kiegészítve azzal,

[550] Satvinder JUSS: Global Environmental Change: Health and the Challenge for Human Rights. *Indiana Journal of Global Legal Studies: Vol. 5 : Iss. 1 , Article 8.* (1997). 167-178.
[551] 13. cikk. 1. pont (a) alpont.
[552] Uo. (g) alpont.
[553] Olivier DE SCHUTTER: The Green Rush: The Global Race for Farmland and the Rights of Land Users. *Harvard International Law Journal.* Vol. 52, No. 2. (2011). 504-505.
[554] DE SCHUTTER 2011. *i. m.* 556-558.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

hogy földvásárlások esetén – úgy, mint más jellegű beruházások, fejlesztések során – kiemelten fontos lehet nem csak a társadalmi szempontú előzetes hatásvizsgált elvégzése, hanem a környezeti szempontú vizsgálat is, figyelemmel az esetleges olyan jövőbeli tevékenységekre, amelyek a földterületek az addigitól eltérő használatából kifolyólag jelentős hatást gyakorolhatnak a környezetre, helyi ökoszisztémákra, termőképeségre.

Míg az élethez, egészséghez, megfelelő életkörülményekhez való jog korábbi évek során került a nemzetközi közösség figyelmének középpontjába, a környezethez való jog és a fejlődéshez való jog viszonylag hasonló időben – mint láthattuk például a Stockholmi Nyilatkozat esetén is – sokszor egymás mellett jelentek meg. Ezen felül is több szempontból hasonlóságot mutatnak, egyrészt sokszor kollektív alanyi körük tekintetében, hiszen fontos kiemelni, a fejlődéshez való jog alanyai nem az országok, hanem az emberek, illetve népek, hasonlóan a környezethez való joghoz. A hasonlóság alapvetően abban ragadható meg, hogy megfelelő módon történő biztosításuk elengedhetetlen a jövőben élő alanyok boldogulása szempontjából. Másrészt, mindkét joggal szemben felhozott kritika a tartalom tekintetében fennálló bizonytalanság, amely a kötelező nemzetközi jogi aktusok hiányában is megmutatkozik. Mindazonáltal a két jog ütközésének lehetőségére is figyelemmel kell lenni, amely erőteljesebb lehet a gyakorlatban, mint a korábban vizsgált jogoké, hiszen könnyebben elképzelhető, hogy a fejlődés gazdasági aspektusának megvalósítása káros hatást gyakorol a környezetre, mint például az egészséghez való jog biztosítása.[555] Ugyanez a probléma merül fel a természeti erőforrások kiaknázása esetén is, hiszen a fejlődéshez való jog biztosításához bizonyos esetben elengedhetetlen, ám ha túlzott mértékben történik, akkor károsan hathat a környezetre.

Ennek fényében a határon átnyúló jogviták esetén felmerülhet az a helyzet, hogy az egyik állam gazdasági, fejlődési érdekei ütköznek a másik állam környezeti érdekeivel. Erre klasszikus példa a bős-nagymarosi vízlépcső Nemzetközi Bíróság előtti esete, ahol ismételten a Weeramantry bíró különvéleményében megfogalmazottokat idézem fel. A konfliktus feloldásának kulcsa a fenntartható fejlődés fogalma, továbbá azzal összhangban annak érvényre juttatása, hogy a fejlődéshez való jog nem abszolút jellegű, a környezet érdekeinek figyelembe vétele annak kiemelt jelentőségű korlátját jelenti.[556] Mindez nem csak a határon átnyúló esetekben fontos, hiszen bármely az adott ország, régió, helyi közösség – elsősorban gazdasági – fejlődéshez való jogának biztosítása sértheti a környezethez való jogot, ez is alátámasztja az olyan nemzetközi jogi, normatív elvek előmozdításának szükségességét, mint a fenntartható fejlődés elve. Ez különösen élesen jelenik meg, ha valamely szempontból sérülékenyebb vagy kisebbségben lévő csoportok jogairól van szó, az értekezés későbbi fejezetében vizsgált amerikaközi és afrikai emberi jogi rendszerben felmerülő esetek során is megvalósult e jogok egymással összefüggő értelmezése.

[555] Természetesen ez az ütközés sem kizárt.
[556] WEERAMANTRY bíró különvéleménye. 92-96.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

Evadné Grant és Onita Das az előbbiekben vizsgált Olivier De Schutter különleges jelentéstevő által is említett földfelvásárlások kérdését elemezte Etiópia vonatkozásában. Ennek eredményeként a felmerülő – többek között környezeti – problémák megoldására a fenntartható fejlődés, valamint az emberi jogi megközelítés földpolitikába történő integrálását sürgetik, Weeramantry bíró különvéleményében lefektetettekre alapozva. A fenntartható fejlődés elvével kapcsolatban leszögezik, hogy bár alapvetően *soft law* aktusokban került kifejezésre, nagy hatással van a jogirodalmon túl a nemzetközi joggyakorlatra is. Mindazonáltal a tartalma, valamint gyakorlati érvényre juttatása nem egyértelműen történik, erőteljesen ellene hat, ha hiányzik az államok megvalósításra vonatkozó politikai akarata, továbbá azon jellemző magatartásuk, hogy a fenntartható fejlődés három pillére közül alapvető előnyben részesítik a gazdasági aspektust, adott esetben tekintet nélkül a társadalmi és környezeti oldalra. A megoldást nem kötelező erejű aktusokban látják, hanem inkább a soft law jellegű tematikus, stratégiai jelentőségű politikai döntéshozatalban. Emellett úgy vélik, hogy a környezet védelme érdekében fontos szerepet kell szánni az emberi jogi megközelítésmód alkalmazásának. Figyelembe veszik, hogy a környezethez való jog nemzetközi szintű deklarációja nem egyöntetű, de bizakodásra okot adó körülménynek látják azt a tendenciát, amely más jogok „zöldebbé" tételére irányul. E folyamat tulajdonképpen a már elismert emberi jogok új szempontokat is figyelembe vevő értelmezésével jár, tekintettel a környezeti érdekekre, valamint a fenntartható fejlődésre. A gyakorlatban ennek megvalósításának tekintik a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának ilyen szempontú interpretálását Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Bizottsága által.[557]

Helyesnek vélem, hogy egyes emberi jogok, mint a fejlődéshez való jog környezeti érdekekkel és a környezethez való joggal történő összhangjának megteremtése a fenntartható fejlődés érvényre juttatása által valósulhat meg. A fenntartható fejlődés elve tehát, ahogy nem azonos a környezethez való joggal, úgy nem feltétlenül teljesen azonos a fejlődéshez való joggal sem, hanem egy olyan nemzetközi jogi eszköz, amely épp az esetleges – jelen esetben a két jog és az általuk képviselt gazdasági, politikai, társadalmi és környezeti érdekek – között gyakran felmerülő – ütközés feloldására alkalmasnak bizonyulhat. A gyakorlatban ennek eszköze lehet a fejlődés különféle aspektusait szolgáló beruházások megkezdése előtti környezeti és társadalmi szempontokat értékelő hatásvizsgálat megvalósítása, valamint az érintett közösségek döntéshozatalba való érdemi bevonása, véleményük tényleges figyelembe vétele, sőt szükség esetén beleegyezésük megadása is, mely kérdésre a későbbiekben még visszatérünk.

Őslakos népek jogai

A fejlődéshez való jog, valamint a környezethez való jog vizsgálatához bizonyos esetekben szükségszerűen kapcsolódik az őslakos népek jogainak kérdése is. Ennek két oldalról van

[557] Evadné GRANT–Onita DAS: Land Grabbing, Sustainable Development and Human Rights. *Transnational Environmental Law* Vol. 4, No. 2. (2015). 306-310.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

relevanciája: egyrészt – mint ahogy majd az értekezés regionális emberi jogi ítélkezési gyakorlatának vizsgálata során tapasztalhatjuk – az egyes országokban folytatott, a környezetre is hatással bíró tevékenységek, beruházások érintik e csoportok emberi jogainak érvényre juttatását. Másrészt – bár az őslakos fogalom nem egyöntetűen elfogadott a szakirodalomban[558] – e jogok alanyaiként tekintett népek általában szoros kapcsolatban állnak a természettel, hagyományos tudásuk olyan gyakorlati eszköz lehet, amely alkalmas a környezet védelmének biztosítására. Patrick Macklem ehhez hozzáteszi, e népekre jellemző, hogy kollektív identitással bírnak, a gyarmatosítás következményeként gyakran szembesültek kirekesztéssel, áttelepítéssel és kizsákmányolással. Az őslakosok jogainak nemzetközi elismerése alapvetően csoportjogi jellegű, melynek fényében az államoknak megfelelő intézkedéseket kell hoznia védelmük érdekében.[559] Bándi Gyula szerint az őslakos népek jellemzője, hogy létszámuk alacsony, jogaik – kifejezetten a földhöz és erőforrásaikhoz való jog – elismerését követelik, de nem céljuk az állami berendezkedés megváltoztatása, államalkotó tényezőként történő elismerésük. Jogaik kiterjednek többek között az önrendelkezéshez való jogra, oktatási, kulturális jogokra, szokásaik tiszteletben tartására, földterületeikhez és erőforrásaikhoz való jogra.[560]

Általánosan elmondható, hogy a kilencvenes évektől a nemzetközi közösség elkezdett erőteljesebb figyelmet fordítani az őslakos népek helyzetére. Ennek jegyében 1993-ban kihirdették, hogy 1994-től kezdetét veszi a Világ őslakos népeinek nemzetközi évtizede,[561] majd 1996-ban cselekvési tervet fogadtak el,[562] mely az államok számára előirányozta az őslakos népek döntéshozatalba való erőteljesebb bevonását, illetve intézkedések foganatosítását az őslakosok hagyományos tudása védelmében. Ezen felül létrejött egy munkacsoport az Őslakos Népek Védelméről szóló Nyilatkozat előkészítése céljából.[563] Az elfogadott Nyilatkozatban[564] az egyéni jogfelfogást kiegészíti a kollektív, ahogy az kifejezésre kerül az 1. cikkben, mikor deklarálja az őslakos népek számára az emberi jogok egyéni és kollektív élvezetét. A Nyilatkozat bevezetőjében felismeri, az őslakosok tudása, kultúrája, hagyományos

[558] Az őslakos fogalomról részletesebben ld.: KÖRTVÉLYESI Zsolt: Az őslakos népek jogai. *Pro Minoritate.* 19. szám, 2009. 14-19.
[559] Patrick MACKLEM: Indigenous Recognition in International Law: Theoretical Observations. *Michigan Journal of International Law*. Vol. 30 (2008). 209.
[560] BÁNDI Gyula: A fenntartható fejlődés és az őshonos nemzeti kisebbségek. In.: *Magyarok jogvédelme a Kárpát-medencében 2020.* Budapest, Kisebbségi Jogvédő Intézet, 2021. 37–38.
[561] UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY: *Resolution on the International Decade of the World's Indigenous People*. A/RES/48/163 18 February 1994.A/RES/48/163.
[562] UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY: *Resolution 50/157 on the Programme of activities for the International Decade of the World's Indigenous People.* 29 February 1996. A/RES/50/157.
[563] UNITED NATIONS COMMISSION ON HUMAN RIGHTS: Resolution on the establishment of a working group of the Commission on Human Rights to elaborate a draft declaration in accordance with paragraph 5 of General Assembly resolution 49/214 of 23 December 1994. 3 March 1995.
[564] UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY: *United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples.* Resolution 61/295 adopted by the General Assembly on 13 September 2007. [továbbiakban: Őslakos Népek Védelméről szóló Nyilatkozat].

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

gyakorlataik hozzájárulnak a fenntartható fejlődéshez és a megfelelő környezetmenedzsmenthez.[565]

Az őslakosok és a környezethez való jog kapcsolata fellelhető a 29. cikk 1. pontjában, ahol kimondja az őslakosok jogát a környezet megőrzésére és védelmére, továbbá a földjeik, erőforrásaik produktivitásának megóvására. Ezen jogok megvalósítása érdekében az államoknak megfelelő és diszkriminációmentes támogató programokat kell kidolgoznia. A cikk 2. pontja előírja, az államoknak hatékony lépéseket kell tennie a veszélyes anyagok őslakosok területein, földjén történő elhelyezése ellen, amennyiben az nem az őslakos népek előzetes, szabad, megfelelő információ birtokában megtett beleegyezésén alapul.[566] A 32. cikk a fejlődéshez való jogra fókuszál, figyelemmel az őslakosok földjeire, területeire, erőforrásaira, kimondva 1. pontjában a jogot, hogy meghatározzák e szempontokból prioritásaikat, céljaikat. A 2. pont előírja az államok számára az őslakos népekkel való jóhiszemű egyeztetést és együttműködést, figyelemmel a saját reprezentatív intézményeikre, annak érdekében, hogy a területeiket, erőforrásaikat érintő beruházások, projektek folytatása teljesen szabad és elegendő információ birtokában meghozott beleegyezésük alapján történjen. A 3. pont értelmében az államoknak hatékony mechanizmusokat kell kidolgoznia az igazságosság érvényesítésére az ilyen tevékenységek során és megfelelő lépéseket tenni a hátrányos környezeti, gazdasági, társadalmi, kulturális vagy spirituális hatások csökkentésére.[567]

Az őslakos népek környezet fejlesztésben, illetve a fenntartható fejlődés előmozdításában betöltött szerepét felismerte a Riói Nyilatkozat is, 22. elve hangsúlyozza az őslakos népek és közösségeik, valamint más helyi közösségek elengedhetetlen szerepét a környezetmenedzsmentben és fejlesztésben, melynek alapját tudásuk és hagyományos gyakorlataik jelentik. Az államoknak értékelni és támogatni kell identitásukat, kultúrájukat és érdekeiket, valamint lehetővé kell tenni hatékony részesedésüket a fenntartható fejlődés vívmányaiból.[568] A Fenntartható Fejlődési Célok közül a 2. cél 3. feladata kitűzi az élelmiszer kistermelők mezőgazdasági termelékenységének és bevételének 2030-ig történő megkettőzését, különös tekintettel többek között az őslakosokra,[569] az oktatással kapcsolatos 4. célkitűzés 5. feladata előirányozza 2030-ig az oktatáshoz, szakképzéshez való egyenlő hozzáférést a kiszolgáltatott helyzetben lévők, köztük az őslakosok számára.[570]

Az őslakos népek környezeti önrendelkezéshez való jogát D. Kapua'ala Sproat a környezeti ártalmakkal, különösen az éghajlatváltozással összefüggésben említi, mely magába foglalja az őslakosok meghatározott közösségként történő túléléshez való jogát. Ez megkívánja, hogy a nemzeti kormányok tartózkodjanak e fizikai és kulturális túlélés akadályozásától. Az őslakosok

[565] Őslakos Népek Védelméről szóló Nyilatkozat. 4.
[566] Őslakos Népek Védelméről szóló Nyilatkozat. 21.
[567] Uo. 23–24.
[568] A/CONF.151/26/Rev.l (Vol. l). 7.
[569] ZLINSZKY–BALOGH 2016, *i. m*. 61.
[570] Uo. 67.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

környezeti igazságosságra irányuló igénye nem az állam szuverenitásán, hanem a közösségeik önrendelkezésén alapul, mely az állam őket érintő környezeti lépései tekintetében az emberi jogi szemléletmód érvényesítését követeli meg, mely feltételezi a helyi közösségek bevonását, az erőforrásokat érintő hagyományos, őslakos kultúrán alapuló gyakorlatok védelmét, attól függetlenül, hogy a földterületek a területi szuverenitás alapján az állam fennhatósága alá tartoznak, másik oldalon pedig elvárja az állam tartózkodását a kulturális erőforrások korlátozásától.[571]

A *Nemzetközi Munkaügyi szervezet 169. számú egyezménye az őslakos és törzsi népek jogairól*[572] 4. cikkének 1. pontjában a specifikus lépések megtételének szükségességét hangsúlyozza többek között az őslakosok környezetének védelme érdekében. A 7. cikk 3. pontja a különböző beruházások és egyéb tevékenységek esetén írja elő az őslakosok bevonásával készült előzetes tanulmányok elkészítését, amelyek figyelembe veszik a tevékenység társadalmi, spirituális, kulturális és környezeti hatásait. A 7. cikk 4. pontja kötelezettségként írja elő az államok számára, hogy az érintettekkel együttműködve kell megóvniuk az általuk lakott területek környezetét. Az Egyezmény alapvető különbsége a Nyilatkozathoz képest, hogy kötelező erejű jogforrásnak tekinthető, legalábbis azon huszonhárom állam tekintetében, amelyek ratifikálták.[573]

Egyes szorosabb értelemben vett környezeti tárgyú egyezmények is kiemelten kezelik az őslakos népek jogait, így a Biológiai Sokféleség Egyezmény az *in situ* vagyis eredeti élőhelyen történő védelem körében külön rendelkezik az államok azon kötelezettségéről, mely fényében tekintetbe kell venniük a jogalkotás során a hagyományos életmódot folytató őslakos közösségek ismereteit, módszereit, melyek fontos szerepet játszhatnak a biológiai sokféleség megőrzésében, elősegítve e tudás megőrzését és fenntartását.[574] Az Egyezményhez kapcsolódó genetikai erőforrások kérdését szabályozó *Nagojai Jegyzőkönyv*[575] még szélesebb körben utal az őslakos népek jogaira, számos általános rendelkezése mellett, speciális kritériumokat, illetve kötelezettségeket állapít meg az államok számára, tekintettel az őslakos népekre. Ennek keretében előírja a Felek számára az őslakos és helyi közösségek által birtokolt genetikai erőforrások, valamint hasznok igazságos és méltányos megosztása érdekében a megfelelő jogi

[571] D. Kapua'ala SPROAT: An Indigenous People's Right to Environmental Self-Determination: Native Hawaiians and the Struggle Against Climate Change Devastation. *Stanford Environmental Law Journal*, Vol 35:2 (2016). 194-197.
[572] INTERNATIONAL LABOUR ORGANIZATION, C169 - Indigenous and Tribal Peoples Convention, 1989 (No. 169).
[573] Az egyezményt ratifikáló államokat ld.:https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:11300:0::NO:11300:P11300_INSTRUMENT_ID:312314
[574] Biológiai Sokféleség Egyezmény 8. cikkely j) pont.
[575] UNITED NATIONS, PARTIES TO THE CONVENTION ON BIOLOGICAL DIVERSITY, Nagoya Protocol on Access to Genetic Resources and the Fair and Equitable Sharing of Benefits Arising from their Utilization to the Convention on Biological Diversity. Nagoya, 29 October 2010. UNEP/CBD/COP/DEC/X/1./ Magyarországon kihirdette: 2014. évi VIII. törvény a Biológiai Sokféleség Egyezményhez kapcsolódó, a genetikai erőforrásokhoz való hozzáférésről, valamint a hasznosításukból származó hasznok igazságos és méltányos megosztásáról szóló Nagojai Jegyzőkönyv kihirdetéséről. [továbbiakban: Nagojai Jegyzőkönyv].

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

és adminisztratív lépések megtételét. Emellett megköveteli, hogy ezen intézkedések az érintett közösségekkel kölcsönösen elfogadott feltételek alapján kerüljenek meghatározásra, illetve az erőforrások megosztása is ezek szerint történjen.[576] A Jegyzőkönyv is felismeri az őslakosok tudásának, hagyományainak fontosságát, így a Felektől elvárja az ilyen tudásból fakadó hasznok igazságos és méltányos megoszlásának megvalósítása érdekében megteendő jogi, adminisztratív és szakpolitikai lépések foganatosítását.[577] Ezek mellett célul tűzi ki e tudás hasznosítását, hozzáférhetővé tételét az adott közösségek előzetes jóváhagyása, részvétele mellett.[578]

A környezeti kérdésekkel összefüggésben különösen fontos az őslakosok és a környezetüket érintő döntések, az egyes erőforrások felhasználása, a hasznok méltányos megosztása, tudásuk hasznosítása esetén a szabad, előzetes és megfelelő tájékoztatás birtokában meghozott beleegyezés (angolul: *'free, prior and informed consent',* rövidítve a továbbiakban: FPIC) megléte. Jona Razzaque megkülönbözteti az FPIC-t az előzetes és megfelelő információ birtokában meghozott beleegyezéstől (*'prior informed consent',* rövidítve a továbbiakban: PIC). Rámutat arra, hogy bár az Őslakos Népek Jogairól szóló Nyilatkozat az előbbi, a szabad kritérium miatt szélesebb körű FPIC-t tartalmazza,[579] a többoldalú nemzetközi megállapodások, mint például a Biológiai Sokféleség Egyezmény inkább az utóbbit, vagyis a PIC-t.[580] A Jegyzőkönyv szintén felismeri a hagyományos tudás és az azt hordozó szokásjog, közösségi eljárás meghatározó jellegét, ezért a kötelezettségek teljesítése körében rögzíti, hogy adott esetben, összhangban a nemzeti jogszabályokkal, a Felek figyelembe veszik e szokásokat is.[581] A genetikai erőforrásokhoz való általános hozzáférés mellett kiemeli az őslakos és helyi közösségek hozzáférésének kérdését, mellyel összefüggésben előírja az érintettek előzetesen közölt hozzájárulását, abban az esetben, ha az adott közösségek számára erre vonatkozó jogot állapítottak meg.[582]

További környezetjogi nemzetközi megállapodások is felismerik az őslakos tudás hasznosításából származó környezeti és egyéb előnyöket. A Párizsi Megállapodás értelmében a Részes Felek globális alkalmazkodási célt határoznak meg az éghajaltváltozáshoz történő adaptáció előmozdítása érdekében,[583] amelyet követő fellépés során figyelembe veszik a legjobb tudományos ismeretek mellett a hagyományos tudást, illetve az őslakosok ismereteit.[584] Érdemes megjegyezni, hogy a 2008-ban létrehozott Őslakos Népek Éghajlatváltozással kapcsolatos Nemzetközi Fóruma (*'International Indigenous Peoples' Forum on Climate*

[576] Nagojai Jegyzőkönyv. 5. cikk, 2. pont.
[577] Uo. 5. cikk 5. pont.
[578] Uo. 7. cikk.
[579] Jona RAZZAQUE: *A Stock-Taking of FPIC Standards in International Environmental Law.* In.: TURNER–SHELTON–RAZZAQUE –MCINTYRE –MAY (eds.) 2019, *i. m.* 195.
[580] Uo. 206-207.
[581] Nagojai Jegyzőkönyv, 11. 12. cikk. 1. pont.
[582] Uo. 6. cikk. 2. pont.
[583] Párizsi Megállapodás 7. cikk, 1. pont.
[584] Uo. 7. cikk, 5. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

Change')[585] fontos szerepet kap az ENSZ éghajlatváltozással kapcsolatos keretének előmozdításában, továbbá az őslakos népek döntéshozatalban való részvételét is erősíti, hasonlóan a biológiai sokféleségre vonatkozó szabályozással összefüggően 1996-ban létrehozott Biológiai Sokféleségről szóló Nemzetközi Őslakos Fórumhoz (*'International Indigenous Forum on Biodiversity'*).[586]

Az őslakos népek jogai és a környezethez való jog tehát szorosan összefügg, illetve számos környezeti tárgyú dokumentum is kiemeli az őslakosokat, mint különleges helyzetű jogalanyokat, de érdemes szem előtt tartani, hogy nem feltétlenül mondható el az őslakos népek jogairól, hogy a környezethez való jog tényleges tartalmával azonosak lennének. Az őslakos népek jogainak egy – rendkívül fontos – aspektusát a környezettel való tradicionális, számos esetben spirituális jelentőségű kapcsolatuk adja, mindazonáltal, mint fent is láthattuk, jogaik köre alapvetően túlmutat ezen, így az őslakosok jogaiba sorolható például a kulturális önrendelkezés is, amely, hasonlóan a spirituális élethez, sok esetben szintén szorosan a természethez kapcsolódik, mint ahogy az értekezés regionális emberi jogi ítélkezési gyakorlatot vizsgáló része során is látható lesz. Hasonló módon kapcsolódik a környezethez a kollektív és egyéni aspektussal bíró tulajdonjog, egyes gazdasági jogosultságok és más meghatározó emberi jogok, így végső soron az élethez, egészséghez való jog is vagy egyes gazdasági jogosultságok, a kollektív és egyéni tulajdonjog. Ugyanakkor a gyakorlatban számos eset alátámasztja, hogy e jogokat alapvetően meghatározza az őslakosok környezethez fűződő szoros kapcsolata. A környezethez való jog alanyi körének esetleges meghatározása során helyénvaló a kiemelt figyelem, különösen a környezeti ártalmakkal szembeni kiszolgáltatottságuk enyhítése szempontjából.

Másrészt az államok kötelezettségeinek megvalósítása során a természetközeli népek tudása, fentartható gazdasági gyakorlataik, szokásaik hathatós eszközként segíthetnek, ezért üdvözölendő, hogy több környezetjogi megállapodás is felismerte jelentőségét. Úgy vélem, hogy az ilyen jellegű rendelkezések egyúttal példát is szolgáltatnak arra, hogy miért fontos egyes környezetjogi megállapodásokat az emberi jogok szempontjából is vizsgálni. E tekintetben az őslakos népek önrendelkezési, azon belül is környezeti önrendelkezési jogának elismerése döntő jelentőséggel bírhat, összefüggésben a környezethez való jog eljárásjogi oldalának hatékony érvényesítésével, különösen az őslakosok területeit érintő beruházásokat megelőzően, kiegészítve a szükséges társadalmi és környezeti hatásvizsgálat elvégzésével, mely a fejlődéshez való jognál elmondottakkal is összhangban áll.

[585] International Indigenous Peoples' Forum on Climate Change: *About the International Indigenous Peoples' Forum on Climate Change*. http://www.iipfcc.org/who-are-we
[586] International Indigenous Forum on Biodiversity: *About.* https://iifb-fiib.org

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

A környezeti ártalmakkal szemben sérülékenyebbnek tekinthető további csoportok jogai

Az előbbiekben megvizsgáltuk a fejlődéshez való jogot, valamint az őslakosok jogait, amelyek erőteljesen kollektív jellegűek, továbbá azt is megfigyelhettük, hogy a tulajdonjognak is van csoportjogi oldala. Ugyanakkor vannak más, a nemzetközi jog egyes aktusaiban is külön kiemelt csoportok, melyek tagjainak védelmére különös figyelmet kell szentelni. Ennek alapja jelen esetben a környezeti ártalmakkal, különösen az éghajlatváltozással és annak káros következményeivel szembeni – biológiai, társadalmi, gazdasági vagy egyéb jellegű – kiszolgáltatottabb helyzetük. Gyüre Annamária Csilla szerint az éghajlatváltozásnak társadalmi és gazdasági aspektusa is azonosítható, mely az erre vonatkozó szabályozás tekintetében felveti a társadalmi igazságosság, mint rendező elv alkalmazását. Ez különösen az olyan társadalmi csoportok esetén szükséges, akiket súlyosabban érintenek a klímaváltozás káros hatásai, mint például a mezőgazdaságból élőket, akiknek megélhetését befolyásolják a fokozódó éghajlati események.[587]

A kötelező erővel bíró nemzetközi megállapodások, mint a Párizsi Megállapodás előzőekben vizsgált 7. cikkének 5. alpontja – a klímaváltozással szembeni alkalmazkodás erősítése körében tett lépések meghatározása során – előírja a kiszolgáltatott helyzetben lévők figyelembevételét, de nem fejti ki pontosan, hogy mely csoportokat sorolja ide. A Biológiai Sokféleség Egyezmény 23. cikkében, a pénzügyi mechanizmusok és erőforrások körében, alapvetően a fejlődő, illetve gazdasági átalakulás alatt álló országokra fókuszál, de megjelenik az őslakos és helyi közösségekre fordítandó kiemelt figyelem is, mely utóbbin belül külön említi a közösségek nőtagjait.[588]

A kiszolgáltatott vagy sérülékeny csoportok azonosításához érdemes figyelembe venni az ENSZ legkevésbé fejlett országokkal foglalkozó szakértői csoportjának 2018-as ajánlását, mely alapvetően az éghajlatváltozással szembeni érintettségre fókuszál, de alkalmazható általánosan a környezeti ártalmakkal szembeni kiszolgáltatottabb státusz megállapítására is. Első lépésként az éghajlatváltozás káros hatásai, mint a szárazság, árvizek, szélsőséges időjárási jelenségek által leginkább érintett csoportokat kell azonosítani, majd további tényezők értékelése szükséges. E faktorok közé tartozik a nem, kor, jövedelem, oktatási szint, képességek és társadalmi helyzet. Ezek további befolyásoló tényezőkre bonthatók, mint az egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés, lakhatási körülmények, mobilitás vagy a rendelkezésre álló közszolgáltatások. Egyéb kategorizálási szempont lehet a földrajzi adottságok figyelembevétele, amelyek az egyes csoportok lakhelyét jellemzik, valamint kifejezetten hasznos lehet a sérülékeny csoportok azonosítása szempontjából a helyi szintű vizsgálat. Utóbbi lebonyolításában fontos szerepet kapnak a helyi közigazgatási szervek, civil szervezetek és

[587] GYÜRE Annamária Csilla: Az éghajlatvédelemi jog rendszerezése. *Iustum Aequum Salutare,* XIII. 2017/1. 206-207.
[588] Biológiai Sokféleség Egyezmény 23. cikk, 3. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

egyházak is. Ezek alapján jelentés értelmében az éghajlatváltozással szemben sérülékenyebbnek tekinthetők a szegényebb társadalmi réteghez tartozók, a vidéki területeken élők, illetve az őslakosok. Továbbá a nemek közötti egyenlőség megteremtésének hiányossága számos országban kiszolgáltatottabbá teszi a nőket is, többek között a jogaikban való korlátozottságból, és sok esetben az őket terhelő szélesebb körű kötelezettségből kifolyólag. Ezen felül a fizikai állapot is meghatározó lehet, így sérülékenyebbek lehetnek a gyermekek, fiatalok, valamint a társadalom idősebb tagjai.[589]

A sérülékeny csoportok, illetve csoportokhoz tartozók köre igen szélesen jelenik meg a Fenntartható Fejlődési Célokban. Az első, szegénység felszámolására irányuló cél,[590] valamint a második,[591] éhínség megszüntetésére törekvő cél, alapvetően a gazdaságilag hátrányos helyzetben lévő szegényeket emeli ki, a negyedik, minőségi oktatást előtérbe helyező cél[592] pedig a fogyatékossággal élő személyeket, őslakosokat és más sérülékeny helyzetben lévő gyermekeket. A fenntartható urbanizáció kérdésével foglalkozó tizenegyedik célkitűzés több feladata, mint a 11.2. feladat – összefüggésben a biztonságos, megfizethető, hozzáférhető és befogadó tömegközlekedéssel – a nőket, gyermekeket, fogyatékossággal élőket és időseket említi, 11.5. feladata – a katasztrófákkal szembeni károk csökkentése, azok megelőzése körében – a szegényeket és más kiszolgáltatott helyzetben lévőket emeli ki.[593]

A környezeti és egyéb ártalmakkal szemben kiszolgáltatottabb csoportok köre azonban nem korlátozható le a fent említettekre, így ide sorolhatók még a migránsok, menekültek, lakóhelyüket bizonyos okból kifolyólag elhagyni kényszerülők is. E népességmozgások gyakran szoros összefüggésben állnak a környezeti ártalmakkal, e folyamatokat generálja és felerősíti az éghajlatváltozás és annak káros következményei. A környezeti okokra visszavezethető népességmozgás nemzetközi jogi háttere még nem megfelelően kidolgozott a probléma kezelésére. Maxine Burkett és Lauren Sancken is a helyzet nemzetközi kezelését megnehezítő körülményként értékeli, hogy jelenleg nincs átfogó, a kérdésre összpontosító multilaterális megállapodás. A jogi bizonytalanság kezelésére irányuló tudományos javaslatok körében többek között egy erre irányuló, megosztott felelősség koncepcióján alapuló, a megfelelő adminisztrációra és finanszírozásra is kitérő kötelező megállapodás gondolata is felmerült. Mindazonáltal hivatkoznak arra a szakirodalmi álláspontra is, hogy egy ilyen megállapodás egyrészt azt a veszélyt hordozná magában, hogy a rendszer kidolgozása szülőföldön maradás ellen hatna, másrészt pedig azt az érzetet keltené, hogy akik az éghajlatra visszavezethető okokból változtatják meg lakhelyüket kiemeltebb figyelmet érdemelnek azoknál, akik nem kívánják vagy nincs lehetőségük elhagyni otthonukat. Úgy vélik, hogy a

[589] LEAST DEVELOPED COUNTRIES EXPERT GROUP: *Considerations regarding vulnerable groups, communities and ecosystems in the context of the national adaptation plans.* 2018. 7-8. https://unfccc.int/sites/default/files/resource/Considerations%20regarding%20vulnerable.pdf
[590] Világunk átalakítása. 59–61.
[591] Uo. 61-62.
[592] Uo. 67-69.
[593] Uo. 83-85.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

kérdés kezelésére alkalmasabbak a regionális, alulról felfelé szerveződő megoldások, szabad mozgást biztosító megállapodások, mint például a Karib-tengeri Közösség keretében születettek.[594]

A környezethez való jog speciális figyelmet élvező alanyi köre nem kimerítő jellegű, meghatározásának alapját számos faktor befolyásolja, azonban általános közös jellemvonás, hogy valamely tulajdonságuk, helyzetük vagy az adott körülmények okán kiszolgáltatottabbak a környezeti ártalmaival és azok káros természeti, biológiai, társadalmi, gazdasági és egyéb hatásaival szemben. Atrayee Saha és Eswarappa Kasi e tekintetben felidézi a WHO veszélyhelyzetekben való környezeti egészséggel összefüggő 2002-es iránymutatását. Ennek értelmében a sérülékenység a lakosság, egyes szervezetek vagy egyének egy olyan képességeinek hiánya, melyek a környezeti katasztrófákkal szembeni ellenállóképesség, alkalmazkodás és helyreállás esetén jelentős súllyal bírnak. E körbe sorolhatók a gyermekek, a várandós nők, az idős emberek, az alultáplált személyek. A kiszolgáltatott helyzetet számos tényező, így a szegénység, a megfelelő higiéniás körülmények hiánya, a hajléktalanság is megteremtheti vagy erősítheti. Rámutatnak arra is, hogy sérülékenység oka lehet veleszületett, mindazonáltal lehetséges, hogy egyes körülmények teszik azzá az érintett személyt vagy személyek csoportját.[595]

A környezet szennyezésének káros hatásaival, éghajlatváltozással szemben sérülékenyebbnek tekinthető csoportok védelme és jogaik megfelelő biztosítása esetén az államoknak bizonyos többletkötelezettségei jelennek meg, annak érdekében, hogy a csoportok tagjait helyzetbe hozzák. Ezt megfogalmazza az egyes Fenntartható Fejlődési Célokat megelőző Nyilatkozat keretében ismertetett új program is, amelynek értelmében a kiszolgáltatott helyzetben lévő embereket helyzetbe kell hozni, így a gyerekeket, fiatalokat, fogyatékossággal élő személyeket, HIV/AIDS fertőzötteket, időseket, őslakosokat, menekülteket és lakhelyüket elhagyni kényszerülőket, valamint vándormunkásokat.[596] John H. Knox, az ENSZ független szakértője 2014-es közleményében – miután megvizsgálta a környezethez való jog belső jogi megjelenési formáit – három közös elemet tudott azonosítani, amelyek közül az első a környezettel kapcsolatos jogosultságok mellett az állam eljárási jellegű kötelezettségeinek megléte, a második a jogosultságok lényegi oldalának egy minimális sztenderdje, a harmadik pedig a sérülékeny csoportokkal kapcsolatos speciálisabb kötelezettségek azonosítása. Később az államoknak a kiszolgáltatott csoportok irányában fennálló kötelezettségei körében megemlíti, hogy egyrészt mindig figyelembe kell venniük e csoportok és tagjaik helyzetét, másrészt nem szabad hátrányos megkülönböztetést megvalósítaniuk környezetpolitikájuk kialakítása és

[594] Maxine BURKETT–Lauren SANCKEN: Climate mitigation. In: Erika TECHERA–Jade LINDLEY–Karen N. SCOTT–Anastasia TELESETSKY (eds.): *Routledge handbook of international environmental law. Second edition.* London and New York, Routledge, 2021. 483-485.
[595] Atrayee SAHA–Eswarappa KASI: Vulnerability and Vulnerable Groups of People. In: Scott ROMANIUK–Péter MARTON–Manish THAPA: (eds.): *The Palgrave Encyclopedia of Global Security Studies.* London, Palgrave Macmillan, 2019. 2.
[596] Fenntartható Fejlődési Célok. Nyilatkozat, Az új program 23. pont. 31.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

végrehajtása során, harmadrészt e csoportok tekintetében többletlépések megtételére is szükség van, annak érdekében, hogy a környezeti ártalmakkal szemben megfelelő védelemben részesülhessenek.[597]

Érdemes továbbá figyelembe venni az egyes csoportokra vonatkozó, alapvetően nem környezeti tárgyú kötelező nemzetközi emberi jogi megállapodások környezeti tényezőket érintő rendelkezéseit is. A nőkkel szembeni megkülönböztetés minden formájának felszámolásáról szóló egyezmény ellenőrzési mechanizmusával foglalkozó Nőkkel Szembeni Hátrányos Megkülönböztetés Kiküszöbölésének Bizottsága 37. számú általános ajánlásában[598] az éghajlatváltozással összefüggésben értelmezte az egyezményt, kiemelve az aggodalomra okot adó területeket. Ezek közül az első a nők és lányok ellen elkövetett erőszak, amelyet gyakran súlyosbítanak környezeti és egyéb katasztrófák, illetve a környezeti erőforrások pusztítása.[599]

Az Egyezmény 10. cikke által biztosított oktatáshoz való jog megfelelő megvalósítása elengedhetetlen a környezeti ártalmakkal, különösen az éghajlatváltozással járó kockázat csökkentése érdekében, mivel az oktatás, képzés hozzájárul az alkalmazkodóképesség fejlesztéséhez, valamint a megelőzéshez, károk csökkentéséhez. Ezekhez elengedhetetlen a nők férfiakéval egyenlő módon történő, különböző – gazdasági, mezőgazdasági, vízmenedzsmenti, éghajlati, mérnöki, jogi, telekommunikációs vagy veszélyhelyzeti szolgáltatási – területen történő képzése, elhelyezkedése.[600] Ez összefüggésben áll az Egyezmény 11. cikkével, amely a foglalkoztatás területén fennálló megkülönböztetést kívánja felszámolni. A környezeti katasztrófák és ártalmak különösen azokat a nőket érintik hátrányosan, akik szegénységben élnek, továbbá a munkahelyi megkülönböztetés, erőszak különböző formái, az erőforrásokhoz való bonyolultabb, vagy nem azonos feltételek mentén történő hozzáférés egyaránt megnehezíti az alkalmazkodást. A jogi és társadalmi egyenlőtlenségek ezeken felül hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a nők nem tudják elhagyni a környezeti ártalmak által sújtott területet.[601]

Az Egyezmény 12. cikke az egészségügyi ellátás területén alkalmazott megkülönböztetés kiküszöbölését kívánja megvalósítani, valamint a terhesség, szülés, szoptatás alatti szolgáltatások, megfelelő élelmezés biztosítását. Ezekkel összefüggésben az általános ajánlás megfogalmazza, hogy az egészségügyi szolgáltatásoknak, ideértve a reprodukciós és szexuális egészségügyi szolgáltatásokat is, elérhetőnek, hozzáférhetőnek, elfogadhatónak és megfelelő minőségűnek kell lennie még katasztrófák ideje alatt is, ezért az államoknak intézkedéseket kell

[597] JOHN H. KNOX: *Statement by the Independent Expert on Human Rights and the Environment at "The Development of Environmental Human Rights"*
https://www.ohchr.org/en/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=15274
[598] COMMITTEE ON THE ELIMINATION OF DISCRIMINATION AGAINST WOMEN: *General Recommendation No. 37 on Gender-related dimensions of disaster risk reduction in the context of climate change.* 7 February 2018. CEDAW/C/GC/37. [továbbiakban: CEDAW/C/GC/37].
[599] Uo. 55. pont. 15.
[600] Uo. 58-59. pont. 16.
[601] Uo. 61-63. pont. 17.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

foganatosítania az éghajlatváltozás és a természeti katasztrófákkal összefüggésben a nemi kérdéseket is figyelembe vevő szakpolitikák, pénzügyi háttér és ellenőrzés megteremtése érdekében. Az éghajlatváltozás és környezeti szerencsétlenségek egyaránt hozzájárulnak egyes betegségek, járványok ismételt megjelenéséhez, erőteljesebb terjedéséhez, melyet az élelmiszer és egészségügyi ellátás területén a nőkkel szemben megvalósuló egyenlőtlen elosztás súlyosbíthat.[602] Az Egyezmény 14. cikkének h) alpontja kimondja a részes államok kötelezettségét arra nézve, hogy minden intézkedést megtegyenek a vidéken élő nők megfelelő életkörülményeinek megvalósítása érdekében, különös tekintettel a lakhatásra, közegészségügyre, közszolgáltatásokra. Az ajánlás felhívja a figyelmet, hogy a klímaváltozás egyértelműen és súlyosan veszélyezteti e jogot, mivel hozzájárul a víz- és élelmiszerellátás elégtelenségéhez, így alultápláltsághoz vezethet, amely a nőket egyértelműen hátrányosabban érinti, csakúgy, mint az egyre fogyó erőforrásokért – így vízgyűjtésért – általában felelős nőket és gyermekeket érő erőszak.

A nők, különösen a vidéki területeken élők, valamint őslakos közösségekhez tartozók teszik ki a mezőgazdasági kistermelők jelentős hányadát, úgy, hogy sok országban a diszkriminatív rendelkezések miatt egyáltalán nem juthatnak földtulajdonhoz, vagy ha igen, akkor csak alacsonyabb minőségű területhez. Az éghajlatváltozás általánosan megnehezíti e mezőgazdasági tevékenységet, amelyet tetéz a jogi egyenlőtlenség.[603] A vizsgált általános javaslatban is megjelenik az éghajlatváltozással összefüggő migráció kérdése, mely kapcsolatban állhat az ENSZ minden migráns munkavállaló és családtagjaik jogainak védelmére irányuló egyezménnyel. A megvalósításával foglalkozó bizottság is felismerte azt, hogy az éghajlatváltozás, valamint a környezeti és egyéb katasztrófák nagymértékben hozzájárulnak a népesség vándorlásához, egyes területeken pedig különösen érzékelhető a nők migrációja, akik ennek során szexuális erőszak, emberkereskedelem áldozatai lehetnek, számos további jogsérelem mellett a nem megfelelő egészségügyi és egyéb közszolgáltatások hiányából kifolyólag. Azok a nők szintén hátrányos helyzetbe kerülnek, akik olyan régióban élnek, amelyet nagyobb valószínűséggel ér környezeti katasztrófa, de azt nemükből kifolyó okokból nem tudják elhagyni. Ezzel egyidejűleg gyakran olyan gazdasági és közösségi pozícióba kerülnek – miután a férfi családtagok elhagyták az otthonukat – amelynek ellátására nem rendelkeznek megfelelő képzettséggel.[604]

A nőkhöz hasonlóan a gyermekek is különösen kiszolgáltatottak a környezeti ártalmakkal szemben. A Gyermekek Jogairól szóló Egyezmény 24. cikkének 2. pontja értelmében a részes államok erőfeszítéseket tesznek a gyermekek lehető legjobb egészségi állapotához való jogának teljes körű megvalósítása érdekében. Ennek keretében küzdenek a betegség és alultápláltság

[602] Uo. 65-67. 18.
[603] CEDAW/C/GC/37. 69-71 pont. 20.
[604] Uo. 74-77. pont. 21.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

ellen, tápláló élelmiszerek és ivóvíz biztosításával. Az Egyezmény e rendelkezése kifejezetten megemlíti a természeti környezet szennyezésének problémáját is.[605]

John H. Knox, a biztonságos, tiszta, egészséges és fenntartható környezet kérdésével foglalkozó ENSZ különleges jelentéstevő 2018-as jelentése[606] a WHO adatai alapján felhívta a figyelmet arra, hogy hozzávetőlegesen 600.000 millió 5 év alatti gyermek halálát okozza évente a légszennyezés, amely továbbá számos megbetegedéshez és diszfunkcióhoz is vezet. A gyermekek felnőttekhez viszonyított biológiai adottságai, így például, hogy a légzőjárataik sokkal könnyebben záródnak el fertőzések miatt, illetve gyorsabb légzésük és testsúlyukhoz viszonyított magasabb értékű levegőszükségletük, mind hozzájárulnak ezen ártalmakkal szembeni nagyobb kitettségükhöz.[607] Ezek mellett a gyermekek egészsége olyan károsodást szenvedhet – akár már az anyaméhben is – amelynek következményeit egész életükön át viselik.[608] A szennyezett, nem biztonságos vagy elégséges vízhez való hozzáférés, illetve a megfelelő minőségű víz, valamint higiéniás körülmények hiánya egyaránt magas halálozást okoz, az 5 év alatti gyermekek esetén hozzávetőlegesen 350.000 halálesethez vezet évente, 5 és 14 év között pedig 80.000-hez. Mivel testük fejlődésben van, ezért a felnőttekhez képest – testsúlyukhoz viszonyítva – több vizet kell fogyasztaniuk, valamint a szervezetük kiszolgáltatottabb a szennyező anyagokkal, vízben terjedő fertőzésekkel és kórokozókkal szemben.[609]

Az éghajlatváltozás, valamint az általa generált szélsőséges időjárási jelenségek, vízhiány, éhínség vagy élelmezés területén tapasztalható bizonytalanság szintén súlyos károkat okoz a gyermekek szervezetében, egészségében és jól-létében, veszélyeztetve akár az élethez való jogukat is. Ezt támasztja alá, hogy hozzávetőlegesen 115 millió gyermek él olyan területen, ahol kifejezetten magas a trópusi ciklonok kockázata. A jelentéstevő arra is rávilágít, hogy az egészségi ártalmakon túl a leánygyermekek házasságba kényszerítését is fokozhatja a klímaváltozás következtében kialakuló élelmiszerválság.[610]

A vegyszerek, mérgező anyagok és hulladék következtében számos megbetegedés alakulhat ki, amelyek gyermekeket már születésük előtt is károsítják, különösen az alacsonyabb bevételű családok, kisebbséghez, őslakos vagy marginalizált közösséghez tartozó gyermekek esetén. Külön súlyosbítja a problémát az a tény, hogy gyakran nincs megfelelő mennyiségű és minőségű információ az ilyen anyagok használatáról és hatásáról. A gyermekmunka keretében előállított elektronikai termékek során felhasznált anyagok szintén veszélyeztetik a gyermekek egészségét, valamint aggodalomra ad okot a műtrágyahasználattal járó károsanyag-kibocsátás

[605] Gyermekek Jogairól szóló Egyezmény 24. cikk, 2. pont, c) alpont.
[606] John H. KNOX: *Report of the Special Rapporteur on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment*. 24 January 2018. A/HRC/37/58. [továbbiakban: A/HRC/37/58.],
[607] A/HRC/37/58. 16. pont. 5.
[608] Uo. 18. pont. 6.
[609] Uo. 19-21. pont. 6-7.
[610] Uo. 22-26. pont. 7-8.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

hatása is.[611] Végül a különleges jelentéstevő a biodiverzitás emberi jogok teljeskörű élvezetében betöltött szerepét hangsúlyozza, amelynek pusztulása nem csak a gyermekek testi, hanem mentális egészségét is veszélyezteti.[612]

A gyermekek jogai és a környezet védelme tehát számos ponton szükségszerűen kapcsolódik egymáshoz. Ezt felismerve az ENSZ Környezet (*'UN Environment'*) 2019-ben hirdette meg a gyermekek egészséges környezethez való jogának elérésére irányuló globális kezdeményezését, amelyet szakértő találkozók követnek, azzal a céllal, hogy megalkossák a Gyermekek Egészséges Környezethez való Jogáról szóló Nyilatkozatot ('*Global Declaration on Children's Right to a Healthy Environment'*).[613] E deklaráció jelentősége egyrészt szimbolikus üzenetet is hordoz a jog kimondásával az ENSZ Emberi Jogi Főbiztosa szerint, másrészt sztenderdek lefektetését eredményezheti, például új általános kommentár elkészítésének motiválása vagy a Gyermekek Jogairól szóló Egyezmény 4. számú jegyzőkönyvének elfogadása által.[614]

A káros környezeti hatásokkal szemben kiszolgáltatott személyek csoportjába sorolhatók azok is, akik fogyatékossággal élnek. A WHO 2011-es átfogó jelentése értelmében számukra különösen veszélyesek a természeti katasztrófák, amelyek további akadályokat hoznak létre a fizikai környezetükben. Az akadálymentesség elérése egyébként is kulcsfontosságú jogaik élvezete szempontjából, különösen a tömegközlekedés és közinfrastruktúra viszonylatában.[615] Leandro Despouy ENSZ különleges jelentéstevő 1993-ban többek között azokat a tényezőket ismertette, amelyek fogyatékossághoz vezethetnek. E körben említette, hogy – főleg civil szervezeti forrásokból származó adatok alapján – megállapítható, hogy a környezeti faktorok, a víz és levegő szennyezése is veszélyeztetheti vagy akár károsíthatja az emberek mentális és fizikai integritását. Két csoportra osztja a fogyatékosságot okozó tényezőket, aszerint, hogy jogsértéssel járnak együtt vagy sem. Az általános, jogsérelemmel nem feltétlenül megvalósuló okok közé sorol egyes születési rendellenességeket, későbbi megbetegedéseket, közlekedési baleseteket, illetve a természeti katasztrófákat is. Ezzel szemben vannak olyan fogyatékosságra okot adó tényezők, amelyek szükségszerűen együtt járnak más emberi jogok sérelmével, így például a kémiai fegyverek bevetése, amely az emberi életet, egészséget és a környezetet egyaránt veszélyezteti.[616]

---

[611] Uo. 27-29. pont. 8-9.
[612] Uo. 30. pont. 10.
[613] UNITED NATIONS ENVIRONMENT PROGRAMME: *Global Initiative to Advance Children's Right to a Healthy Environment.*
https://www.unep.org/events/workshop/global-initiative-advance-childrens-right-healthy-environment
[614] OFFICE OF THE UNITED NATIONS HIGH COMMISSIONER FOR HUMAN RIGHTS: *Global Initiative Advancing Children's Right to a Healthy Environment.*
https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Environment/SREnvironment/ConceptNoteChildRights_EN.PDF
[615] WORLD HEALTH ORGANIZATION: *World Report on Disability 2011.* 37.
[616] Leandro DESPOUY (Special Rapporteur of the Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities): *Human Rights and Disabled Persons.* UN Library, jul. 1, 1993. UN/SA Collection. 109–118. pontok. 15–17.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

Ezt az 1993-as felosztást időközben azonban erőteljesen árnyalják a – többek között emberi tevékenységre visszavezethető – éghajlatváltozás által előidézett természeti katasztrófák, amelyek esetén nem feltétlenül állapíthatjuk meg olyan következetesen, hogy nem történt emberi jogi sérelem, mint ahogy a fentiekben látható volt. Különösen, hogy egy 2020-as ENSZ jelentés is kiemeli, a klímaváltozás és hatásai kimondottan magas kockázatot jelentenek a fogyatékossággal élő emberek számára, továbbá közvetetten vagy közvetlenül számos emberi jog élvezete kerül veszélybe, amely kifejezetten súlyos következményekkel járhat esetükben. Ezt azzal támasztja alá a jelentés, hogy a katasztrófák esetén a fogyatékos személyek körében magasabb a halálozás, illetve nehezebben jutnak a veszélyhelyzeti szolgáltatásokhoz, vízhez, élelmiszerhez, gyógyszerekhez. Felidézi, hogy a *Fogyatékossággal élő személyek jogairól szóló egyezmény*[617] preambulumában is megjelent annak felismerése, hogy a fogyatékossággal élő személyek nagy része szegény körülmények között él, amelyet az éghajlatváltozás hatásai elmélyíthetnek.[618]

A fentiekben ismertetett kiszolgáltatott helyzetben lévő személyek listája nem kimerítő, a körülmények függvényében alakul az egyes személyi körök összetétele. A környezethez való joggal többek között abban függnek össze, hogy a fent bemutatott fizikai, biológiai, mentális gazdasági, társadalmi vagy egyéb okból fakadóan sérülékenyebbek lehetnek a jog sérelme, vagy nem megfelelő megvalósulása esetén. Tekinthetők a jog speciális alanyainak olyan értelemben, hogy a kötelezettek, elsősorban az államok számára különleges igényeik, magasabb szintű sérülékenységük többlettkötelezettségeket generál. Így például nem elegendő egészséges zöldterületek biztosítása, védelme, hanem azt befogadóvá, fizikailag elérhetővé, akadálymentessé kell tenni, hogy a fogyatékossággal élő személyek is ugyanolyan módon használhassák, mint mások. Vagy önmagában nem elegendő az államoknak lépéseket tenni az éghajlatváltozással szembeni alkalmazkodóképesség kialakítása, növelése érdekében, amennyiben a nők társadalmi és jogi egyenlősége nem valósul meg. A sérülékeny csoportok jogainak védelme egyúttal arra is rávilágít, hogy a környezethez való jog alanyi köre differenciált, mely így a tartalmat, különösen a felmerülő többletkötelezettségeket is meghatározza. Ez az összefüggés egyúttal a jog alanyi oldalára történő fókuszálást is megalapozza, hiszen e speciális jogosultságok alapján lehet megfelelő módon definiálni az állami kötelezettségek tartalmát.

[617] UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY, Convention on the Rights of Persons with Disabilities. New York, 13 December 2006. *United Nations Treaty Series* vol. 2515, p. 3./ Magyarországon kihirdette: 2007. évi XCII. törvény a Fogyatékossággal élő személyek jogairól szóló egyezmény és az ahhoz kapcsolódó Fakultatív Jegyzőkönyv kihirdetéséről.[Továbbiakban: Fogyatkossággal élő személyek jogairól szóló Egyezmény].

[618] OFFICE OF THE UNITED NATIONS HIGH COMMISSIONER FOR HUMAN RIGHTS: *Analytical study on the promotion and protection of the rights of persons with disabilities in the context of climate change*. Report of 22 April 2020. A/HRC/44/30. [továbbiakban: A/HRC/44/30]. 5–7. pontok. 3-4.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

A környezethez való jog eljárásjogi oldalához kapcsolódó jogosultságok

Korábban már szót ejtettem arról, hogy a környezethez való jog eljárásjogi oldala három pillérre bontható: a környezeti információhoz, környezeti ügyekben a döntéshozatalban való részvételhez, és az ilyen esetekben az igazságszolgáltatáshoz történő hozzáféréshez fűződő jogra. E procedurális jogosultságokat és a nemzetközi jogi megjelenésüket részletesen áttekintjük a későbbiekben, azonban az értekezés jelen fejezetében röviden kitérek az e jogokhoz kapcsolódó további emberi jogokra, amelyek megfelelő biztosítása egyúttal hozzájárulhat a környezethez való jog érvényesüléséhez. Az e körbe sorolható jogok más szempontból kapcsolódnak tehát a környezethez való joghoz, önmagukban bármely – alapvetően demokratikus és közérdeket nem sértő – cél érvényesülését szolgálhatják, amely adott esetben a környezet védelme, így végső soron a környezethez való jog szubsztantív oldalának érvényesítése is lehet, amellett, hogy hozzájárulhatnak a környezeti demokrácia, illetve jogállamiság erősödéséhez.

A 2019-es környezeti jogállamiságot vizsgáló UNEP jelentés a fent említett három pillér megvalósításának elengedhetetlen feltételeként azonosítja a civil társadalom részvételét, amelyet folyamatként, három stációra bontva értelmez. Eszerint a kontinuum első pontján a civil társadalom megfelelő tájékoztatása áll. Ezt követi a civilekkel folytatott érdemi párbeszéd biztosítása, végül az aktív elköteleződés. Utóbbi az egyes tevékenységeket megelőző döntések kezdeti szakaszaiba való bevonásra is kiterjed, akár formális, akár informális párbeszéd útján.[619]

E körbe látszólag szabadságjogok tartoznak csupán, mint az egyesülési és gyülekezési szabadság, melyek számos esetben járultak és járulnak a jövőben is a környezeti problémák feltárásához, a civil érdekérvényesítéshez egymással általában szoros összefüggésben. Relevánsak és sok esetben egymást fedik a politikai részvételi jogosultságok is, amelyek által a döntéshozatal állampolgárok által történő befolyásolása valósulhat meg. E szabadságok azonban nem csak az állam tartózkodását kívánják meg, hanem aktív kötelezettségeinek teljesítését, a megfelelő jogi háttér kidolgozását, gyakorlati érvényesülésének biztosítását, a civil társadalom erősítését, a nem kormányközi szervezetek és a táradalom minél szélesebb rétegének – akár automatikusan, az erre irányuló igény felmerülését megelőzően – tájékoztatását, döntésekbe való bevonását, a polgárok oktatását és képzését állami és civil háttér mellett is, továbbá a párbeszéd érdemi figyelembevételét, valamint a megfelelő közigazgatási és igazságszolgáltatási rendszer kidolgozását. Mivel e kérdéskörnek külön fejezetet szentelek a későbbiekben, most egy a szubszaharai régió civil érdekérvényesítésének mozgásterét vizsgáló tanulmány rövid felidézésével kívánom alátámasztani e jogok fontosságát a környezethez való jog és más emberi jogok szempontjából.

[619] UNEP: Environmental Rule of Law: First Global Report (2019). 90-92.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

Selby Xinwa 2020-ban publikált kutatása általánosan az egyesülési és gyülekezési szabadság aktuális helyzetét tárja fel a szubszaharai régióban, ahol a civil társadalom szervezetei, emberi jogi vagy politikai aktivisták, újságírók, szakszervezetek világítanak rá számos esetben a súlyos jogsértésekre, korrupcióra és a társadalmi igazságosságot érintő kihívásokra. Tevékenységük különösen veszélyes, több alkalommal szenvednek el fizikai erőszakot, egy 2018-as tanulmány fényében ez igen gyakran a földterületekhez kapcsolódó jogosultságokat, környezeti jogokat és őslakosok jogait védő aktivistákat éri.[620] A civil szervezet által készített tanulmány egyrészt felhívja a figyelmet a régióban tapasztalható jelenségre, amely értelmében egyre szűkül a civil szervezetek mozgástere. Egyes országok, mint Egyiptom, Kamerun, Zimbabwe, Nigéria, Uganda, Kenya, Zambia és Malawi az utóbbi években számos korlátozó jellegű jogszabályt fogadtak el, több esetben szigorú regisztrációs követelményeket követelve meg a külföldi támogatások esetén, sokszor a nemzetbiztonságra vagy a gazdasági fejlődésre hivatkozva. A civil szervezeteket külföldi ügynököknek, nemzetbiztonsági tényezőknek vagy a gazdasági haladást ellenzőknek beállítva. Súlyos esetekben – Zimbabwében, Zambiában, Tanzániában és Egyiptomban – egyre emelkedik az aktivisták önkényes őrizetbe vételének száma.[621] Megoldásként javasolják a nemzetközi szervezetek, illetve a nemzetközi közvélemény által nyújtott esetleges segítség mellett a civil szervezetek nemzeti, regionális, valamint egész kontinensre kiterjedő együttműködését, a közösségi média alkalmazását, stratégiai perek és eljárások alkalmazását, békés tüntetések szervezését, petíciók kezdeményezését.[622]

Az értekezés a későbbiekben számos korábbi években született nemzetközi jogesetet mutat be, de kitérünk újabb, adott esetben folyamatban lévő eljárások vizsgálatára is. Előre bocsáthatom, hogy ezen ügyekből – nem csak Afrika, hanem más kontinensek esetén – számos úgy kerülhetett egyáltalán a nemzetközi bírói fórum elé, hogy valamilyen módon a civil társadalom aktivitása, részvétele, a környezet védelme iránti eltökéltsége juttatta oda. Ezen ügyek is alátámasztják, hogy a környezethez való jog szubsztantív oldalának elismerése egyre sürgetőbb, de mindig szem előtt kell tartani az érvényesülését szolgáló eljárási jogosultságok és az ahhoz kapcsolódó jogok és szabadságok megvalósulásának kérdését is. Bár később még külön áttekintjük a környezeti procedurális jogokat előmozdító regionális megállapodásokat, érdekes az előbbi gondolathoz hozzátenni, hogy szemben a korábban született Aarhusi Egyezménnyel, a később elfogadott Escazúi Megállapodás[623] már kifejezetten sürgeti a környezeti, emberi jogi aktivisták védelmét.

[620] Selby XINWA: *Freedom under siege: The shrinking civic space and violations of Freedom of association and Assembly in Sub-Saharan Africa: Strategies for countering restrictions.* Centre for the Study of Violence and Reconciliation (CSVR), 2020. 2.
[621] XINWA 2020 *i.m.* 3-4.
[622] Uo. 6-7.
[623] Regional Agreement on Access to Information, Public Participation and Justice in Environmental Matters in Latin America and the Caribbean. Escazú, 4 March 2018. *United Nations Treaty Series,* C.N.195.2018 and C.N.196.2018. [továbbiakban: Escazúi Megállapodás].

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

11.2. Kísérlet a környezethez való jog emberi jogként történő deklarálására – az 1994-es „Ksentini jelentés”

Mielőtt rátérünk az emberi jogok nemzetközi környezetjogban történő megjelenésének vizsgálatára, meg kell említeni, hogy egy 1994-es különleges jelentéstevői jelentés és ahhoz kapcsolódó tervezet már kilátásba helyezte a környezethez való jog emberi jogként történő kimondását. A, „Ksentini jelentés”[624] két évre a Rió-ban tartott csúcsot követően jelent meg, ám hamarosan kiderült, a kilencvenes évek kezdeti optimizmusa nem feltétlenül eredményezte a jog tényleges kinyilvánítását. Paula M. Pevato nem értékeli negatívan a nem kötelező formájú nemzetközi jogi törekvéseket, mint a jelen tervezet is volt, azonban ezek valódi érvényesülése, későbbi hatása szempontjából elengedhetetlennek tartja a szélesebb körű egyeztetések, tárgyalások folytatását.[625]

A jelentés bevezetésében lefekteti, hogy a környezet, a fejlődés, a demokrácia, illetve az emberi jogok összefüggnek, ezek felismeréséhez fűződik a korábban is deklarált emberi jogok tényleges érvényesülése.[626] Kifejezetten szoros a kapcsolat az emberi jogok és a környezet között, az ennek megfelelő nemzetközi jogi környezet kialakítása a jelen és jövő nemzedékeinek egyaránt érdeke, mely során középutat kell keresni a túlzottan antropocentrikus felfogás, és azon nézet között, mely pusztán a környezetet állítja a középpontba.[627] Bár nemzetközi szinten a környezeti kérdéseket éveken át a szennyezés oldaláról ragadták meg, idővel egyre fontosabbá válik ezek emberi jogi kontextusba helyezése.[628] Különösen, hogy a környezeti problémákat a bolygó, az egész emberiség és a jövő nemzedékeinek szempontjainak érvényesítése mellett lehet megoldani.[629]

A jelentés I. számú melléklete egyben a jogra vonatkozó elveket tartalmazó nyilatkozat tervezete, mely deklarálja az emberi jogok, az ökológiai értelemben ép környezet, a fenntartható fejlődés és a béke egymással összefüggő és elválaszthatatlan jellege mellett,[630] a biztonságos, egészséges, ökológiailag ép környezethez való univerzális jogot,[631] kiegészülve a diszkriminációmentesség követelményével.[632] A jog jelenben történő gyakorlása során figyelemmel kell lenni a jövő nemzedékeinek ahhoz fűződő jogára, hogy szükségleteiket azonos módon elégíthessék ki.[633] E deklaráció tehát érvényre juttatta volna a nemzedékek

[624] Fatma Zohra KSENTINI: *Human rights and the environment.* United Nations Economic and Social Council. E/CN.4/Sub.2/1994/9. 6 July 1996. [továbbiakban: Ksentini jelentés].
[625] Paula M. PEVATO: A Right to Environment in International Law: Current Status and Future Outlook. *Review of European, Comparative & International Environmental Law*, Volume 8, No. 3 (1999). 310.
[626] Ksentini jelentés. 1. pont. 3.
[627] Uo. 4-5. pont. 3-4.
[628] Uo. 6-7. pont. 4.
[629] Uo. 235. pont. 58.
[630] Uo. I. sz. Melléklet 1. pont. 74.
[631] Uo. I. sz. Melléklet. 2. pont. 74.
[632] Uo. 3. pont. 74.
[633] Uo. 4. pont. 74.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

közötti és a nemzedéken belüli méltányosság elvét, összekapcsolta volna a környezethez való jogot a fenntartható fejlődés elvével és egyéb morális értékekkel, amelyek mind üdvözölendő gondolatnak tekinthetők.

A tervezet a lényegi jogosultságok körébe sorolta az olyan élethez való jogot, mely mentes a szennyezés, környezetkárosítás, a környezetet, egészséget, életet, élőhelyüket, valamint jól-létüket és a fenntartható fejlődést hátrányosan befolyásoló tevékenységektől. Mindenkit megillet a levegő, talaj, tenger, illetve jégtakaró, állat- és növényvilág, biológiai sokféleség, ökoszisztémák védelméhez és megőrzéséhez fűződő jog. Ezekkel köti össze a lehető legmagasabb minőségű egészséghez, a biztonságos és egészséges vízhez, a biztonságos és egészséges munkakörnyezethez, a megfelelő lakhatáshoz való joggal, önkényes kitelepítésektől való mentesség mellett. Ide tartozik katasztrófák esetén a megfelelő segítségnyújtáshoz való jog, valamint a természet, a természeti erőforrások megőrzéséből és fenntartható használatából való egyenlő mértékű részesedés. Az őslakos népeket megilleti a saját földjükhöz, területeikhez, erőforrásaikhoz való hozzáférés, valamint tradicionális életformájuk megőrzéséhez való jog, továbbá a területeik, földjeik, erőforrások állapotát károsító tevékenységek elleni védelem.[634] A szubsztantív jogosultságok mellett a jelentés külön részben tárgyalja az eljárási jellegű jogosultságokat, így a környezeti információhoz való jogot, a környezetre és fejlődésre potenciális hatást gyakorló tevékenységek esetén az aktív, szabad és hatékony részvételi jogot, a környezeti jellegű szabad egyesüléshez és gyülekezéshez való jogot, illetve a jogorvoslathoz és igazságszolgáltatáshoz való hozzáférést.[635] A jelentés igen szélesen értelmezi a jogosultságokat, amely azért is figyelemre méltó, mert a környezethez való jog esetén sok esetben a kötelezettségek hangsúlyosabb megjelenése érzékelhető.

A környezethez való jogot összeköti más jogokkal, mintegy megerősítve azok egymástól különálló, de szorosan összefüggő jellegét. E jogosultságokhoz természetesen kötelezettségek is társulnak, mely vonatkozásában a kötelezetti kört igen szélesen határozza meg, kimondva, hogy minden ember – egyénileg és kollektív módon – köteles a környezet megóvására és megőrzésére.[636] Emellett az államok nem sérthetik meg a jog élvezetét, de gondoskodniuk kell a megfelelő szabályozás kialakításáról, illetve tevőleges intézkedéseket kell foganatosítaniuk a környezethez való jog biztosítása érdekében. Ennek során törekedniük kell a környezeti károk bekövetkeztének megakadályozására, a természeti erőforrások megőrzésére.[637] A tervezetben megjelenik a környezeti ártalmakkal szemben sérülékenyebbnek tekinthető személyek és csoportokra irányuló különleges figyelem szükségessége. Rendelkezik továbbá korlátozás feltételeiről, mely csak törvény által lehetséges, akkor, ha a közrend, egészség vagy alapvető szabadságok és jogok védelme érdekében szükséges. Zárásként pedig deklarálja az olyan

[634] Ksentini jelentés. 5-14. pont. 75-76.
[635] Uo. I. sz. Melléklet. 15-20. pont. 76.
[636] Uo. 21. pont. 76.
[637] Uo. 22. pont. 77.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

társadalmi és nemzetközi rendhez fűződő jogot, melyben teljesen érvényre jutnak a fent kifejtett rendelkezések.[638]

A különleges jelentéstevő átfogó felmérést végzett, mely során figyelembe vette a jogfejlődés addigi releváns állomásait, majd megfogalmazta egy olyan nyilatkozatnak a tervezetét, mely nem csak kimondta volna a környezethez való jogot, hanem kitért volna az alanyi és kötelezetti körre, illetve a lényegi és eljárási jogosultságok mellett a kötelezettségek tartalmára is. Amennyiben később valamilyen módon elfogadásra került volna, elsősorban politikai, de közvetetten jogi hatást is kifejthetett volna. William F. Felice szerint a Ksentini jelentés részét képező nyilatkozat a már meglévő *soft law* környezeti tárgyú dokumentumokkal együttesen fejthette volna ki ezt a hatást, mivel ezen eszközök elengedhetetlenek az új nemzetközi normatív környezet kialakításához, továbbá gyakran még a formális kötőerő hiányában sem tekinthetnek el teljesen tőle a nemzetközi jog szereplői, ezért úgy látja, hogy az ilyen jellegű norma alkalmazása a környezethez való jog elismerése terén potenciális sikerrel is járhatna.[639] Bár a jelentés üdvözölendő kezdeményezés volt, tényleges hatást nem váltott ki. Mindazonáltal a környezethez való jog – elsősorban nemzetközi jogi szempontú – elemzése, megjelenésének áttekintése mellett, a tartalmi aspektushoz köthető felvetések – különösképpen a szubsztantív jogosultságok azonosítása – által is érdemes a vizsgálatra.

[638] Uo. 25-27. pont. 77.
[639] William F. FELICE: *The New Global Deal: Economic and Social Human Rights in World Politics.* Lanham, Rowman & Littlefield Publishers Inc., 2003. 103-104.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

12. fejezet:
Gondolatok a környezeti szempontok nemzetközi emberi jogi rendszerben való megjelenéséről

A második világháborút követően kezdődő globális nemzetközi – és ennek hatására regionális és belső jogi – emberi jogi fejlődés korai szakaszában nem találkozhattunk a környezeti szempontok kifejezett értékelésével. Mindazonáltal idővel egyre hangsúlyosabbá vált azon gondolat felismerése, mely szerint a környezet állapota hatással bír az emberi jogok értelmezéséreélvezetére. Mindez elvezetett a már kimondott jogok e szempontból folytatott interpretációjára, mely egyik oldalról üdvözölendő jelenség volt, hiszen szélesítette a rendelkezésre álló, sokszor szűkszavú vagy homályos kereteket. Ugyanakkor tévedés lenne ezt a technikát a környezethez való jog közvetlen vagy közvetett kimondásának tekinteni, melyről immáron kimondhatjuk, hogy 2021-ig nem valósult meg a nemzetközi jog globális szintjén. Ennek áttekintése az értekezés keretében folytatott elemzés számára egy fontos eredményt hozott: segít azon jogok azonosításában, melyek szoros kapcsolatban állnak a környezethez való joggal. E jogok köre – nem kimerítő jelleggel – a következő:

- Élethez való jog;
- Elérhető legmagasabb szintű testi és mentális egészséghez való jog;
- Megfelelő életszínvonalhoz való jog és az abból önállóvá váló jogok, mint a lakhatáshoz való jog, megfelelő táplálékhoz való jog, vízhez és megfelelő higiéniás körülményekhez való jog;
- Földterülethez való hozzáférés;
- Tulajdonjog;
- Fejlődéshez való jog;
- Őslakos népek jogai;
- Környezeti ártalmakkal szemben sérülékenyebbnek tekinthető csoportok jogai, melyek esetén nem kimerítő jelleggel, tipikusan a következő személyi körök kerülnek meghatározásra: nők és leányok, idős személyek, fogyatékossággal vagy betegséggel élő személyek, gyermekek, lakóhelyüket elhagyni kényszerülők, egyéb kisebbségek;
- A környezethez való jog procedurális oldalához kapcsolódó jogosultságok: véleménynyilvánítás szabadsága, egyesülési és gyülekezési jog, igazságszolgáltatáshoz való jog, részvételi jogok, eljárási garanciák, különösen a környezeti-emberi jogi aktivisták védelme;

További eredménye e technikának, hogy olyan elemek meghatározásához vezet, melyek – függetlenül az adott jogok egymáshoz képest önálló jellegétől – tartalmi szempontból

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

hozzájárulhatnak a környezethez való jog definiálásához. Ennek köréből kiemelném az élethez és egészséghez való joggal való szoros kapcsolatot, mely egyúttal a védelem és előmozdítás tekintetében követeli meg a gyors, egyre inkább azonnali jellegű realizálást, megfelelő intézményi háttér kiépítését. A gazdasági, szociális és kulturális jogokkal való kapcsolat nem áll ezzel ellentétben, erősíti az állam aktív kötelezettségeinek megvalósítását. Az emberi jogi diskurzusban később felmerülő területek – így különösen a sérülékeny csoportok védelme, a fejlődéshez való jog előmozdítása – pedig az alanyi oldal definiálásához, valamint az esetleges ütközési lehetőségek feloldásának szükségességéhez vezet el. Végezetül pedig tükrözi a gyakorlati élet törvényszerűségeit is, hiszen egy jogalany esetén nem választható el egymástól a jogok élvezete, azok egymást erősíthetik vagy előfeltételként szolgálhatnak. Utóbbi különösen igaz a környezethez való jogra, mely megkövetel egy – többek között – az emberi méltóságnak megfelelő állapotú környezetet, amely nélkül valamennyi emberi jog megvalósítása akadályokba ütközik. Mindazonáltal óvatosnak kell lennünk, hiszen a környezethez való jog túlmutat azon jogokon, melyek biztosítását elősegíti, hiszen ha azonosítanánk például az emberi egészséghez való joggal, akkor a környezet állapota csak annyiban lenne releváns, amennyiben behatárolható személyi kör egészségét veszélyezteti. Így tehát a kapcsolat elismerése mellett ismételten hangsúlyozom, a fent felsorolt jogok nem azonosak a környezethez való joggal, melyen az sem változtat, ha átfedést tapasztalunk e tekintetben.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

IV. rész: Az emberi jogi szemléletmód és a környezethez való jog a nemzetközi környezetjogban

13. fejezet: Az ENSZ környezeti vonatkozású soft law aktusainak áttekintése

Ahogy az emberi jogok nemzetközi rendszerében idővel megjelent a környezeti szempontok figyelembevétele, a meglévő emberi jogok „zöldebbé tétele", úgy a nemzetközi környezetjog sem zárkózik el az emberi jogok és a környezeti kérdések összekapcsolásától. Számunkra az elsődleges kérdés ezzel összefüggésben, hogy e jelenség eredményezte-e a környezethez való jog kimondását, akár közvetett, akár követlen módon.

E fejezet tehát hasonló célt és módszert alkalmaz, mint az értekezés megelőző része, a vizsgálat fő területe itt is az emberi jogok és a környezetjog közötti metszéspont. Mindazonáltal, az előző fejezet elsősorban az ENSZ emberi jogokat tartalmazó fő aktusaira fókuszált, alapvetően olyan forrásokat vizsgálva, amelyek elsődlegesen az emberi jogok védelmére irányultak, úgy, hogy figyelembe vették azok környezeti eredetű veszélyeztetésének lehetőségeit. E felfogásról egyértelműen kijelenthető, hogy bár kiindulási alapként szolgálhat a környezethez való jog tartalma, terjedelme, alanyai és kötelezettjei tekintetében, de nem jelenti annak deklarálását, melyre az erre irányuló 1994-es kísérlet meghiúsulását követően csak 2021-ben került sor. Az értekezés jelen fejezete ezzel szemben azokat a dokumentumokat vizsgálja meg, amelyek elsődleges céljának tekinthető a környezet védelme, vagy legalábbis meghatározó szerepet kap benne, más szempontok – emberi jogok, gazdasági fejlődés stb. – érvényre juttatása mellett. Az alábbiakban időrendi sorrendben tekintjük át – a teljesség igénye nélkül – a globális környezetjogra, annak kötelező jogforrásaira is elemi hatást gyakorló, jogi kötelező erővel azonban nem bíró dokumentumokat, figyelembe véve elfogadásuk hátterét, egymásra történő reflektálásukat, a témánk szempontjából releváns fejlődést vagy épp visszalépést, kezdve az 1972-es Stockholmi Deklarációval.

A Stockholmi Deklaráció

Az első jelentős környezeti témájú ENSZ csúcsot 1972. június 5-16. között tartották,[640] mely az ENSZ Emberi környezetről szóló konferenciája néven vált ismertté (*'The United Nations' Conference on the Human Environment'*). Érdemes megjegyezni, hogy már az elnevezést is kritikák érték, hiszen egyértelműen az ember perspektívájából utal a környezetre. Továbbá

[640] A csúcson 113 ország, továbbá számos szervezet vett részt, mint az UNESCO, WHO, ILO vagy a FAO is részt vett, de távol maradt a Szovjetunió, illetve szoros szövetségesei, a Német Demokratikus Köztársaság, Magyarország, Lengyelország és Csehszlovákia sem képviseltette magát.
ld.: Challenging Western Environmentalism at the United Nations Conference on Human Environment in Stockholm 1972.
http://www.aktivism.info/rapporter/ChallengingUN72.pdf

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

számos aktivista civil szervezet, mozgalom nem találta megfelelőnek, hogy hivatalosan csak a kormányok tárgyalnak a megvitatandó kérdésekről, így várható, hogy a saját szempontjaikat érvényesítik, szemben a lakosságéval. Ezért több párhuzamos, civilek által szervezett informális rendezvényre is sor került.[641] A 21. plenáris ülésen, június 16-ai dátummal került sor a Stockholmi Deklaráció elfogadására, melynek jelen elemzés keretében elsősorban bevezetőjét és 1. számú alapelvét vizsgáljuk meg. Előbbi egyben eszmei alapvetés is, míg utóbbi annak az elvnek tekinthető, mely leginkább érinti a környezethez való jogot.

A bevezetés kiemeli, hogy az ember egyszerre teremtménye és alakítója is környezetének, mely fenntartja létét és így az embernek lehetősége nyílik az intellektuális, erkölcsi, társadalmi, valamint spirituális növekedésre. Ezt követően a Nyilatkozat 1. pontjában kifejezi, hogy a technikai fejlődés elért egy olyan szintet, amikor az ember már számtalan módon, előre meg nem jósolható kimenetellel tudja alakítani a környezetét. Megkülönbözteti ezen felül a természeti és az ember által alkotott környezetet, azzal, hogy mindkettő elengedhetetlen az ember jól-létéhez és az alapvető emberi jogok, így az élethez való jog élvezetéhez.[642] Meg kell jegyezni, hogy a Nyilatkozat e megfogalmazása egyértelműen antropocentrikus – de jó 50 éve aligha lehetett más -, amelyet további rendelkezések is megerősítenek, így a bevezetés 6. pontja, mely meghatározza, hogy az emberi cselekedetet még bölcsebben kell átgondolni, tekintettel a környezeti követelményekre, mivel azt abban okozott kár hátrányos hat az emberi életre és jól-létre. Tehát e felfogásban a környezet védelmének hátterében egyértelműen az ember élete és jól-léte áll. Ebbe szintén illeszkedik a 6. pont azon fordulata, mely kifejezi, a nagyobb tudás és bölcsebb cselekvés által elérhetünk egy jobb életet – az ember prosperitása érdekében – olyan környezetben, mely könnyebben felveszi a lépést az emberi igényekkel és reményekkel. Mindazonáltal pozitívum – bár a túlzottan emberközpontú felfogást nem oldja fel – hogy ugyanebben a pontban megjelent a jövő nemzedékei irányában viselt felelősségvállalás, összhangban a globális béke és gazdasági- társadalmi fejlődés céljával.[643]

A 7. pont ezzel szemben némileg árnyalja az ember szerepét a környezettel összefüggésben, mivel igen széles körben állapítja meg a felelősség tartalmát, illetve kötelezetti kört. A környezeti célok elérése iránt viselt felelősség a polgárok és közösségek, vállalatok és intézmények esetén is megjelenik, továbbá a helyi önkormányzatok és nemzeti kormányok számára előirányozza a megfelelő jogi háttér és cselekvés kidolgozását, majd a nemzetközi együttműködés fontosságát szorgalmazza. Utóbbi összefügg környezeti problémák egyre inkább globális jellegével, mely megkívánja az összehangolt cselekvést az emberi környezet megóvása és fejlesztése érdekében, minden ember és prosperitásuk megteremtése céljából.[644]

[641] Challenging Western Environmentalism at the United Nations Conference on Human Environment in Stockholm 1972.
[642] A/CONF.48/14/Rev.1. 1. pont. 3.
[643] Uo. 6. pont. 3.
[644] Uo. 7. pont. 3-4.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

Látható, hogy 1972-ben a környezetvédelem még alapvetően szűknek tekinthető célt szolgált, kizárólag az emberi élet, jól-lét, sőt gazdasági értelmű prosperitás megteremtése, megóvása motiválta. Mindazonáltal önmagában a környezeti problémák és azok globális jellegének ilyen magas szintű felismerése, a környezet védelméért felelős szereplők viszonylag széles köre, a többszintű együttműködés meghatározása, illetve a jövő nemzedékek érdekeinek figyelembevétele kétségkívül előremutató volt a környezet védelme szempontjából, ezt alátámasztja az is, hogy a nemzetközi környezetjog fejlődése során referenciaponttá vált a Deklaráció, az ott kimondottak – mint látható lesz az alábbiakban – évek múlva is visszatükröződtek a később elfogadott dokumentumokban.

A bevezetőt követő 1. számú elv kimondja az ember alapvető jogát a szabadságra, egyenlőségre és megfelelő életkörülményekre, melyek lehetővé teszik, hogy méltóságban, és jól-létben éljen. Másik oldalról meghatározza, hogy az ember kötelessége a környezet megóvása és fejlesztése a jelen és jövő nemzedékeinek érdekeiben. Ezen felül az 1. alapelv még külön említi a kor meghatározó emberi jogi problémáit, mint az apartheid rendszert, a faji szegregációt, a diszkriminációt, a gyarmatosítást és az elnyomás, valamint idegen hatalomgyakorlás más formáit, és kifejezi, e jelenségek felszámolásának, eltörlésének szükségességét.[645]

Az elv által felvetett egyik lényegi kérdés, hogy ez a megfogalmazás tekinthető-e a környezethez való jog megjelenésének, vagy alapvetően inkább az emberi jogi szemléletmód környezetjogban történő érvényesítésére szolgáltat példát – azzal, hogy e kérdés eldöntése a dokumentum elfogadásának idejére vetítve még alapvetően idő előtti.

Vannak szerzők, akik szerint az 1. számú alapelv tulajdonképpen a környezethez való jog globális megjelenésének is tekinthető, e körbe tartozik Jutta Brunnée, aki Alexandre Kiss állítására alapozza e véleményét, melynek fényében az 1. számú alapelv a környezethez való joggal azonosítható és a 21. számú alapelvvel együtt a nemzetközi szokásjog részévé fejlődött.[646] Alexandre Kiss Dinah Shelton-nal közösen írt munkájában kifejtésre kerül, hogy mivel a környezetjog léte az emberiség közös érdekéből vezethető le, úgy az emberi jogok és alapvető szabadságok is. A két koncepció között nincs ellentmondás, sőt szorosan összefüggnek, mint ahogy szerintük az 1. alapelv is megerősíti, amikor kimondja az ember szabadsághoz, egyenlőséghez és a kielégítő életkörülményekhez való jogát, mely a méltóságnak és jól-létnek megfelelő környezetben valósulhat meg, annak jelen és jövő generációk számára történő megőrzésének felelőssége mellett.[647]

Mindazonáltal nem tekinthetünk el attól, hogy az elv nem kellő egyértelműséggel deklarálja a környezethez való jogot, annak ellenére, hogy az előkészítési munkák során felmerült az erre

[645] A/CONF.48/14/Rev.1. 4.
[646] Jutta BRUNNÉE: The Stockholm Declaration and the Structure and Processes of International Environmental Law. In.: Aldo CHIRCOP –Ted MCDORMAN (eds.): *The Future of Ocean Regime Building: Essays in Tribute to Douglas M. Johnston.* Kluwer Law, 2008. 12.
[647] KISS–SHELTON (1991) *i.m*. 21-31.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

irányuló szándék. Érdekes röviden áttekinteni az elfogadás körülményeit is, melyek egyúttal rávilágítanak arra, hogy bizonyos esetekben az államok számára milyen jelentőséggel bírnak a *soft law* aktusokban kimondottak. Louis B. Sohn a Nyilatkozat elkészítésének hátterét ismertetve arra hivatkozik, hogy az előkészítő munkacsoport a bevezetőben viszonylag egyetértett, de az elvek tekintetében megosztottabb volt, így nem volt egyöntetű vélemény számos megfogalmazás, a jogi kötőerő vagy a környezeti jogosultságok tekintetében. Több ország – Kolumbia, Dánia, Etiópia, Panama, Szingapúr és az Egyesült Arab Emírségek – valamint a Szentszék szerint a Nyilatkozatnak általános jelleggel ki kellett volna fejeznie a minden embert jogát az egészséges környezetre. Más országok, mint Svájc azon az álláspontonvoltak, hogy a nemzeti jogrendekkel nem feltétlenül férne össze a jog deklarálása.[648]

Az Egyesült Államok javasolta az összes emberi lényt megillető egészséges és biztonságos környezethez való jog kimondását, az ember egészsége és jól-léte szempontjából lényeges komponensek – a víz, levegő, talaj és más anyagok – szennyezésről, illetve más káros anyagoktól való megóvására fókuszálva. Ezt követően a munkacsoporton belül megállapodás született, mely értelmében továbbra is fenntartották a biztonságos, egészséges és tápláló környezethez való jogot, az emberi jogok teljes élvezete érdekében, ideértve a megfelelő fizikai munkafeltételekhez való jogot és az egészséghez és jól-léthez szükséges életszínvonalat. Ezzel szemben a WHO az olyan környezethez való jog deklarálását javasolta, mely megóvja az egészséget a jelen és jövő nemzedékei számára, az őket megillető emberi jogok élvezete érdekében. A munkacsoport második ülésszakán Brazília, Costa Rica, Egyiptom, Jugoszlávia és Zambia közös javaslatot terjesztett elő, mely már nem tartalmazta kifejezetten a környezethez való jogot, hanem a megfelelő életfeltételekhez való jogot mondta ki, olyan minőségű környezetben, mely biztosítja a méltóságnak és jól-létnek megfelelő életet és magába foglalja a környezet védelmét és fejlesztését a jövő nemzedékei számára. Több afrikai állam felvetette az élethez való jog beépítését és apartheid, gyarmatosítás és rasszista gyakorlatok elkerülésére, felszámolására történő utalást, melyet Dél-Afrika a belügyekbe történő túlzott beavatkozásnak tartott. [649]

Louis B. Sohn szerint az egyeztetéseket követően megszületett eredmény láthatóan nem követte az első tervezetekben megfogalmazottokat, és bár az elv környezetre történő utalása közelít a környezethez való joghoz, sokkal kívánatosabb lett volna annak egyértelműbb kinyilvánítása.[650] Más szerzők is hasonlóan vélekednek az 1. számú alapelv óvatos és közvetett megfogalmazásáról. Marc Pallemaerts is elismeri, hogy bár az elv alapvetően kapcsolatot

[648] Louis B. SOHN: The Stockholm Declaration on the Human Environment. *Harvard International Law Journal*, Vol. 14, no. 3. (1973). 452-453.
[649] Uo. 454.
[650] Uo. 454-455.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

teremt a környezet védelme és az emberi jogok között, másrészt viszont a környezethez való jog szempontjából, de összességében nézve is túlságosan homályos.[651]

Mindazonáltal ez az indirekt megközelítés nagy hatással volt a későbbi jogfejlődésre, erre hivatkozik Dinah Shelton, aki szerint az 1. számú alapelv – bár valójában nem hirdette ki a környezethez való jogot – kifejezte, hogy a már kimondott emberi jogok élvezete összefügg a környezet alapvető egészséges állapotával is. Hozzáteszi továbbá, hogy az ENSZ a későbbiekben is inkább ezt a közvetett megközelítést választotta a környezethez való jog közvetlen deklarálása helyett.[652] Hasonló jelentőséget tulajdonít az 1. számú alapelvnek David R. Boyd is, aki a környezethez való jog első formális elismerésének tekinti azt, továbbá megemlíti erőteljes hatását, amely több jogterület – környezetjog, alkotmányjog és emberi jogok – fejlődését is befolyásolta, pozitív hatást gyakorolva környezethez való jog nemzetközi elismerése.[653]

A fentieket összevetve úgy látom, hogy bár létezik egy olyan álláspont, miszerint a Stockholmi Nyilatkozat 1. alapelvében, ha nem is kifejezetten, de indirekt módon megjelent a környezethez való jog, ez a megfogalmazás sokkal inkább csak közelítés a joghoz. A megoldás, mint láthattuk egy politikai kompromisszum eredménye és több szempontból is kritikával illethető. Egyrészt nem került kifejezetten kimondásra – szemben az eredeti javaslatokkal – a biztonságos és egészséges környezethez való jog, inkább a már kimondott emberi jogok és a környezet védelme közötti kapcsolatot fejezi ki. Másrészt, bár kétségkívül pozitív a jövő nemzedékeire is kiterjedő utalás, a megfogalmazás a lehető legszűkebb értelemre korlátozódik, vagyis az ember egészsége és életminősége szempontjából találja csak védendőnek a környezetet. Harmadrészt technikailag talán szerencsésebbnek bizonyult volna a környezeti és a bizonyos szempontból politikai színezetű kérdések külön elvben történő rögzítése.

Ismételten felmerülhet a kérdés, ha „érintkezik" a környezetjog és az emberi jogok területe, mint a nemzetközi jog két ága, a metszéspontban mit találunk? Egy formális deklaráció esetén egyértelmű lenne, hogy a környezethez való jogot. A gyakorlat viszont nem feltétlenül ezt igazolja, hiszen a Stockholmi Nyilatkozat 1. elve is azt tükrözi, hogy elegendő a környezetjog területén született szabályokat az emberi jogokra fókuszáló megközelítéssel kezelni. Ennek mi az egyik legfőbb veszélye, a túlzottan homályos megfogalmazásból eredő problémák mellett? Elsődlegesen az, hogy a környezet védelme így egyértelműen és kizárólagosan antropocentrikus jelleget ölt, amelyet a Stockholmi Nyilatkozat is kiválóan alátámaszt, mely évtizedekre nézve meghatározhatja a vonatkozó jogfejlődés irányát is.

[651] Marc PALLEMAERTS: International Environmental Law from Stockholm to Rio: Back to the Future. *Review of European, Comparative & International Environmental Law*, vol. 1, no. 3 (1992). 258.
[652] SHELTON 1991. *i. m.* 112.
[653] David R. BOYD: Catalyst for Change–Evaluating Forty Years of Experience in Implementing the Right to a Healthy Environment. In: KNOX–PEJAN 2018*, i. m.* 17-18, 23-25.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

Összességében tehát nem vitatom a Nyilatkozat jelentőségét, mindazonáltal felvetődik, hogy miként alakult volna a környezetjog és az emberi jogok fejlődése, ha már 1972-ben megtették volna az eredetileg is tervezett bátor lépést? Minden bizonnyal a következőkben bemutatott dokumentumok tartalma is egészen másként alakult volna, hiszen előzetesen kijelenthető, hogy visszalépést jelentettek a Stockholmi Nyilatkozathoz képest a környezethez való jog, mint szubsztantív jog kimondása szempontjából. A procedurális oldalon épp ellenkező jellegű a változás: míg a Stockholmi Nyilatkozat nem kifejezetten érintett eljárási jogosultságokat, látni fogjuk, hogy a nemzetközi környezetjog fejlődésének következő éveiben ezek egyre inkább előtérbe kerülnek. Mindazonáltal nem tekinthetünk el a Stockholmi Nyilatkozat nemzeti jogfejlődésre gyakorolt hatásától, miután megnyitotta az utat az emberi jogi és környezeti kérdések együttes kezelése előtt. Ennek első eredményeként Portugália 1976-ban alkotmányi szinten mondta ki az egészséges környezethez való jogot, melyet követett 1978-ban Spanyolország, elérve, hogy napjainkra száznál több nemzeti alkotmány tartalmazza a jogot.[654]

Riói Nyilatkozat a Környezetről és Fejlődésről

Húsz évvel a Stockholmban tartott konferencia után, Rio de Janeiro adott otthont a következő jelentős, környezeti tárgyú ENSZ csúcsnak, 1992. június 3. és 14. között. A rendezvényt több évnyi tárgyalás és szervezés előzte meg, és a civil szereplők erőteljesebb reprezentációja mellett zajlott.[655] Az így lefolytatott diskurzus eredményeként a Riói Nyilatkozaton túl több dokumentum is született, így a *soft law* jellegű *Agenda 21 akcióprogram*,[656] illetve *az Erdő alapelvek.*[657] Ezen felül megnyitották aláírásra a Biológiai Sokféleségről szóló Egyezményt és az ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezményét. A Stockholmi Nyilatkozathoz hasonlóan, a vizsgálat e körben sem terjed ki összes elfogadott aktusra, csak a Nyilatkozatra, valamint nem érinti annak valamennyi elvét, hanem csak az értekezés szempontjából szükségesekre korlátozódik.

Számunkra a legfontosabb annak vizsgálata, hogy a Stockholmi Nyilatkozathoz képest jelentett-e előrelépés a Riói Deklaráció a környezethez való jog szempontjából, esetlegesen túllépett-e az 1972-ben politikai alku eredményeként alkalmazott közvetett megközelítésen? A Riói Nyilatkozat bevezetőjében hivatkozik az 1972-es fórum eredményeire, illetve meghatározza egy új és egyenlőségen alapuló globális együttműködés célját, mely mindenki érdekét tiszteletben tartja, valamint megóvja a globális környezeti és fejlődési rendszer

[654] David R. BOYD: The Right to a Healthy and Sustainable Environment. In.: Yann Aguila–Jorge E. Viñuales (eds.): *A Global Pact for the Environment - Legal Foundations.* Cambridge: C-EENRG Report 2019-1. 32–33.
[655] Több mint 170 ország képviseltette magát, továbbá a külön fórumokat szerveztek a kormányközi tárgyalásokon túl a civil szereplőknek, bevonva a nők, fiatalok képviselőit, vállalatokat, szakszervezeteket és a környezettel, valamint fejlesztéssel foglalkozó nem-kormányközi szervezeteket. Ld.: Joan DAVIDSON: Conference Reports, The Earth Summit. *Development in Practice,* vol. 2, no. 3 (1992). 201.
[656] A/CONF.151/26/Rev.1. (Vol. I). 9-479.
[657] Uo. 480-485.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

integritását, felismerve, hogy a természet és elemei egymással összefüggő jellegűek.[658] Az emberi jogok csak közvetetten jelennek meg a bevezetésben, a Stockholmi Nyilatkozatra történő visszautalás által, de egyébként nem tartalmaz kifejezetten az emberi jogokra vonatkozó megfogalmazást. Mindazonáltal már kevésbé antropocentrikus, nem hangsúlyozza, hogy az emberek számára nyújtott érték jelenti a környezet megőrzésének alapját, illetve elismeri bolygónk egymással sokszorosan összefüggő rendszerének integráltságát.

Az 1. számú elvben a Nyilatkozat még közvetetten sem utal a környezethez való jogra, nem érinti az emberi jogok és a környezeti szempontok összefüggésének kérdését sem, hanem a fenntartható fejlődés fogalmát használja, melyet a Stockholmi Deklaráció így kifejezetten még nem tartalmazott. Itt fontos kitérnünk az 1992-es értekezlet, valamint eredményeinek előzményeire, azon belül is a Gro Harlem Brundtland vezette bizottság munkájára, mely nem csak a fenntartható fejlődés fogalma, hanem a környezethez való jog elismerése szempontjából is fontos következtetésekre jutott. Az 1987-ben megjelent *ENSZ Közös Jövőnk Jelentés*[659] meghatározta a fenntartható fejlődés nagyhatású definícióját. Ennek értelmében a fenntartható fejlődés a fejlődés olyan formája, mely kielégíti a jelen generációk szükségleteit, úgy, hogy nem fosztja meg ennek lehetőségétől a jövő nemzedékeit sem.[660] Ezen felül megkívánja a gazdasági és a társadalmi, valamint környezeti kérdések integrált kezelését.[661] A jelentés a Stockholmi Nyilatkozat 1. elvével összefüggésben felidézi, hogy azt követően több ország alkotmányos szinten mondta ki a környezethez való jogot, valamint az állam ehhez kapcsolódó kötelezettségeit. A környezethez való jog és a fenntartható fejlődés megvalósítása nem választható el egymástól, hiszen előbbi elismerése és biztosítása egyúttal jelentős előlépés az utóbbi megvalósítása szempontjából is, mivel, ha az államok felismerik kötelezettségeiket a környezet jelen és jövő nemzedékei számára történő megőrzésére, az egyben tényleges lépést jelent a fenntartható fejlődés irányába. A jelentés kifejti, hogy ezek megvalósításához elengedhetetlenek a megfelelően biztosított eljárási jogosultságok, így a környezeti információhoz való hozzáférés, a környezeti ügyeket érintő döntéshozatalban való részvétel és a környezeti ügyekben való jogorvoslat.[662]

Az 1. számú elv érdeme tehát a fenntartható fejlődés fogalmának elismerése, amely, mint láthattuk a Brundtland jelentés koncepciójában szoros kapcsolatban áll a környezethez való joggal, bár nem azonosak egymással. E fontos összefüggés felismerésével és kifejezésével, valamint a környezethez való jog legalább közvetett deklarálásával viszont a Nyilatkozat adós maradt, sőt 1. elve a fenntartható fejlődésnek egy viszonylag szűk, antropocentrikus felfogását

[658] Uo. 3.
[659] Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future. https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf
[660] Our Common Future, Chapter 2: Towards Sustainable Development. 1.pont.
[661] Uo. 2. pont.
[662] Uo. 81–82. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

alkalmazta, amikor kinyilvánította, hogy a fejlődés középpontjában az emberi lény áll, akit megillet az egészséges és produktív élet, összhangban a természettel.

A környezethez való jog szubsztantív oldalával kapcsolatos hallgatást némileg egyensúlyozza a procedurális oldal megjelenése a 10. elvben, mely értelmében a környezeti problémák leghatékonyabban az összes érintett polgár bevonásával, a legrelevánsabb szinten kezelhetők. Az államok kötelesek minden személy számára biztosítani a megfelelő hozzáférést az olyan információhoz, melyet a közigazgatás szervei birtokolnak, ideértve a veszélyes anyagokat és a területen folytatott tevékenységeket. Ezen felül az egyéneket megilleti a döntéshozatalban való részvétel joga is. Ennek megfelelően az államoknak ösztönöznie kell a tudatosságot, illetve a részvételi hajlandóságot valamennyi releváns információ széles körben történő közzétételével. Harmadrészt, a 10. az elv meghatározza a bírói és közigazgatási jogorvoslathoz való jogot is.

Ha tovább haladunk ezt követően az elvek sorában, láthatjuk, hogy a 10. elvben kimondottaknál nem lépett tovább a környezethez való jog deklarálása irányába a Nyilatkozat. Mindazonáltal nem elhanyagolható, hogy a 11. elv szintén állami feladatkört jelöl ki, jelen esetben a hatékony környezeti jogalkotás kialakítása érdekében, úgy, hogy a környezeti sztenderdeknek, menedzsmenti céloknak és prioritásoknak tükrözniük kell azt a környezeti és fejlesztési koncepciót, amelyben alkalmazzák. E tekintetben figyelemmel kell lenni arra, hogy bizonyos rendelkezések nem várt és helytelen gazdasági és társadalmi hátrányt okozhatnak más országoknak, különösen a fejlődőknek.

Míg a Stockholmi Deklaráció az egyenlőség kérdését csak a fejlett és fejlődő országok viszonylatából jelenítette meg, addig a Riói Nyilatkozat számos más, akár országon belül is sérülékenyebb helyzetben lévő csoport érdekeit ismeri fel. E körben érzékelhető talán leghatározottabban a Nyilatkozat emberi jogok – azon belül is leginkább a speciális helyzetű csoportok jogainak – elismerése felé történő nyitása. A 20. számú elvében hangsúlyozza a nők elengedhetetlen szerepét a környezeti menedzsmentben és fejlesztésben, továbbá kimondja, hogy teljes részvételük szükséges a fenntartható fejlődés eléréséhez. A 21. számú elv a fiatalok bevonására törekszik, előmozdítva a kreativitást. A 22. elv kiemeli az őslakosok, illetve a helyi közösségek környezet fejlesztésében betöltött fontos szerepét, különös tekintettel hagyományaikra, gyakorlataikra. Ennek érdekében az államoknak fel kell ismerni és támogatni önazonosságukat, kultúrájukat és lehetővé kell tennie a fenntartható fejlődésben való részvételüket.[663]

A Riói Nyilatkozat szakirodalomban történő megítélése megosztottnak tekinthető, így sokak szerint túlzottan emberközpontú, David A. Wirth szerint még a Stockholmitól is erőteljesebben antropocentrikus, figyelemmel az 1. számú elvekben kimondottakra. Felidézi a két csúcs között eltelt időszak jogi vitáját, melyben több alkalommal megfogalmazásra került a környezethez

[663] Our Common Future. 7.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

való jog kimondásának szükségessége, aminek nem tett eleget a dokumentum. Nem csak az egyéneket megillető alanyi jogosultság kimondását mulasztotta el, de elmaradt az állam arra vonatkozó kötelezettségének hangsúlyozása is, mely értelmében egy minimális szinten elfogadható környezetet kell biztosítania.[664] Mások viszont azt állítják, hogy a Nyilatkozat által képviselt felfogás nem a legteljesebb értelmében véve antropocentrikus. Alan Boyle szerint bizonyos mértékben már közelít annak felismeréséhez, hogy a környezet önálló értékkel bír, bár háttérbe szorul más hasonló, de esetlegesen versengő célokkal szemben, mint a gazdasági fejlődéshez való jog.[665]

Jeffrey D. Kovar is azon a szakirodalmi álláspontón áll, hogy bár bizonyos szempontból a Riói Nyilatkozat nem felelt meg az előzetes elvárásoknak, kiemelkedő jelentőséggel bír a környezetjog területén. Az 1. elvben lefektetettekkel összefüggésben arra mutat rá, hogy az ökocentrikusabb felfogást képviselők veszteségének is lehet tekinteni, hiszen alapvető emberközpontúság jellemző a végső változatban megfogalmazott elvre. Különös a politikai indok, mely mögötte húzódik, ugyanis Kovar szerint az ökocentrikus nézeteket képviselők elképzelése Kína és a fejlődő országokat tömörítő G-77-ek – fejlődéshez való jogra épülő – ellenállása miatt nem érvényesült.[666]

Bár a Nyilatkozat továbbra is adós maradt a környezethez való jog deklarálásával, érdemének tekinthető több említett környezetjogi alapelv lefektetése. Raisz Anikó szerint a jogelvek jelentősége lényegesen nagyobb a nemzetközi jogban, mint a belső jogban. A Riói Nyilatkozatban megjelenik az elővigyázatosság és a megelőzés elve, melyek később nemzetközi jogviták elbírálása során is jelentőséggel bírhatnak, mint a fent már említett Argentína és Uruguay közötti ügyben. Itt bár Argentína hivatkozott a fenntartható fejlődés, illetve az elővigyázatosság és megelőzés elvére, a Nemzetközi Bíróság csak utóbbit értékelte ítéletében, mely e tekintetben azonban nem minősült elég ambiciózusnak, mint ahogy arra a fent is idézett Trindade bíró is rámutatott különvéleményében.[667] Bár a jogelvek alkalmazásának hatásfoka nem feltétlenül egységes a különböző nemzetközi bírói fórumok előtt, önmagában a tény, hogy gyakorlati értelemben is megjelennek és bizonyos fokú jelentőséggel bírnak, alátámasztják egyrészt a Riói Nyilatkozat és más hasonló *soft law* aktusok relevanciáját, másrészt még inkább rámutatnak annak hiányosságára, arra, hogy a környezethez való jogot e szinten sem mondta ki egyértelműen se a Stockholmi, se a Riói Deklaráció. Ez mind a környezetjog, mind az emberi jogok és mind ezek kapcsolódása szempontjából nagy mulasztásnak tekinthető.

[664] David A. WIRTH: The Rio Declaration on Environment and Development: Two Steps Forward and One Back, or Vice Versa. *Georgia Law Review,* Vol. 29, No. 3 (1995), 613-618.
[665] BOYLE 2007. *i. m*. 472-474.
[666] Jeffrey D. KOVAR: A Short Guide to the Rio Declaration. *Colorado Journal of International Environmental Law and Policy* 4, no. 1 (1993). 120-124.
[667] RAISZ Anikó: Nemzetközi környezetjogi alapelvek a gyakorlatban. *A Magyar Tudomány Napja a Délvidéken 2014.* Újvidék, Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, 2015. 261-264.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

Összességében az 1992-es Nyilatkozat, hasonlóan az 1972-es elődjéhez, nem használja a környezethez való jog kifejezést, sőt még annál is indirektebb módon közelíti meg az emberi jogok és a környezeti kérdések összekapcsolását. Úgy tűnik bizonyos szempontból, mintha ezt kiváltaná a fenntartható fejlődés fogalmával, amely ugyan hozzájárulhat a környezeti érdekek mellett az emberi jogok előmozdításához is, fogalmi szempontból is sokkal szerencsésebb megoldást jelenthetett volna – talán a későbbi globális jogfejlődést is befolyásolva – ha e tekintetben erőteljesebben épít a Brundtland jelentésre, ahol a fenntartható fejlődés nem helyettesíti a környezethez való jog elismerését, épp ellenkezőleg, utóbbi elengedhetetlen az előbbi tényleges megvalósulásához.

Másrészt, láthattuk, hogy a Stockholmi Nyilatkozat 1. elve közelített ugyan a környezethez való joghoz, de valójában csak megfogalmazta, hogy az emberi jogok, szabadságok élvezetének nélkülözhetetlen feltétele az olyan környezet, amely biztosítja ezek megvalósulását. Ezt egyesek egyfajta közvetett megjelenésnek tekintik, de hozzá kell tenni, hogy erőteljesen emberközpontú felfogást tükröz. A Riói Nyilatkozat 1. elve sem szakít az antropocentrikus felfogással, ezúttal a fenntartható fejlődés középpontjába helyezi az embert, deklarálva jogát az egészséges és produktív életre, harmóniában a természettel. Utóbbi megfogalmazás tulajdonképpen még szűkszavúbb és elhagyja a környezet megóvásához fűződő kötelezettségekre történő utalást is, mindazonáltal szélesíti valamivel a spektrumot, ha hozzákapcsoljuk a 7. elvet, mely az államok közös, de differenciált kötelezettségét határozza meg a Föld egészségének helyreállítása, védelme tekintetében. Ugyanakkor azt továbbra sem állapíthatjuk meg, hogy kifejezetten kimondaná a környezethez való jogot, sőt itt már azt láthatjuk, hogy az 1972-ben alkalmazott közvetett megoldást is elvetették a megszövegezéskor. E tekintetben tehát visszalépésnek is tekinthetjük, annak ellenére, hogy bevezetőjében visszautal a Stockholmi Nyilatkozatra. Harmadrészt, a fejlődéshez való jogot környezeti igények figyelembevételével összekötő 3. elv szintúgy nem tekinthető a környezethez való jog akár közvetett megjelenésének, sőt már önmagában sokatmondó a szóhasználata, hiszen az angol *'environmental needs'* kifejezés, mely magyarra környezeti igénynek vagy szükségletnek fordítható, önmagában szűkítő jellegű, erőteljesen antropocentrikus.

Mindezeken túl azonban van egy fontos terület, ahol szignifikáns különbség lelhető fel a két dokumentum között, mely a környezethez való jog eljárásjogi oldalának elismerése, hiszen az 1972-es deklaráció még nem szólt kifejezetten e jogosultságokról, ezzel szemben, mint fent is láthattuk a Riói Nyilatkozat 10. elve kijelöli e procedurális jogosultságok három alapvető pillérét. Dinah Shelton szerint a Stockholmi Nyilatkozat 1. számú alapelvének „hiányosságai" elindították a tudományos diskurzust annak érdekében, hogy megfelelő tartalommal töltsék ki a megfogalmazást. E párbeszéd elvezetett 1992-re az eljárási jogosultságok e formában történő megfogalmazásához. Hozzáteszi azonban, hogy a rendelkezés szóhasználata – mely hasonlóan a fent ismertetett 1972-es dokumentumhoz, itt is egy komplex nemzetközi kompromisszum eredménye – továbbra is tartózkodik a jog kifejezés beépítésétől, jobban fókuszál a

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

hatékonyságra, mely a szereplők bevonásával érhető el.[668] A Riói Nyilatkozat 10. elvének hatását mutatja az 1998-ban elfogadott Aarhusi Egyezmény is, mely eredendően regionális jellegű, de többek között az elv jogi kötőerővel bíró dokumentumba történő átültetését is megvalósította, részletes kifejtése kiemelt jelentőséget biztosít neki, mint ahogy azt hangsúlyozta Kofi Annan, az elfogadáskor hivatalban lévő ENSZ Főtitkár is.[669]

A fentiekhez érdemes még hozzátenni, hogy az 1992-es csúcs előzményei keretében nem csak a Brundtland jelentés épített erőteljesebben az emberi jogokra, ugyanis 1989-ben Franciaország, Hollandia és Norvégia kezdeményezésére kétnapos konferenciát tartottak Hágában, melyen elfogadták a *Hágai Deklarációt*.[670] E dokumentum kiindulópontja, hogy az élethez való jog valamennyi jog alapja, azonban a Föld légkörével kapcsolatban felmerülő globális környezeti problémák súlyosan veszélyeztetik azt. E kihívások jellegével összefüggésben megemlíti, hogy nem csak az ökoszisztéma védelmére irányuló kötelesség hangsúlyozása lényeges, hanem az élhető környezetben, méltóságban történő élethez való jog elismerése is.[671] Ezen felül a két csúcs közötti időszakban regionális szinten kimondásra került a környezethez való jog a későbbiekben részletesen vizsgálandó 1981-es Afrikai Chartában és az Emberi Jogok Amerikaközi Egyezményéhez fűződő 1988-as San Salvador Jegyzőkönyvben is. Üdvözölendő lett volna, ha a Nyilatkozatban – mintegy szimbolikus megerősítő jelleggel is – tükröződtek volna ezen eredmények.

Millenniumi Deklaráció és a Millenniumi Fejlesztési Célok

2000. szeptember 8-án került elfogadásra a Millenniumi Deklaráció,[672] mely nem kifejezetten csak környezeti célzattal született, de egyebek mellett helyet kapott benne a környezetszennyezés problémájának felismerése. A nyilatkozat meghatározza azon alapvető értékeket, melyek érvényre juttatása szükséges a 21. században: szabadság, egyenlőség, szolidaritás, tolerancia, a természet tisztelete és megosztott felelősség. A természet tisztelete körében fellelhető ismételten a fenntartható fejlődés fogalmának használata, összefüggésben a prudens erőforrás-menedzsmenttel, tekintettel a következő generációk érdekeire.[673] Az értékekhez rendelt cselekvés körében a környezetre vonatkozóan meghatározza, hogy vissza

[668] Dinah SHELTON: Human rights and the environment: what specific environmental rights have been recognized? Revised draft, presented at the Conference on the Human Right to a Safe and Healthful Environment and the Responsibility Under International Law of Operators of Nuclear Facilities, Salzburg, October 20-23, 2005. 132–133.
[669] Elisa MORGERA,: An Update on the Aarhus Convention and its Continued Global Relevance. *Review of European, Comparative & International Environmental Law*. 14, no. 2 (2005)138.
[670] A Hágai Deklarációt a következő országok írták alá: Ausztrália, Brazília, Kanada, Elefántcsontpart, Egyiptom, Franciaország, a Németországi Szövetségi Köztársaság, Magyarország, India, Indonézia, Olaszország, Japán, Jordánia, Kenya, Málta, Norvégia, Új-Zéland, Hollandia, Szenegál, Spanyolország, Svédország, Tunézia, Venezuela és Zimbabwe írta alá.
[671] Hague Declaration on the Environment. *International Legal Materials*, Vol. 28, No. 5 (1989). 1308–1309.
[672] UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY: *United Nations' Millennium Declaration*. Resolution 55/2 adopted on 8 September 2000. [továbbiakban: Millenniumi Deklaráció].
[673] Millenniumi Deklaráció. I. fejezet 6. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

kell fordítani a bolygót érő káros hatásokat, mivel azok következménye az erőforrások olyan mértékű pusztulása, mely által a jövő nemzedékeinek szükségletei nem lesznek kielégíthetők. A Millenniumi Deklaráció nem tekinthető tisztán környezeti tárgyúnak és összességében elmondható, hogy a Riói Nyilatkozathoz képest szélesebb körben veszi figyelembe az emberi jogokat, de ennek ellenére továbbra sem deklarálta a környezethez való jogot, még közvetetten sem, illetve az eljárási jogosultságok is általánosan a demokráciával és jó kormányzással összefüggésben jelennek meg és nem specifikusan a környezeti kérdésekkel.

A Deklaráció elfogadását követően kezdődött meg 2000 és 2015 között a Millenniumi Fejlesztési Célok[674] (angolul rövidítve: MDG-k) implementálási időszaka, melyek közül csupán egy, a 7. célkitűzés irányult a környezeti fenntarthatóság biztosítására. Az implementációt követően született értékelő jelentés[675] fényében a cél feladatul tűzte ki a fenntartható fejlődés elveinek beépítését a nemzeti politikákba és programokba a környezeti erőforrások csökkenésének meggátolása érdekében, a biodiverzitás pusztulása elleni harcot, a vízhez és megfelelő higiéniás körülményekhez való hozzáférés előmozdítását, valamint a nyomornegyedek felszámolását.[676]

Sem a Millenniumi Deklaráció, sem az MDG-k nem foglalkoztak a környezethez való joggal, sőt mivel a célok viszonylag később kristályosodtak le, áttekintésük, értékelésük is nehezebb. Ezt alátámasztja Maya Fehling, Brett D. Nelson és Sridhar Venkatapuram a 2015-ös záróidőpontot két évvel megelőzően, 2013-ban született összefoglaló tanulmánya, amelyben az addig a Millenniumi Fejlesztési Célokról megjelent szakirodalmi körképet tárják fel. Ennek eredményeként megállapítják, hogy a szakirodalomban jelentős az az álláspont, amely az implementálás problémáinak hátterében a kidolgozási folyamat során tapasztalt hiányosságokat látják meghúzódni. Ebbe a körbe sorolják, hogy a megalkotásért alapvetően az Egyesült Államok, Európa és Japán felelt, együttműködve a Világbankkal és az OECD-vel, valamint a Nemzetközi Valutaalappal. A nemi egyenlőtlenségek felszámolására irányuló cél oktatásra történő leszűkítésében így motiváló tényező lehetett Japán ellenállása a szélesebb körre történő kiterjesztéssel szemben. Általánosan negatívumként értékelik, hogy a nemzeti parlamentek csupán 22%-a vitatta meg a Millenniumi Fejlesztési Célokat, továbbá azt, hogy a fejlődő országok, valamit a civil társadalom nem kellő mértékben lett bevonva a kidolgozásba.[677] Ezek a hiányosságok vezethettek ahhoz, hogy az agenda alapvetően a fejlesztés és a szegénység

[674] (1): Extrém szegénység és éhínség csökkentése; (2) Általános alapfokú oktatás biztosítása; (3) Nemek közötti egyenlőség; (4) Gyermekhaladóság csökkentése; (5) Várandósság alatti egészség fejlesztése; (6) HIV/AIDS, malária és más betegségek elleni harc; (7) Környezeti fenntarthatóság biztosítása; (8) Globális együttműködés a fejlődés érdekében.
[675] The Millennium Development Goals Report 2015.
[676] Uo. 52-61.
[677] Maya FEHLING–Brett D. NELSON–Sridhar VENKATAPURAM: Limitations of the Millennium Development Goals: a literature review. Global Public Health. *An International Journal for Research, Policy and Practice.* Vol. 8. No. 10. (2013). 1111-1112.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

csökkentésére fókuszált végül, döntően gazdasági megközelítésből, így kihagyva az olyan célokat, mint a béke, biztonság, leszerelés, emberi jogok és demokrácia.[678]

A Millenniumi Fejlesztési Célok és az alapjukat képező Deklaráció lehetőséget teremthettek volna az emberi jogok és a környezeti kérdések megfelelő kezelésére és legalább – az eddig már alkalmazott – összekapcsolására, de ez is elmaradt. A környezeti célt limitáltan szabta meg, számos emberi jogi kérdés – a környezeti igazságosság, sérülékenyebb csoportok védelme– említése nélkül fogalmazta meg. A környezethez való jog deklarálásának előmozdítását nyilvánvalóan nem szolgálta, hogy még a közvetett összefüggések felismerése sem történt meg, ahogy az emberi jogok védelmének generálisan elmondható hiánya sem. Általánosan nehezítő körülménynek tekinthető az áttekinthetőség hiánya, hiszen a célok és így környezeti fenntarthatóság feladatai leginkább a zárójelentésben találhatók meg. Továbbá önmagában az sem jelentett kedvező hátteret, hogy az egész agenda a fejlődő országokra fókuszált, szemben a problémák globális eredetének és megoldásának felismerésével. Összességében elmondható, nem, hogy közeledtünk volna a környezethez való jog deklarálásához, hanem sokkal inkább távolodtunk, hiszen a környezeti problémák és az emberi jogok integráns kezelése sem jelent meg kielégítő módon.

Johannesburgi Nyilatkozat

A Millenniumi Fejlesztési Célok implementációs időszaka alatt, 2002-ben elfogadott nyilatkozat,[679] a korábbi évtizedek *soft law* dokumentumaihoz hasonlóan, továbbra sem lépte meg a környezethez való jog kimondását. Ismételten a középpontba kerül a fenntartható fejlődés fogalma, valamint azonosítja a megvalósítás előtt álló legnagyobb kihívásokat, mint a szegénység, a nem fenntartható termelési és fogyasztási minták, illetve a gazdasági szempontú társadalmi egyenlőtlenségek. Figyelembe veszi környezetszennyezés globális jellegét, ennek részeként felismeri és megemlíti a biológiai sokféleség pusztulását, a halkészletek csökkenését, a sivatagosodást, az éghajlatváltozás káros hatásait, az ezekkel összefüggő természeti katasztrófákat és a szennyezést, melyek leginkább a legsérülékenyebbeket érintik hátrányosan. Elismeri, hogy a globalizáció merőben új aspektusok figyelembevételét teszi szükségessé, mivel egyik oldalról kihívásokat generál, másik oldalól segítség is lehet a problémák kezelésében.[680] A fenntartható fejlődés iránti elkötelezettség részeként középpontba helyezi az emberi méltóságot, valamint azzal összefüggésben a tiszta vízhez, megfelelő higiéniás körülményekhez, lakhatáshoz, energiához, egészségügyi ellátáshoz, élelmiszerbiztonsághoz való hozzáférést, továbbá a pénzügyi forrásokból, a modern technikai vívmányaiból, emberi

[678] FEHLING– NELSON–VENKATAPURAM 2013, *i. m.* 1113–1114.
[679] Johannesburg Declaration on Sustainable Development. Adopted at the World Summit on Sustainable Development, Johannesburg, South Africa, 26 August – 4 September 2002. A/RES/69/2016. [továbbiakban: Johannesburgi Nyilatkozat].
[680] Johannesburgi Nyilatkozat. 10-15. pontok.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

erőforrás tekintetében történő fejlesztésből, technológia-transzferből, oktatásból való részesedést.[681]

A Johannesburgi Nyilatkozat leginkább a korábban is meghatározott célokat erősítette meg, ugyanakkor a környezeti problémákat nem helyezte erőteljesen emberi jogi kontextusba, illetve továbbra is tartózkodott a környezethez való jog akár közvetett vagy „közelítő" megfogalmazásától is. Mindazonáltal a Nyilatkozat, pontosabban a mögötte álló csúcs és annak eredményei progressziót is megvalósítottak. Hari M. Osofsky úgy véli, hogy fogalmi szinten egyértelműen építkezik a korábbi évek eredményeiből, különösen a riói csúcson elfogadottakra, ezért átfedés található a Riói Nyilatkozat és jelen deklaráció között. A viszonylag kevés újdonság közül leginkább a fenntartható fejlődés társadalmi dimenziójának erőteljesebb hangsúlyozása emelhető ki. Gyakorlati szempontból értékelendő, hogy hat fő területre fókuszáltak a csúcshoz kapcsolódó kezdeményezések, melyek a Nyilatkozatban is tükröződnek. E területek a következők: a víz és higiénia, energia, egészség, mezőgazdaság, biológiai sokféleség és ökoszisztéma-menedzsment, pénzügy, kereskedelem és globalizáció. Mindazonáltal hozzáteszi, hogy összességében igen kis volumenű fejlődést jelentett a Nyilatkozat.[682]

A „Rio+20" Nyilatkozat

Húsz évvel az 1992-es csúcsot követően ismételten Rio de Janeiro adott otthont egy nagyszabású konferenciának, melynek eredményeként született meg az „Áhított jövő"[683] címet viselő nyilatkozat. Navanethem Pillay, az ENSZ Emberi Jogi Főbiztosa az elfogadás előtt, 2012 márciusában nyílt levélben sürgette az emberi jogok erőteljesebb érvényesítését a fenntartható fejlődés megvalósítása során. Az 1992-es Riói Nyilatkozat egyik érdemének tartja, hogy megjelentek benne az emberi jogi megfontolások, különösen a fejlődéshez való jog, az életminőségben tapasztalható különbségek felszámolása, a nők, őshonos közösségek és helyi lakosok, valamint az elnyomás alatt élő személyek helyzete tekintetében. A Főbiztos kifejezte, hogy a 2012-es csúcs eredményeként született dokumentumban világos és tiszta emberi jogi rendelkezéseknek kell szerepelnie. Egyértelmű, hogy nem tartható sokáig a tendencia, mely fényében a gazdasági növekedés nem veszi figyelembe a környezeti, társadalmi és emberi jogi tényezőket. Ez a bolygó és az itt élő emberek alapvető jogainak veszélyeztetéséhez vezet. A környezeti és fejlődési célok meghatározása mögött megfelelő emberi jogi védelemnek kellene állnia. Az államoknak és valamennyi érintett szereplőnek arra kell törekednie, hogy az emberi jogi szemléletmódot beépítse a zöld gazdaság megteremtésére irányuló keretbe. Ennek részét képezi a részvétel, az elszámoltathatóság, a hátrányos csoportok helyzetbe hozásának, a

[681] Uo. 18. pont.
[682] Hari M. OSOFSKY: Defining Sustainable Development after Earth Summit 2002. *Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review* 26, no. 1 (2003). 123-124.
[683] UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY: *The future we want.* Resolution adopted by the General Assembly on 27 July 2012. A/RES/66/288*. [továbbiakban: Áhított jövő nyilatkozat].

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

joguralomnak és a környezeti, valamint társadalmi szempontokat figyelembe vevő fenntartható fejlődésnek erősítése és megteremtése. [684]

A 2002-es deklarációhoz képest sokkal hosszabb és részletesebb dokumentum erőteljesebb hangsúlyt fektet a fenntartható fejlődés környezeti dimenziójára is, figyelemmel a másik két aspektusa. Tematikus területeket határozott meg, melyek aktuális társadalmi, gazdasági és környezeti kihívásokra reflektálnak, mint a szegénység felszámolása,[685] a vízhez és higiéniás körülményekhez való hozzáférés biztosítása,[686] illetve az éghajlatváltozás, mint a kor egyik legnagyobb kihívása.[687] Számos olyan kérdés jelenik meg, melyek felismerése összefüggésben állhatna a környezethez való joggal, ennek ellenére ismételten elmaradt annak deklarálása, azt az érzetet keltve, hogy az ENSZ számára – minden bizonnyal a korábbi évek során is meghatározó politikai kompromisszumok szükségességének hatására – „elegendő" az ökológiai kihívások azonosítása, ahhoz kapcsolódó célok és prioritások megfogalmazása.

Marcos Orellana felidézi, hogy az 1992-es Riói csúcsot követően felerősödött a civil érdekérvényesítés az emberi jogok és a fenntartható fejlődés körében. Ennek jegyében a civil szereplők tárgyalásokat kezdeményeztek az államokkal, megfelelő elméleti hátteret kidolgozva a környezethez való jognak, az emberi jogi szemléletmód erősítése által. A jog kimondásának szükségessége a „Rio+20" csúcs előtt már kifejezetten megfogalmazódott a civilek tevékenységének eredményeként, ennek ellenére ez az egyértelmű igény nem került meghallgatásra. Orellana szerint az északi országok részéről e jog által felvetett extraterritoriális dimenzió állhatott az elutasító magatartás hátterében, míg a déli országok a szuverenitásuk csökkenésének lehetősége miatt nem preferálták. Bár az ENSZ Emberi Jogi Főbiztosa közvetítő szerepet töltött be a civil szereplők és az ENSZ emberi jogi rendszerének aktorai között, a környezethez való jog kimondására nem rendelkezett megfelelő eszközzel, tekintettel arra, hogy nem állt a háttérben olyan dokumentum, amelyben a jog globális szinten fellelhető lenne. Ezek az okok mind a hátterében állhatnak annak, hogy az elfogadott Nyilatkozat – bár hivatkozik az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatára – felületesen és kis mértékben érvényesíti az emberi jogi szemléletmódot a fenntartható fejlődéssel összefüggésben.[688]

[684] Navanethem PILLAY, ENSZ Emberi Jogi Főbiztosának 2012. március 30-ai nyílt levele. https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Development/OpenLetterHC.pdf
[685] Uo. 105–107. pont. 21.
[686] Uo. 119–125. pont. 23–24.
[687] Áhított jövő nyilatkozat. 190. pont. 37.
[688] Marcos ORELLANA: Reflections on the Right to a Healthy Environment: Comments on Rebecca Bratspies' Do We Need a Human Right to a Healthy Environment. *Santa Clara Journal of International Law*. Vol. 13, No. 1 (2015). 76–77.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

Fenntartható Fejlődési Célok

A Fenntartható Fejlődési Célok agendája (magyarul rövidítve: FFC-k), hasonlóan a Millenniumi Fejlesztési Célokhoz, 15 éves – 2015 és 2030 közötti – implementációs időszakra határoz meg célokat és feladatokat. E célok immáron kifejezetten globálisabb és univerzálisabb jellegűek, úgy, hogy kiemelt figyelmet szentelnek az egyes nehezebb helyzetben lévő államokra és az országokon belüli kiszolgáltatott csoportokra, mely megfelel a „senkit nem hagyunk hátra" (*'no one will be left behind'*) elvnek.[689] Szemben a Millenniumi Fejlesztési Célokkal, itt már több, 17 cél található, a kapcsolódó feladatok áttekinthetőbb módon, egy dokumentumban találhatók meg az eredeti közgyűlési határozatban.[690] A célok feloszthatók a fenntartható fejlődés három halmaza – ökológiai, társadalmi és gazdasági rendszer – szerint, e koncepció értelmében környezeti célkitűzésnek tekinthető az éghajlatváltozás elleni harcra fókuszáló 13. célkitűzés, vagy az óceánok és tengerek védelmét meghatározó 14. célkitűzés, illetve a szárazföldi ökoszisztémák megóvására irányuló 15. cél. Ugyanakkor érdemes azt is hozzátenni, hogy a célok hálózatot alkotnak, egyes társadalmi vagy gazdasági karakterű célkitűzések megvalósítása elengedhetetlen a környezeti törekvések fokozásához, mely fordítottan is igaz, ezért szerencsésebb holisztikusan szemlélni a rendszert.

A következőkben elsősorban a Fenntartható Fejlődési Célok és a környezethez való jog közötti esetleges összefüggés vizsgálatára összpontosítunk és eltekintünk az egész agendát érintő kritikák, észrevételek részletes ismertetésétől. E szempontból elsőként megállapítható, hogy az emberi jogok tisztelete egyértelműbben jelenik meg, ahogy már a bevezető 3. pontja is megfogalmazza, a 4. pont által hozzákapcsolva a senkit nem hagyunk hátra elvet, figyelemmel az emberi méltóság elismerésére.[691] Mindazonáltal továbbra sem került kimondásra a környezethez való jog, ugyanakkor a célok rendszerében több emberi jogi és környezeti kérdés integráns módon kerül kifejtésre. Így a 3. célkitűzés 9. feladata értelmében az országok törekednek arra, hogy 2030-ig jelentősen csökkentsék a veszélyes vegyi anyagok általi szennyezésből, valamint a levegő, víz és talaj szennyezéséből származó betegségek és elhalálozások számát.[692] E feladat mögött – illetve az adott cél hátterében – egyértelműen az egészséghez való jog és végső soron az élethez való jog biztosításának szándéka ismerhető fel, melyek környezeti jellegű veszélyeztetésének csökkentését tűzi ki célul az agenda.

[689] Világunk átalakítása. *i.m*. 17.
[690] A célok a következők: (1) A szegénység felszámolása; (2) Az éhezés megszüntetése; (3) Egészség és jóllét; (4) Minőségi oktatás; (5) Nemek közötti egyenlőség; (6) Tiszta víz és alapvető köztisztaság; (7) Megfizethető és tiszta energia; (8) Tisztességes munka és gazdasági növekedés; (9) Ipar, innováció és infrastruktúra; (10) Egyenlőtlenségek csökkentése; (11) Fenntartható városok és közösségek; (12) Felelős fogyasztás és termelés; (13) Fellépés az éghajlatváltozás ellen; (14) Óceánok és tengerek védelme; (15) Szárazföldi ökoszisztémák védelme; (16) Béke, igazság és erős intézményrendszerek; (17) Partnerség a célok elérésében.
[691] Világunk átalakítása. *i.m*. 17.
[692] Uo. 65.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

Másik példaként szolgálhat a vízhez és megfelelő higiéniás körülményekhez való jog megjelenése is. E jogról korábban láthattuk, hogy a környezethez való jog, immáron önállósodó részének is tekinthetjük, és amelyre egyre nagyobb figyelmet fordítottak a nemzetközi jogban. A Fenntartható Fejlődési Célok is már emberi jogként értelmezi, azonosítva az ebből fakadó kötelezettségek körét.[693] Mindennek fontossága egy önálló célban – a 6. célkitűzésben – ölt testet, melyből kiemelendő a 3. feladat, ahol a szennyezés csökkentése, hulladékterhelés megszüntetése, a vegyszerek és veszélyes anyagok kibocsátásának minimumra csökkentése is megjelenik. A cél 6. feladata a vízzel kapcsolatos ökoszisztémák, élőhelyek, tavak, hegyek és erdők helyreállítását és védelmét irányozza elő.[694] Ez egyértelműen tekinthető az emberi jogok és a környezetvédelem integráns kezelésének, de felveti a túlzottan antropocentrikus felfogás veszélyét.

Érdemes közelebbről megvizsgálni a szárazföldi ökoszisztémákra fókuszáló 15. célt, mivel úgy tűnik, itt enyhül a korábbi évek dokumentumaira jellemző antropocentrikus felfogásmód. Ezt támasztja alá az 5. feladat,[695] mely sürgős és jelentős mértékű beavatkozást irányoz elő az ökoszisztémák és biológiai sokféleségük megőrzése, illetve a veszélyeztetett fajok kipusztulásának megakadályozása érdekében – az embernek szolgáltatott előny, mint védelmi ok kiemelése nélkül. Ezzel szemben a hegyvidéki ökoszisztémák védelmére irányuló 4. feladat, illetve a genetikai erőforrások védelmét szorgalmazó 6. feladat visszatér az embernek szolgáltatott előnyök kiemeléséhez.[696]

A környezethez való jog eljárásjogi oldalához is kapcsolható a 16. célkitűzés, mely 3. feladata az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés előmozdítását, 7. feladata a befogadó, fogékony, képviseleten és részvéttelen alapuló döntéshozatal biztosítását határozza meg, 10. feladatában pedig az információhoz való hozzáférést.[697] Az eljárási jogosultságok specifikusabb célokban is megjelennek, így a fenntartható fogyasztást és termelést megvalósítani kívánó 12. cél 8. feladata azt kívánja elérni, hogy az emberek 2030-ig információval rendelkezzenek a fenntartható fejlődést és a természettel való harmonikus együttélést lehetővé tevő életmódról.[698] Az éghajlatváltozás elleni küzdelmet ösztönző 13. célkitűzés 3. feladata a káros hatások enyhítése érdekében bővíteni és fejleszteni kívánja az egyéni és intézményes képességeket az enyhítéssel, adaptációval és korai előjelzéssel kapcsolatos oktatás, valamint a tájékoztatás területén.[699] Az információ nyújtásának szükségessége megjelenik az élelmiszertartalékról szóló információkhoz való naprakész hozzájutást garantálni kívánó 2. cél c. feladatában is.[700]

[693] Világunk átalakítása. *i.m.* 19.
[694] Uo. 71.
[695] Uo. 93.
[696] Uo. 93.
[697] Uo. 95-97.
[698] Uo. 87.
[699] Uo. 87.
[700] Uo. 63.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

Az emberi jogok erőteljesebb figyelembevétele tükröződik abban, hogy bizonyos sérülékenyebb csoportoknak kiemelt figyelmet szentel döntéshozatalban való részvétel előmozdítása érdekében. Így a nemek közötti egyenlőség megteremtésére irányuló 5. célkitűzés 5. feladata a nők teljes és hatékony részvételét kívánja elérni, valamint a döntéshozatal minden szintjén esélyegyenlőséget a vezetői pozíció tekintetében a gazdaság, a politika és a közélet területén is.[701] E kört kiterjeszti az országok közötti relációra is, a 10. cél 6. feladatában a fejlődő országok helyzetét kívánja javítani a globális nemzetközi gazdasági és pénzügyi intézmények döntéshozatalában, mely által ezen intézmények hatékonyabbak, hitelesebbek és transzparensebbek lennének.[702]

Egyrészt tehát látható, hogy a Fenntartható Fejlődési Célok úgy nyit az emberi jogok általános védelme irányába, hogy figyelembe veszi azok környezeti tényezők általi veszélyeztetését. Emellett számos feladat irányul a környezet és egyes elemeinek védelmére. Utóbbi tekintetben pedig kijelenthető, hogy igen széles körre terjed ki. A FFC-k az eddigi évek eredményeihez képest közelebb léptek a környezeti kérdések és az emberi jogok összekapcsolásához. Ez John H. Knox három területen látja egyértelműen megnyilvánulni: az eljárási jogosultságok biztosítása; a szubsztantív kötelezettségek; és a környezeti ártalmakkal szemben különösen sérülékeny csoportokkal szemben fennálló kötelezettségek körében.[703] Ugyanakkor az eljárási jogosultságok esetén hiányolja a környezeti jelleg egyértelműbb kifejezését, valamint rámutat egy a 12.8. feladatból fakadó problémára. A feladat az információ nyújtását a nemzeti szabályozással összhangban írja elő, így szorosan értelmezve nem is vonatkozik azon államokra, ahol ennek nincs még kidolgozva a jogi háttere.[704] Továbbá úgy látja, a 16. cél keretében specifikusan ki kellett volna térni a jogvédő tevékenységet folytató személyek védelmére.[705] Üdvözli, hogy a célok több területen[706] megállapítják az államok kötelezettségének körét a környezet védelmének biztosítására.[707] Mindazonáltal ezek a megvalósítás tekintetében gyakran homályosak, mint a 8.4. feladat, amely a gazdasági növekedést el kívánja választani a környezet pusztításától, de azt nem határozza meg, milyen módon lehetne ezt elérni. Knox hasonlóan értékeli a sérülékeny csoportok védelmét és a diszkrimináció tilalmát. Felveti, hogy a 16.b. feladat – amely többek között a diszkriminatív jogszabályok és gyakorlatok ellen kíván fellépni – esetén meg kellett volna említeni azon csoportokat, amelyek tagjai kifejezetten ki vannak téve a diszkriminációnak.[708]

[701] *Világunk átalakítása*. 69.
[702] Uo. 81.
[703] John H. KNOX: Human Rights, Environmental Protection, and the Sustainable Development Goals. *Washington International Law Journal.* Vol. 24, No. 3, (2015). 526.
[704] KNOX 2015. *i. m.* 526-527.
[705] Uo. 529.
[706] Például az egészség, a víz, a gazdasági növekedés, az emberi települések, a fenntartható termelés, az éghajlatváltozás elleni harc, a tengeri erőforrások és a szárazföldi ökoszisztémák védelme.
[707] Uo. 530–533.
[708] KNOX 2015. *i. m.* 531-534.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

2020-ban a biztonságos, tiszta, egészséges és fenntartható környezettel kapcsolatos emberi jogi kérdésekért felelős különleges jelentéstevő, David R. Boyd a környezethez való joghoz fűződő jó gyakorlatokat vizsgálta meg világszerte, hangsúlyozva, hogy annak a belső jogban – leginkább alkotmányos szinten – történő elismerését már önmagában jó gyakorlatnak tartja,[709] de javasolja a jog ENSZ közgyűlési határozatban történő elismerését, ezzel világszerte felgyorsítva a jog érvényesülését és a FFC-k megvalósítását.[710]

Osztom Boyd véleményét, miszerint a FFC-k megfelelő végrehajtását felgyorsítaná a környezethez való jog globális deklarálása, hiszen fokozná az emberi jogok nemzetközi rendszere és a nemzetközi környezetjog közötti integráns szemléletmód alkalmazását, másrészt viszont alkalmas lenne az ebből a koncepcióból fakadó emberközpontúság feloldására is, ha a környezet önálló értékének felismerése mellett történne. Ez nyilvánvalóan nem csak a környezeti jellegű célkitűzések előmozdításához járulna hozzá, hanem alapot teremthetne a gazdasági célok mögött álló koncepciók megújításának is és hozzájárulna számos emberi jogi probléma megoldásához is. A fentiek alapján elmondható, hogy a Fenntartható Fejlődési Célok egyik oldalról előrelépést jelentenek a Millenniumi Fejlesztési Célokhoz képest, külön örvendetes, hogy azzal szemben itt már erőteljesebben érvényesül az emberi jogok előmozdítása, több alkalommal összekötve a környezet védelmével, amely a korábbi agendát ért kritikák figyelembevételét is jelenti. Mindazonáltal elfogadható a Knox által felvetett észrevétel, hogy e területek alapvetően túlzottan homályosan és általános módon jelennek meg. Másrészt, továbbra is hiányzik a környezethez való jog deklarálása, amely más jogok esetén – mint a vízhez való jog vagy a fejlődéshez való jog[711] – kifejezett és világos módon megtörtént. Azért is sajnálatos e körülmény, mert a környezethez való jog kimondása alapvetően hozzájárulna a fenntartható fejlődés megteremtéséhez, amely jelen esetben az agenda középpontját adja.

14. fejezet: Többoldalú környezeti megállapodások és az emberi jogok

Láthattuk, hogy az emberi jogi kötelező dokumentumok esetén, még ha nem is jelent meg szövegszerű utalás a környezetre, számos alkalommal utólagos – *soft law* jellegű – jelentésekben, általános kommentárokban megtörtént a két területet összekapcsoló értelmezés. Azt is megállapítottuk, hogy a nemzetközi környezetjogon belül is fellelhető hasonló koncepció a *soft law* aktusokban. A kötelező megállapodások közül néhány ezekhez képest specifikusabban, ebből kifolyólag szűkebben is, de szintén érintik az emberi jogokat. Ennek körében az UNEP átfogó gyűjteményt[712] készített, melynek keretében kitért a többoldalú

[709] David R. BOYD: *Report of the Special Rapporteur on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment*. A/HRC/43/53. 30 December 2019. 9. pont. 4.
[710] Uo. 113–115. pont. 18-19.
[711] Világunk átalakítása. 41.
[712] UNITED NATIONS ENVIRONMENT PROGRAMME: *UNEP Compendium on Human Rights and the Environment. Selected international legal materials and cases.*

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

környezeti megállapodásokra. A következőkben azonban nem kimerítő jelleggel vizsgáljuk meg e megállapodásokat, hanem csak azokat tekintjük át, amelyekben az emberiség közös érdekén, valamint annak érdekében az állami szuverenitás korlátozásán túl is megjelennek egyes emberi jogok. Elemzésünk e körben nem érinti az adott megállapodások egészét, hanem csak a számunkra releváns egyes rendelkezéseket említjük meg.

A légkör védelmére, éghajlatváltozás elleni harcra és az ilyen jellegű szennyezés visszaszorítására irányuló megállapodások közül több is érinti az emberi jogokat. A *Sztratoszferikus ózonréteg védelméről szóló 1985-ös Bécsi Egyezmény*[713] bevezetésében rögzíti, hogy az ózonréteg módosulása károst hatást gyakorolhat a környezetre, illetve az emberi egészségre is. Bár az egészséghez való jog kifejezést nem alkalmazza, az egyértelműen köthető az emberi egészség védelmének szükségességét felismerő rendelkezésekhez, mint fényében a 2. cikk 1. pontja. Ebben általános kötelességként határozza meg a Felek általi fellépést, az emberi egészséget és a környezetet veszélyeztető káros hatásokkal szemben. *Az Ózonréteget lebontó káros anyagokról szóló 1987-es Montreálban aláírt jegyzőkönyv*[714] bevezetésében visszautal a részes felek Bécsi Egyezményben vállalt – többek között – egészségvédelmi kötelezettségeire.

Az *ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezménye* hasonló módon felismeri az emberi egészségre gyakorolt káros hatásokat, összefüggésben azzal a koncepcióval, miszerint az éghajlatváltozás az emberiség közös gondját jelenti, kiemelt figyelemmel a jövő nemzedékek érdekeire. 1. cikkelye körében a fogalommeghatározás során az éghajlatváltozás káros hatásai között említi annak negatív befolyását a társadalmi-gazdasági rendszerekre, valamint az emberi egészségre és jólére, tehát az egészség védelmén is túllép, és más emberi jogok szempontjából is releváns gazdasági és társadalmi szempontok figyelembevétele iránt is nyitott. Ez tükröződik a 2. cikkely azon célkitűzésében, mely értelmében a feleknek olyan időhatáron belül kell elérnie az üvegházhatású gázok veszélyes antropogén hatását megakadályozó szintjét, ami biztosítja az ökológiai rendszerek alkalmazkodása mellett az élelmiszer-termelést és a fenntartható gazdasági fejlődést. A 6. cikkely az oktatás, képzés és a közvélemény tájékoztatására irányul, melynek szintén tagadhatatlan kapcsolata van egyes vonatkozó emberi jogokkal. Érdemes még kiemelni, a bevezetőben és a 3. cikkelyben meghatározott elvek 1. pontjában említett közös, de megkülönböztetett felelősség koncepciója, amely a fejlett és fejlődő országok kötelezettségeinek teljesítése során egyfajta igazságossági követelmény érvényre juttatását

https://bit.ly/3CfXD3Y

[713] Vienna Convention for the Protection of the Ozone Layer. Vienna, 22 March 1985. *United Nations Treaty Series*, vol. 1513. p. 293./ Magyarországon kihirdette: 31/1990. (II. 16.) MT rendelet a sztratoszferikus ózonréteg védelméről szóló, Bécsben 1985. március 22. napján aláírt egyezmény kihirdetéséről.

[714] Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer. Montreal, 16 September 1987. *United Nations Treaty Series,* vol. 1522, p. 3./ Magyarországon kihirdette: 35/1990. (II. 28.) MT rendelet az ózonréteget lebontó anyagokról szóló, Montreálban 1987. szeptember 16-án aláírt jegyzőkönyv kihirdetéséről.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

testesíti meg. E felfogás a *Kiotói Jegyzőkönyv* 10. cikkében is megjelent, amely a felek közös, de eltérő felelősségéről és a sajátos nemzeti és regionális fejlesztési célok, adottságok figyelembevételének szükségességéről.

A 2015-ös *Párizsi Megállapodás* a korábbiakkal szemben már nem közvetett módon, hanem kifejezetten hivatkozik általános jelleggel az emberi jogokra, nyomatékossá téve egyes specifikus, kapcsolódó jogokat. Preambulumában elismeri, hogy az éghajlatváltozás elleni fellépés során az államoknak lépéseinek összhangban kell állnia az emberi jogok teljesítésére irányuló kötelezettségeikkel, különös tekintettel az egészséghez való jogra, az őslakosok jogaira, a fejlődéshez való jogra és a nemek közötti egyenlőség megteremtésére, a nők szerepének erősítésére, és a nemzedékek közötti méltányosság elvének érvényre juttatására. A 7. cikk 5. pontja értelmében a részes felek kötelesek olyan megközelítéseket alkalmazni, melyek a nemek közötti egyenlőségen alapulnak, figyelembe veszik a kiszolgáltatott csoportokat, valamint hasznosítják az őslakos népek tudását. Általánosan az emberi jog érvényesülése, de a környezethez való jog procedurális oldala szempontjából is kiemelkedő a 12. cikk, amely az éghajlatváltozásról szóló oktatás, képzés, társadalmi tudatosság növelése, részvétel fokozása, információhoz való hozzáférés biztosítása tekintetében megvalósítandó nemzetközi együttműködésre irányul. Bár jelen értekezésben a nemzetközi környezetjogi megállapodások körében tárgyalom a Párizsi Megállapodást, a dokumentum egyúttal bizonyítékként szolgál az emberi jogok és a környezetjog területei közötti összemosódásra is, ezt támasztotta alá egy 2022-es döntés, melyet Brazília Legfelsőbb Bírósága hozott.[715] Az ítélet értelmében a Párizsi Megállapodással ellentétes belső jogi aktusok érvénytelenek, ideértve a nemzetileg meghatározott hozzájárulásokat is. A Megállapodásból fakadó követelményekkel ellentétes tevékenységek, kibocsátások közvetlenül sértik a nemzeti alkotmányt és az emberi jogokat.

A biológiai sokféleség védelme az éghajlatváltozás elleni harchoz hasonlóan olyan területe a nemzetközi környezetjognak, ahol a kötelező megállapodások is tekintettel vannak az emberi jogi kérdésekre. A *Biológiai Sokféleség Egyezmény* szintén az emberiség közös ügyeként azonosítja védelme tárgyát, amelynek gazdasági és társadalmi jelentőséggel bír, hiszen ösztönzi a beruházásokat, védelme elengedhetetlen élelmezési, egészségügyi és más szükségletek ellátásához, sőt, megőrzése és fenntartható használata hozzájárul az emberiség békéjéhez. Az itt használt „emberiség egésze” magába foglalja a jövő nemzedékek érdekeinek felismerését. A 8. cikkelyben szabályozott *in situ,* vagyis az élőhelyen megvalósuló védelemre megállapított kötelezettségek körében, a g) alpont a biotechnológia eredményei által létrejött, módosított élő szervezetek kockázataival szembeni fellépésről rendelkezik, amelyek során többek között az

[715] THE SUPREME FEDERAL COURT OF BRAZIL, PSB et al. v. Brazil (on Climate Fund) “Partido Socialista Brasileiro (PSB), Partido Socialismo e Liberdade (PSOL), Partido dos Trabalhadores (PT) e Rede Sustentabilidade v. União Federal”. June 30, 2022.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

emberi egészségre gyakorolt káros hatást is figyelembe kell venni. Az Egyezmény ezen felül szerepet szán a tradicionális életet folytató őslakos és helyi közösségeknek, felismerve szoros kötődésüket a természeti erőforrásokhoz. A 8. cikkely j) alpontjában meghatározza, hogy a részes felek kötelezettsége a hagyományos életmódot folytató őslakosok és helyi közösségek ismereteinek figyelembevétele a nemzeti jogalkotás során, előmozdítja alkalmazásukat, de az ezekből eredő haszon egyenlő elosztása mellett. 10. cikkelyének d) pontjában – a biológiai sokféleség komponenseinek fenntartható használata körében – megállapítja, hogy a felek kötelesek a helyreállítás során a helyi lakosságot támogatni. Meg kell említeni, hogy 12. cikkelyében a fejlődő országokban szervezendő oktatási, kutatási és egyéb képzési programokról rendelkezik, 13. cikkelyében pedig minden ország tekintetében határozza meg a közoktatás és a tájékoztatás területén fennálló kötelezettségeket.

A Biológiai biztonságról szóló Cartagena Jegyzőkönyv[716] preambulumában hivatkozik a modern biotechnológiai emberi egészségre gyakorolt veszélyeire, de elismeri, hogy az emberi jólét szempontjából lehetőségeket is rejt, különösen a géncentrumok és genetikai sokféleség központok létrehozása által. Az 1. cikk célkitűzései körében megállapítja, hogy – összhangban az elővigyázatosság elvével – megfelelő védelmi szintet kell nyújtani a biotechnológiából származó élő, módosított szervezetek szállítása, kezelése és felhasználása során, figyelembe véve az emberi egészségre gyakorolt kockázatokat. A *Nagojai Jegyzőkönyv* nagy figyelmet szentel az őslakosok és helyi közösségek jogainak, így 5. cikkének 5. pontjában e tekintetben rendelkezik a tudásukból fakadó haszon igazságos és méltányos megoszlásáról. 6. cikkének 2. pontjában pedig megállapítja az őslakosok és helyi közösségek előzetes hozzájárulásának szükségességét a genetikai erőforrásaikhoz való hozzáférésre nézve.

A hulladékból fakadó környezeti és emberi jogi veszélyeket szintén több nemzetközi megállapodás ismerte fel. A veszélyes hulladékok országhatáron átlépő szállítását és megfelelő elhelyezését szabályozó *Bázeli Egyezmény* bevezetőjében kitér a szabályozás tárgyát képező veszélyes hulladékok emberi egészségre és környezetre gyakorolt káros hatására, amelyekkel szemben a részes államok kötelesek megfelelő intézkedéseket foganatosítani. Ez nem csak saját államuk területén érvényes, így az országhatáron átlépő szállítás feltételeként határozza meg, hogy más érintett az államban sem veszélyezteti az emberi egészéget. A 4. cikk több pontjában általános kötelezettségeket állapít meg az emberi egészség és a környezet védelmére. Ez kiterjed a szennyezés megelőzésére, illetve az emberi egészségre és környezetre gyakorolt káros hatás lehető legalacsonyabb szintre csökkentésére.[717] Ezen felül az országhatáron átlépő szállítás megfelelőségét az emberi egészség és a környezet védelmével köti össze,[718] melyre

[716] UNITED NATIONS, CONFERENCE OF THE PARTIES TO THE CONVENTION ON BIOLOGICAL DIVERSITY, Cartagena Protocol on Biosafety to the Convention on Biological Diversity. Nairobi, 24 Mai 2010. *United Nations Treaty Series,* vol. 2226. p. 208./ Magyarországon kihirdette: 2004. évi CIX. törvény a biológiai biztonságról szóló, Nairobiban, 2000. május 24-én aláírt Cartagena Jegyzőkönyv kihirdetéséről.
[717] Bázeli Egyezmény a veszélyes hulladékok országhatárokat átlépő szállításáról. 4. cikk, 1. pont, c) alpont.
[718] Uo. d) alpont

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

nézve az államok kötelesek a megfelelő információ szolgáltatására. Kiemelendő, hogy elismeri, az emberi egészség és a környezet védelme alapot szolgáltathat a még magasabb szintű védelem biztosításának.[719]

Az információs jogok megfelelő biztosítása, a közvélemény kielégítő módon történő tájékoztatása jelenik meg a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség keretében elfogadott 1997-es, *a kiégett fűtőelemek kezelésének biztonságáról és a radioaktív hulladékok kezelésének biztonságáról létrehozott közös egyezményben.*[720] A tervezett kiégett fűtőelem-kezelő létesítmények megvalósítsa során fontos kötelezettség a megfelelő előzetes vizsgálati eljárások kidolgozására irányuló intézkedések foganatosítása, figyelembe véve az egyénekre, a társadalomra és a környezetre irányuló valószínűsíthető hatásokat. E hatásvizsgálatot a nyilvánosság számára hozzáférhetővé kell tenni, valamint a létesítmények közelében élőkkel egyeztetni kell.[721] A radioaktív hulladékok kezelésével foglalkozó létesítmények előzetes értékelést kell végezni,[722] az egyénekre, társadalomra és környezetre gyakorolt biztonsági kockázat értékelése mellett. Továbbá a lakosság számára elérhetővé kell tenni a létesítménnyel kapcsolatos biztonsági információkat, valamint a szomszédságban élőkkel szükséges az egyeztetés, adatszolgáltatás, hogy megfelelő módon tudják felmérni az őket érő hatásokat.

A sivatagosodás elleni küzdelemről szóló ENSZ Egyezmény[723] több rendelkezésében szól az érintett régiók területén élő helyi közösségek bevonásáról. Alapelvként rögzíti a lakosság részvételét, helyi közösségek bevonását.[724] A részes felek kötelezettségei körében ejt szót a tudatosság növeléséről, helyi közösségek – különösen azok nőtagjai és fiataljai – részvételének előmozdításáról, melyben szerepet szán a civil szervezeteknek is.[725]

Látható, számos nemzetközi környezeti jogi megállapodás érinti emberi jogokat, amelyek így közvetetten, vagy közvetlenül – erre legkiválóbb példa a Párizsi Megállapodás – megjelennek a rendelkezésekben. Ez azonban nem jelenti azt, hogy „tisztán" emberi jogi tárgyú egyezményekké válnának, mindazonáltal alátámasztják azt, hogy a nemzetközi jog e két ága

[719] Uo. 4. cikk 11. alpont.
[720] INTERNATIONAL ATOMIC ENERGY AGENCY, Joint Convention on the safety of spent fuel management and on the safety of radioactive waste management. Vienna, 5 September 1997. *United Nations Treaty Series*, vol. 2153. p. 303./ Magyarországon kihirdette: 1997. évi I. törvény a nukleáris biztonságról a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség keretében Bécsben, 1994. szeptember 20-án létrejött Egyezmény kihirdetéséről. [továbbiakban: a nukleáris biztonságról a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség keretében Bécsben, 1994. szeptember 20-án létrejött Egyezmény].
[721] Uo. 6. cikk, 1. pont.
[722] Joint Convention on the safety of spent fuel management and on the safety of radioactive waste management. 13. cikk, 1. pont.
[723] UNITED NATIONS, Convention to Combat Desertification in those Countries Experiencing Serious Drought and/or Desertification, Particularly in Africa. Paris, 14 October 1994. *United Nations Treaty Series,* vol. 1954. p. 3./ 2003. évi CVII. törvény „A sivatagosodás elleni küzdelemről a súlyos aszállyal és/vagy sivatagosodással sújtott országokban, különös tekintettel Afrikára" ENSZ Egyezmény kihirdetéséről.
[724] Uo. I. rész 3. cikk, a) alpont.
[725] Uo. II. rész 5. cikk, d) alpont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

bizonyos esetekben szoros kapcsolatba kerül egymással. Az emberi jogok oldaláról ezt a meglévő, már kimondott jogok „zöld értelmezésének" neveztük, ehhez hasonló – legalábbis elméleti szempontból – hogy az alapvetően állami kötelezettségeket meghatározó környezeti tárgyú, nem feltétlenül az emberi jogokat középpontba helyező megállapodások is figyelemmel vannak az emberi tényezőkre, adott esetben kifejezetten az emberi jogokra. Mint láthattuk ez legmarkánsabban az emberi egészség és biztonság védelme körében jelenik meg, a környezettel kapcsolatos eljárási jogosultságok, valamint az egyes speciális helyzetű csoportok védelme mellett. Kirajzolódik, hogy a nemzetközi jog mindkét ága bizonyos mértékben közelít egymáshoz, sőt – bár a szabályozási terület szerint tipizáltuk az előbbiekben – ha időrendi sorrendben nézzük, látható, hogy az emberi jogi szemléletmód fokozódik a környezetjogon belül is, ezt természetesen nem csak a kötelező, hanem a korábban vizsgált *soft law* aktusok is **alátámasztják. E közelítés a környezethez való jog elismerése szempontjából kedvező is lehet,** mivel bár az emberi jogok rendszerében kívánjuk elhelyezni jelen értekezésben, a környezetjogi szabályozás, cselekvési programok, stratégiák és környezetjogi elvek elengedhetetlenek a tényleges megvalósításhoz, az államok kötelezettségeinek azonosításához.

15. fejezet:
Gondolatok az emberi jogi szempontok környezetjogban való megjelenéséről

Miközben a nemzetközi emberi jogi rendszerben fokozatosan kibontakozni kezdett a már elismert jogok környezeti szempontok alapján történő „zöld" értelmezése, a környezetjogban is egyre inkább megfigyelhetővé vált az adott védelmi terület, természeti jelenség, káros hatás emberi jogokra gyakorolt befolyásának elfogadása. E technika pozitívuma, hogy az emberi jogok prioritást érdemlő jellege folytán, az azokkal való összekötés erősítheti a végrehajtást, adott esetben ösztönözve az állam alatti szereplők – így különösen a civil társadalom – bevonását. Mindazonáltal továbbra sem tekinthetjük e tendenciát a környezethez való jog közvetlen vagy közvetett deklarálásának, ismételten két faktor, a környezet és az emberi jogok, mint két különálló terület egymásra gyakorolt hatásának felismerése valósul meg.

A környezetjog fejlődését meghatározó módon alakító nemzetközi *soft law* dokumentumok látszólag alkalmasabb eszközök lehettek volna e hiányosság orvoslására, tekintettel a jogi kötőerővel nem bíró forma elfogadásának egyszerűbb mivoltára. Meg kell jegyezni, hogy egyesek szerint a Stockholmi Deklaráció 1. elve indirekt módon deklarálta a környezethez való jogot. Én azonban azon a véleményen vagyok, hogy ez nem tekinthető igaz állításnak, melyre bizonyítékként szolgál az elfogadást megelőző vita, ahol kifejezetten megjelent a jog deklarálásának igénye. Ennek során több állam erőteljesen elzárkózott a környezethez való jog kimondásától, így politikai kompromisszumként született meg a végső megfogalmazás. Mindazonáltal az elv utat nyitott egyrészt a már kimondott jogok zöld értelmezésének, másrészt az emberi jogi szempontok környezetjogi instrumentumokban való értékelésének. Bár a

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

nemzetközi jog globális szintjén nem hozta el a környezethez való jog kimondását, a Deklarációt követően vette kezdetét a jog nemzeti alkotmányos szinten történő elismerésének kialakulása. Az elkövetkező évek dokumentumai – így különösen a szintén nagy hatással bíró Riói Nyilatkozat – sem tették meg e lépést, így nem meglepő, hogy a jele értekezés írása alatt implementálási időszakban lévő Fenntartható Fejlődési Célokban sem jelenik meg, annak ellenére, hogy a környezethez való jog előmozdítása segíthetné a megvalósítást. Érdemes megjegyezni, hogy a riói csúcsot megelőzően publikált ENSZ Közös Jövőnk Jelentés a fenntartható fejlődés definiálása mellett, egyúttal különválasztotta azt a környezethez való jogtól, mint két különálló koncepció, melyek sok ponton összefonódnak, illetve segítik egymás érvényesülését. Csatlakozom e nézőponthoz, elvetve azon gondolatot, mely szerint a fenntartható fejlődés alkalmas lehet a környezethez való jog elismerésének kiváltására.

A kötelező erővel bíró környezetjoi megállapodások alapvető céljai nem emberi jogi jellegűek. Kezdetben a szennyezés kezelése volt meghatározó, majd idővel már megelőzése is, azzal, hogy egyre inkább megjelentek a hatások emberi jogokkal való összefüggésére irányuló utalások. Ezek azonban sok ideig nem léptek túl az általánosság szintjén, ám idővel az éghajlatváltozással és a biológiai sokféleség pusztulásával szembeni harc keretei között markánsabb formát öltöttek, leginkább az emberiség közös ügye koncepció érvényesítése által. Elmondható továbbá, hogy alapvetően a környezeti tényező emberi jogokra gyakorolt káros hatásának elismerése vált hangsúlyosabbá, azzal szemben, hogy az emberi jogok gyakorlása is segíthet a környezetjogi megállapodások előmozdítását. Ez alól talán csak az őslakosok tradicionális – az éghajlatváltozással szembeni harcban és a biodiverzitás védelmében hasznosított – tudásának elismerése jelent kivételt.

Úgy vélem, szerencsés lenne – leginkább a procedurális – környezeti jogosultságok környezetjogba való még erőteljesebb beépítése, mely segíthetné a megfelelő végrehajtást, az érintett szereplők bevonását. Végezetül, bár ezen elemzés is azzal zárul, hogy a vizsgált területen nem lelhető fel a környezethez való jog deklarálása, elismerendő, hogy a környezeti megállapodások, egyéb dokumentumok mind olyan kiinduló pontok lehetnek, melyek kötelezettségeinek, törekvéseinek megvalósítása által hozzájárul a környezethez való jog élvezetéhez elengedhetetlen, megfelelő állapotó környezet kialakításához, így iránymutatóként szolgálhatnak – leginkább, de nem kizárólagosan – az állam kötelezettségeinek definiálása során. Irányadó lehet e tekintetben a meghatározó környezetjogi elvek emberi jogokra való vetítése is, így különösen a megelőzés elvének érvényesítése, amely testet ölthet például egy beruházást megelőző társadalmi és környezeti hatásvizsgálatban, mely során üdvözölendő az emberi jogi szempontok minél szélesebb körű érvényesítése. Ezek alapján jól kirajzolódik, miért is tekintem az integráció eszközének a környezethez való jogot, mely emberi jogként kötődhez az emberi jogok oszthatatlan, egymással összefüggő katalógusához, de védett tárgya, megvalósításához kapcsolódó kötelezettségei nem választhatók el a környezetjog területétől sem. Mindez azonban nem jelenti az egyes területek önálló mivoltának megkérdőjelezését, így

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

nem állítom, hogy a környezethez való jognak kell meghatároznia a környezetjog alakulását, helye van az emberi jogokra nem irányuló megállapodásoknak is. Sokkal inkább a két terület közötti kölcsönhatásokra reagáló, mindkét terület céljainak elérését szolgáló eszközként látom e vonatkozásban a jogot.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

V. Rész: A környezethez való jog fejlődése a nemzetközi jog regionális szintjén

16. fejezet: A környezethez való jog az Európa Tanács égisze alatt született dokumentumokban

Az *Emberi Jogok Európai Egyezménye* (EJEE)[726] és annak Kiegészítő Jegyzőkönyvei az európai kontinens meghatározó, regionális emberi jogi instrumentumát alkotják. Az 1949-ben létrejött, jogállamiságot és az emberi jogok európai védelmét előmozdítani hivatott Európa Tanács az Egyezmény elfogadásával kívánt hozzájárulni az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának európai érvényre juttatásához.[727] Az EJEE II. fejezetében rendelkezik a strasbourgi székhelyű Emberi Jogok Európai Bíróságáról (EJEB), mely a 19. cikk értelmében felel az EJEE és a Jegyzőkönyvek tiszteletben tartásáért. Ha megvizsgáljuk az Egyezményt, feltűnhet – melyre elfogadásának időpontja is alapot ad – hogy alapvetően klasszikus, polgári és politikai jogokat deklarál, melyek főszabályként az állam tartózkodását kívánják meg. Jogosan merülhet fel a kérdés, hogy miképp járhat el az EJEB környezeti ügyekben, ha nincs környezethez való jogot egzakt módon deklaráló cikke. A későbbiekben látni fogjuk, hogy az Egyezmény kreatív, evolutív jogértelmezése az, mely által az EJEB lehetőséget teremt a környezeti ügyek vizsgálatára más cikkek sérelmére hivatkozva. Ennek fényében áttekintjük az Európa Tanács más, környezeti relevanciával is bíró dokumentumait, másrészt a Bíróság által kidolgozott környezeti esetjog kiemelkedő elemeit vizsgáljuk meg, melynek keretében leginkább két egyezményhely – a 2. és 8. cikk – vonatkozásában hozott ítéleteket érintjük, de figyelembe veszünk más cikkekhez kapcsolódó döntéseket is.

16.1. A Parlamenti Közgyűlés törekvései

Mint az előbbiekben is megjegyeztük, az EJEE kifejezetten nem tartalmaz utalást a környezethez való jogra, vagy általánosan a környezet védelmére, azzal kapcsolatos jogosultságok biztosítására. A későbbiekben részletesen áttekintjük, hogy az EJEB miként tudta átlépni e kereteket és beépíteni ítélkezési gyakorlatába a környezeti ügyeket, ám előtte érdemes áttekinteni a Parlamenti Közgyűlés több arra irányuló kísérletét, hogy egy kiegészítő jegyzőkönyv által bekerüljön az Egyezmény – illetve az Európai Szociális Charta – korpuszába a környezethez való jog.

Az *1614. számú, 2003-as ajánlásban* először a környezethez való jog eljárásjogi oldalának az EJEE rendszerébe történő beépítése fogalmazódott meg, hivatkozva az Aarhusi Egyezmény

[726] Európa Tanács Az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló Egyezménye és kiegészítő jegyzőkönyvei. Aláírva 1950. november 5-én Rómában. European Treaty Series 5.
[727] WELLER Mónika: Emberi Jogok Európai Egyezménye. In: BRAGYOVA–KARDOS–LAMM (szerk.) 2018. *i.m.* 167.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

rendelkezéseire.[728] A nemzeti kormányoknak az élet, egészség, családi és magánélet, fizikai integritás és magántulajdon védelmére irányuló megfelelő rendszer kidolgozását javasolja. Ebben kellő figyelmet kell szentelniük a környezetvédelemnek, továbbá szükséges az egészséges, életképes és megfelelő környezethez való jog elismerése, ideértve a környezet védelmére vonatkozó kötelezettség – lehetőleg alkotmányos szinten történő – formális kimondását. Felhívja továbbá a kormányokat az Aarhusi Egyezményben foglaltak előmozdítására is, valamint a környezeti tárgyú jogalkotás harmonizációjára.[729] Az 1614. sz. ajánlás ösztönzi a Miniszterek Tanácsát, hogy ismerje el az Aarhusi Egyezményben foglalt eljárási jogokat és kiegészítő jegyzőkönyvben építse be az EJEE-be. A Miniszterek Tanácsa az erre adott válaszában kifejezte, hogy utóbbira azért nincs szükség, mert az EJEB esetjoga képében már létezik a megfelelő védelmi mechanizmus.[730]

A Parlamenti Közgyűlés által 2009-ben újból felmerült a környezethez való jog kifejezett deklarálása, a január 30-án elfogadott *1862. számú ajánlásában* szintén felhívta a Miniszterek Tanácsát arra, hogy fontolja meg az egészséges környezethez való jog biztosítását egy új kiegészítő jegyzőkönyv által, mellyel bevezetné az elővigyázatosság elvét is az Egyezmény rendszerébe, reflektálva arra a jogfejlődésre, mely lezajlott az Egyezmény elfogadása óta.[731] A Miniszterek Tanácsa válaszában a korábban kifejtettekre hivatkozva utalt arra, hogy nem tartja indokoltnak a kiegészítő jegyzőkönyvet.[732]

Ugyanabban az évben, a 2009 szeptemberében elfogadott *1885. számú ajánlásban*[733] ismételten felvetette a Parlamenti közgyűlés a szubsztantív oldal Egyezményhez történő hozzákapcsolását és egyben kifejezte elkötelezettségét a környezeti kérdések megoldása iránt, illetve azt, hogy az egészséges környezethez való jog egyik oldalról a polgárok alapvető jogosultságát jelenti, míg másik oldalról nem csak a társadalom, mint egész, hanem az egyének kötelessége is kapcsolódik hozzá. Ez kiterjed a környezetet egészséges és életképes állapotában történő átörökítésére a jövő generációi számára. Utalt továbbá arra, hogy a környezeti tőke sok eleme nem-megújuló és gyakran visszafordíthatatlan az azokat ért károsodás.[734]

Az ajánlás a nemzetközi környezetjog fejlődésének több eredményét is figyelembe veszi, melyet három csoportba oszthatunk. Egyrészt hivatkozik az Európa Tanács *soft,* valamint *hard*

[728] Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1614. sz. ajánlása. Elfogadva 2003. június 27-én. 6. pont.
[729] Európa Tanács Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének. 1614. sz. ajánlása. Elfogadva 2003. június 27-én. 9. pont.
[730] Európa Tanács Miniszterek Tanácsának válasza az 1614. sz. (2003) ajánlásra. Elfogadva 2004. január 24-én. 4. pont.
[731] Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1862. sz. ajánlása. Elfogadva: 2009. január 30-án. 6. pont. 6.3. alpont.
[732] Európa Tanács Miniszterek Tanácsának válasza az 1862. sz. (2008) ajánlásra. Elfogadva 2009. július 17-én. 9. pont.
[733] Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1885. sz. ajánlása. Elfogadva 2009. szeptember 30-án. [továbbiakban: 1885. sz. ajánlás].
[734] Uo. 1. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

law dokumentumaira,[735] melyeket az alábbiakban fogunk részletesebben megvizsgálni, továbbá épít az EJEB által kidolgozott elvekre, a környezeti tárgyú ítélkezési gyakorlatra, elismerve, hogy az egészséges környezethez való jog tekintetében védelmet biztosít, a 2. és 8. cikk ilyen irányú értelmezésével.[736] Felidézi a Stockholmi Deklaráció 1. elvét is, mely kifejezi a szabadsághoz, egyenlőséghez és megfelelő életminőséghez való jogot, olyan minőségű környezetben, amely biztosítja a méltóságot és jól-létet.[737] Mint láthattuk, a kötelezetti oldalon nem csak a társadalom, hanem az egyén is megjelenik, ezt megerősíti 9. pontjában is az ajánlás, hivatkozva a nemzedékek közötti szolidaritásra is. E tekintetben a tagállamok kormányát felhívja az EJEE 2.[738]; 3;[739] illetve 8. cikkének[740] e szellemben történő biztosítására, megfelelő környezeti információs rendszer kiépítésére, a környezeti döntéshozatalban való részvétel erősítésére és az együttműködés, valamint megosztott felelősség érvényre juttatására.[741] Ezen felül javasolja a Miniszterek Tanácsának, hogy dolgozzon ki egy olyan kiegészítő jegyzőkönyvet, mely elismeri az egészséges és életképes környezethez való jogot.[742]

A Miniszterek Tanácsa az *ajánlásra adott válaszában*[743] azonban elzárkózott a jog kimondásától, visszautalva a korábban a Parlamenti Közgyűlés által hozott 1614. sz. ajánlásra,[744] valamint az arra adott válaszára,[745] mellyel összefüggésben azt erősítette meg, hogy nincs szükség a kiegészítő jegyzőkönyv elfogadására. Kifejezte, hogy bár közvetlen módon nem jelenik meg az EJEE-ben a környezethez vagy a környezet védelméhez való jog felismerése, maga az Egyezményhez kapcsolódó rendszer indirekt módon már reagált a kérdésre az EJEB esetjogán keresztül.[746]

Látható tehát, hogy a Parlamenti Közgyűlés több alkalommal kísérletet tett arra, hogy kifejezetten, kiegészítő jegyzőkönyv által kerüljön be az Egyezménybe a környezethez való jog elismerése, de a Miniszterek Tanácsa mindegyik alkalommal úgy találta, hogy az EJEB joggyakorlatának fényében ez nem szükséges. Az ezt követő években a környezethez való jog egzakt beemelése területén nem történt változás, Dunja Mijatović, az Európa Tanács Emberi Jogi Biztosának 2019-es véleményének[747] fő üzenete nem a jog Európa Tanácson belüli

[735] 1885. sz. ajánlás. 3-4. pont.
[736] Uo. 6. pont.
[737] Uo. 5. pont.
[738] EJEE 2. cikk: Élethez való jog.
[739] EJEE 3. cikk: Kínzás tilalma.
[740] EJEE 8. cikk: Magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jog.
[741] 1885. sz. ajánlás. 9. pont. 9.1.-9.3. alpontok.
[742] Uo. 10. pont. 10.1. alpont.
[743] Európa Tanács Miniszterek Tanácsának egyesített válasza az 1883. sz. (2009) és 1885. sz. (2009) javaslatokra. Elfogadva 2010. június 16-án.
[744] Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1614. sz. ajánlása. Elfogadva 2003. június 27-én.
[745] Európa Tanács Miniszterek Tanácsának válasza az 1614. sz. (2003) ajánlásra. Elfogadva 2004. január 24-én.
[746] Európa Tanács Miniszterek Tanácsának egyesített válasza az 1883. sz. (2009) és 1885. sz. (2009) javaslatokra. Elfogadva 2010. június 16-án. 9. pont.
[747] Dunja MIJATOVIĆ: Human Rights Comment. *Living in a clean environment: a neglected human rights concern for all of us.* Strasbourg, Council of Europe, 2019.
https://bit.ly/3q1tMHF

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

közvetlen kimondására irányult, hanem sokkal inkább a tagállami, valamint ENSZ szintjén történő érvényesítésre és elismerésre.[748]

A 2021. szeptember 29-ei, *2211. számú ajánlás*[749] kifejezetten felhívja a Miniszterek Tanácsát az EJEE-hez kapcsolódó, környezethez való jogot deklaráló jegyzőkönyv elfogadására. Ennek megtörténte javítana az államok kötelezettségeinek megvalósítását, más emberi jogok előmozdítását, valamint a biztonságos, tiszta, egészséges és fenntartható környezet jövő nemzedékek számára történő megőrzését.[750] Hasonló megoldást irányoz elő az Európai Szociális Charta esetén is, amely elősegítené a szociális jogok és a környezet védelme között fennálló összefüggés felismerését, illetve lehetővé tenné a civil szervezetek általi kollektív panasz benyújtását.[751] Felveti egy olyan tanulmány elkészítését, amely az úgynevezett '*Five Ps*'[752] vagyis az egyes termékek, szolgáltatások sikeréhez szükséges lépések és a környezeti ártalmak közötti összefüggés kérdéskörére, valamint e tényezők emberi egészségre, életre és méltóságra gyakorolt negatív hatására vonatkozik, érintve az erre irányuló megállapodás lehetőségét is.[753]

Az ajánlás melléklete tartalmazza a Parlamenti Közgyűlés tervezetét az említett kiegészítő jegyzőkönyvre nézve. Ennek preambuluma kiemeli a környezet védelme és az emberi jogok között fennálló kapcsolatot, sőt a természet önálló értékét is elismeri, összhangban a jelen nemzedékének jövő generáció irányában fennálló megőrzési kötelezettségével, továbbá felidézte a Stockholmi Nyilatkozat 1. számú elvét. Kiemelte, hogy a biztonságos, tiszta, egészséges és fenntartható környezethez való jog túlmutat az emberi jogok individuális felfogásán.[754] Definiálja magát a jogot is, mely arra vonatkozik, hogy a jelen és jövő nemzedékei egy károsítástól mentes, életképes és megfelelő állapotú környezetben élhessenek, amely hozzájárul egészségükhöz, fejlődésükhöz és jól-létükhöz.[755] Általános elvként azonosítja a nemzedékek közötti méltányosság és szolidaritás követelményét, a környezeti diszkrimináció tilalmát – kiemelve külön az életkort és a sérülékeny csoporthoz való tartozást. Ide sorolja továbbá a megelőzés, elővigyázatosság elvét, a visszalépés tilalmát, valamint annak követelményét, hogy az állami szervek kétség esetén a természet védelmét leginkább szolgáló döntést hozzák meg (*in dubio pro natura* elv).[756] A tervezet külön cikkben deklarálná

[748] Ld.: BÁNDI Gyula: Az Emberi Jogok Európai Egyezménye, a Szociális Karta és a környezeti jogok. *Acta Humana – Emberi Jogi Közlemények*, 9. évfolyam 2. szám, 2021. 184.
[749] Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 2211. (2021) számú ajánlása, elfogadva 2021. szeptember 29-én. [továbbiakban: Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 2211. (2021) számú ajánlása].
[750] Uo. 3.1. alpont.
[751] Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 2211. (2021) számú ajánlása. 3.2. alpont.
[752] A *'Five Ps'* kifejezés a *'product'* (termék), *'price'* (ár), '*place'* (elhelyezés), *'promotion'* (népszerűsítés) és *'packaging'* (csomagolás) rövidítése.
https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/five-ps
[753] Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 2211. (2021) számú ajánlása. 3.3. alpont.
[754] Uo. Melléklet, preambulum.
[755] Uo. Melléklet, 1. cikk.
[756] Uo. Melléklet 2-4. cikkek.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

szubsztantív jelleggel a biztonságos, tiszta, egészséges és fenntartható környezethez való, mindenkit megillető jogot,[757] illetve az annak megvalósulását szolgáló procedurális jogosultságokat.[758] A megvalósítás során irányadónak tekinti a nemzetközi és európai környezetjog elveit, valamint meghatározza, hogy csak jogszabályban előírt korlátozás alá vethető, amennyiben szükségesnek bizonyul egy demokratikus társadalomban, nemzetbiztonság, területi integritás, közbiztonság, bűnmegelőzés, egészségvédelem vagy mások jogainak és szabadságainak előmozdítása érdekében.[759]

A 2211. számú ajánlás nyomán a Parlamenti Közgyűlés még aznap elfogadta a *2396. számú határozatot*[760] a környezethez való jog Európa Tanácson belüli fejlesztéséről. Elismeri, hogy az elmúlt évtizedben jelentősen megváltozott az emberi jogokról alkotott globális elképzelés. Bár szép lassan világszerte a releváns szakpolitikák részévé vált a fenntartható fejlődés, a környezet szennyezése, biodiverzitás csökkenése és az éghajlati válság megbetegíti a bolygót, a jelen nemzedék tagjainak idő előtti halálát okozva, úgy, hogy a jövő generációját is megfosztja életterétől.[761] Ennek hátterében már nem csak a nemzeti kormányok polgári és politikai jogok előmozdítására irányuló kudarca áll, hanem a természet kereskedelmi célú kizsákmányolása elleni fellépés hiánya is.[762] A határozat felidézi a Stockholmi Deklaráció 1. elvét, mint a környezethez való jog indirekt megfogalmazását, melyet követően számos – köztük 32 ET-tag – állam foglalta alkotmányába a jogot. Felveti azt is, hogy több regionális emberi jogi egyezmény kötelező erővel mondja ki, mely alól az európai régió kivételt jelent.[763]

A határozat kifejtette, hogy önmagában az EJEB rendszere nem elegendő a környezettel összefüggő emberi jogi problémák kezelésére, úgy, hogy mellette a környezethez való jog továbbra sem került közvetlenül kimondásra.[764] Az eddig alkalmazott megoldás, miszerint a Bíróság más emberi jogok értelmezése útján, közvetetten érinti a környezethez való jogot, szükségszerűen antropocentrikus, sőt utilitarista, miközben a környezet és elemei saját jogon is érdemesek a védelemre.[765] Az egészséges környezethez való jog önálló emberi jogként történő elismerése lehetőséget teremtene arra, hogy más jogokra történő hivatkozás nélkül is megtörténhessen a jogsértések értékelése. Az egészséges környezet minőségi jelzői tekintetében nagyban támaszkodik az ENSZ jelentések és egyéb munkák által alkalmazott biztonságos, tiszta, egészséges és fenntartható mivoltra, de tovább is lép azon, kiegészítve a megfelelő és az ökológiailag életképes jelzővel.[766] A javaslattal összhangban a határozat nem

[757] Uo. 5. cikk.
[758] Uo. 6. cikk.
[759] Uo. 7. cikk.
[760] Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 2396. sz. határozata. Elfogadva 2021. szeptember 29-én. [továbbiakban: Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 2396. sz. határozata].
[761] Uo. 1. pont.
[762] Uo. 2. pont.
[763] Uo. 3. pont.
[764] Uo. 4-5. pontok.
[765] Uo. 6. pont.
[766] Uo. 9. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

csak az EJEE, hanem az Európai Szociális Charta rendszerébe is egy jegyzőkönyv által illesztené be a környezethez való jogot.[767] Az ajánlás szellemében a határozat erősíteni kívánja a vállalati környezeti felelősséget, felveti az erre irányuló kötelező jogi háttér megalkotását, mely figyelemmel van az emberi egészségre és a környezet védelmére is, elérve, hogy a vállalatok csökkentsék tevékenységükből fakadó ökológiai lábnyomukat. Ezzel összefügg a Miniszterek Tanácsának 2013-as, 3. számú, emberi jogok és az üzlet, valamint a vállalati környezeti felelősség területére vonatkozó javaslatának felülvizsgálata.[768]

Ugyanazon napon a Közgyűlés további kapcsolódó határozatokat fogadott el. Ezek közül a *2397. számú határozat*[769] a civil szervezetek, kezdeményezések éghajlatváltozással szembeni fellépésben betöltött kulcsfontosságú szerepét ismerte el, felvázolva egyfajta alapkövetelményeket is e szervezetekre nézve, mint az észszerű bizonyítékokon alapuló munka, a különféle érdekképviseletek, lobbik befolyásának csökkentése, a tudományos közösséggel, illetve valamennyi érintett szereplővel való együttműködés – különös tekintettel az ifjúság képviseletére, valamint releváns nemzeti párbeszéd létrehozása.[770] A jövőben létrehozandó civil kezdeményezések számára javasolva a változás iránti igény explicit kifejezését, a klímaváltozás által felmerülő reális jövőbeli lehetőségek bemutatást, jövőre irányuló és valamennyi eshetőséget figyelembe vevő szemléletmód kialakítását, független belső mechanizmusok kialakítását, a polgárok észrevételeinek erőteljes figyelembe vételét.[771]

A harmadik, *2398. számú határozat*[772] a környezeti károkozással – azon belül is különösen az éghajlatváltozáshoz hozzájáruló tevékenységekre nézve – kapcsolatban állapította meg, hogy az ET tagállamoknak biztosítania kell a megfelelő jogi eszközöket e károkozásokkal szemben, ideértve a polgári, büntető vagy közigazgatási bírói fórumok igénybevételének lehetőségét. Ezen felül elengedhetetlen a nemzeti bíróságok döntésének megfelelő végrehajtása, valamint gondoskodni kell a környezeti, illetve emberi jogi kérdésekkel foglalkozó civil szervezetek eljárásindítási jogosultságának biztosításáról, az aktivisták megfelelő védelméről. Erősíteni kell a vállalatok felelősségének követelményeit, ideértve a környezetet érintő és az éghajlatváltozáshoz is hozzájáruló tevékenységük részleteinek ismertetését. A közbeszerzési eljárások és közpénzek odaítélése során az államoknak figyelembe kell vennie az érintett vállalatok megelőzésre és kárenyhítésre irányuló társadalmi felelősségvállalását. Az államoknak továbbá biztosítania kell a megfelelő környezeti információhoz való hozzáférést, a bírák és más jogászok megfelelő, környezeti kérdésekre fókuszáló képzését.[773] Sürgeti továbbá a Környezetre veszélyes tevékenységekkel okozott károkkal kapcsolatos polgári jogi

[767] Uo. 10. pont.
[768] Uo. 14. pont.
[769] Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 2397. számú határozata. Elfogadva 2021. szeptember 29-én.
[770] Uo. 9. pont.
[771] Uo. 11. pont.
[772] Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 2398. számú határozata. Elfogadva 2021. szeptember 29-én. [továbbiakban: Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 2398. számú határozata].
[773] Uo. 7. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

felelősségről szóló egyezmény aláírását és ratifikálását, az államok közötti fokozott együttműködés megvalósítását, a környezetet érintő bűncselekmények megfelelő büntetésének kialakítását, az ökocídium bűncselekményként történő szabályozását, az erre vonatkozó nemzetközi joghatóság – különös tekintettel a Nemzetközi Büntetőbíróságra – elismerését.[774]

A negyedik, *2399. számú határozat*[775] a jogállamiság éghajlatváltozással szembeni fellépésben betöltött szerepét emeli ki, felhívva a tagállamokat a Párizsi Megállapodás céljainak megvalósítására, összhangban a Covid-19 járvány utáni helyreállítási tervekkel is. Az államoknak törekednie kell a gazdasági, társadalmi és politikai fejlődést környezetvédelemmel összekötő holisztikus szemléletmód érvényre juttatására, az egyenlőség és szolidaritás elismerése mellett. Sürgeti a nemzetileg meghatározott hozzájárulások körüli nemzeti parlamenti viták folytatását.[776]

A 2211. számú ajánlás kétségkívül a Parlamenti Közgyűlés egyik leginkább figyelemreméltó megnyilvánulása, mely által a környezethez való jog közvetlen, jegyzőkönyv általi kimondására törekedik két ET-egyezmény tekintetében is. E cél egzakt megfogalmazásán – tehát a biztonságos, tiszta, egészséges és fenntartható környezethez való jog szubsztantív és procedurális oldalának elismerésén – is túllép, amikor összeköti a nemzedékek közötti méltányosság elvével, sőt kiemeli, hogy – az EJEE-re alapvetően jellemző – individuális szemléletmódot is meghaladja a jog elismerése. Mindezek mellett kivételesen üdvözölendő – és az antropocentrikus szemléletmódot háttérbe szorító jellegűnek tekinthető – a természet önálló értékének elismerése. A tervezet ugyan valamennyi lényeges kérdésre kitér, így megjelennek az implementálást szolgáló általános elvek, a korlátozás lehetősége is, de nem tekinthető megszorító jellegűnek. Ezt bizonyítja, hogy definiálja a környezethez való jogot, mindazonáltal nem szűkíti le az alanyi kör tekintetében, amikor a mindenki kifejezést alkalmazza. Meghatározza a jelen nemzedék kötelezettségeit is, bár itt a további jogfejelsztésre irányuló praktikus okokból erőteljesebb kifejtésre lett volna szükség, kiemelve az állam további kötelezettségei mellett a magánszemélyek, vállalatok, civil társadalom, illetve a nemzetközi közösség feladatait is. Mindazonáltal e tekintetben érdemes hozzákötni az ajánlást követő határozatokat is, melyek specifikus kötelességeket azonosítanak az államok számára, sőt megszólítják a civil társadalmat is, mint a környezetszennyezéssel és éghajlatváltozással szembeni küzdelem kulcsszereplőit, valamint a környezetet veszélyeztető vállalati tevékenységhez kapcsolódó magasabb fokú felelősség kérdésére is kitérnek.

A Miniszterek Tanácsa végül 2022. szeptember 27-én fogadta el *válaszát,*[777] aminél nem elhanyagolható tényező, hogy erre a 48/13. számú ENSZ emberi jogi tanácsi, illetve a 76/300.

[774] Uo. 8-9. pontok.
[775] Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 2399. számú határozata. Elfogadva 2021. szeptember 29-én.
[776] Uo. 5. pont.
[777] Az Európa Tanács Miniszterek Tanácsának 15623. számú válasza a 2211 (2021) sz. ajánlásra, elfogadva 2022. szeptember 27-én.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

számú közgyűlési határozat után került sor. Ebben jelzi, hogy a 2211. számú ajánlás gondos áttanulmányozása után továbbította az emberi jogokért felelős irányítóbizottságának *(Steering Committee for Human Rights – CDDH)*, valamint a Szociális Jogok Európai Bizottságának további információgyűjtés és észrevételek megfogalmazása céljából, azzal, hogy osztja a Parlamenti Közgyűlés aggodalmait.[778] Az EJEE-hez kapcsolódó kiegészítő jegyzőkönyv tekintetében ugyanazon az állásponton van, mint korábban: az EJEB megfelelő védelmet jelent az Egyezményben foglalt jogok környezeti eredetű veszélyeztetésével szemben.[779] Mindazonáltal megbízta az irányító bizottságot a kérdésben folytatandó további munkával, így egy tanulmány elkészítésével, mely az emberi jogok és környezet kapcsolatát szabályozó további jogi aktusok elfogadását járja körbe – ideértve a 2211. számú javaslat által a *'Five Ps'* és a környezet közötti kapcsolatra irányuló megállapodást megelőző tanulmányt.[780]

Az Európai Szociális Chartához kapcsolódó jegyzőkönyv tekintetében kifejti, hogy a Szociális Jogok Európai Bizottsága több alkalommal sikeresen reflektált a környezetvédelem kérdéseire, különösen az egészséghez való joggal összefüggésben. A Miniszterek Tanácsa üdvözli az e körben kifejtett kreatív és evolutív jogértelmezést. Ennek ellenére elismeri és tudomásul veszi továbbá, hogy a Bizottság is osztozik a Parlamenti Közgyűlés azon álláspontjában, hogy kiegészítő jegyzőkönyv által kerüljön be a környezethez való jog a Charta rendszerébe, támogatva a Bizottság keretében e kérdéssel foglalkozó eseti munkacsoport tevékenységét.[781] A Miniszterek Tanácsa 2022-ben is óvatosan, mérsékelt nyitottsággal kezeli a két egyezményhez kapcsolódó, környezethez való jogot kifejezetten deklaráló jegyzőkönyv ötletét, még annak ellenére is, hogy a javaslat és válasz között eltelt időben globális szinten kimondásra került a jog. A válasz talán a Charta tekintetében tűnik megengedőbbnek, amikor ugyan kiemeli a Szociális Jogok Európai Bizottságának kreatív értelmezését, de figyelembe veszi annak a potenciális jegyzőkönyvvel kapcsolatos pozitív véleményét. Továbbá a különféle jelentések, tanulmányok elkészítése is mérsékelt bizakodásra adhat okot.

A környezethez való jog közvetlen deklarálására irányuló Európa Tanácson belüli törekvések vizsgálatakor érdemes kitérni a már említett, Miniszterek Tanácsához jelentéseket intéző, emberi jogi irányítóbizottság környezeti kérdésekkel foglalkozó csoportjának munkájára is, mely 2021. novemberi találkozójának eredményeit rögzítő jelentésében reflektált a 48/13. számú emberi jogi tanácsi határozatra, valamint Parlamenti közgyűlés fent bemutatott törekvéseire is, kifejezve egy a tárgyban készítendő, jogilag nem kötelező formájú ajánlás tervezetére irányuló szándékát.[782] A tervezet 2022 júniusában került publikálásra, bemutatva a

[778] Uo. 1. pont.
[779] Uo. 3. pont.
[780] Az Európa Tanács Miniszterek Tanácsának 15623. számú válasza a 2211 (2021) sz. ajánlásra. 4. pont.
[781] Uo. 5. pont.
[782] COUNCIL OF EUROPE STEERING COMMITTEE FOR HUMAN RIGHTS DRAFTING GROUP ON HUMAN RIGHTS AND THE ENVIRONMENT: *Extract of the 95th CDDH meeting report (23 – 26 November 2021), document CDDG(2021)R95.* In.: CDDH-ENV(2022)01REV. 18.10.2022. 1–5. pontok.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

tagállamok képviselőinek hozzáfűzéseit is. Az egészséges környezethez való jog elnevezésű szakasz tekintetében a tervezet erőteljesen az emberi élet és egészség környezeti ártalmak által történő veszélyeztetésének megelőzéséből indult ki, tehát – szemben a 2211. számú közgyűlési ajánlás elvi koncepciójával – tartózkodott a környezet önálló értékén történő védelmének hangsúlyozásától. Az államok által tett megjegyzések azt bizonyítják, hogy a környezethez való jog nemzetközi jogrendben emberi jogként történő elfogadása tekintetében nem volt egyöntetű álláspont. Így például Oroszország, Norvégia tagadta annak önálló emberi jogként történő elfogadását, miközben az Egyesült Királyság a megfelelő életszínvonalhoz való joggal kötötte volna inkább össze.[783]

Az irányítóbizottság 2023-ban – szem előtt tartva a Parlamenti közgyűlés 2211. számú ajánlását – további teendőket azonosított, előirányozva egy megvalósíthatósági jelentést, figyelemmel a hármas környezeti válságra, az ENSZ releváns megnyilvánulásaira, az Európa Tanács környezeti és emberi jogi kérdésekkel kapcsolatos munkájára, különös tekintettel az EJEB joggyakorlatára. Célul tűzte ki továbbá a tagállamok nemzetközi kötelezettségei területen felmerülő hiányosságok feltárását, az emberi jogi-környezeti párbeszéd erősítését, a privát szereplők felelősségének kifejtését, illetve a tiszta, egészséges és fenntartható környezethez való jog védelmére vonatkozó nemzeti megoldások harmonizálását. Kijelölte továbbá annak vizsgálatát, hogy szükséges-e, amennyiben, igen, akkor milyen formában további dokumentumok elkészítése, így például soft law aktusok, specifikus egyezmény, EJEE-hez, illetve a Szociális Chartához kapcsolódó jegyzőkönyv elfogadása, esetleg ezek kombinációja.[784]

Az ezt követően megszületett megvalósíthatósági jelentés elismerte a hármas környezeti válság fenyegetéseit, kiemelve, hogy bár mindenkit érintenek, leginkább azok számára veszélyes, akik már sérülékeny helyzetben vannak, sőt a jelen fiatalsága, illetve jövő nemzedékei számára még erőteljesebben érvényesülnek majd a prognosztizálható negatív hatások. E problémák mögött nem tagadható az emberi hozzájárulás – így különösen a fosszilis energiahordozók túlzott használatának – ténye. A válság minden kétséget kizáróan veszélyezteti valamennyi emberi jog, így különösen az élethez és egészséghez való jog élvezetét, melynek védelme elképzelhetetlen a környezeti procedurális jogok érvényre juttatása nélkül. A környezeti problémák és emberi jogok közötti kapcsolat létének elismerése nem tekinthető újkeletűnek a dokumentum szerint, ennek ellenére úgy látja, hogy nem áll rendelkezésre olyan normatív keretrendszer, mely minden felmerülő kérdés megválaszolását lehetővé tenné. A jelentés ennek fényében

[783] COUNCIL OF EUROPE STEERING COMMITTEE FOR HUMAN RIGHTS DRAFTING GROUP ON HUMAN RIGHTS AND THE ENVIRONMENT: *Revised text of the draft Recommendation on Human rights and the environment including the comments received from member States and Observers.* CDDH-ENV(2022)02 10 January 202. 30–31.
[784] COUNCIL OF EUROPE STEERING COMMITTEE FOR HUMAN RIGHTS DRAFTING GROUP ON HUMAN RIGHTS AND THE ENVIRONMENT: *Revised Draft Outline for the CDDH Report on the Need for the Feasibility of a Further Instrument or Instruments on Human Rights and the Environment.* CDDH-ENV(2023)02REV2. 10.02.2023. 1–4.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

elsődlegesen annak megválaszolására irányul, hogy szükséges-e e tekintetben az Európa Tanácsnak lépénie.[785]

Áttekintve a releváns nemzetközi, valamint Európa Tanácson, illetve Európai Unión belüli jogfejlődést, specifikusan kitér az egészséges környezethez való jog emberi jogként történő vizsgálatára. Ennek keretében feltételezi, hogy a jog elismerése lehet az egyik legerőteljesebb kifejezése annak, hogy az emberi jogok élvezete és a környezet védelme egymástól függő, el nem választható tényezőnek tekinthetők, melyet nemzetközi, regionális és nemzeti szinten is több alkalommal elfogadtak, mindazonáltal a jog tartalma homályos maradt.[786] Ez különösen a globális nemzetközi jog szintjén érzékelhető, ezért leginkább egy lassan fejlődő, esetlegesen szokásjogi jellegű normának tekinthető, miközben tartalma nem egyértelmű és értelmezése sem egyöntetű.[787] A jelentés összességében kifejezi, hogy leginkább az éghajlatváltozás kezelése tekintetében érzékelhető hiányosság a nemzetközi környezetjog területén, mely részben olyan tényezőkből fakad, hogy a meghatározónak tekinthető Párizsi Megállapodáshoz nem kapcsolódik tényleges végrehajtási mechanizmus. A bírói út igénybevétele, illetve a klímaváltozás emberi jogi szempontú kezelése ennek fényében egyre népszerűbbé válik. A nemzetközi környezetjogban az éghajlatváltozás káros hatásainak csökkentésére vonatkozó lépések, a szennyezés önmagában – tehát nem határon átnyúló jellegére történő – kezelése, illetve a megfelelő végrehajtási mechanizmus hiánya tekintetében látja leginkább a hiányosság létét, melyre az emberi jogi szemléletmód megoldást jelenthet.[788]

Rátérve a nemzetközi emberi jog hiányosságaira, azon belül is az EJEE rendszerére, arra jut a jelentés, hogy az éghajlati perek lényegesen eltérő jellegűek az EJEB eddig kialakított esetjogához képest. Ez egyrészt abból fakad, hogy az EJEE megköveteli az áldozat valamely részes fél főhatósága alá tartozását, miközben a probléma extraterritoriális jellegű. Másrészt nincs lehetőség tényleges sérelmet szenvedő személy nélküli *actio popularis* jellegű keresetek benyújtására, mely a civil szervezetek által kifejtett hasznos védelmi tevékenység e területen történő kiépülése ellen hat. A hatékony hazai jogorvoslatok kimerítése, valamint a szubszidiaritás követelményének érvényre juttatása pedig aránytalan terhet jelent az érintettek számára. További probléma az Egyezmény individuális jogfelfogása, mely többek között nem nyit a jövő nemzedékek jogainak védelme felé. A 8. cikk – tehát a magán és családi élet védelme – keretében kialakuló joggyakorlat korlátozó jellegű, hiszen megköveteli az otthon élvezetébe történő beavatkozást, mely olyan eseteket is kizár, ahol például a biodiverzitás pusztulása állna a középpontban.[789] A jelentés szerint az a megoldás sem tekinthető kielégítőnek, mely szerint

[785] COUNCIL OF EUROPE STEERING COMMITTEE FOR HUMAN RIGHTS DRAFTING GROUP ON HUMAN RIGHTS AND THE ENVIRONMENT: *[Draft] CDDH report on the need for and feasibility of a further instrument or instruments on human rights and the environment.* CDDH-ENV(2023)04. 11.04.2023. [továbbiakban: CDDH-ENV(2023)04.] 15–20. pontok.
[786] CDDH-ENV(2023)04. 61. pont.
[787] Uo. 100. pont.
[788] Uo. 103. pont.
[789] E probléma részletes elemzésére a későbbiekben kitérünk.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

a jogsérelem megállapítása esetén ugyan részesül az érintett kompenzációban, de az általános helyreállítási lépésekre már nem terjed ki a joghatósága. Gyengeségként értékeli a megelőzés elvének, illetve más környezetjogi elveknek az EJEB esetjogban való mérsékelt megjelenését, illetve a környezeti-emberi jogi aktivisták védelmének hiányát.[790] Mindezek mellett az Európai Szociális Charta rendszerét sem találja kielégítőnek e területen, mivel nem tartalmaz közvetlen környezeti tárgyú rendelkezéseket, hanem alapvetően az egészséghez való jog keretében értelmezi a kérdést.[791] Ezen felül úgy látja, hogy a privát szereplők – különösen a vállalkozások – környezeti felelősségének kidolgozása még csak kezdeti fázisban jár.[792] A tagállamok kérdéshez való politikai jellegű hozzáállása, és annak mentén megfogalmazott kritikái a fent részletezett körülményekkel együttesen megalapozzák egy olyan új aktus elfogadását, mely legitimálja az EJEB környezetvédelem terén kifejtendő jogfejlesztő tevékenységét, mely az államok környezetvédelmi tevékenységére is ösztönzően hathat.[793]

Az Európa Tanács közös értékeinek megerősítése, a védelmük aktuális aspektusainak kijelölése céljából Reykjavík-ban, 2023. május 16–17. között szervezett csúcstalálkozó záróokmányaként született Reykjavíki Deklaráció – többek között – prioritásként jelölte meg a környezet védelmét, a hármas környezeti válság kezelését, összhangban az emberi jogok, demokrácia és jogállamiság érvényre juttatásával, melyre nézve a tagállamok, valamint a Tanács elkötelezték magukat a további munkára.[794] 5. számú mellékletében kiemeli a gyors és koordinált lépések megtételének szükségességét, valamint a környezet védelmének az emberi jogok élvezetéhez való hozzájárulását, illetve az Európa Tanács e területen eddig kifejtett munkáját. Szükségesnek látja további erőfeszítések megtételét a környezeti és emberi jogi problémák integráns kezelése tarületén, összhangban az ENSZ Közgyűlésének 76/300. számú határozatával. Javasolja a tiszta, egészséges és fenntartható környezethez való jog további nemzeti szintű elismerését is. A „Reykjavíki Folyamat" keretében felvázolja az e területen megvalósuló fokozott munka kereteit, így az emberi jogok és környezet közötti kapcsolat kérdésével foglalkozó bizottság létrehozását is.[795]

A fentiek alapján is egyértelműen kirajzolódik, hogy bár mind az emberi jogok védelmével, mind a környezetvédelemmel foglalkozik az Európa Tanács, szükséges a két terület integránsabb, aktuális kérdéseket – így különösen az éghajlatváltozással szembeni fellépést – is megfelelő módon kezelő megközelítés érvényre juttatása, mely akár erre vonatkozó kötelező vagy *soft law* aktusban is testet ölthet. Mindez nagymértékben érinti az EJEB környezeti joggyakorlatának, valamint az Európai Szociális Charta végrehajtásának alakulását is, hiszen a

[790] CDDH-ENV(2023)04. 107. pont.
[791] CDDH-ENV(2023)04. 110-114. pontok.
[792] Uo. 115-117. pontok.
[793] Uo. 118-119. pontok.
[794] COUNCIL OF EUROPE, HEADS OF STATE AND GOVERNMENT OF THE COUNCIL OF EUROPE: *Reykjavík Declaration: United around our values.* 16–17 May 2023. [továbbiakban: Reykjavíki Deklaráció]. 6-7.
[795] Uo. 20-21.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

fent bemutatott törekvések egyúttal azt is bizonyítják, hogy e két ponton megvalósuló jogfejlesztő munka a környezeti válság jelen állapotában – különös tekintettel a tünetek emberi jogokat kiterjedt és negatív módon érintő befolyásolására – már nem feltétlenül kielégítő. A potenciális jövőbeli lehetőségek vázolása mellett a következőkben azonban indokolt az eddig megvalósult joggyakorlat mélyebben történő vizsgálata.

16.2. Az Európai Szociális Charta környezeti relevanciája

A Parlamenti Közgyűlés nem csak az EJEE rendszerében találja szükségesnek a környezethez való jog közvetlen kimondását, hanem kifejezte hasonló szándékát az Európai Szociális Chartára nézve is, melyet láthattunk, hogy osztott a Szociális Jogok Európai Bizottsága is. Úgy vélem, hogy a teljes kép érdekében fontos megvizsgálni az Európai Szociális Chartát is, hiszen az emberi egészség védelmének elengedhetetlen feltétele az annak megfelelő környezeti állapot elérése. Ezt az elemzést azonban nem általános jelleggel viszem végbe, hiszen az túllépné a jelen értekezés céljainak megfelelő kört, hanem specifikusan a környezethez való jogra nézve, kitérve az EJEE-vel és EJEB jogértelmezésével fennálló esetleges kapcsolatra is.

A *Módosított Európai Szociális Charta*[796] I. részében felsorolt jogok és elvek között a 11. pontban deklarálja, hogy *„mindenkinek joga van részesülni minden olyan intézkedésből, ami képessé teszi arra, hogy az elérhető legmagasabb színvonalú egészségnek örvendhessen."* E megfogalmazás eltér az eredeti 1961-es változattól, ahol a lehető legmagasabb egészségügyi színvonalat lehetővé tevő összes intézkedéshez fűződő jog jelent meg.[797] A Charta II. Részének 11. cikke kimondja a *jogot az egészség védelmére*, mely hatékony érvényesülésének biztosítása érdekében a felek vállalják, hogy közvetlenül, illetve állami vagy magán szervezetekkel közreműködve megfelelő intézkedéseket tesznek a rossz egészségi állapot okainak felszámolására, az egészség javítása és az egyéni felelősség előmozdítása céljából, tanácsadási és oktatási lehetőségek létrehozásával, illetve a lehetőségekhez mérten megelőzik a járványos, fertőző és egyéb betegségeket, baleseteket.[798] Az 1961-es változathoz képest a megfogalmazás változott, az 1. pontban eredetileg a betegeskedés, és nem a rossz egészségi állapot okainak felszámolása szerepelt, ami nyilvánvalóan valamivel szűkebb kört jelent, vagy például a 3. pontban nem jelent meg a balesetek megelőzése.

Mielőtt elemezzük a jog terjedelmét, szükséges röviden ismertetni a Charta kötelezettségeinek jellegét és a hozzá kapcsolódó ellenőrzési mechanizmust. A Charta módosított változatában a

[796] COUNCIL OF EUROPE, European Social Charter (Revised), 3 May 1996, *European Treaty* SERIES. Módosított Európa Tanács Szociális Chartája, Magyarországon kihirdette: 1999. évi C. törvény az Európai Szociális Karta kihirdetéséről. [továbbiakban: Módosított Európai Szociális Charta]. Az értekezésben – hasonlóan az idézett ajánlásokhoz is – ezt a változatot értjük „Európai Szociális Charta" alatt.

[797] COUNCIL OF EUROPE, European Social Charter, 18 October 1961. *European Treaty Series,* no. 163./ Európa Tanács Szociális Chartája, aláírva 1961. október 18-án Torinóban. [továbbiakban: Európai Szociális Charta 1961-es változata].

[798] Módosított Európai Szociális Charta, 11. cikk. 1-3. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

III. Rész A. cikk 1. pontjának értelmében a kötelezettségek a következő módon alakulnak. Az I. részben foglaltakat – mint a fent idézett 11. pont – olyan célok kinyilatkozásának tekinti, melyre az államok minden alkalmas eszközzel törekedni fognak.[799] A II. Részben foglaltak tekintetében a b) alpont értelmében kilenc cikkből[800] legalább hatot kötelezőnek kell elismernie az adott államnak.[801] Ehhez hozzájárulnak a c) alpont értelmében felvállalt további cikkek, vagy a II. rész számozott bekezdései választásos alapon. Feltétel, hogy a cikkek száma nem lehet kevesebb tizenhatnál vagy a számozott bekezdések száma hatvanháromnál.[802] A Charta tehát egyrészt célokat fogalmaz meg, melyekre az államoknak törekednie kell, másrészt a kötelezettségekre vonatkozó választás terén is tágas mérlegelési lehetőséget kínál az államoknak, így adott esetben már meglévő alkotmányos rendszerüknek megfelelően is tudnak választani, ami a belső jogi jogfejlődés tekintetében nem feltétlenül kedvező tendencia.

Ki kell emelni, hogy a Charta ellenőrzési mechanizmusa nem teljesen hasonló az EJEE-hez fűződő rendszerhez. A Charta több módosító jegyzőkönyve közül az 1995-ös[803] arra volt hivatott, hogy a bizonyos szervezetek számára lehetséges kollektív panaszjog bevezetésével hatékonyabbá tegye az ellenőrzési mechanizmust, amennyiben nem megfelelő a Charta alkalmazása. Ezen felül az ellenőrzést szolgálják a Charta IV. rész C. cikkében meghatározottak, melynek értelmében a II. Részben meghatározott, az országok által elfogadott rendelkezések alkalmazása tekintetében jelentést kell küldeniük az Európa Tanács Főtitkára részére.[804] Továbbá a Miniszterek Tanácsának kérése alapján, meghatározott időközönként a felek kötelesek jelentést küldeni szintén a Főtitkár részére a II. rész azon rendelkezéseire tekintettel, melyeket[805] nem fogadtak el. A jelentéseket egy nemzetközi szociális ügyekben elismert, legfeljebb hét szakértőből álló testület, a már említett Szociális Jogok Európai Bizottsága vizsgálja meg.[806]

A fent bemutatott rendszerek számos hátránya van, Kozmáné Szigeti Andrea szerint bár a Charta nagy lépés a szociális jogok elismerése területén, gyenge hatású a fent bemutatott ún. *'a'la carte'* lehetőség miatt, mivel az államok hajlamosak azon jogokat választani, melyeknek a jogrendszerük egyébként is megfelelő hátteret teremtett. Másrészt nem tekinthető kifejezetten erősnek az ellenőrzési mechanizmus sem, ezt árnyalhatta volna az 1995-ös jegyzőkönyv, de azt több állam nem kívánta ratifikálni, vagy ha meg is tette, akkor is csak olyan esetekben lehetséges alkalmazása, ha az adott jogot elfogadta a tagállam, így e tekintetben is szűkítő

[799] Módosított Európai Szociális Charta, III. Rész, A. cikk Kötelezettségvállalások, 1. pont, a) alpont.
[800] 1., 5., 6., 7., 12., 13., 16., 19. és 20. cikkek.
[801] Módosított Európai Szociális Charta, III. Rész, A. cikk Kötelezettségvállalások, 1. pont, b) alpont.
[802] Módosított Európai Szociális Charta, III. Rész, A. cikk Kötelezettségvállalások, 1. pont,. c) alpont.
[803] Európai Szociális Charta 1995. évi kiegészítő jegyzőkönyve. Aláírva Strasbourgban 1995. november 9-én.
[804] Európai Szociális Charta 1961-es változata IV. Rész, 21. cikk.
[805] Európai Szociális Charta 1961-es változata. 22. cikk.
[806] Uo. 24-25. cikk.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

jellegű. Úgy véli, a hatékony mechanizmus csak akkor valósulhatott volna meg, ha az EJEE és az ellenőrzését szolgáló EJEB-hez hasonló rendszer került volna kiépítésre.[807]

A fentiek fényében milyen következtetéseket vonhatunk le, melyek összefügghetnek a környezethez való joggal a Charta tekintetében? Láthattuk, hogy az I. Rész 11. pontban meghatározottak esetén minden alkalmas eszközzel való törekvést írja elő a dokumentum, míg a II. rész 11. cikk nem tartozik azon rendelkezések közé, melyeket kötelező jelleggel el kell fogadnia az államoknak. Azt is megállapíthatjuk, hogy önmagában a környezetvédelem, vagy a környezethez való jog kifejezetten nem jelenik meg a Chartában. Ugyanakkor a Szociális Jogok Európai Bizottsága kinyilvánította, hogy az egészséghez való jog részének tekinti az egészséges környezethez való jogot, melynek fényében elvárja az államoktól, hogy a jelentések elkészítése során az ennek megvalósítására irányuló lépéseket is tüntessék fel.[808] Elisabeth Lambert egy 2020-as Európa Tanács által szervezett emberi jogok és környezetvédelem közötti kapcsolatot vizsgáló konferenciára készített jelentésében összegezte, hogy a Szakértői Bizottság leginkább a légszennyezés, vízminőség, hulladékkezelés, sugárzó anyagok, vegyi anyagok kibocsátásának, a zajszennyezésnek, élelmiszerbiztonságnak és az azbeszt felhasználásának kérdésével foglalkozott, és több alkalommal hangsúlyozta a megfelelő információhoz jutás, illetve a stratégiai tervezés fontosságát. A jelentés megemlít két Görögországgal kapcsolatos panaszt, amelyek esetén a Bizottság kifejezetten érintette az egészséges környezethez való jogot. Az egyik esetben[809] kinyilvánította, hogy a 11. cikk magába foglalja az egészséges környezethez való jogot, melynek értelmezését meghatározzák az EJEB által kidogozott feltételek, követelmények is. A másik esetben[810] kimondta, hogy a Charta 11. cikkében meghatározottak fényében értelmezett egészséges környezethez való jog szoros kapcsolatban áll az EJEE élethez való jogot deklaráló 2. cikkével. A jelentés rámutat arra, hogy bár a Bizottság több esetben hangsúlyozza az államok kötelezettségét a környezeti ártalmakkal szembeni egészségvédelem területén, ugyanakkor a Chartához köthető ellenőrzési mechanizmus nem elegendő a jog érvényesítéséhez.[811]

Az Európai Szociális Charta, hasonlóan az EJEE-hez, nem tartalmazza kifejezetten a környezethez való jogot, de a Charta tekintetében a Szakértői Bizottság rámutatott arra, hogy az egészséghez való jog részének lehet tekinteni azt, mely tartalma tekintetében többek között utalt az EJEB joggyakorlatára. Az EJEE vonatkozásában láthattuk, hogy több kísérlet irányult a Parlamenti Közgyűlés részéről arra, hogy kiegészítő jegyzőkönyvvel emeljék be az

[807] KOZMÁNÉ SZIGETI Andrea: A szociális jogok európai egyezménye és magyarországi végrehajtása. *Jog, állam, politika.* 1. évfolyam, 4. szám, 2009, 120–121.
[808] European Committee of Social Rights. Decision on admissibility and on immediate measures. *ATTAC ry, Globaali sosiaalityö ry* and *Maan ystävät ry* v. Finland. Complaint No. 163/2018. 2019. január 22. para 12.
[809] Marangopoulos Foundation for Human Rights (MFHR) v. Greece, No. 30/2005.
[810] European Committee of Social Rights, decision on the merits, Complaint No. 72/2011, 23 January 2013.
[811] Elisabeth LAMBERT: *The environment and human rights. Introductory Report to the High-Level Conference Environmental Protection and Human Rights. Strasbourg, 27 February 2020.* 9–10. https://rm.coe.int/report-e-lambert-en/16809c827f

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

Egyezmény szövegébe a környezethez való jogot, de minden esetben az szolgált elutasítási okként, hogy – különösen a 2. és a 8. cikkel összefüggésben – az EJEB gyakorlata már kidolgozta a kérdéssel kapcsolatos álláspontját. Úgy vélik, hogy így indirekt módon megjelenik a környezethez való jog védelme, melyből kifolyólag indokolatlan, hogy szó szerint beemeljék a meglévő szövegbe. Hasonló a Chartával kapcsolatos gondolatmenet is, hiszen ott is az az álláspont tükröződik a Szakértő Bizottság megnyilvánulásaiban, amely értelmében az EJEB által kidolgozott feltételek már a környezethez való jog biztosítására vonatkoznak, így alapvetően nem tekinthető a Charta a jog Európa Tanácson belüli megjelenési formájának. Mindazonáltal Bándi Gyula 2021-es tanulmányában rávilágít arra, hogy az utóbbi években egyre erősödnek az Európa Tanácson belül azok a hangok,[812] melyek a környezethez való jogot nem az EJEE-hez, hanem a Chartához kapcsolódó jegyzőkönyv által kívánják közvetlen módon elismeri. Ez egyúttal az egyéni jogfelfogásról és védelemről, közösségibb jellegű, nagyobb csoportokat képviselő megközelítés érvényesülését is eredményezhetné.[813]

16.3. Az Emberi Jogok Európai Bírósága által folytatott interpretáció keretei

Ahhoz, hogy megértsük az EJEB környezeti esetjogának jelentőségét, szükséges áttekinteni a Bíróság által folytatott értelmezés jellegét, mely lehetővé teszi a vonatkozó specifikus rendelkezés nélküli környezeti ítélkezést. Kiindulási pont e tekintetben maga az Egyezmény, mely 32. cikkének 1. pontjában kijelöli a Bíróságot, mint saját szövegének autentikus értelmezésére hivatott szervet.[814] Ennek során a Bíróság *evolutív interpretációt* alkalmaz, melyet megerősített több alkalommal. A *Tyrer kontra Egyesült Királyság* ügyben[815] kimondta, hogy az Egyezmény egy élő eszköz, melyet az adott, aktuális feltételek fényében kell értelmezni.[816]

Kanstantsin Dzehtsiarou úgy látja, hogy az értelmezés e formája elengedhetetlen ahhoz, hogy egy a jelen értekezés írásakor több mint 70 éves emberi jogi egyezmény megfelelően betöltse funkcióját, különösen, hogy az EJEE szövege néhol túlzottan is tömör. A kreatív értelmezési technika általános elfogadottságnak örvend a szakirodalom, illetve a nemzeti bírák körében is, hiszen hozzájárul a jogok effektív érvényesüléséhez. A háttérben egy „európai konszenzus" húzódik meg, melynek egyik oldala ez a dinamikus értelmezés, a másik az államok mérlegelési lehetősége (*'margin of appreciation'*).[817] A fentiek fényében egyértelmű, hogy a környezeti

[812] Bándi Giuseppe Palmisiano-t, az Európai Szociális Bizottság elnökét és a 2020-ban, grúz elnökség alatt szervezett magas szintű konferencián történő felszólalását említi meg.
[813] BÁNDI (2021) *i. m.* 199.
[814] EJEE 32. cikk: A Bíróság joghatósága. 1. „A Bíróság joghatósága az Egyezmény és az ahhoz csatlakozó jegyzőkönyvek értelmezésével és alkalmazásával kapcsolatos minden olyan ügyre kiterjed, amelyet a 33., a 34., 46. vagy a 47. Cikknek megfelelően elé terjesztettek".
[815] Tyrer v. The United Kingdom. no. 5856/72. 1978. március 15-én hozott ítélet.
[816] Uo. 31. pont.
[817] Kanstantsin DZEHTSIAROU: European Consensus and the Evolutive Interpretation of the European Convention on Human Rights. *German Law Journal,* Vol. 12 (2011). 1731-1734.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

ítélkezés épp egy olyan terület, amely példaként szolgál az evolutív értelmezés gyakorlati megjelenésére is, mint ahogy ezt több szerző is megerősíti, így Mariana T. Acevedo, aki kiegészíti a fentieket azzal, hogy az államok mérlegelési lehetőségének meghagyása tovább növeli e technika elfogadottságát.[818]

A mérlegelési doktrína hátterében tulajdonképpen az húzódik meg, hogy az EJEB elismeri a szubszidiaritás elvét. Ennek megfelelően a nemzeti szintet tekinti elsődlegesnek, melyen a problémák a leghatékonyabban kezelhetők. Azonban e doktrína sokáig nem volt kifejezetten része az EJEE-nek, de a 15. Jegyzőkönyv[819] 2021. augusztus 1-jei hatályba lépésével[820] integrálta azt. A 15. Jegyzőkönyv 1. cikke a szubszidiaritás fényében elismeri azt, hogy az EJEE-ben és a Jegyzőkönyvekben biztosított jogok és szabadságok biztosítása elsődlegesen az államok kötelezettsége, mely során mérlegelési lehetőségük van, mihez képest az EJEB mechanizmusa másodlagos jellegű. Koen Lemmens szerint azonban figyelemmel kell lenni az államok által, a nemzetközi joggal összefüggésben elfogadott monista vagy dualista berendezkedésre, mely alapvetően meghatározza e területen a mozgásterüket, így hatással lehet a doktrína gyakorlati alkalmazására is, mivel előbbi koncepció a nemzetközi és nemzeti jogot két különálló rendszerként fogja fel, ezzel szemben utóbbi organikus összefüggést feltételez közöttük.[821]

A gyakorlatban a doktrína akkor kap fontos szerepet – ami környezeti ügyekben kiemelten előfordul – ha az ellentétes érdekek közötti összhang állam általi megteremtésének vizsgálatára kerül sor. Ilyenkor az EJEB számos faktort megvizsgál, Janneke Gerards e körben három csoportot határoz meg. Elsőként azt keresi, hogy fellelhető-e valamilyen általános konszenzus az Európa Tanács tagállamai között. Amennyiben nem, vagy nem egyértelmű, akkor az szélesíti a mérlegelési lehetőséget. Ennek eldöntéséhez az EJEB figyelembe veszi a vonatkozó nemzetközi jogi dokumentumokat, ideértve a kötelező és *soft law* jellegűeket is.[822] A második faktor a jobb helyzetben lévő vagy megfelelőbb érvek (’*the better placed argument’*) keresése, melynek értelmében a kiinduló pont, hogy az államok azért részesülnek széles mérlegelési lehetőségben, mert a legalkalmasabb „helyen” vannak a probléma eldöntéséhez. Több területen, így a környezeti kérdésekben is érvényes e faktor, tekintettel az azzal kapcsolatos számos állami

[818] Mariana T. ACEVEDO: The Intersection of Human Rights and Environmental Protection in the European Court of Human Rights *New York University Environmental Law Journal* vol. 8., no. 2. (2000). 447–448.
[819] COUNCIL OF EUROPE, European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Protocol 15./ Európa Tanács az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló Egyezményének 15. Kiegészítő Jegyzőkönyve Strasbourg, 24.VI.2013. Hatályba lépett: 2021. augusztus 1.
[820] A 15. Kiegészítő Jegyzőkönyv a szubszidiaritásra vonatkozó rendelkezés mellett 4 hónapra csökkentette az utolsó hatékony nemzeti jogorvoslat kimerítésétől számított 6 hónapos időt. E rendelkezése azonban csak 2022. február 1-jén lépett hatályba.
[821] Koen LEMMENS: General survey of the Convention. In: Pieter VAN Dijk–Fried VAN HOOF–Arjen VAN RIJN–Leo ZWAAK (eds.): *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights*. *Fifth Edition* Cambridge, Intersentia Ltd, 2018. 23-24.
[822] Janekke GERARDS: Pluralism, Defence and the Margin of Appreciation Doctrine. *European Law Yournal,* Vol. 17, No. 1. (2011). 108–110.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

feladatra.[823] Harmadrészt, az érintett jogok fontosságának vizsgálata (*'importance of the affected right'*) bír meghatározó szereppel, így amennyiben olyan jog sérelme merül fel, mely az EJEE „gerincét" alkotja, a mérlegelési kör szűkebb. E körbe tartoznak a demokratikus társadalom értékei, az emberi méltóság és szabadság. Ezzel szemben például a 8. cikkel összefüggésben vizsgált környezeti ügyekben viszonylag szélesebb a mérlegelési lehetőség.[824]

16.4. Környezeti esetek az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatában

A következőkben a fent már többször is említett esetjogot tekintjük át, melyben a környezeti jelleg azonosítását nagyban megkönnyíti az EJEB által kiadott és folyamatosan frissített, online elérhető, környezeti tárgyú ügyeket felsoroló és összegző kézikönyv.[825] A dokumentum nem köti a Bíróságot, de illusztrálja azt, hogy bár az EJEE nem tartalmazza specifikusan a környezethez való jogot, az EJEB úgy találja, jogvédelmi feladata során figyelembe kell vennie a környezeti tényezőket. Bándi Gyula ezt a környezeti szempontokat értékelő bírói aktivizmust egyben a pozíció betöltésére való alkalmasság fokát tükrözi, mely jogfejlesztő tevékenységről a szakmai vélemények is egyhangúan támogató jellegűek.[826]

Igen különleges helyzet figyelhető meg az európai regionális rendszerben, hiszen hasonlóan – legalábbis a 2021 előtti – a globális szinthez, itt is hiányzik a közvetlen, egyértelmű deklaráció. Láthattuk az értekezés korábbi fejezetében, hogy a környezeti szempontok a globális emberi jogi rendszerben legfeljebb a meglévő emberi jogok zöld értelmezése által kapnak csak helyet, amelyről kijelentettem, hogy nem tekinthető a környezethez való jog közvetett deklarálásának sem. Ez formálisan igaz lehetne az Európa Tanács rendszerére is, hiszen itt is más – az EJEE születési idejéből és körülményéből adódóan inkább polgári és politikai – jogok környezeti szempontokat is figyelembe vevő értelmezése valósul meg, mégis érzékelhető, hogy az Európa Tanács működésében fontos szerepet kapó más szervek, tisztviselők, ezt a környezethez való jog megjelenésének tekintik, habár látni fogjuk, itt is vannak korlátok az érvényesülés tekintetében. Mindazonáltal mégis ez az esetjog az, amely alapvetően különbséget teremt a globális szint és az európai regionális emberi jogi ítélkezés között.[827] E jogfejlesztő tevékenység azonban nem csak Európára nézve válik meghatározóvá, hanem kifejezetten hozzájárulhat a környezethez való jog globális elismeréséhez és annak módjához Ole W. Pedersen szerint, aki az EJEB tevékenységének érdemét többek között abban látja, hogy az EJEB ihletett merített a nemzetközi jog és az Európai Unió jogának forrásaiból. Mindazonáltal hangsúlyozza, hogy a

[823] Uo. 110–111.
[824] Uo. 111–112.
[825] EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS: *Environment and the European Convention on Human Rights. Factsheet – Environment and the ECHR.* 2023. március
https://www.echr.coe.int/documents/fs_environment_eng.pdf
[826] BÁNDI (2021) *i. m*. 188.
[827] Ennek hátterében nyilvánvalóan meghúzódik a tény is, hogy itt tényleges nemzetközi bíráskodás valósul meg, szemben a globális szintű panaszmechanizmussal.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

közvetlen elismerés hiánya egyúttal magában hordozza annak lehetőségét, hogy a fejlődés vonalát a bíróság progresszivitásának foka fogja meghatározni.[828]

A környezeti kérdések vizsgálata alapvetően *a magán- és családi élet tiszteletben tartását biztosító 8. cikk keretében* valósult meg érdemben. Kezdetben azonban nem minden esetben az Emberi Jogok Európai Bírósága döntött, így az *Arrondelle kontra Egyesült Királyság* ügyben[829] az időközben már megszüntetett[830] Emberi Jogok Európai Bizottsága közvetített, a Gatwick repülőtér által felmerülő zajártalmak okán. A kérelmező otthona hozzávetőlegesen egy mérföldre feküdt az említett repülőtértől, melynek keleti oldalán 1969-ben, nyugati részén pedig 1973-ban kibővítették a kifutópályát, illetve repülőtérhez vezető M23-as autóutat is fejlesztették, mely így a kérelmező otthonához képest hozzávetőlegesen 500 lábnyira került. Arrondelle asszony 1969 óta árulta házát, kérelmet nyújtott be az ingatlan övezeti besorolásának megváltoztatására, hogy ipari vagy raktárépületként tudja értékesíteni, de ezt az illetékes hatóságok elutasították.[831] Mivel az Emberi Jogok Európai Bizottságának jogköre nem terjedt ki az ítélethozatalra, egyfajta közvetítői tevékenységet valósított meg, mely során elismerte az állam megfelelő tervezésért való felelősségét. Mindazonáltal kiemelkedőnek tekinthető, hogy az Emberi Jogok Európai Bizottsága már 1980-ban felvállalta a kérdés vizsgálatát és nyitott ezáltal a környezeti ügyek vizsgálata irányába, mely különös fontossággal bír e rendszerben, tekintettel a környezetspecifikus egyezményhely hiányára.

Hasonlóan repülőtérrel kapcsolatos zajártalmak merültek fel – immáron az EJEB előtt – a *Powell és Rayner kontra Egyesült Királyság* ügyben.[832] A Heathrow repülőtér közelében élő kérelmezők otthonát érő behatás vizsgálatára alkalmazott skála[833] szerint az ártalom az egyik kérelmező esetén alacsonynak, míg a másik vonatkozásában a megengedettnél magasabbnak minősült.[834] A Bíróság az ügy körülményeinek vizsgálatát követően nem állapította meg a kérelmezők által felhívott 6. cikk,[835] 13. cikk[836] és a 8. cikk sérelmét sem.

Az Egyezmény 8. cikke tekintetében kifejtette, hogy az biztosítja mindenki jogát a magán- és családi élet, lakás és levelezés tiszteletben tartásához, melyet a hatóság csak törvényben lefektetett esetekben korlátozhat, amikor egy demokratikus társadalomban a nemzetbiztonság,

[828] Ole W. PEDERSEN: The European Court of Human Rights and International Environmental Law. In.: KNOX–PEJAN 2018 *i. m.* 95-96.
[829] E.A. Arrondelle v. the United Kingdom, no. 7889/77. Az Emberi Jogok Európai Bizottságának 1980 július 15-én hozott döntése. [továbbiakban: Arrondelle kontra Egyesült Királyság].
[830] Az intézményről részletesebben ld.: KOVÁCS (2011) i.m. 73-74.
[831] Arrondelle kontra Egyesült Királyság. 186-187. pontok.
[832] Powell and Rayner v. The United Kingdom, no. 3/1989/163/219, 1990. február 21-ei ítélet. [továbbiakban: Powell and Rayner v. The United Kingdom].
[833] *'Noise and Number Index – NNI*) egy olyan mérce, mely hosszútávon veszi figyelembe a zajkibocsátás átlagos mértékét, illetve, egy átlagos nyári nap repülőgépforgalmát. Ld.: Powell and Rayner v. The United Kingdom, 8–9. pontok.
[834] Uo. 8-9. pont.
[835] EJEE 6. cikk: Tisztességes tárgyaláshoz való jog.
[836] EJEE 13. cikk: Hatékony jogorvoslathoz való jog.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

közbiztonság, az ország gazdasági jóléte, zavargás vagy bűncselekmény megelőzése, közegészség vagy erkölcsök védelme, illetve mások jogaink és szabadságainak védelme érdekében szükséges.[837] A bíróság a 8. cikkel kapcsolatban arra a következtetésre jutott, hogy a nagy nemzetközi repülőterek létesítése, akkor is, ha sűrűn lakott területek közelében történik, összefüggésben áll az ország gazdasági érdekeivel. A Heathrow repülőtér[838] központi szerepet tölt be és kiemelt jelentőséggel bír az Egyesült Királyság gazdasága szempontjából, ebből kifolyólag egy ilyen nemzetközi repülőtér működése legitim célt szolgál és a környezetre gyakorolt szükségszerű negatív hatás nem küszöbölhető ki teljesen, továbbá a hatóságok számos olyan intézkedést tettek, amivel kontrollálni, enyhíteni vagy kompenzálni törekedtek az ártalmakat, ilyen volt a zajkibocsátási igazolás a repülőgépek esetén, az éjszakai járatok csökkentése, a zajmonitoring bevezetése.[839]

Az első „sikeresnek" tekinthető – tehát ahol megtörtént a 8. cikk sérelmének környezeti okra visszavezethető megállapítása – ügyben 1994-ben született ítélet, így a *López Ostra kontra Spanyolország* ügyre[840] nézve bátran állíthatjuk, hogy meghatározta a későbbi évek kapcsolódó jogfejlődését is. A kérelmező otthonának közelében[841] egy alapvetően magánkézben lévő üzem[842] szennyező tevékenységet valósított meg, egészségügyi problémákat okozva a közelben élőknek. A helyzetet súlyosbította, hogy 1998-ban engedély nélküli egység került üzembe helyezésre. A városi tanács kitelepítésekkel,[843] majd a visszamaradt vegyi és organikus anyagok kezelésére irányuló tevékenység felfüggesztésének elrendelésével kívánta orvosolni a helyzetet, de az üzem más, szennyezéssel járó feladatot továbbra is ellátott.[844] A Bíróság az EJEE 8. cikkének tekintetében kijelentette, hogy a *súlyos környezetszennyezés káros hatással lehet a személyek jól-létére és megakadályozza, hogy az egészségük súlyos károsítása nélkül élvezzék családi és magánéletüket.* Ez az állam pozitív lépéseit kívánja meg, továbbá az igazságos egyensúly megteremtését az egyén és a közösség érdekei között, mely tekintetben az államnak bizonyos fokú mérlegelési lehetősége van.[845] A spanyol állam elvileg közvetlenül nem kötődött az üzemhez, mivel az magánkézben volt, de a városi tanács lehetővé tette annak megépítését a saját tulajdonába tartozó területen, illetve az állam támogatással járult hozzá

[837] EJEE 8. cikk. 1-2. pont.
[838] Érdemes megjegyezni, hogy a fentieken kívül több repülőtérrel, azok bővítésével kapcsolatos kérelem került benyújtásra az EJEB-hez, például: Glass v. the United Kingdom, no. 28485/95, döntés a kérelem befogadásáról , 1996. október 16. 1. pont.; Baggs v. the United Kingdom, no. 9310/81,1985. döntés a kérelem befogadásáról, 1985. október 16.
[839] Powell and Rayner v. The United Kingdom, no. 3/1989/163/219, 1990. február 21-ei ítélet. 37-46. pont.
[840] Case of López Ostra v. Spain. no. 16798/90, 1994. december 9-ei ítélet. 19-én hozott döntése. [továbbiakban: López Ostra kontra Spanyolország ügy].
[841] A többek között állami támogatásból, a város tulajdonában álló területen épített létesítménytől 12 méterre feküdt a kérelmező otthona.
[842] A délkelet spanyolországi Lorca településen jelentősnek számított a bőrfeldolgozó ipar tevékenysége, mely a SACURSA nevű vállalat kezében összpontosult
[843] 1988. július, augusztus és szeptember hónapjára.
[844] López Ostra kontra Spanyolország ügy. 7-9. pont.
[845] Uo. 51. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

ehhez.[846] Mindazonáltal a városi tanács a kitelepítéssel, valamint a fent említett egyik tevékenység leállításával megfelelően járt el a Bíróság szerint, ugyanakkor, figyelmen kívül hagyta az üzem további káros hatásait alátámasztó szakértői jelentéseket.[847] A városi tanács hibát követett el azzal, hogy bár tett lépéseket – az áttelepítés, a tevékenység részleges leállítása – de azokat felfüggesztette 1988 szeptemberében. A jogsérelemhez ezen felül több állami szerv is hozzájárult, különösen, amikor az üzem átmeneti bezárásáról született bírói döntés végrehajtása elmaradt.[848] Mindezek fényében megállapította, hogy az állam nem tudta megteremteni az összhangot az egyéni és közösségi érdekek között, így megvalósítva a 8. cikk sérelmét.[849]

Malgosia Fitzmaurice és Jill Marshall szerint az ügyben született 1994-es ítélet úttörő volt, mivel az EJEB első alkalommal ismerte fel és kötötte össze egyértelműen környezeti jellegű problémát az emberi jogi rendszerrel, az Egyezmény hallgatása ellenére. Másrészt, ez volt az első alkalom, amikor ilyen erőteljesen értékelt „zöld" szempontokat a Bíróság, szemben a gazdasági érdekekkel.[850] Judith Hippler Bello és Richard Desgagne szerint az ügy rámutat arra, hogy alapvetően az érdekek közötti mérlegelés folyamatát tartja relevánsnak a Bíróság, mely azt jelenti, a környezeti kérdéseket érintő döntések során általában az állam javára értékeli azt, ha megfelelő mértékben figyelembe veszi az egyének érdekeit is. Összehasonlítva a Powell és Rayner üggyel jelen esetet, úgy látják, hogy itt azonban szigorúbban értékelte az EJEB az állam e kötelességét.[851]

Néhány évvel később hasonló döntés született a *Guerra és társai kontra Olaszország* ügyben,[852] melyben a Manfredonia településen élő kérelmezők a műtrágya és egyéb szintetikus anyagok előállításával foglalkozó, otthonuk közelében fekvő Enichem üzem miatt nyújtottak be keresetet. A létesítmény magas kockázati besorolása mellett jelentős mennyiségben bocsátott ki káros anyagot, illetve több baleset is történt. Bár idővel korlátozta tevékenységét, az továbbra is veszélyesnek bizonyult.[853] Az EJEB szintén megállapította a már fent említett 8. cikk tekintetében a jogsérelmet, különösen, hogy a Bíróság által is figyelembe vett nemzeti szakértői vélemények is alátámasztották a kedvezőtlen földrajzi elhelyezkedésből fakadó magasabb kockázatot. Itt nem merült fel, hogy az államnak vagy az önkormányzatnak akár támogatás nyújtása által szorosan köze lenne az üzemhez, tehát nem az állam avatkozott be valamilyen

[846] López Ostra kontra Spanyolország ügy. 52. pont.
[847] Uo. 53. pont.
[848] Uo. 56. pont.
[849] Uo. 58. pont.
[850] Malgosia FITZMAURICE–Jill MARSHALL: The Human Right to a Clean Environment–Phantom or Reality? The European Court of Human Rights and English Courts Perspective on Balancing Rights in Environmental Cases. *Nordic Journal of International Law 76.* (2007). 116–118.
[851] Judith HIPPLER BELLO–Richard DESGAGNE: Lopez Ostra v. Spain. *The American Journal of International Law*, Vol. 89, No. 4 (1995).791.
[852] Guerra and others v. Italy. no. 116/1996/735/932. 1998. február 19-én hozott ítélet. [továbbiakban: Guerra és társai kontra Olaszország ügy].
[853] Uo. 12-18. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

módon a jog gyakorlásába, hanem a passzivitása került a vizsgálat középpontjába, mivel a korábbi joggyakorlat fényében ilyen esetekben az államnak meg kell tennie a jog gyakorlásának biztosításához szükséges lépéseket, melyet a Bíróság szerint elmulasztott és ezzel megsértette az EJEE 8. cikkét.[854]

Az Guerra és társai ügyben a kérelmezők arra is hivatkoztak, hogy az állam nem tett megfelelő lépéseket a lakosság megfelelő – az üzemmel járó kockázatokra, esetleges baleset bekövetkezte esetén szükséges teendőkre is kiterjedő – tájékoztatása érdekében, így megsértette az EJEE 10. cikkét,[855] mely a véleménynyilvánítás szabadságát hivatott biztosítani.[856] Mindazonáltal a Bíróság szerint jelen esetben nem megalapozott e hivatkozás, hanem ezt az esetkört is a 8. cikkel összefüggésben szükséges megvizsgálni.[857] Végezetül kifejtette, hogy a súlyos környezetszennyezés káros hatással lehet az egyének egészségére és jól-létére, megakadályozza, hogy élvezzék otthonaikat és a megfelelő információhoz jutás lehetővé tette volna számukra, hogy felmérjék létesítményből eredő kockázatot.[858]

A López Ostra és a Guerra és társai ügyben kifejtett állásponthoz képest – legalábbis végezetül – eltérő döntés született a *Hatton és társai kontra Egyesült Királyság* ügyben. A Heathrow repülőtér által generált zaj- és rezgésártalom miatt indult ügyben két ítélet is született, egy 2001-ben,[859] egy az ügy érdemében nagykamarai szinten 2003-ben.[860] Meg kell jegyezni, hogy e döntés egyben azt is bizonyítja, hogy a cikk keretében értékelt, államok számára rendelkezésre álló mozgástér (*'margin of appreciation'*) vizsgálata következtében nem tekinthető automatikusnak a felmerülő jogsérelem megállapítása, ha ténylegesen megvalósul a káros behatás, de az állam megfelelő lépéseket tesz a köz- és magánérdekek közötti összhang megteremtése érdekében.[861]

[854] Guerra és társai kontra Olaszország ügy 56-60. pont
[855] Uo. 39. pont.
[856] EJEE 10. cikk: Véleménynyilvánítás szabadsága: *1. Mindenkinek joga van a véleménynyilvánítás szabadságához. Ez a jog magában foglalja a véleményalkotás szabadságát és az információk, eszmék megismerésének és közlésének szabadságát országhatárokra tekintet nélkül és anélkül, hogy ebbe hatósági szerv beavatkozhasson. Ez a Cikk nem akadályozza, hogy az államok a rádió-, televízió- vagy mozgókép vállalatok működését engedélyezéshez kössék; 2. E kötelezettségekkel és felelősséggel együtt járó szabadságok gyakorlása a törvényben meghatározott, olyan alakszerűségeknek, feltételeknek, korlátozásoknak vagy szankcióknak vethető alá, amelyek szükséges intézkedéseknek minősülnek egy demokratikus társadalomban a nemzetbiztonság, a területi sértetlenség, a közbiztonság, a zavargás vagy bűnözés megelőzése, a közegészség vagy az erkölcsök védelme, mások jó hírneve vagy jogai védelme, a bizalmas értesülés közlésének megakadályozása, vagy a bíróságok tekintélyének és pártatlanságának fenntartása céljából*.
[857] Guerra és társai kontra Olaszország ügy. 53-55. pont.
[858] Uo. 60. pont.
[859] Hatton and others v. United Kingdom. no. 36022/97. 2001. október 2-án hozott ítélet. [továbbiakban: első Hatton-ítélet].
[860] Hatton and others v. the United Kingdom. no. 36022/97. 2003. július 8-án hozott ítélet.[továbbiakban: második Hatton-ítélet].
[861] A *'margin of appreciation'* teória kérdésére a későbbiekben még visszatérünk.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

Jelen esetben a kérelmezők állítása szerint a repülőtér leszállópályáihoz közel fekvő otthonaikban[862] jelentős éjszakai zajártalomnak voltak kitéve, mely egyeseknél egészségügyi problémákat okozott.[863] Bár korlátozások történtek az éjszakai forgalomra nézve, annak beszüntetése az ország gazdasági érdekeivel ellentétesnek bizonyult volna a kormány szerint. Ezen felül az állam konzultációs folyamatba kezdett, majd zajkvótát vezetett be bizonyos típusú légijárművekre nézve, melyet a későbbi években is felülvizsgált.[864]

A második Hatton-ítélet meghozatala során a Bíróság, hasonlóan az első ítélethez, nem azt vizsgálta, hogy az állam beavatkozik a kérelmezők magánéletébe, hanem inkább az állam tevőleges kötelezettségeinek teljesítésére helyezte a hangsúlyt, vagyis azt vizsgálta, hogy ésszerű és megfelelő lépéseket tett-e a jog védelme érdekében, továbbá megfelelően teremtette meg az érdekek közötti összhangot. E tekintetben kifejezte, hogy az államnak széleskörűen kell a releváns tényezőket mérlegelnie, különösen az olyan érzékeny területen, mint a környezetvédelem, mely tekintetében pusztán az ország gazdasági jólétére nem lehet hivatkozni a jogkorlátozással szemben.[865] Továbbá kifejtette, hogy az EJEE-ben nem szerepel kifejezetten tiszta és csendes környezethez való jog, ugyanakkor, ha a zaj vagy egyéb szennyezés közvetlenül és komolyan érinti az egyéneket, a 8. cikk alapján vizsgálható a kérdés. Az EJEE szerint a 8. cikk magába foglalja a súlyos környezetszennyezéstől való védelemhez fűződő jogot, mivel az érinti az egyének jól-létét és hátrányosan befolyásolhatja otthonaik és magánéletük élvezetét. Elismerte továbbá saját másodlagos jellegét, mivel elsődlegesen a nemzeti hatóságok illetékesek az ilyen jellegű problémák kezelésére. A 8. cikk felhívható abban az esetben, ha az állam közvetlenül okozza a szennyezést, de akkor is, ha magánkézben lévő létesítménytől ered, melynek megfelelő szabályozását és ellenőrzését elmulasztotta biztosítani az állam. Ezen felül akkor is, ha az állam nem teszi meg a szükséges lépéseket a beavatkozással szemben. Ilyen esetekben a Bíróságnak kétlépcsős tesztet kell alkalmaznia, először vizsgálja az állami döntés érdemi részét a 8. cikknek való megfelelőség szempontjából, másrészt azt, hogy a döntéshozatal során kellő mértékben figyelembe vették-e az egyének érdekeit. Előbbi esetén széles mérlegelési körében, a Powell és Rayner ügyre is figyelemmel, szükséges a nemzeti szabályozás megléte, mely korlátozza a zajkibocsátást és orvosolja az egyének helyzetét.[866] A Bíróság szerint az állam nem lépte túl a számára nyitva álló mérlegelési kört, megteremtette az érdekek közötti összhangot, továbbá a meghozott döntés nem tartalmazott eljárási hibát, így az Egyezmény 8. cikke tekintetében nem történt jogsértés.[867]

[862] Ruth Hatton esetén ez 11,7 km-t jelentett és nappal 57 dBA volt a mért zajszint, mely a kormány szerint alacsonynak tekinthető. A reggel 6 előtt mért érték esetében 88 dBA volt.
[863] Második Hatton-ítélet. 11-27. pontok.
[864] Második Hatton-ítélet. 28-75. pont.
[865] Uo. 85-86. pont.
[866] Uo. 96-104. pont.
[867] Uo. 129-130. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

A második Hatton-ítélet kétségkívül csalódást okozott, egyrészt mert eltérő következtetésre jutott a Nagykamara az első ítéletben megállapítottaktól, másrészt bizonyos értelemben megtörte az azt megelőzően hozott környezeti tárgyú ítéletek progresszivitását. Fitzmaurice és Marshall szerint a második ítéletből arra enged következtetni az EJEB, hogy a 8. cikk sérelme csak közvetlen és súlyos zaj vagy szennyezés esetén állhat fent. Másrészt a környezeti megfontolások csak egy tényezőt jelentenek az érdekek közötti összhang megteremtésének értékelése során. Harmadrészt, az ilyen jellegű ügyekből fakadó problémák megoldásának elsődleges szintje a demokratikusan megválasztott nemzeti szerveké. Továbbá az ügy is megerősíti, hogy az államokat széles mérlegelési kör illeti meg, az EJEB másodlagos szerepe mellett, mely tulajdonképpen szubszidiáris felülvizsgálati szervnek tekinthető csak. Ezen felül levonható az a következtetés, hogy nem szükséges az állam aktív módon történő beavatkozásának megléte, felelőssége fennállhat a magánszereplőkre vonatkozó megfelelő szabályozás kialakításának elmulasztása során.[868]

Az állam mérlegelési körének vizsgálata során más esetben is arra jutott a Bíróság, hogy megvalósult a köz- és magánérdekek közötti összhang megteremtése, így a *Traube kontra Németország* ügyben[869] nem történt meg a kérelem befogadása sem. A németországi Salzgitter-Bleckenstedtben élő kérelmező farmjának közelében egy már nem működő vasbányát át kívánták alakítani nukleáris hulladékgyűjtővé, alacsony és közepes sugárzási szintű anyagok számára. Az erre vonatkozó terv 1991-ben született meg, melyet a nyilvánosság számára is elérhetővé tettek. Ezt követően kb. 290.000 magánszemélytől, köztük a kérelmezőtől, valamint az érintett helyi önkormányzatoktól és civil szervezetektől származó kifogás érkezett a terv megvalósításával szemben, melyeket 1993 és 1992 között, 75 napon át vitattak meg közmeghallgatás formájában. 2002. május 22-én Alsó-Szászország tartomány környezetért felelős minisztériuma döntést hozott a létesítmény engedélyének megadásáról, mely elhanyagolható hőtermeléssel járó, alacsony, vagy közepesen sugárzó, szilárd vagy megszilárdult radioaktív hulladékra vonatkozott. E hulladékok atomerőművekből, kutatólaboratóriumokból, ipari vagy gyógyászati területről származnak, tehát nem olyan magas sugárzású anyagok, mint azok, melyek üzemanyagként funkcionálnak az erőművekben. A létesítmény üzembehelyezésének tervezett ideje 2019 volt.[870]

Miután kimerítette a nemzeti jogorvoslati fórumokat, a kérelmező az EJEE 2. valamint 6., 8., és 13. cikkére hivatkozva nyújtott be panaszt az EJEB-hez. A 8. cikkel összefüggésben a Bíróság megállapította, hogy az engedély a nemzeti jognak megfelelő módon került kiadásra, az tevékenység legitim célt szolgál, mely a tudományos és biztonsági előírásoknak megfelelően történik, ezen felül a nemzeti hatóságok a döntést szakértői vélemények figyelembevételével hozták meg. Megállapította továbbá, hogy a fent már több eset kapcsán elemzett mérlegelési

[868] FITZMAURICE–MARSHALL 2007. *i.m.* 127.
[869] Traube v. Germany. no. 28711/10., döntés a kérelem befogadásáról, 2014. szeptember 9-én hozott döntés.
[870] Traube kontra Németország, 3-7 pontok.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

jogköre gyakorlása során a nemzeti hatóságoknak sikerült megteremtenie az egyensúlyt a közérdek, vagyis a nukleáris hulladék biztonságos elhelyezése, és a kérelmező magánérdeke között. Az engedély megadása és az ahhoz köthető döntéshozatal során mindezeken felül az állam már a kezdetektől fogva bevonta a közösséget, továbbá információval látta el, így a kérelmet nem találta megalapozottnak.[871]

A közúti közlekedésből származó zajártalmak kérdését érintő *Deés kontra Magyarország* ügyben[872] viszont az állam által megvalósított – köz és magánérdek közötti összhang megteremtésére irányuló – lépések vizsgálata a jogsérelem megállapítására vezetett. Az Alsónémediben élő kérelmező otthonát káros behatások érték, miután a közelben futó M5-ös autópályán bevezetett útdíjak miatt a kérelmező utcája is alternatív útvonallá vált, megnövekedett tehergépjármű-forgalmat eredményezve. Az állam három elkerülő utat, több közlekedési lámpát is létesített, illetve sebességkorlátozást vezetett be, fokozta a rendőri jelenlétet, de a kérelmező e lépéseket nem találta elegendőnek otthona védelméhez, ezért bírósághoz fordult, mely annak ellenére elutasította a keresetet, hogy a mért zajszint több alkalommal meghaladta a jogszabályban megengedett értéket.[873] Az EJEB a kérelmező által felhívott 8. cikk tekintetében a következő megállapításokat tette. Megerősítette a Moreno Gómez ügyben kifejtetteket, miszerint a lakás a magán- és családi élet kibontakozásának helyszíne, védelme annak békés élvezetére is kiterjed, sérelme akár zaj-, szagártalommal, egyéb beavatkozással is megvalósulhat. Ismét vizsgálta, hogy az állam a rendelkezésre álló mérlegelési jogkörének gyakorlása során megvalósította-e a magán- és közérdek közötti egyensúlyt. A Bíróság szerint e kötelezettségének az állam nem tett megfelelő módon eleget, mivel a kérelmezőt, illetve otthonát érő zajártalom meghaladta a jogszabályban előírt mértéket és az állam nem tett hatékony intézkedéseket ennek orvoslása érdekében.[874] Ezen felül megállapította az EJEE tisztességes tárgyaláshoz való jogát biztosító 6. cikk sérelmét is.[875]

Hasonlóan zajártalom miatt indult a *Bor kontra Magyarország* ügy,[876] ahol a megemelkedett zajszintet a Magyar Államvasutak (MÁV) által – az addig alkalmazott gőzmozdonyok helyett – a nyolcvanas évek végén bevezetett dízelmozdonyok okoztak. A kérelmező és szomszédjai 1991-ben birtokháborítás miatt indítottak pert a MÁV-val szemben, zajvédő fal építését, a vasútállomás modernizálását, egyes mozdonyok használatának elvetését és a zajkibocsátás csökkentését kérve, később kártérítési igénnyel kiegészítve e kérelmet. A bírósági eljárás mellett a kérelmező panaszt tett az illetékes megyei környezetvédelmi hatóságnál is, mely először meghatározta a zajkibocsátásra alkalmazandó határokat, majd pénzbírsággal sújtotta a

[871] Uo. 25-37. pontok.
[872] Deés v. Hungary. no. 2345/06. 2010. november 9-én hozott ítélet. [továbbiakban: Deés kontra Magyarország ügy].
[873] Uo. 5-14. pontok.
[874] Uo. 18-24. pont.
[875] Uo. 25-27. pont.
[876] Bor kontra Magyarország. no. 50474/08. 2013. június 18-án hozott ítélet. [továbbiakban: Bor kontra Magyarország ügy].

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

MÁV-ot. 2004-ben a nemzeti bíróság – szakértői véleményeket is figyelembe véve – megállapította a jogsérelmet, kötelezve a MÁV-ot arra, hogy zajvédő ablakokkal és ajtókkal lássa el az érintettek otthonait. Az ezt követően megismételt eljárásban született ítélet is megállapította a túlzott zajkibocsátást, melytől eltiltotta az alperest és kötelezte zajárnyékoló falak létesítésére. Utóbbi kötelezettséget a döntés után benyújtott fellebbezés fényében mellőzte az eljáró bíróság. 2008-ban kártérítést állapított meg az eljáró bírói fórum,[877] majd az év folyamán benyújtott fellebbezést követően a bíróság elutasította az ingatlanokban bekövetkező értékcsökkenés megállapítását, azon ingatlanszakértői véleményt elfogadva, mely szerint, ha a MÁV eleget tesz az ítéletben megállapított kötelezettségeknek, nem áll fenn az értékcsökkenés. Az alperes teljesítette az ítéletben megállapított fizetési kötelezettségét, valamint zajenyhítő intézkedéseket foganatosított, de a kérelmező szerint ez csak a nappali zaj tekintetében volt eredményes, az éjszakai és hajnali kibocsátás továbbra is meghaladta a jogszabályban lefektetett értékeket, melyre nézve nem került benyújtásra bizonyíték.[878]

Az EJEB – összhangban többek között a Hatton és társai, a Moreno Gómez, illetve a Deés ügyben kimondottakkal – felidézte az állam pozitív kötelezettségeit a 8. cikkben biztosított jogok zavartalan élvezetének biztosítására nézve, valamint megerősítette, hogy a jogszabályban lefektetett határértéket meghaladó zajártalom, amelyekre nézve az állam nem tesz megfelelő intézkedéseket, önmagában a cikk sérelmének tekinthető. Az érdekek közötti összhang megteremtését, valamint a fent említett kötelezettségeket jelen ügyben nem érintette a MÁV államtól elkülönülő, de állam által ellenőrzött státusza. Az állam mérlegelési jogkörének gyakorlása során önmagában a releváns szankciórendszer kialakítása nem elegendő, szükséges annak megfelelő és hatékony alkalmazása is, mely jelen esetben tizenhat éven keresztül nem valósult meg, így megalapozottnak látta a 8. cikk sérelmét.[879] A hazai eljárások elhúzódó jellege megalapozta a tisztességes eljáráshoz fűződő jogot biztosító 6. cikk 1. bekezdésének sérelmét is.[880]

A közlekedésből fakadó ártalmak kérdését érintette a *Kapa és társai kontra Lengyelország* ügy[881] is, ahol a kérelmező családjával Smolice településen a 14. számú országút közelében élt, az autóút és az A2-es autópálya találkozásától kb. 1 kilométerre. Az autópálya építése 1995-ben vette kezdetét, 1996-ban a környezetvédelmi minisztérium döntött a kérdéses terület vonalvezetéséről. Ugyanebben az évben a szintént érintett Stryków polgármestere hivatalos kifogást emelt az említett csomópontnak a település közigazgatási területén történő elhelyezésével szemben, mivel már így is jelentős forgalom halad át a területen.[882] Az EJEB

[877] A Zalaegerszegi Városi Bíróság az ingatlanban bekövetkezett értékcsökkenés miatt 4.150.000 forintot, a nyílászárók cseréje címén 445.000 forintot (megközelítőleg 15.6600 és 1680 eurót) állapított meg.
[878] Bor kontra Magyarország ügy, 5–17. pontok.
[879] Uo. 22-28. pontok.
[880] Uo. 29-31. pontok.
[881] Kapa and others v. Poland. no. 75031/13, 2022. február 28-án véglegessé váló ítélet. [továbbiakban: Kapa és társai kontra Lengyelország ügy].
[882] Uo. 2–31. pontok.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

úgy látta, hogy a kérelmező otthonát érintő zaj-, rezgés- és légszennyezés elérte azt a minimális szintet, hogy helyénvaló legyen a 8. cikk alkalmazása. Bár nem fogadta el a kérelmezők nem megfelelő tervezésre vonatkozó észrevételét, de elismerte, hogy az autópálya helyének, műszaki jellemzőinek kiválasztásakor nem vették figyelembe a polgármester panaszát és az ott javasolt alternatív megoldásokat. Az állami szervek által készített jelentések és hatásvizsgálatok továbbá csak az autópályára fókuszáltak, nem vették figyelembe az N14-es autóúton megvalósuló elterelés hatását. Az EJEB kifejezte, hogy nem az autópálya okozta önmagában a problémát, hanem annak a városon történő átvezetése, melynek ellensúlyozására irányuló körgyűrű megépítésének elmaradása tekintetében nem fogadta el az állam pénzhiányra vonatkozó érvét. Bár születtek a hatások enyhítését célzó tervek, azok végrehajtása akadozott, sőt eredménytelen maradt, így az állam elmulasztotta a köz- és magánérdekek közötti megfelelő összhang megteremtését, ezért megállapítható volt a 8. cikk sérelme.[883]

A *Taşkin és társai kontra Törökország* ügyben[884] született – az államot elmarasztaló – ítélet egyik leginkább figyelemre méltó jellemzője az EJEB által széleskörűen figyelembe vett nemzetközi jogi környezet elemzése.[885] Ez nem csak a kötelező erővel bíró dokumentumokra terjedt ki, így a Bíróság hivatkozott a Riói Nyilatkozat 10. elvére, melyből a környezeti információhoz, a környezeti ügyekben történő döntéshozatalban való részvételhez, illetve a környezeti ügyekben való jogorvoslathoz való jogot lehet kiolvasni. Ezt összekötötte az ítélet a környezethez való jog eljárási jellegű jogosultságait biztosító kötelező jellegű Aarhusi Egyezményre való utalással. A környezethez való jog EJEE rendszerén belüli elismerése tekintetében érdekes, hogy a Bíróság felidézte a Parlamenti Közgyűlés 2003-as, 1614. számú ajánlását, kiemelve az i. pontot, mely az államok számára javasolja az élet, egészség, család, magánélet, fizikai integritás és magántulajdon megfelelő védelmét, összhangban az EJEE vonatkozó rendelkezéseivel. Továbbá hivatkozik az ii. pontra, mely kiemeli az egészséges, életképes, megfelelő környezet fontosságát, ami magával vonja az állam objektív kötelezettségének kifejezését.[886] Elgondolkodtató, hogy az EJEB érvelésében ilyen nagy teret szentelt ennek az ajánlásnak, melyről tudjuk, hogy a környezethez való jog eljárásjogi oldalának közvetlen kimondására irányult, amit a Miniszterek Tanácsa épp az EJEB joggyakorlatának kielégítő mivoltára hivatkozva utasított el.

[883] Kapa és társai kontra Lengyelország ügy. 153-175. pontok.
[884] Taşkin and others v. Turkey. no. 46117/99. 2004. november 10-én hozott ítélet. [továbbiakban: Taşkin és társai kontra Törökország ügy].
[885] Az ügy a törökországi Ovacik településen létesített magánkézben lévő aranybánya által okozott környezeti károk és azok hátrányos hatása miatt indult. A hazai legfelsőbb szintű bírói fórum a megállapította a tevékenység káros mivoltát, negatív hatását a helyi ökoszisztémákra és a közelben élők egészségére, elismerve, hogy e körülményekre tekintettel nem szolgálhatja a közérdeket. Bár a bánya működési engedélyét visszavonta a nemzeti bíróság, a kérelmezők a kikényszerítés hiánya miatt fordultak az EJEB-hez, mivel a miniszteri tanács jóváhagyta a tevékenység folytatását. Ld.: Taşkin és társai kontra Törökország ügy 23–28. pontok, 75–79. pontok.
[886] Taşkin és társai kontra Törökország ügy. 98-100. pontok.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

Az ügyben született – 8. cikk sérelmét megállapító – döntés megerősítette a korábban a cikk vonatkozásában kifejtetteket, alapul véve több szakértői jelentést is, melyek alapján megállapította, hogy a kiadott működési engedély nem szolgálhatta a közérdeket. Ezt súlyosbította, hogy az alkalmazott technológiák, a bánya elhelyezkedése fokozták a már meglévő kockázatot, melynek csökkentésére az állam nem foganatosított megfelelő biztonsági intézkedéseket. A 8. cikk sérelme nem követeli meg a konkrét és súlyos egészségveszélyeztetést, elegendő, ha a kérdéses tevékenység hátrányosan befolyásolhatja az érintettek jól-létét és megakadályozhatja, hogy a családi és magánéletüket megfelelő módon folytassák. Ezen nem változtat az sem, ha a tevékenység megkezdését megelőzte környezeti hatásvizsgálat lefolytatása, illetve, ha született jogsérelmet megállapító döntés – amely azonban nem került megfelelően végrehajtásra.[887]

A *Moreno Gómez kontra Spanyolország* ügy[888] a fentieket kiegészítette az otthon fogalmának kidolgozásával,[889] mely ennek értelmében az a hely, illetve fizikálisan meghatározható terület, ahol a magán és családi élet fejlődik. Az egyéneket megilleti az otthonuk tisztelete, ez kiterjed a zajártalmaktól való mentességre is, hiszen a jogsérelem nem csak a szó szoros értelmében vett fizikai behatások által – mint például engedély nélküli belépés – valósulhat meg, hanem zajjal, más szennyezéssel, szaggal, egyéb beavatkozási formával is.[890] Az ügyben született döntés, tekintetbe véve a második Hatton ítéletet, üdvözölendőnek bizonyult, mivel hasonlóan zajártalom miatt merült fel a 8. cikk sérelme és jelen esetben megállapításra is került az. Mindkét ügyben hasonló volt a Bíróság által lefolytatott elemzés, melynek egyik fő jellemzője, hogy nem egy általános, uniformizált sztenderd alapján történik, hanem alapvetően az ügy összes körülményére tekintettel. Ezzel összefüggésbe Telmo Esteban Fernández felveti, hogy szerencsésebb lenne, ha általánosabb irányelveket, például a WHO által meghatározottakat alkalmazná a Bíróság, összhangban azzal a koncepcióval, melynek értelmében figyelembe veszik a nemzeti jog szerinti klasszifikációt, bár nem döntő jelleggel.[891] Ezen felül megállapítható, hogy a két ügy összevetése rámutat arra is, hogy akár hasonló alapprobléma esetén is eltérő eredményt szülhet az állam mérlegelési körében az érdekek közötti összhang megteremtésének értékelése, különösen, ha azok között kiemelt nemzeti gazdasági érdek is felmerül, mint ahogy a Heathrow repülőtér esetében.

[887] Uo. 115-126. pontok.
[888] Moreno Gómez v. Spain. no. 4143/02. 2004. november 16-án hozott ítélet. [továbbiakban: Moreno Gómez kontra Spanyolország ügy].
[889] A Valenciában élő kérelmező otthona egy olyan övezetben feküdt, ahol a városi tanács hozzájárult diszkók, szórakozóhelyek működéséhez. Bár a lakosok tiltakozásának hatására betiltotta a létesítmények éjszakai üzemeltetését, a döntést nem hajtotta végre és új engedélyeket is kiadott. Ezen felül rendeletben korlátozta a zaj- és rezgés kibocsátását. Ld. Moreno Gómez kontra Spanyolország ügy. 9-20. pontok.
[890] Uo. 53. pont.
[891] Telmo ESTEBAN FERNÁNDEZ: Environmental cases in the ECHR. A focus is noise pollution. *Yearbook on Humanitarian Action and Human Rights.* Vol 6. (2009) 143.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

A *Brânduse kontra Románia* ügyben[892] a Bíróság az otthon fogalmát kiterjesztő módon értelmezte, amikor alapvetően a fogvatartás körülményeit vizsgálta, melynek keretében környezeti szempontokat is értékelt. A kérelmezőt csalás miatt vették őrizetbe, a szabadságvesztés-büntetés idejét részben aradi, részben temesvári büntetés-végrehajtási létesítményekben töltötte, ahol állítása szerint nem volt megfelelő mellékhelység, illetve annak használata is korlátozott volt, továbbá túlzsúfolt cellában helyezték el, rossz minőségű ruhákat biztosítottak, illetve az étel sem volt kielégítő.[893] E tekintetben a kínzás, embertelen, megalázó bánásmód és büntetést tiltó 3. cikkre hivatkozott a kérelmező, de témánk szempontjából a 8. cikk és annak a környezethez való joggal összefüggésben fennálló esetleges megsértésének kérdése relevánsabb. Az aradi büntetés-végrehajtási létesítmény mellett ugyanis egy szemétlerakó üzemelt, melynek működése betegségek kockázatát is magában hordozó levegőminőséget eredményezett a környéken, így a büntetés-végrehajtási létesítményben is.[894] A Bíróság e tekintetben arra a következtetésre jutott, hogy az állam passzivitással megsértette a 8. cikket,[895] így az otthon fogalmát gyakorlatilag kiterjesztette a büntetés-végrehajtási intézményekre, melyek esetén az EJEB következtetése alapján, szintén kötelessége az államnak fellépni a szennyező külső behatások felszámolása érdekében.

A *Fadeyeva kontra Oroszország* ügy[896] az eddig kifejlesztett esetjogot árnyalta a behatásra nézve meghatározott követelményekkel az EJEB.[897] A 8. cikk sérelmének megállapítása mellett kitért arra, hogy a kérdéses, magán- és családi élet zavartalan élvezetét veszélyeztető behatásnak közvetlenül kell érintenie vagy fenyegetnie a kérelmező otthonát, és így a védett jogokat, továbbá a kedvezőtlen hatásnak el kell érnie egy minimumszintet, mely az ügy körülményeitől függ, ezt meghatározza az intenzitás és az időtartalom, fizikai és mentális hatás mértéke.[898] A Bíróság rámutatott arra, hogy az állam egy sűrűn lakott terület közepén engedélyezte a szennyező üzem működését, úgy, hogy a mérgező anyagok kibocsátása túllépte a biztonságos határokat, veszélyeztetve a lakosok egészségét. Az EJEB szerint jelen helyzet megkívánja a biztonsági zónában élőkkel szembeni különleges bánásmód alkalmazását, melyet az állam elmulasztott azzal, hogy nem nyújtott effektív segítséget a veszélyes településről történő költözés érdekében, továbbá megállapította, hogy az üzem a nemzeti jogszabályokat

[892] Brânduşe v. Romania. no. 6586/03. 2009. április 7-én hozott ítélet. [továbbiakban: Brânduşe kontra Románia ügy].
[893] Brânduşe kontra Románia ügy. 5. pont.
[894] Uo. 52. pont.
[895] Uo. 76. pont.
[896] Fadeyeva v. Russia. no 55723/00. 2005. június 9-ei ítélet. [továbbiakban: Fadeyeva kontra Oroszország ügy]
[897] Az érintett kérelmező Cserepovec városában élt, kb. 450 méternyire a Severstal acélüzemtől. A létesítmény a Szovjetunió fennállása alatt minisztériumi tulajdonban állt, a hatóságok már ekkor 5000 méteres biztonsági zónát jelöltek ki az üzem körül. 1990-ben a kormány kidolgozott egy programot a környezeti állapot felmérésére, 1998-ig célokat határozva meg, mivel a levegőben mért mérgező anyagok meghaladták a megengedett értéket. Az üzem 1993-ra önkormányzati tulajdonba került, majd kormányrendelet született a környezet állapotának javítására, illetve elrendelték a biztonsági zónákban élők áttelepítését. Erre azonban nem került sor, ezért a kérelmező bírói úton kérte a kitelepítés elrendelését, mely csak várólistára helyezést eredményezett. Ld.: Fadeyeva kontra Oroszország ügy 10–28. pontok.
[898] Uo. 66–70. pontok.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

megsértve működött, melynek felszámolása érdekében az állam nem tett megfelelő lépéseket, megsértve így az EJEE 8. cikkét.[899]

A *Tătar kontra Románia* ügy[900] – mely a tiszai cianidszennyezéssel állt összefüggésben – esetén ismételten a 8. cikk került felhívásra. A kérelmezők Nagybányán éltek, közel az aranyérc kitermelésével foglalkozó S.C. Aurul S.A. társaság üzeméhez, mely tevékenysége során ciántartalmú anyagokat használt fel. A létesítmény annak ellenére megkapta a működési engedélyt, hogy a megelőző környezeti hatásvizsgálat feltárta, a környezet már akkor rossz állapotúnak minősült. 2000. január 30-án baleset történt, melynek eredményeként kb. 100.000 köbméternyi, hozzávetőleg 50–100 tonna cianiddal szennyezett víz ömlött a Zazar folyóba.[901] A szakértői vizsgálatok megállapították, hogy a katasztrófához a nem megfelelő technika alkalmazása mellett az éghajlati tényezők figyelmen kívül hagyása vezetett. Ugyanakkor utóbbi faktornak nem kellett volna feltétlenül balesetet eredményeznie, ha a megfelelő ellenőrzés és kivitelezés megtörtént volna.[902] A gyár vezetőivel szemben büntetőügy indult, melyben a bíróság a bűncselekmény hiányát állapította meg.[903] Az EJEB rámutatott arra, hogy a kérelmezők által tett panaszok nem az állam tevőleges magatartására irányultak, hanem a passzivitásra, azon intézkedések elmaradására, melyekkel megelőzhető lett volna a baleset, továbbá arra, hogy nem volt lehetőségük megfelelő jogorvoslatot igénybe venni.[904] A Bíróság emlékeztetett a Riói Nyilatkozat 15. elvében is deklarált elővigyázatosság elvének fontosságára, továbbá arra, hogy az állam pozitív kötelezettségei kiterjednek a baleset bekövetkeztét követő időszakra is. Ezen felül rámutatott arra, hogy a lakosság nem kapott megfelelő információt a tevékenység által felmerülő veszélyről, az esetleges baleset esetén történő intézkedésekről, a megelőzés lépéseiről, illetve részvételi jogosultságai, valamint jogorvoslathoz való jogai is sérültek, így egyhangúan megállapította a 8. cikk sérelmét.[905]

Mint láttuk, egyes ügyekben az értelmezés során a Bíróság számára inspirációként szolgáltak a releváns nemzetközi jogi dokumentumok. Hasonló módon figyelembe vette az Európai Unió Bizottságának közleményét,[906] amely a baleset körülményeit elemezte, illetve uniós

[899] Uo. 132-134. pont.
[900] Tătar v. Romania. no. 67021/01. 2009. január 27-én hozott ítélet. [továbbiakban: Tătar kontra Románia ügy].
[901] Uo. 24-26. pontok.
[902] Uo. 31. pont.
[903] Uo. 41-49. pontok.
[904] Uo. 98. pont.
[905] Uo. 118-125. pontok.
[906] EURÓPAI UNIÓ BIZOTTSÁGA, *Safe operation of mining activities: a follow-up to recent mining accidents.* COM(2000)664final. Brussels, 21.10.2000.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

jogszabályokat,[907] valamint az elővigyázatosság elvével kapcsolatos uniós esetjogot[908] is felidézte.[909]

A tiszai cianidszennyezéskor az ügyben érintett állam nem volt tagja az Európai Uniónak, viszont később születtek olyan 8. cikk sérelmét vizsgáló döntések, ahol az alapul szolgáló körülmény nyomán az Európai Unió Bírósága előtt is zajlott eljárás, melyre utalt az EJEB is érvelése során. Ilyen volt a *Di Sarno és társai kontra Olaszország* ügy,[910] melynek alapját a régió hulladékkezelésének súlyos elégtelensége adta, mely 1994. február 11. és 2009. december 31. között szükségállapot elrendeléséhez és fenntartásához vezetett.[911] Az állam által tett lépések sikertelenségéhez hozzájárult, hogy a hulladék gyűjtésére és kezelésére irányuló pályázatok több alkalommal eredménytelenül zárultak, továbbá, a megoldásra készített tervekben foglalt hulladéklerakók és égetők nem kerültek kivitelezésre.[912] 2007 végére már több tonnányi hulladék borította el Nápoly és Campania tartomány utcáit, 2008-ban jogszabály született további hulladékkezelők létrehozásáról, melyek üzemeltetéséért a hadsereg felelt.[913] Ugyanebben az évben 269.000 tonna hulladékot szállítottak el, ötszázharminc településen szelektív hulladékgyűjtést vezettek be, majd 2009 októberére további két hulladéklerakót is létesítettek.[914] Az ügyben több büntetőeljárásra is sor került,[915] illetve az Európai Unió Bizottsága két alkalommal is kötelezettségszegési eljárást indított, melyek tárgyában 2010-ben az Európai Unió Bírósága elmarasztalta Olaszországot.[916]

Az EJEB megállapította, hogy a kérelmezők lakóhelye egyértelműen érintett volt a hulladékkrízisben, legalább 2007 vége és 2008 májusa között súlyosan szennyezett környezetben kellett élniük, mely hátrányosan befolyásolta a kérelmezők életminőségét,

[907] Az Európai Parlament és a Tanács 2006/21/EK irányelve (2006. március 15.) az ásványinyersanyag-kitermelő iparban keletkező hulladék kezeléséről és a 2004/35/EK irányelv módosításáról; Az Európai Parlament és a Tanács 2004/35/EK irányelve (2004. április 21.) a környezeti károk megelőzése és felszámolása tekintetében a környezeti felelősségről.

[908] Európai Unió Bírósága, C-180/96 számú ügy Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királysága és az Európai Unió Bizottsága között. ECLI:EU:C:1998:192; Európai Unió Bírósága, C-157/96. számú ügy The Queen v Ministry of Agriculture, Fisheries and Food and Commissioners of Customs & Excise, ex parte National Farmers' Union and Others között. ECLI:EU:C:1998:191.

[909] Tătar kontra Románia ügy. B. Le droit et la pratique internationaux pertinents**,** f)-g)-h) alpontok.

[910] Di Sarno and others v. Italy. no. 30765/08. 2012. április 10-én hozott ítélet. [továbbiakban: Di Sarno és társai kontra Olaszország].

[911] Uo. 6-9. pontok.

[912] 2006-ban újabb pályázatot írtak ki a hulladék elszállítására és kezelésére, bekapcsolódott a polgári veszélyhelyzetekért felelős államtitkárság. 2007-ben regionális szabályozás született a hulladékgazdálkodási tervekről, megfigyelőrendszerről, majd ebben az évben külön biztost neveztek ki, illetve elfogadásra került az új lerakók létesítését előíró törvényerejű rendelet. Ld.: 26-35. pontok.

[913] A fegyveres erők feletek a telepítés, a hulladék begyűjtésének és szállításának megszervezésében.

[914] Di Sarno és társai kontra Olaszország. 44-47. pontok.

[915] A nápolyi ügyészség 2003-ban bűnügyi vizsgálatot indította Campania régió hulladékszállításáért felelősökkel szemben, majd vádat emelt a pályázatot megnyerő koncesszióban résztvevő cégek felelős személyeivel, valamint a helyettes biztossal szemben a megfelelő – többek között a környezetet is védő – hulladékkezelés elmulasztásáért. 2006-ban ismételten büntetőeljárás indult, ezúttal a koncessziós szerződések megszűnését követően a hulladék kezelésével kapcsolatos ideiglenes műveletek tárgyában a fenti vállalatok több képviselőjével szemben. 2008-ban pedig környezetvédelmi bűncselekmények tárgyában. Ld.: 20–25 48–51; 52–56. pontok.

[916] Uo. 52-56. pontok.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

különösen akadályozta az otthonuk és magánéletük élvezetéhez fűződő jogukat, így a 8. cikk felhívása helyénvaló volt. Az EJEB jelezte, hogy kérelmezők ugyan nem hivatkoztak konkrét egészségkárosodásra, de felidézte azt is, hogy az Európai Unió Bírósága a fent említett eljárások során megállapította, hogy a felhalmozott hulladék veszélyt jelent az egészségre. Az EJEB összességében viszont arra jutott, hogy az egészség közvetlen veszélyeztetése a rendelkezésre álló információk alapján nem állapítható meg. Ez azonban nem jelenti, hogy a 8. cikk ne lenne felhívható, tehát ahhoz nem szükséges az emberi egészségre gyakorolt közvetlen hatás vagy annak veszélyének alátámasztása. Azt is leszögezte a Bíróság, hogy a jogsértő helyzet alapvetően nem az állam aktív magatartásából kifolyólag keletkezett, hanem a passzivitás, tehát a helyzet megelőzésére és a hatások enyhítésére, megszüntetésére irányuló kötelezettségek elmulasztása okozta.[917] Különösen, miután a Bíróság szerint a hulladék gyűjtése, kezelése és ártalmatlanítása veszélyes tevékenységnek minősül, amely megköveteli az állam aktív kötelezettségét arra nézve, hogy minden ésszerű és megfelelő lépést megtegyen az érintett személyek jogainak védelme érdekében. E körben kifejezte, hogy a 8. cikk vonatkozásában fennálló állami kötelezettség kiterjed az érintett személyek azon jogára, hogy biztonságos és egészséges környezetben éljenek. Az állam kötelezettségei e tekintetben függetlenek attól a ténytől, ha magánszereplőknek szervezi ki a feladatok ellátását. Az állam *vis maior* körülményekre történő hivatkozásával összefüggésben az EJEB felidézte az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságának véleményét, amely szerint ez olyan eseteket jelent, amely ellenállhatatlan, az állam ellenőrzési körül kívül eső, vagy előre nem látható eseményekből fakadnak, amelyek alapvetően lehetetlenné teszik, hogy az állam eleget tegyen nemzetközi jogi kötelezettségeinek. Jelen eset körülményei az EJEB szerint nem estek e körbe, és az állam legalább öt hónapig nem tett eleget a jogok védelmére irányuló kötelezettségeinek. A Bíróság a szubsztantív kötelezettségek tekintetében tehát megállapította az állam mulasztását, de a procedurális oldal vonatkozásában úgy vélte, az állam eleget tett a tájékoztatási kötelezettségeinek, mivel készültek illetékes hatóságok által megrendelt szakértői tanulmányok, amelyeket megfelelő módon közzétettek.[918]

A *Di Sarno és társai* esetben kimondottak tükröződtek a *Kotov és társai kontra Oroszország* ügyben született ítéletben,[919] tekintettel a hasonló alapproblémára. A kérelmezők Klin városában éltek, kb. 7 kilométerre egy kőfejtőtől, melyet 1993 óta szilárd lakossági hulladéklerakóként használnak. E tevékenység elvégzésére 2009-ben a város önkormányzata szerződést kötött egy vállalattal, majd 2019-ben egy nagyméretű, többszintes újrahasznosító és feldolgozó létesítményt állítottak üzembe. A kérelmezők szerint a létesítménybe naponta szállított hulladék mennyisége meghaladja a jogszabályban előírtakat, mely erős bűzzel,

[917] Di Sarno és társai kontra Olaszország. Uo. 108-109. pontok.
[918] Uo. 110-113. pontok.
[919] Kotov and others v. Russia. no. 6142/18. 2023. január 11-én véglegessé váló ítélet. [továbbiakban: Kotov és társai kontra Oroszország].

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

levegő- és talajszennyezéssel jár.[920] A Bíróság végül csak az első kérelmező esetén állapította meg a 8. cikk sérelmét, kiemelve – a Di Sarno ügyre hivatkozva – azt, hogy az állam nem mentesül a cikk által rá háruló felelősség alól, amennyiben harmadik félnek adja át az adott közszolgáltatás végzését. Elismerte, hogy a szilárd lakossági hulladék gyűjtése, feldolgozása alapvető jelentőségű közérdek, mely egyúttal veszélyes tevékenység is, így megköveteli a specifikus szabályozás kidolgozását és implementálását. Bár e jogszabályi háttér rendelkezésre állt és az illetékes hatóságok bírságot szabtak ki a vállalatra 2015-ben, az tevékenységét legalább hat éven át megfelelő felügyelet nélkül végezte. 2015 és 2018 között a hatóságok aktívabb módon léptek fel, mely nyomán 2018-ban a vállalat orvosolta a felügyeleti szervek által feltárt problémákat, ugyanakkor nem lehet biztosan megállapítani, hogy további kötelezettségeinek – így különösen a kibocsátásokra vonatkozóknak – megfelelően eleget tett. Az EJEB elismerte, hogy 2019-ben a bővítésre vonatkozó tervek körüli párbeszéd átlátható volt, megtörtént az érintett nyilvánosság bevonása is, megfelelő eljárási garanciák biztosítása mellett. A Bíróság ennek fényében úgy látta, hogy 2019-től nem állt fent a 8. cikk sérelme, de 2015 és 2018 között igen.[921]

A *Cordella és társai kontra Olaszország* ügyben[922] benyújtott kérelem egy tarantinói acélgyártással, illetve feldolgozással foglalkozó üzem által okozott egészségi és környezeti ártalmakon alapult.[923] A Di Sarno és társai ügyhöz hasonlóan, az állam itt is fogadott el jogszabályokat és foganatosított intézkedéseket az egészségi és környezeti ártalmak csökkentése céljából,[924] de 2008-ra elkészült egy felmérés, amely alátámasztotta, hogy a PM_{10} kibocsátás meghaladta a megengedett határértéket.[925] Az elkövetkező években további szennyező anyagok[926] kibocsátására is jogszabályban állapították meg a határértéket.[927] Ennek ellenére az üzem 2011-ben és 2012-ben is kapott környezetvédelmi engedélyt, bár a káros hatások csökkentésére irányuló feltételekkel,[928] miközben újabb jogszabályok irányultak a kibocsátás redukálására.[929] A vállalat vezetőivel szemben több büntetőeljárás is indult időközben, a környezet szennyezése, munkahelyi balesetmegelőzés elmulasztása, köztulajdon

[920] Uo. 5-7. pontok.
[921] Kotov és társai kontra Oroszország. 123- 138. pontok.
[922] Cordella and others v. Italy. nos. 54414/13, 54264/15. 2019. június 24-én hozott döntés. [továbbiakban: Cordella és társai kontra Olaszország ügy].
[923] Az 1965-ben üzembe állított objektum kapacitása a 2000-es években fokozódott, miután több másik létesítményt is áthelyeztek a területre, így hozzávetőlegesen 1500 hektárt foglalt már el. A káros hatásokat több tudományos jelentés is bizonyította, egy 2002-es munka megállapította, hogy a régió más területeihez képest kimagaslóan magasabb a daganatos megbetegedések aránya. Ld.: Cordella és társai kontra Olaszország ügy, 8-16. pontok.
[924] A Minisztertanács 1990. november 30-án határozatot hozott, melyben magas környezeti kockázatúnak minősítette az üzem közelében található településeket (Taranto, Crispiano, Massafra, Montemesola és Statte),
[925] Cordella és társai kontra Olaszország ügy. 39. pont.
[926] 2008-ban regionális törvény született a dioxin kibocsátására, 2010-ben rendelet a levegőbe kerülő szennyező anyagokról és 2011-ben regionális rendeletet fogadtak el a benzopirén korlátozására.
[927] Uo. 40-43. pontok.
[928] Egészségvédelmi lépések, kibocsátási határértékek, negyedéves jelentéstételi kötelezettség.
[929] Cordella és társai kontra Olaszország ügy, 44-46. pontok.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

károsítása miatt.[930] Az eljárások alatt született szakértői jelentések is alátámasztották az üzem tevékenységéből fakadó veszélyeket, ezért elővigyázatosságból zárlat került elrendelésre.[931]

A Cordella és társai ügy érdekes vetülete, hogy nem csak nemzeti szinten, hanem az Európai Unió Bírósága (EUB) előtt is folyt kötelezettségszegési eljárás, melyben 2011-ben az EUB megállapította a tagállam felelősségét, mivel elmulasztotta a szükséges intézkedések foganatosítását, melyek által az uniós jognak megfelelően üzemelhetett volna a létesítmény. Ennek ellenére 2014-ben az Európai Unió Bizottsága indokolással ellátott véleményben szólította fel, hogy tegyen eleget kötelezettségeinek.[932] A kérelmezők az EJEB-hez az Egyezmény 2; 8. és 13. cikkének megsértésére alapozott panasszal fordultak, arra hivatkozva, hogy az állam elmulasztotta az olyan jogi és szabályozási lépések megtételét, amelyek biztosították volna a térségben élők egészségének és a környezetnek a védelmét, továbbá a megfelelő tájékoztatás nyújtása is elmaradt. A Bíróság a panaszt elsősorban a 8. cikk fényében vizsgálta meg.[933]

Az EJEB megerősítette a López Ostra és Guerra ügyekben kimondottakat, miszerint a súlyos környezetkárosítás hátrányosan befolyásolja a 8. cikkben garantált jogok érvényesülését és élvezetét. Felidézte, hogy a környezeti ártalomnak el kell érnie egy meghatározott szintet, ahogy azt a Fadeyeva ügyben is lefektette. Ennek megállapításához az ügy összes érdemi körülményét mérlegelni kell. Ismételten hangsúlyozta, hogy az államnak tartózkodnia kell a jog élvezetébe történő beavatkozástól, de ez önmagában nem elegendő, szükséges a jog védelme érdekében tett pozitív lépések megtétele is, miközben mérlegeli a társadalom és az érintett egyének érdekeit. A veszélyes tevékenységek esetén még dominánsabb az államok, elsősorban megfelelő szabályozás kialakítására vonatkozó kötelezettsége, amelynek ki kell terjednie a megfelelő engedélyeztetésre, a tevékenység ellenőrzésére, továbbá olyan kötelezettségek meghatározására, amelyekkel hatékonyan védhetők az érintett személyek. A Bíróság az életminőség fogalmával kapcsolatban jelezte, hogy túlságosan szubjektív, ezért arra nem tud támaszkodni, ezért elsősorban a bíróságok és helyi hatóságok megállapodásai alapján törekszik feltárni a káros hatás mértékét.[934] A Bíróság leszögezte, hogy hosszú évek óta készültek jelentések, amelyek alátámasztották az üzemek környezetre és egészségre gyakorolt káros hatását, kiemelve egy 2012-es jelentést, amely bizonyította, hogy a tevékenység tüdő- és mellhártyadaganatot, szív- és keringési rendellenességet okozó anyagok belégzését

[930] Ezen eljárások közül 2005. szeptember 28-án a felelős vezetők ellen marasztaló ítélet született, kifejezetten a légszennyezés és a veszélyes anyagok kibocsátása miatt. Egy másik eljárás is indult negyvennégy természetes és három jogi személy ellen, akiket az egészség és környezet károsítása miatt vádoltak, különös tekintettel arra, hogy a közelben élők körében a szennyezés halált és súlyos megbetegedéseket okozott. Továbbá a vádpontok kiterjedtek a termények és az emberi fogyasztásra szánt állatok egészségének károsítására is, a levegőszennyezésre, valamint információval kapcsolatos visszaélésekre. Ezen felül polgári per is kezdetét vette, melyben több mint 900 felperes volt. Ld.: 71-79. pontok.
[931] Cordella és társai kontra Olaszország ügy. 75-79. pontok.
[932] Uo. 81-86. pontok.
[933] Uo. 93-94. pontok.
[934] Uo. 157-160. pontok.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

eredményezte. Egy 2016-os jelentés pedig a vese, szív- és érrendszeri okokból bekövetkező halálesetek emelkedését tárta fel. Az EJEB felidézett egy 2017-es jelentést is, amely kritikusnak minősítette a térségben fennálló egészségi helyzetet.[935]

Az EJEB úgy ítélte meg, hogy a nemzeti hatóságok nem kezelték megfelelően ezt a súlyos problémát, a területet érő ártalom csökkentésére irányuló intézkedések nem kerültek kívánatos módon végrehajtásra, az állam elmulasztotta tehát kötelezettségeinek teljesítését és nem valósította meg a köz- és magánérdekek közötti összhangot, ezzel megsértve az Egyezmény 8. cikkét.[936] A Cordella ügy esetén kiválóan kirajzolódik, hogy a Bíróság egy viszonylag koherens feltételrendszert alakított ki, amelynek elemei rávetíthetők a környezeti jellegű ügyekre. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy valamennyi környezeti ügyben hasonló döntés fog születni, hiszen az államok mérlegelési körének értékelése alapvetően meghatározza az ügy kimenetelét, továbbá ennek megfelelően az is, hogy a Bíróság miként értékeli az állam által esetlegesen megtett lépéseket vagy azok elmaradását. Figyelemre méltó az is, hogy az ítélet meghozatala során a Bíróság értelmezésében tükröződik az uniós jog is, valamint az uniós szervek által tett lépések és azok eredményei.

Szintén Taranto térségében üzemelő acélipari létesítmény miatt indult az *A.A. és társai kontra Olaszország* ügy,[937] melynek tényállását illetően a Cordella és társai ügyben felmerülő részletekre hivatkozott a Bíróság,[938] felidézve az ott alkalmazott érvelést is. Hozzátette, hogy a Cordella ügyben született ítélet végrehajtása folyamatban van, a Miniszterek Bizottságának 2021. március 9-11. közötti ülésének jegyzőkönyve szerint a nemzeti hatóságok nem nyújtottak megfelelő tájékoztatást a megfelelő terv kidolgozásáról. A Bíróság kifejezte, hogy a környezetszennyezéssel érintett terület megtisztítása prioritást jelent, az állami hatóságok erre vonatkozó terveit a lehető leghamarabb végre kell hajtani. Az ügy körülményei megalapozták a 8. és 13. cikk sérelmét is.[939] Hasonló, a Cordella ügyet alapulvevő elmarasztaló döntés született a *Perelli és társai kontra Olaszország* ügyben,[940] az *Ardimento és társai kontra Olaszország* ügyben,[941] valamint a *Briganti és társai kontra Olaszország* ügyben.[942]

A környezetszennyezés egy specifikus esetét illusztrálja a *Solyanik kontra Oroszország* ügy,[943] ahol a kérelmező otthona egy vlagyivosztoki temető közelében helyezkedett el. A temető bővítésére 1991-ben 89 hektáros területet jelöltek ki, majd a lakossági panaszok miatt 1995-ben a város közigazgatási vezetője döntött a temető lezárásáról, mivel kapacitása elérte a

[935] Cordella és társai kontra Olaszország ügy, 161-166. pontok.
[936] Uo. 171-174. pontok.
[937] A.A. and others v. Italy. no. 37277/16. 2022. május 5-én hozott ítélet.
[938] Uo. 1-5 pontok.
[939] Uo. 15-22. pontok.
[940] Perelli and others v. Italy, no. 45242/17. 2022. május 5-én hozott ítélet.
[941] Ardimento and others v. Italy. no. 4642/17. 2022. május 5-én hozott ítélet.
[942] Briganti and others v. Italy. no. 48820/19. 2022. május 5-én hozott ítélet.
[943] Solyanik v. Russia. no. 47987/15. 2022. augusztus 10-én véglegessé váló ítélet. [továbbiakban: Solyanik kontra Oroszország ügy.]

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

maximumot, így a további temetkezések az egészségügyi előírásokba ütköztek. Ennek ellenére a temetések folytatódtak, majd a városvezetés új rendelettel helyezte hatályon kívül a korábbit. A kérelmező ivóvízhez egy a telken található kút segítségével jutott, annak vizsgálata nem mutatott ki rendellenességet, de a talaj- és talajvízminták rendkívül veszélyes mértékben haladták meg a vonatkozó előírásokat.[944] A Bíróság elismerte, hogy a sérelmes helyzet egy önkormányzati vállalat tevékenységéből fakadt, mely betudható az állam cselekményének vagy mulasztásának, így a 8. cikkbe történő beavatkozás ténye megállapítható. Ezt követően azt vizsgálta, hogy e beavatkozás törvényesen valósult-e meg, mely tekintetében arra a következtetésre jutott, hogy nem, mivel bár a további temetéseket jogszabállyal betiltották, annak tényleges végrehajtása elmaradt. Ezen felül a bővítésről is született döntés, megfelelő jogszabályi háttér nélkül, melyre a kormány nem adott kielégítő választ. A hazai jogszabályok fényében a temetők olyan szennyező létesítmények, amelye köré egészségügyi védőövezet kell kialakítani, melynek a temetkezési vállalat nem tett eleget, a hatáskörrel rendelkező regionális fogyasztóvédelmi hatóság több bírsága ellenére sem. Ennek hátterében a Bíróság szerint a vonatkozó jogszabályok homályos megfogalmazása is állhatott. Mivel a jog élvezetébe való beavatkozás ezek fényében nem volt törvényes, a szükségesség vizsgálata nélkül megalapozott a 8. cikk sérelmének megállapítása.[945]

A következő alfejezetben áttekintjük az EJEB-hez éghajlatváltozással kapcsolatban benyújtott kereseteket, ahol még jelen értekezés írásakor nem vizsgálhatjuk meg a Bíróság döntését. Mindazonáltal érdemes szem előtt tartani, hogy 2023-ban a *Pavlov és társai kontra Oroszország* ügy[946] is érintette már közvetetten a kérdést, mivel ipari eredetű légszennyezésből fakadó jogsérelem megállapítására irányult.[947] A Bíróság a rendelkezésére álló tények elemzését követően arra jutott, hogy a kérelmezők nem éltek a kérdéses Lipetsk-ben található ipari létesítmény közvetlen közelében, mindazonáltal ez nem jelenti feltétlenül a 8. cikk alkalmazási lehetőségének kizárását, ugyanis szükséges a légszennyezés hatásának vizsgálata is. Ennek körében értékelte, hogy a nemzeti bírói fórum is megállította, a Lipetsk-ben tapasztalható légszennyezés meghaladta jogszabályban előírt mértéket, sőt 2004-ig Oroszország egyik leginkább szennyezett levegőjű területe volt. Az ügy körülményei alapján az EJEB annak ellenére alkalmazhatónak találta a 8. cikket, hogy a korábban is ismertetett ügyekhez képest a kérelmezők jelen esetben távolabb éltek a szennyezés forrásától.[948] A Bíróság elismerte, hogy az állami szervek – leginkább 2014-től – tettek a szennyezés mértékének csökkentése érdekében lepéseket, de legalább az azt megelőző időszakban nem állapítható meg, hogy a jog védelmének érdekében megfelelő intézkedéseket foganatosítottak

[944] Solyanik kontra Oroszország ügy, 5-12. pontok.
[945] Uo. 50-54. pontok.
[946] Pavlov and others v. Russia. no. 31612/09. 2023. január 11-én hozott ítélet. [továbbiakban: Pavlov and others v. Russia].
[947] Uo. 6-7. pontok.
[948] Uo. 58-71. pontok.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

volna. Hozzáteszi, hogy a légminőség továbbra sem megfelelő, sőt az elmúlt években romló tendenciát mutat, tehát nem sikerült az államnak az érdekek közötti összhang megteremtése, a szükséges pozitív lépések megtétele, így megállapítja a 8. cikk sérelmét.[949]

Habár az ítélet nem vetette fel közvetlenül az éghajlatváltozás kérdését, Serghides bíró párhuzamos indokolásában kitért arra, hogy a 8. cikk sérelmének megállapításához szükségesnek bizonyult a környezetszennyezés vagy más környezeti veszély, és a kérelmező családi és magánéletének sérelméhez fűződő jog sérelme, vagy a kérelmező egészségére gyakorolt káros hatás megléte. A hatékonyság elvének fényében a 8. cikk interpretálása során szűken kell értelmezni a jog élvezetébe történő bármely beavatkozás lehetőségét, kétség esetén a jog védelmét szolgáló döntést kell hozni. A jog fényében, környezeti ügyekben érvényesülő hatékonyság elve még úgy látja, hogy nem jus cogens norma, de hamarosan azzá válhat, különösen az éghajlatváltozásból fakadó kihívások kezelése okán.[950] Kiemelendő, hogy Serghides bíró szerint – bár jelen ügyben születhetett döntés a 8. cikk alapján – szükségesnek látja az egészséges környezethez való jogot kimondó jegyzőkönyv elfogadását, annak érdekében, hogy a környezet védelmét általánosabb jelleggel érintő keresetek elbírálása előtt is megnyíljon az út.[951] Krenc bíró párhuzamos indokolásában arra hívta fel a figyelmet, hogy az ENSZ szintjén megtörtént a környezethez való jog kimondása, amely egy olyan nemzetközi jogi fejlődési folyamatot jelent, melyet figyelembe kell vennie ítélkezése során a Bíróságnak.[952]

A környezeti ártalmak a magán- és családi élet zavartalan élvezetéhez fűződő jogon túl még súlyosabb következményekkel járhatnak, így bizonyos esetekben megalapozottnak bizonyult az *élethez való jogot védő 2. cikkre történő hivatkozás.* Az *Öneryıldız kontra Törökország* ügyben[953] egy Isztambul külvárosában található szemétlerakót metángázrobbanás rázott meg. Az ezt követő földcsuszamlás 39 ember életét követelte a környező illegálisan létesített nyomornegyedben. A Bíróság szerint az EJEE 2. cikkének 1. pontja összefüggésben állhat szemétgyűjtő telepek működtetésével, tekintettel arra a lehetséges kockázatra, melyet magukban hordoznak, és amely maga után vonja az állam kötelezettségét arra nézve, hogy megtegye a szükséges lépéseket az életek megóvása érdekében.[954] Az EJEB szerint az államok kötelesek a 2. cikk 1. pontját akként értelmezni és alkalmazni, hogy az hatékony és tényleges védelmet jelentsen az élethez való jogra nézve. Jelen esetben a nemzeti hatóságok nem tettek meg minden tőlük elvárhatót ennek érdekében. A Bíróság értelmezése szerint a 2. cikk nem pusztán az élet állami szereplői által történő önkényes kioltásával sérthető meg, hanem az államnak az élet megóvása érdekében tett pozitív kötelezettségeinek elmulasztásával is. E kötelezettségek megvalósítása során az államnak különösen szigorúan kell felügyelnie az ipari

[949] Uo. 90-93. pontok.
[950] Uo. Concurring opinion of Judge Serghides. 9-17. pontok.
[951] Concurring opinion of Judge Serghides. 18-22. pontok.
[952] Concurring opinion of Judge Krenc. 1-10. pontok.
[953] Öneryıldız v. Turkey. no. 48939/99. 2004. november 30-án hozott ítélet. [továbbiakban: Öneryıldız v. Turkey]
[954] Uo. 65. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

tevékenységeket, mint a hulladékgyűjtés is, melyek természetükből adódóan veszélyesek. Annak megítéléséhez, hogy mennyire ártalmas egy tevékenység, figyelembe kell venni az életveszélyes kockázat eshetőségét, illetve azok helyzetét, akit ez a kockázat potenciálisan érinthet.[955] Ennek megfelelő jogi és közigazgatási környezet kialakítása szükséges, valamint az állam felelős az engedélyezésért, létesítésért, illetve a működés biztonságának felügyeletéért, mely során hatékony lépéseket kell tenni a veszélyeztetett személyek védelme érdekében. A megelőző eszközök körében kiemelkedő az információhoz való hozzáférés biztosítása, továbbá fel kell mérni az adott tevékenység technikai paramétereit is, az ott zajló eljárások potenciális kimenetelét, az esetleges műszaki és egyéb hibák várható következményeit.[956] Az állam köteles e követelményeknek megfelelő jogi és közigazgatási háttér kidolgozására, mely magába foglalja a polgári jogi, közigazgatási, fegyelmi és büntetőjogi eljárásokat is.[957] A fentiek fényében a Bíróság megállapította a 2. cikk sérelmét, mivel az állam nem tette meg az életek megóvása érdekében szükséges lépéseket,[958] valamint eljárásjogi oldalról elmulasztotta a megfelelő jogvédelemi rendszer kialakítását.[959]

Az ügyben a 2. cikken kívül a Bíróság megvizsgálta az EJEE 1. számú kiegészítő jegyzőkönyvének 1. cikkét is, mely a tulajdon – jelen esetben inkább a birtoklás – védelmét biztosítja. A megfosztás csak közérdekből, törvényben meghatározott feltételek mellett és a nemzetközi jog általános elvei szerint történhet, de ezek nem korlátozzák az államokat abban, hogy a szükséges mértékben szabályozzák a javak közérdekből történő használatát, valamint az adók, más közterhek, bírságok megfizetését biztosítsák.[960] E tekintetben jelen ügyben kifejtette, hogy önmagában az a tény, hogy a kérelmező több mint öt éve birtokolt egy az államkincstár tulajdonába tartozó területet, még nem jelenti, hogy tulajdont szerzett, ugyanakkor nem fogadta el a kormány azon álláspontját, mely szerint ne illetné meg a javai békés birtoklásához fűződő joga.[961]

Az Öneryıldız ügyben hozott ítélet több szempontból is innovatívnak bizonyult, Danai Papadopoulou szerint érdeme a megelőzés, és ezzel összefüggésben az eljárási jogosultságok érvényre juttatásának nyomatékosítása. Utóbbi tekintetében a lakosság megfelelő információval történő ellátásának kötelezettsége az államot erre irányuló kérelem nélkül is terheli az EJEB szerint. Utal arra, hogy a Bíróság azt is megállapította, hogy mielőtt a létesítmény életveszélyessé vált, már felvetette a 8. cikk sérelmét is, továbbá, hogy a fenti információ szolgáltatására irányuló kötelesség teljesítése nem mentesíti az államot az egyéb pozitív lépések megvalósítása alól. Úgy véli, hogy a Hatton ügyben hozott végső döntéshez

[955] Uo. 69-73. pontok.
[956] Uo. 89-90. pontok.
[957] Uo. 91-96. pontok.
[958] Uo. rendelkező rész. 1. pont. 59.
[959] Uo. rendelkező rész 2. pont. 59.
[960] Első Kiegészítő Jegyzőkönyv az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló Egyezményhez. Párizs, 1952. március 20. 1. cikk.
[961] Öneryıldız v. Turkey. no. 48939/99. 2004. november 30-án hozott ítélet. 133-138. pontok.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

képest kétségkívül előrelépés az itt született ítélet, mely hangsúlyosabban értékeli az állam által elmulasztott kötelezettségek tényét, bár ennek alapja az is, hogy jelen esetben az élethez való jog sérelme merült fel.[962] Az eset fontos lépésnek bizonyult tehát több szempontból is, hiszen ez volt az egyik első kiemelkedő eset, melyben az EJEB összekötötte az élethez való jogot a környezeti kockázattal, elemezve mind eljárási, mind anyagi oldalról is. Ennek fényében az államtól elvárható, hogy ne pusztán tartózkodjon a jog önkényes megsértéstől, hanem aktív lépéseket tegyen a védelem biztosítása érdekében. E tevőleges követelményeknek különösen fontos szerep jut akkor, amikor valamely ipari létesítmény, más veszélyes üzem engedélyezéséről, tevékenységének ellenőrzéséről és hatásainak felméréséről, megelőzéséről, enyhítéséről van szó. E tekintetben a Bíróság is kiemelte, hogy az ilyen jellegű veszélyek az emberi életen, egészségen túl, a környezetet is fenyegetik, így meghatározó döntésnek tekinthető jelen értekezés szempontjából is.

A *Budayeva és társai kontra Oroszország*[963] ügyben 2000 júliusában több földcsuszamlás történt, annak ellenére, hogy a korábbi években tapasztalt hasonló jelenségek okán célzott kutatás eredményeként számos szakmai javaslat született a megelőzésre. Sor került egy sárgyűjtő létesítmény telepítésére,[964] valamint 1999-ben gátat építettek a közeli folyón, melyet még abban az évben erőteljes sáráramlat ért, súlyosan károsítva azt, melyet nem állított helyre az állam.[965] A következő évben, 2000. július 18-án földcsuszamlás történt,[966] melyet követően a hatóságok kitelepítették a lakosságot, de mivel a sár szintje másnapra már apadt, a lakók visszatértek otthonaikba, mivel nem kaptak tájékoztatást arra nézve, hogy továbbra is fennáll-e a veszély. Még aznap délután egy erőteljesebb földcsuszamlás következett be, és a sárhullám nem apadt július 25-ig, melynek következtében nyolc személy vesztette életét vesztette, 19 ember eltűnt, továbbá számos otthon pusztult el.[967] A Bíróság a 2. cikk sérelmével összefüggésben megerősítette az Öneryıldız ügyben kimondottakat és kiemelte, hogy a környezeti ügyeket érintő tervezés és állami fellépés, mely összefüggésben áll a magánélet és otthon védelmével, szorosan összefügghet az élethez való joggal is.[968]

2015-ben szintén Törökországgal szemben induló *Özel és társai kontra Törökország* ügyben[969] a kérelmező török állampolgárok Çınarcık településen éltek, amely kiemelt veszélyzónának bizonyult a szeizmikus mozgások miatt. A helyi tanács 1994 októberében döntött hat tömbház építéséről, megadva a kivitelező vállalat számára a szükséges engedélyt öt épületre. Ezt

[962] Danai PAPADOPOULOU: Environmental calamities and the right to life: state omissions and negligence under scrutiny. *Environmental Law Review,* vol. 8 (2006). 64-–65.
[963] Budayeva and others v. Russia. nos. 15339/02, 21166/02, 20058/02, 11673/02 and 15343/02. 2008. március 20-án hozott ítélet. [továbbiakban: Budayeva and others v. Russia].
[964] Budayeva and others v. Russia 13-17. pont.
[965] Uo. 18-25. pont.
[966] A kormány állítása szerint ekkor nem történtek halálesetek, de több kérelmező ennek ellenkezőjét állította.
[967] Uo. 26-28. pont.
[968] Uo. 128-137. pont.
[969] Özel v. Turkey. nos. 14350/05, 15245/05, 16051/05. 2015. november 17-én hozott ítélet. [továbbiakban: Özel v. Turkey].

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

követően azonban felmerült a kivitelezés és a helyi településfejlesztési terv jogellenessége is, melyet a lakhatásért felelős minisztérium is megerősített a jogsérelmet tagadó helyi kormányzó hivatalához intézett levelében. Ezt megelőzően 1996-ban a helyi tanács a hatodik építmény létesítésére adott engedélyt.[970] 1999. augusztus 17-e éjszakáján, a Richter-skála szerint 7,4-es erősségű földrengés rázta meg a területet, 17.480 életet kioltva, megsebesítve 43.953 személyt. Számos épület dőlt össze, köztük az említett jogi problémákkal összefüggésbe került toronyépületek is. Ezek vonatkozásában szakértői vélemények több súlyos, kivitelezés során felmerülő hiányosságot tártak fel, különösen, hogy az épület bármiféle technikai felügyelet nélkül került megépítésre.[971] A Bíróság ismételten kiemelte, hogy az EJEE 2. cikke nem csak azt követeli meg az államoktól, hogy tartózkodjanak a jog megsértésétől, hanem megkívánja valamennyi megfelelő lépés megtételét. Ez a kettős – passzív és aktív – kötelezettség nem csak az állami tevékenységekre terjed ki, hanem a magánszemélyek, vállalatok által folytatottakra is, továbbá azon esetekre, amikor természeti katasztrófák veszélyeztetik az élethez való jogot. A természeti veszélyekkel összefüggésben az EJEB kifejtette, hogy azok eredete, kiterjedése, az érintettek köre, az enyhítés lehetőségei, tehát az egyedi körülmények határozzák meg a pozitív kötelezettségek terjedelmét.[972] Mindezek fényében megállapította a 2. cikk sérelmét.

Bizonyos esetekben valamilyen módon felmerül a környezeti tényező megléte az adott ügy körülményei körében, de a jogsérelem nem a 8. vagy a 2. cikkre történő hivatkozás által kerül megállapításra. Erre példa a tulajdon védelmét biztosító *EJEE Első Kiegészítő Jegyzőkönyv 1. cikke* alapján, a *Dimitar Yordanov kontra Bulgária* ügyben[973] hozott ítélet. A kérelmező egy olyan területen élt, melynek közvetlen közelében külszíni szénkitermelést folytató bányát létesítettek. Bár döntés született a kisajátításról, az meghiúsult, mivel a kérelmező számára nem juttattak megfelelő földterületet. Miután 1997-ben az alkalmazott robbantások eredményeként összedőlt a kérelmező tulajdonában álló mezőgazdasági melléképület, családjával elköltözött onnan. A megkeresett nemzeti bíróság nem találta egyértelműnek a kár és a bánya tevékenysége között fennálló okozati összefüggést, ezért a kérelmező nem részesült kártérítésben.[974] Fellebbezést követően, a legfelsőbb szintű bírói fórum másként döntött, mivel úgy látta, hogy az eljáró bíróság nem értékelte a tényt, miszerint a kérelmező háza a bánya körül létrehozott biztonsági és higiéniai területen belülre esett, továbbá hiányosnak találta annak vizsgálatát, hogy a társaság maradéktalanul betartotta-e a környezetvédelmi előírásokat. Az okozati összefüggés azonban visszautalást követően sem került megállapításra, miközben a kérelmező háza teljesen megsemmisült.[975]

[970] Uo. 7-15. pontok.
[971] Özel v. Turkey o. 16-23. pontok.
[972] Uo. 170-171. pontok.
[973] Dimitar Yordanov v. Bulgaria. no. 3401/09. 2018. december 6-án hozott ítélet. [továbbiakban: Dimitar Yordanov v. Bulgaria].
[974] Uo. 12-16. pontok.
[975] Dimitar Yordanov v. Bulgaria. 15-22. pontok.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

Meg kell jegyezni, hogy a tulajdonhoz való jogon alapuló vizsgálat mellett objektív okok szóltak, annak ellenére, hogy a kérelmező hivatkozott a 8. cikk sérelmére is. Az EJEB ennek azonban nem adott helyt, mivel a kérelmező 1997-ben elhagyta – bár a fenti körülmények okaként – otthonát, így onnan számította a legutolsó hatékony hazai jogorvoslati fórum kimerülésétől számított 6 hónapos határidőt, melyet a kérelmező túllépett. Mindazonáltal a bemutatott eljárási cselekmények alapján indokoltnak látta a kiegészítő jegyzőkönyv 1. cikkére történő hivatkozást.[976] Az EJEB ennek fényében elsőként a tulajdonhoz való jogot fennállását vizsgálta,[977] majd megállapította a tulajdon meglétét, valamint azt, hogy a kisajátítás megfelelő kártalanítás hiányában meghiúsult, habár a vonatkozó döntés eredetileg a kérelmező igénye alapján került megsemmisítésre, a Bíróság értékelte azt is, hogy több mint két évet várt hiába arra, hogy másik területet biztosítsanak részére. Elismerte, hogy tevékenység környezeti veszélyt jelentett, amelynek enyhítésére előírt biztonsági zóna 500 méteres területén belül állt a kérelmező korábban létesített háza, melytől 160-180 méterre robbantások történtek. Jelen bányára magasabb szintű környezeti, egészségi és biztonsági követelmények vonatkoznak, mint a rendes kereskedelmi tevékenységet folytatókra. Az állam felelős a kérelmező házában bekövetkezett kárért, valamint a területet érő környezeti ártalmakért. A jogszerűség követelményét erőteljesen sértette a korlátozás, hiszen a vonatkozó belső jogi aktus a környezeti ártalmak miatt írta elő védelmi zónák létesítését 500 méteres körben, amelyet a tevékenység végzése során nem tartottak tiszteletben. Mivel az első, jogszerűségre vonatkozó követelmény nem valósult meg, a Bíróság nem tartotta szükségesnek a további vizsgálat folytatását és megítélte a jegyzőkönyv 1. cikkének sérelmét.[978]

További példa a környezeti ügyek körébe sorolt, de nem a 8. cikken alapuló ügykre a *Florea kontra Románia* ügy,[979] ahol a kínzást és más embertelen, kegyetlen bánásmódot tilalmazó 3. cikk sérelmét állapította meg a Bíróság összefüggésben a passzív dohányzással. Mindazonáltal hozzá kell tenni, hogy e körben igen távoli és erősen közvetett a kapcsolat a környezeti kérdésekkel, ugyanakkor érdekes a kézikönyv kiterjesztő felfogása, mely alapján e körben tárgyalja az ügyet, még úgy is, hogy alapvetően nem köti a Bíróságot. A kérelmező szabadságvesztés-büntetése alatt krónikus betegségektől szenvedett, mely oknál fogva börtönkórházba került. A kérelmező cellatársai mindkét létesítményben dohányoztak jelenlétében, melynek veszélyére orvosa is figyelmeztette. Az egészségkárosodás megtérítésére irányuló kérelmét a nemzeti bírói fórumok elutasították.[980] Az EJEE kifejtette, hogy a

[976] Uo. 40-45. pontok.
[977] A tulajdon védelme az EJEE Első Kiegészítő Jegyzőkönyv 1. cikkével vált az Egyezmény részévé, mely értelmében minden természetes és jogi személyt megillet a tulajdon tiszteletben tartásához való jog. A megfosztás nem lehet önkényes, csak közérdekből és meghatározott feltételek, illetve a nemzetközi jog általános elvei mentén történhet, nem érintve az államok jogát adók, más közterhek, bírságok kiszabására vonatkozó jogi háttér kidolgozására és végrehajtására. *Első Kiegészítő Jegyzőkönyv az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló Egyezményhez*. Párizs, 1952. március 20.
[978] Dimitar Yordanov v. Bulgaria. 57-66. pontok.
[979] Florea v. Romania. no. 37186/03. 2010. szeptember 14-én hozott ítélet. [továbbiakban: Florea v. Romania]
[980]Uo. 5-21. pontok.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

kérelmező számára nem biztosították a szabadságvesztés feltételeivel összefüggésben megállapított követelményeket, miszerint minimum 3 m^2 személyes teret kell garantálni a fogvatartottaknak. Továbbá figyelembe vette a higiéniás körülményeket, a börtöncella túlzsúfoltságát, azt, hogy e ténnyel az igazságügyi minisztérium is tisztában volt. Továbbá kifejezte, hogy rendszerszintű problémát jelentenek e faktorok.[981] Megállapította mindezek fényében a 3. cikk sérelmét.

Egyes ügyekben szintén fellelhető környezeti vonatkozás, mindazonáltal a körülmények alapvetően az eljárási jellegű kérdések külön vizsgálatát is indokolják. Ilyen jellegű ügy volt a jogerős bírói ítélet végrehajtásnak hiányán alapuló *Apanasewicz kontra Lengyelország* ügy,[982] mely abból indult ki, hogy a Gostyń városában, a kérelmező tulajdonában álló terület mellett megfelelő engedély nélkül betont előállító üzemet létesítettek, majd bővítettek.[983] A tevékenység annak ellenére is folytatódott, hogy bírói döntés rendelte el a bezárást,[984] majd a kérelmező ennek végrehajtását indítványozta, melynek eredményeként bírságot szabtak ki az üzemre.[985] Emellett 2001-ben közigazgatási eljárásban is elrendelték a gyár lebontását, melyre 2010 végén se került sor. [986] A Bíróság a 8. cikk sérelme mellett megállapította a 6. cikk 1. pontjának megsértését is, mely garantálja a tisztességes tárgyalás feltételeit. Jelen esetben az állam nem tett eleget annak a kötelezettségének, amely alapján hatékony bírói jogvédelmet kell biztosítania, hiszen hiába született több, a kérelmezőre nézve kedvező ítélet, azok megfelelő végrehajtása elmaradt.[987]

A *Karin Andersson és társai kontra Svédország* ügyben[988] a felperesek – akik egy Natura 2000 hálózat részét képező védett terület közelében éltek – hivatkoztak a 8. cikkre, de a Bíróság azonosnak találta a 6. cikk sérelmének alátámasztására irányuló érvelésükkel.[989] 1999-ben a nemzeti vasúti igazgatóság engedély iránti kérelmet nyújtott be egy területen áthaladó 10 km hosszú útvonalra. 2003-ban a kormány engedélyezte a tervet, majd 2004-ben az illetékes közigazgatási hatóság is hozzájárult az építkezés megkezdéséhez. A kérelmezők több bírósági eljárást is indítottak, mindegyik esetben sikertelennek bizonyult az engedélyek megtámadása. Ennek keretében az eljáró közigazgatási bíróság az elutasítás okaként arra hivatkozott, hogy a kérelmezőknek lehetősége lesz a jövőbeli beruházási tervek megtámadására.[990] Az EJEB elismerte, hogy a vasút olyan infrastruktúrát jelent, amelyhez számos köz- és magánérdek kapcsolódik, szabályozása szakpolitikai döntés, amelyet az államok saját demokratikus

[981] Uo., 37-45. pontok.
[982] Apanasewicz v. Poland, no. 6854/07. 2011. május 3-án hozott ítélet. [továbbiakban: Apanasewicz v. Poland].
[983] Uo. 5. pont.
[984] Uo. 12. pont.
[985] Uo. 18-19. pontok.
[986] Uo. 40. pont.
[987] Uo. 101-104 pontok.
[988] Karin Andersson and others v. Sweden. no. 29878/09. 2014. szeptember 25-én hozott ítélet. [továbbiakban: Karin Andersson és társai kontra Svédország].
[989] Uo. 71-73. pontok.
[990] Uo. 5-19. pontok.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

eljárásaik fényében hoznak meg. E tekintetben az EJEE 6. cikk 1. pontjának lényege, hogy biztosítani kell a bírósághoz való hozzáférést, ha felmerülhet a polgárok jogainak gyakorlásába történő jogellenes beavatkozás lehetősége.[991] A kérelmezők tulajdonjogának, mint polgári jognak létét megállapítottnak találta az EJEB. Ezzel összefüggésben viszont nem nyílt lehetőségük a megfelelő bírói felülvizsgálat igénybevételére, miután a bíróság kinyilvánította, hogy majd később, egy másik terv kibocsátásakor történhet meg annak megtámadása, így az állam megsértette az EJEE 6. cikkét.[992]

Habár láthattuk, hogy a környezeti jellegű ügyekben alapvetően a 8. cikkre alapozva születtek leginkább ítéletek, úgy, hogy gyakran értékelésre kerültek a szubsztantív kérdések mellett, az eljárási jellegű jogosultságok is. Mindazonáltal egyes ügyekben, mint a *Steel és Morris kontra Egyesült Királyság* ügyben[993] is, alapvetően a környezethez való jog procedurális oldalának részét képező jogosultságok vizsgálata történt meg, így a döntés a *véleménynyilvánítás szabadságát biztosító 10. cikken alapult*. A kérelmezők kapcsolatban álltak egy civil kezdeményezéssel, mely a London Greenpeace nevet viselte. Mindazonáltal nem volt bejegyezve és nem képezte részét a Nemzetközi Greenpeace szervezetnek. A 80-as évek közepén egy McDonald's-ellenes röpirat látott napvilágot a civil kezdeményezés étteremlánccal szembeni lobbitevékenysége keretében. A röpirat szerint a cég kizsákmányolja a dél-amerikai farmereket, őslakosokat, pusztítja és szennyezi a környezetet e régióban, továbbá termékei súlyosan károsak az egészségre, sőt marketingje kifejezetten a gyermekek általi fogyasztást ösztönzi. A McDonald's magánnyomozásba kezdett, tekintettel arra, hogy a kezdeményezés nem volt bejegyezve, mely eredményeként a jó hírnév megsértése miatt nyújtott be keresetet a kérelmezőkkel szemben. Az évekig elhúzódó eljárásban az erőviszonyok nem voltak kiegyenlítettek, a világvállalattal szemben egyszerű polgárok álltak, akiknek korlátozott anyagi lehetőségei miatt megfelelő védelem igénybevételére sem volt módja.[994] Ennek okán a kérelmezők hivatkoztak a 6. cikk sérelmére is,[995] továbbá véleménynyilvánítási szabadságuk megsértését is felvetették, amelyet az Egyezmény 10. cikke véd.[996]

Az EJEB úgy találta, hogy a jó hírnév védelmében indított eljárás és annak kimenetele a kérelmezők jogaiba történő beavatkozásnak minősült, de ez nemzeti jog által előírt módon

[991] Uo. 68. pont.
[992] Karin Andersson és társai kontra Svédország. 69-70. pont.
[993] Steel and Morris v. the United Kingdom. no. 68416/01. 2005. május 15-én hozott ítélet. [Steel és Morris kontra Egyesült Királyság ügy].
[994] Steel és Morris kontra Egyesült Királyság ügy, 8-12. pontok.
[995] Uo. 49-52. pontok.
[996] Ennek értelmében mindenkit megillet a jog, magába foglalva a vélemény kifejezésének szabadságát, információk beszerzéséhez és átadásához való jogot. A Bíróság megvizsgálta a kérelmezők véleménynyilvánítási jogának terjedelmét, mellyel összefüggésben felidézte, hogy az a demokratikus társadalom alapjait jelenti, alapvető feltétele a társadalmi és egyéni fejlődésnek, anélkül, hogy a hatóságok beavatkoznának. Ez nem jelenti a jog korlátozhatatlan mivoltát, hiszen az – jog által vezérelt módon – szükséges lehet egy demokratikus társadalomban, a nemzetbiztonság, a területi integritás, a közbiztonság, bűnmegelőzés és üldözés, egészség és az erkölcsök védelme, mások jogainak, vagy jó hírnevének, a bizalmas információknak védelme, a bírságok tekintélyének és parttalanságának biztosítása okán.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

történt meg. A központi kérdés tehát az volt, hogy a beavatkozás egy demokratikus társadalomban szükségesnek és arányosnak minősült-e, hiszen EJEB szerint a véleménynyilvánítás szabadsága a demokratikus társadalom alapjait jelenti, hozzájárul a társadalmi és egyéni fejlődéshez. A jognak vannak korlátai, és az államok rendelkeznek egy meghatározott mérlegelési jogosultsággal a tekintetben, hogy a korlátozásra alapot adó társadalmi szükség fennáll-e vagy sem.[997] Számos faktort kell mérlegelni a beavatkozás szükségességének és arányosságának megítéléséhez, jelen esetben az EJEB értékelte, hogy a röpirat olyan témákat érintett, amelyek általános társadalmi aggodalmat vethetnek fel.[998] Fontos továbbá az egyének és csoportjaik közvitában történő részvételének biztosítása, továbbá a megfelelő információ megszerzésének és továbbadásának lehetősége, különösen olyan közérdeklődés által övezett kérdésekben, mint az egészség és a környezet.[999] A Bíróság összekötötte a 10. cikket a tisztességes eljárást garantáló 6. cikk sérelmével, amely megvalósult azzal, hogy az érintettek nem kaptak megfelelő jogi segítséget, így a 10. cikk vonatkozásában is aránytalan teher hárult rájuk, hiszen vagy visszavonják az állításokat és bocsánatot kérnek, vagy segítség nélkül néznek szembe a jogi eljárásokkal és következményeikkel. Az EJEB szerint a civil kezdeményezések alkalmasak a nagyvállalatok körüli kritikák megfogalmazására, így tevékenységük legitim és fontos a közéleti párbeszéd szempontjából. Értékelte azt is, hogy a kérelmezőket olyan szintű büntetéssel sújtották, ami nem állt összhangban a vállalatnak okozott kárral.[1000] Ezen felül a vállalatnak nem kellett és nem is tudta volna bizonyítani, hogy az állítások tényleges anyagi kárt okoztak. Ezen az sem változtat, hogy a megítélt összegek tényleges végrehajtására nem került sor. Ennek fényében a Bíróság megállapította a 10. cikk sérelmét.[1001]

A környezethez való jog procedurális oldalához fűződő jogosultságok védelme körében kiemelendő a *Rovshan Hajiyev kontra Azerbajdzsán* ügy,[1002] ahol ismételten a Bíróság kreatív jogértelmezésének eredményét láthatjuk, amikor a vélelménynyilvánítás szabadságából levezeti a környezeti információhoz való jogot. A kérelmező újságíró volt, aki környezeti információt kívánt igényelni egy volt szovjet katonai létesítményről,[1003] illetve annak esetleges káros hatásairól. Miután megszűnt a Szovjetunió, az objektum Azerbajdzsán tulajdonába került,

[997] Steel és Morris kontra Egyesült Királyság ügy. 85-87. pont.
[998] Mint a kizsákmányoló és erkölcstelen földművelési és munkáltatói gyakorlatok, az erdőirtás, a gyermekek megcélzása agresszív marketingfogásokkal, valamint az egészségtelen élelmiszerek értékesítése.
[999] Steel és Morris kontra Egyesült Királyság ügy. 88-89. pontok.
[1000] Még akkor is, ha a kiszabott összeg az ország gyakorlata szerint nem tekinthető túl magasnak, hiszen a kérelmezők jövedelme szempontjából már megterhelő.
[1001] Steel és Morris kontra Egyesült Királyság ügy. 94-98. pontok.
[1002] Rovshan Hajiyev v. Azerbaijan, nos. 19925/12 and 47532/13. 2022. március 9-én véglegessé váló ítélet. [továbbiakban: Rovshan Hajiyev kontra Azerbajdzsán].
[1003] A katonai objektum – Gabala Radarállomás – először 1985-ben kezdte meg működését, abból a célból, hogy egy ún. korai vészjelzőrendszer részeként funkcionáljon. Ennek keretében hozzávetőlegesen 6000 km-es hatósugárban volt hivatott az Indiai óceán térségéből indított rakétákat jelezni. A Szovjetunió összeomlása után Azerbajdzsán tulajdonába került a létesítmény, de egy külön megállapodás alapján 2012-ig – az objektum bezárásáig – Oroszország üzemeltette.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

de 2012-es bezárásáig Oroszország üzemeltette, azzal, hogy egy közös orosz-azerbajdzsáni bizottság felügyelte.[1004] A kérelmező szerint független jelentések alapján felmerült, a létesítmény közegészségügyi problémákat okoz, ezért 2010-ben az illetékes minisztériumtól igényelt információt, célját és újságírói minőségét jelezve. A hatóság azonban nem bocsátotta megfelelő módon rendelkezésre a kért adatokat, melyet más kompetens szervek, illetve a megkeresett nemzeti bíróság sem biztosított.[1005]

Habár az alperes állam kormánya nem emelt kifogást a 10. cikk alkalmazásával szemben, az EJEB kifejezetten kitért annak alátámasztására, hogy jelen eset miként esik a véleménynyilvánítást védő rendelkezés körébe. Ezen érvelés különösen fontos a környezethez való jog eljárásjogi oldalának 10. cikk keretében történő védelme tekintetében. A Bíróság abból indult ki e körben, hogy a kérelmező két levelet is intézett – azonos információra nézve – az illetékes állami szervekhez, amelyekre vagy egyáltalán nem, vagy nem megfelelő választ kapott. Az EJEB kifejezte, hogy a 10. cikk nem jelenti automatikusan az egyének meghatározott információkhoz fűződő jogát önmagában, hanem akkor hívható fel, ha az a véleménynyilvánítás szabadságának előfeltétele és a tájékoztatás megtagadása annak érvényesülését akadályozná.[1006] A Magyar Helsinki Bizottság kontra Magyarország ügyben[1007] kimondottak esetén négy kritériumot vizsgált ennek megítéléséhez a Bíróság: az információgyűjtés célját, a keresett információ természetét, a kérelmező szerepét, valamint azt, hogy a kért információ elérhető, kész állapotban van-e. Jelen esetben a kérelmező újságíró volt, aki kifejezetten felhívta a megkeresett szervek figyelmét pozíciójára és arra, hogy a kért tájékoztatással a környezeti és egészségügyi szempontból fontos közéleti téma körüli társadalmi párbeszéd kialakításához kíván hozzájárulni. Az információ természetét illetően a közérdek-teszt alapján arra jutott, hogy a társadalom tagjait jelentős mértékben érintő információra irányultak a kérelmek. Ezen felül egyértelmű volt, hogy az információt tartalmazó anyag kész és elérhető volt. Mindezek fényében tehát közérdek tárgyát képező információnak tekintette a Bíróság a katonai létesítmény környezeti és egészségügyi hatására vonatkozó adatokat.[1008] Az ügy érdemében a Bíróság megállapította, hogy a kérelmező nem kapta meg a nemzeti jogszabályban is garantált tájékoztatást, ami sértette az EJEE 10. cikkét is, mivel jelen esetre nem állnak fent a korábban már ismertetett korlátozásra lehetőséget teremtő feltételek.[1009]

Hasonló módon a véleménynyilvánítás szabadságával összefüggő környezeti kérdéseket érintette a *Bumbeș kontra Románia* ügy[1010] is. A kérelmező egy civil mozgalom alapítótagjaként részt vett egy Verespatak településen (románul Roșia Montană) folytatott

[1004] Rovshan Hajiyev kontra Azerbajdzsán. 5-6. pontok.
[1005] Uo. 17-24. pontok.
[1006] Uo. 42-44. pont.
[1007] Magyar Helsinki Bizottság v. Hungary. no. 18030/11. 2016. november 8-án hozott ítélet.
[1008] Rovshan Hajiyev kontra Azerbajdzsán. 42-52. pont.
[1009] Uo. 65-67. pontok.
[1010] Bumbeș v. Romania. no 18079/15. 2022. május 3-án hozott ítélet.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

arany- és ezüstkitermelésre irányuló bányászati tevékenység elleni kampányban, mivel a tevékenység során használt cianid kiemelt környezeti veszélyt jelent. Érdekesség, hogy részben a kampány eredményének tekinthető, hogy az UNESCO felvette a területet világörökségi listájára 2021-ben. 2013. augusztus 28-án nyilvánossá vált, hogy minden előzetes egyeztetés és nyilvános konzultáció nélkül elfogadásra került a kormány által a tevékenység engedélyezését lehetővé tevő jogszabálytervezet, melyet az országgyűlés elé küldtek. A kérelmező három társával ezt követően tiltakozásának kifejezéseként a kormány székházánál egy parkolóban található sorompóhoz bilincselte magát, elzárva a bejutást. Céljuk a kormány valamely képviselőjével való azonnali párbeszéd elérése volt, a helyszínen készült felvételek alapján akciójuk nem akadályozta a környék forgalmát, illetve egy gépjármű sem kísérelt meg a szobán forgó sorompón keresztül bejutni a parkolóba. A kérelmezőt végül a csendőrség tagjai őrizetbe vették, majd bírságot szabtak ki rá.[1011] A bírságról szóló döntést a kérelmező megtámadta, de a legvégső nemzeti bírói döntés fenntartotta azt, ezért a kérelmező a véleménynyilvánításhoz való jogának, valamint gyülekezési és egyesülési szabadságának sérelmét látta ebben.[1012]

A Bíróság úgy látta, hogy jelen szabadságok korlátozásának jogszerű feltételei közül mindegyik nem állapítható meg. Azt elismerte, hogy a releváns jogi háttér elemzése fényében elfogadja, hogy a beavatkozás törvényben előírtnak tekinthető volt,[1013] illetve legitim célokat – közintézmény tevékenységének zavartalan folytatása – szolgált.[1014] Mindazonáltal a beavatkozás nem bizonyult egy demokratikus társadalomban szükségesnek, mivel a kérelmező és társai nagy közérdeklődésre számot tartó kérdésben fejezték ki véleményüket, hozzájárulva a kívánatos társadalmi vitához is. Jelezte, hogy politikai viták korlátozására kifejezetten erős indokokra van szükség, mely jelen esetben nem volt azonosítható. Önmagában a rendezvények bejelentési kötelezettsége – melyre a nemzeti bíróságok hivatkoztak – nem jogellenes, de az EJEB szerint nem válhat öncélúvá, továbbá is figyelembe kell venni a 11. cikk arányossági-szükségességi kritériumait. Továbbá az előzetes bejelentés célja alapvetően a rendezvény megfelelő biztosításának megszervezése, mely jelen esetben nem bizonyult szükségesnek a résztvevők kis száma miatt. Kifejezi, hogy a hatóságoknak bizonyosfokú toleranciát kell tanúsítania, amennyiben a tüntetés, véleménynyilvánítás békés jellegű. A kiszabott bírsággal szembeni jogorvoslati igény elutasításakor a nemzeti bíróságok nem értékelték azt a körülményt, hogy a kérelmező cselekménye nem okozott nagymértékű zavart a közintézmény működésében. Mindezek alapján megállapította a 10. cikk sérelmét, figyelemmel a 11. cikkre is.[1015]

Hasonlóan a környezethez való jog procedurális oldalához, azon belül is leginkább a környezeti döntéshozatalban való részvételhez, illetve azzal összefüggésben a civil szervezetek szerepéhez

[1011] Uo. 9-16. pontok.
[1012] Bumbeș v. Romania. 36. pont.
[1013] Uo. 80-85. pontok.
[1014] Uo. 86-88. pontok.
[1015] Uo. 89-102. pontok.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

kapcsolódótt a *Costel Popa kontra Románia* ügyben[1016] született – *a gyülekezés és egyesülés szabadságát védő 11. cikkre* alapozott – döntés. A kérelmező négy társával 2009-ben kezdeményezte az *'EcoPolis'* nevű, környezetvédelmi egyesületének bejegyzését és jogi személyiségének biztosítását a Bukaresti Kerületi Bíróságtól. Az egyesület célja[1017] a fenntartható fejlődés előmozdítására irányult a romániai állami politika kialakítása során, ennek keretében a szakértők számának növelése a közigazgatásban, a környezeti részvételi jogosultságok, információhoz való hozzáférés erősítése, a releváns szervek átláthatóságának és elszámoltathatóságának növelése, jó gyakorlatok terjesztése.[1018] 2009 októberében a Bukaresti Kerületi Bíróság megítélte a szervezet jogi személyiségét és döntést hozott annak bejegyzéséről is, mivel úgy ítélte meg, hogy valamennyi szükséges feltételnek megfelel. Ennek ellenére az ügyészség ezt megtámadta, arra hivatkozva, hogy az egyesület olyan tevékenységet kíván végezni, melyet politikai pártok valósítanak meg, melyet a vonatkozó jogszabály értelmében nem lehet ilyen formában bejegyezni. 2010-ben a bíróság helyt adott az ügyészség kérelmének és elutasította a szervezet bejegyzés iránti igényét.[1019]

A kérelmező az EJEB-hez az EJEE 11. cikkének sérelmére hivatkozva fordult, amely garantálja a békés gyülekezés és egyesülés szabadságát. A 10. cikkben biztosított véleménynyilvánítási szabadsághoz hasonlóan, itt is elfogadhatók korlátozások, ha azok a vonatkozó jogszabályoknak megfelelnek, szükségesnek bizonyulnak egy demokratikus társadalomban a nemzet- vagy közbiztonság védelme, bűncselekmény megelőzése, egészség és az erkölcsök, illetve mások jogainak és szabadságainak védelme érdekében. További jogszerű korlátozásokat is lehetővé tesz a fegyveres erők, rendőrség és államigazgatás területén dolgozók esetén.[1020] Az EJEB megerősítette, hogy a 11. cikk értelmében az egyesülési szabadság célja, a közös érdek mentén történő szervezkedések lehetővé tétele. E szabadság jogi és gyakorlati hátterének kidolgozása egyúttal megmutatja az adott országban a demokrácia helyzetét is, hiszen a jog szorosan összefügg a pluralizmussal és a demokráciával, habár itt sem feltétel nélküli és korlátlan a szabadság terjedelme. Ennek fényében a Bíróság azt vizsgálta, hogy az állam lépése arányosnak, legitim célt szolgálónak minősült-e,[1021] mivel maga a korlátozás jogszabály által volt előírva. Megállapította, hogy a nemzeti fórumok nem tudták a szervezet tényleges tevékenységét értékelni, tekintettel arra, hogy azt valójában nem kezdte meg, így csak az alapításhoz szükséges okiratok alapján ítélték meg. A formális előírásoknak eleget tett a szervezet, mint, ahogy azt az elsőfokú bíróság is megerősítette. A későbbi döntések puszta

[1016] Costel Popa v. Romania. no. 47558/10. 2016. július 26-án hozott ítélet. [továbbiakban: Costel Popa kontra Románia].
[1017] E célokat kutatások folytatásával, közéleti viták és konferenciák szervezésével, európai uniós irányelvek végrehajtásának felügyeletével, kommunikációs kampányokkal, közvéleménykutatással, monitorozási tevékenységgel, képzésekkel, tudatosítással, a környezeti döntéshozatalban való részvétellel kívánták volna elérni.
[1018] Costel Popa kontra Románia. 5-7. pontok.
[1019] Uo. 8-10. pontok.
[1020] Uo. 13. pont.
[1021] Uo. 30-32. pontok.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

feltételezésen alapultak, mivel nem állt rendelkezésre olyan bizonyíték, amely alátámasztotta volna, hogy a szervezet politikai tevékenységet kíván folytatni. Ez különösen azért fontos, mert az állam azzal védekezett, hogy politikai pártként kezdeményezhette volna a bejegyzést a szervezet, ám a kérelmező kifejezte, hogy célja épp az, hogy civil szervezetként és nem politikai formációként folytathassa tevékenységét. Ezen felül a Bíróság rávilágított arra is, hogy utólagos megoldás is létezik, amennyiben a tevékenység nem a jogszabályoknak megfelelő, ugyanis a nemzeti jog lehetővé teszi a feloszlatást. A bejegyzés megtagadását nem vezérelte tehát sürgető társadalmi kényszer, ebből kifolyólag aránytalannak tekinthető és nem szükséges a demokratikus társadalomban, így megállapítható a 11. cikk sérelme.[1022]

16.5. A környezethez való jog elismerésének aktuális helyzete az Európa Tanácson belül

A fent folytatott elemzést követően, jogosan merülhet fel a kérdés, hogy elegendő-e a meglévő, eredendően nem környezeti tárgyú cikkekben védett jogok kreatív értelmezése által figyelembe venni a környezeti szempontokat, vagy továbbra is szükséges lenne a jog közvetlen kimondása. E tekintetben hozzáfűzném, hogy alapvetően az EJEE rendszerére fókuszáltam, de láthattuk, hogy a Szociális Charta vonatkozásában is van létjogosultsága a kezdeményezésnek, sőt a két dokumentum általi kimondás nem egymás ellen hatna, hanem erősíthetné is egymás eredményességét. Ezért helyes a Parlamenti Közgyűlés 2211. számú ajánlásának elképzelése, mely mindkét egyezményhez jegyzőkönyv által rendelné hozzá a környezethez való jogot, mely megoldás az EJEE által inkább az egyéni, a Charta által pedig a kollektív jogérvényesítés felé is nyitna. Előbbi keretében a polgári és politikai jellegű jogok, míg utóbbi esetén inkább a szociális jogok vonatkozásában lenne lehetőség a jog érvényesítésére.

Ennek ellenére alapvetően pozitívumnak ítélhetjük meg, hogy a Bíróság kreatív jogértelmezése által szélesítette a meglévő, sok esetben kissé szűkszavúnak tekinthető jogi hátteret, nyitva a környezettel kapcsolatos emberi jogi problémák felé. Erre láttunk példát globális szinten is, különösen általános kommentárok által. A későbbi interpretáció azért szükséges, mert nem tekinthetünk el attól, hogy az Egyezmény az emberi jogi dokumentumok születésének korai szakaszában került elfogadásra, így élővé, aktualitásokhoz alkalmazkodóvá teszi a bírósági értelmezés. Előnynek tekinthető továbbá, hogy a joggyakorlat viszonylag koherens, széles körben mérlegeli az állam pozitív és negatív kötelezettségeit, az azoknak megfelelő lépések esetleges hiányát, illetve azt, hogy az állam mennyire valósította meg az érdekek közötti összhangot. Utóbbi egyúttal árnyalja is a koherenciát, hiszen alkalmazása nem feltétlenül vezet azonos eredményre, látszólag hasonló alapok mellett sem, mint ahogy a fent bemutatott kritikák is megállapítják.

Mindazonáltal e megoldás kétségkívül magában hordoz számos tényezőt, ami szűkítőnek tekinthető. A 8. cikk – mely környezeti ügyekben a legjellemzőbben kerül alkalmazásra – az

[1022] Uo. 33-47. pontok.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

otthon és a családi élet fogalma által válik felhívhatóvá, hiszen megköveteli az azokhoz fűződő jog élvezetébe történő beavatkozást. Bár viszonylag széles spektrumban értékeli a behatási lehetőségeket, így nem csak tényleges fizikai, kézzel fogható beavatkozást ismeri el, mint a jog sérelméhez vezető tényezőt, hanem a zaj, rezgés, szag és egyéb ártalmakat is. Ugyanakkor látható, hogy szinte mindig kapcsolódik valamilyen konkrét fizikailag is közeli létesítmény, tevékenység az ügyekhez. Ennek fényében nem világos, hogy olyan, a fizikai kibocsátás szempontjából nehezebben azonosítható, ugyanakkor egyértelműen súlyos, akár a 8. vagy 2. cikkben foglalt jogokat veszélyeztető jelenséggel szemben, mint az éghajlatváltozás vagy biodiverzitás csökkenése fel lehet-e lépni hatékonyan e keretek között.

A rendszer szűk jellege leginkább abban tükröződik, hogy megköveteli az egyéni jogsérelem meglétét, amely egyértelműen antropocentrikus felfogást eredményez. A környezethez való jog viszont jellegéből fakadóan egy más szemléletmódot kívánna meg. Ezt összegzi Bándi Gyula is, aki levonja a következtetést, hogy a környezethez való jog számos olyan faktor elismerését megköveteli, amit a jelenlegi emberi jogi rendszer nem képes értékelni, mivel individuális jogszemlélet érvényesül benne, amiben – egyelőre – nem kap teret a kollektív felfogásmód, amelyet a környezethez való jog megkívánna. A pusztán individuális felfogás nem elegendő a jövő nemzedék érdekeinek védelméhez vagy a környezet saját értékének felismeréséhez. Jelen esetben ezt árnyalja az EJEB értelmezési mozgástere, jogfejlesztő szerepe, de önmagában nem változtat az egyéni szemléletmódon. Hozzáteszi, hogy az Európai Szociális Charta sem jelent e területen megoldást, bár nem egyéni panaszok kivizsgálása történik, a környezet nem jelent meg védett tárgyként.[1023]

A korábbiakban felvetettem, hogy vajon mennyiben különbözik a globális emberi jogi rendszer kapcsán említett koncepció, a már megerősített emberi jogok zöldebbé tétele, az EJEB környezeti tárgyú ítélkezésétől. Alapvetően azt mondhatjuk, hogy – bár a két rendszer között, mint említettük számos különbség van, különös tekintettel az EJEB ítélkezési gyakorlatára – lényegében azonos felfogást figyelhetünk meg. Ezt többen megerősítik, Karen Hulme úgy véli, a meglévő emberi jogok zöld értelmezését valósítja meg az EJEB bírói aktivizmusa körében, mindazonáltal hozzáteszi, hogy a Di Sarno ügyben kimondottak már egyértelműen közelednek a környezethez való szubsztantív joghoz. Ezen felül úgy látja, hogy az EJEB joggyakorlata értékes eszközt jelent a nemzetközi jog környezeti jellegű sztenderdjeinek érvényre juttatásában. Ugyanakkor önmagában a jogsérelem megállapítása nem mindig jelenti a környezet tényleges védelmét, hiszen például a Fadeyeva ügyben megítélésre került a kártérítés, csökkent valamennyire kibocsátás is, de az ítélet nem akadályozta meg a tevékenység folytatását.[1024]

[1023] BÁNDI 2021. *i. m.* 203-204.
[1024] Karen HULME: International environmental law and human rights. In.: Scott SHEERAN–Sir Nigel Rodley (eds.): *Routledge Handbook of International Human Rights Law.* London and New York, Routledge–Taylor & Francis Group, 2013. 291-293.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

Hasonló módon, bár bizonyos mértékben fordított perspektívából értelmezi az EJEB környezeti tárgyú ítélkezését Dinah Shelton, aki inkább arra összpontosít, hogy az ítéletek milyen módon gazdagítják a nemzetközi környezetjogot. Úgy véli, hogy az egyéni panaszmechanizmus igénybevételének eredménye egyben hatékony válasz is lehet a környezeti problémákra. Mindazonáltal a szemléletmód természeténél fogva limitált, hiszen megköveteli a konkrét sérelmet szenvedett személy vagy személyek meglétét, bekövetkezett jogsérelmüket vagy annak legalább a veszélyét. Korlátozottnak tekinthető a Bíróság vizsgálatának alapját szolgáló tények köre is, mivel az leginkább az állam által szolgáltatott információn alapul. További korlátozó tényezőnek tekinthető, hogy földrajzi értelemben viszonylagosan szűk kört érint a vizsgálat, leginkább azt a területet, amelyen élők jogait egy konkrét létesítmény közvetlenül vagy legalább közvetve veszélyezteti. Tehát az ítélkezés köre megmarad az államhatárokon belül, míg a környezeti ártalmak nem.[1025] Bár elfogadjuk ezen érveket, mindazonáltal a ténybázis körében üdvözölendőnek tekintjük, hogy amennyiben fellelhető európai uniós vonatkozás,[1026] az ott kimondottakat és vizsgált tényeket irányadónak tekinti az EJEB is, ezzel szélesítve a rendelkezésre álló információk körét.

Látható tehát, hogy az Európa Tanács égisze alatt az emberi jogok élvezete és a környezet közötti összefüggés, bár nem kizárólagosan, de meghatározó módon az EJEB ítélkezési gyakorlatában lelhető fel. Óvatosnak kell lenni azonban annak kijelentésével, hogy ez a környezethez való jog deklarálásával azonos lenne, hiszen ettől a fent idézett szakirodalmi álláspontok is tartózkodnak, továbbá a Parlamenti Közgyűlés korábban kifejtett kísérletei is alátámasztják. Ugyanakkor nem lehet kijelenteni, hogy ennek az ítélkezésnek, amely az EJEB kreatív és környezeti szempontból aktivista hozzáállása által alakult ki, ne lennének érdemei. Önmagában annak tekinthető, hogy környezeti rendelkezés híján is lehetővé teszi, más cikkek evolutív értelmezése által a környezetszennyezéssel vagy annak veszélyével kapcsolatos ügyek vizsgálatát. Bár e vizsgálat a rendszer természetéből fakadóan antropocentrikus. Mindazonáltal így is pozitívumként értékelhetjük, hogy bár domináns a környezeti jellegű ügyek keretében a 8. cikk felhívása, más cikkek „zöld értelmezésére" is sor került. További pozitívum a szubsztantív és procedurális jogosultságok egymástól független vagy párhuzamos vizsgálata, valamint, hogy nem követeli meg a konkrét egészségkárosodást. Ugyanakkor az államok mérlegelésének értékelése, illetve egységes mérce alkalmazásának hiánya, eltérő eredményre vezethet látszólag hasonló helyzetek megítélésekor is.

Ezekhez hozzá kell tenni a rendszer földrajzilag korlátozott mivoltát, mivel a környezet szennyezése és annak következményei – különös tekintettel az éghajlatváltozásra – nem

[1025] Dinah SHELTON: The Benefits and Limitations of a Human Rights Approach to Environmental Protection. Marcel SZABÓ–Petra Lea LÁNCOS–Réka VARGA–Tamás MOLNÁR (eds.): *Hungarian Yearbook of International Law and European Law 2014.* Hague, Eleven International Publishing, 2015. 146-154.

[1026] Például, ha az Európai Unió Bírósága előtt folyt – jellemzően kötelezettségszegési – eljárás, mint a Di Sarno vagy a Cordella és társai ügyben, illetve figyelemmel van az uniós szervek által készített jelentésekre is, mint a Tătar ügyben felhasznált bizottsági jelentés esetén.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

szűkíthetők le egy országra, mint okozóra, továbbá abban a tekintetben sem, hogy csak az adott területen tartózkodók szenvedik el az ország passzív vagy aktív hozzájárulásának eredményét. Ezen felül szükséges a konkrét áldozatok fellépése, akiknek az EJEE-ben meghatározott valamely joga sérült. Úgy tűnik, hogy ilyen formában lehetetlen fellépni olyan kiterjedt környezeti jelenségekkel szemben, mint az éghajlatváltozás vagy a biológiai sokféleség pusztulása. Mindez magával vonja, hogy időben a múltra – megtörtént jogsérelem – és a jelenre – a jogsérelemért adott kompenzáció – fókuszál a rendszer, ezért nem feltétlenül alkalmas a jövő nemzedékek érdekeinek kiterjedt védelmére. Mindazonáltal jelen értekezés írásakor felmerül egy nagyfokú paradigmaváltás esélye, amely feltételezhető, hogy bizonyos mértékben összefüggésben áll a globális nemzetközi jogi környezet fejleményeivel is.

2020 szeptemberében hat portugál fiatal és gyermek keresetet[1027] nyújtott be EJEB-hez, harminchárom országgal[1028] szemben, arra hivatkozva, hogy az éghajlatváltozás és annak káros hatásai veszélyeztetik jogaik élvezetét, különösen az EJEE 2. és 8. cikkben foglaltakat.[1029] Ezen kívül felvetik a 14. cikk[1030] sérelmét is, mivel olyan környezetben kell élniük várhatóan hosszabb ideig, mely az idősebb generáció döntéseinek eredménye. A kérelem több nemzetközi jogi dokumentumra is hivatkozik, különösen aláhúzza a Párizsi Megállapodás és az ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezményének[1031] sérelmét. Utóbbiakra természetesen nem terjed ki az EJEB joghatósága, de láthattunk példát arra, hogy az érvelése során figyelembe vett az EJEE-n kívüli nemzetközi jogi dokumentumokat, még úgy is, hogy az adott állam nem volt részese annak.

A kérelem egyedülálló több szempontból, hiszen alapvetően már a befogadása sem tűnne a fenti ítélkezési gyakorlat fényében adottnak. A fiatalok egyrészt eljárásjogi aspektusból sem követték a járt utat, nyilvánvalóan nem merítették ki valamennyi ország jogorvoslati lehetőségét. A kérelmezők ezzel összefüggésben arra hivatkoznak, hogy jelen helyzetben nemzeti szinten nem tudják hatékonyan érvényesíteni a jogorvoslathoz való jogukat, hiszen a kibocsátásért nem feltétlenül lehet egy országot felelősségre vonni, vagy beazonosítani a hozzájárulását, ahogy a sérelem egy ország vonatkozásában történő megállapítása sem oldaná meg a helyzetet. Továbbá a gyermekeknek, fiataloknak ésszerűtlen és aranytalan terhet

[1027] A kereset a következő oldalon érhető el: https://youth4climatejustice.org/wp-content/uploads/2020/12/Application-form-annex.pdf

[1028] Osztrák Köztársaság, Belgium, Bulgária, Svájc, Ciprus, Cseh Köztársaság, Német Köztársaság, Dánia, Spanyolország, Észtország, Finnország, Franciaország, Egyesült Királyság, Görögország, Horvátország, Magyarország, Írország, Olaszország, Litvánia, Luxembourg, Lettország, Málta, Hollandia, Norvégia, Lengyelország, Portugália, Románia, Oroszországi Föderáció, Szlovák Köztársaság, Szlovénia, Svédország, Törökország és Ukrajna

[1029] A fiatalok a beadványban többek között megemlítik az Öneryıldız ügyben kimondottakat, mely szerint az államok kötelesek olyan jogi és közigazgatási háttér kiépítésére, amely hatékony az élethez való jogot érő fenyegetésekkel szemben. A 8. cikkel összefüggésben utalnak egyebek mellett a Tătar, a Fadeyeva, Moreno Gómez ügyekben kimondottakra, illetve a két cikket összekötő Budayeva ügyre is.

[1030] EJEE 14. cikk: Megkülönböztetés tilalma.

[1031] A kereset benyújtásakor valamennyi alperes állam részese mindkét egyezménynek.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

jelentene a nemzeti fórumok teljeskörű kimerítése. Tartalmi oldalról pedig nem feltétlenül csak saját sérelmük miatt lépnének fel, hanem egy szélesebb – jövő nemzedékeire is kiterjedő – kör védelmét célul tűzve. Nem egy meghatározott üzem, létesítmény által okozott sérelem áll a háttérben, hanem egy sokkal összetettebb probléma megoldására törekednek.[1032]

A kérelem nem csak a nemzetközi jogi kötelezettségeket érinti, hanem felidéznek releváns nemzeti jogi döntéseket is, mint az Urgenda ügy,[1033] melyben a holland legfelsőbb bírói fórum előtt merült fel a klímaváltozás kérdése. Az ügyben fellépő Urgenda Alapítvány célja a fenntartható társadalom minél gyorsabb megteremtése, a körforgásos gazdaságra való áttérés, megújuló energiaforrások használata mellett.[1034] Az alapítvány levélben kereste meg a holland kormányt az éghajlatváltozással szembeni harcra vonatkozó kötelezettségei teljesítésével összefüggésben, melyre adott válaszában a kormány sem tagadta, hogy az általa megtett lépések nem elegendők a káros hatások megelőzéséhez. Az Urgenda úgy vélte, hogy ezzel egyértelművé vált az állam jogellenes magatartása és bírósághoz fordult. A többfokú eljárás végén, 2019-ben a legfelsőbb szintű bírói fórum elmarasztalta a kormányt és a kibocsátás csökkentését írta elő, összefüggésben az állam emberi jogi, többek között az EJEE 2. és 8. cikkében meghatározott kötelezettségeinek teljesítésével.[1035] Sulyok Katalin rámutat arra, hogy az ítélet érvelése körében a holland legfelsőbb bíróság annak megítélése során, hogy a kormány mitigációs ütemterve jogszerű-e, figyelembe vette az IPCC által is rögzített természettudományi megállapításokat és arra jutott, hogy a kormánynak tekintettel kell lennie ezekre miközben a 2. és 8. cikket juttatja érvényre.[1036] A portugál fiatalok kérelmükben építettek arra, hogy a holland ügyben született előremutató döntésben milyen nagy szerepet kapott az EJEE-nek való megfelelés a 8. és a 2. cikk vonatkozásában.[1037]

A fiatalok által benyújtott kérelem további sorsa több szempontból is meghatározó lehet, az üggyel összefüggésben Ole W. Pedersen 2020-ban rámutatott arra, hogy az EJEB még nem foglalkozott ténylegesen az éghajlatváltozással, ugyanakkor bizalomra adhat okot, hogy – mint fent is láthattuk – a környezeti kockázat kérdését sok esetben vizsgálta már. Ezen felül üdvözli, hogy a kérelem több nemzetközi egyezményre is hivatkozik, utalva arra, hogy ezek figyelembevétele nem idegen a Bíróság értelmezési módszerei sorában. Mindazonáltal a

[1032] A fiatalok által az EJEB-hez benyújtott kérelem elérhető a következő oldalon: https://youth4climatejustice.org/wp-content/uploads/2020/12/Application-form-annex.pdf

[1033] NETHERLANDS; THE HAGUE; DISTRICT COURT, Urgenda Foundation (on behalf of 886 individuals) v The State of the Netherlands (Ministry of Infrastructure and the Environment), First instance decision, HA ZA 13-1396, C/09/456689, ECLI:NL:RBDHA:2015:7145, ILDC 2456 (NL 2015), 24th June 2015.

[1034] Urgenda: Landmark decision by Dutch Supreme Court. https://www.urgenda.nl/en/home-en/

[1035] Urgenda: Climate case explained. https://www.urgenda.nl/en/themas/climate-case/climate-case-explained/

[1036] SULYOK Katalin: A klímaperek kihívásai és sikerei – az Urgenda-ítélet tanulságai. *Közjogi Szemle,* 2020/1. 4–6.

[1037] Mivel az értekezlet alapvető kutatási területe a nemzetközi jog, ezért az Urgenda esetet e körben, csak az EJEE-vel kapcsolatos összefüggésében említjük röviden. Az eset körülményeinek részletes bemutatásáról ld.: SULYOK Katalin: A klímaperek kihívásai és sikerei – az Urgenda-ítélet tanulságai. *Közjogi szemle,* 2020/1.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

kérelem gyenge pontjának ítéli azt, hogy a kialakult környezeti relevanciával bíró joggyakorlat korlátozott bizonyos fokig, amely összefüggésben áll az államok széleskörű mozgásterének elismerésével is. Továbbá úgy vélte, hogy a nemzeti bírói fórumok kihagyása is nehézséget okozhat, hiszen az EJEE 34. cikke alapvetően nem teszi lehetővé az *actio popularis* jellegű fellépést.[1038]

E felvetett aggodalmak ellenére, úgy tűnik, hogy az EJEB viszonylag gyors reakciója nyitottságra enged következtetni az ügy irányába, melyre hasonló esetben nemzeti szinten már volt precedens,[1039] viszont nemzetközi bírói fórum előtti megítélése úttörő jellegű a környezethez való jog szempontjából is. A kérelem benyújtását követően, 2020. november 13-án kérdéseket intézett az érintett felekhez a Bíróság. Ebben kitért az alperesek Párizsi Megállapodás fényében fennálló kötelezettségeinek meglétére is.[1040] 2021 májusában nyolcan avatkoztak be[1041] harmadik félként, e körben kiemeljük az ENSZ aktorai, valamint az Európa Tanács Emberi Jogi Biztosa által megfogalmazott gondolatokat, melyek erőteljesen reflektálnak a környezethez való jog kérdésére is. David R. Boyd az ENSZ környezeti ügyekért és emberi jogokért felelős különleges jelentéstevője közösen avatkozott be Marcos A. Orellana, mérgező anyagok és emberi jogok kérdésével foglalkozó különleges jelentéstevővel. Nyilatkozatukban hangsúlyozták a nemzetközi környezetjog és emberi jogi rendszer közötti egységet, mely tekintetben kifejezték, hogy a kapcsolat túlmutat az élethez való joggal történő összefüggésen. E felfogásban domináns szerepet kapnak az állami kötelezettségek, mindazonáltal a másik oldalon található emberi jogi garanciák megfogalmazását sokszor homályosnak tartják, környezeti ügyekben történő alkalmazásuk egy bizonyos szintű tisztázást kívánna meg, specifikus normatív környezetbe foglalás által.[1042]

Az Európa Tanács Emberi Jogi Biztosa – Dunja Mijatović – beavatkozásának középpontjában egyértelműen a környezethez való jog áll. Hasonlóan az ENSZ különleges jelentéstevőkhöz, hangsúlyozza a környezet és az emberi jogok közötti kapcsolatot, mely a jelen helyzetben még erőteljesebben összefügg, mint máskor,[1043] illetve úgy véli, túl sok időt vesztegettünk el a két

[1038] Ole W. PEDERSEN: The European Convention of Human Rights and Climate Change – Finally! *Blog of the European Journal of International Law*. 2020. szeptember 22.
https://www.ejiltalk.org/the-european-convention-of-human-rights-and-climate-change-finally/
[1039] Az Urgenda ügyön kívül, például az értekezés korábbi részében említett Minor Oposa ügy keretében.
[1040] European Court of Human Rights Statement of 13 November 2020. Request No. 39371/20. Cláuda Duarte Agosthino and others against Portugal and 33 other States submitted 7 September 2020.
https://youth4climatejustice.org/wp-content/uploads/2021/05/2020.11.20-objet-de-laffaire-professional-translation.pdf
[1041] Az ENSZ két különleges jelentéstevője; az Európai Bizottság; az Európa Tanács Emberi Jogi Biztosa; Save the Children International; ESCR-Net; Climate Action Network Europe; CIEL, Greenpeace International and the Union of Concerned Scientist; Amnesty International; All Youth – Tampere University.
[1042] Amicus Curiae Brief submitted by David R. Boyd, UN Special Rapporteur on human rights and the environment Marcos A. Orellana, UN Special Rapporteur on toxics and human rights. 5.
https://ln.sync.com/dl/383819540/pwjktn7x-uy5x8334-sib42xf2-pk8wkc9b/view/doc/5917189570010
[1043] Third party intervention by the Council of Europe Commissioner for Human Rights, application No. 39371/20 Cláudia Duarte Agosthino and others v. Portugal and 32 other States. [továbbiakban: Emberi Jogi Biztos bevatkozása]. 5. pont. 2.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

aspektus külön történő kezelésével, ennek megoldása érdekében sürgősen fel kell ismerni a környezetkárosítás, illetve károsodás különböző formáinak hatását az emberi jogokra.[1044] Hangsúlyozza, hogy e kedvezőtlen környezeti hatások sorában kiemelt veszélyt jelent az éghajlatváltozás, melyet határokon átívelő jellege még súlyosabbá tesz. Káros hatást gyakorol számos emberi jogra, így az élethez és méltósághoz való jogra, de a szociális és kulturális jogokra is, mint egészséghez, ételhez, vízhez és megfelelő higiéniás körülményekhez, megfelelő lakhatáshoz való jogra.[1045] A Biztos azonban túllép az emberi jogok és a környezeti kérdések közötti összefüggés kiemelésén és kifejezetten kitér a környezethez való jog szempontjainak ismertetésére. Erőteljesen javasolja az Európa Tanács tagállamai számára a jog ENSZ szintjén történő elismerésének előmozdítását, mely az egyes államok belső jogfejlődésére is pozitív hatást gyakorolna. Megemlíti, hogy az Európa Tanács 47 tagja közül 42 valamilyen formában elismeri a környezethez való jogot, ebből 29 nemzeti alkotmányában rögzíti azt. A jog elismerésére irányuló szándék alapjaként hivatkozik a 2021 márciusában 15 ENSZ entitás által kibocsátott közös közleményre is, melyben utalnak arra, hogy 150 ENSZ tagállam elismeri a jogot, de a széleskörű formális és globális szintű megerősítés továbbra sem történt meg, mely késleltetheti a Fenntartható Fejlődési Célok előmozdítását a hármas környezeti krízisben.[1046] Az Európa Tanács és a környezethez való jog közötti kapcsolat keretében a Biztos utal a fentiekre, miszerint az EJEE ugyan nem mondja ki explicit módon a jogot, de az egy „élő eszköz", mely kiegészül az EJEB joggyakorlatával, így biztosítva lehetőséget a környezeti kérdések elbírálására. A klímaváltozás problémáját érintő ügyeket kiváló alkalomnak tartja arra, hogy a Bíróság még tovább építse ezt a jogi utat és fejlessze ítélkezési gyakorlatát.[1047]

Jelen értekezés írásakor még folyamatban van a fent ismertetett ügy, 2023. szeptember 27-én zajlott az első nyilvános meghallgatás,[1048] így az érdemi elemzés lehetősége még várat magára. Ugyanakkor önmagában a kérelemre eddig megvalósuló reakciók, különösen az ismertetett beavatkozások és az ott megfogalmazott gondolatok előremutató jellegűek, mivel egyrészt erősítik az emberi jogok és a környezeti problémák – különösen a számos emberi jogot veszélyeztető éghajlatváltozás – integráns kezelését. Másrészt az ügy az EJEB számára lehetőséget biztosíthat a már kialakított ítélkezési gyakorlat fejlesztésére, a kreatív értelmezés akár erőteljesebben környezetspecifikus megvalósítására. Ennek eredményeként elképzelhető, hogy a környezethez való jogot kollektív szempontból is érintené az érvelés, ami jelentős előrelépés, már-már paradigmaváltás lenne, hiszen a Miniszterek Tanácsa fent ismertetett legutóbbi válasza továbbra is tartózkodik a jog deklarálásától. Harmadrészt erőteljesen

https://ln.sync.com/dl/383819540/pwjktn7x-uy5x8334-sib42xf2-pk8wkc9b/view/doc/5917189670010
[1044] Uo. 8. pont. 3.
[1045] Emberi Jogi Biztos bevatkozása. 12. pont. 3.
[1046] Joint statement of United Nations entities on the right to healthy environment. https://www.unep.org/news-and-stories/statements/joint-statement-united-nations-entities-right-healthy-environment
[1047] Emberi Jogi Biztos beavatkozása. 15–19. pont. 4-5.
[1048] https://youth4climatejustice.org/

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

hozzájárulhat a Párizsi Megállapodás céljainak európai megvalósításához és végül, mint ahogy az Emberi Jogi Biztos is rámutatott, lehetőséget teremthetne a környezethez való jog nemzetközi elismerésére irányuló párbeszéd előmozdítására is. Azt azonban érdemes megjegyezni, hogy az Emberi Jogi Biztos alapvetően az azóta megvalósult átfogó deklarálást sürgette és véleményéből az tűnik ki, hogy hasonlóan a Miniszterek Tanácsának korábban említett álláspontjához, úgy látja, hogy az EJEE, mint élő eszköz, nyilvánvalóan kiegészülve a kreatív jogértelmezéssel, valamilyen módon ennek megjelenéseként is felfogható. Mindazonáltal nem szabad eltekinteni a kérelem atipikus jellegéből fakadó eljárásjogi akadályok lehetőségétől sem, habár önmagában logikusnak tekinthető az a gondolatmenet, mely szerint az éghajlatváltozás káros következményeit nem lehet egy állam lépései által orvosolni. Amennyiben megtörténne az államok elmarasztalása, az megváltoztatná a 2. és 8. cikk eddigi értelmezésének irányvonalát, elszakadhatna az egyéni jogsérelmeken alapuló és ebből kifolyólag a jelenre orientáló antropocentrikus értelmezéstől. Mindez pozitív hatást gyakorolhatna a globális emberi jogi rendszer környezethez való jog kimondására irányuló fejlődésére, a nemzetközi környezetjog éghajlatváltozással szembeni, különösen a Párizsi Megállapodásban megfogalmazott kötelezettségek teljesítésére, a Fenntartható Fejlődési Célok implementálására, valamint a nemzeti jogfejlődés irányára is, tekintettel az EJEB ebben betöltött szerepére, amit az Urgenda eset is alátámaszt.

Mindezek fényében az ügy akár már most jelentősnek tekinthető, mivel hozzájárulhatna környezethez való jog Európa Tanácson belüli kimondásához, erősítheti a jog nemzeti szintű elismerését, de globálisan is hatást gyakorolhat. E tekintetben különösen fontos lehet az EJEB Jukka Viljanen által megfogalmazott szerepe, mely szerint bár nem képes átfogó módon orvosolni emberi jogi problémákat, hiszen esetről esetre halad, mégis alkalmas arra, hogy hatékonyan hozzájáruljon egy-egy emberi jog nemzetközi fejlődéséhez, alapvető sztenderdek lefektetésével. Ha nem is tekinthető egy adott probléma globális megoldási kulcsának, kiemelendő, hogy az ügyek vizsgálatával rávilágít az adott kérdésre, felhívva a figyelmet az átfogóbb hatáskörrel bíró szervek számára, elindítva a szükséges párbeszédet. Erre kiemelkedő példát szolgáltatott a Bíróság eljárása a halálbüntetés eltörlésével összefüggésben.[1049] Sulyok Katalin úgy látja, hogy az EJEE 8. cikkéből bizonyos minőségi követelmény vezethető le, amely az éghajlatváltozás kérdése esetén megalapozza a nemzeti szabályozásban kidolgozandó üvegházhatású gázok csökkentésére vonatkozó konkrét célokat, összhangban a Párizsi Megállapodással, továbbá a káros hatások enyhítési eszközeit is. Megkívánja a vonatkozó szabályozás reflektálását a legaktuálisabb éghajlat-tudományi eredményekre, továbbá a jog élvezetébe történő beavatkozás megakadályozását. Amennyiben ezt a jogállamiságból, mint általános jogelvből és értelmezési eszközből, levezetett minőségi követelményt figyelembe

[1049] VILJANEN 2008. *i. m.* 265-266.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

veszi az EJEB, az a pozitív kötelezettségek megvalósulásának fokozottabb vizsgálatát, illetve az államok mérlegelési körének csökkentését eredményezhetné.[1050]

Az éghajlatváltozással szemben sérülékenynek tekinthető csoportok által kezdeményezett fellépésre azonban nem csak a portugál fiatalok szolgáltatnak példát, 2020-ban idős hölgyek csoportja nyújtott be keresetet Svájccal szemben az EJEB-hez. A *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz és társai kontra Svájc* ügyben[1051] benyújtott kérelem[1052] arra összpontosít, hogy az éghajlatváltozásból fakadó hőmérsékletemelkedés veszélyezteti az idős nők élethez, illetve magán- és családi élethez való jogát. A kérelmezők már tapasztalják is e negatív hatásokat, melyek okaként az üvegházhatású gázok kibocsátásának emelkedését jelölik meg, amelyek meggátolásával szemben az állam nem tette meg a szükséges lépéseket. A 70 év feletti kérelmezőket közvetlenül és hátrányosan érintik a kialakult hőhullámok, melyek egészségükre gyakorolt káros hatásából kifolyólag ájulást-eszméletvesztést is okozhat, illetve mozgásukban is korlátozza őket. Védekezésként huzamosabb ideig kell otthonukban tartózkodni, elsötétített szobákban, elzárva a kültéri tevékenységektől, mely miatt magányosak, illetve szoronganak. Mindeközben úgy vélik a kérelmezők, hogy az állam nem tesz megfelelő lépéseket az éghajlatváltozással szemben, kiváltképp a globális átlaghőmérséklet emelkedésének 1,5°C-ot meghaladó emelkedésének meggátolása terén.[1053]

Harmadik félként avatkozott be többek között Michelle Bachelet, ENSZ Emberi Jogi Főbiztos is, aki időszerű lehetőségnek látja a kereset elbírálását az EJEB számára arra nézve, hogy az éghajlatváltozással szemben nyújtson védelmet a veszélyeztetett emberi jogoknak. Ennek alapja, hogy az államok kötelesek megóvni e jogokat az előrelátható és aktuális fenyegetésektől. Ez jelen esetben úgy látja, hogy az államoktól elvárható a szükséges pozitív lépések megtétele a globális átlaghőmérséklet emelkedésének lehető legnagyobb mértékben történő megállítására nézve, figyelemmel az elérhető tudományos információra. Az EJEB álláspontja meghatározó lesz az Egyezmény ilyen jellegű esetek körében való alkalmazására nézve.[1054] Marcos A. Orellana, David R. Boyd és Claudia Mahler ENSZ különleges jelentéstevők több meghatározó terület értékelését ajánlották az EJEB számára az éghajlatváltozás emberi jogi aspektusból történő értelmezéséhez. Egyrészt a nemzetközi környezetjog és az emberi jogok rendszerének integrációját vetik fel, melyre példaként az Aarhusi Egyezményt, illetve annak hatását, EJEB által történő figyelembevételét hozzák fel, azzal, hogy a jogi kötőerővel nem bíró releváns

[1050] Katalin SULYOK: The quality of law requirement as a climate litigation tool. *ELTE Law Working Papers,* 2022/02. 2-6.
[1051] *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz és társai kontra Svájc*, no. 53600/20.
[1052] A kérelem, harmadik fél beavatkozások és egyéb dokumentumok szövege elolvasható a következő oldalon: http://climatecasechart.com/non-us-case/union-of-swiss-senior-women-for-climate-protection-v-swiss-federal-council-and-others/
[1053] *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz és társai kontra Svájc,* kérelem. 1-5. pontok.
[1054] CLIMATE CHANGE LITIGATION DATABASES: *Intervener Brief filed by the United Nations High Commissioner for Human Rights.* 25. pont.
http://climatecasechart.com/wp-content/uploads/sites/16/non-us-case-documents/2021/20210921_Application-no.-5360020_na-3.pdf

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

dokumentumok értékelésétől sem lehet eltekinteni adott esetben. Másrészt a környezetjogi elvek alkalmazását ajánlják, mint az elővigyázatosság elve, a környezeti károkozás megelőzése. E körbe sorolják az emberi jogi kötelezettségek extraterritoriális jellegét is. Ezeken felül felidézik a Párizsi Megállapodás végrehajtásából fakadó követelményeket is, melyeknek a klímaválság kontextusában ambiciózusnak, aktuálisnak kell lennie, melyre az idős személyek jogainak védelme is lehetőséget teremt.[1055]

Az EJEB 2023. március 23-án nagykamarai meghallgatást tartott, melynek egyik kiemelt pontjaként azonosította Helen Arling és Hani Taghavi azt, hogy a keresetet Svájc nem tartja befogadhatónak, valamint nem látja megalapozottnak, hogy a kérelmezőket közvetlen és való kockázat éri, melynél fennállnak az állam kibocsátása és a sérelem közötti közvetlen okozati kapcsolat. A meghallgatás során az állam képviselői azt is kifejezték, hogy Svájc teljesíti a Párizsi Megállapodásból fakadó kötelezettségeit. Ezt a kérelmezők képviselője vitatta, de hozzátette, hogy a Bíróságnak elsődlegesen a sérelem bekövetkeztét kell vizsgálnia. A meghallgatás felvetette a külföldön megvalósuló kibocsátások kérdését, mellyel összefüggésben a kérelmezők képviselője arra hivatkozott, hogy Svájc nem vette figyelembe a méltányosság, valamint a „közös, de megkülönböztetett felelősség" elveiből fakadó követelményeket. A meghallgatás során kitértek az áldozati státusz kérdésére is, ahol a kérelmezők képviselője hangsúlyozta, az idős hölgyek szervezetét, fizikai és mentális egészségét kiemelten veszélyezteti az éghajlatváltozás. E kérdéskör egyúttal más csoportok, személyek fokozott érintettségét is jelentheti, melyben a Bíróságnak állást kell foglalnia rövidesen. Mindezekre tekintettel úgy látják, az EJEB köteles a jelen körülmények fényében értelmezni az Egyezményt, mely során egy állam önmagában vett, éghajlatváltozásért fennálló felelősségének megítéléséhez, figyelembe ajánlják a nemzeti döntéseket, mint az Urgenda ítélettel. Mindazonáltal Svájc kifejezett kibocsátására nézve nem valószínű részletes döntés, mivel már a meghallgatás rávilágított ennek technikai nehézségeire, valamint felmerül, hogy az EJEB vállalna-e „kvázi-szabályozási" szerepet e tekintetben. Függetlenül az esetleges döntés kimenetelétől, egyre egyértelműbbnek találják az EJEE rendszerének éghajlatváltozásra nézve aktualizált interpretálását.[1056]

Az EJEB-hez benyújtott éghajlati igényérvényesítés sorát folytatta a franciaországi Grande-Synthe település egykori polgármestere, Damien Carême 2021-ben benyújtott keresetével.[1057] A felperes polgármesteri és a kiemelt áradási kockázattal szembenéző településen élő

[1055] CLIMATE CHANGE LITIGATION DATABASES: *Third Party Intervention by UN Special Rapporteurs and UN independent expert – M. A. Orellana – D.R. Boyd – C. Mahler.* 17-39. pontok. http://climatecasechart.com/wp-content/uploads/sites/16/non-us-case-documents/2021/20210915_Application-no.-5360020_na-1.pdf

[1056] Helen ARLING–Hani TAGHAVI: *KlimaSeniorinnen v. Switzerland – A New Era for Climate Change Protection or Proceeding with the Status Quo?* EJIL: Talk!, April 6, 2023: https://www.ejiltalk.org/klimaseniorinnen-v-switzerland-a-new-era-for-climate-change-protection-or-proceeding-with-the-status-quo/

[1057] Carême kontra Franciaország, application no. 7189/21.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

magánszemélyként kérte a Párizsi Megállapodás jegyében vállalt kötelezettségek, így különösen a 2030-ig vállalt 40%-os kibocsátáscsökkentés megvalósításához szükséges lépések állam általi megvalósítását. A francia Államtanács úgy látta, hogy az erre vonatkozó kérelem akkor fogadható be, ha azt a település önkormányzata és nem az érintett személy nevében, valamint a beavatkozó Párizs, Grenoble városa, illetve NGO-k nevében került beadásra. A kereset Carême úrra vonatkozó részét viszont nem találta megalapozottnak. Mindezek mellett 2022. március 31-ig határidőt szabott a kormány számára releváns kötelezettségei megvalósítására. A kérelmező EJEB-hez benyújtott keresetében vitatta az Államtanács rá vonatkozó döntését, hiszen a veszélyeztetett területen él, így esetében felmerül a magán- és családi élet védelméhez, illetve az élethez való jogok sérelme. Kérte továbbá a portugál fiatalok ügyével történő összevonást is.[1058]

Jelen értekezés írásakor még nem lehetséges e három ügy kimenetelét megjósolni, mindazonáltal e kérelmeket úgy gondolom, hogy tekinthetjük a Parlamenti Közgyűlés által megfogalmazott igény állampolgárok, szervezeteik oldalán történő gyakorlati megnyilvánulásának is. Az EJEB várható döntésétől függetlenül is látható, hogy egyre erőteljesebb szándék körvonalazódik az éghajlatváltozás emberi jogi vonatkozásának kezelésére nézve, ezzel összefüggésben a személyes érintettség esetleges aktualizálására, a speciális csoportok kiemelt védelmének vizsgálatára. Kérdéses, hogy a vonatkozó jogi háttér átalakítása nélkül, mennyiben valósulhat meg ez, a hely és személyes érintettség, valamint az államok mérlegelési lehetőségének eltérő értékelése nyomán korlátozottnak tekinthető 8. cikk keretében. Ami bizonyos, hogy az EJEB aktualizáló jogértelmezését nagyban segíthetné a környezethez való jog közvetlen, jegyzőkönyv által megvalósuló deklarálására.

[1058] CLIMATE CHANGE LITIGATION DATABASES: *Carême v. France* http://climatecasechart.com/non-us-case/careme-v-france/

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

17. fejezet: A környezethez való jog az emberi jogok amerikaközi rendszerében

Hasonlóan az Emberi Jogok Európai Egyezményéhez, az 1969-es *Emberi Jogok Amerikaközi Egyezményének*[1059] eredeti szövege még nem rendelkezett a környezethez való jogról. Ugyanakkor 1988-ban a jog kimondásra került *egy kiegészítő jegyzőkönyv*[1060] által. *A San Salvador Jegyzőkönyv* 11. cikke értelmében mindenkit megillet a jog arra, hogy egészséges környezetben éljen és hozzáférjen az alapvető közszolgáltatásokhoz.[1061] Egyúttal megállapítja az államok kötelezettségét, amelynek három eleme van: a környezet védelme, megőrzése és fejlesztése.[1062]

Az Egyezmény előzményeként szolgáló 1948-ban az *Emberi Jogok és Kötelezettségek Amerikai Nyilatkozata,*[1063] mely, mint elfogadási formája is mutatja, nem bírt kötelező erővel, de figyelemre méltó módon hangsúlyozta az emberi jogok mellett az egyéni kötelezettségeket. Ugyanebben az évben alakult meg az Amerikai Államok Szervezete, mint nemzetközi entitás.[1064] Célja a regionális béke, igazság és a szolidartiás előmozdítása, az államok szuverenitásának, területi integritásának védelme.[1065] Az 1959-ben autonóm szervként jött létre az Emberi Jogok Amerikaközi Bizottsága,[1066] melynek három fő feladata van: panaszok kivizsgálása,[1067] a tagállamok emberi jogi helyzetének felmérése és tematikus prioritások meghatározása.[1068]

[1059] Organization of American States (OAS), American Convention on Human Rights. Adopted at the Inter-American Specialized Conference on Human Rights, San José, Costa Rica, 22 November 1969. [továbbiakban: Emberi Jogok Amerikaközi Egyezménye].

[1060] ORGANIZATION OF AMERICAN STATES (OAS), Additional Protocol to the American Convention on Human Rights in the Area of Economic, Social and Cultural Rights. Protocol of San Salvador. OEA/Ser.A/44.[továbbiakban: San Salvador Jegyzőkönyv].

[1061] Uo. 11. cikk. 1. pontok.

[1062] Uo. 11. cikk. 2. pontok.

[1063] American Declaration of the Rights and Duties of Man. Adopted by the Ninth International Conference of American States, Bogotá, Colombia, 1948.

[1064] Az amerikaközi emberi jogi rendszer kialakulásának történetéről ld.: RAISZ Anikó: Az emberi jogok amerikaközi védelme. *Sectio Juridica et Politica, Miskolc*, Tomus XXVIII. (2010), 282–284.

[1065] Jelenleg a szervezetnek 35 tagja van Antigua és Barbuda, Argentína, Bahama-szigetek, Barbados, Belize, Bolívia, Brazília, Kanada, Chile, Kolumbia, Costa Rica, Kuba (az ország tag státuszban van, de a kormány ki van zárva az amerikaközi-rendszer munkájából), Dominikai Köztársaság, Dominikai Közösség, Ecuador, El Salvador, Grenada, Guatemala, Guyana, Haiti, Honduras, Jamaica, Mexikó, Nicaragua, Panama, Paraguay, Peru, Saint Kitts és Nevis, Saint Lucia, Saint Vincent és a Grenadine-szigetek, Suriname, Trinidad és Tobago, Amerikai Egyesült Államok, Uruguay, Venezuela.
http://www.oas.org/en/member_states/default.asp

[1066] Angolul: *'Inter-American Commission on Human Rights'*.

[1067] A Bizottsághoz egyének vagy csoportjaik fordulhatnak panasszal, egy vagy több tagállam jogellenesnek vélt aktív tevékenysége, a harmadik fél által megvalósított jogsértésbe történő belenyugvása, vagy az az ellen történő fellépés elmaradása esetén. A panaszok a már említett Emberi Jogok és Kötelezettségek Amerikai Nyilatkozatában vagy az Emberi Jogok Amerikaközi Egyezményében, illetve más amerikaközi megállapodásban biztosított emberi jogokra vonatkozhatnak. Amennyiben a Bizottság úgy véli, hogy az állam, amely ellen a panasz irányul, megsértette valamelyik hivatkozott emberi jogot, akkor jelentést készít, amelyben javaslatokat fogalmaz meg az állam számára, valamint ösztönzi a viták békés rendezését. Emberi Jogok Amerikaközi Egyezménye, 44.–51. cikk.

[1068] Emberi Jogok Amerikaközi Egyezménye, 41. cikk.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

Az emberi jogok amerikaközi védelmének[1069] másik alapvető szereplője az 1969-ben felállított Emberi Jogok Amerikaközi Bírósága, mely az Emberi Jogok Amerikaközi Egyezményének értelmezéséért és előmozdításáért felelős.[1070] A San José-ban ülésező Bírósághoz – szemben az Emberi Jogok Európai Bíróságával vagy az Emberek és Népek Jogaival Foglalkozó Afrikai Bírósággal – egyének semmilyen formában sem fordulhatnak panasszal, csak a részes felek.[1071] Az államok nem peres esetben, tanácsadó vélemény kérése céljából is megkereshetik a Bíróságot, az Egyezmény értelmezése céljából, továbbá a Bíróság feladata a jelentéstételre is kiterjed.[1072]

17.1. A San Salvador Jegyzőkönyvről és alkalmazhatóságáról, különös tekintettel a Bíróság 2017-es tanácsadó véleményére

Említettem, hogy maga az Egyezmény nem tartalmazza a környezethez való jogot, hanem csak az 1988-as San Salvador Jegyzőkönyv, amelyet eddig 19 állam írt alá, melyből 16 ratifikálta.[1073] Annak ellenére, hogy a Jegyzőkönyv deklarálja a környezethez való jogot, ez még nem jelenti azt, hogy teljesen egyértelmű lenne a közvetlen hivatkozás kérdése, ugyanis a 19. cikk 6. pontja kimondja, hogy a – Bizottsághoz és a Bírósághoz történő – közvetlen hivatkozásra alapvetően csak a 8. cikk meghatározott pontjának (Szakszervezeti jogok)[1074] és 13. cikk (Oktatáshoz való jog)[1075] sérelme esetén kerülhet sor. Ennek ellenére Kecskés Gábor a Jegyzőkönyvet azon nemzetközi dokumentumok közé sorolja, amelyek kötelező erővel deklarálják a jogot, sőt „urbanizáció-barátnak" tekinthetőek, mivel a lakhatáshoz való jog deklarálása mellett, rendelkezik az igazságos és méltányos munkakörülmények megteremtéséről, kimondva az

[1069] Az Emberi Jogok Amerikaközi Egyezményéről és a további dokumentumokról, valamint védelmi rendszerről részletesebben ld.: KAJTÁR Gábor-KECSKÉS Gábor: Emberi jogok védelmének amerikaközi rendszere. In.: LAMM 2018, *i. m.*196-202.

[1070] ORGANIZATION OF AMERICAN STATES (OAS), Statute of the Inter-American Court of Human Rights. Adopted by the General *Assembly* of the OAS at its Ninth Regular Session, held in La Paz Bolivia, October 1979.

[1071] Emberi Jogok Amerikaközi Egyezménye, 61. cikk.

[1072] Uo. 64. cikk, 65. cikk.

[1073] A ratifikáló államok: Argentína, Bolívia, Brazília, Kolumbia, Costa Rica, Ecuador, El Salvador, Guatemala, Honduras, Mexikó, Nicaragua, Panama, Paraguay, Peru, Suriname, Uruguay. Ld.: Organization of American States: Protocol of San Salvador. http://www.oas.org/en/sedi/dsi/protocol-ssv/

[1074] Ez a szakszervezeti jogok esetén a szabad létesítésre, szakszervezetekhez történő csatlakozásra terjed ki, a munkások érdekeinek védelme céljából. Ennek keretében a szakszervezetek nemzeti és nemzetközi szövetségeket hozhatnak létre.

[1075] A 13. cikk értelmében mindenkit megillet az oktatáshoz való jog, a jegyzőkönyvben részes államok elfogadják többek között azt, hogy az oktatás az emberi személyiség és méltóság teljes kifejlődésére, az emberi jogok, ideológiák pluralizmusának, az alapszabadságoknak, az igazságnak és békének tiszteletére kell irányulnia. Rögzítik továbbá, hogy az oktatásnak lehetővé kell tenni mindenki számára azt, hogy hatékonyan részt vehessen egy demokratikus és pluralisztikus társadalomban, valamint, hogy megfelelő egzisztenciát alakíthasson ki. Ezen felül az oktatásnak ösztönöznie kell a megértést, toleranciát, a nemzetek és valamennyi faji, etnikai vagy vallási csoport közötti barátságot és az olyan tevékenységeket, amelyek hozzájárulnak a béke megteremtéséhez. A 13. cikk ezen kívül rendelkezéseket tartalmaz az egyes iskolai fokozatok által nyújtott oktatás kötelező jellemzőivel kapcsolatban is.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

egészséghez, valamint az élelemhez való jogot, és ahogy láthattuk a környezethez való jogot is.[1076]

Érdekes kérdés, hogy e jogi keretek mellett milyen módon juthat érvényre a környezethez való jog. Egyrészt, a részes államok a ratifikálás által vállalták a Jegyzőkönyvben foglaltak végrehajtását, ezt támasztja alá az 1. cikk. Ennek értelmében kötelesek minden szükséges lépést megtenni a Jegyzőkönyvben foglalt jogok teljes érvényesülése érdekében.[1077] A 2. cikk fényében pedig – amennyiben még nem fogadtak el ilyen jogszabályokat – kötelesek nemzeti jogalkotásukat úgy kialakítani, hogy összhangban álljon a Jegyzőkönyvvel, hozzájáruljon annak megvalósításához.[1078] Másrészt, mint láthattuk korábban, a rendszer alapvetően nem garantálja az egyénektől vagy csoportjaiktól érkező panaszok nemzetközi bíráskodás útján történő kivizsgálásának lehetőségét, illetve a környezethez való jogot deklaráló San Salvador Jegyzőkönyv 19. cikkének 6. pontja még további szűkítést eredményez.

Ezek a körülmények megosztották a szakirodalmat is, mivel az Emberi Jogok Amerikaközi Egyezményének 26. cikke további interpretációs lehetőségeket vetett fel. A cikk előírja a részes felek számára, hogy mind a belső jogban, mind nemzetközi együttműködés által hozzanak intézkedéseket *az Amerikai Államok Szervezetének Chartájában*[1079] implicit módon fellelhető a gazdasági, társadalmi, oktatási, tudományos és kulturális jellegű előírások teljes, progresszív módon történő megvalósítása érdekében. Ez egyeseket egy úgynevezett „közvetlen felfogás" létének megállapítására vezetett Oswaldo R. Ruiz-Chiriboga szerint, melynek keretében az Egyezmény 26. cikkével összekötik a természetéből fakadóan bizonyos mértékig homályosan megfogalmazott Chartát. Így például a Charta 34. cikkének i) pontját, mely az emberben rejlő lehetőségek modern orvostudomány által történő kiteljesítését mondja ki, összekötik az egészséghez való joggal, amelyet rögzít a San Salvador Jegyzőkönyv 10. cikke.[1080] Mindazonáltal Oswaldo R. Ruiz-Chiriboga óva int ettől a túlzottan széles értelmezéstől, hiszen a 26. cikk ténylegesen csak a Chartára utal, más dokumentumra, mint például az Emberi Jogok és Kötelezettségek Amerikai Nyilatkozatára nem. Így a Jegyzőkönyvvel való összekapcsolást túlzottan is önkényesnek találja, mely elvezethet az eredeti tartalmat megváltoztató

[1076] Gábor KECSKÉS: Green rights and entitlements within the urbanisation era – challenges from the perspective of urbanisation-sensitive human rights. In: Vasilka SANCIN–Maša KOVIČ DINE (eds.): *International Environmental Law: Greening the Urban Living*. Ljubljana, Pravna fakulteta, Univerza v Ljubljani, 2016. 33–34.
[1077] Ennek során nemzeti szinten és egymással együttműködve – különösen a gazdaság és a technológia területén – kötelesek fokozatosan eljárni, tekintettel fejlettségük szintjére, továbbá a rendelkezésre álló erőforrásokra.
[1078] Uo. 2. cikk.
[1079] ORGANIZATION OF AMERICAN STATES (OAS), Charter of the Organization of American States in the Name of Their Peoples, the States Represented at the Ninth International Conference of American States. Signed in Bogotá in 1948 and amended by the Protocol of Buenos Aires in 1967, by the Protocol of Cartagena de Indias in 1985, by the Protocol of Washington in 1992, and by the Protocol of Managua in 1993.
[1080] Oswaldo R. RUIZ-CHIRIBOGA: The American Convention and the protocol of San Salvador: Two Interwined Treaties. Non-Enforceability of Economic, Social and Cultural Rights in the Inter-American System. *Netherlands Quarterly of Human Rights,* Vol. 31., No. 2. (2011). 168-170.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

értelmezéshez is, mivel a Jegyzőkönyvben meghatározott jogok Chartától különböző dokumentum által történő érvényre juttatása a Charta érdemi módosítását jelentené.[1081]

A vitatott kérdésre 2017-ben végül Kolumbia kérelmére tanácsadó vélemény[1082] keretében reagált a Bíróság. Ebben meghatározta a környezetvédelemből fakadó emberi jogok és állami kötelezettségek körét. Ezek az állam indítványában elsődlegesen az élethez való joggal[1083] és a személyi integritáshoz fűződő joggal[1084] összefüggésben merültek fel, de a Bíróság ettől szélesebb körben kívánta értelmezni a felmerülő kérdéseket, egyrészt az emberi jogok és a környezet egymással összefüggő jellegére, másrészt azon emberi jogokra alapozva – ideértve az egészséges környezethez való jogot – amelyeket hátrányosan érint a környezetkárosítás.[1085]

A Bíróság tagadhatatlannak találja az emberi jogok és a környezet közötti kapcsolatrendszert, a környezetet ért károk számos emberi jogot veszélyeztethetnek, különösen, ha őslakos és törzsi népek területeihez fűződő jogának érvényesülését érinti az adott ügy, akik a Bíróság szerint különösen kiszolgáltatott helyzetben vannak, mely megköveteli az államok pozitív kötelezettségeinek teljesítését.[1086] Az értelmezés során folytatott nemzetközi jogi kitekintés keretében felidézi az ENSZ Emberi Jogi Tanácsának vonatkozó határozatait és egyéb releváns dokumentumait,[1087] amelyek meghatározzák azokat a környezeti veszélyeket, amelyek közvetlenül vagy közvetve káros hatással vannak az emberi jogok hatékony élvezetére. Ilyen az illegális vagy nem megfelelő hulladékkal, illetve veszélyes anyagokkal való kereskedelem és azok elhelyezése, az éghajlatváltozás[1088] és a környezet pusztítása, erdőirtás, erőforrások kiaknázása, amelyek leginkább a fejlődő országokra nézve járnak súlyos következményekkel.[1089] A tanácsadó vélemény felidézi, hogy a nemzetközi jog többször összekötötte már a környezetvédelmet, fenntartható fejlődést és az emberi jogokat, mely összefüggés meghatározza az államok kötelezettségeit is. [1090] E következtetések nyomán a Bíróság a környezetkárosítással érintett jogok körében a következőket határozta meg:

- Tisztázta, hogy a környezethez való jog azon jogok részét képezi, mely levezethető az Egyezmény Chartára utaló 26. cikkéből és a Nyilatkozatból,[1091] mely egyúttal a polgári

[1081] RUIZ-CHIRIBOGA 2011. *i. m.* 185-186.
[1082] INTER-AMERICAN COURT OF HUMAN RIGHTS, Advisory opinion OC-23/17 of November 15, 2017. Requested by the Republic of Columbia. The environment and human rights. [továbbiakban: OC-23/17 sz. tanácsadó vélemény].
[1083] Emberi Jogok Amerikaközi Egyezménye 4. cikk.
[1084] Uo. 5. cikk 1. pont.
[1085] OC-23/17 sz. tanácsadó vélemény. 46. pont.
[1086] Uo. 47-48. pontok.
[1087] ld.: Uo. 81-es, 82-es, 83-as lábjegyzet.
[1088] Az éghajlatváltozás a tanácsadó vélemény szerint különösen veszélyezteti az élethez, egészséghez, élelemhez, vízhez, lakhatáshoz és önmeghatározáshoz való jogot.
[1089] OC-23/17 sz. tanácsadó vélemény, 54. pont.
[1090] Uo. 55. pont.
[1091] Összhangban az értelmezésnek korlátokat szabó 29. cikkel.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

és politikai jogok összekapcsolását is jelenti a gazdasági, szociális és kulturális jogokkal; [1092]

- *Az egészséges környezethez való jognak egyéni és kollektív dimenziója van, olyan közös értéket véd, mely megilleti a jövő nemzedékeit is.* A jogsérelem pedig számos más emberi jog veszélyeztetéséhez vezethet, ezért megállapítható, hogy megfelelő gyakorlása elengedhetetlen az emberiség létezéséhez;[1093]
- Az államoktól megkövetel alapvető kötelezettségek teljesítését, az elérhetőség, hozzáférhetőség, fenntarthatóság, elfogadhatóság és alkalmazkodóképesség feltételei mellett, mint annak biztosítását, hogy mindenki megkülönböztetéstől mentesen élhessen egészséges környezetben és hozzáférjen az alapvető közszolgáltatásokhoz. Továbbá az államnak elő kell mozdítania a környezetvédelmet, annak megőrzését és a környezet fejlesztését.[1094]

A tanácsadó vélemény egyik figyelemre méltó pontja az, amelyben kifejti a környezethez való jog egyedi, más jogoktól bizonyos tulajdonságok tekintetében eltérő jellegét, amelyből levezeti a *környezet önálló – emberi érdekektől független – értékének elismerését*. Kimondja, hogy a környezethez való jog védelmezi a környezet egyes elemeit, így az erdőket, folyókat, tengereket, mint önálló jogi értékkel bíró komponenseket, még akkor is, ha nem áll fent az egyének jogsérelmének eshetősége. Tehát a környezetet és a természetet önálló módon és nem az embereknek nyújtott előnyei vagy a károsítás által okozott más emberi jogok sérelmének elkerülése által tekinti értékesnek. A Bíróság – támaszkodva nemzeti alkotmányokra és bírói döntésekre is – deklarálja a természet jogi személyiségét és jogát. E felfogás egyúttal választ is ad arra a kérdésre, hogy a környezethez való jog miben különbözik azoktól az emberi jogoktól, amelyekkel rokon vonásokat mutat, mint az élethez vagy egészséghez való jog, mivel autonóm jog és nem csak környezeti tartalom, mely más emberi jogok sérelmével összefüggésben merül fel.[1095] Meg kell jegyezni, hogy e koncepciót valamennyi korábban vizsgált vallás tanításában megtaláltuk, ám az emberi jogi dokumentumok, amelyek közvetve vagy közvetlenül tartalmazzák a környezethez való jogot, vagy azok valamely formában történő értelmezése nem terjedt ki e felismerés megfogalmazására. Láthattuk, hogy sokkal jellemzőbb az szorosan antropocentrikusnak tekinthető felfogás, mindazonáltal, a tanácsadó vélemény által felvállalt koncepcióból való inspiráció előnyére szolgálna a környezethez való jog tartalmának meghatározása során.

Az alapvetően elterjedt antropocentrikus felfogással való szakítás nem jelenti egyúttal a környezethez való jog, valamint a környezetnek okozott káros hatások és más emberi jogok között fennálló összefüggés tagadását. A Bíróság elismeri, hogy egyes jogok, mint az élethez,

[1092] OC-23/17 sz. tanácsadó vélemény. 56-57. pontok.
[1093] Uo. 59. pont.
[1094] Uo. 60. pont.
[1095] OC-23/17 sz. tanácsadó vélemény, 62-63. pontok.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

egészséghez, személyi integritáshoz vagy a tulajdonhoz való jog, kifejezetten „érzékenyek” a környezeti tényezők hatására. Sőt azt is kifejezésre juttatja, hogy az emberi jogok egy másik csoportja, amelyeket eljárási jogosultságokként is ismerünk, épp hozzájárulnak a környezethez való jog megvalósításához. E körbe sorolja a véleménynyilvánítás és az egyesülés szabadságát, az információhoz való jogot, illetve a döntéshozatalban való részvételhez és a hatékony jogorvoslathoz való jogot.[1096]

A Bíróság azonosítja azon további jogok körét is, amelyek kifejezetten érzékenyek a környezeti tényezők alakulására, így az élethez, személyi integritáshoz, magánélethet, egészséghez, vízhez, élelemhez, lakhatáshoz, kulturális életben való részvételhez, tulajdonhoz, erőszakos kitelepítés elleni védelemhez való jogot. A jogok sérelme különösen méltánytalan helyzetet eredményez azok számára, akik már valamely oknál fogva sérülékenyebbnek tekinthetők a környezeti ártalmakkal szemben, mely az államok fokozott kötelezettségét eredményezi az egyenlőség és a diszkrimináció-tilalom követelményével összhangban. E körben megemlíti az őslakosokat, gyermekeket, mélyszegénységben élő személyeket, a kisebbségek tagjait, fogyatékossággal élő személyeket és más kiszolgáltatott csoportokat, valamint a kis szigetállamok, partvidékek lakóit.[1097]

A tanácsadó vélemény további innovatív pontja az emberi jogok extraterritoriális alkalmazásának kérdése. Ennek keretében értelmezi az Egyezmény I. Fejezetének 1. cikkét, amely értelmében a részes feleknek tiszteletben kell tartania az abban elismert jogokat és szabadságokat, illetve gondoskodnia kell arról, hogy a joghatóságuk alatt álló minden személy – mely minden emberi lényt jelent – szabadon, teljeskörűen, diszkriminációtól mentesen gyakorolhassa a jogokat. A Bíróság szerint e kontextusban a joghatóság kiterjed mindazokra, akik az állam területi főhatalma alá esnek, illetve másokra is, akikre kiterjed az állam hatalma, felelőssége, ellenőrzése. E követelmény nem jelenti azt, hogy csak az állam területén lévő személyek esetén állna fenn az állam kötelezettsége. Mindez az általános jóhiszemű, az adott hátteret értékelő interpretációbal is levezethető, különösen, hogy az Egyezmény előkészítése során is felmerült a területen felül kiterjedő állami kötelezettség gondolata.[1098]

A tanácsadó vélemény a nemzetközi környezetjogra gyakorolt potenciális pozitív hatása által mérföldkőnek tekinthető. Ennek gyakorlati megvalósulását három szempontból is reálisnak tartja Monica Feria-Tinta és Simon C. Milnes. Egyrészt hozzájárulhat a nemzetközi környezetjogi normák és az emberi jogok más jogterületekbe történő integrálásához. Ez különösen fontos olyan területeken, ahol erőteljesen érzékelhető a nemzetközi jog töredezettsége, mint a nemzetközi befektetésekre vonatkozó joganyag, ahol nem elégséges a környezet és az emberi jogok védelmének meghatározott szintjét rögzíteni, mivel számos

[1096] Uo. 64. pont.
[1097] Uo. 65-69. pontok.
[1098] Uo. 72-82. pontok.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

esetben a gyakorlat káros következményekkel jár a fejlődő országokra nézve. A tanácsadó vélemény példát szolgáltat az olyan dokumentumokra, amelyek definiálják a nemzetközi közösség – azon belül is leginkább az államok – kötelezettségét. Ezek meghatározása elengedhetetlen az említett fragmentáció felszámolásához. Másrészt a tanácsadó vélemény mintaként szolgál a korábbi évek során – sokszor *soft law* jelleggel – kidolgozott környezetjogi elvek gyakorlatba ültetésére, amelyek a ténylegesen érvényesülő normák által éreztethetik hatásukat. Harmadrészt alkalmas a gyakorlati jogorvoslatok megfelelő kialakításához szükséges iránymutatásra is, különös tekintettel a határon átnyúló szennyezés esetére.[1099]

Angeliki Papantoniou szintén úgy látja, hogy a tanácsadó vélemény kiemelt relevanciával bír a határon átnyúló szennyeződés megakadályozása, illetve az extraterritoriális hatály megítélése szempontjából is. Az első olyan lépésnek tartja, amely elvezethet a határon átnyúló szennyeződések nemzetközi emberi jogi bíróság elé terjesztéséhez, habár a Bíróság nem részletezte a tényleges kritériumokat a szennyezére vagy kibocsátásra nézve. Mindazonáltal megemlíti, hogy a tanácsadó vélemény kibocsátása előtt nagy várakozás volt az állami gyakorlatok részletes elemzésére, valamint a környezethez való jog szokásjogi jellegének elismerésére nézve, amellyel azonban adós maradt a dokumentum.[1100]

Jelen értekezés írásakor még nem született újabb releváns tanácsadó vélemény, de érdemes megjelezni, hogy 2023. január 9-én Chile és Kolumbia kérelmet nyújtott be az éghajlatváltozás emberi jogokra gyakorolt hatásából fakadó állami kötelezettségek tartalmának azonosítása érdekében. Ennek keretében hivatkoztak az emberi jogi következmények egyre szélesebb körű nemzetközi elismerésére, tudományos bizonyítottságára, kiemelve az Andok régiójának fokozott sérülékenységét, az Amazonas körüli esőerdők pusztulásának veszélyeit, melyek globálisan is fennállnak. Elismerték a 23/17-es tanácsadó vélemény érdemeit, de úgy látják, az éghajlatváltozás emberi jogi dimenziója további egyértelműsítést követel meg. Mindeznek alapján kérték az állami kötelezettségek definiálását, különös tekintettel többek között a Párizsi Megállapodás céljaira, a sérülékeny csoportok, így kifejezetten a gyermekek és a jövő nemzedékek, nők, őslakosok, más kisebbségek védelmére.[1101]

17.2. Az Emberi Jogok Amerikaközi Bizottságának és Bíróságának környezeti joggyakorlata

Bár a San Salvador Jegyzőkönyv deklarálta a környezethez való jogot, a 2017-es tanácsadó véleményig az amerikaközi rendszert is alapvetően más, már kimondott jogok kreatív

[1099] Monica FERIA-TINTA–Simon C. MILNES: International Environmental Law for the 21st Century: The Monica Feria-Tinta - Simon C Milnes: International Environmental Law for the 21st Century: The Consitutionalization of the Right to a Healthy Environment in the Inter-American Court of Human Rights Advisory Opinion of the Right to a Healthy Environment in the Inter-American Court of Human Rights Advisory Opinion. 23. *ACDI - Anuario Colombiano de Derecho Internacional (Colombian Yearbook of International Law),* Vol. 12 (2019). 74–76.
[1100] Angeliki PAPANTONIOU: Advisory Opinion on the Environment and Human Rights. *American Journal of International Law,* Vol. 112, No. 3. 465–466.
[1101] Request for an advisory opinion on the Climate Emergency and Human Rights submitted to the Inter-American Court of Human Rights by the Republic of Colombia and the Republic of Chile, January 9, 2023.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

értelmezése jellemezte. A kérdés tisztázása azonban nem jelenti a korábbi indirekt felfogáson alapuló, kreatív jogértelemzést előtérbe helyező gyakorlattal való szakítást, hiszen a jelenleg – feltehetőleg a tanácsadó vélemény hatására is – formálódó joggyakorlat alapvetően a korábbiakra fog épülni, ahogy azt megerősíti Evadné Grant is, elismerve, hogy a 2017-es tanácsadó vélemény olyan alakuló környezeti sztenderdek része, amelyek épp most kristályosodnak ki, és várhatóan hamarosan beépülnek a joggyakorlatba.

A tanácsadó vélemény hatása érződik több őslakosokat érintő ügyben is. Az elfogadást megelőző évekre inkább az volt jellemző, hogy más jogok kreatív értelmezése keretében kerültek értékelésre a felmerülő környezeti szempontok, melyet a környezethez való jogra történő közvetlen hivatkozás váltott 2017-et követően.

A *Saramaka emberek Suriname elleni ügyében* született 2007-es ítéletben[1102] Afobaka nevű hidroelektromos gát építéséből fakadó környezeti jellegű jogsérelmeket többek között a törzs kollektív tulajdonjogának (Egyezmény 21. cikk) szempontjából vizsgálta. E jog különleges jellegét – tekintettel az őslakosok vagy velük egy megítélés alá eső törzsek természettel fennálló szoros kapcsolatára – a korábbi évek joggyakorlatának eredményeként ebben az ügyben is megerősítette a Bíróság, azzal, hogy kiterjed a jövő nemzedékeire is.[1103] Értelemszerűen összefügg a természeti erőforrások használatával, amely gyakran ütközik az állam igényeivel. A védelem biztosítása érdekében az állam köteles garantálni a döntéshozatalban való hatékony részvételt, a befolyó hasznok méltányos megosztását, továbbá a tevékenység megkezdése előtt gondoskodnia kell előzetes környezeti és társadalmi hatásvizsgálat elvégzéséről.[1104] E kötelezettségek függetlenek attól, hogy milyen szoros az őslakosok kapcsolata az adott természeti erőforrással, így az ügyben relevánsnak tekintette az állam által fa-, illetve aranykitermelésre adott koncessziókra is. Úgy is, hogy előbbi nyersanyaghoz bizonyítottan mélyebb és tradicionálisabb kötelék fűzte a népet. [1105]

Az ügy elbírálása több szempontból is progresszívnak tekinthető, így a népek jogainak egyre szélesebb körben történő érvényre juttatása szempontjából méltatta Lisl Brunner. Kiemelte, hogy az ítélet az ott kimondottak által akár példaként is szolgálhat az emberi jogok nemzetközi rendszere számára.[1106] Marinkás György szerint figyelemre méltó, ahogy az ítélet összhangot teremt a törzsi nép tulajdonjoga és az állam érdekei között az ősi földeken vagy azokban található természeti kincsek vonatkozásában, ésszerű korlátokat szabva utóbbinak az előbbi érvényesülése érdekében. Ugyanakkor negatívumként értékeli, hogy számos kérdést nem tisztázott a Bíróság, így nem határozta meg, a természeti kincsek közül melyikek

[1102] INTER-AMERICAN COURT OF HUMAN RIGHTS, Case of Saramaka People v. Suriname. Judgment of November 28, 2007. [továbbiakban: Saramaka emberek kontra Suriname ügy].
[1103] Saramaka emberek kontra Suriname ügy, 87-90. pontok.
[1104] Uo. 146. pont.
[1105] Uo. 154-156. pontok.
[1106] Lisl BRUNNER: The Rise of Peoples' Rights in the Americas: The Saramaka People Decision of the Inter-American Court of Human Rights. *Chinese Journal of International Law*, Vol. 7, No. 3. (2008). 711.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

nélkülözhetetlenek az adott nép túlélése szempontjából, a haszonból való részesedés milyen természeti erőforrásokra vonatkozik, illetve mi alapján lehet a környezetre gyakorolt jelentős hatást megállapítani. Végül arra a kritikai álláspontra is hivatkozik, hogy kérdéses pozitívumként értékelni azt, ha az állam esetlegesen eleget tesz a megállapított kötelezettségeinek, sőt azon felül az adott nép beleegyezését is bírja, részesítve emellett a hasznokból őket, úgy, hogy ezzel előidézi az adott nép eltűnését. Ugyanakkor e kritikák ismertetése fényében is úgy véli, hogy maga az amerikaközi rendszer olyan védelmet nyújt az őslakosok jogainak, amely nemzetközi szinten példaként szolgálhat.[1107]

A *Sarayakui Kichwa őslakos nép Ecuador elleni ügyében*[1108] az állam olajkitermelésre adott engedélyt, amely hasonlóan – többek között – a tulajdonhoz való jog környezetspecifikus értelmezését eredményezte. Az állam bár elismerte az őslakosok kollektív tulajdonjogát,[1109] annak korlátozhatóságára hivatkozott.[1110] A Bíróság kifejtette, hogy a tevékenység – különösen, hogy idővel robbantásokkal járt – sértette a tulajdonjog mellett a szabad mozgáshoz való jogot is.[1111] Az állam védelmi kötelessége e körben kiterjed a természeti erőforrásokhoz való folyamatos hozzáférésre, mivel az őslakos nép tulajdonjoga szorosan összefügg ezen erőforrásokkal, melyek meghatározzák spirituális nézeteiket, hagyományaik gyakorlását, de gazdasági és kulturális túlélésüket is.[1112] A különleges kapcsolat meglétének eldöntésére kétlépcsős tesztet alkalmazott, elsőként vizsgálta ennek kifejezését, majd azt, mennyire lehetséges-e kapcsolat fenntartása.[1113]

Az eljárásban figyelembe vették a nép képviselőinek véleményét is, melyek alátámasztották e különleges kapcsolat meglétét, melyet a Bíróság is megerősített. Sabino Gualinga, kichwa őslakos szerint a népet megillető föld, az azt borító erdő él, gyógyszert és fontos növényeket ad, más élőlények otthonaként szolgál. Pusztítása, az életek kioltása egyben a lélek pusztítása is, és elvezet ahhoz, hogy a népe elveszítse eredeti, természetközeli életmódját. Patricia Gualinga pedig hangsúlyozta, hogy a nép természettel szoros kapcsolata a harmónián alapul, az erdő által nyújtott erőforrások tiszteletén, annak felismerésén, hogy a régió erőforrásai egymással összefüggnek, védelmük az egész terület fennmaradását szolgálja. Mindezeket megerősítették a szakértők is, így Victor López Acevendo kijelentette, hogy a nép számára

[1107] MARINKÁS György: A Saramaka emberek kontra Suriname-ügy, avagy az amerikaközi bíróság mint az őslakos népek jogainak élharcosa. *Publicationes Universitatis Miskolcinensis Sectio Juridica et Politica*, Tomus XXXI. (2013) 236-238.
[1108] INTER-AMERICAN COURT OF HUMAN RIGHTS, Case of the Kichwa Indigenous People of Sarayaku v. Ecuador. Judgment of June 27, 2012.[továbbiakban: Sarayakui Kichwa őslakos nép kontra Ecuador ügy].
[1109] Uo. 124. pont.
[1110] Uo. 128. pont.
[1111] Uo. 134-135. pontok.
[1112] Uo. 145-147. pontok.
[1113] Uo. 148- 149. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

többet ér maga föld, mely egész életvitelük biztosítéka, ennek értékét felismerik és tiszteletteljes használata miatt nincsenek ráutalva külső termékek igénybevételére.[1114]

Bár a Bíróság érintette az őslakosok beleegyezésének kérdését, Carol Y. Verbeek szerint azonban elszalasztotta az előzetes, szabad és megfelelő tájékoztatás fényében adott beleegyezés megítélésére vonatkozó feltételek lefektetését, mivel a Bíróság csupán az előzetes konzultációra vonatkozó jogot állapította meg, a beleegyezést nem. Annak ellenére, hogy a konzultáció céljaként meghatározza a konszenzus elérését, úgy véli, ez önmagában nem elegendő az őslakosok jogainak védelméhez.[1115]

Az előző két esettel ellentétben, a 2020-as *Lhaka Honhat kontra Argentína ügyben*[1116] már közvetlenül a San Salvador Jegyzőkönyvben garantált környezethez való jogot is értelmezte a Bíróság. A nemzetközi híd építéséből és kapcsolódó beruházásokból fakadó jogsérelmek megítélését súlyosbította, hogy az állam nem lépett fel a területet érő túllegeltetéssel, illegális fakitermeléssel, szabad mozgást akadályozó kerítések telepítésével szemben. Az illegális fakivágások hátrányosan érintették az erdők megújulóképességét és élővilágát, az őslakosok élelmiszer- és vízellátását, közösségeik fejlődését. [1117]

Az állam védekezésében arra hivatkozott, hogy az egészséges környezethez való jog biztosítása nem jelenthet aránytalan terhet számára.[1118] A Bíróság szerint az állam e vonatkozásban nem csak tartózkodó magatartást kell, hogy tanúsítson, hanem tevőlegesen is fel kell lépnie, ideértve a harmadik személyekkel szembeni szerepvállalást is.[1119] Ennek keretében megfelelő jogi-politikai hátteret kell teremtenie, gondoskodnia kell a felügyeletről, megfelelő tervezésről, illetve előzetes környezeti és társadalmi hatásvizsgálat kivitelezéséről, szükség esetén a károk enyhítéséről.[1120] A Bíróság kifejtette, az egészséges környezethez való jog számos más emberi joggal áll mély kapcsolatban, különösen a kiszolgáltatott személyek esetén, akik gazdasági, kulturális túlélése függ a jog megvalósításától.[1121]

Az ítélet egyrészt érintette az őslakosok jogainak védelmére vonatkozó esetjogot, de túl is lépett a korábbi évek jogértelmezésén, mivel a 2017-es tanácsadó vélemény nyomán legitimálta azt a szakirodalomban is felvetett értelmezési technikát, amely lehetővé teszi a San Salvador Jegyzőkönyvben kimondott jogok közvetlen vizsgálatát. Ugyanakkor kérdés, hogy a fent

[1114] Sarayakui Kichwa őslakos nép kontra Ecuador ügy. 150-155. pont.
[1115] Carol Y. VERBEEK: Free, Prior, Informed Consent: The Key to Self-Determination: An Analysis of the Kichwa People of Sarayaku v. Ecuador. *American Indian Law Review.* Vol. 37, No. 1. (2012). 281-282.
[1116] INTER-AMERICAN COURT OF HUMAN RIGHTS, Case of the Indigenous Communities of the Lhaka Honhat (Our Land) Association v. Argentina. Judgment of February 6, 2020 [továbbiakban: Lhaka Honhat kontra Argentína ügy].
[1117] Lhaka Honhat kontra Argentína ügy 187-188. pontok.
[1118] Lhaka Honhat kontra Argentína ügy. 191. pont.
[1119] Hasonló módon definiálta az éltéhez való joggal összefüggésben fennálló állami kötelezettségeket a Bíróság a Sarayakui Kichwa őslakos nép kontra Ecuador ügyben. ld.: Sarayakui Kichwa őslakos nép kontra Ecuador ügy, 245–246. pontok.
[1120] Lhaka Honhat kontra Argentína ügy, 206-208. pontok.
[1121] Uo. 209. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

említett jogok, így az egészséges környezethez való jog kimondása mennyiben függ össze az érintettek őslakos státuszával, hiszen azt a jelen ügyben és a korábbiakban is megerősítette a Bíróság, hogy különleges kapcsolatuk van a természettel, amely életfeltételeik és kulturális, spirituális önazonosságuk biztosítéka és elválaszthatatlan kollektív földtulajdonra vonatkozó jogaik értelmezésétől. E tényezőtől, tehát, hogy a gyakorlatban környezethez való jog bizonyos fokig az őslakosok jogai által került kimondásra és érvényesítésre nem feltétlenül szabad eltekinteni.

Beatriz Garcia és Lucas Lixinski úgy látja, hogy a Bíróság a Lhaka Honhat ügyben törekedett önálló kontextusba helyezni a környezethez való jogot, de azt nem lehet egyértelműen elválasztani – tekintettel az ügy körülményeire – az őslakosok jogaitól.[1122] Mindazonáltal ez önmagában nem jelenti azt, hogy a Bíróság a környezethez való jogot az őslakosokat megillető valamely jogból vezetné le, éppen ellenkezőleg, technikailag az egészséges környezethez való jog vált le elsőként más jogok őslakosspecifikus értelmezéséről. Az ítélet és az ahhoz vezető evolutív értelmezés úttörő jellegének elismerése szempontjából csatlakozom Katarzyna Zombory véleményéhez, aki szerint egyrészt a Bíróság emberi jogok oszthatatlan mivolta iránti felfogásának eredménye, másrészt az „élő jog" koncepciójának megnyilvánulása.[1123]

Maria Antonia Tigre szerint az ítélet mérföldkőnek számít, egyrészt mivel megvalósította a tanácsadó vélemény által kifejtetteket és lehetővé tette az egészséges környezethez való jog sérelmének vizsgálatát. A jogot tehát közvetlenül érvényesíthetőnek tekintette, továbbá elismerte a környezet önálló értékének meglétét is. Mindezek mellett a Bíróság élő és változó dokumentumnak tekintette az Egyezményt és a Jegyzőkönyvet, amely a gyakorlatban fontos eszköze lehet az emberi jogi védelem előmozdításának. Ez különösen jelentős az őslakos közösségek jogai esetén. Mindezen felül üdvözli a Bíróság technikáját, amellyel elismerte a vízhez való jogot, ami magával vonja többek között az egyenlő feltételek mellett, diszkriminációtól mentesen történő hozzáférés biztosítását, amely kifejezetten hozzájárulhat a koronavírus terjedésének csökkentésében. Úgy véli, hogy az ítélet egyértelműen felismeri és az amerikaközi rendszer kontextusába helyezi a környezeti válság problémáját, mellyel összefüggésben a környezeti károkra az emberi jogok megerősítésével lehet választ adni. Ugyanakkor, hogy ez az aktuális problémákra történő reflexió ténylegesen hatásossá váljon, további jogi fejlesztésre lesz szükség. Azt is hozzáteszi, hogy a Bíróság környezeti esetjoga alapvetően az őslakosokat érintő ügyekre korlátozódik, nem lelhetők fel általánosabban szennyezési esetek, környezeti katasztrófákkal, éghajlatváltozással kapcsolatos, vagy éghajlati

[1122] Beatriz GARCIA–Lucas LIXINSKI: Beyond Culture: Reimagining the Adjudication of Indigenous Peoples' Rights in International Law. *Intercultural Human Rights Law Review,* 15 (2020) 151.
[1123] Katarzyna ZOMBORY: Az őslakos népek kulturális identitáshoz való joga az Emberi Jogok Amerikaközi Bírósága joggyakorlatában. *Pro Futuro,* 2020/3. 160-163.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

menekülteket érintő ügyek. Mindazonáltal az egészséges környezethez való jog elismerése elképzelhető, hogy épp ennek nyit majd utat. [1124]

Az értekezés szempontjából különösen örvendetesek az amerikaközi rendszer keretei között meghatározott tartalmi elemek, így különösen a környezethez való jog önálló, kollektív és egyéni aspektussal rendelkező mivoltának – a 23/17. számú tanácsadó vélemény és a Lhaka Honhat ügy értelmében – közvetlennek tekinthető elismerése. Emellett az állami kötelezettség hármas felosztása: a környezet védelme, megőrzése és fejlesztése. Mindennek gyakorlatba ültetésében esszenciális szerepet játszott az Emberi Jogok Amerikaközi Bizottsága és Bírósága. Utóbbi esetén kiemelten fontos a 23/17. számú tanácsadó vélemény hatása, amely eljárásjogi szempontból utat nyitott a San Salvador Jegyzőkönyvben kimondott környezethez való jogra való közvetlen hivatkozás lehetőségének, továbbá elismerte a környezet önálló értékét, illetve szélesítette a territoriális hatály spektrumát. Ebből kifolyólag hasonlóan kulcsfontosságú lehet a 2023-ban Chile és Kolumbia által kért tanácsadó vélemény végső kimenetele is, mely magában hordozza azt a lehetőséget is, hogy az éghajlatváltozás elleni fellépés keretében megteendő állami kötelezettségek azonosításán túl, szélesíti a jelenleg őslakosokra fókuszáló jogérvényesítést. Mindazonáltal, jelenleg az európai rendszerhez képes alapvetően kollektívabb felfogással találkozhatunk, azonban nem szabad eltekinteni attól a ténytől sem, hogy jelen esetben korlátozottabb és indirektebb a Bírósághoz fordulás lehetősége, így értelemszerűen a hétköznapi élet viszonylag szűkebb szegmensére irányult eddig a jogértelmezés

18. fejezet: Környezethez való jog az emberi jogok afrikai rendszerében, különös tekintettel az Afrikai (Banjul) Chartára

Szemben az európai és amerikaközi megoldással, az afrikai regionális emberi jogi rendszer alapjának tekinthető 1986-os Afrikai (Banjul) Charta által kimondott emberi jogok körében már eredetileg is helyet kapott az egészséges környezethez való jog is. Erre alapot teremthetett egyrészt az elfogadás későbbi mivolta, illetve a régiót jellemző kollektív jogszemlélet iránti nyitottság. Utóbbi különösen tükröződik mindhárom, jelen fejezetben áttekintett esetben is, melyek a környezethez való jog értelmezésén túl érintik az őslakosok jogainak kérdését is, tovább erősítve a csoportjogi felfogást. Előzetesen elmondható, hogy a környezethez való jog afrikai regionális deklarációja önmagában alapvetően homályosnak tekinthető, az alapvető tartalmi kritériumokat az Emberi Jogok és Népek Jogainak Afrikai Bizottsága, valamint az Emberek és Népek Jogaival Foglalkozó Afrikai Bíróság fekteti le.

[1124] Maria Antonia TIGRE: Inter-American Court of Human Rights—right to a healthy environment—Indigenous rights INDIGENOUS COMMUNITIES OF THE LHAKA HONHAT (OUR LAND) ASSOCIATION V. ARGENTINA. Merits, Reparations, and Costs, Judgment. *The American Journal of International Law.* Vol 115, No. 4. (2021), 711-713.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

18.1.1. Az Afrikai Charta 24. cikke, valamint egyéb releváns rendelkezései, kiegészítő jegyzőkönyvei és az értelmezést segítő további dokumentumok

Az afrikai emberi jogi rendszer alapját jelentő, Afrikai Egységszervezet égisze alatt 1986-ban elfogadott Afrikai (Banjul) Chartát[1125] 54 állam írta alá, majd ratifikálta, ebből három – Egyiptom, Dél-Afrika és Zambia – élt fenntartással. Az Afrikai Unió[1126] 55 tagállama közül egyedül Marokkó nem ratifikálta. A Charta erőteljesen épít a kollektív jogfelfogásra, így az egyéni jogosultságok mellett megjelennek benne csoportjogok, sőt az egyéni kötelezettségek is. Utóbbi Makau Wa Mutua szerint abból ered, hogy az egyének az afrikai jogfelfogás értelmében részesei a társadalomnak, nem elkülönült egységek vagy absztrakt individuumok.[1127] Ezt illusztálja a Charta I. fejezete, ahol az emberi jogok mellett rendelkezik a népek jogairól is. Ennek keretében 24. cikkével az első kötelező regionális emberi jogi egyezménnyé vált, amely kimondja, hogy minden népet megilleti az általánosan kielégítő, fejlődésükre nézve kedvező környezethez való jog.

Bár egyértelműen nagy lépés volt a jog deklarálása, valamint az, hogy ez kvalitatív jelleggel, minőségre utaló jelzők alkalmazásával történt, a megfogalmazás önmagában túlságosan tömörnek és homályosnak tekinthető. Morné Van der Linde és Lirette Louw szerint ez pozitív és negatív hatást is kiválthat, így elképzelhető, hogy teret enged a szélesebb körű értelmezésnek, mindazonáltal ennek ellenkezőjét, akár a jog lehető legszűkebb értelemben vett interpretációját is eredményezheti.[1128] A 24. cikk másik fontos eleme, hogy szorosan összeköti a környezethez való jogot a fejlődéshez való joggal. Ez azonban további kérdéseket vet fel, például, hogy mi alapján minősül megfelelőnek a környezet a fejlődés érvényesülése szempontjából, valamint

[1125] ORGANIZATION OF AFRICAN UNITY (OAU), African Charter on Human and Peoples' Rights ("Banjul Charter"). 27 June 1981, CAB/LEG/67/3 rev. 5, 21 I.L.M. 58 (1982). [továbbiakban: Afrikai Charta]

[1126] Miután az 1950-es, 60-as években elkezdődött az afrikai gyarmatbirodalmak felbomlása, egyre erőteljesebbé váltak az egységtörekvések is, a függetlenné vált államok ennek céljából 1960-tól csoportosulásokat hoztak létre. Így 1960-ban megalakult a mérsékeltebb, gazdasági és kulturális egységet progresszív módon megvalósítani kívánó Brazzaville-i csoport, majd Ghána vezetésével 1961-ben az egységet gyorsabban és nagyobb mértékben elképzelő Casablanca-csoport. Ebben az évben egy mérsékeltebb, szintén fokozatos építkezés iránt elkötelezett tömörülés, a Monrovia-csoport is megalakult. Az egységtörekvések folytatása 1963-tól az Afrikai Egységszervezethez *('Organization of African Unity'*) kötődik, amelynek a 2000. július 10-12. között tartott loméi csúcsán került elfogadásra a még szorosabb együttműködést megvalósítani kívánó Afrikai Unió (*'African Union')* alapító okirata. A témában részletesebben ld.: Az afrikai egység előzményeiről, kialakulásának folyamatáról részletesebben ld.: KÖRNYEI Ágnes: *Emberi jogok a nemzetközi kapcsolatokban.* Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar és Akadémiai Kiadó, 2018. Első magyar nyelvű digitális kiadás. 7.1.–7.4. pontok. https://mersz.hu/dokumentum/m377ejank__1/

[1127] Makau Wa MUTUA: The Banjul Charter and the African Cultural Fingerprint: An Evaluation of the Language of Duties. *Virginia Journal of International Law,* Vol. 35. No. 2. (1995). 359– 360.

[1128] Morné VAN DER LINDE–Lirette LOUW: Considering the interpretation and implementation of article 24 of the African Charter on Human and Peoples' Rights in light of the SERAC communication. *African Human Rights Law Journal,* Vol. 3. (2003). 167.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

bizonyos szempontból értelmezhető úgy is, hogy a környezethez való jogot a fejlődéshez való jog „szolgálatába" állítja, amely szorosan antropocentrikus felfogást jelentene.

A Charta is elismeri, hogy a környezethez való jog szorosan összefügg további emberi jogokkal. Erre példát szolgáltat a 16. cikk, amelynek 1. pontja a minden egyént megillető elérhető legjobb szintű fizikai és mentális egészséghez való jogot erősíti meg. A 16. cikk 2. pontja ezt kiegészíti az államok azon kötelezettségével, amely arra irányul, hogy minden szükséges lépést meg kell tenniük a népük egészségének megóvása, valamint betegség esetén az orvosi ellátáshoz való hozzáférés biztosítása érdekében.[1129] A Charta 4. cikkében deklarált élethez való jog is szoros egységet alkothat a környezethez való joggal. Ezt erősíti meg a Charta által létrehozott Emberi Jogok és Népek Jogainak Afrikai Bizottsága,[1130] 3. számú általános kommentárjában, mely szerint az élethez való jogot szélesen kell értelmezni, továbbá, az államok tevőleges kötelezettsége áll fent arra vonatkozóan, hogy megóvja az egyéneket vagy csoportokat a jogot veszélyeztető – akár harmadik fél által folytatott – tevékenységtől, ideértve a természeti környezet védelmét.[1131] A kapcsolat számos további joggal – mint a tulajdonhoz vagy az oktatáshoz való jog – fennállhat az adott eset függvényében, mint ahogy azt a joggyakorlat elemzése során is láthatjuk.

A Charta nem rendelkezik kifejezetten a jog korlátozásának lehetőségéről, valamint nem részletezi a kötelezettségek körét sem. Előbbi esetén relevánsak azonban a Chartában biztosított jogok korlátozásának feltételeire vonatkozó általános rendelkezések. Ennek keretében elsőként megállapítja minden egyénnek a családja és a társadalom, állam, jogilag elismert közösségek és a nemzetközi közösség irányában fennálló kötelezettségét.[1132] Ezt követően kifejezi, hogy az egyének jogainak és szabadságainak korlátot szabnak mások jogai, kollektív biztonságuk, az erkölcs, illetve a közös érdekek tiszteletben tartása.[1133] A jogkorlátozás módjára hatással lehet az a rendelkezés, melynek értelmében a nemzetközi jog és az afrikai kontinens releváns dokumentumainak inspirációként kell szolgálnia a Bizottság számára, így többek között alapul kell vennie az ENSZ-hez köthető aktusokat, amelyek számos joggal összefüggésben meghatározzák a jogkorlátozás jogszerű lehetőségeit.[1134]

[1129] Afrikai Charta I. rész, I. Fejezet 16. cikk 1-2. pont.
[1130] A Charta rendelkezik (I. Rész, I. fejezet, 30–40. cikkek) a tizenegy tagból álló szakértői bizottság felállításáról, melynek feladata az emberi jogok és népek jogainak előmozdítása, védelmük biztosítása Afrikában. Ennek keretében kutatásokat folytat, jelentéseket készít, elveket, szabályokat fektet le, együttműködik más afrikai és nemzetközi szervezetekkel, illetve panaszokat vizsgál ki.
[1131] AFRICAN COMMISSION ON HUMAN AND PEOPLES' RIGHTS: *General Comment No. 3 on the African Charter on Human and Peoples' Rights: The Right to Life (Article 4).* Pretoria, Pretoria University Law Press, 2015. 41. pont, 17.
[1132] Afrikai Charta I. rész II. fejezet 27. cikk (1) bekezdés.
[1133] Uo. I. rész, II. fejezet 27. cikk (2) bekezdés, 1-2. pontok.
[1134] Uo. IV. fejezet, 60–-61. cikke.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

A kötelezetti és alanyi kör, valamint a környezethez való jog tartalma, illetve korlátozásának jogszerű lehetőségei valójában a Bizottság és a később létrehozott[1135] Emberek és Népek Jogaival Foglalkozó Afrikai Bíróság[1136] gyakorlatából olvasható ki. Mielőtt áttekintjük a releváns joggyakorlatot, még kitérünk az afrikai emberi jogi rendszer további, környezetet érintő kötelező és *soft law* dokumentumaira.

A kötelező aktusok alapvetően meghatározott személyi körre vonatkozóan deklarálnak jogokat, valamint állapítják meg a ratifikáló államok kötelezettségét. Ezek közül elsőként 1969-ben került elfogadásra, majd 1974-ben lépett életbe az *Afrikai Menekültproblémák Sajátos kérdéseiről szóló Egyezmény,*[1137] amely még nem tartalmazott specifikus utalást a környezeti tényezőkre nézve. Ezzel szemben az 1990-ben elfogadott és 1999-ben életbe lépő *Gyermekek Jogairól és Jólétéről szóló Afrikai Charta*[1138] oktatásról szóló 11. cikkében meghatározza többek között az oktatás célzatát, amelynek más tényezők mellett a környezet és a természeti erőforrások tiszteletére is kell irányulnia.[1139] A 14. cikk 1. pontja deklarálja a gyermekeket megillető, elérhető lehető legjobb fizikai, mentális és lelki egészséghez való jogot. Ennek biztosítása érdekében meghatározza 2. pontjában az államok kötelezettségeit, így annak biztosítását, hogy a gyermekek megfelelő táplálékhoz és vízhez jussanak,[1140] illetve, a társadalom valamennyi tagja, de különösen a szülők, gyermekek, közösségi vezetők és dolgozók megfelelő tájékoztatásban részesüljenek többek között a higiéniáról és annak környezettel összefüggő aspektusairól.[1141]

A Chartához 2003-ban kiegészítő jegyzőkönyvet fogadtak el a nők jogairól, a 2005-ben életbe lépő *Maputói Jegyzőkönyv*[1142] 16. cikke kimondja a megfelelő lakhatáshoz való jogot. Ennek értelmében a nőket megilleti az egyenlő feltételek melletti hozzáférés, valamit a megfelelő

[1135] A Chartát 1998-ban módosította egy jegyzőkönyv, mely rendelkezett a Bíróság felállításáról. ORGANIZATION OF AFRICAN UNITY (OAU), Protocol to the African Charter on Human and Peoples' Rights on the Establishment of an African Court on Human and Peoples' Rights. Adopted on 9 June 1998 in Burkina Faso.

[1136] A Bíróság a Charta, a Jegyzőkönyvek értelmezése és alkalmazása, illetve a részes felek által ratifikált emberi jogi dokumentumok esetén is joghatósággal bírhat, valamint tanácsadó véleményeket adhat ki. A Bírósághoz panaszt nyújthat be a Bizottság, a részes felek, az Afrikai Kormányközi szervezet, a Bizottság előtt megfigyelői státuszt kapott releváns nem-kormányközi szervezete és egyének. Utóbbi kettő esetén azonban szükséges az államok erre irányuló kifejezett nyilatkozata. Ezen felül az ügyben érdekelt további részes államok csatlakozhatnak. A Bíróság tevékenységének értékeléséről ld.: Lilan CHENWI: *Successes of African Human Rights Court undermined by resistance from states.*
https://theconversation.com/successes-of-african-human-rights-court-undermined-by-resistance-from-states-166454

[1137] ORGANIZATION OF AFRICAN UNITY (OAU), Convention Governing the Specific Aspects of Refugee Problems in Africa. Adopted on 10 September 1969 by the Assembly of Heads of State and Government. CAB/LEG/24.3. It entered into force on 20 June 1974.

[1138] ORGANIZATION OF AFRICAN UNITY (OAU), African Charter on the Rights and Welfare of the Child. OAU Doc. CAB/LEG/24.9/49 (1990).

[1139] African Charter on the Rights and Welfare of the Child. 11. cikk, 2. pont, (g) alpont.

[1140] Uo. 14. cikk, 2. pont, (c) alpont.

[1141] Uo. 14. cikk, 2. pont, (h) alpont.

[1142] ORGANIZATION OF AFRICAN UNITY (OAU), Protocol to the African Charter on Human and People's Rights on the Rights of Women in Africa, 11 July 2003.[továbbiakban: Maputói Jegyzőkönyv].

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

életkörülményekhez való jog, amely egészséges környezetben valósulhat meg. A 18. cikk kifejezetten az egészséges és fenntartható környezethez való jogról rendelkezik, amelynek érdekében az államok számára több kötelezettséget is meghatároz, így megfelelő lépéseket kell tenniük a nők környezeti tervezésben, menedzsmentben és megőrzésben való részvétele, a tudományos eredményekhez való hozzáférés előmozdítása, az őshonos nők tudásának megőrzése érdekében.[1143]

A Maputói Jegyzőkönyv egyik érdeme, hogy világosan elhatárolja a környezethez való jogot a fenntartható fejlődéshez való jogtól, amikor külön cikkben deklarálja az utóbbit is. A 19. cikk értelmében a fenntartható fejlődéshez való jog a többi jog teljes élvezetéhez járul hozzá, amelynek biztosítása érdekében megállapítja az államok kötelezettségeit. Ennek fényében a nemzeti fejlesztési eljárásokban tekintettel kell lenniük a nemi perspektívákra, a nők minden szinten történő bevonására. Elő kell mozdítaniuk a nők termékeny erőforrásokhoz – mint a termőföld – való hozzáférését, melyhez biztosítani kell a tulajdoni jogosultságokat, továbbá az államoknak elő kell segíteni a nők hitelhez, képzésekhez való hozzáférését, az életminőségük növelése és a szegénység csökkentése mellett. Figyelembe kell venniük a nőkkel kapcsolatos fejlesztési tényezőket a vonatkozó szakpolitikák és programok kialakítása során, illetve gondoskodniuk kell a globalizáció hatásainak minimalizálásáról.[1144]

Az Afrikai Bizottság több jogi kötőerővel nem bíró anyagot bocsátott ki az évek alatt, amelyekben értelmezi a Charta vagy a kiegészítő jegyzőkönyvek valamely cikkelyét. E tevékenység keretében 2018-ban irányelveket dolgozott ki az Afrikai Charta természeti javak és erőforrások szabad kiaknázáshoz való jogot deklaráló 21. és a környezethez való jogot kimondó 24. cikkével összefügésben, a kitermeléssel foglalkozó iparágakra fókuszáló állami jelentésekre nézve.[1145] Alapelvként rögzíti, hogy a két jog összefügg a Chartában biztosított további jogokkal, egyben elválaszthatatlan is azoktól, különösen megvalósításuk tekintetében. A kapcsolat kifejezésére az integráns és egymást kiegészítő egység kifejezést alkalmazza, mely a következő jogokra vonatkozik legdominánsabban: megkülönböztetés általános tilalma (2. cikk), élethez való jog (4. cikk), tulajdonhoz való jog (14. cikk), egészséghez való jog (16. cikk), családok, valamint kiszolgáltatott csoportok védelme (18. cikk). Ennek megfelelően a természeti erőforrások felhasználása során fenntartható módon kell eljárniuk, tekintettel e jogok érvényesülésére is.[1146]

A két vizsgált joggal összefüggésben a Bizottság alapelvként rögzíti a továbbiakat:

[1143] Maputói Jegyzőkönyv. 18. cikk 2. pont a)–d) alpont.
[1144] Uo. 19. cikk. a)–f) alpont.
[1145] AFRICAN COMMISSION ON HUMAN AND PEOPLES' RIGHTS, *State Reporting Guidelines and Principles on Articles 21 and 24 of the African Charter relating to Extractive Industries, Human Rights and the Environment.* [továbbiakban: State reporting guidelines and principles]
[1146] Uo. 19.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

- A közös érdekek mentén definiált szolidaritás, melynek értelmében az államok gyámok a természeti erőforrások megőrzése során;[1147]
- A természeti erőforrások kiaknázásából származó előnyök megilletik a lakosság egészét, de a terület közelében élők érdekeinek védelmére kiemelten tekintettel kell lenni, különösen külföldi vállalatok általi kitermelés esetén; [1148]
- A hatékony részvétel elve, melyhez elengedhetetlen a megfelelő előzetes tájékoztatás nyújtása is;[1149]
- Diszkrimináció tilalma és egyenlőség, mely során a sérülékeny csoportokat kiemelten kell védeni;[1150]

A tiszta és biztonságos környezethez való jog tartalma tekintetében a Bizottság a következő megállapításokra jutott:

- A jog középpontjában az emberek életminősége áll. Ez azonban nem egy érintetlen vagy teljesen tiszta ideális környezetet kíván, hanem olyat, amely elég biztonságos és tiszta ahhoz, hogy az egyének és a népek megfelelő életet folytassanak, fejlődjenek;[1151]
- A környezetet fenntartható módon kell használni, nem veszélyeztetve a jövő generációi érdekeit. Ez iránytűként szolgál az élet és megélhetés különböző szegmensein, különösen ott, ahol az érdekek ütközése felmerülhet;[1152]
- A jog elsődleges kedvezményezettjei az emberek, akiket megillet a környezet szennyezésétől és károsításától való menteség, illetve védelem az ezekből fakadó káros hatásoktól;[1153]
- Az államok kötelesek a szükséges jogi és intézményi hátteret kidolgozni, biztosítani a procedurális jogosultságokat, megfelelő kompenzációt nyújtani, a környezet helyreállítása mellett.[1154]

2010-ben a gazdasági, szociális és kulturális jogok végrehajtásáról állított össze irányelveket[1155] a Bizottság. E körben nem vizsgálja önállóan a környezethez való jogot biztosító 24. cikket, hanem a következő jogokkal fennálló kapcsolatát elemzi:

[1147] State reporting guidelines and principles. 19-20.
[1148] Uo.
[1149] Uo. 21.
[1150] Uo.
[1151] Uo. 28.
[1152] Uo. 28.
[1153] Uo.
[1154] Uo. 28-30.
[1155] AFRICAN COMMISSION ON HUMAN AND PEOPLES' RIGHTS, *Principles and guidelines on the implementation of economic, social and cultural rights in the African Charter on Human and Peoples' Rights.* [továbbiakban: Principles and guidelines on the implementation].
https://www.achpr.org/public/Document/file/English/achpr_instr_guide_draft_esc_rights_eng.pdf

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

- Népek önrendelkezésének biztosítása, melynek része az őslakosok földjein végzett tevékenységek feltételeinek betartása, mint az előzetes, megfelelő tájékoztatás fényében megadott beleegyezés, harmadik szereplők tevékenysége esetén is;[1156]

- Egészséghez való jog, melynek részei a biztonságos ivóvízhez, tápláló élelmiszerekhez, lakhatáshoz való hozzáférés, valamint az egészséges munka- és környezeti körülmények biztosítása.[1157] Az jogot be kell emelni a nemzeti fejlesztési tervekbe, többek között környezeti hatásvizsgálatok alapján,[1158] továbbá megkívánja a környezeti ártalmakkal szembeni védelmet;[1159]

- Az oktatáshoz való jog számos cél előmozdítására alkalmas, így a környezet védelmének erősítéséhez is hozzájárulhat.[1160] Ezért az oktatási rendszert úgy kell kialakítani, hogy egyebek mellett a környezet és a természeti erőforrások iránti tiszteletre irányuljon;[1161]

- A lakhatáshoz való jog keretében az államok kötelesek a sérülékeny csoportok[1162] számára a földhöz, megfelelő lakhatáshoz és elfogadható életkörülményekhez való hozzáférést egészségesnek tekinthető környezetben biztosítani;[1163]

- Az élelemhez való jog részét képezi a környezeti, társadalmi és gazdasági szempontból fenntartható élelemhez jutás;[1164]

- A vízhez és megfelelő higiéniás körülményekhez fűződő jogot a Bizottság más jogokból[1165] levezethetőnek találja, annak ellenére, hogy a Charta nem tartalmaz ilyen rendelkezést;[1166]

18.1.2. Környezeti ügyek az Emberi Jogok és Népek Jogainak Afrikai Bizottsága, valamint az Emberek és Népek Jogaival Foglalkozó Afrikai Bíróság gyakorlatában

Látható, hogy a Bizottság meghatározó szerepet tölt be a Charta értelmezésében, amelyhez hozzákapcsolódott az Emberek és Népek Jogaival Foglalkozó Afrikai Bíróság interpretációja is. A következőkben ennek fényében három – kettő Bizottság és egy Bíróság által vizsgált –

[1156] Principles and guidelines on the implementation. 44. pont.
[1157] Uo. 63. pont.
[1158] Principles and guidelines on the implementation. 67. pont, j. alpont.
[1159] Uo. 67. pont, s. alpont.
[1160] Uo. 70. pont.
[1161] Uo. 70. pont, f. alpont.
[1162] Családi állapottól függetlenül így a nők, áttelepített személyek, menekültek, őslakosok és más sérülékeny helyzetben lévő csoportok
[1163] Principles and guidelines on the implementation, 79. pont, p. alpont.
[1164] Uo. 86. pont, g. alpont.
[1165] Különösen, de nem kizárólagosan az élethez, méltósághoz, munkához, élelemhez, egészséghez, gazdasági, szociális és kulturális fejlődéshez, valamint a kielégítő környezethez fűződő jogok.
[1166] Uo. 87-92. pontok.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

esetet fogunk áttekinteni, amelyben vagy a környezethez való jog közvetlen felhívása történt, vagy más jogok szempontjából merült fel a környezeti tényezők figyelembevétele.

A *Nigériával szembeni SERAC ügyre*[1167] nemzetközi szinten is nagy figyelem hárult a jogsértések súlyos mivolta, a környezeti aktivisták elleni erőszak és a nagymértékű környezetkárosítás miatt.[1168] Az olajkitermeléssel foglalkozó nemzetközi '*Shell Petroleum Development Corporation'* konzorcium tevékenysége keretében, az állam közreműködése mellett[1169] kezdődött meg a környezetre és emberi egészségre is különösen káros hatást gyakorló kitermelési folyamat, a Nigéria déli részén élő őslakos ogoni nép területein.[1170] Nigéria katonai kormánya nem biztosította a területen élők részvételi jogosultságait, nem bocsátotta rendelkezésre a szükséges információkat, továbbá nem felügyelte érdemben a kitermelést és nem követelte meg a szükséges biztonsági előírások betartását sem, valamint nem gondoskodott környezeti hatásvizsgálat elvégzéséről. A már önmagában jogsértő magatartást tetőzte a tudósok és környezeti aktivisták területről való kitiltása, a nép tüntetéseinek brutális megtorlása, vezetőinek kivégzése. Miközben a vállalat szennyezte a területet, a hadsereg falvakat támadott meg, felégette a terményeket és megölte a haszonállatokat, éhínséget előidézve.[1171]

Az ügyet a Bizottság vizsgálta, a Charta több releváns cikkének[1172] fényében.[1173] A környezethez való joggal összefüggésben megállapította, hogy az állam nem avatkozhat be a jog élvezetébe. Ugyanakkor ezen felül minden szükséges lépést meg kell tennie a szennyezés és károsítás megelőzése érdekében, elő kell mozdítania a fenntartható fejlődést és az erőforrások ennek megfelelő használatát. A fellépés részét képezi a tudományos alapokon nyugvó felügyelet ellátása, illetve az eljárási jogosultságok biztosítása is, melynek jelen esetben az állam egyértelműen nem tett eleget. [1174]

Az ügy jelentősége többek között az, hogy a Bizottság részletesen kifejti az állam kötelezettségeit a környezethez való jog biztosítására. Az itt megfogalmazott gondolatokat

[1167] AFRICAN COMMISSION ON HUMAN AND PEOPLES' RIGHT, Communication no. 155/96: Social and Economic Rights Action Center (SERAC) and Center for Economic and Social Rights (CESR) / Nigeria. Done at the 30th Ordinary session held in Banjul, The Gambia du 13th au 27th October 2001. [továbbiakban: Communication no. 155/96].

[1168] Az „Ogoni Kilencek", vagyis Ken Saro-Wiwa, Saturday Dobee, Nordu Eawo, Daniel Gbooko, Paul Levera, Felix Nuate, Baribor Bera, Barinem Kiobel, és John Kpuine kivégzése után az ENSZ Közgyűlése határozatban ítélete el a súlyos jogsértéseket. United Nations: *Assembly condemns arbitrary execution of Ken Saro-Wiwa and eight co-defendants in Nigeria by vote of 101-14-47. https://press.un.org/en/1995/19951222.ga9046.html*
Részletesebben ld.: Adele WALTON: *Remembering the Ogoni Nine.* https://bit.ly/3GYb6Qq)

[1169] Az állam közvetlenül végzett tevékenységet a *'Nigerian National Petroleum Company'* olajvállalaton keresztük, de többségi részvényes volt a konzorciumban is.

[1170] Communication no. 155/96. 1-2. pont.

[1171] Uo. 4-8. pontok.

[1172] Afrikai Charta I. fejezet 2. cikk (Megkülönböztetés tilalma), 4. cikk (Élethez való jog), 14. cikk (Tulajdonhoz való jog), 16. cikk (Egészséghez való jog), 18(1) cikk (Családi élet védelme), 21. cikk (Javak és természeti erőforrások szabad kiaknázásához való jog), 24. cikk (Általánosan kielégítő környezethez való jog).

[1173] Communication no. 155/96. 10-11. pontok.

[1174] Uo. 50-54. pontok.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

alapul vette a korábban említett, ipari tevékenységekkel kapcsolatos jelentésekre vonatkozó irányelveiben is, így kiemeli, az államoknak nem csak tiszteletben kell tartania a földhöz, élő- és növényvilághoz való hozzáférést, hanem meg kell akadályozni azt is, hogy saját szervei vagy harmadik szereplők beavatkozzanak a jog élvezetébe, amely jog megilleti a közösségeket és egyéneket is.[1175]

Mint említettem korábban, a Charta maga igen szűkszavú és homályos a 24. cikk esetén, ez azonban bizonyos rugalmasságot is jelent, amelynek hála a Bizottság jelen ügyben részletesen kifejtette a cikk tartalmát, így egyértelműen döntő jelentőségűnek tekinthető az eset. Justice C. Nwobike szerint az ügy illusztrálja, hogy a Bizottság a rendelkezésre álló keretek között széleskörűen és nagylelkűen értelmezi a jog terjedelmét. A probléma viszont a döntés tényleges kikényszerítő erejének hiánya.[1176] Hasonlóan látja az ítélet érdemeit és az azzal szemben megfogalmazható kritikákat Marinkás György is, kiemelve, hogy az egyrészt példát szolgáltat a Bizottság evolutív jogértelmezésére, valamint hangsúlyozza és kifejti az állami kötelezettségeket. Másrészt viszont a végrehajtás nem volt megfelelő, leginkább külső tényezők által, a katonai kormányzat bukása és a növekvő nemzetközi nyomás következményeként valósulhatott meg. Negatívumként értékeli továbbá, hogy nem tért ki a földtulajdonhoz való kollektív jog értelmezésére, amely helyett a lakhatáshoz való jogot vette figyelembe.[1177]

Az *endorois őslakos nép Kenyával szembeni* 2003-as ügye[1178] a kormány által foganatosított kitelepítéseket érintette, melyből kifolyólag Bogoria-tó mentén évszázadok óta élő közösség elvesztette tradicionális földterületeit, melyért cserébe nem részesült megfelelő kompenzációban. A nép hagyományos pásztorkodó, természetet spirituális szempontból is kiemelten tisztelő életvitelének szabad folytatását is megakadályozták a kitelepítések.[1179] A kérelemben nem hivatkoztak közvetlenül a környezethez való jogra,[1180] de a Bizottság a tulajdonhoz való jog keretében negatívumként értékelte, hogy az állam nem biztosította a nép

[1175] AFRICAN COMMISSION ON HUMAN AND PEOPLES' RIGHTS, State Reporting Guidelines and Principles on Articles 21 and 24 of the African Charter relating to Extractive Industries, Human Rights and the Environment. 14. pont. 23.

[1176] Justice C. NWOBIKE: The African Commission on Human and Peoples' Rights and the Demystification of Second and Third Generation Rights under the African Charter: Social and Economic Rights Action Center (SERAC) and the Center for Economic and Social Rights (CESR) v. Nigeria. *African Journal of Legal Studies.* Vol 2. (2005). 145-146.

[1177] MARINKÁS György: Az Endorois ügy, egy hosszú út eredménye – avagy az afrikai emberi jogvédelmi mechanizmus joggyakorlata és az őslakos népek jogainak védelme. *Debreceni Jogi Műhely,* 2014. évi (XI. évfolyam) 1–2. szám, 2014.
https://bit.ly/3mxBQPd

[1178] AFRICAN COMMISSION ON HUMAN AND PEOPLES' RIGHT Communication no. 276 / 2003 – Centre for Minority Rights Development (Kenya) and Minority Rights Group International on behalf of Endorois Welfare Council v Kenya.[továbbiakban: Endorois ügy].

[1179] Endorois ügy, 1-3. pontok.

[1180] Afrikai Charta 8. cikkére (Lelkiismereti szabadsághoz való jog), 14. cikkére (Tulajdonhoz való jog), 17. cikkére (Oktatáshoz, kulturális életben való részvételhez való jog), 21. cikkére (Javak és természeti erőforrások szabad kiaknázásához fűződő jog), valamint a 22. cikkére (Gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődéshez való jog) hivatkoztak a kérelmezők. A Bizottság valamennyi cikk megsértését megállapította.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

részvételi jogosultságait, továbbá nem gondoskodott előzetes környezeti és társadalmi hatásvizsgálat készítéséről.[1181] A kulturális életre vonatkozó jogokkal összefüggésben úgy látta, hogy a földek, illetve azok környezetének nem megfelelő védelme, károsítása és az azoktól való megfosztás egyben e jogokat is sérti, tekintettel a nép e tényezőkkel fennálló szoros kapcsolatára, mely a már egyébként is jellemző marginalizáció jelenségét csak tovább fokozza.[1182]

A 2017-es *ogiek ügyben*[1183] Kenya felelősségét már az Emberek és Népek Jogaival Foglalkozó Afrikai Bíróság vizsgálta. A Mau erdő területén élő őslakos közösség számára 2009-ben az állam elrendelte, hogy 30 napon belül hagyják el a területet, melyet követően a Bizottság ideiglenes intézkedéseket kért, de mivel nem történt megfelelő lépés a jogok védelmére, a Bírósághoz fordult.[1184] A panaszban szintén nem jelent meg a környezethez való jog,[1185] de a Bíróság figyelembe vette a Bizottság egy korábbi jelentését,[1186] mely rávilágított arra, hogy a törzs túlélését, fennmaradását, évszázados tradícióik folytatását ellehetetleníti, ha nem férnek hozzá földjeikhez és annak természeti erőforrásaihoz.[1187] Érdekes vetülete az ügynek, hogy az állam épp a természetes ökoszisztémák védelmével törekedett igazolni a felmerülő jogsértéseket, de a Bíróság rámutatott arra, hogy több jelentés is alátámasztotta, nem az ott élő őslakosok – egyénként a természet tiszteletén alapuló – életmódja okozza a környezet szennyezését, hanem sokkal inkább más tevékenységek, mint az állam által engedélyezett fakivágások. Ennek fényében nem fogadta el a kitelepítéseket, mint a jog szükséges és arányos korlátozását.[1188]

Felmerült továbbá a nép vallásgyakorlásának kérdése is, melyet szintén hátrányosan érintettek a kitelepítések, mivel a Bíróság is megerősítette, hogy a hagyományos életformát folytató népek gyakran nem rendelkeznek intézményesült egyházzal, hanem maga a természeti környezet jelenti hitük gyakorlásának közegét.[1189] A kulturális önazonosság körében az állam ismételten környezeti okokra, illetve arra hivatkozott, hogy a törzs tagjai valójában már nem gyakorolják szokásaikat. A Bíróság azonban bizonyítottnak találta, hogy az őshonos nép továbbra is ősi

[1181] Uo. 288. pont.
[1182] Uo. 245. pont.
[1183] AFRICAN COURT ON HUMAN AND PEOPLES' RIGHTS, African Commission on Human and Peoples' Right v. Republic of Kenya. Application No. 006/2012. Judgment, 26 May 2017. [továbbiakban: Ogiek ügy].
[1184] Uo.
[1185] A kérelem Charta I. fejezet 1. cikk (Részes Felek kötelezettségei), 2. cikk (Megkülönböztetés tilalma), 4. cikk (Élethez való jog), 8. cikk (Lelkiismereti szabadság), 14. cikk (Tulajdonhoz való jog), 17. cikk 2. bekezdés (Kulturális életben való részvételhez való jog), 21. cikk (Javak és természeti erőforrások szabad kiaknázásához való jog), 22. cikk (Gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődéshez való jog).
[1186] Report of the African Commission's Working Group on Indigenous Populations/Communities. Research and Information Visit to Kenya. 1-19 March 2010. [továbbiakban: Report of the African Commission's Working Group on Indigenous Populations/Communities.]
https://www.iwgia.org/images/publications/0569_ACHPR_kenya_ENG.pdf
[1187] Report of the African Commission's Working Group on Indigenous Populations/Communities. 41–42.; Ogiek ügy 109. pont.
[1188] Ogiek ügy, 130-131. pontok.
[1189] Uo. 167. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

tradícióinak megfelelően él, amely többek között az ősi területek környezetének védelmét is megköveteli.[1190] Ezeken felül a környezeti erőforrások és javak szabad kiaknázásához fűződő jog keretében a Bíróság a nép kifejezést az állam népességél kisebb csoportokra is kiterjesztve értelmezte, így kijelentette, hogy az ogiek törzset megilleti a földjeik használatához és az abból származó gyümölcsök élvezetéhez való jog, mely nem valósulhat meg a földekhez való szabad hozzáférés nélkül. [1191]

A bemutatott három eset is alátámasztja, hogy az Afrikai Charta rendszerében a környezethez való jog szoros kapcsolatban áll a népek – adott esetben őslakosok – fejlődésével, földjeik tulajdonjogának és hasznainak szabad élvezetével, illetve a kulturális-spirituális önazonossággal. A Bizottság 2018-as irányelvének áttekintése során láthattuk, a környezethez való jog integráns és egymást kiegészítő egységben áll a megkülönböztetés tilalmával, az élethez, tulajdonhoz, egészséghez való joggal, valamint a családok és kiszolgáltatott csoportok védelmével. A Bizottság alapvetően antropocentrikus szempontból indul ki, amikor a környezethez való jog középpontjába az embert állítja, de értékelendő, hogy elismeri a jövő nemzedékek érdekeit. A jog alanyai az emberek, mint egyének és a nép tagjai, akiket megillet a biztonságos és tiszta környezet, valamint az ennek megvalósításához fűződő intézményi háttér. Bár az amerikaközi rendszerhez hasonló, a természet önálló értékét közvetlenül elismerő megnyilvánulás nem lelhető fel a vizsgált afrikai regionális dokumentumokban, illetve joggyakorlatban, ugyanakkor figyelemre méltónak tartom a Bíróság ogiek ügyben kifejtett koncepcióját, melyben épp a környezethez való jog védelmére hivatkozó állami érvet semlegesítette az őslakosok természetközpontú felfogásának környezetet fenntartó és kímélő jellegének hangsúlyozásával. Mindez természetesen továbbra is emberközpontú, a tradicionális szemléletmód interpretáció keretében történő ilyen jellegű elismerése – ha nem is teljeskörűen – alkalmas lehet ennek mérséklésére.

Bár az Afrikai Charta közvetlenül deklarálja az általánosan kielégítő szintű környezethez való jogot, láthattuk, hogy felmerültek a rendelkezés túlzottan homályos mivoltára vonatkozó észrevételek, mely önmagában nem feltétlenül probléma, mivel teret engedhet a rugalmas, evolutív jogértelmezésnek, ezzel fejlesztve a jog tartalmát, de lehetőséget teremthet a szűk interpretációra. Azzal a koncepcióval, mely a jog középpontjába az embert állítja, alapvetően összhangban áll a fejlődéshez való joggal történő szoros összekötése is, mely szintén egy szigorúan antropocentrikus szemléletmód érvényre juttatását is jelentheti. Mindazonáltal ez a gyakorlatban nem feltétlenül jelenti az antropocentrikusság kizárólagos érvényesítését, például Louis J. Kotzé és Anél du Plessis szerint a megfogalmazás nem erre enged következtetni, hanem

[1190] Uo. 183-188. pontok.
[1191] Ogiek ügy. 195-201. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

azt kívánja elérni, hogy a környezetvédelmi előírások egyben a fejlődési követelményeket is szolgálják.[1192]

Lilan Chenwi is csatlakozik azokhoz, akik szerint a Charta homályosan tartalmazza a környezethez való jogot, de hozzáteszi, hogy az afrikai emberi jogi rendszer ennek ellenére összességében erőteljes eszköz az érintett országok környezeti problémáinak megoldása érdekében. Annak ellenére, hogy a Bizottság és a Bíróság értelmező és jogfejlesztő szerepe korlátozott, a releváns döntések alapvetően őslakos és törzsi népeket érintő kérdésekben születtek. Mindezek ellenére progresszív és hasznos jogfejlesztő tevékenységük, mely segítheti a jog tartalmának globális szintű meghatározását. Utóbbi esetén releváns adalékot szolgáltathat az őslakosok jogainak felismerése, kifejtése, összefüggésben a környezettel, továbbá irányadó lehet az egyes emberi jogok egymással való összefüggésének és integráns mivoltának elismerése.[1193]

Az afrikai emberi jogi rendszer érdeme a környezethez való jog első kötelező nemzetközi deklarálása mellett, a Bizottság és Bíróság által folytatott részletes interpretáció, melynek keretében tartalmi követelmények meghatározásával találkozhattunk. Ezek köréből kiemelendő az egész rendszert átható kollektív szemléletmód hangsúlyozása, amely nem csak a jogosulti oldalon jelenik meg, hanem a kötelezettin is. A környezethez való jog megvalósítása szempontjából ez azért kívánatos, mert egyértelmű, hogy elsődlegesen az államok felelőssége annak védelme, illetve biztosítása, mindazonáltal az egyénnek, különféle közösségeknek is szerepe lehet a megvalósításban. Ezen felül az integráns és egymást kiegészítő egység koncepciója is praktikus, hiszen egyik oldalról elismeri a környezethez való jog szerteágazó kapcsolatrendszerét a többi – köztük elemi fontosságú – emberi jogokkal, másrészt el is határolja tőlük, elismerve teljesen önálló mivoltát. A felfogásmód talán a Chartában még nem teljesen egyértelmű, hiszen a környezethez való jog a fejlődéssel összhangban kerül meghatározásra, de láthattuk, hogy az elfogadást követő jogértelmezésben, illetve a később született Maputói Jegyzőkönyvben az önálló jelleg egyre egyértelműbben rajzolódott ki. Bár erőteljesen kollektív, ideértve a jövő nemzedékek érdekeinek védelmét, alapvetően antropocentrikus e környezeti jogfelfogás, amit árnyal az őslakosokat érintő ügyekben érvényesülő felfogás, melyben kulcsfontosságú szerepet kaphat az adott csoport természettisztelő életmódja, amely akár az állam környezethez való jog védelmére irányuló érvelését is csorbíthatja.

[1192] Louis J. KOTZÉ–Anél du PLESSIS: The ACHPR and the Environmental Rights Standards. In.: TURNER–SHELTON –RAZZAQUE –MCINTYRE –MAY (eds.) 2019, *i. m*. 100-101.
[1193] Lilian CHENWI: The Right to a Satisfactory, Healthy, and Sustainable Environment. In.: KNOX– PEJAN 2018. *i. m.* 84-85.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

19. Fejezet: Környezethez való jog az Emberi Jogok Arab Chartájában

Az Emberi Jogok Arab Chartája fent ismertetett regionális emberi jogi egyezményekhez képest lényegesen eltérő karaktert mutat, tekintettel a kapcsolódó, alapvetően gyenge végrehajtásra, így önmagában az egészséges környezethez való jog deklarálása nem jelenti a kapcsolódó joggyakorlat meglétét. Ennek fényében jelen értekezés írásakor nincs lehetőségem a joggyakorlat tényleges áttekintésére.

A területre érvényes kötelező regionális emberi jogi megállapodás elfogadása már a hatvanas években felmerült, amikor az Arab Jogászok Uniója, mint nem-kormányközi szervezet felkérte az Arab Unió államait az Emberi Jogok Arab Egyezményének megalkotására. Ennek nyomán 1968-ban döntés született egy szakértői bizottság felállításáról, amely végül a kilencvenes évek első felében készítette el az Arab Charta tervezetét, melyet 1994-ben Kairóban elfogadott az Arab Államok Ligája. Az 1994-es változat azonban nem tartalmazott semmilyen végrehajtási mechanizmust, számos szakértő, nem-kormányközi szervezet és kutató illette kritikával többek között emiatt, és végül egy állam sem ratifikálta. Az Arab Államok Ligája 2002-ben határozatban döntött a Charta megújításától, amelyet konzultációs, szakmai folyamatokat követően, 2004. május 23-án Tuniszban fogadtak el, mint jogilag kötelező egyezményt.[1194] Ez azért is volt jelentős lépés, mert az Arab Liga alapító okirata egyáltalán nem tartalmazott az emberi jogokra vonatkozó rendelkezést, habár 1968-ban létrejött az Emberi Jogok Arab Állandó Bizottsága, amely tájékoztató, szimbolikusabb feladatot lát el az emberi jogokkal összefüggésben.[1195]

Az Emberi Jogok Arab Chartájának e 2004-es verziója[1196] több cikkében is érinti a környezetet és természeti erőforrásokat. Így a 2. cikk elismeri a népek önrendelkezési jogát, valamint a jogot a természeti kincsek és erőforrások feletti rendelkezésre.[1197] A Charta 38. cikke deklarálja a megfelelő életszínvonalhoz való jogot, amely minden egyén mellett a családokat is megilleti, biztosítva jól-létüket és tisztességes életüket. Ehhez több tényező rendelkezésre állása szükséges: élelmiszer, ruházkodás, lakhatás, közszolgálatatások elérhetősége és az egészséges környezethez való jog. Ezek biztosítása érdekében a részes feleknek megfelelő lépéseket kell tennie.[1198]

[1194] Vijay N. GHORMADE: Analytical framework of the protection of human right under the Arab Charter on Human Rights (2004). Ghormade, Vijay N., Analytical Framework of the Protection of Human Right Under the Arab Charter on Human Rights (2004) (February 6, 2012), SSRN, 3–5.
https://ssrn.com/abstract=2000043 or http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2000043

[1195] KOVÁCS Ildikó: Emberi Jogok Arab Kartája. In: LAMM 2018, i. m. 145-146.

[1196] LEAGUE OF ARAB STATES, Arab Charter on Human Rights 2004. Angol nyelvre fordította: Mohammed Amin AL-MIDANI–Mathilde CABANETTES. *Boston University International Law Journal,* Vol. 24., No. 2. (2006).
[továbbiakban: Emberi Jogok Arab Chartája].

[1197] Emberi Jogok Arab Chartája, 2. cikk, 1. pont.

[1198] Uo. 38. cikk.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

A 38. cikk egyrészt tehát kimondja az egészséges környezethez való jogot, másrészt viszont a megfelelő életszínvonalhoz való jog részeként, annak egyik megvalósulási feltételeként határozza meg azt, elfogadva a graduális megvalósítás lehetőségét is. A környezeti válság korában a fokozatos megvalósítás veszélye mellett, e szemléletmódban egyértelműen a túlzott emberközpontúság érvényesül. Csakúgy, ahogy a 39. cikkben, ahol a mindenkit megillető, elérhető legjobb szintű testi és lelki egészséghez való jogot deklarálja[1199] és határozza meg az ennek megvalósításához szükséges eszközöket, amelyek körében az államoknak egyebek mellett biztonságos ivóvizet és élelmiszert kell garantálnia mindenki számára, illetve fel kell vennie a harcot a környezetszennyezéssel és megfelelő higiéniás körülményeket kell teremtenie.[1200]

Mint említettük korábban, a fent bemutatott európai, afrikai és amerikaközi regionális emberi jogi rezsimekkel szemben, itt nincs lehetőségünk hasonló formában a joggyakorlat vizsgálatára, nem véletlen, hogy az Emberi Jogok Arab Chartáját épp e pontja – a gyenge végrehajtás – miatt érte a legtöbb bírálat. A Charta 45. cikke ugyan felállítja a héttagú, független és pártatlan szakértőkből álló Arab Emberi Jogi Bizottságot,[1201] amelynek tagjai a 47. cikk értelmében védelmet kell, hogy élvezzenek minden zaklatással, erkölcsi vagy anyagi nyomással szemben.[1202] A Bizottság tényleges funkciója nem terjed ki panaszok kivizsgálására, még államoktól érkezők esetén sem. Alapvetően a részes felek Arab Államok Ligájának Főtitkárához benyújtott jelentéseit vizsgálja meg, amelyben azt mutatják be, hogy milyen lépéseket tettek a Chartában foglalt jogok megvalósítása érdekében. Emellett az államok a Charta hatályba lépését követő egy éven belül, majd háromévente jelentést készítenek és nyújtanak be a Bizottsághoz, mely megvizsgálja ezeket, szükség esetén további tájékoztatást kér és javaslatokat tesz a Charta céljainak elérése érdekében. Ezen felül éves jelentést készít az Arab Liga Tanácsa számára, amely szintén tartalmaz javaslatokat. E dokumentumokat a Charta értelmében nyilvánossá kell tenni, hogy minél szélesebb körben vitathassák meg.[1203]

2014-ben az Arab Államok Ligájának Tanácsa elfogadta a 7790. számú határozatát, amely az Emberi Jogok Arab Bíróságának statútumára vonatkozó tervezetet tartalmazta.[1204] Mindazonáltal ennek megfelelő számú ratifikálása még jelen értekezés írásakor nem történt meg. Ahmed Almutawa elismeri, hogy több kritikai észrevétellel is jogosan illethető a javaslat. Így helytálló a Nemzetközi Bíróság érve, mely szerint nagyobb transzparenciára lenne szükség a struktúra kialakítása során, továbbá erőteljesebben kellene bevonni a nem-kormányközi szervezeteket is. Szükségesnek látja a bírák kiválasztási szempontjainak további tisztázását,

[1199] Emberi Jogok Arab Chartája. 39. cikk, 1. pont.
[1200] Uo. 39. cikk, 1. pont, (e)–(f) alpont.
[1201] Uo. 45. cikk, 1. pont-2. pont.
[1202] Uo. 47. cikk.
[1203] Uo. 1-6. pontok.
[1204] LEAGUE OF ARAB STATES, Statute of the Arab Court of Human Rights. Non-official translation by the Arab Centre for International Humanitarian Law and Human Rights Education. https://acihl.org/texts.htm?article_id=44

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

illetve a megfelelő kompenzációs rendszer kidolgozását, valamint az ideiglenes intézkedések elrendelésének megteremtését. Ezen felül javasolja egy olyan testület felállítását, mely a Bíróság hatékonyságát és a döntések végrehajtását felügyeli. Végezetül, fontosnak tartja az egyéni panaszlehetőség beépítését is, melyet a javaslat jelenlegi formája nem tartalmaz. Mindazonáltal összességében úgy látja, hogy a terület emberi jogi helyzetén javíthatna a Bíróság felállítása, hiszen még hibákkal együtt is jobb, ha van egy ilyen jogérvényesítési lehetőség, mint a regionális nemzetközi bíróság teljes elvetése.[1205]

Összevetve a fent vizsgált három regionális rendszerrel, osztom Fidaa Hammami véleményét, miszerint e végrehajtási mechanizmus a rendszer egyik leggyengébb pontja, annak ellenére, hogy az 1994-es változat még ennél is szűkebb körben érintette e területet, nem rendelkezett a tagok biztonságáról, sértetlenségéről sem. Habár a 2004-es változat már kitér erre, Hammami megemlíti, hogy az Amnesty International felmérései alapján e követelmény gyakorlati megvalósítása szintén kívánnivalót hagy maga után. Nem csak gyengének, hanem összességében primitívnek nevezi e mechanizmust és hasonlóan Almutawa-hoz, sürgeti a megfelelő bírói testület felállítását, amelytől az államok továbbra is idegenkednek. Azt is negatívumként értékeli, hogy a biztosi testület tényleges felállítása évekbe telt és viszonylag kevés jelent meg ténylegesen a Chartában említett dokumentumokból, azok is alapvetően csak arab nyelven, tehát szakértői munkásságuk jelenleg szűk körben ismert. Mindazonáltal a Bizottság és tagjai emberi jogok érvényre juttatásával kapcsolatos megnyilvánulásait üdvözli, így felidézi az elnök 2012-es felszólalását a Jordániát érintő jelentéssel összefüggésben, amikor is emlékeztette az államokat a nemzetközi jogi kötelezettségeik fennállásáról és arról, hogy a Bizottság felállítása nem jelenti egyben, hogy az ENSZ egyes szerződéses testületei nem számoltathatják el őket az elkövetett jogsértések miatt. Figyelemre méltó, hogy 2013-ban továbbra is kiemelte a Bizottság elnöke, hogy az egyéb nemzetközi jogi kötelezettségek fennállására, valamint megsértésük vagy elmulasztásuk megállapítására nincs kihatással a regionális testület léte és munkája. Változást sürgetett az emberi jogok tiszteletben tartása érdekében, az alapvető élethez való jog, a véleménynyilvánítás szabadsága egyenlőség biztosítása mellet, további jogok, így a fejlődéshez és az egészséges környezethez való jog, valamint más polgári, politikai, szociális, gazdasági és kulturális jogok biztosításának elérése céljából.[1206]

Bár a környezethez való jog tartalma tekintetében az Arab Charta vonatkozásában számottevő észrevételt, értelmezési koncepciókat nem találunk, a régió emberi jogi fejlődése önmagában is komoly kérdés, de természetesen a környezethez való jogra vetítve is releváns. Különösen,

[1205] Ahmed ALMUTAWA: The Arab Court of Human Rights and the Enforcement of the Arab Charter on Human Rights. *Human Rights Law Review*, Vol. 21. (2021). 528-531.
[1206] Fidaa HAMMAMI: The Arab Charter on Human Rights – The task still unfinished. *European Inter- University Centre for Human Rights and Democratisation*: https://bit.ly/3zHZ48g 55-62.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

hogy az ENSZ 2020-ban jelentést[1207] adott ki a Fenntartható Fejlődési Célok arab régióban történő implementálásáról, melyben feltárta, hogy a területen nagyon súlyos vízhiány tapasztalható. Az ellátást nehezítik a fegyveres konfliktusok, a határon átnyúló függőség. A jelentés készítésekor úgy becsülték, hogy hozzávetőlegesen 70,5 millióan nem jutnak hozzá a megfelelő higiéniás körülményekhez, 47,5 millióan pedig a biztonságos ivóvízhez.[1208] Az éghajlatváltozás szintén súlyos probléma, mely veszélyezteti az élelmiszer- és ivóvízellátást, az extrém időjárási események pedig különösen magas kockázatot jelentenek az emberi életre, egészségre, megfelelő életkörülményekre. A jelentés rávilágít az éghajlati eredetű migrációra is, jelezve, hogy csak Irakban több mint 60.000 mezőgazdaságból élőt érintett hátrányosan a terület ért szárazság, amely miatt jelentős népességvándorlás indult meg.[1209] A biodiverzitás területén kisebb sikerek tapasztalhatók a védett területek számának növekedésében, de összességében továbbra is a globális átlag alatt van kiterjedésük. Nagy fenyegetést jelent az elsivatagosodás, a talajromlás, melyet fegyveres konfliktusok súlyosbítanak, valamint az erdőterületek drasztikus csökkenése.[1210]

Ebben a helyzetben egyértelmű előrelépés lenne az idézett szerzők által is sürgetett regionális emberi jogi bíróság felállítása. Különösen üdvös lenne a környezeti ítélkezésben a nyitott hozzáállás, amelyhez a már funkcionáló másik regionális bíróságok esetjogának inspirációként történő felhasználása is hozzájárulhatna. De ilyen formálódó rendszer esetén nagy hatást gyakorolhatna a környezethez való jog univerzális szinten történő deklarálása is. Természetesen ilyen súlyos környezeti konfliktusok esetén döntő jelentőséggel bírhat az is, hogy a környezethez való jog milyen tartalommal kerül kimondásra. Helyénvaló visszautalni Mawil Izzi Dien korábban idézett gondolataira, aki úgy látja, hogy az iszlám vallás környezeti tanítása – az ember gondnoki szerepe, abból fakadó felelőssége, a környezet önálló értékének elismerése – kiindulópontként szolgálhat a nemzetközi jog erőteljesebb érvényre juttatásához és a határon átnyúló helyzetek esetén a megfelelő tárgyaláshoz.[1211]

[1207] UNITED NATIONS*: Arab Sustainable Development Report 2020.* E/ESCWA/SDD/2019/2. [továbbiakban: Arab Sustainable Development Report 2020.].
https://asdr.unescwa.org/sdgs/pdf/en/ASDR2020-Final-Online.pdf
[1208] Arab Sustainable Development Report 2020. 86.
[1209] Uo. 168-170.
[1210] Uo. 2020. 190.
[1211] DIEN 1997, *i. m*. 53-56.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

20. fejezet: Délkelet ázsiai Nemzetek Szövetségének Emberi Jogi Nyilatkozata

Szemben a fent bemutatott regionális emberi jogi dokumentumokkal, a Délkelet ázsiai Nemzetek Szövetsége (továbbiakban: ASEAN) keretében született Nyilatkozat alapvetően nem bír jogilag kötelező erővel. Mindazonáltal rövid elemzése a környezethez való jog kimondása miatt indokolt.

A 10 tagból[1212] álló ASEAN-t 1967-ben Bankokban hívta életre öt állam – Indonézia, Malajzia, a Fülöp-szigetek, Szingapúr és Thaiföld – a gazdasági, szociális, kulturális és egyéb területekre kiterjedő együttműködés megteremtése érdekében, összhangban az ENSZ Alapító Okiratával.[1213] Ehhez képest Alapító Okiratát[1214] csak 2007-ben írták alá Szingapúrban. A tagok államformája, illetve szervezete, politikai berendezkedése, vallási, etnikai háttere, történelme nagymértékben eltérő, ezért Fazekas Béla képletesen nem közös értékek mentén szerveződő közösségnek nevezi, hanem „érdekközösségnek" látja.[1215] Az emberi jogok nem kaptak helyet az Alapító Okiratban, de 1993-ban az ENSZ égisze alatt nagyszabású konferenciára került sor március 24. és 28. között Bangkokban, melyen száznál több nem-kormányközi szervezet vett részt, azonosítva a terület aktuális emberi jogi kihívásait. Az ennek eredményeként született *Bangkoki Nyilatkozat* az alapvető kihívások körében tárgyalja *a fenntartható fejlődés* kérdéseit, melyben nem környezeti szempontból indul ki, hanem az idegen elnyomás alóli felszabadulás szükségességéből. A megfelelő fejlődés előfeltételének tekinti a nemzetek politikai elnyomás alóli felszabadítását, önrendelkezési joguk biztosítását. Elengedhetetlennek tartja a *kiegyensúlyozott fejlődés* érdekében a polgári, politikai, szociális és kulturális jogok maximális garantálását, az egyenlőség és társadalmi biztonság megteremtését, a bevételek igazságos elosztását. Bizonyos csoportokra kiemelt figyelmet kell szentelni, mint a nők, gyermekek, vidéki lakosság, városi szegénységben élők, kisebbségek és őslakosok, menekültek és áttelepített személyek, munkások és más hátrányos helyzetben lévők. Ezt követően kijelenti, hogy a *természeti környezetet az emberi jogok részeként kell védeni.* Elveti a felülről lefelé szerveződő fejlesztési modelleket, illetve a nemzetközi fejlesztési keret emberi jogokra erőteljesebben fókuszálóvá történő átalakítását szorgalmazza, a nemzeti szintű reformok ösztönzése mellett. Kitér arra is, hogy a nemzetközi gazdasági erők nagy hatást gyakorolnak az emberi jogokra, elérve a Világ Északra és Délre történő szakadását. A piacgazdaságra való

[1212] Indonézia, Malajzia, Fülöp-szigetek, Szingapúr, Thaiföld, Brunei, Kambodzsa, Laosz, Mianmar és Vietnám.
[1213] ASEAN: The founding of ASEAN.
https://asean.org/about-asean/the-founding-of-asean/
[1214] ASSOCIATION OF SOUTHEAST ASIAN NATIONS (ASEAN), Charter of the Association of Southeast Asian Nations, 20 November 2007.
https://asean.org/wp-content/uploads/images/archive/publications/ASEAN-Charter.pdf
[1215] FAZEKAS Béla: A Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetségének 21. csúcstalálkozója. *MKI-Elemzések – A Magyar Külügyi Intézet időszaki kiadvány,* 2013/2. 3-4.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

átállás esetén is hangsúlyozza az emberi jogi jogsértések fokozott előfordulását, holott önmagában a piaci jogoknak nem kellene az emberi jogokat sérteni.[1216]

1998-ban, az EJENY elfogadásának 50. évfordulójának alkalmán, elkészült az *Ázsiai Emberi Jogi Karta* (*'Asian Human Rights Charter').*[1217] Az emberi jogok népszerűsítését előmozdítani kívánó hároméves – civil szereplők bevonása mellett szervezett – egyeztetés eredményeként született dokumentum szerint *a gazdasági növekedésnek fenntarthatónak kell lennie, védelemben kell részesíteni a környezetet az emberi kapzsiságtól és a kereskedelmi vállalatok általi kizsákmányolástól, az életminőség javítása céljából.* A technológiának felszabadítónak kell lennie e tekintetben, nem szabad, hogy elnyomja az embereket. *A természeti erőforrásokat pedig a jövő nemzedékek felé fennálló kötelezettségeinkkel összhangban kell felhasználni.* Nem elfelejtendő, hogy ideiglenesen vagyunk gondnokai a természet erőforrásainak, melyek az emberiség egészét megilletik, és ebből következően közös felelősségünk van a gondos, tisztességes és méltányos használatukért.[1218]

Az emberi jogok helyzetének javítása érdekében 2009-ben létrejött az Emberi Jogok Kormányközi Bizottsága, mint emberi jogi tanácsadó testület, amely ajánlásokat, véleményeket, felméréseket készít. 2010-ben az emberi jogi aspektusok erőteljesebb fókuszba helyezése jegyében szakértői csoportot hoztak létre, egy emberi jogi dokumentum tervezetének megalkotása céljából.[1219] Az *ASEAN Emberi Jogi Nyilatkozatot*[1220] végül 2012-ben, a phnompeni csúcson fogadták el. Az idézett Fazekas Béla a Nyilatkozatban is az érdekalapú és nem közös értékek mentén szerveződő közösség e jellemvonásának tükröződését látja. Felidéz számos kritikai érvet, így az ENSZ kambodzsai emberi jogi különleges jelentéstevőjének véleményét, aki szerint a Nyilatkozat alapvetően az elfogadó államok érdekei mentén került megalkotása. Hivatkozik olyan jogvédők által megfogalmazott álláspontra is, mely szerint az alapvető jogok meghatározott kötelezettségek teljesítésétől, valamint a közrend, közbiztonság fenntartásától való függő jellege, nem összeegyeztethető a nemzetközi jog minimális elvárásaival sem.[1221]

Az ASEAN Emberi Jogi Nyilatkozata meghatároz bizonyos általános elveket, mint az emberek szabadságát, méltóság és jog tekintetében fennálló egyenlőségét, a Nyilatkozat által deklarált

[1216] Bangkok NGO Declaration on Human Rights, 5. pont. In.: UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY, *World Conference on Human Rights, Regional meetings, Report by the Secretariat, Bangkok NGO Declaration on Human Rights.* 19 April 1993. A/CONF.157/PC/83. 6-7.
[1217] Asian Human Rights Charter. A Peoples' Charter. Declared in Kwangju, South Korea on 17 May 1998. [továbbiakban: Ázsiai Emberi Jogi Karta] https://www.refworld.org/pdfid/452678304.pdf
[1218] Ázsiai Emberi Jogi Karta, 2.9. pont, 9-10.
[1219] A témában részletesebben ld.: KECSKÉS Gábor: Emberi jogok regionális védelme az ázsiai és a csendes-óceániai régióban. In: BRAGYOVA–KARDOS–LAMM (szerk.) 2018. *i.m*. 173-178.
[1220] *ASEAN Human Rights Declaration*, 18 November 2012. https://asean.org/wp-content/uploads/images/ASEAN_RTK_2014/6_AHRD_Booklet.pdf[továbbiakban: ASEAN Emberi Jogi Nyilatkozata].
[1221] FAZEKAS 2013*, i. m*. 5-6.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

jogokban való egyenlőséget, vagy egyes kiszolgáltatottabb csoportok védelmét.[1222] E körben jelenik meg az az igen aggályos megfogalmazás is, amely szerint az emberi jogok és alapvető szabadságok élvezete az adott társadalom és közösség, azok más tagjai irányában teljesített kötelezettségek megvalósításának függvénye.[1223] Ugyanígy az emberi jogok érvényre jutása szempontjából negatívnak tekinthető az ezt követő pont, amely értelmében egyik oldalról minden emberi jog univerzális, elválaszthatatlan, egymással összefüggő, de másik oldalról a megvalósításukat meghatározza az adott regionális és nemzeti környezet, az eltérő politikai, gazdasági, jogi, társadalmi, kulturális, történelmi háttér.[1224] Láthattuk, hogy a progresszív, valamint egyes körülmények, a rendelkezésre álló erőforrások figyelembe vétele egyes jogoknál megjelent több univerzális emberi jogi dokumentumban is, de alapvetően inkább a gazdasági, szociális és kulturális jogok körében és nem kifejezetten az összes – adott esetben abszolút jellegű – emberi jog és kapcsolódó követelmény esetén.

Az értekezés szempontjából a Nyilatkozat gazdasági, szociális és kulturális jogai körében meghatározott 28. cikkét szükséges közelebbről vizsgálni. Hasonlóan az Emberi Jogok Arab Chartájához, itt is a megfelelő életkörülményekhez való jog részeként kerül meghatározásra a biztonságos, tiszta és fenntartható környezethez való jog, az élelem, ruházkodás, lakhatás, gyógyszer és egészségügyi ellátás, biztonságos ivóvíz és higiéniás körülmények tekintetében fennálló jog mellett.[1225]

A környezethez való jog megfelelő életkörülményekhez való jogból történő levezetése több szempontból is meghaladott. Egyrészt arra enged következtetni, hogy a jog része az olyan „második generációs" jogoknak, amelyek bizonyos szempontból könnyebben vethetők korlátozások alá, például a rendelkezésre álló erőforrások progresszív megvalósítást tehetnek lehetővé. Másrészt teljes mértékben emberközpontú felfogást képvisel, amelyben a környezet az ember érdekeit szolgálja, megteremtése ennek fényében a megfelelő életkörülmények biztosításához szükséges feltételek mentén valósulhat meg, így annak kimerítésével, a környezethez való jog garantálása is – látszólag – megtörténtnek tekinthető. A gyakorlatban úgy vélem, számos olyan eset van, ahol a környezethez való jog túlmutat a megfelelő életkörülmények követelményein. Továbbá e megfogalmazás egyértelműen elveti a jog önálló jellegét, mivel a megfelelő életkörülményekhez való jogból vezeti le, másrészt olyan jogokkal – mint a vízhez való jog – sorolja a megfelelő életkörülmények megvalósulási feltételei körébe, amely épp a környezethez való jog részének tekinthető. Mindazonáltal üdvözölendő a Nyilatkozat másik fejezetében, a fejlődéshez való jog körében tett azon kitétele, hogy annak

[1222] ASEAN Emberi Jogi Nyilatkozat. General principles/Általános elvek, 1-5. pontok.
[1223] Uo. 6. pont.
[1224] ASEAN Emberi Jogi Nyilatkozat. 7. pont.
[1225] ASEAN Emberi Jogi Nyilatkozat. 28. pont, a.–f. pontok.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

biztosítása során tekintettel kell lenni a jelen és jövő nemzedékei fejlődési és környezeti szükségleteire.[1226]

Az ASEAN Emberi Jogi Nyilatkozata egyrészt lépést jelentett a nemzetközi emberi jogi sztenderdek irányába, de semmiképp sem valósított meg erőteljes fejlődést. A nemzetközi jog globális szintjén elképzelhető, hogy nagyobb hatást tud gyakorolni egy *soft law* jellegű emberi jogi deklaráció, mint a regionális szinten. Nicholas Doyle úgy látja, hogy a regionális emberi jognak egyfajta közvetítő funkciót kell betöltenie a nemzetközi követelmények tekintetében, ezt azonban a Nyilatkozat több esetben sem tudta megvalósítani. Kiemeli a nők és gyermekek jogainak előmozdítását, ahol különösen gyengének bizonyul. Ebben a formában nem alkalmas arra, hogy a nemzetközi emberi jogi elvárásokat megfogalmazza a regionális sajátosságok tükrében, továbbá, hogy új elemekkel bővítse a régió emberi jogi felfogását. Legjobb esetben is „megnyugtató" hatása lehet a társadalom számára, hogy a valamennyire megjelennek az emberi jogok e kontextusban. Mindazonáltal, nem szabad elfelejteni, hogy diplomáciai jelentősége lehet e dokumentumnak, de az általánosnak tekinthető nemzetközi emberi jogi megközelítéstől egyértelműen eltér ez a megoldás.[1227] Ennek fényében nem lehetséges jelen értekezés szempontjából többet levonni e Deklarációból, mint azt, hogy meghaladottnak tekinthető a környezethez való jog megfelelő életkörülményekből való levezetése. Jelen regionális rendszer esetén ugyanakkor a soft law jelleg miatt ennek különösebb súlya sincsen, sőt önmagában több szempontból kritikával illethető a Deklaráció, melyek köréből kiemelendő, hogy általánosan elfogadja az összes jog fokozatos megvalósítását, sőt az egyének jogainak a kötelezettségeik teljesítésének függvényében történő biztosítását.

[1226] Uo. 35. pont.
[1227] Nicholas DOYLE: The ASEAN Human Rights Declaration and the Implications of Recent Southeast Asian Initiatives in Human Rights Institution-building and Standard-setting. *The International and Comparative Law Quarterly.* Vol. 63, no. 1. (2014). 98.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

21. fejezet: A környezethez való jog procedurális oldalának kiépülése regionális szinten

A környezethez való jog szubsztantív oldalánál viszonylag egyértelműbben elfogadásra és kidolgozásra került kötelező formában az eljárási oldal szabályozása, melynek alapvető példája az eredendően európai regionális[1228] megállapodás, az Aarhusi Egyezmény,[1229] mely a Riói Nyilatkozat *soft law* jellegű 10. elve alapján alakította ki rendelkezéseit, melyet 2018-ban a latinamerikai és karibi térségekre irányuló Escazúi Megállapodás követett.

21.1. Az Aarhusi Egyezmény

1992-ben a Riói Deklaráció 10. elve rögzítette a környezeti ügyekben való információhoz jutáshoz, döntéshozatalban való részvételhez és igazságszolgáltatáshoz való jogot. Ezt megelőzően már több formában megtörtént az emberi jogok és a környezet közötti kapcsolat felismerése, globális szinten a Stockholmi Deklaráció 1. számú elvében, de a Riói Nyilatkozat kifejezetten a procedurális jogosultságokat fogalmazta meg ezen elvében, melyek tulajdonképpen más emberi jogok élvezetéhez járulnak hozzá. Ennek köszönhető többek között az Aarhusi Egyezmény megszületése is, melynek elfogadási körülményeit, rendelkezéseit és végrehajtási mechanizmusát tekintjük át a következőkben.

21.2. Az Aarhusi Egyezmény elfogadása

1991-ben került aláírásra az Espoo-i Egyezmény, mely az országhatáron átnyúló környezeti hatásokra vonatkozó vizsgálatot szabályozta. Elfogadását a Részes Felek miniszteri konferenciáiként megszervezett találkozói követték, többek között 1995-ben Szófiában, ahol meghirdették a „*Szófiai kezdeményezést a környezeti hatásvizsgálat alkalmazása érdekében*". Ehhez Horvátország és a Közép- és Kelet-Európai Regionális Környezeti Központ ajánlást[1230] készített, kifejezetten a negyedik, Aarhusban tartandó találkozóra nézve, melyben kifejtésre került, a stratégiai környezeti hatásvizsgálat segít a kormányoknak abban, hogy a környezeti hatásvizsgálatot beépítsék környezetpolitikáikba, programjaikba, továbbá hozzájárul a

[1228] A következő lábjegyzetben láthatóvá válik, hogy az Egyezményt nem csak Európa földrajzi területén elhelyezkedő országok írták alá, mint a közép-ázsiai Tádzsikisztán, Türkmenisztán, Kirgizisztán Kazahsztán, továbbá nem csak államok, így csatlakozott hozzá az Európai Unió is.

[1229] Az Egyezményt jelen értekezés írásáig 49-en írták alá: Albánia, Örményország, Ausztria, Azerbajdzsán, Fehéroroszország, Belgium, Bosznia-Hercegovina, Bulgária, Horvátország, Ciprus, Cseh Köztársaság, Dánia, Észtország, az Európai Unió, Finnország, Franciaország, Grúzia, Németország, Görögország, Magyarország, Izland, Írország, Olaszország, Kazahsztán, Kirgizisztán, Lettország, Liechtenstein, Litvánia, Luxembourg, Málta, Monaco, Montenegró, Hollandia, Észak-Macedónia, Norvégia, Lengyelország, Portugália, Moldova, Románia, Szerbia, Szlovákia, Szlovénia, Spanyolország, Svédország, Svájc, Tádzsikisztán, Türkmenisztán, Ukrajna, Egyesült Királyság.
https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XXVII-13&chapter=27

[1230] Sofia Initiative: Environmental Impact Assessment, Policy Recommendations on the Use of Strategic Environmental Assessment in Central and Eastern Europe and in Newly Independent States, prepared by Croatia and the Regional Environmental Center for Central for Central and Eastern Europe.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

döntéshozatalban való részvétel előmozdításához, meghatározza az érintett tevékenységek hatását és alapot teremt a vonatkozó releváns információ alapul vételére.[1231] Az ajánlásban tehát megjelent – a környezeti hatásvizsgálattal összefüggésben – a nyilvánosság döntéshozatalba való bevonása mellett, a tevékenységgel összefüggő információ kérdése is.

A dániai Aarhusban szervezett konferenciára végül 1998. június 25-én került sor, mely során az 1947-ben létrehozott ENSZ Európai Gazdasági Bizottságának égisze alatt elfogadásra került az Egyezmény. A Gazdasági és Szociális Tanács e segédszervével kapcsolatban Pánovics Attila emlékeztet, hogy hosszú ideig az egyetlen, ténylegesen páneurópainak tekinthető szervezet volt, ahol a nyugat-európai országokkal együtt vettek részt a kelet-közép-európaiak. Továbbá érdeme volt, hogy viszonylag hamar reflektált a gazdasági növekedés környezetre gyakorolt hatására, a környezet romlásának problémájára.[1232] Pánovics arra is rámutat, hogy környezeti tevékenységére nagy hatást gyakorolt az 1972-es stockholmi csúcs, valamint az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet 1975-ben elfogadott helsinki záróokmánya, melyet követően fokozódott a környezeti kooperáció.[1233] Kiemeli, hogy a fent említett szófiai folyamatot követően tartott aarhusi konferencián a nem-kormányközi szervezetek kifejezetten széles körben vettek részt és járultak hozzá az Egyezmény kidolgozásához. Az így megszületett Egyezmény elsőként szabályozta kötelező erővel a környezeti jogokat, de hozzájárult a nemzetközi környezetjog és a jó kormányzás fejlődéséhez.[1234]

21.2.1. Az Aarhusi Egyezmény három pilléréről

Az Egyezmény a Riói Nyilatkozat 10. elvében meghatározott – mint láttuk elfogadottan a környezethez való jog eljárásjogi oldalát jelentő – három jogosultság szerint épül fel, melyeket az Egyezmény három alapvető pillérének is neveznek:

- Információhoz jutás környezeti ügyekben;
- Környezeti döntéshozatalban való részvétel;
- Igazságszolgáltatáshoz való jog környezeti ügyekben.

A Preambulum kezdetén közvetlenül utal is ezen alapelvre, a Stockholmi Nyilatkozat 1. számú elvének felidézése[1235] mellett, mely összekötötte az emberi jogokat és a környezet állapotát. Ezt maga az Egyezmény is megteszi e körben, amikor kifejezi a környezet védelme és az alapvető emberi jogok élvezete között fennálló kapcsolatot, különös tekintettel az élethez való jogra.[1236] Kiemelendő a Preambulum azon gondolata is, amely szerint az Egyezmény felismeri azt,

[1231] Uo. 2.
[1232] PÁNOVICS Attila: *Az Aarhusi Egyezmény és az Európai Unió. Pécs,* Publicon Kiadó, 2015. 14-15.
[1233] Uo, *i. m.* 16.
[1234] Uo. 21-25.
[1235] Aarhusi Egyezmény, Preambulum, 1. fordulat.
[1236] Uo. 6. fordulat.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

mindenkit megillet az ahhoz fűződő jog, hogy olyan környezetben éljen, amely egészségének és jól-létének[1237] megfelelő.[1238] Ez a megfogalmazás – legalábbis szűk értelemben véve – tekinthető a környezethez való jog szubsztantív jellegű kifejezésének is. Ezt a véleményt osztja Jona Razzaque is, aki szerint az Egyezmény kötelező erővel jeleníti meg a Riói Nyilatkozat 10. elvében felismert procedurális jogokat, de egyúttal lehetőséget teremt szubsztantív és eljárási jellegű környezeti jogosultságok akár bírói úton történő kikényszerítésére is, amellett, hogy az államok számára olyan elvárásokat fogalmaz meg, melyek betartása a nemzetközi környezetjog területén is üdvözölendő.[1239]

Mindezek mellet figyelemmel kell lenni arra, hogy az ember egészsége és jól-léte az a mérce, amelynek meg kell felelnie e kontextusban a környezetnek, nem önmagában a környezet egészségéről szól, ami nyilvánvalóan kapcsolatban áll az emberek jól-létével, egészségével, de több és önállóbb is annál. Mindazonáltal üdvözölendő, hogy az emberek e vonatkozásban fennálló jogai mellett, elismeri kollektív és egyéni kötelezettségeiket is, melyek a környezet védelmére és állapotának fejlesztésére vonatkoznak, a jelen és jövő nemzedékei érdekében.[1240]

Mint említettük az Egyezményt meghatározza a Riói Nyilatkozat 10. elve, melyre utal is a Preambulumban,[1241] illetve amely jogosultságokkal összefüggésben kifejti, hogy az emberek előbb említett jogai és kötelezettségei csak úgy valósíthatók meg, ha megfelelő tájékoztatást kapnak, részt vehetnek a környezeti döntéshozatalban, illetve részesülhetnek e tekintetben az igazságszolgáltatásban, elismerve, hogy ezek érvényre juttatásához segítséget kell nyújtani számukra.[1242] E procedurális jogosultságok az alanyi jogok élvezetének előmozdítása mellett, alkalmasak a döntések minőségének és kikényszerítésének javítására, hozzájárulnak a társadalmi tudatosság környezeti ügyekben történő erősítéséhez,[1243] továbbá növelik az átláthatóságot és elszámoltathatóságot,[1244] nagy szerepet szánva a civil szervezeteknek.[1245] Tehát az emberi jogok realizálása mellett, általánosan a kormányzás és döntéshozatal környezeti szempontú minőségének javítására is törekszik az Egyezmény.

Az 1. cikk mindezeknek megfelelően kijelöli az Egyezmény arra vonatkozó célját, hogy a Részes Felek kötelesek a nyilvánosság számára biztosítani a fent említett három pillérnek tekinthető jogokat, annak érdekében, hogy a jelen és jövő nemzedékeinek jogai kellő védelemben részesüljenek és egészségüknek, illetve jól-létüknek megfelelően éljenek.[1246]

[1237] Bár az Egyezmény magyar fordítása a jólét kifejezést alkalmazza, az angol *'well-being'* kifejezést a következőkben a tartalmának jobban megfelelő jól-lét kifejezésként használom.
[1238] Uo. 7. fordulat.
[1239] Jona RAZZAQUE: Information, public participation and access to justice in environmental matters. In. TECHERA–LINDLEY– SCOTT–TELESESKY (eds.) 2021. *i. m.* 62-63.
[1240] Aarhusi Egyezmény, Preambulum, 7. fordulat.
[1241] Uo. 2. fordulat.
[1242] Uo. 8. fordulat.
[1243] Uo. 9. fordulat.
[1244] Uo. 10-11. fordulat.
[1245] Uo. 12. fordulat.
[1246] Aarhusi Egyezmény. 1. cikk.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

Ennek fényében a következőkben e három pillért tekintjük át, ezt követően kitérüve az Egyezményhez kapcsolódó végrehajtási mechanizmusra is.

Hozzáférés a környezeti információhoz

A Részes Felek környezeti információ biztosítására vonatkozó kötelességének két nagy esetkörét állapítja meg az Egyezmény: a kérésre történő információ szolgálatatást és az erre vonatkozó konkrét igény nélkül megvalósítandó kötelezettséget.

Előbbit elsősorban a 4. cikk szabályozza, mely kimondja, hogy *igénylés esetén* a Felek kötelesek a nyilvánosság számára rendelkezésre bocsátani a környezeti információt, úgy, hogy nem szükséges az arra irányuló érdek fennállásának bizonyítása. Ezen felül az Egyezmény megállapítja, hogy az információt tartalmazó vagy alkotó dokumentum eredeti változatából történő másolat által kell ennek eleget tenni, kivéve, ha más formában már nyilvános, vagy ésszerűbbnek bizonyul, úgy, hogy ennek okát ismertetik az igénylővel.[1247] E tevékenység körében az államoknak további feltételeknek kell eleget tennie, így a kötelezettséget a lehető legrövidebb időn belül kell megvalósítaniuk, legfeljebb az igényléstől számított egy hónapon belül. Ez alól azonban eltérést enged, és két hónapban rögzíti a határidőt, ha az információ mennyisége, bonyolultsága ezt indokolja, de ebben az esetben is kritérium az erről szóló tájékoztatás.[1248]

Nyilvánvalóan reális, hogy az állam nem minden esetben tudja vagy teheti meg az információ rendelkezésre bocsátását. Az erre meghatározott esetkörök egyúttal a jog korlátozásának feltételeit is meghatározzák. Ennek fényében a kérelem elutasítására az alábbi esetekben nyílik lehetőség:

- A megkeresett hatóság nem rendelkezik a kért információval;
- A kérés ésszerűtlen, vagy túl általános;
- Előkészítés alatt álló anyagra vonatkozik, vagy belső hatósági kommunikációra, abban az esetben, ha a nemzeti jog vagy szokásjog megállapítja ezeket, úgy, hogy az információ kiadásához fűződő közérdek is mérlegelésre kerül.[1249]

További elutasítási lehetőség nyílik az alábbi okok fennállása esetén, melyek megállapítása tekintetében rögzíti az Egyezmény, hogy szűken értelmezendők, figyelembe véve a feltáráshoz fűződő közérdeket és a környezetbe történő kibocsátás mértékét. Ennek fényében tehát a következő faktorok hátrányos befolyásoltsága esetén teszi lehetővé – meghatározott feltételek megléte mellett – az elutasítást:

[1247] Uo, 4. cikk, 1. pont.
[1248] Uo. 2. pont.
[1249] Aarhusi Egyezmény. 3. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

- Hatósági eljárások titkossága, akkor, ha a belső jog rendelkezik erre vonatkozó előírással;
- Nemzetközi kapcsolatok, honvédelem, közbiztonság;
- Igazságszolgáltatás menete, személyek jogos bírósági eljárásban való részvétele, hatóságok büntetőjogi vagy fegyelmi vizsgálatra vonatkozó lehetősége;
- Kereskedelmi és ipari információk bizalmas mivolta, amennyiben azt a jog védi és méltányolható gazdasági érdek fűződik hozzá, kivéve, ha a környezetvédelem szempontjából fontos kibocsátási adatokra vonatkozik a kérelem;
- Szellemi tulajdonhoz fűződő jogok;
- Természetes személyek adatai, ha nem adott erre vonatkozó hozzájárulást, illetve erre nem kötelezhető;
- Hátrányos hatást gyakorolna a környezet azon részére, melyre az információ vonatkozik, így például feltárná ritka fajok tenyészhelyeit.[1250]

Ezen tényezők fennállása esetén – illetve a korábbi körben felsorolt előkészítés alatt álló vagy hatóságok belső kommunikációjának részét képező anyagra vonatkozó információ esetén – ha az információ különválasztható a bizalmas jelleg megsértése nélkül, a nem bizalmas részt kötelesek rendelkezésre bocsátani.[1251] Önmagában nem sorolja egyértelműen az elutasítási okok körébe azt az esetet, amikor a megkeresett hatóság nem rendelkezik a kért információval, bár lényegében az eredmény ugyanaz a kérelmező szempontjából, habár a megkeresett hatóság ebben az esetben a lehető legrövidebb időn belül köteles tájékoztatást nyújtani a kérelmezőnek arra nézve, hogy mely másik hatósághoz forduljon, vagy közvetlenül maga keresi meg e hatóságot, melyről értesíti az igénylőt is.[1252]

Amennyiben a kérelmet írásban iktatták vagy a kérelmező kifejezetten erre vonatkozó kérést jelez, akkor írásban kell történnie az elutasításnak, tartalmazva annak okát és a jogorvoslati lehetőségekről szóló tájékoztatást, a lehető legrövidebb – maximum egy, vagy az információ bonyolultsága esetén két hónapos – határidőn belül.[1253] Nem kizárt a tájékoztatásért történő díj kiszabása, amennyiben ésszerű összegnek tekinthető. Ilyen esetben a kérelmező rendelkezésére kell bocsátani a díjtételeket, a csökkentés és mentesség lehetőségeit, valamint, ha szükséges, az előzetes megfizetés tényét.[1254]

[1250] Aarhusi Egyezmény, 4. cikk, 4. pont.
[1251] Uo. 6. pont.
[1252] Uo. 5. pont.
[1253] Uo. 7. pont.
[1254] Uo. 8. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

Másik esetkör az, amikor *külön kérelem nélkül történik az információ összegyűjtése* és terjesztése, melynek változatos megvalósítási módját és esetét rögzíti az Egyezmény. Elsőként azon kört, mely a hatóságok valamely funkciójával összefüggő és naprakészen tartott információra vonatkozik, illetve a kötelező rendszerek létrehozását, melyek javasolt vagy létező, a környezetet jelentős mértékben befolyásolni képes információra vonatkoznak. Továbbá a Felek kötelesek biztosítani az emberi egészség vagy a környezet közvetlen veszélyeztetése esetén az érintett lakosság haladéktalan tájékoztatását, illetve a hatóságok számára rendelkezésre álló információ közzétételét, amely lehetőséget teremt a nyilvánosság számára, hogy a veszélyt megakadályozó vagy enyhítő lépéseket tegyen. E tekintetben irreleváns, hogy a veszély milyen okból áll fenn, emberi tevékenységre vagy természeti tényezőkre vezethető vissza.[1255]

Az Egyezmény megállapítja, hogy az információ közzétételét a belső jognak megfelelően átlátható és hatékony módon kell megvalósítani, többek között tudatosítva az információ típusát és területeit, a rendelkezésre bocsátás alapvető feltételeit, a megszerzés folyamatát. Az államok kötelesek továbbá gyakorlati lehetőségeket teremteni és fenntartani, mint az ingyenesen hozzáférhető nyilvános listák, nyilvántartások, akták, a hivatalnokok nyilvánosság támogatására irányuló hozzáállásának erősítse és a kapcsolatfelvételi pontok kijelölése.[1256] A környezeti információt tartalmazó elektronikus adatbázisok esetén a megfogalmazás fokozatosságra enged következtetni, mikor úgy fogalmaz, hogy a Felek kötelesek biztosítani, hogy *„egyre inkább rendelkezésre álljanak”* e rendszerek.[1257] Megállapítja a Felek országos jelentések tételére vonatkozó kötelezettségét, melyeket rendszeresen, három vagy négyévente kell megtenniük, biztosítva a környezet minőségére és terhelésére vonatkozó információt.[1258]

A közigazgatás szintjein készült jogszabályok és általános iránymutatások, mint a környezeti tárgyú tervek, irányelvek, programok és stratégiák, előrehaladási jelentések, környezeti tárgyú nemzetközi szerződések, más jelentős nemzetközi jogi dokumentumok nyilvánosságra hozatala érdekében a Feleknek intézkedéseket kell foganatosítania.[1259] Az állam és szervei, hatóságai körén kívül eső szereplőkkel összefüggésben az állam köteles ösztönző tevékenységet kifejteni, annak érdekében, hogy azon környezethasználók, kiknek tevékenysége jelentős hatást gyakorol a környezetre, rendszeresen tájékoztassák a nyilvánosságot erről, szükség esetén öko-felülvizsgálat vagy öko-címke programok által.[1260]

Ezeken felül megállapítja a Részes Felek számára, hogy hozzák nyilvánosságra a főbb környezeti irányelvek kialakításához szükséges releváns tényeket, elemzéseket, a rendelkezésre

[1255] Uo. 5. cikk, 1. pont.
[1256] Aarhusi Egyezmény. 2. pont.
[1257] Uo. 3. pont.
[1258] Uo. 4. pont.
[1259] Uo. 5. pont.
[1260] Uo. 6. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

álló ismeretterjesztő anyagokat, a kormányzat általi környezeti feladat teljesítésére vonatkozó információt,[1261] illetve fejlesszenek ki a megfelelő termékinformációra vonatkozó mechanizmusokat, a fogyasztók környezetvédelmi szempontú döntéseinek érdekében.[1262] Végezetül, a Feleknek lépéseket kell tennie az egész országra kiterjedő szennyezésbejelentési rendszerek kidolgozása érdekében, mely magában foglalhatja egyes anyagok és termékek beszerzését, kibocsátását, szállítását, figyelembe véve a nemzetközi folyamatokat.[1263] E szabályok nem érintik a fent említett elutasítási okokra megállapított szabályokat.[1264]

A nyilvánosság részvétele a környezetet érintő döntéshozatalban

Az Egyezmény második pillére a döntéshozatalban való részvétel kérdéseit szabályozza. Érdemes megjegyezni a felépítés tekintetében megfigyelhető időrendiséget, hiszen a környezeti információ birtokában történhet meg ténylegesen hatékony módon a döntéshozatalban való részvétel. Az e vonatkozásban fennálló kötelezettségek kiterjednek bizonyos tevékenységek engedélyezési eljárásában való részvételre,[1265] melyek az Egyezmény I. mellékletében kerülnek felsorolásra.[1266] Ezen felül is érvényes a kötelezettség, ha a javasolt tevékenység ugyan nem tartozik a mellékletben felsoroltak közé, de jelentős hatással lehet a környezetre. Kivételt határoz meg, amikor úgy rendelkezik, hogy a Felek esetről esetre dönthetnek – a nemzeti jog rendelkezésének fényében – arról, hogy nem alkalmazzák e rendelkezéseket, amennyiben a részvétel hátrányosan befolyásolná a honvédelmi célokat.[1267]

Az Egyezmény megfogalmazása arra enged következtetni, hogy mint említettük, a döntéshozatalban való részvételhez elengedhetetlen a nyilvánosság tájékoztatása, ezért az első pillérben felsoroltak mellett – melyek természetesen a második és harmadik pillér keretében kifejtett jogosultságok érvényesítése nélkül, önállóan is relevánsak – e körben is rendelkezik erről. Ennek keretében közzététel vagy egyéni megkeresés során kell tájékoztatni az érintetteket – a döntéshozatal korai fázisában, megfelelő módon, időszerűen és hatékonyan – a javasolt tevékenységről és a kérelemről, melyre a döntés vonatkozik, továbbá a lehetséges döntések természetéről, a felelős hatóságról, az esetleges nemzeti vagy határon átnyúló környezeti hatásvizsgálatról, és a várható eljárásról. Utóbbi vonatkozásában lehetőleg ki kell terjednie az

[1261] Uo. 5. cikk, 7. pont.
[1262] Uo. 8. pont.
[1263] Uo. 9. pont.
[1264] Uo. 10. pont.
[1265] Uo. 6. cikk. 1. pont.
[1266] E körben részletesen kifejtésre kerülnek többek között az energiaipar, fémfeldolgozás, ásványianyagipar, vegyipar, hulladékkezelés, szennyvízkezelés, ipari üzemek, közlekedési fejlesztések, talajvíz-kivételi és belföldi vízi úti forgalomban használt kikötők, egyes vízkészlet-átvezetési művek, kereskedelmi célú földgáz- és nyersolajkivétel, gátak és víz visszatartására tervezett berendezések üzemeltetése, meghatározott paramétereknek megfelelő gáz, olaj és vegyi anyagok szállítására használt csővezetékek, bizonyos kritériumokat meghaladó baromfi és sertés tartására szolgáló berendezések, hosszútávú elektromos vezetékrendszerek, és egyéb tevékenységek keretében fennálló kritériumok, melyre az adott rendelkezés vonatkozik.
[1267] Aarhusi Egyezmény, 6. cikk, 1. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

eljárás kezdetének időpontjára, a részvételi lehetőségekre, az esetleges közmeghallgatások részleteire, illetve azon hatóságok megjelölésére, melyek rendelkeznek a releváns információval.[1268] Ezen felül a Felek kötelesek előírni az érintett hatóságok számára a betekintési lehetőség biztosítását a döntéshozatalban való részvételhez releváns információra nézve, ideértve legalább a tevékenység helyét, fizikai és technikai jellemzőit, a várható kibocsátásokra vonatkozó becslést, a jelentős környezeti hatás ismertetését, a megelőzésre, csökkentésre tervezett intézkedéseket, a megvizsgált főbb alternatívákat, azon főbb jelentéseket, állásfoglalásokat, melyek az ügydöntő hatóságokhoz eljutnak. E kötelezettségnek ingyen, kérelemre, azonnal eleget kell tenni.[1269]

A döntéshozatalban való részvétel megvalósítása érdekében a Felek kötelesek biztosítani azt, hogy a nyilvánosság már a korai fázisban részt vehessen, akkor, amikor még valamennyi választási lehetőség nyitott,[1270] illetve ösztönözniük kell kérelmezés esetén az igénylőt, hogy jelölje meg az érintettek körét és ismertesse a kérelmének célját.[1271] A nyilvánosság részvétele során gondoskodni kell arról, hogy az érintettek írásban vagy közmeghallgatás formájában kifejthessék megjegyzéseiket, elemzéseiket, véleményüket,[1272] melyeket a Felek kötelesek kellő mértékben figyelembe venni.[1273]

A döntés meghozatala után is vannak kötelezettségei a Feleknek, erre vonatkozóan is megfelelő módon, haladéktalanul tájékoztatnia kell az érintetteket, közzétéve a döntés szövegét, annak okait és fő megfontolásait.[1274] A kötelezettség időbeli dimenzióját tovább szélesíti az Egyezmény, amikor előírja, hogy a tevékenységek felülvizsgálata és időszerűsítése során is alkalmazni kell e rendelkezéseket.[1275] Külön szót ejt a genetikailag módosított szervezetek környezetbe való szándékos kibocsátására irányuló nemzeti rendelkezések vonatkozásában ezen előírások alkalmazásáról, amennyiben az keresztülvihető.[1276]

Az Egyezmény ezt követen kitér a környezettel kapcsolatos tervekre, programokra és irányelvekre vonatkozó eljárásokban való nyilvános részvétel esetére, valamint a végrehajtó jellegű szabályok, és/vagy az általánosan kötelező érvényű szabályozó eszközök kidolgozásában történő részvételre. Előbbi keretében minden Fél köteles megtenni a megfelelő gyakorlati és egyéb intézkedéseket, úgy, hogy az áttekinthető és méltányos legyen, a szükséges információ biztosítása mellett. Az illetékes hatóság feladata a nyilvánosság érintett körének

[1268] Aarhusi Egyezmény, 6. cikk, 2. pont.
[1269] Uo. 6. pont.
[1270] Uo. 4. pont.
[1271] Uo, 5. pont.
[1272] Uo. 7. pont.
[1273] Uo. 8. pont.
[1274] Uo. 9. pont.
[1275] Uo. 10. pont.
[1276] Uo. 6. cikk, 11. pont.

meghatározása.[1277] Utóbbi esetén pedig a Felek törekednek arra, hogy e szabályok előkészítése során a nyilvánosság hatékonyan részt vehessen a megfelelő döntéshozatali stádiumban, ameddig nyitva állnak a választási lehetőségek. Meghatározza az ennek keretében teendő lépéseket is, mint a szükséges időkeret lefektetése, a tervezetek közzététele, lehetőség teremtése arra, hogy a nyilvánosság közvetlenül vagy képviseleti, konzultatív testület útján észrevételeket tehessen. Ebben az esetben is a lehető legnagyobb mértékben figyelembe kell venni a nyilvánosság részvételének eredményét.[1278]

Hozzáférés az igazságszolgáltatáshoz

A harmadik pillér vonatkozásában is fennáll az időrendiség, mivel elsőként azon esetkört említi meg, mely alapján a Feleknek biztosítania kell a nemzeti jogszabályok keretei között az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférést a környezeti információ igénylésével összefüggésben. Ennek bírói vagy más, törvény által létrehozott, pártatlan és független szerv által kell történnie, amennyiben a kérelmező környezeti információra irányuló igényét figyelmen kívül hagyták, teljes mértékben vagy részben helytelen módon elutasították, nem kielégítő választ adtak, vagy nem az Egyezménnyel összhangban jártak el. Amennyiben a bírói utat lehetővé teszi a Részes Fél, köteles biztosítani, hogy a bíróságtól eltérő független és pártatlan testület által történő felülvizsgálati lehetőség álljon rendelkezésre az érintett személy számára, mely soron kívüli, díjmentes vagy alacsony költséggel jár. Az így hozott döntések – tehát nem csak a bírói döntések – kötelező érvényűek azon hatóságra nézve, mely az információval rendelkezik.[1279]

A döntéshozatalra vonatkozó jog sérelmére nézve is tartalmaz rendelkezéseket, azok számára biztosítva a jogorvoslatot, akik kellő érdekeltséggel bírnak a döntésben, vagy állítják, hogy jogaik megsérültek, ha a Fél releváns jogszabályai e körülmények fennállását előfeltételként állapítja meg.[1280] Ezek mellett a felülvizsgálati eljárásokat elérhetővé kell tenni a nyilvánosság azon tagjai számára, akik a belső jogi kritériumoknak megfelelnek, annak érdekében, hogy megtámadhassák a magánszemélyek és hatóságok olyan lépéseit, vagy mulasztásait, amelyek nem állnak összhangban a környezetre vonatkozó nemzeti szabályokkal.[1281] Az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés szempontjából is szükséges a megfelelő tájékoztatás, a Felek ezért kötelesek a bírósági vagy közigazgatási eljárások hozzáférhetőségét ismertetni, valamint kötelesek megvizsgálni azon lehetőségeket, melyek által segítséget nyújtanak, hogy pénzügyi és egyéb okok, ne korlátozhassák e jog érvényesülését.[1282]

[1277] Uo. 7. cikk.
[1278] Uo. 8. cikk.
[1279] Uo. 9. cikk, 1. pont.
[1280] Uo. 9. cikk, 2. pont.
[1281] Uo. 4. pont.
[1282] Uo. 5. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

21.2.2. A Felek Találkozói, valamint a Jogkövetési Bizottság

Az Aarhusi Egyezmény úgy rendelkezik, hogy a Részes Felek kétévente legalább egy alkalommal kötelesek rendes tanácskozást tartani, de lehetőség van rendkívüli ülés tartására is, amennyiben bármelyik Fél írásbeli kérelmet nyújt be erre nézve, melyet az Európai Gazdasági Bizottság Végrehajtó Titkára közöl minden Féllel, ha az ezt követő hat hónapon belül valamennyi Részes Fél támogatja.[1283] A Felek Találkozói során áttekintik a részes államok rendszeres jelentéseit és ezek alapján az Egyezmény végrehajtását a három pillér érvényesülésére nézve, információt cserélnek a különféle nemzetközi megállapodások megkötése által szerzett tapasztalataikról, melyek az Egyezmény céljait szolgálják. Többek között lehetőségük van az Európai Gazdasági Bizottság vagy más releváns nemzetközi testületek segítségét igénybe venni, illetve szükség esetén járulékos testületeket hozhatnak létre, jegyzőkönyveket dolgozhatnak ki, módosítási javaslatokat terjeszthetnek elő, megvizsgálhatják a kivitelezés lépéseit, eljárási szabályokat fogadhatnak el, szükség esetén pénzügyi szabályokat is lefektethetnek.[1284] A végrehajtást ezen felül segíti az Európai Gazdasági Bizottság Végrehajtó Titkára, aki elkészíti és összehívja a tanácskozásokat, továbbítja a szükséges információt, jelentéseket a Feleknek és más, a Felek által meghatározott funkciókat is ellát.[1285]

Az Egyezmény lehetővé teszi a jogkövetés más formában történő, intézményes felülvizsgálatát, ugyanis a Felek találkozóik alkalmával konszenzusos alapon meghatározhatnak bizonyos eljárásokat. Ezek feltétele, hogy nem konfrontációs jellegűek, illetve bírósági természetűek, hanem konzultatívok és választhatók.[1286] Ennek megfelelően a Felek az első találkozón, amely 2002. október 21. és 23. között zajlott az olaszországi Lucca városában, határozatot hoztak a Jogkövetési Bizottság felállításáról.[1287] A határozat melléklete lefekteti a Bizottság felépítését és funkcióját.

A Jogkövetési Bizottság nyolc független tagból áll, akik valamely Részes Állam polgárai, magas morális kvalitásokkal és az Aarhusi Egyezmény által érintett területek vonatkozásában releváns kompetenciával bírnak. Ezt követően hozzáteszi, hogy e személyi körbe beletartoznak a jogi tapasztalattal bírók, tehát az angolul *'includes'* használata megnyitja az utat a feltételeknek megfelelő, de nem jogi tapasztalattal bíró személyek számára. További kritérium, hogy egy Részes Államnak több polgára nem lehet tag, illetve a jelölést a Feleken túl, a további

[1283] Uo. 10. cikk, 1. pont.
[1284] Uo. 2-3. pont.
[1285] Uo. 12. cikk.
[1286] Uo, 15. cikk.
[1287] UNITED NATIONS ECONOMIC COMMISSION FOR EUROPE, Meeting of the Parties to the Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters. Decision I/7: *Review of Compliance.* adopted at the first meeting of the Parties held in Lucca, Italy, on 21-23 October 2002, In: Report of the First Meeting of the Parties, ECE/MP.PP/2/Add.8, 2 April 2004). [továbbiakban: Decision I/7: *Review of Compliance*]. 1-2. pontok.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

aláírók és civil szervezetek is megtehetik. A tagok függetlenségét garantálja, hogy nem az adott állam érdekeit képviselik, így a létrehozás is a regionális képviseleten alapul. Ennek fényében kizárt az állami tisztviselők részvétele.[1288] A Bizottság fő feladata, hogy kivizsgálja a hozzá benyújtott panaszokat, kérelmeket, bejelentéseket,[1289] melyeket bizonyos feltételek mellett a Részes Felek,[1290] a Titkárság,[1291] illetve a nyilvánosság tagjai tehetnek.[1292]

Veit Koester 2007-es tanulmányában a Jogkövetési Bizottság korai éveinek eredményeit értékeli, mely során számos alapvető értelmezési feladatnak is eleget tett a testület. Ennek keretében részletesebben kifejtette, hogy mi értendő az Egyezmény által használt *„nyilvánosság"* és az *„érintett nyilvánosság"* kifejezés alatt. A Jogkövetési Bizottság úgy látja, hogy e körbe sorolandók a nem-kormányközi szervezetek, melyek kifejezésre juttatták érintettségüket a nyilvánosságot érintő döntéshozatallal összefüggésben. A diszkrimináció kérdésére is kitért, és lefektette, hogy a külföldi állampolgárok vagy hontalanok ezen okból történő kizárása a nem-kormányközi szervezet munkájában való szabad részvételből, egyértelműen hátrányos megkülönböztetésnek tekinthető. Azt is megállapította a Bizottság, hogy bár az államoknak lehetősége van felügyelni és szabályozni az ilyen szervezeteket, azt nem teheti meg az Egyezmény céljaival ellentétes módon, illetve úgy, hogy visszatartsa a nyilvánosság tagjait a részvételtől. Összeségében úgy látta, hogy a Bizottság első néhány éve alatt megmutatta, lehetséges nyitott és átlátható módon kezelni a panaszos ügyeket, úgy, hogy a nyilvánosság bevonása is megvalósult. A Bizottság nyitottságát támasztja alá, hogy a vizsgált időszak alatt tizenhétből csak négy kérelmet nem fogadott be. Az érintett Részes Felek bár alapvetően lassan reagáltak, de nem hagyták figyelmen kívül a Bizottság megállapításait, továbbá elfogadták a megbeszélésekre – ahol civil szervezetek is részt vettek – történő meghívást.[1293]

Kiemelendő a Jogkövetési Bizottság által 2020-ban a Covid-19 járványhelyzettel és az Egyezményben biztosított jogokkal összefüggésben kibocsátott állásfoglalása.[1294] Ebben aggodalmát fejezte ki, hogy a három pillért jelentő jogok nem megfelelően érvényesülnek a járvány és az abból fakadó gazdasági válság alatt. Megerősítette az Egyezmény azon célját, hogy hozzájáruljon a jelen és jövő nemzedékeinek jogai védelméhez, egy olyan környezet

[1288] A Jogkövetési Bizottságról részletesebben ld.: PÁNOVICS Attila: Tágra zárt kapuk: az Európai Unió az Aarhusi Egyezmény Jogkövetési Bizottsága előtt. *Európai Jog,* 2012/4., 1-10.
[1289] Uo. 13. pont, (a) alpont.
[1290] Uo. 15-16. pontok.
[1291] Uo. 17. pont.
[1292] Uo. 18-24. pontok.
[1293] Veit KOESTER: The Compliance Committee of the Aarhus Convention - An Overview of Procedures and Jurisprudence. *Environmental Policy and Law,* Vol. 37, No. 2-3. 90-93.
[1294] UNITED NATIONS ECONOMIC COMMISSION FOR EUROPE , Report of the Compliance Committee of the Aarhus Convention: *Statement on the application of the Aarhus Convention during the COVID-19 pandemic and the economic recovery phase*. Adopted 2 September 2020. ECE/MP.PP/C.1/2020/5/Add.1. [továbbiakban: ECE/MP.PP/C.1/2020/5/Add.1].

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

megteremtéséhez, mely mindenki egészségének és jól-létének megfelelő.[1295] A Jogkövetési Bizottság attól tart, a Részes Felek a gyors gazdasági helyreállás érdekében túl széles körben korlátozzák az Egyezményben biztosított jogosultságokat, de ugyanakkor üdvözli a Felek által tanúsított konstruktív hozzáállást, mivel több alkalommal tanácsot kértek a Bizottságtól, illetve bátorítja a Feleket, hogy vegyék figyelembe egymás, az Egyezmény Covid-19 járvány alatti alkalmazásával kapcsolatban kialakított jó gyakorlatait. Az Egyezményben lefektetett jogok fontosságát az adja, hogy alapvető szerepe van a demokratikus társadalom és joguralom kialakításában az emberi jogokat és környezetet érintő ügyekben. Ebből kifolyólag ilyen válsághelyzetekben sem fogadható el a jogok érvényesülésének leépítése.[1296]

Ennek megfelelően az államok általánosan kötelesek egyértelmű, átlátható és következetes keretet létrehozni és fenntartani az Egyezmény érvényre juttatása érdekében, annak 3. cikk 1. pontja alapján. A nyilvánosság számára elengedhetetlen, hogy a normál helyzetben biztosított lehetőségekhez képest a válsághelyzetben se kerüljenek hátrányosabb helyzetbe.[1297] A Részes Felek kötelesek további erőfeszítéseket tenni annak érdekében, hogy a nyilvánosság tájékozódjon azon lehetőségekről, melyek által élhet az Egyezményben biztosított jogaival,[1298] mely során gondoskodni kell arról, hogy e személyeket ne büntessék meg, ne érje üldöztetés vagy zaklatás.[1299] Továbbá a Részes Felek általánosan felelősek azért, hogy a járvány és gazdasági válsághelyzet alatt is biztosítsák az Egyezményben szavatolt jogok hátrányos megkülönböztetéstől mentes élvezetét.[1300] Az tájékoztatás biztosítása tekintetében kifejezte, hogy az elutasítási okok ebben az esetben sem értelmezhetők szélesebben, továbbá, hogy a környezeti információ fogalma magába foglalja a járványügyi helyzetről szóló tájékoztatást.[1301] A döntéshozatalban való részvétel feltételeit szintén garantálni kell a válsághelyzet alatt, az Egyezménynek megfelelő módon,[1302] valamint ez érvényes az igazságszolgáltatáshoz való jogra is, mely magába foglalja az ideiglenes intézkedések elrendelésének lehetőségét, a tisztességes, egyenlő feltételekkel megvalósuló, időszerű és nem aránytalanul költséges felülvizsgálati eljárásokat is.[1303]

Marianne Dellinger a Jogkövetési Bizottság előtti döntéseket áttekintve kiemeli azokat, melyek sikeresnek bizonyultak a civil társadalom részvételének ösztönzésében, mint az a Litvániát érintő panasz,[1304] melyben a lakott területtől kevesebb mint 400 méterre fekvő szemétlerakóval

[1295] Uo. 1.
[1296] Uo. 2. 1-4. pontok.
[1297] Uo2. 7. pont.
[1298] Uo. 8. pont.
[1299] Uo. 9. pont.
[1300] Uo. 10. pont.
[1301] Uo. 3. 11-12. pontok.
[1302] Uo. 3. 13-14. pontok.
[1303] ECE/MP.PP/C.1/2020/5/Add.1.. 3-4. , 15-16. pontok.
[1304] UNITED NATIONS ECONOMIC COMMISSION FOR EUROPE: *Report by the Compliance Committee: Compliance by Lithuania with its Obligations Under the Convention.* U.N. Doc. ECE/MP.PP/2008/5/Add.6 (Apr. 4, 2008).

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

kapcsolatos eljárási jogok kérdése merült fel. Ebben az indítványozok rávilágítottak arra, hogy nem férhettek hozzá az elvégzett környezeti hatásvizsgálat eredményeihez, releváns tervezési dokumentumokhoz, miközben részvételi jogosultságaikat sem gyakorolhatták hatékonyan az előkészítési fázisban, mivel az erre vonatkozó lehetőségeket szűk körben tették közzé a hatóságok, ésszerűtlenül rövid határidők mellett. A Bizottság szerint olyan módon kell tájékoztatni a nyilvánosságot, mely valódi és ésszerű lehetőséget teremt a részvételre. Az adott esetben a hivatalos kormányzati lapban történő publikálás nem bizonyult elegendőnek, szemben például a lakosság körében ismert és olvasott helyi lapokban történő közléssel. Ezen felül a Bizottság kifejtette, a hatóságoknak specifikusan, az adott beruházásra, tevékenységre, érintett közösségre nézve kell tájékoztatást nyújtania. A Bizottság úgy találta, hogy a vonatkozó hatályos litván szabályozás nincs összhangban az Egyezménnyel. Ezt követően Litvánia több módosítást is végigvitt, illetve új jogszabályokat fogadott el, melyek szélesebb körben és hatékonyabban tették lehetővé a nyilvánosság részvételét. Dellinger szerint a döntés és annak hatása azért is bizonyult jelentősnek, mert az elfogadott új szabályozás által az érintett személyek tényleges lehetőséget kaptak a további jogszabályok kialakításában való részvételre, így a procedurális jogok biztosítása egyúttal lényegi jogosultságok érvényesüléséhez vezetett.[1305]

Ezzel szemben Dellinger kevésbé produktívnak tart bizonyos döntéseket, így például amikor a Bizottság megállapította az Egyezménnyel való összhang hiányát Kazahsztán vonatkozásában, egy nagyfeszültségű felsővezetékekkel kapcsolatos ügyben.[1306] A Jogkövetési Bizottság által megfogalmazott javaslatok alapján új környezeti kódex került elfogadásra, mely tartalmazta a környezeti ügyekben való részvétel eljárási lehetőségeit. Azonban e jogszabály nem jelentett lényeges előrelépést a korábbi szabályozáshoz képest, különösen, hogy szűkítő jelleggel értelmezte az érintettek körét, amikor kifejezetten érintettek részvételét biztosította csak, ehhez társult a kormányzat kudarca a részvételi jogok élvezetének tényleges előmozdítására nézve. Ezek alapján a részvételi jogosultságok felfüggesztésével figyelmeztetésben részesítette a Felek Találkozója az érintett országot. Dellinger úgy látja, hogy az ügy bár nemzeti szinten sikertelenségként értékelhető, mutatja a Bizottság nyitott és proaktív szemléletét.[1307]

Fülöp Sándor a társadalmi részvételt, illetve jogorvoslathoz való jogot érintő jogkövetési bizottsági álláspontot vizsgálta, mely nem pusztán mennyiségi jellegű, tehát nem csak az Egyezmény előírásának megfelelő, maradéktalan részvétel és hozzáférés tényét, hanem azok minőségi szempontjait is felveti. Ilyen kritérium, hogy az érintett nyilvánosság számára

[1305] Marianne DELLINGER: Ten Years of the Aarhus Convention: How Procedural Democracy is Paving the Way for Substantive Change in National and International Environmental Law. *Colorado Journal of International Environmental Law.* Vol. 23, No. 2 (2012). 338-341.
[1306] UNITED NATIONS ECONOMIC COMMISSION FOR EUROPE: *Report by the Compliance Committee: Compliance by Kazakhstan with its Obligations under the Convention and its Implementation of Decision II/5a of the Meeting of the Parties.* 10, 27, U.N. Doc. ECE/MP.PP/C.1/2008/5/Add.5 (Apr. 2, 2008).
[1307] DELLINGER, 2012. *i. m.* 349-350.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

megfelelő módon biztosítani kell a rendelkezésre álló lehetőségekben való eligazodást, tehát kielégítő tájékoztatást kell nyújtani a jogorvoslati lehetőségekről, a kompetens hatóságokról, különben nem tekinthető hatékonynak a rendszer. Hasonlóan aggodalomra ad okot, az eljárási határidők gazdasági célú rövidítése. Környezeti hatásvizsgálati eljárások esetén minőségi követelménynek tekinthető, hogy a társadalmi részvétel a tevékenység megkezdését megelőző fázisban, lényegi értelemben valósuljon meg. Ezen felül szükséges a nem megfelelő döntések felfüggesztésének lehetősége, valamint a jogorvoslat tényleges hatás kifejtésére alkalmas mivolta.[1308]

Az Aarhusi Jogkövetési Bizottság tevékenységének egyik speciális megnyilvánulási területe az Európai Uniót – mint az Aarhusi Egyezményben részes felet – érintő esetek köre. 2015-ben civil szervezetek nyújtottak be az Európai Unió Bizottságának azon döntésével kapcsolatos panaszt,[1309] melyben sérelmezték az angliai *'Hinkley Point C'* atomerőmű állami támogatásban történő részesítésének elfogadását, melyet követően nem álltak rendelkezésre megfelelő jogorvoslati lehetőségek.[1310] A Jogkövetési Bizottság úgy találta, hogy az Európai Unió Bizottságának állami támogatások tárgyában hozott döntései megfelelnek az Egyezmény 9. cikk 3. pontjában kifejtetteknek, vagyis fennáll az a kötelezettség, miszerint biztosítani kell a közigazgatási vagy bírói eljárásokhoz való hozzáférést, mely által megtámadhatók a privát vagy állami szereplők által megvalósított tevékenységek vagy mulasztások, amelyek a releváns környezeti szabályozással nem állnak összhangban.[1311] E döntésben egyúttal az is tükröződik, hogy a Bizottság az Európai Unió specifikus helyzetére nézve kreatív módon értelmezte az Egyezményt, melynek vonatkozó rendelkezése alapvetően nemzeti jogrendszerekre vonatkozik.

Gor Samvel a Jogkövetési Bizottság gyakorlatának jogi természetével kapcsolatos álláspontokat veti össze, melynek keretében megállapítja, hogy egyes nézetek a döntések jogi kötőerejét is adottnak találják. Ez megnyilvánulhat abban, hogy azok kötelezőek a Bizottságra nézve, míg mások a Felek Találkozóinak a Jogkövetési Bizottság ajánlásainak fényében született döntéseiben látják e jellemző megvalósulását. Samvel azonban emlékeztet a Nemzetközi Bíróság azon megállapítására, miszerint a nemzetközi szerződések által felállított, jogilag nem kötelező erejű javaslatokat elfogadó szerveinek e körben tett megállapításai alapvetően az adott dokumentum értelmezése szempontjából bírnak jelentőséggel. Továbbá

[1308] FÜLÖP Sándor: A környezetvédelmi civil szervezetek részvételi jogai az Aarhusi Jogérvényesítési Bizottság joggyakorlata tükrében. In.: FODOR László–PUMP Judit (szerk.): *Társadalmi részvétel a környezetvédelmi ügyekben - A részvételi jogok uniós és hazai jogi védelme.* Budapest, Alapvető Jogok Biztosának Hivatala, 2016. 96-97.

[1309] UNITED NATIONS ECONOMIC COMMISSION FOR EUROPE*: Findings and recommendations with regard to communication ACCC/C/2015/128 concerning compliance by the European Union*.* ECE/MP.PP/C.1/2021/21. (10 September 2021). [továbbiakban: *Findings and recommendations with regard to communication ACCC/C/2015/128*].

[1310] Uo. 1. pont.

[1311] *Findings and recommendations with regard to communication ACCC/C/2015/128.* 102. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

amennyiben ezek alapján a szerződés részes feleinek döntéshozó szerve határozatot fogad el, az is inkább interpretációs eszköznek tekinthető és nem a nemzetközi jog kötelező forrásának. Mindazonáltal hozzáteszi, hogy a Jogkövetési Bizottság döntései nyomán, hozzávetőlegesen a részes felek 41%-a fejlesztő lépéseket tett az Egyezmény megvalósítása érdekében. Arra a következtetésre jut, hogy alapvetően a kötelező erő nem jelenti az adott nemzetközi megállapodás tényleges végrehajtásának egyedüli hatékony zálogát, adott esetben hatékonyabbnak bizonyulhat ajánlások megfogalmazása, azzal kapcsolatos egyeztetések, tárgyalások folytatása. A Jogkövetési Bizottság döntéseinek tisztán *soft law* jellegének megítélésével kapcsolatban azon az állásponton van, hogy a nem kötelező természet elismerése nem zárja ki egy olyan jogi folyamat elindulását, amely segíti az Egyezmény kötelező rendelkezéseinek nemzeti jogban történő tényleges érvényesülését.[1312]

21.2.3. Az Aarhusi Egyezmény jelentősége

Az Aarhusi Egyezmény mind a nemzetközi emberi jogok, mind a nemzetközi környezetjog területén is jelentős aktusnak számít. Jerry Z. Li szerint a környezeti megállapodások olyan új fajtáját jelenti, amely összeköti a környezetvédelmet az emberi jogokkal, felismerve, hogy a környezeti kérdések leginkább az összes érintett polgár bevonása mellett, a legrelevánsabb szinten kezelhetők.[1313] Luc Lavrysen véleménye szerint az Egyezmény kapocs a környezeti jogok és más emberi jogok között, ugyanakkor ő is alkalmazza a nemzetközi környezetjogi megállapodás kifejezését, bár arra utalva, hogy túlmutat azon, mivel a középpontjában a kormány és a nép közötti kapcsolat áll, jogokat teremtve az egyének számára és ezzel összefüggő kötelezettségeket megállapítva az államokra nézve.[1314] Tekintettel arra, hogy az Egyezmény egyértelműen releváns mind az emberi jogok, mind a környezetjog területén is, ezért nem tartom szükségesnek annak eldöntést, hogy emberi jogi vagy környezetjogi megállapodásnak tekinthető-e. Sőt épp azért, mert mindkét területhez szervesen kapcsolódik, egyúttal alátámasztja azt a feltevést, hogy a környezethez való jog – jelen esetben annak eljárásjogi oldala – is markáns kapcsolatot teremt e két terület között. Az Aarhusi Egyezmény jelentőségét nem csak az adja, hogy elsőként deklarálta a környezethez való jog procedurális oldalát, hanem az is, hogy olyan emberi jogokat erősített meg, amelyek által hatékonyan megvalósulhat a környezet védelme, a vonatkozó szabályozás végrehajtásának felügyelete, előmozdítása vagy az esetleges jogsérelem orvoslása.

Érdemes felidézni, hogy az Egyezményben – valamennyi tagállama mellett – részes fél az Európai Unió is, mely releváns jogalkotását is meghatározza. Számos uniós jogszabály járul

[1312] Gor SAMVEL: Non-Judicial, Advisory, Yet Impactful? The Aarhus Convention Compliance Committee as a Gateway to Environmental Justice. *Transnational Environmental Law,* Vol. 9, No. 2. (2020). 227-235.
[1313] Jerry Z. LI: Introduction to and Comments on the Aarhus Convention. *Human Rights,* Vol. 3, No. 1. (2004). 32-33.
[1314] Luc LAVRYSEN: *The Aarhus Convention: Between Environmental Protection and Human Rights*. 2010. 653-654.
https://bit.ly/3BMH2EO

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

hozzá az Egyezményben biztosított jogok előmozdításához,[1315] valamint több Európai Unió Bírósága (EUB) előtti ügyben[1316] is előkerültek e procedurális pillérek. Itt kiemelendő, hogy bár az Európai Unió egy jogforrása sem mondja ki a környezethez való jogot, ezen ügyekben – legalábbis a procedurális részjogosultságok tekintetében – az EUB nem tartózkodik a jogi alapú megközelítéstől.[1317] A hatás azonban fordítottan is igaz, így az Európai Unió jogforrásai is – mint az azóta hatályon kívül helyezett 90/313/EGK irányelv[1318] – is befolyásolta az Aarhusi Egyezmény elfogadását Ralph Hallo szerint.[1319]

Az Aarhusi Egyezmény nem csak kizárólag környezeti tárgyú dokumentumokra fejtett ki, hatást, hanem általánosabb jellegű megállapodásokra is, mint az Európa Tanács Tromsø-ban elfogadott, hivatalos dokumentumokhoz való hozzáférésről szóló egyezményére is,[1320] mely preambulumában kifejezettem megemlíti az Aarhusi Egyezményt. Frankie Schram szerint ez leginkább *a Tromsø-i Egyezmény* 1. cikkében érzékelhető, amely az 1. pontban kimondja saját elveiről, hogy azok nem értelmezhetők olyan módon, mely sérti a nemzeti vagy más nemzetközi jogszabályok által biztosított, hivatalos dokumentumokhoz való szélesebb körű hozzáférést. Schram felidézi a Tromsø-i Egyezmény megalkotásakor született indokolást, mely e körben kifejezetten hivatkozik az Aarhusi Egyezményben biztosított jogok védelmére.[1321]

A Részes Felek 2021. október 18-20. közötti genfi ülésén döntést hoztak a környezeti aktivisták védelmének előmozdításáért felelős, független különleges jelentéstevő mandátumáról,[1322]

[1315] A teljesség igénye nélkül: Az Európai Parlament és a Tanács 1367/2006/EK rendelete (2006. szeptember 6.) a környezeti ügyekben az információhoz való hozzáférésről, a nyilvánosságnak a döntéshozatalban történő részvételéről és az igazságszolgáltatáshoz való jog biztosításáról szóló Aarhusi Egyezmény rendelkezéseinek a közösségi intézményekre és szervekre való alkalmazásáról. OJ L 264, 25.9.2006, p. 13–19; Az Európai Parlament és a Tanács 2003/4/EK irányelve (2003. január 28.) a környezeti információkhoz való nyilvános hozzáférésről és a 90/313/EGK irányelv hatályon kívül helyezéséről. OJ L 41, 14.2.2003, p. 26–32. Az Európai Parlament és a Tanács 2003/35/EK irányelve (2003. május 26.) a környezettel kapcsolatos egyes tervek és programok kidolgozásánál a nyilvánosság részvételéről, valamint a nyilvánosság részvétele és az igazságszolgáltatáshoz való jog tekintetében a 85/337/EGK és a 96/61/EK tanácsi irányelv módosításáról, OJ L 156, 25.6.2003, p. 17–25; A Tanács 85/337/EGK irányelve az egyes köz- és magánprojektek környezetre gyakorolt hatásainak vizsgálatáról. HL L 175., 1985.7.5. 40. o.

[1316] A teljesség igénye nélkül: C-204/09. számú ügy a Flachglas Torgau GmbH és a Bundesrepublik Deutschland között, ECLI:EU:C:2012:71; C-182/10. számú ügy Marie Noëlle Solvay és társai és a Région wallonne között, ECLI:EU:C:2012:82; C-416/10. számú ügy Jozef Križan és társai kontra Slovenská inšpekcia životného prostredia között, ECLI:EU:C:2013:8; C-570/13 Karoline Gruber és Unabhängiger Verwaltungssenat für Kärnten között, ECLI:EU:C:2015:231.

[1317] A kérdésről részletesebben ld.: Ilina CENEVSKA: A Thundering Silence: Environmental Rights in the Dialogue between the EU Court of Justice and the European Court of Human Rights. *Journal of Environmental Law,* Vol. 28, No. 2. (2016). 314-319.

[1318] A környezeti információkhoz való nyilvános hozzáférésről és a 90/313/EGK irányelv. 7.6.1990. *OJ L 158, 23.6.1990, p. 5.*

[1319] Ralph HALLO: Access to Environmental Information. The Reciprocal Influences of EU Law and the Aarhus Convention. In.: Marc PALLEMAERTS (ed.): *The Aarhus Convention at Ten. Interactions and Tensions between Conventional International Law and Environmental Law.* Zutphen, Europa Law Publishing, 2011. 57-60.

[1320] COUNCIL OF EUROPE: Convention on Access to Official Documents. Tromsø, 18.VI.2009. *Council of Europe Treaty* Series – No. 205.

[1321] Frankie SCHRAM: From a General Right of Access to Environmental Information in the Aarhus Convention to a General Right of Access to All Information in Official Documents. In.: PALLEMAERTS 2011. *i. m.* 79-80.

[1322] UNITED NATIONS ECONOMIC COMMISSION FOR EUROPE, MEETING OF THE PARTIEST O THE CONVENTION ON ACCESS TO INFORMATION, PUBLIC PARTICIPATION IN DECISION-MAKING AND ACCESS TO JUSTICE IN

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

melynek betöltésére Michel Forst-ot választották. A különleges jelentéstevőnek lépéseket kell tennie azon személyek védelmének előmozdítása érdekében, akik az Aarhusi Egyezményben biztosított jogaik gyakorlása miatt üldöztetésnek, büntetésnek, zaklatásnak vagy ezek közvetlen fenyegetésének vannak kitéve, állami- vagy privát jogi, illetve magánszemélyek által.[1323] E tevékenysége körében panaszokat vizsgál ki, melyek a Részes Felek és a Titkárság mellett, a nyilvánosság bármely tagjától érkezhetnek, függetlenül a személyes érintettség fennállásától.[1324] A panaszok hatékonyságát szolgálja, hogy nem szükséges a nemzeti jogorvoslati lehetőségeket kimeríteni.[1325] A különleges jelentéstevő feladatai ellátása érdekében információt gyűjthet,[1326] azonnali vagy folyamatos védelmi intézkedésről gondoskodhat, nyilvános, illetve sajtóközleményt adhat ki, diplomáciai tevékenységet folytathat, vagy arra kérheti fel a Részes Feleket, felhívhatja más releváns emberi jogi szervek figyelmét a problémára, értesítve az érintett nemzeti kapcsolattartási pontokat is.[1327] Michel Forst 2022 novemberében közzétette a mandátum ellátására irányuló főbb elképzeléseit, annak hét meghatározó alapelvét:

- Jogalapú megközelítés érvényesítése a környezeti aktivisták védelme során, szerepük erősítése;
- A környezeti aktivisták csoportjain belüli diverzitás elismerése;
- A nemi kérdések fontosságának felismerése, ennek megfelelő védelmi lépések kidolgozása;
- Holisztikus biztonság előmozdítása, mely különösen a fizikai, digitális és pszihoszociális biztonságot jelenti;
- A környezetvédők egymással fennálló kapcsolatának elismerése, családtagjaik, szervezeteik, közösségeik védelme mellett;
- A környezetvédők bevonása a védelemről szóló szakpolitikai kérdések kidolgozása során;
- Rugalmas, alkalmazkodóképes és a specifikus igényekhez igazodó védelmi lépések kidolgozása, figyelemmel az aktivisták egyedi körülményeire.[1328]

Az Aarhusi Egyezmény amellett, hogy közvetlenül mondta ki és ruházta fel kötelező erővel azon jogosultságok létét és biztosításának kötelezettségét, melyek a környezethez való jog eljárásjogi oldalát alkotják, hanem közvetetten érintette preambulumában a szubsztantív

ENVIRONMENTAL MATTERS, Decision VII/9 on a rapid response mechanism to deal with cases related to article 3 (8) of the Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters. Geneva, 18-20 October 2021. ECE/MP.PP/2021/2/Add.1. 7. pont.

[1323] Uo. Annex. A. *Task of the Special Rapporteur.* 1. pont.

[1324] Uo. Annex. B. *Complaints to the Special Rapporteur.* 2. pont.

[1325] Uo. Annex. D. *Domestic remedies*. 4. pont.

[1326] Uo. Annex. F. *Information gathering.* 6. pont.

[1327] Uo. Annex. G. *Measures to protect environmental defenders*. 7–8. pontok.

[1328] MICHEL FORST, AARHUS CONVENTION'S SPECIAL RAPPORTEUR ON ENVIRONMENTAL DEFENDERS, *Vision for the Mandate.* Meeting of the Special Rapporteur on Environmental Defenders with Aarhus Convention National Focal Points, other interested Member States and stakeholders.Online, 23 November 2022. 1-2.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

jogosultságokat is. További megítélése szempontjából fontos körülmény a hozzá kapcsolódó végrehajtási mechanizmus. Bár jelen értekezés keretében nem kívánjuk eldönteni a Jogkövetési Bizottság döntéseinek jogi természetét, csatlakozunk azon álláspontokhoz, amelyek elismerik a szervezet Egyezmény interpretációjában betöltött kulcsfontosságú szerepét, mely által a dokumentum is rugalmasabban tud igazodni az elfogadáshoz képest később felmerülő, aktuális körülményekhez. Ezen felül a Bizottság tevékenységének relevanciáját támasztja alá az a tény, hogy ajánlásai által közvetlenül az adott országnak, de közvetetten valamennyi részes félnek gyakorlati iránymutatást tud adni az Egyezmény rendelkezéseinek megfelelő végrehajtásához.

21.3. Az Escazúi Megállapodás

Sokáig csak az Aarhusi Egyezmény szolgáltatott példát a környezeti jogosultságok procedurális oldalának kötelező nemzetközi megállapodásban történő rögzítésére, de 2018-ban hasonló aktus született a latinamerikai és karibi régióra nézve. [1329] Ahogy az Aarhusi Egyezményre, az Escazúi Megállapodásra[1330] is meghatározó hatást gyakorolt a Riói Nyilatkozat 10. elve.[1331] Astrid Milena Bernal szerint a később született megállapodás inkább tekinthető emberi jogi egyezménynek, mint az Aarhusi Egyezmény, mely inkább egy újfajta környezetjogi dokumentumként született meg, ami erőteljesen fókuszál az emberi jogokra. Ennek megnyilvánulása többek között, hogy a később született Escazúi Megállapodás mélyebben érinti a társadalom kiszolgáltatott helyzetben lévő tagjainak, illetve a környezeti ügyekben tevékenykedő emberi jogi aktivisták védelmét.[1332]

Az Escazúi Megállapodás célja a korábbi dokumentumhoz hasonlóan a környezethez való jog eljárásjogi oldalának előmozdítása, hozzájárulva jelen és jövő nemzedékeinek ahhoz fűződő jogához, hogy egészséges környezetben éljenek és előmozdítva a fenntartható fejlődést.[1333] Figyelemre méltó, hogy az Egyezmény külön felsorolja azon elveket,[1334] amelyek iránymutatást nyújtanak, és vezetik Részes Feleket az implementálás során, melyek a következők:

[1329] Az Escazúi Megállapodást jelen értekezés írásáig a következő 25 állam írta alá: Antigua és Barbuda, Argentína, Belize, Bolívia, Brazília, Chile, Kolumbia, Costa Rica, a Dominikai Közösség, a Dominikai Köztársaság, Ecuador, Grenada, Guatemala, Guyana, Haiti, Jamaica, Mexikó, Nicaragua, Panama, Paraguay, Peru, Saint Kitts és Nevis, Saint Lucia, Saint Vincent és a Grenadine-szigetek, Uruguay.
https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XXVII-18&chapter=27&clang=_en

[1330] Az Escazúi Megállapodás részletes tartalmi bemutatása, valamint az elfogadás körülményeinek ismertetése megtalálható jelen értekezés I. számú mellékletében.

[1331] A Megállapodás előzményét jelentő, a Riói Nyilatkozat 10. elvét érintő nyilatkozatot a Rio+20 csúcson fogadta el a Latin-Amerika és a Karib-térség Gazdasági Bizottsága. The Economic Commission for Latin America and the Caribbean: *Application of Principle 10 of the Rio Declaration on Environment and Development in Latin America and the Caribbean.* 686(XXXV).

[1332] Astrid Milena BERNAL: *Theme and Variations: The Aarhus Convention and Escazú Agreement.*
https://gnhre.org/community/theme-and-variations-the-aarhus-convention-and-escazu-agreement/

[1333] Escazúi Megállapodás, 1. cikk.

[1334] Egyenlőség elve és a diszkrimináció tilalma; átlátatóság; visszalépés tilalma és a fokozatos megvalósítás elve; jóhiszeműség elve; megelőzés elve; intergenerációs méltányosság elve; maximális közzététel elve; államok természeti erőforrásaik feletti állandó szuverenitásának elve; államok szuverén egyenlőségének elve.

- Egyenlőség elve és a diszkrimináció tilalma;
- Átláthatóság;
- Visszalépés tilalma és a fokozatos megvalósítás elve;
- Jóhiszeműség elve;
- Megelőzés elve;
- Intergenerációs méltányosság elve;
- Maximális közzététel elve;
- Az államok természeti erőforrásaik feletti állandó szuverenitásának elve;
- Államok szuverén egyenlőségének elve;
- 'Pro persona' elv;[1335]

Bögös Fruzsina az Ezcazú Megállapodást összeveti az Aarhusi Egyezménnyel, mellyel összefüggésben kiemeli, hogy hasonló szellemiségű dokumentumokról van szó, ugyanakkor az utóbb elfogadott egyezmény tartalmaz bizonyos új elemeket. Ezek megmutatkoznak az elvek széleskörű felsorolásában is, amely az Aarhusi Egyezménnyel szemben, itt egyértelműbben, felsorolásként megtalálható az arról rendelkező cikkben. Kiemeli a *'pro persona' elvet*, amely két értelmezési szabályt eredményez a nemzetközi jog számára. Ennek fényében az emberi jogi normákat kiterjesztő módon kell interpretálni, jogütközés vagy kétség esetén pedig az ember számára legkedvezőbb szabályt kell érvényre juttatni. E gondolat meghatározó a térség jogfejlődésében, de már megjelent közvetetten az Aarhusi Egyezmény preambulumában is.[1336]

Hasonlóan az Aarhusi Egyezményhez, itt is elsőként szabályozza a környezeti információhoz való hozzáférés jogát.[1337] A Megállapodás előremutató módon már külön érinti a sérülékeny helyzetben lévő személyek vagy csoportjaik jogait,[1338] az államok többletkötelezettségeinek – mint asszisztencia biztosítása – kiemelése mellett. [1339] E körben is meghatároz ésszerű elutasítási lehetőségeket,[1340] valamint előírja, hogy a Részes Felek hozzanak létre autonóm és független intézményeket a jogosultság érvényre juttatása érdekében, sőt javasolja a szankcionalizálási jogkörrel történő felruházásukat is.[1341] A Részes Felek ezen felül kötelesek proaktív módon, rendszeresen és időszerűen közzétenni, frissíteni a további releváns információt,[1342] így például környezeti jogszabályokat, tervezeteket, nemzetközi megállapodásokat, közigazgatási aktusokat, tudományos anyagokat, az éghajlatváltozáshoz hozzájáruló tényezőket vagy a környezeti hatásvizsgálatok eredményeit.[1343] Rendelkezik

[1335] Escazúi Megállapodás. 3. cikk.
[1336] BÖGÖS Fruzsina: Aarhustól Escazúig: környezeti jogok tengeren innen és túl. *Közjogi Szemle,* 2019/2. 15-20.
[1337] Uo. 5. cikk, 2. pont.
[1338] Ezen belül is kiemelve az őslakosokat és etnikai kisebbségeket.
[1339] Escazúi Megállapodás. 3-4. pontok.
[1340] Uo. 5-6. pontok.
[1341] Uo. 18. pont.
[1342] Uo. 6. cikk, 1. pont.
[1343] Uo. 3. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

továbbá szennyezéskibocsátási regiszterek készítéséről,[1344] illetve meghatározza, hogy azonnal fenyegetettségek esetén milyen kötelezettségei vannak az államnak.[1345] Kiemelendő, hogy rendelkezik a sérülékeny csoportok nyelvi preferenciáinak figyelembevételéről, alternatív formátumok rendelkezésre bocsátásáról.[1346]

A nyilvánosság környezeti döntéshozatalban való részvételét hasonlóan szabályozza az Aarhusi Egyezményhez, de elfogadásának korából adódóan már rendelkezik a részvételi lehetőségről szóló tájékoztatás elektronikus lehetőségéről is.[1347] A jog gyakorlásához kedvező feltételeket kell teremteni, tekintettel az érintett nyilvánosság társadalmi, gazdasági, kulturális, földrajzi és nemi sajátosságaira.[1348] Amennyiben az érintett nyilvánosság által használt nyelv különbözik a hivatalos nyelvektől, az államnak mindent meg kell tennie, hogy az érintettek megfelelő módon részt vehessenek a releváns folyamatokban.[1349] A Feleknek lehetőségeik mértén a nemzetközi fórumok előtti részvételt is ösztönöznie kell,[1350] továbbá a párbeszéd folytatására alkalmas helyeket kell teremteniük, a helyi tudás felhasználása mellett. [1351] A sérülékeny csoportok időszerű és hatékony részvétele e körben is többletkötelezettségeket ró az államokra.[1352] A Feleknek mindezek realizálása során tekintettel kell lennie az őslakos népekre és helyi közösségekre.[1353]

Végezetül, a környezeti ügyekben történő igazságszolgáltatást a tisztességes eljárás garanciáival köti össze, mely érvényes a bírói és közigazgatási mechanizmusokra is. [1354] Itt is alapvető feladat a sérülékenyebb csoportok érdekeinek védelme. Ez magába foglalja a tolmácsolás, fordítás biztosítását, amennyiben az érintettek nyelve eltér a hivatalos nyelvtől,[1355] illetve ingyenes jogi és technikai segítségnyújtást.[1356] Újdonság, hogy ösztönöni kívánja a Feleket a mediáció, békéltetés népszerűsítésére, a konfliktusok megelőzésére, békés kezelésére.[1357] A Megállapodás szabályozza a környezeti ügyekben tevékenykedő emberi jogi aktivisták védelmét is. A Részes Feleknek biztonságos, fenyegetéstől mentes környezetet kell biztosítani az ilyen jellegű tevékenység folytatásához,[1358] törekedniük kell e személyek

[1344] Uo. 4. pont.
[1345] Uo. 5. pont.
[1346] Uo, 6. cikk, 6. pont.
[1347] Uo. 7. cikk.
[1348] Uo. 10. pont.
[1349] Uo., 6. cikk, 11. pont.
[1350] Uo. 12. pont.
[1351] Uo. 13. pont.
[1352] Uo. 14. pont.
[1353] Uo. 15. pont.
[1354] Uo. 8. cikk, 1. pont.
[1355] Uo.. 4. pont.
[1356] Uo. 5. pont.
[1357] Uo. 7. pont.
[1358] Uo. 9. cikk, 1. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

jogainak védelmére, előmozdítására,[1359] illetve meg kell akadályozniuk az ellenük irányuló támadásokat, megfélemlítést.[1360]

A Megállapodás rendelkezik a Részes Felek Konferenciájáról,[1361] melynek Astrid Milena Bernal szerint az Aarhusi Egyezményhez vagy a Párizsi Megállapodáshoz kapcsolódó jogkövetési bizottsághoz hasonló szervet kell létrehoznia, habár utóbbi még frissen került felállításra, előbbi már hosszabb időre visszanyúló koherens gyakorlatot dolgozott ki. Ebből külön kiemeli, hogy az Aarhusi Jogkövetési Bizottság fontos példaként szolgál a döntéshozatalban biztosított transzparenciára, különös tekintettel valamennyi döntés közzétételére.[1362] A Részes Felek Első Konferenciáján[1363] többek között döntés született a Bizottság felállításáról,[1364] mely tanácsadói feladatai mellett, jelentéseket készít, illetve kivizsgálja a hozzá benyújtott panaszokat.[1365]

A Megállapodás egyszerre táplálkozik a Riói Nyilatkozat 10. elvének szellemiségében elfogadott Aarhusi Egyezményből, miközben új elemeket is beemel, melyek közül kiemelendő a speciális igényű csoportok jogainak előmozdítása, a kapcsolódó állami többletfeladatok azonosítása, sőt gyakorlati szempontú tényezők – mint a különféle nyelvi változatok közzététele, technológiai vívmányok alkalmazása, különféle asszisztencia biztosítása – is megjelennek benne. Különösen üdvözölendő a környezeti-emberi jogi aktivisták védelmére szentelt kiemelt figyelem. Bár a ’pro natura’ elvből kifolyólag alapvetően emberközpontú a felfogása, számos előremutató rendelkezése mellett ezt egy további tényező is enyhítheti. Sarah Dávila A. rámutat arra, hogy az Emberi Jogok Amerikaközi Bíróságának hatásköre kiterjed a különféle nemzetközi jogi megállapodások interpretálására, melyek a szokásjogból eredő nemzetközi kötelezettségek vagy más emberi jogi aktsokból erednek. Úgy látja, hogy az eddigi joggyakorlat, illetve tanácsadó vélemények – így különösen a 23/17-es számú – fényében reális lehetőségnek tekinthető, hogy a Bíróság az Escazúi Egyezményt e fenti körülményekből levezethető dokumentumként azonosítson, amely az értelmezés új aspektusain túl, az Escazúi Megállapodásban nem részes felek számára is relevanciával bírhatna.[1366]

[1359] Uo. 9. cikk, 1. pont.
[1360] Uo. 3. pont.
[1361] Uo. 15. cikk, 1. pont.
[1362] Astrid Milena BERNAL: *Implementing the Escazú Agreement: The Need for Rapid Definition of the Committee to Support Implementation and Compliance.*
https://bit.ly/3UKWnP5
[1363] Az első konferenciára 2022. április 20-22. között került sor Santiagoban.
[1364] A Bizottság jelen értekezés írásakor még nem kezdte meg munkáját, 2023-ban várható tagjainak kijelölése, a következő Részes Felek Konferenciáján Argentínában.
[1365] Uo. Decision I/3, Annex 1. IV. 1. pont.
[1366] Sarah DÁVILA A.: The Escazú Agreement: The Last Piece of the Tripartite Normative Framework in the Right to a Healthy Environment. *Stanford Environmental Law Journal,* Vol. 42/1. (2023). 73-78.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

VI. Rész: Paradigmaváltás a nemzetközi jog globális szintjén - Az ENSZ Emberi Jogi Tanácsának 48/13. sz. határozata, valamint a 76/300. sz. közgyűlési határozat és az elfogadáshoz vezető út

22. fejezet: A környezeti válság emberi jogokra gyakorolt hatásának fokozatos felismerése – lépések a környezethez való jog deklarálásához

Az értekezés korábbi fejezetieben megvizsgáltuk több ENSZ dokumentumot, melyek valamilyen módon érintették a környezet és az emberi jogok kapcsolatát. Ennek keretében áttekintettük a szerződéses emberi jogi szervek más jogokhoz kapcsolódó, de a környezeti problémákat felismerő aktusait és a környezetjog területén született dokumentumokat, melyekben fellelhető az emberi jogi megközelítés. Mindezek tágabb értelemben valamilyen módon hozzájárultak általánosan a nemzetközi emberi jog fejlődéséhez, de a következőkben azokat a kezdeményezéseket, jelentéseket, határozatokat vizsgáljuk meg, melyek közvetlenül elvezettek a 48/13. számú emberi jogi tanácsi és a 76/300. számú közgyűlési határozathoz.

Röviden érdemes hozzáfűzni, hogy az ENSZ Emberi Jogi Bizottságát váltó, Közgyűlésnek alárendelt, 2006-ban létrehozott[1367] Emberi Jogi Tanács fő célja az emberi jogok univerzális érvényre juttatásának előmozdítása.[1368] Ennek keretében sokszínű feladatokat lát el, így tematikus emberi jogi kérdések fórumaként szolgál, csúcsokat szervez, javaslatokat fogalmaz meg a Közgyűlés számára, illetve jelentések,[1369] valamint a Közgyűlésnek történő beszámoló keretében tár fel aktuális problémákat.[1370] Ezen felül panaszmechanizmus által[1371] bizalmas eljárásban vizsgálhatja egyének és csoportjaik emberi jogsérelemre irányuló beadványait. A folyamat végén többek között lehetősége nyílik szakértő kinevezésére, aki jelentést készít további vizsgálatot követően.[1372] Az 5/1. számú határozat lehetőséget teremt független, a területen jártas, kiemelkedő szakértelemmel és tapasztalattal bíró, objektív különleges

[1367] UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY: Resolution 60/251 adopted on 15 March 2006. *Human Rights Council.* A/RES/60/251. 3 April 2006. [továbbiakban: A/RES/60/251].
[1368] Uo. 2-3. pontok.
[1369] Ezek közül kiemelendők az univerzális, periodikus jelentések angolul '*universal periodic review',* rövidítve UPR*).*
[1370] A/RES/60/251. 6. pont.
[1371] A panszmechanizmusról 2007-ben született döntés (UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS COUNCIL: Resolution 5/1. *Institution-building of the United Nations Human Rights Council.* 18 June 2007.), azzal, hogy a korábban 1503-as néven ismert eljárást váltotta. Az 1503-as eljárás a Gazdasági és Szociális Tanács e számú, 1970-es határozatáról kapta a nevét. Az Emberi Jogi Bizottság keretén belül működő diszkrimináció megelőzéséért és a kisebbségek védelméért felelős albizottság létrehozott egy öttagú munkacsoportot, mely kivizsgálta a hozzá eljutott információt. Ha arra jutott, hogy az emberi jogok tömeges és következetes megsértése történt, akkor továbbította az albizottságnak, amely az Emberi Jogi Bizottsághoz juttatta el, mely adott esetben jelentést készített a Gazdasági és Szociális Tanácsnak, vagy további vizsgálóbizottságot hozott létre. Az eljárás végén bizalmas jelentés készült az állam és az ENSZ Főtitkár részére, aki különleges jelentéstevőket nevezhetett ki az ügyre. Részletesebben ld.: Kovács 2011, *i. m.* 183; Shaw 2002, *i.m.* 206–207.
[1372] E lehetőség mellett indokolt esetben dönthet az eljárás befejezéséről, adott esetben más nyilvános fórumok elé utalva, valamint felügyelet alatt tarthatja az érintett államot időszaki tájékoztatást kérve, illetve javaslatot tehet az Emberi Jogi Főbiztosnak a jogsérelem orvoslására. Human Rights Council resolution 5/1. 109. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

megbízottak kijelölésére.[1373] Az 5/2. számú határozat,[1374] értelmében e megbízottak jelentést készítenek, mely során diszkréten, de átlátható és igazságos módon járnak el, pártatlanul, figyelembe véve az érintett állam álláspontját is.[1375] E tevékenység, mint látni fogjuk, nagyban hozzájárult a környezethez való jog globális elismerésének megalapozásához.

22.1. Az Emberi Jogi Tanács működésének kezdeti időszakában megtett lépések a környezet és emberi jogok közötti kapcsolat erősödő elismerése terén

Már az 1992-es riói csúcson született Agenda 21 is feladatként határozta meg az éghajlatváltozással összefüggő előrejelzés fejlesztését,[1376] illetve ekkor nyitották meg aláírásra az Éghajlatváltozási Keretegyezményt, mely a vonatkozó nemzetközi rendszer alapját is lefektette. Mindazonáltal ekkor még nem jelent meg olyan egyértelműen a klímaváltozás emberi jogokkal való összefüggése, mint később a Párizsi Megállapodásban. Ma már elfogadottnak tekinthető a több ENSZ dokumentum által is megerősített tétel, hogy az éghajlatváltozás – mint korunk környezeti válságának egyik legfenyegetőbb eleme – hátrányosan befolyásolja az emberi jogok élvezetét. Ezt tetézi a jelenségben rejlő többszörös igazságtalanság. Országok közötti relációban egyrészt nem a tényleges hozzájárulás függvénye a káros hatás intenzitása, tehát nem feltétlenül a legnagyobb kibocsátó országok szenvedik el legsúlyosabb mértékben. Másrészt, országokon belül is eltérően éri a társadalom különböző részeit, a biológiai, gazdasági és egyéb jellemzők miatt a sérülékenynek tekinthető csoportok tagjait adott esetben fokozottabban érik a hatások, illetve védekezési és adaptációs lehetőségeik is korlátozottabbak. E tényezők nem csak az éghajaltváltozás, hanem más jellegű környezeti jelenségek, károsítások esetén is felmerülhetnek.

Mindezek ellenére kezdetben számos állam tartózkodott ezen összefüggések kimondásától, melynek két regionális kezdeményezést követően fontos szereplőjévé vált a frissen megalakult Emberi Jogi Tanács, közreműködve az Emberi Jogi Főbiztossal.[1377] A probléma felismeréséhez azonban elengedhetetlennek bizonyult a hátrányosan érintett közösségek, illetve országok egy-egy meghatározó megnyilvánulása.

Az egyik első ilyen „segélykiáltás” a sarkköri régió[1378] inuitjainak az Emberi Jogok Amerikaközi Bizottságához intézett petíciója[1379] volt, melyet Sheila Watt-Cloutier kanadai

[1373] Human Rights Council resolution 5/1. 39-64. pontok.
[1374] UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS COUNCIL: Resolution 5/2. *Code of Conduct for Special Procedures Mandate-holders of the Human Rights Council.* [továbbiakban: Human Rights Council resolution 5/2.]
[1375] Uo. Annex, 7. cikk.
[1376] Agenda 21. Section two: Conservation and management of resources. 12. pont.
[1377] Az e körben áttekintett ENSZ dokumentumok részletes bemutatása megtalálható jelen értekezés II. számú mellékletében.
[1378] Az Amerikai Egyesült Államok és Kanada.
[1379] *Petition to the Inter American Commission on Human Rights Seeking Relief from Violations Resulting from Global Warming Caused by Acts and Omissions of the United States.* Submitted by Sheila Watt-Cloutier, with the support of the Inuit Circumpolar Conference, on behalf of all Inuit of the Arctic regions of the United States and Canada. December 7, 2005. Petition No. P-1413-05. [továbbiakban: inuit-petíció].

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

inuk,[1380] a Sarkvidék körüli Inuit Konferencia elnöke nyújtott be az Amerikai Egyesült Államokkal szemben, hivatkozva egyebek mellett a San Salvador Jegyzőkönyvben kimondott egészséges környezethez való jog sérelmére.[1381]

A petíció az érintett népet egy olyan kiterjedt etnikai csoportként írja le, akik – bár eltérő helyi sajátosságokkal bírnak – alapvetően közös kulturális és nyelvi tulajdonságokkal rendelkező őslakosok. Mindennapi életük, kultúrájuk, megélhetésük elválaszthatatlan a természeti környezetüktől, melyet az éghajlatváltozás és a globális felmelegedés egyre erőteljesebben károsít, ahogy azt egy 2004-es átfogó nemzetközi tudományos felmérés is megerősítette.[1382] A jégtakaró elvékonyodása, a hóesés megváltozó mennyisége, minősége és ideje akadályozza közlekedésüket, vadászati-halászati lehetőségeiket, a tradicionális igluk építését. Az olvadás hegyomlásokhoz, talajerózióhoz vezet, utóbbit a tengerszint emelkedéséből fakadó egyre intenzívebbé váló viharok is fokoznak. Jellemzőbbé válnak az áradások, melyek az otthonaik mellett az ivóvíz- és élelmiszerellátást is veszélyeztetik.[1383] Számos faj tűnik el vagy válik nehezebben elérhetővé, a hőmérséklet emelkedése pedig károsítja a fajok egészségét és növeli a kipusztulás esélyét.[1384]

A petíciót benyújtók úgy látják, hogy a környezetjogi elvek[1385] irányadóak az emberi jogok területén is, melyet a Bizottság korábbi joggyakorlata is alátámaszt. A petícióban kifejtésre kerül, hogy az éghajlatváltozás káros hatásai, melyeket az USA tevékenysége és kibocsátása okoz, egyértelműen sértik azon alapvető jogaikat, melyeket számos nemzetközi jogi aktusok[1386] is véd, különösen a kultúra vívmányaiból való részesedéshez fűződő jogot, a tulajdonjogot, az egészség, élet, fizikai integritás, biztonság megőrzéséhez való jogot, a lakhatás és mozgás jogát.[1387] 2006 novemberében az Emberi Jogok Amerikaközi Bizottsága úgy döntött, hogy nem folytatja a petíció vizsgálatát, mivel nem találja ehhez elegendőnek az ott meghatározott információt,[1388] bár ezt követően 2007-ben meghallgatást tartott. A meghallgatáson Martin Wagner, az *Earthjustice* szervezet igazgatója, aki konzulensként működött közre a petícióban,

https://bit.ly/3pu8zFk

[1380] A következőkben az *inuit* kifejezést használjuk, igazodva a petíció szóhasználatához, mely – bár néhány idézetben használja – alapvetően kerüli az egyesek szerint pejoratív jellegű eszkimó kifejezést. Hozzátesszük, hogy az inuit alapvetően többesszám, egyesszámban az „inuk" kifejezést használják, mely a magyar nyelvben nem terjedt el. Részletesebben ld.: Feheley Fine Arts: *What's the difference between "Inuit" and "Eskimo"?* https://feheleyfinearts.com/whats-the-difference-between-inuit-and-eskimo/

[1381] Habár az Amerikai Egyesült Államok nem írta alá a San Salvador Jegyzőkönyvet. http://www.oas.org/juridico/english/Sigs/a-52.html

[1382] Inuit-petíció. 1–2.

[1383] Uo. 2-3.

[1384] Uo. 3-4.

[1385] Így például a *sic utere tuo* elv.

[1386] Többek között az Emberi Jogok és Kötelezettségek Amerikai Nyilatkozatát, vagy a kötelező erővel bíró Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát, illetve a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát, az Emberi Jogok Amerikaközi Egyezményét, vagy a már említett San Salvador Jegyzőkönyvet.

[1387] Inuit-petíció. 5.

[1388] Inter-American Commission on Human Rights. 11/16/2006-AA-3276727. https://bit.ly/3T4P43K

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

összefoglalta és megerősítette a fent említett jogok sérelmét.[1389] A petíció ezek ellenére nem maradt hatás nélkül, Daniel Magraw és Kristina Wienhöfer leírják, hogy a meghallgatás nemzetközi szinten nagy érdeklődésnek örvendett, főleg, hogy online is nyomon lehetett követni és a törekvés – vagyis az éghajlatváltozás emberi jogokra gyakorolt káros hatásának kiemelése – egyes államokra is inspiráló hatást gyakorolt.[1390]

Ennek a motivációnak a példája a *Globális Éghajlatváltozás Emberi Dimenziójáról szóló Malé Deklaráció,*[1391] melynek fő üzenete a petícióhoz hasonlóan az volt, hogy a klímaváltozás egyes meghatározott területeken élők számára még súlyosabb emberi jogi sérelmeket okoz, mint mások esetében. A Maldív-szigetek fővárosában, 2007. november 14-én elfogadott nyilatkozat alapja – hasonlóan az Inuit-petícióhoz – az volt, hogy a klímaváltozás egyes meghatározott területeken élők számára még súlyosabb emberi jogi sérelmeket okoz, mint mások esetében. A Deklaráció mögött a kis szigetállamok álltak, a Maldív-szigetek[1392] vezetésével, egy új éghajlati megállapodás előkészítése céljából. John H. Knox az IPCC 2007-es jelentése által érthetőnek találja az érintett államok fellépését, mivel az éghajlatváltozás következtében megemelkedő tengerszint minden parti állam problémája, de a kis szigetállamokra nézve ez még hatványozottabban igaz, hiszen az emelkedő vízszint létfontosságú infrastruktúrákat fenyeget. Továbbá még inkább elszenvedik a felmelegedés következtében egyre fokozódó és szélsőségesebbé váló időjárási jelenségeket, melyek a gazdaság két meghatározó komponensét adó halászatot és a turizmust is visszavetik, illetve növelik a járványos és egyéb megbetegedések elterjedését, valamint veszélyeztetik az ivóvízellátást.[1393]

Marc Limon[1394] szerint a konferencia három irányban kívánt hatást kifejteni: új és gyors keret megteremtése a sérülékeny közösségek védelme érdekében; a probléma vizsgálata az éghajlatváltozás áldozatai – az egyének és közösségeik – szemszögéből; annak elismerése, hogy

[1389] Global Warming and human Rights. Testimony of Martin Wagner before the Inter-American Commission on Human Rights. March 1, 2007.1-3.
http://climatecasechart.com/wp-content/uploads/sites/16/non-us-case-documents/2007/20070301_na_na.pdf
[1390] Daniel MAGRAW–Kristina WIENHÖFER: The Malé Formulation of the Overarching Environmental Human Rights. In KNOX–PEJAN 20118. *i. m.* 220.
[1391] Male' Declaration on the Human Dimension of Global Climate Change. Adopted 14 November 2007, Male'. [továbbiakban: Malé Deklaráció].
http://www.ciel.org/Publications/Male_Declaration_Nov07.pdf
[1392] A Maldív-szigetek elnöke, Maumoon Abdul Gayoom már 1987-ben figyelmeztette az ENSZ Közgyűlését arra, hogy milyen veszélyben van országa az éghajlatváltozás által okozott tengerszintemelkedés miatt. Ezt követően 1989-ben találkozót tartott az érintett kis szigetállamoknak, melyekből később megalakult A Kis Szigetállamok Szövetsége ('*Association of Small Island States' - AOSIS)*, mely lobbizni kezdett az ENSZ különböző fórumain az éghajlatváltozás emberi jogokra gyakorolt káros hatásának felismerése érdekében. Ld.: KNOX 2009. *i. m*. 481.
[1393] KNOX 2009, *i. m.* 479–480.
[1394] Marc Limon többek között a Maldív-szigetek ENSZ mellé delegált missziójának tanácsadójaként is tevékenykedett.
https://bit.ly/3CkZExW

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

az emberi tevékenység dominánsan hozzájárul az éghajlatváltozáshoz, és annak megrázó humán következményei vannak.[1395]

A Malé Deklaráció bevezetésében rögzítette, hogy a környezet infrastruktúraként szolgál az emberi civilizációnak, és hogy az élet a természeti rendszerek zavartalan működésének függvénye. Erre a leginkább sürgető és kiterjedt fenyegetést az éghajlatváltozás jelenti, mely a kis szigetállamokat még kiszolgáltatottabb helyzetbe hozza, ezért elengedhetetlen az azonnali és hatékony fellépés. A Deklaráció úttörő módon mondja ki az olyan környezethez fűződő jogot, amely alkalmas az emberi társadalom támogatására és az emberi jogok élvezetének biztosítására.[1396] Ennek fényében kérik a nemzetközi közösséget, hogy erősítse elkötelezettségét a Baliban meghatározott 2012 utáni időszakra vonatkozó tervek iránt, annak érdekében, hogy az éves átlaghőmérséklet növekedését 2 °C alatt tartsák az iparosodás előtti szinthez képest, valamint az üvegházhatású gázok kibocsátása ne haladja meg 450 ezreléknél kisebb részt – összhangban a közös, de megkülönböztetett felelősség elvével.[1397] Felhívják az AOSIS tagjait, hogy fokozottan fejtsék ki tevékenységüket a globális klímaváltozás emberi dimenziójának elismerése érdekében,[1398] továbbá az Éghajlatváltozási Keretegyezmény Részes Feleinek Konferenciáját, hogy az éghajlatváltozás emberi jogi hatásának elismerése érdekében működjön közre az ENSZ Emberi Jogi Főbiztosával és az Emberi Jogi Tanáccsal.[1399] Felkérték továbbá az Emberi Jogi Főbiztost egy részletes jelentés elkészítésére az Emberi Jogi Tanács 10. ülésszakára, amely megvizsgálja, hogy az éghajlatváltozás milyen hatást gyakorol az emberi jogok teljes élvezetére, ezzel kapcsolatos következtetések és ajánlások megfogalmazása mellett.[1400] Ezen felül felhívták az Emberi Jogi Tanácsot, hogy 2009 márciusában szervezzen vitát az emberi jogok és éghajlatváltozás témájában.[1401]

Az ENSZ válasza ezt követően nem maradt el, a működését frissen megkezdő Emberi Jogi Tanács elfogadta 7/23. számú határozatát,[1402] középpontban az éghajlatváltozás és emberi jogok kapcsolatával, kifejtve, hogy az előttünk álló világszintű problémát csak globális válaszokkal lehet megoldani.[1403] Elismeri, a Világ szegényei mellett, az alacsonyan fekvő országok és kis szigetállamok a legsérülékenyebbek az éghajlatváltozással szemben.[1404] Ezek mellett felszólította az Emberi Jogi Főbiztost az említett tanulmány elkészítésére,[1405] bátorítva

[1395] Marc LIMON: Human rights obligations and accountability in the face of climate change. *Georgia Journal of International and Comparative Law.* Vol. 38, No. 3 (2010). 546-547.
[1396] Malé Deklaráció, Bevezetés, 1.
[1397] Uo, 1. pont.
[1398] Uo. 2. pont.
[1399] Uo. 3. pont.
[1400] Uo. 4. pont.
[1401] Uo. 5. pont.
[1402] UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS COUNCIL: *Resolution 7/23 adopted by the Human Rights Council* on 28 March 2008. [továbbiakban: UNHRC 7/23].
[1403] Uo. Bevezetés 1–2. fordulatok.
[1404] UNHRC 7/23. 8–9. fordulatok.
[1405] Uo. 1. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

az államokat az ebben való közreműködésre.[1406] Arra is hajlandónak bizonyult, hogy a kérdést megvitassa a 10. ülésszakán.[1407]

2009-re elkészült az Emberi Jogi Főbiztostól kért jelentés,[1408] melyben szintén megerősítésre került, hogy az éghajlatváltozás számos módon összefügg az emberi jogok hatékony élvezetével, ez lehet közvetlen természetű, mint az élethez való jogot veszélyeztető szélsőséges időjárási viszonyok, illetve közvetett és fokozott, mint az egészségre gyakorolt nyomás vagy az éghajlati migráció.[1409] A hatást már most megtapasztalják az egyének és közösségeik, különösen azok, akik olyan helyen élnek, ahol a legkisebb éghajlati változás katasztrofális következményekkel jár. A földrajzi sérülékenység gyakran más nehezítő körülményekkel is együtt jár az államok vonatkozásában, mint a szegénység, illetve az alacsonyabb adaptációsképesség.[1410] Az országok közötti egyenlőtlenségek mellett, országokon belül is megtapasztalható egyes csoportok magasabb szintű érzékenysége, mint a gyermekek, nők, idősek és a fogyatékossággal élők esetén.[1411] Az emberi jogokra gyakorolt negatív hatás gyakran együtt jár a hátrányos megkülönböztetés és az egyenlőtlen erőviszonyok kialakulásával, melyeket az államoknak vonatkozó politikájuk keretében kezelnie kell.[1412]

A jelentés nyomán Emberi Jogi Tanács 2009-ben meghozta a 10/4. számú határozatát,[1413] melyben döntött az emberi jogok és az éghajlatváltozás tárgyában tartandó panelbeszélgetés 11. ülésszakon való megrendezéséről,[1414] a Főtitkár arról készítendő összefoglaló jelentéséről.[1415] Az Éghajlatváltozási Keretegyezményéhez kapcsolódó Részes Felek Konferenciája 2010-ben elfogadta az úgynevezett cancúni megállapodásokat,[1416] ahol a bevezetésben felidézi a 10/4. számú határozatot és azt, hogy az éghajlatváltozás káros hatásai számos közvetlen vagy közvetett következménnyel járnak az emberi jogok hatékony élvezetére nézve. E káros hatások leginkább a lakosság azon részét érintik, akik földrajzi, nemi, életkori, őslakosi vagy kisebbségi helyzeten, illetve fogyatékosságon alapuló státusza miatt már kiszolgáltatottabbak az ártalmakkal szemben.[1417]

[1406] Uo. 2. pont.
[1407] Uo. 3. pont.
[1408] Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the relationship between climate change and human rights. 15 January 2009. A/HRC/10/61. [továbbiakban: A/HRC/10/61.].
[1409] Uo. 92. pont.
[1410] Uo. 93. pont.
[1411] Uo. 94. pont.
[1412] Uo. 95. pont.
[1413] UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS COUNCIL: *Resolution 10/4. Human rights and climate change.* 25 March 2009. [továbbiakban: *Resolution 10/4]*.
[1414] Uo. 1. pont.
[1415] *Resolution 10/4*. 2. pont.
[1416] The Cancun Agreements: Outcome of the work of the Ad Hoc Working Group on Long-term Cooperative Action under the Convention. UNFCCC decision 1/CP.16. 10–11 December 2010.
[1417] Uo. 2.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

Az Emberi Jogi Tanács 2011-ben ismételten határozatot[1418] bocsátott ki az emberi jogok és az éghajlatváltozás kapcsolatával összefüggésben, megerősítve aggodalmát, hogy a klímaváltozás azonnali és széles körű fenyegetést jelent az egyénekre és közösségeikre, továbbá hátrányosan befolyásolja az emberi jogok élvezetét.[1419] Felkérte az Emberi Jogi Főbiztost a témában való szeminárium megtartására, az államokat és további releváns szereplőket – ideértve az akadémiai és a civilszférát, valamint a lakosság legsérülékenyebb csoportjainak képviselőit – az azon való aktív részvételre.[1420] A rendezvényre végül 2012. február 23–24. között került sor Genfben, melyről a felkérésnek megfelelően, jelentést készített a Főbiztos.[1421] A jelentésben leszögezi, hogy az éghajlatváltozás társadalmi, környezeti és politikai probléma, hatásai hátrányosan befolyásolják a társadalmi igazságosságot és nemek közötti egyenlőséget. Megerősíti, hogy a társadalom sérülékenyebb csoportjait, illetve a globális közösségen belül a kevésbé fejlett államokat és a kis szigetállamokat erőteljesebben érinti, amelyek alapvetően a legkevésbé járulnak hozzá az üvegházhatású gázok kibocsátásához.[1422]

Mivel elmondható, hogy az éghajlatváltozás emberi jogi hatásai már az Emberi Jogi Tanács működésének korai szakaszában felismerésre kerültek, ezért a további áttekintést megelőzően röviden kitérek egy olyan szakértői munkára, mely az globális éghajlatvédelmi kötelezettségeket állapította meg. Az *Oslói elvek ('Oslo Principles on Global Climate Change')*[1423] kommentárjában az éghajlatváltozás emberi jogi dimenziója körében a szakértők megállapították, hogy *az emberi méltóság* e tekintetben kiindulási pontot jelent, kiegészítve az *államok arra vonatkozó – egyéni és közös – kötelezettségére, mely szerint a joghatóságukon belül kötelesek előmozdítani az alapvető emberi jogok gyakorlását*. Ennek fényében haladéktalanul cselekedniük kell az éghajlatváltozás hatásainak mérséklése érdekében. E körben kiemelten törekedniük kell az *élethez való jog* védelmére, mely összekötve a méltósággal, érinti többek között a szegénység elleni küzdelem területét is. Másik kifejezetten veszélyeztetett jog, az *egészséghez való jog*, mely egyebek mellett megkívánja a megfelelő élelem, illetve ivóvíz biztosítását is. Továbbá azonosítja, hogy a *tiszta és egészséges környezet megteremtésére irányuló kötelezettség realizálását* is erőteljesen fenyegeti az éghajlatváltozás. E körben felidézi az amerikaközi, illetve afrikai regionális emberi jogi rendszer keretében történő elismerést, az EJEB joggyakorlatát, valamint a széleskörű belső jogi megjelenést. Az Éghajlatváltozási Keretegyezmény Részes Feleinek konferernciái tekintetében megemlíti, hogy az ott vállalt kötelezettségek gyakran politikai jellegűek, bár ez nem jelenti önmagában

[1418] Resolution 18/22 adopted by the Human Rights Council. Human rights and climate change. 30 September 2011.
[1419] Uo. 1. pont.
[1420] Uo. 2. pont.
[1421] Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the outcome of the seminar addressing the adverse impacts of climate change on the full enjoyment of human rights. 10 April 2012. A/HRC/20/7. [továbbiakban: A/HRC/20/7].
[1422] A/HRC/20/7. 63. pont.
[1423] EXPERT GROUP ON GLOBAL CLIMATE CHANGE OBLIGATIONS, *Oslo Principles on Global Climate Obligations.* Haag, Eleven Publishing, 2015.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

hatástalanságukat, mivel elősegítik az államok kötelezettségeinek azonosítását és akár a végrehajtást is, az üvegházhatású gázok csökkentését, illetve az erre vonatkozó pénzügyi és technikai segítségnyújtást.[1424]

22.2. Nemzetközi Megállapodás a Környezetért

2017-ben az ENSZ Közgyűlése meghozta a 72/277. számú határozatát,[1425] miután kezdetét vette egy a környezethez való jog kötelező erővel bíró megállapodásban történő kimondására irányuló kezdeményezés.[1426] A Sorbonne Egyetemen[1427] 2017-ben nyilvánosságra hozott tervezet[1428] 1. cikkében – elfogadása esetén – egyértelműen deklarálná az ökológiai értelemben ép környezethez fűződő jogot, mely minden embert megillet. Az ép környezetnek a jogalanyok egészségének, jól-létének, méltóságának, kultúrájának és önmegvalósításának megfelelőnek kell lennie.[1429] A tervezet a kötelezetti oldalon a következő szereplői kört határozza meg: államok; nemzetközi szervezetek; természetes személyek; jogi személyek. Felelősségük gondoskodni a környezetről, saját szintjükön hozzájárulni a Föld ökoszisztémájának megőrzéséhez, helyreállításához.[1430]

Ezt követően elveket fogalmaz meg, mint az integráció és a fenntartható fejlődés elve, sőt figyelemre méltó módon a tervezet kötelező erővel bíró aktusba iktatná a nemzedékek közötti méltányosság elvét, mely így meghatározná a környezetre hatást gyakorló döntéseket, továbbá kötelezné a jelen generációit, hogy biztosítsák, döntéseik és tevékenységeik nem fosztják meg a jövő nemzedékét attól, hogy saját szükségleteiket kielégítsék.[1431] A környezetjogi elvek közül

[1424] EXPERT GROUP ON GLOBAL CLIMATE CHANGE OBLIGATIONS 2015, *i. m.* 23–38.
[1425] UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY: *Resolution 72/277, Towards a Global Pact for the Environment*. 10 May 2018.. A/RES/72/277. [A/RES/72/277.].
[1426] World Commission on Environmental Law: Global Pact for the Environment – June 2017.
https://www.iucn.org/commissions/world-commission-environmental-law/events-wcel/past-events/global-pact-environment-june-2017
[1427] A kezdeményezés a Francia Jogászok Klubjához köthető. A szervezet 2007-ben történő létrehozása óta független vitafórumként működik, célja, hogy különféle jogi tervezeteket készítsen elő. A környezethez való jog kötelező erővel bíró nemzetközi aktusban történő kimondására irányuló nemzetközi megállapodás tervezetének kidolgozása során a Francia Jogászok Klubja szorosan együttműködött a Természetvédelmi Világszövetséggel. Utóbbi szervezet megfigyelő státuszban közreműködik az ENSZ működésében, folyamatos megfigyelő missziót működtet a New York-ban található központban, de képviselteti magát Nairobiban, Genfben és Bécsben is. A szervezet megfigyelő státusszal bír az ENSZ Közgyűlésében is. Már itt látható, hogy a tervezet megalkotása az ENSZ figyelme mellett történt, majd később a francia kormány lobbitevékenységbe kezdett, számos fórumon népszerűsítve a kezdeményezést, így 2017 őszén az ENSZ Közgyűlésének egy magas szintű mellékrendezvényén is.
International Union for the Conservation of Nature: Global Pact for the Environment – June 2017.
https://bit.ly/3tskwP2
International Union for the Conservation of Nature: IUCN – A brief history.
https://www.iucn.org/about/iucn-a-brief-history
[1428] LE CLUB DES JURISTES: Draft Project – Global Pact for the Environment. Paris, La Sorbonne. 2017. június 24. [továbbiakban: Nemzetközi megállapodás a környezetért].
https://www.leclubdesjuristes.com/wp-content/uploads/2017/05/Project-Global-Pact-for-the-Environment.pdf
[1429] Nemzetközi megállapodás a környezetért. 1. cikk.
[1430] Uo. 2. cikk.
[1431] Uo. 3. cikk. 2.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

nagy figyelmet szentel a megelőzés,[1432] az elővigyázatosság,[1433] illetve a szennyező fizet elvének.[1434]

Foglalkozik a környezethez való jog – hárompilléres – eljárásjogi oldalával is.[1435]A kötelességek teljesítése érdekében külön rendelkezik az oktatás és képzés, a szólásszabadság fontosságáról, a média ebben betöltött szerepéről.[1436] A részes felek ezen felül kötelesek előmozdítani az ökoszisztémákról, az emberi tevékenység azokra gyakorolt hatásáról való tudományos ismeretek bővítését, miközben szorosan együttműködnek információcsere, technológiatranszfer által.[1437] A nem-állami szereplők bevonása érdekében a részes feleknek minden szükséges lépést meg kellene tennie.[1438] A felek elengedhetetlen kötelezettsége lenne továbbá a hatékony környezeti szabályozás kidolgozása és az igazságos végrehajtás garantálása,[1439] illetve a reziliencia erősítése érdekében minden szükséges lépés megtétele, visszaállítva az ökoszisztémák és az emberi közösségek diverzitását.[1440] Ezeken felül kimondja a visszalépés tilalmát, ennek értelmében a részes felek és helyi entitások kötelesek tartózkodni az olyan szabályozástól, illetve tevékenység folytatásától, mely a környezet védelmére nézve hátrányosabb lenne az aktuálisnál,[1441] A felügyeletre vonatkozóan egy független szakértőkből álló bizottság felállítását irányozza elő, akik transzparens, nem büntető módon járnak el, tiszteletben tartva a felek nemzeti körülményeit és kapacitását.[1442]

A megállapodás tervezete tehát egyrészt kimondja a környezethez való jogot, mind szubsztantív, mind eljárási szempontból és ezen felül alapvetően hangsúlyt helyez a kötelezetti oldalra, részletezve a tartalmi követelményeket, ami megfelel a jog által generált azon igénynek, amely fényében az államok és más kötelezettek aktív tevékenysége várható el. További erénye a tervezetnek a kötelezetti kör igen széles meghatározása és ezzel kapcsolatban a kötelezettségek, valamint az azokkal összefüggő elvek kifejtése. Ez azért is üdvös, mert az egyes elvek, különösen a fenntartható fejlődés vagy az integráció elve, itt nem „helyettesítik" a környezethez való jogot, hanem egyértelműen annak megvalósításához járulnak hozzá, azt egészítik ki. A kötelezetti oldal hangsúlyos mivoltát támasztja alá az is, hogy az egyes jogosultságok is, mint a környezettel kapcsolatos eljárási jogok, alapvetően kötelezettségként kerülnek megfogalmazásra. Ezzel önmagában nincs probléma, hiszen a jog jellege megkívánja ezt, mivel megvalósításához számos – elsősorban, de nem kizárólagosan – államok és

[1432] Uo. 5. cikk. 3.
[1433] Uo. 7. cikk. 3.
[1434] Uo. 8. cikk. 4.
[1435] Uo. 9–11. cikkek.
[1436] Uo. 12. cikk. 5.
[1437] Uo. 13. cikk. 5.
[1438] Uo. 14. cikk. 5.
[1439] Uo, 15. cikk. 5.
[1440] Uo. 16. cikk. 5.
[1441] Uo. 17. cikk. 5.
[1442] Uo. 21. cikk. 7.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

közigazgatási szervek általi kötelezettség teljesítésére van szükség a környezeti kár bekövetkeztének megelőzésétől kezdve, az esetleges kárenyhítésig, kompenzációig.

Mindazonáltal kritikával is illethető a tervezet, mivel a környezethez való jog ilyen jellegű deklarálásán kívül összességében szinte semmi olyan elemet nem tartalmaz, amely ne jelent volna már meg valamilyen formában a korábbi években a nemzetközi környezetjogban, illetve az emberi jogok zöld értelmezése során. Antropocentrikus jellegű, nem igazán lelhető fel benne a környezet önálló értékének felismerése, ezt erősíti meg Louis J. Kotzé és Duncan French is, akik szerint a tervezet alapvetően inkább szimbolikus és diplomatikus jelentőséggel bírhat, ezen felül azonban gyakorlatilag megerősíti a nemzetközi környezetjog általánosan elfogadott elveit, szabályait, úgy, hogy alapvetően erőteljesen emberközpontú marad. Ez egyértelműen azt jelenti, hogy jelenlegi formájában a tervezet nem lépte túl a korábbi évek antropocentrikus megközelítését. Ezen az sem segít Kotzé és French szerint, hogy hivatkozik a Fenntartható Fejlődési Célokra, melyek megvalósításához kíván többek között hozzájárulni, mivel úgy vélik, hogy a 2030-ig tartó célok olyan fenntartható fejlődési fogalmon alapulnak, mely önmagában az ember szempontjai szerint kerül értelmezésre.[1443]

További kérdésként merülhet fel, hogy mennyire szerencsés a fentieket egy kötelező nemzetközi jogi aktus körében elfogadni. Itt visszautalunk az értekezés korábbi részében a *soft law* dokumentumok körében tett megállapításainkra, miszerint azok alapvető előnye rugalmasságukban, az elfogadás gyors lehetőségében, az államok közötti konszenzus könnyebb megteremtésében rejlik. Természetesen a kötelező formának is megvannak a maga előnyei, különös tekintettel a kikényszerítés esetleges lehetőségére. Mint láthattuk a tervezet maga igen szűkszavú e vonatkozásban, amikor egy független szakértői bizottság felállításáról rendelkezik, mely transzparensen, de nem büntető módon járna el. A további működéssel kapcsolatos részleteket a jövőbeli felek későbbi döntésére bízza, így számos kérdés nyitott marad. Az bizonyos, hogy nem kíván nemzetközi bírói mechanizmust csatolni a végrehajtáshoz, ami alapvetően jellemző a nemzetközi emberi jogok globális rendszerére is. Kotzé és French is úgy látja, hogy a végrehajtás körül számos bizonytalanság van. Ami egyelőre kiolvasható, hogy viszonylag gyenge panaszmechanizmust alakítana ki, mindazonáltal úgy vélik, hogy a jelen aktus lehetőség lenne legalább arra, hogy egy globális környezeti bíróság felállításának eshetőségét megvitassák az államok.[1444]

[1443] Louis J. KOTZÉ–Duncan FRENCH: A critique of the Global Pact for the environment: a stillborn initiative or the foundation for Lex Anthropocenae? *International Environmental Agreements*. Vol 18., No. 1. (2018). 821-823.
[1444] KOTZÉ–FRENCH 2018. *i. m*. 832-833.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

22.3. A 72/277. számú határozat alapján született ENSZ Főtitkára által készített jelentés és utóélete

Az előbb említett 72/277. számú közgyűlési határozat – mely reflektált a Nemzetközi megállapodás a környezetért kezdeményezésre – felkérte az ENSZ Főtitkárát, hogy készítsen egy bizonyítékokkal alátámasztott jelentést, amely felméri és azonosítja a nemzetközi környezetjog és a környezethez köthető eszközök esetleges hiányosságait, azok végrehajtásának erősítése érdekében.[1445] Döntött továbbá egy eseti jellegű munkacsoport felállításáról, mely a Közgyűlés felügyelete alatt áll, szintén a nemzetközi környezetjog esetleges hiányosságainak feltérképezése érdekében, továbbá javaslatok megfogalmazása céljából, amely magába foglalhat egy olyan kormányközi konferencia megszervezését, amelyen új nemzetközi jogi aktust fogadnának el 2019 első felében.[1446]

A Főtitkár 2018 novemberére készítette el a kért jelentést,[1447] melynek fő üzenete az volt, hogy a nemzetközi környezetjog elvei irányadók amikor az ember és a környezet kapcsolata merül fel, különösen érdekek ütközése esetén.[1448] A meghatározó környezetjogi elvek[1449] körében szót ejtett a környezethez való jog procedurális és szubsztantív oldaláról is. Előbbi keretében kifejtette, hogy a három pillér kapcsolatban áll általános értelemben a nemzetközi emberi jogi rendszerrel, de regionálisan eltérő módokon valósul meg.[1450] Utóbbi vonatkozásában arra hivatkozott, hogy bár globális szinten inkább más emberi jogok környezettel összefüggő élvezetének értelmezése figyelhető meg, nemzeti szinten már számos állam deklarálta az egészséges környezethez való jogot, a regionális emberi jogi rendszerek erre vonatkozó megoldásai mellett. Praktikus szempontból is megközelíti a helyzetet, amikor megemlíti, hogy a környezeti aktivisták védelméhez a nemzetközi környezetjog jelenlegi szabálya nem elegendő.[1451]

A környezetjogi elvek jelentőségét abban látja a Főtitkár, hogy alkalmasak a joghézagok kezelésére, segítik a jogértelmezést, ösztönzik a jogfejlesztést, de kidolgozottságuk eltérő intenzitású, ezért átfogó, erre vonatkozó nemzetközi dokumentum elfogadására lenne szükség.[1452] A jelentést, valamint az eseti munkacsoport tevékenységét üdvözölte a 73/333.

[1445] Uo. 1. pont.
[1446] A/RES/72/277. 2.
[1447] UNITED NATIONS SECRETARY-GENERAL: *Gaps in international environmental law and environment-related instruments: towards a global pact for the environment*. 30 November 2018. A/73/419*. [továbbiakban: A/73/419*].
[1448] Uo. 10. pont.
[1449] Megelőzés elve; elővigyázatosság elve; szennyező fizet elve; együttműködés; fenntartható fejlődés elve; közös, de megkülönböztetett felelősség elve; visszalépés tilalma.
[1450] Uo. 14-15. pontok.
[1451] Uo. 18-19. pontok.
[1452] UNITED NATIONS SECRETARY-GENERAL: *Gaps in international environmental law and environment-related instruments: towards a global pact for the environment*. 30 November 2018. A/73/419*. 100-103. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

számú közgyűlési határozat,[1453] amely mellékletében sorolta fel a munka eredményeként született javaslatokat, melyek azonban inkább a nemzetközi környezetjogra és nem feltétlenül az emberi jogok területére irányultak.

A 48/13. számú határozat az Emberi Jogi Tanács által hozott dokumentumok tekintetében sem volt előzmény nélküli, hiszen már korábban – ahogy arra a 76/300. sz. közgyűlési határozat is hivatkozik – születtek olyan határozatok, amelyek valamely emberi jog szempontjából értékelték a környezethez való jogot. E határozatok meghatározó része mögött az éghajlatváltozás emberi jogokra gyakorolt káros hatásának felismerése húzódott meg, mint a *26/27. számú határozat*[1454] esetében is, mely középpontba állította a komplex nemzetközi párbeszédet és együttműködést, mely az államok mellett kiterjed a nemzetközi szervezetekre is, különösen az ENSZ egyes tisztviselőire, szerveire, és más érintett szereplőkre, mint más különleges megbízottakra, a tudományos közeg közegre, illetve a civil szféra képviselőire. Az államok számára szorgalmazza a megkezdett nemzetközi párbeszéd folytatását, a szükséges együttműködést, különös figyelmet szentelve a fejlődő országokra.[1455] A határozat döntött a kérdés további napirenden tartása mellett, releváns szakmai rendezvények tartásáról is.[1456] Többek között e gondolatmenet nyomán született a *38/4. számú határozat,*[1457] mely hasonló módon elismeri, hogy az *éghajlatváltozás és hatásai nem csak közvetetten, de direkt módon is akadályozzák az emberi jogok élvezetét*, mely nem csak a jövőben, hanem a jelenben is érezhető már. Megerősíti a korábban felismert összefüggést, miszerint a negatív befolyás erőteljesebb a sérülékenyebb csoportokra nézve.[1458] Mindazonáltal a nők esetében rávilágít arra is, hogy bár biológiai és gyakran társadalmi adottságaik miatt veszélyeztetettebbek, de a szükséges változás mozgatórugói is, ezért az éghajlatváltozással szembeni politika keretében meg kell határozni a nemi egyenlőség megteremtésére irányuló célokat is.[1459] A környezetjogi tárgyú megállapodások – mint az ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezménye – végrehajtása során is szemmel kell tartani az emberi jogi követelményeket,[1460] figyelemmel a társadalmi, gazdasági, kulturális kihívásokra, erősítve nők és leánygyermekek adaptációs készségét. [1461]

[1453] UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY: Resolution 73/333 adopted by the General Assembly. *Follow-up to the report of the ad hoc open-ended working group established pursuant to General Assembly resolution 72/277.* 30 August 2019. A/RES/73/733. [továbbiakban: A/RES/73/733]
[1454] UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS COUNCIL: *Resolution 26/27 on Human rights and climate change.* 15 July 2014. A/HRC/RES/26/27. [továbbiakban: A/HRC/RES/26/27].
[1455] Uo. 4–9. pontok
[1456] Uo. 10. pont, 11. pont.
[1457] UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS COUNCIL: *Resolution 38/4 on Human rights and climate change.* 5 July 2018. A/HRC/RES/38/4. [továbbiakban: A/HRC/RES/38/4.]
[1458] A/HRC/RES/38/4. Bevezetés 16–18. fordulatok. 2.
[1459] Uo. 19-20. fordulatok. 2-3.
[1460] Uo. 3. pont.
[1461] Uo. 4. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

A *37/8. számú határozat*[1462] kifejti, hogy az *emberi élet, egészség, a megfelelő életszínvonal, a kulturális jogok mind függvényei a fenntartható fejlődésnek és a környezet védelmének*,[1463] így az éghajlatváltozás, a természeti erőforrások nem megfelelő menedzsmentje, a környezet szennyezése, a biodiverzitás pusztítása mind veszélyeztetik az emberi jogokat, illetve az egészséges, tiszta és biztonságos környezet élvezetét.[1464] Az emberi jogok másik aspektusból nézve viszont megoldást is kínálnak a fellépésre, különös tekintettel a procedurális jogokra, [1465] illetve a környezeti aktivisták tevékenységére.[1466]

A *44/7. számú határozat*[1467] szintén az emberi jogok és az éghajlatváltozás közötti összefüggésre összpontosít, kiemelve az *idős személyek* érintettségét, mely csoporton belül is a nők, valamint a fogyatékossággal élő személyek még inkább kiszolgáltatott helyzetben vannak. Ezt fel kell ismernie az államoknak, beépítve a releváns szakpolitikai lépésekbe is.[1468]

A *45/30. számú határozat*[1469] a *gyermekek* környezeti ártalmakkal szemben tapasztalható kiszolgáltatottabb helyzetét tárja fel, mely biológiai adottságaikból, fejlődési igényükből fakad. A szennyezés, veszélyes hulladékok nem megfelelő kezelése akár élethosszig fennálló károsodást okozhat számukra,[1470] ellehetetlenítve jogaik élvezetét,[1471] melyet az őket ért diszkrimináció csak tetéz.[1472] Ez különösen igaz a leányokra,[1473] illetve fogyatékossággal élő gyermekekre.[1474] Az államok ezért felelősek a gyermekek döntéshozatalba való minél hatékonyabb bevonásának előmozdítására.[1475]

A *46/7. számú határozat*[1476] rámutatott arra, hogy a diszkrimináció egyes *formái*, így az őslakosokkal szembeni hátrányos megkülönböztetés, *a biológiai sokféleség pusztulását* eredményezhetik, növelve a már meglévő egyenlőtlenségeket.[1477] Az államok ennek fényében

[1462] UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS COUNCIL: *Resolution 37/8 on Human rights and the environment.* 9 April 2018. A/HRC/RES/37/8. [továbbiakban: A/HRC/RES/37/8.]
[1463] Uo. Bevezetés 9. fordulat. 2.
[1464] Uo. Bevezetés 10. fordulat. 2.
[1465] A/HRC/RES/37/8. Bevezetés 12. fordulat. 2.
[1466] Uo. Bevezetés 13. fordulat. 2.
[1467] UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS COUNCIL: *Resolution 44/7 on Human rights and climate change.* 16 July 2020. A/HRC/RES/44/7. [továbbiakban: A/HRC/RES/44/7].
[1468] Uo. Bevezetés 24. fordulat. 3.
[1469] UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS COUNCIL: *Resolution 45/30 on Rights of the child: realizing the rights of the child through a healthy environment.* 7 October 2020. A/HRC/RES/45/30. [továbbiakban: A/HRC/RES/45/30].
[1470] Uo. Bevezetés 17. fordulat. 3.
[1471] Uo. Bevezetés 20. fordulat. 3.
[1472] Uo. Bevezetés 21. fordulat. 3.
[1473] Uo. Bevezetés 22. fordulat. 3.
[1474] A/HRC/RES/45/30. Bevezetés 24. fordulat. 3.
[1475] Uo. Bevezetés 30–32. fordulat. 4.
[1476] UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS COUNCIL: *Resolution 46/7. on Human rights and the environment.* 23 March 2021. A/HRC/RES/46/7. [továbbiakban: A/HRC/RES/46/7].
[1477] Uo. Bevezető 12. fordulat, 2.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

az ökoszisztémák védelme és helyreállítása során lépéseket kell, hogy tegyenek a procedurális jogok érvényre juttatására.[1478]

A példaként kiemelt határozatok jól illusztrálják, hogy az Emberi Jogi Tanács egyre erőteljesebb figyelmet szentelt az emberi jogok és a környezet közötti kapcsolat vizsgálatának. Kérdésként merülhet fel, hogy ez mennyiben különbözött a korábbi évek zöld értelmezési technikájától? Elsődlegesen abban, hogy itt nem egy másik, viszonylag konkrétan meghatározott, illetve alapvetően különálló emberi jog interpretációját láthatjuk, hanem általánosan az összes emberi jog szempontjából indult ki. Másrészt kiemelt szerepet kaptak azok a komponensek, amelyek egyúttal a környezethez való jog egyes részjogosultságainak is tekinthetők, így a biztonságos éghajlat, illetve a megfelelő biodiverzitás biztosítása. Előbbi különösen sok határozatot motivált, melyekben egyre erőteljesebben körvonalazódott a sérülékeny csoportok jogainak, speciális igényeinek kifejezése. Ezen eredményekhez nagyban hozzájárultak a különleges jelentéstevői munkák, melyek elméleti, de markánsan gyakorlati aspektusból is megalapozták a megállapításokat.

22.4. Különleges jelentéstevői, képviselői jelentések az emberi jogok környezet állapotával való kapcsolatáról

Az Emberi Jogi Tanács által kinevezett különleges jelentéstevők, képviselők szerepet játszanak az emberi jogok fejlesztésében, népszerűsítésében, illetve adott emberi jogi helyzetek, kérdések felmérésében.[1479] Az előbbiekben határozatok is több alkalommal figyelembe vették az így készült jelentéseket, további munkát jelöltek ki a jelentéstevőknek, meghatározva a vizsgálat fő szempontjait. Surya P. Subedi, Steven Wheatley, Amria Mukherjee megvizsgálta az Emberi Jogi Tanács és a jelentéstevők kapcsolatát, kitérve az utóbbiak által betöltött és betöltendő szerepekre. Elsőként arra a következtetésre jutottak, hogy a különleges jelentéstevők és a Tanács kapcsolatában alapvető fontosságú követelmény, hogy bár utóbbi politikai jellegű, mivel államokból áll, e tény nem befolyásolja negatívan az emberi jogok érvényre juttatását. A jelentéstevők tevékenységének egyik legfontosabb funkciója, hogy hangot adnak az emberi jogaikban sérelmet szenvedett áldozatoknak, akiknek nem feltétlenül nyílna lehetősége nemzetközi szinten felszólalni. A tevékenység ellátása keretében készített jelentések erőteljesen hozzájárulnak a nemzetközi jog fejlődéséhez, annak ellenére, hogy nem bírnak kötelező erővel. Megalkotásuk folyamatában sok esetben együttműködnek az államokkal, ami jó gyakorlatnak is tekinthető, de figyelemmel kell tartani a függetlenség és transzparencia követelményét. A

[1478] Uo. 12. pont.
[1479] Az e körben vizsgált különleges jelentéstevői és további ENSZ szereplőkhöz köthető munkák részletes bemutatása megtalálható jelen értekezés III. számú mellékletében.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

munka tényleges érvényesülése érdekében hangsúlyos szerepe van a megfelelő nyomon követésnek, a kérdés későbbi további vizsgálatának.[1480]

Az elkészült jelentések, az ott megfogalmazott ajánlások tényleges érvényesüléséről fejtette ki érveit Paulo Sergio Pinheiro, aki számos ENSZ tisztség ellátása mellett több alkalommal is eljárt különleges jelentéstevőként. 2011-es, saját tapasztalatát is feldolgozó tanulmányában némi csalódottságnak adott hangot, mivel úgy vélte, hiába vizsgálnak meg a jelentéstevők kiemelt emberi jogi kérdéseket, alkotnak javaslatokat, azok nyomon követése, további vizsgálata a Bizottság keretei között nem megfelelően működött és kezdetben úgy tűnt, hogy a Tanács sem valósítja meg ezt kielégítő módon, bár az univerzális periodikus jelentésekben történő emberi jogi kérdések felismerése reménykedésre adott okot. További megoldást lát a szerződéses szervek tevékenységében, amennyiben tekintettel vannak eljárásuk során a releváns jelentésekre.[1481] Úgy vélem, hogy az alább bemutatott különleges jelentéstevői jelentések és azok utóélete, tekintettel a később elfogadott 48/13. számú emberi jogi tanácsi és a 76/300. számú közgyűlési határozatra, bizakodásra engednek következtetni, azzal, hogy az országok gyakorlatának vizsgálata, az univerzális periodikus jelentések keretében megvalósuló szempontként történő azonosításuk továbbra is kiemelten fontos az adott emberi jog, jelen esetben az újonnan deklarált egészséges környezethez való jog érvényesülése érdekében.

Számunkra az egyik első releváns jelentés a John Ruggie által készített *„Az üzleti és emberi jogokra vonatkozó irányadó ENSZ-alapelvek*”[1482] címet viselő munka. Ebben kifejti, hogy mivel az államok kötelesek védeni az emberi jogokat, gondoskodniuk kell arról is, hogy más jogterületek szabályai ne veszélyeztessék, így különösen a vállalati szegmensre irányadók. Továbbá az államoknak iránymutató szerepet kell betölteni, amivel segítik a vállalatokat az emberi jogok tiszteletben tartásában és előmozdításában.[1483] A vállalatok e területen fennálló felelőssége magába foglalja a jogsértések lehetőségeinek felmérését, megakadályozását független szakértők kijelölése, konzultáció útján. Környezeti szempontú jogsértések megelőzése céljából előzetes hatásvizsgálatot javasol, azzal, hogy gyakran szükséges periodikus felülvizsgálatuk.[1484]

[1480] Surya P. SUBEDI–Steven WHEATLEY–Amita MUKHERJEE–Sylvia NGANE: The role of the special rapporteurs of the United Nations Human Rights Council in the development and promotion of international human rights norms. *The International Journal of Human Rights.* Vol. 15, No. 2 (2011). 159–160.
[1481] Paulo Sergio PINHEIRO: Being a special rapporteur: a delicate balancing act. *The International Journal of Human Rights.* Vol. 15, No. 2 (2011). 169–170.
[1482] John RUGGIE: *Report of the Special representative of the Secretary-General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises*; *Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations „Protect, Respect and Remedy” Framework.* 21 March 2011. A/HRC/17/31. [továbbiakban: A/HRC/17/31].
[1483] A/HRC/17/31. Annex. I. The State duty to protect human rights. B. Operational principles. 3. pont (a)–(d) bekezdések.
[1484] Uo. 17.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

John H. Knox, *biztonságos, tiszta, egészséges és fenntartható környezettel összefüggő emberi jogi kötelezettségekért felelős független szakértő 2013-as feltérképező jelentésében*[1485] kifejti, hogy az emberi jogi kötelezettségek – különösen a diszkrimináció tilalma – hozzájárulnak egyebek mellett a biztonságos, egészséges, tiszta és fenntartható környezethez.[1486] Az államok kötelesek fellépni az olyan környezetkárosítással szemben, amely valamely jog élvezetét akadályozza, azzal, hogy a jog természete határozza meg e fellépés jellemzőit,[1487] de alapvetően ide sorolható: megfelelő jogi háttér kidolgozása és végrehajtása; harmadik személyekkel, illetve a határon átnyúló környezeti ártalmakkal szembeni fellépés; a nők, gyermekek, őslakosok védelme. [1488]

John H. Knox 2016-os jelentése[1489] *az éghajlatváltozás és az emberi jogok kapcsolatáról* szólt, továbbra is abból kiindulva, hogy az államok kötelesek fellépni az emberi jogok környezeti okokra visszavezethető sérelmével szemben. Ez kifejezetten meghatározó az éghajlatváltozás elleni harc során, mely keretében még intenzívebb módon kell realizálnia kötelezettségeit, melyek magukba foglalják a megelőzés és enyhítés eszközeit is. [1490] E cél megvalósításához hozzájárulnak a környezeti jellegű eljárási jogok,[1491] a megfelelően kialakított jogi és intézményi háttér megléte.[1492] Az államok ugyan eldönthetik, hogy miként lépnek fel az éghajlatváltozással szemben, de tekintettel kell lenniük az emberi jogok védelmén túl a releváns nemzetközi rendelkezésekre, tartózkodniuk kell a hátrányos megkülönböztetéstől és a meglévő védelmi szinttől való visszalépéstől.[1493] Knox is elismeri, hogy a sérülékeny csoportok védelme e vonatkozásban többletkövetelmények teljesítését kívánja meg az államtól.[1494]

A különleges jelentéstevő, 2017-es munkája[1495] *a biodiverzitás védelme és az emberi jogok közötti kapcsolat feltárására irányult*, mely leginkább az élethez, egészséghez, élelemhez, illetve vízhez való jog tekintetében erőteljes, továbbá megköveteli a diszkrimináció tilalmának érvényre juttatását. A Millenniumi Ökoszisztéma Felmérés[1496] alapján megállapítja, hogy az ökoszisztéma-szolgáltatásoktól függ az élelem-, vízellátás, a betegségek kezelése,

[1485] John H. KNOX: *Report 25/53 of the Independent Expert on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment. Mapping report*.30 December 2013. A/HRC/25/53. [továbbiakban: A/HRC/25/53].
[1486] Uo. 7. pont.
[1487] A/HRC/25/53. 44-45. pontok.
[1488] Uo. 46. pont.
[1489] John H. Knox: *Report of the Special Rapporteur on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment.* 1 February 2016. A/HRC/31/52. [továbbiakban: A/HRC/31/52].
[1490] A/HRC/31/52. 33-34. pontok.
[1491] Uo. 52–61. pontok.
[1492] Uo. 65–67. pontok.
[1493] Uo. 68. pont.
[1494] Uo. 83. pont.
[1495] John H. KNOX: *Report of the Special Rapporteur on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment.* 19 January 2017. A/HRC/34/49. [továbbiakban: A/HRC/34/49].
[1496] Millennium Ecosystem Assessment, Ecosystems and Human Well-being: Synthesis. Island Press, Washington, 2005.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

klímaváltozással szembeni harc lépései, lakhatás, ruházkodás, a spirituális és rekreációs lehetőségek.[1497] A megfelelő védelem biztosítása érdekében az államoknak gondoskodnia kell a biodiverzitást feltehetőleg befolyásoló tevékenységeket megelőző hatásvizsgálatról, annak – az érintett személyi kör által használt nyelven – való közzétételéről,[1498] továbbá a környezetvédő aktivisták védelméről.[1499]

A 2018-as 37/58. sz. különleges jelentéstevői jelentés[1500] a *gyermekek jogai és a környezet közötti összefüggést járta körbe*, mivel a környezeti ártalmak leginkább a gyermekekre nézve veszélyesek.[1501] Az államoknak olyan oktatási programokat kell kidolgoznia, melyek által a gyermekek megértik a környezeti kihívásokat. Ebben az esetben is kötelesek minden szükséges lépést megtenni a jogvédelem érdekében, ideértve az előzetes felméréseket is, ahogy a fenti esetekben, a gyermekeknél is hasznos eszközt jelentenek az eljárási jogosultságok.[1502] A jelentés szerint az államoknak kiemelt prioritásként kell szem előtt tartaniuk a gyermekek környezeti ártalmakkal szembeni védelmét döntéshozataluk során.[1503] Konkrét ajánlásokat is megfogalmaz a különleges jelentéstevő, melynek keretében kiemeli, ügyelni kell arra, hogy a nemzeti pénzügyi mechanizmusok keretében ne kerüljenek támogatásra a gyermekek jogait sértő projektek.[1504]

Ugyanebben az évben a jelentéstevő kiadta az *„Az emberi jogokra és a környezetre vonatkozó irányelvek”*[1505] című munkáját, melyben már kifejezetten említi és körbejárja a környezethez való jogot, amelyet a jelentés készítésekor globális szinten nem erősítettek meg emberi jogként. Mindeközben a legtöbb állam alkotmánya már tartalmazza a jogot, ezért felvetette az Emberi Jogi Tanács számára a közvetlen és kifejezett deklarálást. Ehhez a vízhez és megfelelő higiéniás körülményekhez való jogot lehetne mintaként figyelembe venni.[1506] Úgy látta, hogy ez elvezethetne egy közgyűlési határozathoz, amely mind az emberi jogok, mind a nemzetközi környezetjog fejlődése tekintetében előnyöket hordozna.[1507] E gondolatok alapján határozott meg alapelvet, melyek alapvetően az államok kötelezettségeit részletezik. Ezek kiterjednek biztonságos, tiszta, egészséges és fenntartható környezetet, illetve általánosan az emberi jogok tiszteletére, a diszkrimináció felszámolására, civilek és csoportjaik környezeti tevékenységének

[1497] A/HRC/34/49. 6. pont.
[1498] Uo. 67. pont.
[1499] Uo. 68. pont.
[1500] John H. KNOX: *Report of the Special Rapporteur on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment.* 24 January 2018. A/HRC/37/58. [továbbiakban: A/HRC/37/58]
[1501] Uo. 15. pont.
[1502] Uo. 39-46. pontok.
[1503] Uo. 58. pont.
[1504] Uo. 59-62. pontok.
[1505] John H. KNOX: *Report of the Special Rapporteur on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment.* 24 January 2018. A/HRC/37/59. [továbbiakban: A/HRC/37/59].
[1506] Uo. 11-15. pontok.
[1507] Uo. 16. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

védelmére, a procedurális jogok előmozdítására. E célokat nemzeti szabályozás és végrehajtás mellett, nemzetközi együttműködésben realizálhatják az államok, úgy, hogy ismét megerősítésre kerülnek a sérülékeny csoportokra nézve fennálló többletkötelezettségek.[1508]

John H. Knox, biztonságos, tiszta, egészséges és fenntartható környezettel összefüggő emberi jogi kérdésekért felelős különleges jelentéstevő első ENSZ Közgyűléséhez intézett 2018-as jelentése[1509]elérkezettnek találja az időt a *környezethez való jog közvetlen globális deklarálására*, melynek alapja a vonatkozó regionális jogfejlődés és a jog nemzeti alkotmányokban történő kiterjedt elismerése.[1510] Ez egyrészt a belső jogi rendelkezésekkel való összhang megteremtése miatt indokolt, másrészt kifejezné, a környezet egyenrangú más, az emberi méltóságot szolgáló érdekekkel.[1511] Három utat lát ennek megvalósulására: új kötelező megállapodás elfogadását; a már meglévő emberi jogi dokumentumokba – különösen a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányába – való beemelését kiegészítő jegyzőkönyv által; kötelező erővel nem bíró közgyűlési határozat elfogadásával.[1512] Bármelyik megoldás enyhíthetné a nemzetközi jog töredezettségét és fokozhatná az államok számonkérését, akár a meglévő jelentéstételi rendszerek megújítása által is. Végezetül kifejezi, hogy az ENSZ Közgyűlésének új emberi jogok deklarálására irányadó 1986-os követelményrendszerének[1513] is megfelelne a környezethez való jog. [1514]

David R. Boyd, különleges jelentéstevő 47/161. számú 2019-es jelentésében[1515] ismételten az *éghajlatváltozás* került a középpontba, felsorakoztatva a már megállapítható káros következményeket egyes emberi jogokra nézve. Az élethez való jog tekintetében például évente legalább 150.000 időelőtti halálesetet hátterében éghajlatváltozásból fakadó okok állnak.[1516] Közvetlen megbetegedésekhez, allergiás reakciókhoz, mentális problémákhoz, fertőzések terjedéséhez vezethet, de közvetetten az éghajlati migráció is veszélyezteti az egészséghez való

[1508] A/HRC/37/59. Annex. 7–20.
[1509] John H. Knox: *Report of the Special Rapporteur on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment. Promotion and protection on human rights: human rights questions, including alternative approaches for improving the effective enjoyment of human rights and fundamental freedoms.* 19 July 2018. A/73/188. [továbbiakban: A/73/188].
A jelentést John H. Knox nyújtotta be e különleges jelentéstevői minőségében, de a Közgyűlés számára már David R. Boyd ismerteti, aki e pozícióban változza Knox-ot és aki a jelentés készítésében konzultatív feladatokat látott el. Ld. A/73/18 11. pont.
[1510] Uo. 37. pont.
[1511] A/73/188. 39. pont.
[1512] Uo. 46-48. pontok.
[1513] E követelmények a következők: nemzetközi emberi jogon belüli konzisztens, elkülönülő jelleg; levezethető az emberi méltóságból; alkalmas gyakorlati jogok és kötelezettségek levezetésére; valódi és hatékony végrehajtási mechanizmus kapcsolódik hozzá; széleskörű nemzetközi támogatottságnak örvend.
United Nations General Assembly resolution 41/120: *Setting international standards in the field of human rights: resolution / adopted by the General Assembly.* 4 December 1986.
[1514] Uo. 51-52. pontok.
[1515] David R. BOYD: *Report of the Special Rapporteur on the issue of human rights obligations relating to the environment of a safe, clean, healthy and sustainable environment. Human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment.* 15 July 2019. A/74/161. [továbbiakban: A/74/161].
[1516] Uo. 28-29. pontok.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

jogot.[1517] Az extrém időjárási jelenségek, a jégtakaró olvadása, a szárazságok, természeti katasztrófák visszavetik az élelmiszertermelést, fokozzák a szegénységet és a különféle konfliktushelyzeteket.[1518] Azt is kijelenti, hogy bár a jelentés zárásakor legalább 155 ENSZ tagállam deklarálta – gyakran alkotmányos szinten – a jogot, a megvalósításhoz szükséges megfelelő lépések megtételét elmulasztották.[1519]

Ezt követően a különleges jelentéstevő feldolgozta az államok belső jogi jó gyakorlatait, mely egyúttal alkalmas kitekintésként is szolgál jelen értekezés számára is a nemzeti jogrendszerek megoldására nézve. Az emberi jogok egyetemességének elfogadása – mellyel jelen értekezés korábbi fejezetében már foglalkoztunk – egyúttal egyfajta irányvonalat is szabhat a nemzeti alkotmányok kidolgozásához, értelmezéséhez. Varga Attila szerint ez az egyetemesség több formában is megjelenhet, egyrészt, mint a normaalkotás egyetemessége, mely lehetővé teszi, hogy az ENSZ tagállamai részt vehessenek a különféle egyezmények, tervezetek megalkotásában. Az így alkotott normák elfogadottsága és végrehajtása tekintetében már árnyaltabb az egyetemességről alkotott felfogás.[1520] Kifejti, hogy a nemzetközi jog alkotmányokra gyakorolt hatása nem elhanyagolható, amellett, hogy az államok alkotmányai egymásra is inspiráló hatással vannak, miközben a nemzetközi jog is jelentős módon meghatározza azokat.[1521] Másik oldalról elképzelhető, hogy a nemzeti alkotmányos megoldások szolgálnak motivációként a nemzetközi emberi jog fejlődése tekintetében, melyre példát szolgáltat a környezethez való jog esete is.

A nemzeti jó gyakorlatokat összegző jelentés[1522]szerint az első és legfontosabb ilyen körülmény a jog valamilyen formában történő közvetlen elismerése, mely megvalósulhat alkotmányos vagy alacsonyabb szinten, illetve nemzetközi megállapodáshoz való csatlakozás által.[1523] Ezen felül meghatároz szubsztantív tartalmi követelményeket is: a tiszta és jó minőségű levegő;[1524] a biztonságos éghajlat;[1525] az egészséges és fenntartható módon előállított élelmiszer;[1526] a biztonságos víz és megfelelő higiéniás körülmények;[1527] a nem-mérgező környezet;[1528]

[1517] Uo. 31. pont.
[1518] Uo. 34. pont.
[1519] A/74/161. 43–44. pontok.
[1520] VARGA Attila: A nemzetközi jog és alkotmányjog kölcsönhatásának folyamatai (avagy az alkotmányjog nemzetköziesítése és a nemzetközi jog alkotmányosodása). In.: FÁBIÁN Gyula–JAKAB Albert Zsolt: *Bíró Gáspár emlékkönyv: kisebbségi identitás és önrendelkezés a globalizmusban.* Budapest, MTA TK Kisebbségkutató Intézet, 2015. 242–244.
[1521] Uo. 244–245.
[1522] David R. BOYD: *Right to a healthy environment: good practices. Report of the Special Rapporteur on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment.* 30 December 2019. A/HRC/43/53. [továbbiakban: A/HRC/43/53].
[1523] A/HRC/43/53. 9. pont.
[1524] Uo. 42. pont.
[1525] A/HRC/43/53. 48. pont.
[1526] Uo. 73. pont.
[1527] Uo. 80. pont.
[1528] Uo. 90. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

egészséges ökoszisztémák és biodiverzitás.[1529] Utóbbi komponens esetén felidézi, hogy Ecuador alkotmánya deklarálja „Földanya" jogait is.[1530]

A jelentésben Boyd kitér a belső jogi deklarációból fakadó előnyökre is, mint az erősebb szabályozás és szakpolitikai háttér; hatékonyabb végrehajtás; fokozottabb társadalmi részvétel a döntéshozatalban; államok erőteljesebb elszámoltathatósága; környezeti igazságtalanságok csökkentése; egyenlő versenyfeltételek a szociális és gazdasági jogokkal; környezeti teljesítmény javulása.[1531] Ezek mellett 2018-as tanulmányában azonban felidézi a joggal összefüggésben felmerülő kritikákat: túl homályos tartalmi szempontból; redundáns, mivel az emberi jogok és a környezetjog elegendő védelmet jelentenek; a választott képviselők helyett a bírói hatalmi ág felé tolja a hangsúlyt; nem kikényszeríthető; peres ügyek áradatát eredményezheti.[1532]

Erin Daly és James R. May is úgy látja, hogy a belső jog és a nemzetközi jog közötti kapcsolat nem hagyható figyelmen kívül. Előbbi három módon járulhat hozzá utóbbi fejlődéséhez. Egyrészt, ha a környezethez való jog nemzetközi megfogalmazására kerül sor, az adott aktus megalkotóinak iránymutatásként szolgálhat a nemzeti jogi szóhasználatok és nyelvezet. Másrészt hozzájárulhat, hogy hatékonyabban történjen a környezethez való jog más – szubsztantív és eljárási jellegű – emberi jogokkal való összekapcsolása, harmadrészt pedig alapot szolgáltathat a jog megfelelő végrehajtási mechanizmusának kidolgozásához.[1533]

Osztom e szerzők véleményét, akik szerint a környezethez való jog nemzeti jogrendszerekben történő – különösen alkotmányos – elismerése hatással van, vagy legalábbis megfelelő értékelés és felhasználás révén, hatással lehet a nemzetközi jogra, akár hozzájárulva a környezethez való jog globális deklarálása mellett a tartalmi elemek azonosításához is. Ennek fényében a különleges jelentéstevő nemzeti jó gyakorlatokat felsorakoztató és értékelő munkája kiemelten hasznos lehet ebből a szempontból is, amellett, hogy egy áttekinthető és átfogó iránymutatásként is értelmezhető az államok számára. Ezen felül az áttekintett különleges jelentéstevői munkák eredményeként értékelhetők az előző alpontban bemutatott emberi jogi tanácsi határozatok, melyeknek megalapozását jelentették. Kiemelendő, hogy a környezethez való jog kérdése már a 48/13. számú határozat előtt megjelent ezen a szinten, ami a későbbi jogfejlődés fényében értékelve, egyúttal a különleges jelentéstevői tevékenység jelentőségét is bizonyítja. Örvendetesnek tartom a belső jog és a nemzetközi jog különböző szintjei közötti kapcsolat ilyen alapon történő megteremtését, alátámasztását, mely elengedhetetlen volt ahhoz, hogy eljussunk 2021-ben a környezethez való jog globális elismeréséhez.

[1529] Uo. 104. pont.
[1530] Uo. 105. pont.
[1531] Uo. 25.
[1532] Uo.
[1533] Erin DALY–James R. MAY: Learning from Constitutional Environmental Rights. In: KNOX–PEJAN 2018. *i. m.* 57-58.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

22.5. További releváns megnyilvánulások a deklarációhoz vezető út során

Mint láttuk, az emberi jogok és a környezet különböző aspektusaival foglalkozó különleges jelentéstevők munkái, illetve az emberi jogi tanács kapcsolódó határozatai a környezethez való jog globális deklarálásának közvetlen előzményeként is felfoghatók. Mindazonáltal ez nem jelenti azt, hogy más szereplők nem járultak hozzá a jogfejlődéshez valamilyen – gyakran szimbolikus jelebtőséggel bíró – módon. António Guterres, *ENSZ Főtitkár 2020-as, államokhoz intézett felhívásában*[1534] felidézte, hogy az ENSZ Alapokmányának, majd az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának elfogadását követően kiépült az emberi jogok védelmének ma ismert rendszere, elfogadva azok univerzális és oszthatatlan mivoltát, valamint azt a célt, hogy biztosításukkal jobb világot teremthetünk nem csak a ma élők, hanem a jövő nemzedékei számára is.[1535] Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne valósulnának meg akár szisztematikus jogsértések, karöltve az életünket drasztikusan megváltoztató jelenségekkel, mint az éghajlati válság vagy a városiasodás.[1536]

A Főtitkár kifejezte, hogy a 2030-ig szóló agenda megköveteli az ember fenntartható fejlődés középpontjában álló státuszának elismerését, mely magával vonja a diszkrimináció minden formájának felszámolását.[1537] A jövő nemzedékek jogairól is szól, mely az éghajlati igazságosság kérdésével áll összefüggésben. Megerősíti azt a koncepciót, miszerint sokszor azok szenvedik el leginkább a következményeket, akik a legkevésbé járultak hozzá, ez érvényes akár országok, vagy a társadalom csoportjai, illetve generációk közötti relációban. A fiatalok kulcsszerepet töltenek be az igazságosság e területen történő megvalósításában, részvételi jogaik garantálása mellett megfelelő oktatásban kell részesíteni őket.[1538] Végezetül kifejti, hogy a jelenkor fő kihívásai ugyan globális természetűek, de az arra adott válaszok töredezettek. Ennek megoldásához erősebb, emberi jogokra fókuszáló többoldalú együttműködést kell kialakítani, mely kiemelt felelősséget ró az ENSZ főbb szerveire is. [1539]

A környezethez való jog elismerésére irányuló igény már az ENSZ struktúráján belül is egyre szélesebb körű támogatásnak örvendett. Ezt támasztja alá az *ENSZ emberi jogi szakértői* által megfogalmazott és 2021. június 4-én – a Föld napján – *közzétett közös nyilatkozat*.[1540] Úgy látják, hogy a jog elismerése és végrehajtása az államok kiemelt feladata, ez egyúttal megoldást is jelent a jelenkor válságának tüneteire, melyek aránytalanul sújtják a sérülékenyebb csoportokat. A környezet védelme, az emberi jogok megóvása, illetve a Covid-19 válságból

[1534] António GUTERRES, United Nations Secretary-General: *The highest aspiration – a call for human rights 2020.* On the occasion of the seventy-fifth anniversary of the United Nations. [továbbiakban: *The highest aspiration*].
[1535] Uo. 1.
[1536] Uo. 1–-2.
[1537] *The highest aspiration*. 4-5.
[1538] Uo. 9-10.
[1539] Uo. 11.
[1540] Joint Statement by UN human rights experts for World Environment Day. 4 June 2021. https://bit.ly/3QZEadR

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

való kilábalás transzformatív lépéseket kívánnak meg, melyek középpontjában az egészséges környezethez való jog áll. A jog elismertségét alátámasztva hivatkoznak arra, hogy 193-ból már 156 állam valamilyen – regionális, alkotmányos vagy alacsonyabb – szinten deklarálta azt. A szakértők felvázolják a jog szubsztantív és procedurális szempontú tartalmát: tiszta levegő; biztonságos és elegendő víz, megfelelő higiéniás körülmények; egészséges és fenntartható élelmiszerek; toxikus anyagoktól mentes környezet; biztonságos éghajlat; egészséges ökoszisztéma és biológiai sokféleség; környezeti információhoz való hozzáférés; részvétel környezeti döntéshozatalban; hatékony jogorvoslat környezeti ügyekben. A jog ENSZ – emberi jogi tanácsi és közgyűlési – határozat formájában történő elismerése – ahogy történt a vízhez és megfelelő higiéniás körülményekhez való jog esetén – hatékonyabbá tenné a nemzeti szint szabályozás kialakítását és végrehajtását is. Felidézik a Maldív-szigetek, Marokkó, Szlovénia, Svájc és Costa Rica, 2020-as Genfben tett nyilatkozatát,[1541] melyben egyúttal bejelentették, hogy informatív konzultációba kezdtek a környezethez való jog globális elismerése érdekében. Ebben a közös nyilatkozatban a központi csoport hivatkozik egy civil szervezetek által megfogalmazott nyílt levélre,[1542] melyben kérték az Emberi Jogi Tanácsot, hogy ismerje el a környezethez való jogot, tekintettel az emberi jogok fejlesztésében betöltött szerepére.[1543]

[1541] Joint Statement - Core Group Human Rights and the Environment. Geneva, September 2020. HRC 45 – GD Item 3.
https://bit.ly/3PL21gm
[1542] The Time is Now! Global Call for the UN Human Rights Council to urgently recognise the Right to a safe, clean, healthy and sustainable environment. Geneva, 10 September 2020.
https://bit.ly/3R2lYjW
[1543] Uo. 18. pont. 4.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

23. fejezet: Új korszak – a közvetett jogfejlődést felváltó egzakt deklaráció és lehetőségei

23.1. Az ENSZ Emberi Jogi Tanács történelmi jelentőségű 48/13. számú határozata

A fentiek fényében, különösen a környezeti válság emberi jogokat fenyegető megjelenési formáira tekintettel, egyértelmű, hogy rég ideje volt annak, amit 2021. október 18-án meglépett az Emberi Jogi Tanács. Történelmi nap volt, hiszen láthattuk, évtizedeken keresztül inkább a közvetett, más jogok élvezetének függvényében történő megközelítés uralkodott az emberi jogok és a környezet összefüggésében. A 48/13. számú határozattal sokévnyi várakozás után immáron nem csak az országok nemzeti alkotmánya vagy más releváns szabályai által, illetve a regionális emberi jogi dokumentumok vagy joggyakorlat szintjén, hanem globális nemzetközi jogi keretek között került önálló, mindenkit megillető jogként deklarálásra tiszta, egészséges és fenntartható környezethez való jog.

Az elfogadás körülményeiről Marc Limon[1544] felidézi, hogy 2021. szeptember 13-án, a 48. ülésszak kezdetekor Michelle Bachelet Emberi Jogi Főbiztos kijelentette, az emberi élet alapját jelenti a tiszta, biztonságos környezet, melyet egyúttal az emberi tevékenység veszélyeztet. Három nappal később Shara Duncan Villalobos, Costa Rica képviselőjének vezetésével kezdetét vette a határozat tervezetére irányuló informális konzultáció. Az Egyesült Királyság, az Amerikai Egyesült Államok, Ausztrália, Kanada és Japán, valamint Oroszország a kezdetektől fogva ellene voltak a tervezetnek, részben arra hivatkozva, hogy csak akkor lehetne az új jogot elismerni, ha nemzetközi szokásjognak tekinthető lenne vagy kötelező erejű dokumentumban jelenne meg, de úgy látják, hogy ezen eshetőségek egyike sem áll fenn. Ezzel szemben a nem-kormányközi szervezetek azonnal megfogalmazták érveiket, arra alapozva, hogy a nemzetközi szokásjog létét alátámasztja az a tény, hogy több mint 150 ország ismerte el a környezethez való jogot. Továbbá azt is felvetették, hogy a nemzetközi emberi jog fejlődése során egyértelműen meghatározó szerepet kaptak a kötelező erővel nem bíró aktusok, hiszen a rendszer alapját is egy ilyen dokumentum, az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata alkotja. Ezzel szemben Egyiptom nem a jog kimondása ellen volt, hanem úgy látta, elsőként az ENSZ Közgyűlésének kellene megtennie e lépést, viszont az ülés vezetője felhozta, hogy maga a Közgyűlés határozta meg az Emberi Jogi Tanács feladataként a nemzetközi emberi jogok rendszerére vonatkozó javaslatok megfogalmazását. Mindazonáltal több állam, így a Fidzsi-szigetek, Németország, a Marshall-szigetek, Mexikó és Uruguay elejétől fogva támogatták a

[1544] A szerző 2006 és 2012 között a Maldív-szigetek ENSZ mellé kirendelt diplomáciai testületében dolgozott, majd 2013-tól Genfben vezet emberi jogi civil szervezet, ezekből adódóan nem csak nyilvánosság számára elérhető dokumentumok alapján dolgozott az idézett cikkben, hanem számos eseményen személyesen is részt vett.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

kezdeményezést.[1545] Az elfogadásért küzdő államok,[1546] civil szervezetekkel karöltve erőteljes lobbitevékenységet fejtettek ki, így október 5-ére még több állam – Dánia, Hollandia, Franciaország – támogatta a kezdeményezést, október 8-ára Uruguay előterjesztette a tervezetet. Brazília és Oroszország vetett fel lényeges módosítási javaslatokat, előbbi azonban visszavonta, utóbbi esetében pedig elutasításra kerültek azok, így az is, hogy a jog elismerése helyett továbbra is az emberi jogok és a megfelelő állapotú környezet közötti kapcsolat elismerése jelenjen meg. Végül 43 állam szavazta meg a tervezetet, ellenszavazat nélkül, Oroszország, India, Kína és Japán tartózkodásával.[1547]

A határozat egyik fő kiindulási pontja az ENSZ Alapító Okirata mellett, az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, a Stockholmi Deklaráció és Riói Nyilatkozat, illetve a „Jövő, melyet áhítunk" dokumentum. Megerősíti, valamennyi emberi jog univerzális természetű, oszthatatlan, egymással összefüggő és kapcsolatban álló. A Fenntartható Fejlődési Célok is megjelennek a határozat bevezetésében, mint egy átfogó, nagyszabású és emberközpontú agenda. Figyelembe veszi továbbá saját korábbi – az előbbiekben részletesen bemutatott – környezeti tárgyú határozatait.[1548]

A fenntartható fejlődéssel összefüggésben kijelenti, hogy három dimenziójának előmozdítása és a környezet, illetve ökoszisztémák védelme hozzájárulnak a jelen és jövő nemzedékei számára az emberi jogok és jól-lét előmozdításához, ideértve az élethez való jogot, a lehető megmagasabb testi és mentális egészség élvezetét, a megfelelő életszínvonalat, élelmet, lakhatást, biztonságos ivóvizet és higiéniás körülményeket, valamint a kulturális életben való részvételt.[1549] Megerősíti a korábban is hangsúlyozott nemzetközi együttműködés jelentőségét, amely mellett az államok szuverenitásának tiszteletét, valamint a nemzeti prioritásokat is figyelembe kell venni.[1550] Az éghajlatváltozás, a természeti erőforrások nem fenntartható használata, a levegő, talaj és víz szennyezése, a vegyi anyagok és természeti erőforrások nem megfelelő kezelése eredményeként a biológiai sokféleség pusztul és csökkennek az ökoszisztéma szolgáltatásai, mely megzavarja a tiszta, egészséges és fenntartható környezet élvezetét és az ebből fakadó környezeti kár közvetlenül és közvetve is az emberi jogok hatékony élvezete ellen hat. Ezt világszerte érzik az egyének és közösségeik, de leginkább azokat érint hátrányosan, akik már sérülékeny helyzetben vannak, mint az őslakosok, idős vagy

[1545] Marc LIMON: United Nations recognition of the universal right to a clean, healthy and sustainable environment: An eyewitness account. *RECEIL, Review of European, Comparative & International Environmental Law.* Vol. 31, No. 2 (2022). 167-168.
[1546] A környezethez való jog globális deklarálásáért fellépő államok magját Costa Rica, a Maldív-szigetek, Marokkó, Szlovénia és Svájc adták Limon szerint. Ld.: Uo. 1.
[1547] Uo. 168-169.
[1548] A/HRC/RES/48/13. Bevezetés, 1–6. fordulatok. 1.
[1549] Uo. 7. fordulat. 1.
[1550] Uo. 8. fordulat. 2.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

fogyatékossággal élő személyek, nők és lányok. E veszélyek nem csak a jelen, hanem a jövő nemzedékeinek emberi jogait is hátrányosan érinthetik.[1551]

Felismeri a procedurális jogosultságok kardinális hozzájárulását a tiszta, egészséges és fenntartható környezet védelméhez.[1552] A határozat rögzíti továbbá, hogy az államok kötelesek tiszteletben tartani, megóvni és előmozdítani az emberi jogokat, mely magába foglalja környezeti jellegű tevékenységet is. Ezen lépések keretében irányadók a vonatkozó nemzetközi aktusok és ezen állami kötelesség kerül kifejtésre az emberi jogokra és a környezetre vonatkozó irányelvekben.[1553] A magánszféra szereplőinek felelősségére is utal, amikor hivatkozik az üzleti és emberi jogokra vonatkozó ENSZ alapelvekre.[1554] Figyelembe veszi továbbá, hogy több mint 155 állam erősítette meg valamilyen formában az egészséges környezethez való jogot.[1555]

Amit a bevezetőből kiolvashatunk, egyértelműen irányadónak tekinti a korábbi évek releváns határozatait, illetve különleges jelentéstevői jelentéseit. Ennek keretében például hivatkozik a 2019-es 43/53. számú, a nemzeti jó gyakorlatokat bemutató jelentésre, mely a belső jog nemzetközi jogra gyakorolt hatásának bizonyítékaként is értelmezhető. Az is kiderül a bevezetőből, hogy – a korábban szintén különleges jelentéstevői munkában megjelenő – azon elvből vezeti le az egészéges, biztonságos, fenntartható környezet biztosításának követelményét, mely szerint az államok általános kötelezettsége az emberi jogok tisztelete, védelme és előmozdítása. E kötelezettség kiterjed azon esetekre is, ahol a környezet állapota, szennyezése jelenti az emberi jogokat veszélyeztető tényezőt. Azt is hozzáteszi, hogy a megfelelő állapotú környezet biztosítása nélkül nem lehet elképzelni az emberi jogok szabad és kielégítő élvezetét. Azzal, hogy a környezet védelmét az államok általános emberi jogvédelmi követelményéből vezeti le, egyúttal azonban egy teljesen antropocentrikus felfogást képvisel, többször is megerősítve, hogy az egészséges, biztonságos és fenntartható környezet elengedhetetlen az emberi jogok élvezetéhez.

Úgy vélem, hogy legalább a bevezetés elvi megalapozása során szerencsés lett volna az emberi jogok univerzális, mindenkit megillető, egymással összefüggő, oszthatatlan jellege mellett arra is utalni, hogy a környezet és elemei önmagukban védelemre érdemesek. E tekintetben példaként szolgálhatott volna az Emberi Jogok Amerikaközi Bíróságának 2017-es tanácsadó véleménye, vagy a 43/5. számú jelentésben is megemlített belső jogi példák. Mindazonáltal üdvözölendő, hogy mind az intergenerációs, mind az intragenerációs méltányosság megjelenik, előbbi a jövő nemzedékek érdekei – kiemelve élethez való jogukat – által, míg utóbbi a környezeti ártalmakkal szemben kiszolgáltatottabb csoportok speciális védelmével.

[1551] A/HRC/RES/48/13. Bevezetés, 9-11. fordulatok. 2.
[1552] Uo. 12. fordulat. 2.
[1553] Uo. 13. fordulat. 2.
[1554] Uo. 14. fordulat. 2.
[1555] Uo. 17. fordulat. 2.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

Ezt követően a határozat *1. pontja* kimondja – elsőként a globális nemzetközi jog szintjén – a *tiszta, egészséges és fenntartható környezethez fűződő emberi jogot*, *mely elengedhetetlen a többi emberi jog élvezetéhez*. Ez a megfogalmazás több szempontból is értékelhető. Egyrészt alapvetően nem definiálja, hogy mit ért a meghatározott jelzők által körülírt állapotú környezet alatt, mindazonáltal, ha figyelembe vesszük a bevezetőben is hivatkozott számos korábbi, értelmezést segítő dokumentumot, ez nem áthidalhatatlan probléma. Másrészt viszont ismételten a szigorúan antropocentrikus szemléletmódot figyelhetjük meg, mivel a mondatot akár úgy is értelmezhetjük, hogy a környezethez való jog biztosítása azért szükséges, hogy más jogok megfelelő módon érvényesüljenek. Ez két interpretációs lehetőséget is felvet, melyek nem feltétlenül zárják ki egymást. Egyik oldalról pozitívum az, ha úgy nézzük, hogy a környezethez való jog garantálása előfeltétele más jogok élvezetének, tehát ilyen értelemben prioritást élvezhet. Másik oldalról viszont úgy is értelmezhető, hogy a jog biztosításának oka, deklarálásának elsődleges célja nem saját érvényesülésének – önálló – megteremtése, hanem más jogok realizálása, vagyis azokhoz képest alárendeltnek is tekinthető. A homályos megfogalmazás miatt úgy is megragadható, hogy addig kell csak előtérbe helyezni a környezethez való jog implementálását, amíg az más jogok élvezetéhez járul hozzá.

A *2. pont* elismeri a környezethez való jog szoros kapcsolatát más emberi jogokkal, habár nem definiálja, hogy mely jogok azok, melyekkel különösen mély ez a kapcsolat. Ugyanakkor e jogok azonosítására segítségül hívható a bevezetés, a jogok közvetlen felsorolása és hivatkozásai által. Irányadó lehet még a bevezetés kiszolgáltatott csoportokra irányuló része is, bár talán jobb megoldás lett volna még egyértelműbben kifejezni, hogy a jelenlegi globális kihívások között egyre nehezebben érvényesülhet a környezeti igazságosság.

A határozat *3. pontja* viszont kifejezetten örvendetes megoldásnak tekinthető, hiszen összeköti a környezethez való jogot az emberi jogok már kialakult nemzetközi jogi rendszere mellett a nemzetközi környezetjoggal is. Ez egyúttal segíthet a joghoz kapcsolódó kötelezettségek azonosításában és végrehajtásában. Továbbá a nemzetközi környezetjogi követelmények szempontjából is szerencsés, hiszen a környezethez való jog biztosítása e gondolatmenet alapján nem választható el a nemzetközi környezetjog elveinek és rendelkezéseinek történő megfeleléstől, tehát a jog globális deklarálása erősítheti e szabályok érvényesülését is.

Az ezt követő pontok a határozat utóéletéről rendelkeznek. A *4. pont (a) alpontja* a környezet védelmét és az emberi jogi kötelezettségeknek való megfelelést elősegítő kapacitásépítésről szól, valamint az államok, ENSZ szereplők és más releváns nemzetközi és regionális szervezetek, egyezményekhez kapcsolódó titkárságok, programok és nem-állami szereplők, illetve a nemzeti emberi jogi intézmények, vállalatok közötti együttműködésről a jog megteremtése érdekében. A *4. pont (b) alpontja* ösztönzi a jó gyakorlatok megosztását, szem előtt tartva az integrált és szektorokon átívelő hozzáállást és más emberi jogi kötelezettségeket, különösen a nemek közötti egyenlőség megteremtésére irányulókat. A *(c) alpont* a jog

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

biztosításához szükséges szakpolitikák – ideértve a biodiverzitással és ökoszisztémákkal kapcsolatos döntéseket – kidolgozására bátorítja az államokat. Korábban láthattuk, hogy bár a Fenntartható Fejlődési Célok mind emberi jogi, mind környezeti célokat is kijelölnek, a környezethez való jog közvetlen említése 2015-ben elmaradt, ezért is örvendetes, hogy a (d*) alpont* a Célok implementálása során arra inti az államokat, hogy tartsák szem előtt a környezethez való joghoz kapcsolódó emberi jogi vállalásokat és kötelezettségeket. *5. pontjában* felhívja a Közgyűlést a kérdés további megfontolására és *6. pontjában* jelzi, hogy maga is tovább fog foglalkozni a témával.

Meg kell említeni az ugyanakkor elfogadott *48/14. számú határozatot* is,[1556] melyben hároméves időtartamra az emberi jogok éghajaltváltozás kontextusában történő előmozdításáért és védelméért felelős különleges jelentéstevőt jelölt ki a Tanács. Feladata az emberi jogi szempontok aktuális környezetpolitikai érvényesítésére vonatkozó ajánlások megalkotása,[1557] a felmerülő nehézségek azonosítása,[1558] az éghajlatváltozással szembeni célok megvalósításában való közreműködés,[1559] valamennyi érintett szereplő közötti párbeszéd erősítése,[1560] ENSZ-en belüli koordináció,[1561] országlátogatások tartása,[1562] illetve éves jelentés készítése az Emberi Jogi Tanácsnak és a Közgyűlésnek.[1563] A határozat értelmében kinevezett Ian Fry az ENSZ 2023. szeptember 18-19. között tartott, Fenntartható Fejlődési Célokra irányuló genfi fórumán kifejezte, hogy azok megvalósításának nagy része nem történt meg. Ennek hátterében dominánsan emberi jogi problémák állnak, különösen az egyenlőtlenségek széleskörű megjelenése, emberi jogi-környezeti aktivisták veszélyeztetése, az önmeghatározáshoz való jog élvezetének hiánya, melyet kiegészít az éghajlati küzdelemre fordított anyagi források alacsony jellege. A helyzet kezeléséhez elengedhetetlennek látja a sérülékeny csoportok védelmét, illetve a fejlődéshez való jog megfelelő biztosítását, mellyel összefüggésben szót ejt az „Fenntartható Fejlődési Célokra irányuló genfi fórum. Ennek értelmében a nemzeti fejlesztési politikák középpontjába *az emberi személyt és a bolygót* kell állítani, a méltányos, befogadó és fenntartható fejlődés érdekében.[1564]

[1556] Resolution 48/14 adopted by the Human Rights Council. *Mandate of the Special Rapporteur on the promotion and protection of human rights in the context of climate change.* 8 October 2021. A/HRC/RES/48/14. [továbbiakban: A/HRC/RES/48/14].
[1557] Uo. 2. pont (a) alpont.
[1558] Uo. 2. pont (b) alpont.
[1559] A/HRC/RES/48/14. 2. pont (d)–(e) alpontok.
[1560] Uo. 2. pont (f)–(g) alpontok.
[1561] Uo. 2. pont (h) alpont.
[1562] Uo. 2. pont (i)–(j) alpontok.
[1563] Uo. 2. pont (n) alpont.
[1564] UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS, *SDG Summit: Strengthen human rights protection to tackle sustainable development crisis, UN experts say.* https://www.ohchr.org/en/statements-and-speeches/2023/09/sdg-summit-strengthen-human-rights-protection-tackle-sustainable

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

23.2. A Közgyűlés 76/300. számú határozata, mint a globális elismerés következő lépése

Ahogy a vízhez és megfelelő higiéniás körülményekhez való jog 2010-es közgyűlési deklarálását[1565] megelőzte az Emberi Jogi Tanács általi 2008-as határozat,[1566] ebben az esetben is reális kilátásnak bizonyult ez a menetrend. Az ENSZ Közgyűlése 2022. július 28-án fogadta el a 76/300. számú határozatot, 161 támogató szavazattal, 8 tartózkodás[1567] mellett. A tervezetet[1568] két nappal előtte, július 26-án mutatták be Costa Rica képviselője által, középpontba helyezve a környezeti válság három fő aspektusát: az éghajlatváltozást, a biológiai sokféleség pusztulását és a szennyezést, melyre a tiszta, egészséges és fenntartható környezethez való jog deklarálását erőteljes és hatékony válasznak, valamint a szükséges társadalmi változások katalizátorának tartják. A Bevezetés hasonlóan kifejezte, hogy az ENSZ Alapokmánya vezérli,[1569] valamint felidézte a korábbi évek meghatározó *soft law* aktusait – köztük a Stockholmi Deklarációt és a Riói Nyilatkozatot – illetve a kötelező emberi jogi megállapodásokat.[1570] A korábbi határozathoz hasonlóan átfogó, nagyratörő és emberközpontú agendának találja a Fenntartható Fejlődési Célokat. Mindazonáltal kiegészíti ezt a végrehajtás iránti elkötelezettség kifejezésével, mely hozzájárul ahhoz, hogy senki ne maradjon hátra. Továbbá az agenda fellép a szegénység valamennyi formájával szemben, melyet a határozat a fenntartható fejlődés megteremtését gátló egyik legnagyobb akadálynak tart.[1571]

A közgyűlési határozat utal néhány olyan emberi jogi tanácsi határozatra – mint az általunk is feldolgozott 44/7. számú és a 46/7. számú határozatok – amelyek így kifejezetten nem lettek megemlítve a tanácsi határozatban.[1572] Elismeri a nemzetközi együttműködés fontosságát, sőt nélkülözhetetlennek tartja a fejlődő államok szempontjából, különös tekintettel a szegény, legkevésbé fejlett államokra, a tengerparttal nem rendelkező fejlődő országokra és a fejlődő, kis szigetállamokra. Ezen felül megemlíti a közepes jövedelemmel rendelkező országok előtt

[1565] A/RES/67/292.
[1566] A/RES/7/22.
[1567] A tartózkodó államok a következők voltak: Fehéroroszország, Kambodzsa, Kína, Etiópia, Irán, Kirgizisztán, Oroszország és Szíria. Ld.: United Nations Press Releases: *With 161 Votes in Favour, 8 Abstentions, General Assembly Adopts Landmark Resolution Recognizing Clean, Healthy, Sustainable Environment as Human Right.* 28 July 2022. GA/12437. [továbbiakban: GA/12437].
https://press.un.org/en/2022/ga12437.doc.htm
[1568] Andorra, Angola, Antigua and Barbuda, Armenia, Bahamas, Bhutan, Bosnia and Herzegovina, Bulgaria, Burkina Faso, Cabo Verde, Chile, Colombia, Congo, Costa Rica, Croatia, Cyprus, Czechia, Djibouti, Dominican Republic, Ecuador, Equatorial Guinea, Fiji, Finland, France, Georgia, Germany, Greece, Guatemala, Honduras, Jordan, Kenya, Latvia, Lebanon, Luxembourg, Maldives, Mali, Malta, Marshall Islands, Micronesia (Federated States of), Monaco, Montenegro, Morocco, Netherlands, Nigeria, North Macedonia, Palau, Panama, Peru, Portugal, Qatar, Republic of Korea, Romania, Samoa, Senegal, Slovakia, Slovenia, Spain, Switzerland, Togo, Ukraine, Uruguay and Vanuatu: *Draft Resolution. The human Right to a Clean, Healthy and Sustainable Environment.* 26 July 2022. A/76/L.75.
[1569] A/RES/76/300. Bevezetés, 1. fordulat.
[1570] Uo. 2. fordulat.
[1571] Uo. 4. fordulat.
[1572] Uo. 7. fordulat.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

álló sajátságos kihívásokat is, melyekkel szemben fontos az emberi, intézményi és technológiai kapacitás megerősítése.[1573]

A 48/13. számú határozatban is megjelentek a sérülékeny csoportok és az esetükben tanúsítandó kiemelt figyelem kérdése, kifejtve, hogy a környezeti ártalmak emberi jogi következményei különösen hátrányosan érintik azon személyeket, akik már sérülékeny helyzetben vannak, külön megemlítve az őslakosokat, idős személyeket, fogyatékossággal élő személyeket, valamint a nőket és lányokat.[1574] Ezzel szemben a közgyűlési határozat úgy fogalmaz, hogy az ártalmak különösen érzékenyen érintik a nőket és lányokat, valamint azokat, akik már sérülékeny helyzetben vannak, mint az őslakos népek, a gyermekek, idős, illetve fogyatékkal élő személyek.[1575] Feltehetőleg a nemek közötti egyenlőség jegyében választottak ezt a megfogalmazást, kifejezve, hogy önmagában nem tekinthetőek nemi alapon a nők és lányok kiszolgáltatottnak, de – valószínűsíthetően biológiai és társadalmi helyzetük miatt – a környezeti ártalmak emberi jogi következményei az egyik legsúlyosabb mértékben érinti őket, hasonlóan azokhoz, akiket a már kiszolgáltatott helyzetben lévőkhöz sorol. A nemek közötti egyenlőségre nézve még egy teljesen új fordulatot is bevezet, külön kiemelve e kérdéskör jelentőségét, valamint kifejezi, az éghajlatváltozás és a környezetkárosítás kezelése során reagálni kell e követelményre is. Feladatként jelöli meg a nők és lányok helyzetének javítását, döntéshozatalba való teljes és érdemi bevonásukat. Kiemeli, hogy a nők és lányok menedzseri, vezetői és védelmi szerepe elengedhetetlen a természeti erőforrások megőrzéséhez, sőt, hogy a nők és lányok a szükséges változás előmozdítói.[1576]

A rendelkező rész *1. pontja* is eltérő lett, mert szemben a tanácsi határozattal, a tiszta, egészséges és fenntartható környezethez való jogot anélkül deklarálja, hogy hozzákapcsolná azt a kitételt, miszerint az más emberi jogok biztosítéka. [1577] Már kifejtettem, hogy az eredeti megfogalmazás felvethette volna az olyan jellegű értelmezés lehetőségét, amelyben a környezethez való jog csak azért jelent prioritást, mert más jogok biztosításának kulcsa, tehát megkérdőjelezhetővé tenné önálló fontosságát. Mindazonáltal itt gyengébbé válik az az értelmezési lehetőség, mely szerint a környezethez való jog biztosítása elengedhetetlen más jogok élvezetéhez, melynek felismerése a megvalósítást is ösztönözhetné. *A legegyértelműbb megfogalmazás az eredeti, Emberi Jogi Tanács által használt lett volna, világosan kiegészítve a környezet és természeti elemek önálló értékkel bíró mivoltának elismerésével*.

Hasonlóan a 48/13. számú határozathoz, itt is kifejezésre kerül a környezethez való jog kapcsolata a már meglévő emberi jogokkal és a nemzetközi joggal,[1578] valamint, hogy

[1573] A/RES/76/300. Bevezetés, 10. fordulat.
[1574] A/RES/48/13. Bevezetés, 10. fordulat.
[1575] A/RES/76/300. Bevezetés, 11. fordulat.
[1576] A/RES/76/300. 12. pont.
[1577] Uo 1. pont.
[1578] Uo. 2. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

megvalósításának elengedhetetlen feltétele a többoldalú nemzetközi környezetjogi megállapodások végrehajtása, összhangban a nemzetközi környezetjog elveivel.[1579] A határozat jövőjét illetően viszont viszonylag általánosan fogalmaz, amikor felhívja az államokat, nemzetközi szervezeteket, vállalatokat és más releváns szereplőket arra, hogy fogadjanak el megfelelő szakpolitikákat, fejlesszék a nemzetközi együttműködést, és kapacitásépítést, illetve folytassák a jó gyakorlatok megosztását.[1580]

Mindent egybevetve a közgyűlési határozat elfogadását sokan üdvözölték, így az Európai Unió képviselője kifejtette, hogy az EU elkötelezett a határozat által megfogalmazott erőfeszítések elmozdításra, sőt globális vezetői szerepet kíván betölteni ebben. Ennek keretében lényegesen csökkenti a szénkibocsátást és megmarad a klímaváltozás elleni harc egyik legnagyobb világszintű finanszírozójának.[1581] Inger Andersen, az ENSZ Környezetvédelmi Programjának ügyvezető igazgatója szerint a határozat azt az üzenetet küldi, hogy senki nem foszthat meg minket a természettől, a tiszta víztől és levegőtől, valamint a kiegyensúlyozott éghajlattól – legalábbis harc nélkül. Antonio Guterres Főtitkár úgy véli, hogy az elszámoltathatóság és az éghajlati igazságosság kiemelt eszközévé válhat, mivel az emberek jól-léte és a jövő nemzedékének túlélése a bolygó egészségének függvénye.[1582]

Michelle Bachelet, az ENSZ Emberi Jogi Főbiztosa történelmi jelentőségűnek tartja a határozatot, de figyelmeztet: önmagában a környezethez való jog deklarálása nem elegendő, az államoknak erőfeszítést kell tennie a hármas környezeti válság megfelelő kezelésére, a túléléshez pedig elengedhetetlen a környezeti és társadalmi védelembe invesztálni, úgy, hogy azok középpontjába az emberi jogokat állítjuk. Szükséges a felelős kormányok és a vállalatok környezeti károkért való elszámoltatása, erősíteni kell az embereket, akik előmozdíthatják az egészséges környezet eléréséhez elengedhetetlen változásokat, továbbá kiemelt figyelmet kell fordítani azon személyekre, akiket leghátrányosabban érint a környezet pusztulása.[1583]

Bár jelen értekezés írásakor aránylag még frissnek tekinthető a környezethez való jog globális deklarációja, a szakirodalomban viszonylag hamar kialakult az az álláspont, mely bizakodó abban a tekintetben, hogy pozitív hozadéka az éghajlatváltozással kapcsolatos jogérvényesítésben lesz elsődlegesen megfigyelhető. Pau de Vilchez és Annalisa Savaresi éghajlati peres ügyekkel[1584] kapcsolatban látják úgy, hogy a határozat növelheti a siker

[1579] Uo. 3. pont.
[1580] Uo. 4. pont.
[1581] Delegation of the European Union to the United Nations in New York: *EU Explanation of Vote: UN General Assembly: Resolution on the human right to a clean, healthy and sustainable environment.* https://bit.ly/3DQ2nQL
[1582] OnuItalia.com: *With 161 yes UNGA adopts resolution on human right to clean environment.* https://bit.ly/3UmoLXq
[1583] United Nations Human Rights Office of the High Commissioner: Bachelet calls for urgent action to realize human right to healthy environment following recognition by UN General Assembly https://bit.ly/3eVgsBQ
[1584] E körbe alapvetően azokat az ügyeket sorolják, melyekben a kereset valamely nemzeti vagy nemzetközi bírósághoz, illetve kvázi-bírói testülethez kerül benyújtásra. Ezen felül az éghajlattal kapcsolatos célra irányulnak,

esélyét.[1585] Épp ezért számos vonatkozó nemzeti per vizsgálatát követően arra jutottak, hogy bár még több ügy van folyamatban, és nem feltétlenül lehet teljeskörű következtetést levonni a kapcsolódó adatokból, az reálisan elképzelhető, hogy az eljáró bírák aktivizmusára serkentő hatást gyakorol az elismerés. Ezt bizonyítja, hogy a nemzeti ügyekben eljáró bírák is hajlamosabbak voltak a kérelmező javára dönteni, amikor a környezethez való jogra hivatkozva történt a kereset benyújtása. Úgy látják, hogy a jog globális kimondása erősítheti az éghajlatváltozást érintő joganyag és az emberi jogok közötti integrációt, illetve hozzájárulhat ahhoz, hogy még erőteljesebb jogi alapja legyen az államok és vállalatok felelősségre vonásának.[1586]

Ved P. Nanda hasonlóan vélekedik, úgy látja, hogy az Emberi Jogi Tanács határozatát követő ENSZ közgyűlési elismerés – mely tanulmányának publikálása óta meg is történt – szélesebb körben fejtené ki hatását, mely konstruktív módon járulhatna hozzá a jogalapú környezeti és éghajlati peres ügyek eredményéhez. Bár jogi kötőerő nélküli ez a megoldás is, de befolyásolhatná a bíróságok jogértelmezése mellett a vállalatok gyakorlatát is a környezeti károsodás elkerülése céljából.[1587] A határozat a büntetőjog területén is előtérbe helyezheti a környezeti szempontok erőteljesebb érvényesülését, akár az éghajlatváltozás által okozott károkra nézve. Görgényi Ilona szerint a környezet büntetőjogi úton történő védelmének fejlesztéséhez is hozzájárulhat a jog globális kimondása, illetve a 48/14. számú határozatban lefektetett különleges jelentéstevői mandátum keretében ellátott tevékenység, mely annak elismerésén alapul, hogy a klímaváltozás és a környezet károsítása többmillió ember életét érinti hátrányosan.[1588]

Elena Cima szintén a klímaváltozásra nézve állapítja meg, hogy a környezethez való jog elismerése lehetővé teszi a nemzetközi emberi jogi rendszer keretein belüli gyorsabb és hatékonyabb választ. Korunk környezeti kihívásai megkövetelik a már meglévő emberi jogok zöld értelmezésének túllépést, így paradigmaváltozást jelenthet a 48/13. számú határozat. Cima az emberi jogok és a környezet kapcsolatának koncepciós alapú átalakítását látja szükségesnek. Helyesnek tartom, hogy e cél elérését, morális értékeket figyelembe vevő koncepciók érvényre juttatása által képzeli el. Egyik fő iránymutató e tekintetben az emberiség közös gondjának koncepciója, amely összefügg a környezethez való jog kollektív oldalával, ami leginkább nem is a térbeli, hanem időbeli kiterjedést érinti, tehát a jövő nemzedékek jogainak érvényesítését.

---

olyan jogi vagy ténybeli kérdéseket felvetve, melyek a kapcsolódó tudományos háttérre, az éghajlatváltozás káros hatásainak enyhítésére vagy az alkalmazkodásra vonatkoznak. Az éghajlati perek jelentős része emberi jogi jellegű

[1585] Pau DE VILCHEZ–Annalisa SAVARESI: The Right to a Healthy Environment and Climate Litigation: A Game-Changer? *Yearbook of International Environmental Law, Forthcoming.* 3-4. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4155484

[1586] Uo. 18-19.

[1587] Ved P. NANDA: The Environment, Climate Change and Human Rights: The Significance of the Human Right to Environment. *Denver Journal of International Law and Policy.* Vol 50. No. 2 (2022). 108.

[1588] Ilona GÖRGÉNYI: Environmental human rights and the protection of the environment through criminal law in the light of recent developments. *Journal of Agricultural and Environmental Law,* 32/2022. 45-46.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

E körben felidézi Edith Brown Weiss intergenerációs méltányosságának elvét és arra a következtetésre jut, hogy a jelenleg érvényesülő személyes jogsérelem megtörténtén alapuló felfogás nem alkalmas az olyan problémák kezelésére, mint az éghajlatváltozás, ezért is kiemelten fontos, hogy a környezetet a közjavak körébe soroljuk, melyekre az emberiség egészének – jelen és jövő nemzedékeinek – joga vonatkozik.[1589] E gondolat kiegészíthető azzal, hogy az intergenerációs méltányosság elve mellett fontos e kontextusban az intragenerációs méltányosság is, tekintettel arra, hogy az államok eltérő mértékben járulnak hozzá az éghajlatváltozáshoz és ez nem feltételül arányos arra nézve, miként érinti őket annak káros hatása, továbbá, egyes csoportok tagjai sérülékenyebbek a káros hatásokkal szemben.

Camila Perusso az Emberi Jogi Tanács általi deklarálásnak két szignifikáns hatását állapította meg. Egyrészt normatív befolyást gyakorol abban az értelemben, hogy iránymutatóként szolgál, előíró, programalkotó szerepet tölt be és hozzájárulhat a nemzetközi konszenzus megteremtéséhez. Továbbá a vízhez való jogot kimondó határozat utóélete alapján valószínű, hogy a nemzeti jogfejlődésre is pozitív hatást gyakorol, sőt előmozdíthatja a jog Európa Tanács keretei közötti elismerését is. Másrészt segíti a bírák és politikai döntéshozók értelmezését, amikor a környezet és az emberi jogok közötti kapcsolatot érintő kérdésekkel foglalkoznak. Perusso szerint a megelőzés elvének különböző formákban történő alkalmazását is serkenti a határozat, amely különösen fontos az éghajlatváltozás elleni harc területén. Ezen előnyökön felül hozzájárulhat ahhoz, hogy az emberi jogi területen tevékenykedők jobban megértsék a környezeti problémákat, és fordítva is, a környezetvédelem terültén is erőteljesebben érvényesüljenek az emberi jogi szempontok.[1590]

23.3. A környezethez való jog szokásjogi vagy általános jogelvi elismerésének lehetősége

Mint láthattuk, sok év közvetett jogfejlődésének irányát változtatta meg a 2021-es emberi jogi tanácsi határozat, melyet a Közgyűlés is megerősített. Mindezt jogilag nem kötelező formában valósította meg, melynek előnyeiről és hátrányairól korábban már szót ejtettem, illetve e kérdésre az értekezés során még visszatérünk. Mindazonáltal helyénvaló az elfogadás formáján túl annak vizsgálata, hogy ez jelentheti-e egy kötelező – nem szerződéses természetű – nemzetközi jogi forrás létének megerősítését. A következőkben áttekintjük a környezethez való jog nemzetközi szokásjogi, illetve általános jogelvi megjelenésének lehetőségét.

[1589] Elena CIMA: The right to a healthy environment: Reconceptualizing human rights in the face of climates change. *RECIEL, Review of European, Comparative & International Environmental Law.* Vol. 31, No. 1. special issue article. 46-47.
[1590] Camila PERUSSO: L'affirmation d'un droit à un environnement propre, sain et durable universe. Notes sur la Résolution 48/13 du Conseil des droits de l'Homme des Nations Unies. *La Revue des droits de l'homme*. Actualités Droits-Libertés, Online since 15 November 2021, connection on 06 December 2021. 7-8. http://journals.openedition.org/revdh/13063; DOI: https:// doi.org/10.4000/revdh.13063

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

A Nemzetközi Bíróság Statútumának 38. cikkében felsorolt források közül a *nemzetközi szokásjog* létének két konstruktív elemét fogadja el a szakirodalom,[1591] az objektív elemnek tekinthető – térben és időben fennálló– egybevágó, tartós gyakorlatot és az államok szubjektív jellegű meggyőződését, hogy követendőnek tekintik az adott szokásjogi normát. Az objektív elem esetén Kovács Péter rámutat arra, hogy az időbeli követelmény folyamatosan rövidül, a kezdetben emberemlékezet óta fennálló jelleget felváltotta a 99 év, melyet további csökkenések követtek az egyes nemzetközi jogi területeken, mint a tengerjog, világűrjog, majd a szerződésesek, illetve a nemzetközi szervezetek joga esetén. Mindazonáltal hozzáteszi, hogy ezek alapvetően kivételnek tekinthetők.[1592] A szubjektív elem (*'opinio iuris sive necessitatis'*) tekintetében a Nemzetközi Bíróság az északi-tengeri kontinentális talpazat elhatárolásának ügyében kifejtette, hogy az államoknak az adott szabályhoz kell igazítania magatartását, mintegy elismerve a kötelező jelleget, tehát önmagában a gyakoriság, ismétlődés nem elegendő, mely egyúttal határt is szab a szokásjog és a nemzetközi udvariasság között.[1593] Az általános nemzetközi szokásjog mellett ismert a regionális szokásjog is, melyet a Nemzetközi Bíróság is megerősített. [1594]

Az *általános jogelvek* kategóriája[1595] a szokásjoggal szemben alapvetően nem az államok közötti relációban jelent meg, hanem inkább az államok belső jogában viszonylag általánosan megjelenő szabályokat jelenti, melyek Blutman szerint idővel akár a szokásjog részévé is válhatnak.[1596] E két jogforrás önmagában, organikus fejlődésük révén válik kötelezővé, nem az esetleges kötelező vagy *soft law* jellegű elismerésük, bírói fórumok általi megerősítésük, kodifikációjuk révén.

Egyszerűsítve, e két kötelező jogforrás – ahogy a Statútum is kezeli – nem azonos, talán legmarkánsabb különbség e tekintetben, hogy a szokásjog leginkább államok közötti relációban merül fel, míg az általános jogelvek alapvetően a belső jogban fellelhető közös jogi hagyomány nemzetközi jogi elismerését jelenti. Mindazonáltal elképzelhető, hogy utóbb határon átnyúló relevanciával gazdagodik és fennállnak a szokásjog létének feltételei is. A határok összemosódását bizonyítja, hogy egyes szerzők olyan jogelveket is, mint nemzetközi

[1591] Ld. pl. KOVÁCS 2011, *i. m.* 76-82; BRUHÁCS 2014, *i. m*. 107-110; LOWE 2007, *i. m.* 36-47.
[1592] KOVÁCS 2011, *i. m.* 76–77.
[1593] North Sea Continental Shelf, Judgment, I.C.J. Reports 1969, p. 3. 77. pont.
[1594] Melyet általános értelemben elismert a Nemzetközi Bíróság is 1950-ben, azzal, hogy az adott ügyben viszont nem találta megalapozottnak. Ld. Columbian-Peruvan asylium case, Judgment of November 20th, 1950: I. C. J. Reports 1950, p. 266; 276–278.
[1595] A Statútumban civilizált nemzetek által elismert általános jogelvekként jelenik meg, melyet Kovács szerint több kritika is ért pejoratív kicsengése miatt a gyarmati államokkal szemben, bár eredeti célja nem feltétlenül ennek ilyen jellegű volt. (ld. KOVÁCS 2011, *i. m.* 82). A következőkben az ebből fakadó esetleges félreértések elkerülése céljából az általános jogelvek kifejezést használjuk, azzal, hogy e kategoria alapvetően nem azonos a nemzetközi jog általános elveivel.
[1596] BLUTMAN László: *Nemzetközi szokásjog.* In.: JAKAB András–FEKETE Balázs (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia,* 2018. 44. bekezdés. 9. http://real.mtak.hu/122368/1/nemzetkozi-szokasjog.pdf

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

hatásvizsgálat elve – melyet az Argentína és Uruguay közötti papírgyárak ügyében mondott ki a Nemzetközi Bíróság[1597] – a szokásjog részének tartanak. Rebecca M. Bratspies a környezeti jellegű emberi jogok szokásjogi fejlődésének lehetőségét vizsgáló munkájában különbséget tesz azon a szokásjogi szabályok e minőségét bizonyító tényezők „lefelé" vagy „felfelé" irányuló[1598] alátámasztása között. Előbbire, kifejezetten a környezeti jogosultságokra vetített példának tartja a környezeti emberi jogokat tartalmazó kötelező vagy *soft law* jellegű dokumentumokat, de a nemzeti alkotmányokat is, amennyiben valamiféle módon kapcsolódnak egy nemzetközi jogi aktusokhoz. Ezen igazolás esetén tehát megjelenik valamilyen formában az államok közötti interakció. Ezzel szemben a „felfelé" történő igazolás azt mutatja, hogy az államok egy normát miként értelmeznek és alkalmaznak saját határaikon belül, majd ezek alapján nemzetközi viszonyaikban is. Felmerülhet a kérdés, hogy mi a jelentősége e különbségtételnek. Erre az említett papírgyárakkal kapcsolatos ügyet hozza példának, ahol a határon átnyúló tevékenységekre vonatkozó hatásvizsgálat elvét nem pusztán az Európa-centrikus Espoo-i Egyezményből, hanem – releváns nemzeti szabályozás és más soft law aktusok mellett – inkább a Stockholmi Deklaráció 21. elvéből vezeti le, amely alapvetően országhatáron átnyúló hatásvizsgálatra vonatkozik.[1599]

A fentiek fényében megvizsgáljuk, hogy a környezethez való jog esetén fennállnak-e a fent említett feltételek, azzal, hogy elfogadom, a nemzetközi szokásjog és az általános jogelvek nem teljesen azonos, de egymással gyakran átfedésben álló jogforrási jellegét. Ennek keretében elsőként az a *térbeli* elterjedést tekintjük át. Mint ismeretes David R. Boyd különleges jelentéstevő 2019-es korábban idézett jelentésének (A/HRC/43/53) melléklete[1600] részletezi a környezethez való jog nemzeti megjelenését, így e kérdés megítéléséhez elsődlegesen ezt a kutatási eredményt veszem alapul. Az összesítés három aspektust értékel: *a nemzeti alkotmányban való deklarációt*, az *alacsonyabb szintű nemzeti szabályozásban való megjelenést*, illetve a *nemzetközi megállapodás általi elismerést*.

Bár viszonylag friss a felmérés, máris van egy fontos tényező, amely az eredményeket bizonyos mértékben befolyásolja: az Escazúi Megállapodás elfogadása, illetve hatályba lépése. Természetesen az is elképzelhető, hogy egyes államok nemzeti szabályozásában változás történt és valamilyen formában megvalósult a jog elismerése, azonban ennek pontos vizsgálata meghaladja jelen kutatás kereteit, így alapvetően a jelentés mellékletének az Escazúi Megállapodással korrigált adatait veszem alapul e körben, melyek összesen 192 országra vonatkoznak. Az eredmények fényében a következő kategóriákat alkottam meg, melyek

[1597] Case Concerning Pulp Mills on the River Uruguay.
[1598] A szerző a *'reasoning down'* és a *'reasoning up'* kifejezéseket alkalmazza, melyeket magyar nyelvre nehézkes átültetni, de alapvetően a norma kötelező jellegének igazolására irányuló érvek irányultságát takarja.
[1599] Rebecca M. BRATSPIES: Reasoning Up. Environmental Right as Customary International Law. In.: KNOX–PEJAN, 2018. *i. m.* 130-135.
[1600] A/HRC/43/53. Annex II. 22-24.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

egyúttal rámutatnak arra is, hogy az elismerés az állam belső határain belüli, vagy inkább államközi relációkra vonatkozik. Mindezek alapján a következő számokat láthatjuk:

Azon országok száma, ahol se a nemzeti jogban, se nemzetközi egyezményben való részesség által nem történt meg a környezethez való jog elismerése:	• A/HRC/43/53 sz. jelentés alapján 37 ország; • ebből 4[1601] részese lett időközben az Escazúi Megállapodásnak; • összesen tehát *33 országban*[1602] *nem történt meg semmilyen formában a jog elfogadása*;
Azon országok száma, melyek részesei a környezethez való jogot elismerő nemzetközi megállapodásnak, de nemzeti szinten nem deklarálták a jogot:	• A/HRC/43/53 sz. jelentés alapján *26 ország ahol a nemzetközi jog által jelenik meg a környezethez való jog;*[1603]
Azon országok, amelyek nem részesei a környezethez való jogot tartalmazó nemzetközi megállapodásnak, de nemzeti (alkotmányos és/vagy alacsonyabb) szinten kimondták azt:	• A/HRC/43/53 sz. jelentés alapján jelentés alapján 30 ezen országok száma; • ebből időközben 4[1604] részese lett az Escazúi Megállapodásnak • összesen *tehát 26 ország, ahol csak a nemzeti jogban jelenik meg;*[1605]
Azon országok, amelyek részesei a környezethez való jogot tartalmazó	• A/HRC/43/53 sz. jelentés alapján 99 ezen országok száma,[1606] melyhez

[1601] Antigua és Barbuda, Belize, Dominikai Közösség, Grenada.

[1602] Afganisztán, Amerikai Egyesült Államok, Andorra, Ausztrália, Bahama-szigetek, Barbados, Brunei Szultanátus, Egyesült Királyság, Izrael, Japán, Kambodzsa, Kanada, Kína, Kiribati, Koreai Népi Demokratikus Köztársaság, Laosz, Liechtenstein, Marshall-szigetek, Mianmar, Mikronéziai Szövetségi Államok, Nauru, Omán, Pápua Új-Guinea, Saint Lucia, Salamon-szigetek, San Marino, Szamoa, Szingapúr, Tonga, Trinidad és Tobago, Tuvalu, Új-Zéland, Vanuatu.

[1603] Albánia, Ausztria, Bahrein, Botswana, Dánia, Egyenlítői Guinea, Egyesült Arab Emírségek, Hollandia, Izland, Jordánia, Katar, Kuvait, Lengyelország, Líbia, Luxembourg, Málta, Mauritius, Németország, Saint Kitts és Nevis, Saint Vincent és a Grenadine-szigetek, Sierra Leone, Suriname, Svájc, Svédország, Szíria, Szváziföld.

[1604] Chile, Dominikai Köztársaság, Haiti, Jamaica.

[1605] Banglades, Bhután, Dél-Korea, Dél-Szudán, Fidzsi, Fülöp-szigetek, India, Indonézia, Irán, Kelet-Timor, Kuba, Malajzia, Maldív-szigetek, Marokkó, Monaco, Mongólia, Nepál, Oroszország, Pakisztán, Palau, Srí Lanka, Thaiföld, Törökország, Üzbegisztán, Venezuela, Vietnám.

[1606] Algéria, Angola, Argentína, Azerbajdzsán, Belgium, Benin, Bissau-Guinea, Bolívia, Bosznia-Hercegovina, Brazília, Bulgária, Burkina Faso, Burundi, Ciprus, Comore-szigetek, Costa Rica, Csád, Csehország, Dél-Afrika, Dzsibuti, Ecuador, Egyiptom, El Salvador, Elefántcsontpart, Eritrea, Észak-Macedónia, Észtország, Etiópia, Fehéroroszország, Finnország, Franciaország, Gabon, Gambia, Ghána, Görögország, Grúzia, Guatemala, Guinea, Guyana, Honduras, Horvátország, Irak, Írország, Jemen, Kazahsztán, Kenya, Kirgizisztán, Kolumbia, Kongó, Kongói Demokratikus Köztársaság, Közép-afrikai Köztársaság, Lesotho, Lettország, Libanon, Libéria, Litvánia, Madagaszkár, Magyarország, Malawi, Mali, Mauritánia, Mexikó, Moldova, Montenegró, Mozambik, Namíbia, Nicaragua, Niger, Nigéria, Norvégia, Olaszország, Örményország, Panama, Paraguay, Peru, Portugália, Románia,

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

nemzetközi megállapodásnak és nemzeti (alkotmányos és/vagy alacsonyabb) szinten kimondták azt:	hozzáadhatjuk az előzőekben említett Escazúi Megállapodásban részes 8 államot;[1607] • *ö*sszesen tehát *107 ország mind nemzeti, mind nemzetközi relációban elismeri valamilyen formában a jogot*;

Mindezek alapján tehát *159 ország jogrendjében közvetlen vagy közvetett módon*, valamilyen formában megjelenik a környezethez való jog elismerése, *ebből 26, mely esetén ez csak az országhatáron belüli, nemzeti jogi relációra vonatkozik* alapvetően. Ennek fényében elsőként látható, hogy *térben megalapozottnak tekinthető* a jog széleskörű elterjedtsége.

A következő lépés az *időbeli dimenzió* áttekintése, viszonylag biztos kiindulási pontnak tekinthető, hogy 1976-ban Portugália közvetlenül elismerte alkotmányában ezt a jogot, melyben idővel egyre több állam követte. Az viszont nem egyöntetű, hogy a nemzeti megjelenést fokozó előzménynek tekinthető 1972-es Stockholmi Deklaráció 1. számú elve is ilyen megítélés alá esik. Alapvetően azon véleményeket osztom, mely szerint a Deklaráció még nem tette meg a közvetlen deklarálás lépését, mindazonáltal megkérdőjelezhetetlen jogfejlődési lépés volt, a környezet és az emberi jogok összekötése által. Természetesen azt is értékelem, hogy a szokásjog időbeli megítélése nem teljesen egységes, de mint korábban is láthattuk, az időbeli elvárás – még ha kivételként is – de fokozatosan rövidül. Az észak-tengeri kontinentális talpazat ügyében a Nemzetközi Bíróság kifejezte, hogy önmagában a rövid idő eltelte, nem jelenti akadályát a szokásjog megállapításának, amennyiben az államok gyakorlata konzekvensnek tekinthető.[1608] Elfogadható, hogy Boyd jelentésének az a megállapítása, miszerint az *ENSZ tagállamok 80%-a elismeri az egészséges, tiszta, biztonságos és fenntartható környezethez való jogot,*[1609] *megfelelő módon alátámasztja e feltételt*. Felidézendő az általános jogelvként azonosított *nemzetközi környezeti hatásvizsgálat elve*, mely tekintetében a korábban említett tanulmányában Rebecca M. Bratspies rámutat, hogy először 1969-ben jelent meg nemzeti szabályozásban az Amerikai Egyesült Államokban, melyet egyre szélesebb körben követtek a további államok, elérve, hogy mára világszerte 191 követelményként találkozhatunk az elvvel, így megalapozottnak találja a szoksájogi jelleg megállapítását.[1610]

Ruanda, São Tomé és Príncipe, Seychelle-szigetek, Spanyolország, Szaúd-Arábia, Szenegál, Szerbia, Szlovákia, Szlovénia, Szomália, Szudán, Tádzsikisztán, Tanzánia, Togo, Tunézia, Türkmenisztán, Uganda, Ukrajna, Uruguay, Zambia, Zimbabwe, Zöld-foki Köztársaság.

[1607] Antigua és Barbuda, Belize, Chile Dominikai Közösség, Dominikai Köztársaság, Grenada, Haiti, Jamaica.

[1608] North Sea Continental Shelf, Judgment. 74. pont.

[1609] A/HRC/43/53. 13. pont.

[1610] BRATSPIES 2018*, i. m.* 133.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

Mindezek alapján látható, hogy bár a környezethez való jog globális nemzetközi elismerése 2021-ig váratott magára, az egyes államok belső jogától, illetve a regionális nemzetközi megállapodásoktól nem idegen. Mindazonáltal nem tekinthetünk el a 48/13. számú emberi jogi tanácsi határozat elfogadását megelőző vitáktól sem, mely során egyes országok – az előkészületek során személyesen részt vevő szerző, Marc Limon az Egyesült Királyságot, az Amerikai Egyesült Államokat, Ausztráliát, Kanadát és Japánt, valamint Oroszországot említette – épp a nemzetközi szokásjogi jelleg hiányára hivatkozva nem támogatták a jog kimondását.[1611] Bruhács szerint alapvetően nehéz a gyakorlatban elkülöníteni a szoksájog objektív és szubjektív elemeit, illetve az államok nem teljeskörű, de széles kiterjedésű és viszonylagosan egyöntetű gyakorlata elegendőnek bizonyulhat. Ugyanakkor nem lehetetlen az sem, hogy egyes államok kifejezzék, nem tekintik követendő, kötelező erejű szabálynak, így – gyakorolva szuverenitásukat – kvázi kivonják magukat alóla.[1612]

A 48/13. számú emberi jogi tanácsi határozatot végül 43 igennel, ellenszavazat nélkül, Kína, India, Japán és Oroszország tartózkodásával fogadták el. A fent említett Egyesült Királyság, Ausztrália végül igennel szavazott.[1613] Még szélesebb körű reprezentációt bizonyít – természetéből adódóan – a 76/300. számú közgyűlési határozat, ahol 161 igennel, ellenszavazat nélkül, nyolc tartózkodással – Etiópia, Fehéroroszország, Irán, Kambodzsa, Kína, Kirgizisztán, Oroszország, Szíria – történt meg a szavazás, azzal, hogy 24 állam nem szavazott. Az előbb említett, eredetileg bizonyos mértékben tartózkodó magatartást tanúsító Egyesült Államok, Egyesült Királyság, Kanada, Ausztrália viszont végül támogatta a határozat elfogadását.[1614]

Az Egyesült Államok a fent említett különleges jelentétevői munka melléklete szerint azon országok körébe tartozik, melyek se a nemzeti (itt föderális szintű) alkotmány vagy alacsonyabb szintű szabályozás, se nemzetközi megállapodás által nem deklarálták az egészséges környezethez való jogot. Mindazonáltal láthattuk, hogy ezzel szemben végül elfogadta a 76/300. számú határozatot, ezt az Egyesült Államok ENSZ mellé rendelt képviselete a következő módon indokolta. Egyrészt az Egyesült Államok rég felismerte az emberi jogok és a környezet védelme közötti összefüggést, valamint a képviselet kifejezte a környezeti-emberi jogi aktivisták védelmére vonatkozó utalás hiányát is. Szorgalmazta a tiszta, egészséges és fenntartható környezet kialakításának szükségességét, összhangban a nemzetközi emberi joggal. Mindazonáltal kifejezetten a környezethez való joggal összefüggésben arra jutott a közlemény, hogy a következő szükséges lépés a jog tartalmának államok közötti tisztázása lenne, mely irányába nyitottan áll az Egyesült Államok. Ugyanakkor egyértelműen kifejezte azt is, hogy a határozat elfogadása nem jelenti a környezethez való jog szokásjogi jellegének

[1611] LIMON 2010*, i.m.* 546-547.
[1612] BRUHÁCS 2014, *i.m.* 109-110.
[1613] HRC 48th September 2021. Results of the vote. https://rb.gy/s725z
[1614] UNITED NATIONS DIGITAL LIBRARY: *The human right to a clean, healthy and sustainable environment,* https://digitallibrary.un.org/record/3982659

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

elismerését, annak a jelenlegi nemzetközi jogi rendszerrel való közvetlen összefüggését. Továbbá fenntartását is jelezte a határozat azon részével kapcsolatban, mely összeköti a környezethez való jogot a nemzetközi környezetjogi megállapodások implementálásával. Azt is kifejtette, hogy a határozat elfogadását nem tekint önmagára nézve jogilag kötelezőnek, de keresi a lehetőségeket céljainak nemzeti jogrendben és szakpolitikákban való megvalósítására.[1615]

Ezen kontextusban érdemes megemlíteni, hogy ha nem is a szövetségi vagy nemzetközi szinten, de tagállami relevanciában különösen fontos ítélet született 2023-ban a Montanai Kerületi Bíróságon. 2020-ban tizenhat fiatal keresetett nyújtott be Montana Állammal, annak kormányzójával, valamint a környezeti kérdésekért felelős illetékes állami hatóságokkal szemben. A kereset elsődlegesen az állami energiapolitikára vonatkozó jogszabály ellen irányult, mely kifejezetten megtiltotta az állami szervek számára, hogy a környezeti felülvizsgálatok során értékeljék az üvegházhatású gázok kibocsátását, valamint az éghajlatváltozáshoz való hozzájárulást.[1616] Bár láthattuk, hogy szövetségi, illetve nemzetközi szinten nem ismeri el az USA, mindazonáltal egyes államok – így Montana is – deklarálta azt saját állami alkotmányában.[1617] Ezen rendelkezéssel összhangban a bíróság végül elmarasztalta az alpereseket, megállapítva, hogy az állam üvegházhatású gáz-kibocsátása lényegi károkat okoz a környezetnek, így a kérelmezőket megillető környezethez való jog is sérül, különösen az erre vonatkozó hatósági vizsgálat megtiltása által.[1618] Az ítélet indokolásában kifejtésre került, hogy a környezethez való jog állami deklarálása által a polgárokat megilleti az állam környezet védelme érdekében megtett pozitív fellépéséhez való jog, különösen megelőző jelleggel. A jog megköveteli az államtól a környezet állapotának fejlesztését, a környezetkárosodás megelőzését, attól való tartózkodást.[1619]

Visszatérve a környezethez való jog nemzetközi szokásjogi jellegére, megállapítható, hogy az államok többsége valamely módon már elismerte azt a globális deklarációt megelőzően is. Esetükben az általános jogelvi jelleg belső jogi fejlődéssel összefüggő követelménye úgy vélem, hogy egyértelműen fennáll. Ugyanakkor ez nem zárja ki – sőt bizonyos szempontból inkább kiindulási pontot nyújt – a nemzetközi szokásjog létének elismerését is, hiszen mind a térbeli és időbeli konzisztenciát, mind az *opinio iuris sive necessitatis* fennállását bizonyítja.

[1615] U.S. MISSION TO THE UNITED NATIONS: *Explanation of Position on the Right to a Clean, Healthy, and Sustainable Environment Resolution.*
https://perma.cc/KQQ6-7EMA
[1616] MONTANA FIRST JUDICIAL DISTRICT COURT LEWIS AND CLARK COUNTY, Rikki Held et al. v. State of Montana et al. Finding of Fact Conclusions of Law and Order. No. CDV-2020-307. [a továbbiakban: Rikki Held et al. v. State of Montana et al.]. *Procedural history.*
[1617] Montana állam alkotmánya szerint a tiszta és egészséges környezethez való jog részét képezi a minden személyt veleszületett módon megillető elidegeníthetetlen jogok körének. Ld.: *The Constitution of the State Montana*, Article II. Declaration of Rights, Section 3, Inalienable Rights.
[1618] Rikki Held et al. v. State of Montana et al. Finding of Fact Conclusions of Law and Order. Order.
[1619] Uo. 42-50. pontok.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

Úgy vélem, hogy amennyiben elfogadjuk az általános jogelvek és a szokásjog egymást nem kizáró mivoltát, akkor alapvetően az általános jogelvi jelleg nemzetközi jogvitában történő elismerése lenne az elsődleges kívánatos lépés, hasonló módon a környezeti hatásvizsgálat elvéhez. Ennek oka, hogy a környezethez való jog gazdag belső jogi hagyománnyal rendelkezik, láthattuk széleskörű nemzeti elismerését is, ami szükségszerűen regionális, kulturális és egyéb különbségeket is eredményez a tartalom részletei tekintetében, így megfelelőbb megoldás az alulról – vagyis a belső jogból – táplálkozó mivoltának erősítése. Az elismerés egyúttal lehetőséget teremtene a jog tartalmának további nemzetközi jogi értelmezésére is. Mindazonáltal nem szabad eltekintenünk azon államoktól, melyek valamely módon egyértelműen kifejezték, tartózkodással vagy külön nyilatkozatban, hogy nem tartják megalapozottnak a szokásjogi jelleg fennállását. Ennek fényében esetükben valóban nem képzelhető el – legalábbis a jogfejlődés jelen értekezéskori állapotában – a környezethez való jog szokásjogi jellegen alapuló felhívásának lehetősége. Mindehhez hozzá kell tenni, hogy azon országok esetén is gyorsíthatja a belső jogfejlődést a határozat, melyek fenntartásokkal éltek a joggal szemben, mint az Egyesült Államok, ahol 2023-ban már három állam – az említett Montana mellett New York és Pennsylvania – alkotmánya „zöld kiegészítéssel" élve ismerte el a környezethez való jogot, miközben kilenc további állam esetén kilátásban van hasonló módosítás elfogadása.[1620]

23.4. Hogyan tovább? Kilátások a határozatok elfoadását követően

Jelen értekezés írásakor, illetve a kézirat lezárásakor a nemzetközi jogfejlődés távlatában viszonylag friss eseménynek tekinthető a két határozat elfogadása, így tényleges hatásuk is csak korlátozottan mérhető fel, mindazonáltal – többek között a hasonló módon elismert emberi jogok deklarálásának utóélete alapján – helye van a potenciális eshetőségek felvetésének. Továbbá a határozatok elfogadása és jelen értekezés lezárása között eltelt időben már születtek olyan nemzetközi dokumentumok, melyek már áttekinthetők e körben.

Ilyen dokumentumnak tekinthető az *Emberi Jogi Tanács által elfogadott 52/23. számú határozat,*[1621] mely a két, környezethez való jogot deklaráló határozaton és egyéb releváns ENSZ aktusokon kívül hivatkozik bevezetőjében az Éghajlatváltozási Keretegyezmény Részes Feleinek 2022. november 6. és 20. között Egyiptomban tartott konferenciájára is (COP27), valamint az ott elfogadott végrehajtási tervre. Utóbbi dokumentum megerősíti, hogy az éghajlatváltozás az emberiség közös gondja, az ellene való fellépés során a Részes Feleknek tiszteletben kell tartania az emeri jogokat, azokhoz fűződő kötelezettségeket. E körben külön

[1620] NATIONAL CAUCUS OF ENVIRONMENTAL LEGISLATORS, *Green Amendments in 2023: States Continue Efforts to Make a Healthy Environment a Legal Right.*
https://www.ncelenviro.org/articles/green-amendments-in-2023-states-continue-efforts-to-make-a-healthy-environment-a-legal-right/

[1621] UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS COUNCIL, Resolution 52/23 on *the human right to a clean, healthy and sustainable environment.* 13 April 2023. A/HRC/RES/52/23. [továbbiakban: A/HRC/RES/52/23].

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

megemlíti a tiszta, egészséges és fenntartható környezethez való jogot, az egészséghez való jogot, az őslakosok, helyi közösségek, lakóhelyüket elhagyni kényszerülők, gyermekek, idős személyek, fogyatékossággal élő személyek, illetve kiszolgáltatott helyzetben lévő személyek jogait, valamint a fejlődéshez való jogot, a nemek közötti egyenlőséget, a nők és leányok szerepének erősítését és a nemzedékek közötti méltányosságot.[1622]

Hasonló módon hivatkozik[1623] a Biológiai Sokféleség Egyezmény Részes Feleinek 2022. december 7. és 19. között Kanadában tartott konferenciájára (COP15), ahol elfogadásra került a biodiverzitás védelmére vonatkozó 2030-ig és 2050-ig meghatározó célokat és azok megvalósítását elősegítő stratégiát, monitoring mechanizmust tartalmazó Kunming-Montréal Globális Biodiverzitási Keretrendszer (*'Kunming-Montreal Global Biodiversity Framework'*).[1624] Az emberi jogi tanácsi határozat bevezetésében részletezi továbbá, hogy a környezet károsítása, illetve a biodiverzitás pusztulása – melyet leginkább a levegő, talaj és víz szennyezése, a vegyianyagok nem megfelelő kezelése, a hulladéktermelés eredményez – tovább erősítik a már meglévő diszkriminatív mintákat, mely különösen az őslakos és helyi közösségek, mezőgazdaságból élők esetén tapasztalható, akiknek életvitele, megélhetése függ a környezet állapotától.[1625] A védendő ökoszisztémák körében kiemeli az óceánokat, a jégtakarót, a hegyi élőhelyeket, melyeket különösen fenyeget a globális felmelegedés, a tengerszint emelkedése, a tengerek savasodása és az oxigén szintjének csökkenése, a jég olvadása, illetve a természetesen fagyott talajterületek károsodása.[1626] Üdvözli az emberi jogok és környezeti kérdések kapcsolatával foglalkozó különleges jelentéstevő munkáit, az ENSZ Emberi Jogi Főbiztos, a Főtitkár, illetve az ENSZ Környezetvédelmi Programjának együttműködését, az Éghajlatváltozási Keretegyezmény és a Biológiai Sokféleség Egyezmény implementálását, valamint más releváns ENSZ szereplők tevékenységét.[1627] Ezt követően – többek között – a következőkre hívja fel az államokat:

- az emberi jogok tiszteletben tartása, teljesítése;
- erős jogszabályok elfogadása és végrehajtása, melyek biztosítják egyebek mellett a procedurális jogokat környezeti ügyekben;
- a nyilvánosság tudatosítása, civil társadalom, nők, gyermekek, fiatalok, őslakosok, helyi közösségek, mezőgazdaságból élők, idős személyek, fogyatékossággal élő személyek és más, a környezet állapotától szorosan függő csoportok erőteljes bevonása;
- az emberi jogok teljes tisztelete, diszkriminációtól mentes biztosítása, ideértve a környezetjogi szabályok kialakítását és szakpolitikai lépések foganatosítását is;

[1622] A/HRC/RES/52/23. Bevezetés, 11. fordulat.
[1623] Uo. 12. fordulat.
[1624] CONFERENCE OF THE PARTIES TO THE CONVENTION ON BIOLOGICAL DIVERSITY, *Decision 15/4 on the Kunming-Montreal Global Biodiversity Framework.* 19 December 2022. CBD/COP/DEC/15/4.
[1625] A/HRC/RES/52/23. 16-17. fordulatok.
[1626] Uo. 19. fordulat.
[1627] Uo. 1-3. pontok.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

- biztonságos és kedvező környezet megteremtése, melyben az egyének és csoportjaik, civil szervezetek, környezeti-emberi jogi aktivisták fenyegetéstől, veszélytől mentesen tudnak élni részvételi jogosultságaikkal;
- az emberi jogsértések – ideértve a tiszta, egészséges és fenntartható környezethez való jogot – orvoslására irányuló jogi háttér kialakítása, biztosítása, összhangban a nemzetközi kötelezettségekkel;
- hatékony jogi intézményi háttér kiépítése, fenntartása, erősítése, mely alkalmas az állami és magánszereplők szabályozására a biodiverzitásra és ökoszisztémákra nézve kedvezőtlen károsítás elkerülése érdekében, figyelembe véve a környezethez való jog előmozdításához kapcsolódó kötelezettségeket;
- a további emberi jogi kötelezettségek figyelembe vétele a környezethez való jog megvalósítása, illetve a Fenntartható Fejlődési Célok implementálása, nyomon követése során;
- finanszírozás és támogatás növelése, különösen az alulról szerveződő női szervezetekkel való együttműködés, valamint a többoldalú megállapodások keretei között kidolgozott nemi egyenlőségre vonatkozó cselekvési tervek által.[1628]

Bátorítja az államokat integrált nemzeti és helyi szakpolitkák kidolgozására, az emberi jogi megfelelőség vizsgálatára a környezethez való jog megvalósítása során, összhangban az ENSZ releváns mechanizmusaival, ideértve az univerzális periodikus jelentéseket. Ösztönzi a kapacitásépítést, környezetvédelmi oktatást, annak értékelését, hogy a környezetvédelmi finanszírozás lépései milyen hatással vannak az emberi jogokra, valamint a környezeti ártalmak hatásaira vonatkozó adatok gyűjtését, az emberi jogokon – különösen a nemek közötti egyenlőségen – alapuló környezetvédelmi intézkedések előmozdítását, a jó gyakorlatok megosztását. Ezen felül Kunming-Montreal globális biodiverzitás keretrendszer – többek között nemzeti biodiverzitási cselekvési tervek általi – végrehajtására, igazságügyi együttműködésre, valamint a privátszektor vállalati felelősségének erősítésére kívánja sarkallni az államokat.[1629]

A határozat ezek mellett felkéri a környezeti és emberi jogi kérdésekkel foglalkozó különleges jelentéstevőt, hogy 2023 végéig szervezzen – együttműködve az Emberi Jogi Főbiztossal – szakértői szemináriumot annak meghatározása érdekében, hogy a magánvállalatok miként járulhatnak hozzá a környezethez való jog előmozdításához. Erre hívja meg az államokat és valamennyi releváns szereplőt, ideértve az akadémiai szférát, civil szervezeteket, üzleti és pénzügyi aktorokat, ENSZ szereplőket. Felhívja továbbá a jelentéstevőt, hogy a szeminárium megállapításait, eredményeit jelentés formájában nyújtsa be az Emberi Jogi Tanács ötvenötödik

[1628] A/HRC/RES/52/23. 4. pont.
[1629] Uo. 5. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

ülésszakára.[1630] Az említett szeminárium 2023. november 24-én került sor, előzetes programja szerint körbejárta, hogy a magánvállalatok reagálnak-e az emberi jogok védelmére, miként lehetne ezt fokozni, illetve mely ágazatok tekinthetők különösen érintettnek. Kitért továbbá a jelenlegi nemzetközi jogi keretek megfelelőségének vizsgálatára, jövőbeli fejlesztési lehetőségekre, rendszerszintű változtatásra.[1631]

A *nemzetközi jog globális szintjén* elsődlegesen a már kimondott jogok, illetve specifikus – általam a környezethez való jog speciális alanyainak tartott – csoportok igényeinek, illetve ahhoz kapcsolódó állami többletkötelezettségeknek az értelmezésére is hathat. Erre máris láthatunk egy példát, ugyanis az ENSZ Gyermekjogi Bizottsága 2023-ban kiadott *26. számú általános kommentárjában*[1632] érinti is e kérdést. A dokumentum kiindulási pontját a hármas környezeti válság, az éghajlati veszélyhelyzet, a biodiverzitás összeomlása és az átfogó szennyezés gyermekek jogaira gyakorolt negatív hatásának felismerése adja. A kommentár különlegessége, hogy egy tizenkét – 11 és 17 év közötti – gyermekből álló tanácsadó csoport észrevételeit is beépítették, a gyermekek jogait védő csoportok, szervezetek részvétele mellett, figyelmet szentelve a jövőbeli kihívásokra is, a várható technológiai, gazdasági és társadalmi változásokra.[1633]

A kommentár megoldásként határozza meg e problémákra a környezet védelme során alkalmazandó gyermekjogi megközelítést (*'child rights-based approach to environmental protection'*). A gyermek olyan jogalanyok e koncepció fényében, akiket különösen megillet a jogaik környezeti okokra visszavezethető sérelmének megakadályozása, valamint a környezeti párbeszédben, cselekvésben való teljesértékű résztvevőként való elismerése. Ezen megközelítésen belül is kiemelt figyelmet kell szentelni azon gyermekek jogainak megóvására, akik többszörösen is hátrányos helyzetben vannak, illetve olyan helyen élnek, ahol drasztikusabban érzékelteti hatását az éghajlatváltozás. A gyermekek jogainak védelme és a környezet megóvása egy közösen fejlődő körforgás, amiben fontos eszközt jelent a procedurális jogok gyermekek számára történő biztosítása.[1634] A kommentár a jelenben élő gyermekek problémáinak felismerése mellet kitér a nemzedékek közötti méltányosság kérdésére is, elismerve, hogy a ma élő gyermekek azonnali figyelmet érdemelnek, amely nem csökkenti az a jövő gyermekeit megillető jogok teljeskörű megvalósításának szükségességét.[1635]

[1630] A/HRC/RES/52/23. 9. pont.

[1631] SPECIAL RAPPORTEUR ON HUMAN RIGHTS AND ENVIRONMENT, One-day seminar on the responsibility of business enterprises to respect the human right to a clean, healthy and sustainable environment. 24th november 2023. Concept note. https://shorturl.at/fvF46

[1632] UNITED NATIONS COMMITTEE ON THE RIGHTS OF THE CHILD,*General Comment No. 26 on children's rights and the environment, with a special focus on climate change.* 22 August 2023. CRC/C/GC/26. [továbbiakban: CRC/C/GC/26.]

[1633] Uo. 1–5. pontok.

[1634] CRC/C/GC/26. 6-8. pontok.

[1635] Uo. 11. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

A kommentár egyrészt azonosítja azon már kimondott, a Gyermekjogi Egyezményből is levezethető jogokat, amelyekre leginkább veszélyt jelentenek a környezeti ártalmak. Másrészt külön értelmezi a környezethez való jogot e kontextusban. Előbbi keretében a következő jogokat határozza meg:

- *Hátrányos megkülönböztetés tilalma:* e követelmény kiterjed a közvetlen és közvetett diszkrimináció tilalmára, általánosan a gyermekek, valamint specifikusan meghatározott csoportjaik, egyének vonatkozására is.

- *A gyermekek mindenek felett álló érdekeinek figyelembe vétele:* különösen a környezeti döntéshozatal során, ideértve a törvényeket, rendeleteket, szakpolitikákat, sztenderdeket, irányelveket, cselekvési terveket, költségvetéseket, nemzetközi megállapodásokat és fejlesztési segítségeket is. A gyermekek jogait mélyebben érintő döntések megkövetelik az alaposabb vizsgálatot és annak megfelelő eljárás lefolytatását, érdekek ütközése esetén esetről-estre történő megoldást alkalmazva.

- *Élethez, túléléshez és fejlődéshez való jog:* e jogok érvényesülését kiemelten veszélyezteti a hármas környezeti válság, különösen a szegénységgel, egyenlőtlenséggel és más konfliktusokkal együttesen. Ez megköveteli az államoktól a gyermekek előreláthatható korai vagy nem természetes elhalálozásának megakadályozását. Üdvözölendő a kommentár azon megállapítása, hogy e kötelezettség túlmutat az államokon, így különösen érvényesíteni kell az üzleti szereplőknek is.

- *Meghallgatáshoz való jog:* a gyermekek életét súlyosan érintik a környezeti ártalmak, felszólalásuk így erőteljes globális erőt jelent a környezetvédelemben, ezért a döntéshozatal valamennyi szintjén lehetőséget kell teremteni véleményük kifejezésének. Az államok kötelesek életkoruknak megfelelő biztonságos és elérhető mechanizmusokat kidolgozni, ahol megvalósulhat a szabad, aktív, érdemi és hatékony részvétel, mely kiterjed a nemzetközi döntéshozatalra és a nemzetközi szervek kötelezettségeire is. E tekintetben példaértékű, hogy maga a kommentár is gyermekek bevonása mellett készült el.

- *Véleménynyilvánítási, egyesülési és békés gyülekezési szabadság:* különösen fontos e jogok érvényesítése, mivel a tüntetéseken és egyéb rendezvényeken résztvevő gyermekek, jogvédők gyakran fenyegetésekkel, megaláztatással, zaklatással és más súlyos sérelmekkel szembesülnek. Az államnak e jogok védelmén túl, megfelelő képzést és felkészítést kell biztosítania az állami szereplők számára, ideérve a rendőrséget és tanárokat.

- *Információhoz való hozzáférés:* a jogok megfelelő gyakorlásához elengedhetetlen a gyermekek, szülők és gondviselők környezeti információhoz való hozzáférése. Az államnak hozzáférhetővé kell tennie a releváns környezeti adatokat, olyan módon, hogy

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

a gyermekek is megértsék, tekintettel életkori és egyéb sajátosságaikra. E vonatkozásban is előremutató a kommentár, melynek elkészítették a gyermekeknek szánt verzióját is.[1636]

- *Az erőszak bármilyen formájától való védelemhez fűződő jog:* a követelmény kiemelten fontos tekintettel arra, hogy a környezeti ártalmak, különösen az éghajlatváltozás súlyos társadalmi változásokat eredményez, melyek következtében fokozódik a gyermekekkel szembeni strukturális erőszak. Ezt eredményezi többek között a szegénység, a gazdasági és társadalmi egyenlőtlenségek, az élelmezési bizonytalanság, kitelepítések arányának emelkedése. Megoldást jelenthez a gyermekjóléti szolgálatok támogatása, valamint a szektorokon átívelő szakpolitikák kidolgozása.
- *A lehető legjobb egészségi állapothoz való jog:* e jog megköveteli a javak, eszközök, szolgálatások széles köréhez való hozzáférést, különösen, hogy a környezeti válság kifejezetten hátrányos következményekkel jár a gyermekek egészségére nézve. Például az emelkedő hőmérséklet növeli a kórokozók terjedését, a légszennyezés légúti megbetegedéseket eredményez, a mikrobiotikus diverzitás csökkenése pedig hátrányosan hat a gyermekek immunrendszerének fejlődésére. Kiemelt veszélyt jelent e kontextusban a víz, a levegő és a talaj szennyezése, mely drasztikusan emeli a gyermekhalandóságot. További aggodalomra ad okot a gyermekek mentális egészségére gyakorolt káros hatás, a depresszió, környezeti szorongás kezelése is azonnali fellépést követel meg. E tekintetben az államoknak az elérhető legjobb technológiai megoldásokat és a WHO irányelveit is szem előtt kell tartania.
- *Szociális biztonsághoz, valamint megfelelő életszínvonalhoz való jog:* e jog megvalósításának előfeltétele a tiszta, egészséges és fenntartható környezet megteremtése, mely összefüggésben áll a lakhatás, élelmiszerbiztonság, valamint a biztonságos, tiszta ivóvíz és higiéniás körülmények fenntartható módon megvalósuló garantálásával. A gyermekek laktatása tekintetében irányadónak tekinthetők a nemzetközi humanitárius sztenderdek, ideértve a biztonságos és fenntartható főzési módszerek elérhetőségét. Tilos a gyermekek előzetes megfelelő lakhatás biztosítása nélkül történő kilakoltatása. Specifikus védelemben kell részesíteni az őslakos gyermekeket, tradicionális földterületeikhez való hozzáférésüket. További kiemelt terület a határon átnyúló, környezeti, éghajlati okokra, illetve fegyveres konfliktusokra visszavezethető migráció, amely megkívánja a megfelelő nemzetközi együttműködést is.

[1636] UNITED NATIONS COMMITTEE ON THE RIGHTS OF THE CHILD, *General Comment No. 26 on Children's rights and the environment with a special focus on climate change. Version for Children.* https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/crc/gcomments/gc26/2023/GC26-Child-Friendly-Version_English.pdf

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

- *Oktatáshoz való jog:* a gyermekek jogainak elismerésére épülő oktatási rendszernek átalakító erejűnek, gyermekközpontúnak kell lennie, mely erősíti a gyermekek szerepét, fejleszti tudásukat, személyiségüket. Ennek megfelelően a tananyagnak tartalmaznia kell a specifikus, tudományosan alátámasztott, aktuális, életkornak megfelelő környezeti ismereteket is. A követelmények kiterjednek a biztonságos, egészséges és reziliens oktatási infrastruktúra megteremtésére is.

- *Őslakos gyermekek és kisebbségi csoportokhoz tartozó gyermekek jogai:* az őslakos gyermekeket kifejezetten hátrányosan érinti az éghajlatváltozás, a biodiverzitás pusztulása és szennyezés, egyebek mellett a tradicionális földekkel való szoros kapcsolatuk miatt. E gyermekek azonban egyúttal oktatók és tanácsadók is lehetnek a környezeti ártalmakkal szemben való fellépés során. Az államnak e tényezőket szem előtt tartva kell megfelelő szakpolitikai lépéseket kidolgoznia, hasonló módon eljárva azon nem-őslakos kisebbségi csoportokhoz tartozó gyermekek esetén is, akiknek jogai, életvitele és kulturális önazonossága veszélybe kerül a környezeti ártalmak miatt.

- *Pihenéshez, szabadidő eltöltéséhez, életkornak megfelelő játékhoz és szórakoztató tevékenységekhez való jog:* e jogok elengedhetetlenek a gyermekek egészségének, jól-létének fejlődéséhez, valamint kreativitásuk, képzelőerőjük, önbizalmuk, fizikai, társadalmi, kognitív és érzelmi képességeik kibontakozásához. Ennek fényében holisztikus megközelítést kell érvényesíteni, tekintettel az oktatással való összefüggésre, valamint biztosítani a természethez, megfelelő biodiverzitáshoz való hozzáférésüket.[1637]

A Gyermekek Jogairól szóló Egyezményben biztosított jogok környezetspecifikus értelmezésén túllép az általános kommentár, amikor ezt követően kitér a tiszta, egészséges és fenntartható környezethez való jog e kontextusban történő interpretációjára is, mely megilleti a gyermekeket is. A jog szubsztantív elemeit is azonosítja, melyek biztosítása elengedhetetlen a gyermekek számára, ideértve a *tiszta levegőhöz, biztonságos és stabil éghajlathoz, egészséges ökoszisztémákhoz és biodiverzitáshoz, biztonságos és elegendő vízhez, egészséges és fenntartható élelemhez és a szennyezőanyagoktól mentes környezethez való jogot*.[1638] E jogosultságok biztosítása érdekében a Bizottság a következő területeken várja el az *államok azonnali fellépését:*

- Kültéri és beltéri *levegőminőség javítása*, ezzel összefüggő gyermekhalandóság csökkentése;

- Biztonságos és elegendő *vízhez és megfelelő higiéniás körülményekhez való hozzáférés* biztosítása, a vizes ökoszisztémák megőrzése;

[1637] CRC/C/GC/26. 13-62. pontok.
[1638] CRC/C/CG/26. 63-64. pontok.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

- Az *ipari mezőgazdaság és halászat* átalakítása az egészséges és fenntartható élelmiszertermelés érdekében, mellyel kiküszöbölhető az alultápláltság, illetve amely hozzájárul a gyermekek növekedéséhez és fejlődéséhez;
- A *szénalapú energiahordozók, olaj és természetes gáz használatának méltányos kivezetése, a fenntartható energiaforrásokra való igazságos átmenet biztosítása*, megújuló energiaforrások használatába való befektetések erősítése;
- A *biodiverzitás megőrzése, megóvása és helyreállítása;*
- A *tengeri szennyezés megelőzése*, a gyermekek egészségére és a tengeri ökoszisztémákra káros anyagok tengeri környezetbe való közvetlen vagy közvetett bevezetésének tilalma;
- A *lehető legnagyobb mértékben csökkenteni* a gyermekek egészségére hátrányosan ható szennyező anyagok alkalmazását, különös tekintettel az idegrendszerre ható anyagokra.[1639]

A szubsztantív jogosultságok biztosítása mellett elengedhetetlen a procedurális aspektus – környezeti információhoz való jog, döntéshozatalban való részvétel, gyermekbarát igazságszolgáltatáshoz való jog – megfelelő állami kiépítése, többek között az oktatás fejlesztése által, annak érdekében, hogy a gyermekek megfelelő módon képviselhessék saját érdekeiket.[1640] Mindezen lényegi és eljárási követelményeket az államok kötelesek beépíteni különféle szakpolitikáikba, ideértve az oktatás, szabadidő, zöldterületekhez való hozzáférés, gyermekvédelem, gyermeki egészség, migráció területét, illetve a Gyermekjogi Egyezmény végrehajtására irányuló nemzeti kereteket.[1641]

A fent folytatott széleskörű és egyben specifikus igényekhez igazított jogok és azokhoz kapcsolódó többletkötelezettségek azonosítására irányuló interpretáción túl üdvözölendőnek tartom az álalános kommentár azon szekcióját, amely kitér a *gyermekek jogai és az üzleti szektor közötti* kapcsolatra. Ennek keretében megállapítja az üzleti szereplők felelősségét, az államok ennek érvényesítésére irányuló kötelezettségeit, mivel e szektor jelentős mértékben hozzájárul a gyermekek jogainak sérelméhez, például a káros anyagok termelése, használata, kibocsátása és elhelyezése, a természeti erőforrások kiaknázása, a különféle szennyezési formák, üvegházhatású gázok kibocsátása által. Utóbbi vonatkozásában kiemelten fennáll az éghajlatváltozás káros hatásaival való fellépés szükségessége, az ahhoz való hozzájárulás lehető legnagyobb mértékben való csökkentése. Az államoknak ennek megfelelő jogi és intézményi hátteret, monitoring rendszert, koordinációt és együttműködést kell biztosítania, különösen figyelve a veszélyeztetett gyermekek körére, így a gyermekmunkában résztvevőkre. Ennek

[1639] Uo. 65. pont.
[1640] Uo. 66. pont.
[1641] Uo. 67. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

érdekében a Bizottság javasolja a valamennyi szereplő bevonásával történő együttműködést, konzultációt, a megfelelő gondosságon alapuló eljárások bevezetését.[1642]

Úgy vélem, hogy az általános kommentár példaértékű abban a tekintetben, hogy túllép a Gyermekjogi Egyezményben kimondott jogok zöld értelmezésén, kiegészítve azt a környezethez való jog speciális igényekkel rendelkező alanyainak, vagyis a gyermekeknek a szempontjaival, szubsztantív és procedurális jogaival, valamint az ezekből fakadó – államon is túlmutató – kötelezettségek részletezésével. A környezethez való jog tartalmának tisztázása szempontjából üdvözölendő lenne még több ENSZ szerv általi ilyen jellegű munka elkészítése, különösen a környezeti ártalmakkal, illetve éghajlatváltozással szemben sérülékenyebbnek tekinthető további csoportok – így például a nők, idős személyek, fogyatékossággal élő személyek, őslakosok, lakóhelyüket elhagyni kényszerülők – speciális tartalmú jogosultságainak és az azok által diktált kötelezettségek kifejtése. E technika egyúttal megoldást jelenthet arra nézve is, hogy a környezethez való jog nem kötelező dokumentumokban került globális szinten kimondásra, hiszen e módszerrel a már kimondott jogok e fényben történő értelmezése által lehet érvényt szerezni. Ismételten kiemelendő a fent elemzett általános kommentár, mivel a zöld értelmezésen túlmutató interpretációt valósított meg, amikor a gyermek, mint a környezethez való jog speciális alanyainak jogait és az abból fakadó kötelezettségeket is érintette.

A környezethez való jog nemzetközi jogi szempontokat figyelembe vevő tartalmának értelmezésében a következő meghatározó lépés *a Nemzetközi Bíróság erre irányuló tanácsadó véleménye lesz*, melyet az ENSZ Közgyűlése indítványozott.[1643] E kérelemnek alapjaként a Közgyűlés az éghajlatváltozást és annak előre nem látható, súlyos következményeit jelölte meg, a következő kérdéseket intézve a Nemzetközi Bírósághoz, elsődlegesen az ENSZ Alapokmánya, az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, az ENSZ Tengerjogi Egyezmény, az Éghajlatváltozási Keretegyezmény és a Párizsi Megállapodás, valamint a megelőzés, megfelelő gondosság és a környezet megőrzésének elvére tekintettel:

- *Mik az államok nemzetközi jogi kötelezettségei* az éghajlati rendszer és a környezet – emberi eredetű üvegházhatású gázok kibocsátása által veszélyeztetett – jelen és jövő nemzedékek érdekében történő megőrzésére?
- E kötelezettségek fényében *milyen jogi következmények* érvényesek azon államokkal szemben, melyek tevékenysége, illetve kibocsátása szignifikáns kárt okoz, figyelembe

[1642] CRC/C/CG/26. 78-81. pont.
[1643] UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY, *Resolution on the Request for an advisory opinion of the International Court of Justice on the obligations of States in respect of climate change*. 4 April 2023. A/RES/77/276. [továbbiakban: A/RES/77/276].

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

véve a fejlődő, kis szigetállamokat, illetve azon – jelen- és jövőbeli – népeket és személyeket, akiket hátrányosan érint az éghajlatváltozás?

E tekintetben visszautalok az előző alpontban taglalt szokásjogi, illetve általános jogelvi jelleg megállapíthatóságának kérdésére, mely tekintetében úgy gondolom, hogy nagy előrelépést jelentene, ha a Nemzetközi Bíróság hasonlóan a környezeti hatásvizsgálat elvéhez – bár ezúttal nem konkrét jogvita keretében – megerősítené ezek valamelyikének fennállását. Ezen felül alapvetően további tartalmi egyértelműsítésre is számíthatunk, azzal, hogy a feltett kérdések alapvetően a kötelezetti oldal elemzését predesztinálják, ezért is lenne szerencsés, ha időközben még több, a jogalanyokra koncentráló általános kommentár is születne. Mindazonáltal e tartalmi értelmezésre irányuló szándékok mind üdvözölendők, a joggal szembeni bizonytalanságon alapuló ellenérvek hatástalanítása, valamint a gyakorlati érvényesítés előmozdítása szempontjából. A tanácsadó vélemény további pozitívuma, hogy nem csak emberi jogi, hanem környezetjogi, sőt tengerjogi megállapodások, elvek aspektusába is bevezeti a környezethez való jog tartalmi kérdéseit.

A *nemzetközi jog regionális szintjén* különösen az Emberi Jogok Európai Egyezménye esetén érdemes a kérdés nyomonkövetése, hiszen láthattuk, hogy a Parlamenti Közgyűlés a környezethez való jogot az EJEE-hez és az Európai Szociális Chartához kapcsolódó kiegészítő jegyzőkönyv általi kimondását szorgalmazó 2211. számú ajánlására a Miniszterek Tanácsa által adott válaszra bizonyos mértékben hatott a két ENSZ határozat ténye. További figyelemmel kísérése és potenciális jogfejlődési lehetőséget hordoznak az emberi jogokért felelős irányítóbizottság munkája, a Reykjavíki Folyamat eredményei és az EJEB előtt zajló, specifikus jogalanyok helyzetét érintő klímaperek – mint a portugál fiatalok vagy a svájci nyugdíjasok ügye – kimenetele szempontjából.

A regionális jogfejlődésre is hatással lehet a Nemzetközi Bíróság tanácsadó véleménye, különösen azután, hogy a Bíróság jóváhagyta az Afrikai Unió,[1644] az Afrikai, Karibi és Csendes-óceáni Államok Szervezetének (*'Organisation of African, Caribbean and Pacific States*'), a Melanéziai Élcsoportnak (*'Melanesian Spearhead Group'*), illetve a Csendes-óceáni Szigetek Fórumának Halászati Ügynökségének (*'Pacific Islands Forum Fisheries Agency'*)[1645] az elkészítési folyamatban való részvételét. Mindehhez hozzájárulhat az amerikaközi, illetve afrikai joggyakorlatra gyakorolt potenciális hatás is, mely által esetlegesen megvalósulhatna az őslakosokat érintő környezeti esetjogon túlmutató csoportok jogérvényesítése is. A végrehajtó mechanizmussal ténylegesen vagy alapvetően nem rendelkező arab és dél-kelet

[1644] INTERNATIONAL COURT OF JUSTICE, *Obligation of States in respect of Climate Change, The Court authorizes the African Union to participate in the proceedings*. 18 July 2023. No. 2023/42.
[1645] INTERNATIONAL COURT OF JUSTICE, *Obligation of States in respect of Climate Change, the Organisation of African, Caribbean and Pacific States, the Melanesian Spearhead Group and the Forum Fisheries Agency to participate in the proceedings*. 18 July 2023. No. 2023/48.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

ázsiai rendszerek esetén pedig általános jogfejlesztő hatást gyakorolhat egy új emberi jog deklarálása.

Bár jelen értekezés csak nagyvonalakban érintette a *nemzeti jogfejlődést,* de meg kell jegyezni, hogy ott is élénkítő hatással bírhat a jog globális megerősítése. Amennyiben már kimondta az adott ország a jogot, erősítheti annak tényleges végrehajtását, további értelmezését. Másrészt, ha azon országok közé tartozik, melyek nem deklarálták belső jogukban, ott is ösztönző hatást gyakorolhat, mint Ausztrália esetén, ahol az Ausztrál Fővárosi Terület emberi jogi szabályozásának reformja során felvetésre került a környezethez való jog kimondása, egy konzultációs fázisban született vitairat szorgalmazza, hogy a 48/13. számú határozat e szempontból történő figyelembe vételét, még úgy is, hogy az nem rendelkezik kötelező erővel.[1646]

[1646] ACT Government: Right to a Healthy Environment – Discussion Paper. 6. https://bit.ly/3xwTZkM

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

VII. rész
Összefoglaló gondolatok

A kutatási lépések által meghatározható eredmények

A) A környezethez való jog emberi jogként történő elismerésének morális hátteréről

Az értekezés első részében részben arra kerestem választ, hogy milyen morális érvek szólnak a környezethez való jog önálló emberi jogként történő elismerése mellett. Ezek természetesen egyúttal az elismerést követő előmozdítás szükségességét is alátámaszthatják, sőt hatékonyságát fokozhatják, mely különösen fontos lehet a jogilag nem kötelező forma alkalmazása esetén. Kiindulási pontként szolgált az emberi jogok erkölcsi jellegének vizsgálata, különösen az *emberi méltósággal* való összefüggés. Ez utóbbi egyúttal az emberi jogok értékhordozó jellegére enged következtetni, mely felfogásra épült az ENSZ emberi jogi rendszere is.[1647] A környezetjogra vetítve, az emberi méltóság mérceként funkcionálhat a védelmi szintre nézve, de az emberi jogok területén hozzájárulhat az igazságosság érvényre juttatásához is, különös tekintettel a sérülékeny csoportokra, összhangban az ENSZ által jelenleg is priorizált „senkit nem hagyunk hátra" koncepcióval.[1648] Ezen felül elfogadom azon gondolatot, mely szerint az emberi méltóság a racionalitással is kapcsolatban áll, melyből levezethető az ember kiemelt felelőssége.

Általánosan kijelenthető, hogy a fentebb bemutatott vallási, erkölcsi és jogi koncepciók számos közös vonással bírnak. Egyrészt mindnél megtalálható az a felismerés, miszerint *a környezet és annak erőforrásai olyan értéket képviselnek, amelyek túlmutatnak a jelen generáció, azon belül is egyes – kiváltságos helyzetben lévő – országok vagy országokon belüli csoportok érdekein.* A vizsgált nemzetközi jogi elgondolások szoros összefüggésben állnak az *államok szuverenitásának e területen felmerülő korlátozásával* is. A bemutatott vallási nézetek és nemzetközi jogi koncepciók közötti jelentős átfedésre bizonyíték az ember *jövő nemzedékek iránti felelőssége*. A vizsgált vallások azonos álláspontot voltak az *ember gondnoki szerepével* kapcsolatban, mely magába foglalja *a megőrzés kötelezettségét*, így értelemszerűen a jövő nemzedékek érdekeit is szolgálja. Mindez összhangban áll az intergenerációs méltányossággal, amely a fenntartható fejlődés megvalósulásának feltétele. A katolikus egyház tanításában, különösen a *Laudato si'* kezdetű enciklikában hangsúlyozott társadalmi, illetve emberi jogi problémák környezeti kihívásokkal történő integrált kezelése beleillik a *nemzedékek közötti méltányosság* követelményeibe is.

[1647] ENSZ Alapokmány Preambulum, Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata Bevezető, 1.cikk.
[1648] Világunk átalakítása. *i.m*. 17.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

A nemzetközi környezetjog koncepciói körében kiemelendő az *emberiség közös érdeke*, valamint *az emberiséget közösen foglalkoztató kérdések*, melyekhez kapcsolódik *a közös, de megkülönböztetett felelősség elve*. Különösen sürgős az *emberiség közös gondja* – vagy ügye – körébe sorolt éghajlatváltozás káros következményeinek kezelése, illetve biológiai sokféleség pusztulásának megoldása, melyek környezetkárosító hatása egyértelműen akadályozza az emberi jogok teljeskörű élvezetét. E körben elengedhetetlen *kiemelt figyelmet fordítani a társadalom sérülékeny csoportjaira*, valamint szükséges annak felismerése is, hogy az államok e problémák kialakulásához eltérő mértékben járulnak hozzá, úgy, hogy az elszenvedett következményeket mégsem a hozzájárulás mértéke határozza meg. Esszenciális tehát az inter- és intragenerációs méltányosság elveinek szem előtt tartása, mely egyúttal elvezet a *fenntartható fejlődés elvéhez* is, mely összefügg, de nem azonos a környezethez való joggal, ebből kifolyólag nem is helyettesítheti azt. Elfogadom az ENSZ Közös Jövőnk Jelentés nézetét,[1649] mely különválasztja e két tényezőt, elismerve azonban egymást segítő jellegüket.

Továbbá releváns az emberiség közös örökségének az államok *szuverenitásárnak korlátozására vezető következménye,* mely bár eredendően nem környezeti célok megvalósítására irányult, de alkalmas lehet azok megvalósításának megalapozására is. Hasonlóan speciális helyzetet eredményez a kulturális és természeti örökség, illetve ezek összefonódása, melyek egy vagy több állam főhatalma alatt álló területen helyezkednek el, de mégsem engedik a szuverenitás korlátlan érvényesülését. Emellett mindegyik koncepció elméleti alapot szolgáltat a *jövő nemzedékek irányába fennálló felelősség* számára is. E vonatkozásban gyakorlati jelentőséggel bírhat az intergenerációs méltányosság, Edith Brown Weiss által definiált három követelménye is,[1650] melynek fényében a rendelkezésre álló erőforrásokat olyan *minőségben* kell átörökítenünk, ami nem rosszabb annál, ahogy mi kaptuk, biztosítva az azokhoz való jövőbeli *hozzáférést* és a számunkra is nyitva álló *választási lehetőségeket*. A fenntartható fejlődés elvének másik praktikus hozadéka az, amit a bős-nagymarosi vízlépcső Nemzetközi Bíróság előtti ügyéhez fűződő különvéleményében felvetett Weeramantry bíró: *az elv alkalmas lehet az olyan helyzetek megoldására* – figyelemmel az eset egyedi körülményeire – *ahol a környezethez való jog gazdasági, társadalmi fejlődéshez való joggal ütközik.*[1651]

E fenti megállapítások is bizonyítják, *nem húzhatunk éles határvonalat a nemzetközi környezetjog és az emberi jogok nemzetközi rendszere között*, annak ellenére, hogy vannak szerzők, akik különválasztják a nemzetközi környezetjogi megállapodásokat az emberi jogi egyezményektől és egyéb dokumentumoktól. A határvonalak elmosódása azonban sokszor a konkrét megállapodásokban is tükröződik, mint a Biológiai Sokféleség Egyezmény esetén, mely 2. cikkelyében utal a biológiai sokféleség komponenseinek jelen és jövő generációk

[1649] Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future. 81-82. pont.
[1650] Ld.: BROWN WEISS (1992) *i. m*. 19-23.
[1651] Weeramantry bíró különvéleménye. 101-104.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

számára történő megőrzésére, elismerve, hogy annak megóvása az emberiség közös ügye. A határok elmosódását mutatja nemzeti szinten Brazília Legfelsőbb Bíróságának döntése, mely szerint a Párizsi Megállapodás megszegése közvetlenül sérti az emberi jogokat.[1652]

Mindazonáltal hiába érvényesülnek e koncepciók, ha az azokra esetlegesen hivatkozó dokumentumok adósok maradnak a környezethez való joggal történő egzakt összekötéssel. Ugyanakkor önmagában értékelendő, hogy megjelenik bennük egy olyan szempont, amiről úgy vélem, meghatározó jelentőséggel bír a környezethez való jog szempontjából is, mivel a vizsgált, *morálisnak elismert célokat szolgáló megfontolások feltételeznek egy széles, jövő nemzedékeire is kiterjedő alanyi kört*. Továbbá a *kötelezettségek* vonatkozásában is kiindulási pontként szolgálhatnak, mivel megkövetelik az államok önkorlátozását, azon túl aktív kötelezettségek teljesítését, mely kiterjedhet a nemzetközi közösségre is, sőt megjelenik az egyén felelőssége is.. Nem meglepő, hogy az általunk vizsgált koncepciók mind elvárják az államok szoros és összehangolt nemzetközi együttműködését, amely nem csak a környezethez való jog globális szintű érvényre juttatásához elengedhetetlen, hanem regionális vagy nemzeti szinten is kívánatos, tekintettel a környezeti ártalmak határokat nem ismerő jellegére és a közösen generált okokra.

Harmadrészt, az *alanyi kör* tekintetében az erkölcsi koncepciók nem idegenkednek a *csoportjogi felfogástól*, sőt megállapítható, hogy e kollektív jelleg felismerése – kiegészítve a másik oldalon álló *egyéni és kollektív kötelezettségek hangsúlyozásával* – inkább alkalmas lehet a környezethez való jog alanyi oldalán felmerülő esetleges bizonytalanságok kezelésére, így a jövő nemzedékek érdekeinek védelmére is. Továbbá a jelen nemzedéken belül is relevánsak lehetnek a környezettel való joggal összefüggésben felmerülő csoportjogi kérdések, mint az őslakosok, kiszolgáltatott csoportok jogainak megítélése szempontjából. A vizsgált vallási megközelítések következtetései egyúttal elvezetnek a környezet önálló értékének elismeréséhez, amely alkalmas gondolatnak bizonyulhat a természet jogai koncepció alátámasztására, mely segítheti a környezethez való jog előmozdítását is. A vizsgált egyházi tanításokban fellelhető emberkép tehát *alapvető megoldást kínál a környezethez való jog túlzottan emberközpontú értelmezésével szemben*, mivel szinte teljesen azonos álláspontonvannak abban, hogy az ember látszólag uralmi pozícióban van, mely nem jelenti a környezet és elemei feletti korlátlan hatalmat. Épp ellenkezőleg, kötelezettségei vannak, művelnie, őriznie kell a természetet, így sokkal inkább gondnok, mint önkényes uralkodó, felelős a védelemért és nincs joga az önkényes pusztításra. Nem az ember az, akinek léte, igényei értékkel ruházzák fel a természetet, az élővilágot, hiszen azok már az embertől és érdekeitől függetlenül önmagukban, természetüknél fogva bírnak azzal. E gondolatok elvezethetnek az

[1652] THE SUPREME FEDERAL COURT OF BRAZIL, PSB et al. v. Brazil (on Climate Fund) "Partido Socialista Brasileiro (PSB), Partido Socialismo e Liberdade (PSOL), Partido dos Trabalhadores (PT) e Rede Sustentabilidade v. União Federal". June 30, 2022.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

antropocentrikus, emberközpontú környezetfelfogás hibás mivoltának felismeréséhez, továbbá a már többször hangsúlyozásra került kötelezettségek domináns jellegének elismeréséhez.

A nemzedékek közötti méltányosság vagy igazságosság felvet egy további kérdést, ami döntő jelentőséggel bírhat a környezethez való jog nemzetközi jogban történő globális deklarálásának szükségesége szempontjából. Egyik oldalról felmerülhet, hogy a környezeti jogosultságok biztosításához és a környezeti igazságosság érvényesüléséhez elengedhetetlen a nemzeti szint részvétele, a *megfelelő alkotmányos, intézményi háttér kiépítése*. Másik oldalról érdemes e kijelentést megfordítani, feltéve, hogy nem minden esetben adottak e belső jogi feltételek. E szempontból *a környezethez való jog globális elismerése irányadó minta lehet nemzeti jogalkotónak*, megfelelő tartalmi elemek mellett szolgálva a környezeti igazságosságot e szinten is.

A környezethez való jog tartalmának megfelelő megközelítése során jelentőséggel bírhat a *közjó fogalma*, mely a katolikus egyház tanítása szerint hozzájárul az ember és az emberiség kiteljesedéséhez, előmozdítja a jelen és jövő közötti igazságosságot, valamint a jelen nemzedéken belüli szolidaritást, melyeket tovább erősíthetnek az eljárási jogosultságok. E gondolatok relevánsak a nemzetközi emberi jogok és a környezetjog szempontjából is, különösen az emberiség közös gondjának elismert éghajlatváltozással szembeni fellépés esetén, ezért is tartom üdvözölendőnek, hogy a *Laudato si'* a közjó fogalma alá vonja az éghajlatot, illetve a természeti környezetet.[1653] Az enciklika további érdeme a jelenlegi globális növekedési modell elvetése, melyben a döntéshozatal során a gazdasági érdekek gyakran megelőzik az emberi jogi és környezeti szempontokat, miközben az enciklika szerint bizonyos értékek – így a környezet és az emberi jogok, mint a közjó részei – nagyobb jelentőséggel bírnak, mint a gazdaságban tapasztalható profitorientált szempontok. Ezek ismételten olyan megállapítások, melyek minél szélesebb körben történő elfogadása összhangban állna a környezethez való jog előmozdításával is. Habár szomorú ok miatt született az éghajlati válságra fókuszáló 2023-as *Laudate Deum* kezdetű enciklika,[1654] üdvözölendő, hogy Ferenc pápa ismételten felismerte az aktuális helyzetre való – emberi jogokat, a közjót és a társadalmi igazságosságot középpontba helyező – rekció indokoltságát.

A morális alapú elemzés vizsgált területeit és a környezethez való jog szempontjából releváns elemeit az alábbi táblázatban láthatjuk összefoglalva.

[1653] Ferenc pápa 2015. *i.m.* 17-20.
[1654] FERENC PÁPA: Laudate Deum. To All People of Good Will on the Climate Crisis. https://www.vatican.va/content/francesco/en/apost_exhortations/documents/20231004-laudate-deum.html

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

	Valláserkölcsi nézetek	**Morális értékeket hordozó koncepciók a nemzetközi környezetjogban**
Területek	kereszténység (Biblia teremtésről alkotott felfogása, katolikus egyház társadalmi megnyilvánulásai – különösen: Laudato si') buddhizmus; hinduizmus; iszlám; zsidó vallás* * *1986-os Assisi Deklarációk alapján*	• emberiség közös öröksége; • kulturális és természeti örökség; • az emberiség közös érdeke és felelőssége; • az emberiséget közösen foglalkoztató kérdések; • inter- és intragenerációs méltányosság, mint a fenntartható fejlődés lényegi összetevői; • a természet jogai;
Környezethez való jog szempontjából releváns elemek	• Ember gondnoki szerepe és az ebből fakadó felelőssége; • Közjó gondolata, kiterjesztése a természeti környezetre, éghajlatra; • Környezet önálló értékének elismerése, természet jogainak megjelenése; • Rendszerszintű gondolkodás; • Tudomány és technika helyes felhasználása, pusztán gazdasági jellegű érdekek háttérbe szorítása. • Államok szuverenitásának – morális – korlátai; • Aktuális problémák kiemelése (éghajlatváltozás, biológiai sokféleség pusztulása); • Közös, de megkülönböztetett felelősség elve; • Jövő nemzedékek érdekeinek védelme; • Csoportjogi felfogás.	

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

B) Az emberi jogok nemzetközi rendszere és a környezeti szempontok megjelenése

Elmondható, hogy – legalábbis *2021-ig – az elsősorban ENSZ által reprezentált globális emberi jogi rendszer nem lépte meg a környezethez való jog kimondását*, sokkal inkább más, *már korábban elismert jogok zöldebbé tételére hagyatkozott*. Bár elengedhetetlennek tartom annak rögzítését, hogy e jogok nem azonosak a környezethez való joggal, elismerhető, hogy a zöld értelmezés számos elemmel gazdagította a környezethez való jog potenciális tartalmát, illetve kapcsolódási pontjait a nemzetközi emberi jogi rendszeren belül. A következő jogok esetén végeztem részletesebb elemzést, azzal, hogy a gyakorlatban a kapcsolódás – akár negatív jelleggel, ütközésként – rendkívül változatos módokon valósulhat meg.

1.) Élethez való jog

A környezethez való joggal fennálló kapcsolat leginkább domináns eleme, ami a Port Hope esetben[1655] is kimondásra került az Emberi Jogok Bizottsága által, hogy az élethez való jog érvényesülését közvetlenül befolyásolhatják a környezet károsításának hatásai. A két jog közötti hasonlóságnak tekinthetjük, hogy bár az állam tartózkodni köteles a jog élvezetének veszélyeztetésétől, annak biztosítására, védelmére nézve aktív kötelezettségei vannak, többek között környezeti veszélyek, ártalmak minimalizálása által.

2.) Elérhető legmagasabb szintű testi és mentális egészséghez való jog

Az élethez való joghoz hasonlóan, itt is az jelenti a fő kapcsolatot, hogy a környezet állapota befolyásolja az emberi egészséget, mely még erőteljesebben kívánja meg az államok tevőleges magatartását. Ezt ismerte el a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Bizottsága 14. számú általános kommentárjában is, kimondva, hogy az egészségügyi ellátás garantálásán túl, az államnak más tényezőket is érvényre kell juttatnia, így a tiszta és biztonságos ivóvíz biztosítása, melynek egyértelmű környezeti relevanciája van.[1656]

3.) Megfelelő életszínvonalhoz jog és az ahhoz kapcsolódó, önállóvá váló jogok

Ez az „anyajog” számos ponton kapcsolódik az egészséges környezethez való joggal: a *lakhatáshoz, kellő táplálkozáshoz, vízhez és megfelelő higiéniás körülményekhez való jog*, továbbá a *földterülethez való hozzáférés* által. A vízhez és megfelelő higiéniás körülményekhez való jog különösen kiemelendő, mert elfogadhatónak tartom azt az álláspontot, mely szerint a környezethez való jog részét képezi, továbbá globális elismerésének körülményei, hatása, referenciaként szolgálhat a környezethez való jog „jövőjére” nézve.

[1655] *E.H.P. v. Canada.* CCPR/C/OP/1 at 20.
[1656] CESCR General Comment No.14. 4-11. pontok.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

4.) Tulajdonjog

Bár e jog nem egyöntetű módon jelent meg a nemzetközi jogban, az ENSZ 41/132. sz. közgyűlési határozata[1657] elismerte önálló és kollektív jellegét is, mely utóbbi szintén irányadó lehet a környezethez való jog szempontjából, különösen az őslakosok földtulajdona esetén. A két jog közötti kapcsolat azonban megragadható más aspektusból is: a környezet védelme, mint a környezethez való jog biztosításának feltétele gátat szabhat a tulajdon – adott esetben környezetkárosító módon megvalósuló – korlátlan élvezetének.

5.) Fejlődéshez való jog

Az e körben is érvényesülő a csoportjogi aspektus mellett meg kell említeni az állam természeti erőforrások feletti szuverenitásának kérdését, amely a két jog potenciális ütközésével járhat. Ezt illusztrálja a bős-nagymarosi vízlépcső esete, ahol Weeramantry bíró különvéleményében a fenntartható fejlődés normatív jellegű felfogását és érvényesítését látta a kollízió feloldásának. Másik fontos elem, hogy e körben relevánssá válik az államok és multinacionális cégek közötti eltérő erőviszony kérdése, amely sokszor a – ténylegesen hátrányosabb hatalmi pozícióban lévő – állam olyan magatartásához vezethet, mellyel a cég emberi jogokat, környezetet veszélyeztető magatartását szolgálja ki, például a tőkét vonzó lazább környezeti szabályozás vagy nem megfelelő végrehajtás, legsúlyosabb esetben közvetlen állami beavatkozás által.

6.) Őslakos népek jogai

E jogok két szempontból is kötődnek a környezethez való joghoz. Egyrészt azért, mert az egyes országokban zajló, környezetet érintő – általában gazdasági célokat szolgáló – tevékenységek gyakran negatívan befolyásolják érvényesülésüket, gyakran a környezet károsítása által. A vizsgált regionális – amerikaközi és afrikai – emberi jogi esetek arra mutattak rá, hogy a környezethez való jog felhívása nélkül is lehetővé vált e körben a környezet védelmére történő hivatkozás, tekintettel az adott népek természetközeli, tradicionális életmódjára. Másrészt e népek ősi tudásának alkalmazása, bevonásuk, hatékony problémakezelési eszköz is lehet. A környezethez való jog procedurális oldalához köthető az előzetes és megfelelő információ birtokában adott beleegyezés követelménye, mely a jogaik érvényre juttatásának záloga.

7.) A környezeti ártalmakkal szemben sérülékenyebbnek tekinthető további csoportok jogai

E kör egyértelműen nem tekinthető zártnak, de a vizsgált dokumentumok alapvetően biológiai, illetve társadalmi jellemzők alapján fennálló kiszolgáltatottság alapján megemlítik a nőket és leányokat, a gyermekeket, az idős, illetve a fogyatékossággal vagy betegséggel élő személyeket, továbbá a lakóhelyüket elhagyni kényszerülőket, egyéb kisebbségeket. A környezethez való jog tekintetében e csoportok különleges alanyok lehetnek, mivel jogaik biztosítása során az államot specifikus tartalmú többletkötelezettségek terhelik. Az

[1657] A/RES/41/132.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

őslakosokhoz hasonlóan itt is egyre elfogadottabb a bevonás elengedhetetlen mivolta, különösen a nők és gyermekek esetén szorgalmazzák a vizsgált dokumentumok.

8.) A környezethez való jog procedurális oldalához kapcsolódó jogosultságok

A környezethez való jog – egyre elfogadottabban hárompillérű – procedurális oldala kiterjed a környezeti ügyekben való tájékoztatáshoz, döntéshozatalban való részvételhez és igazságszolgáltatáshoz való jogra. Ahogy a szubsztantív jogosultságok esetén, itt is felfedezhető több, a jellemzően alapvetően szabadsági jellegű emberi joggal fennálló kapcsolat, mint a véleménynyilvánítás szabadsága, gyülekezési és egyesülési szabadság, illetve eljárási garanciák, civil társadalom védelmére, erősítésére tett intézkedések esetén, melyek hozzájárulnak a procedurális oldal érvényesüléséhez.

C) Az emberi jogi szempontok fokozódó érvényre juttatása a nemzetközi környezetjogban

Párhuzamosan az emberi jogok zöld értelmezésével, *a nemzetközi környezetjogban egyre erőteljesebben jelent meg az emberi jogok közvetett, illetve később közvetlen tekintetbe vétele.* Ugyanakkor itt is azon álláspontot vagyok, hogy ez sem azonos a környezethez való jog kifejezett kimondásával. A jogi kötelező erővel nem bíró dokumentumok körében kiemelendő a Stockholmi Nyilatkozat, mely 1. elvében utat nyitott a két terület – vagyis az emberi jogok és a környezetjog – együttes értelmezésének, melyet azonban a későbbi évek vizsgált aktusai nem léptek túl, annak ellenére, hogy a Riói Nyilatkozatot megelőző ENSZ Közös jövőnk jelentés kifejezetten és önálló értelemben használta a környezethez való jogot, mint a fenntartható fejlődés előmozdításának kulcsa. E gondolat felismerése egyúttal a jelen értekezés írásakor is implementálás alatt álló Fenntartható Fejlődési Célok elérését is szolgálhatná.

A kötelező környezetjogi aktusok esetén *fokozatosságot* figyelhetünk meg az emberi jogokra történő utalás tekintetében. Eleinte a jogok közvetlen említése helyett olyan komponensek jelentek meg, melyek közvetetten valamely emberi jog érvényesülését is befolyásolják. Például az éghajlattal kapcsolatos dokumentumok körében az 1985-ös Bázeli Egyezmény az ózonréteg módosulásának emberi egészégre, illetve környezetre gyakorolt negatív hatását rögzíti, az 1992-es Éghajlatváltozási Keretegyezmény már kiegészíti ezt az emberiség közös érdekével, figyelemmel a jövő nemzedékekre is. A 2015-ben elfogadott Párizsi Megállapodás viszont már explicit módon említi az éghajlatváltozás emberi jogokra gyakorolt negatív hatását. Az emberi jogokra történő fokozottabb reflektálás *nem feltétlenül hordozza a túlzott emberközpontúság veszélyét, mivel a környezethez való joghoz kapcsolódó kötelezettségek azonosítása és megvalósításának eszközei lehetnek a környezetjogi szabályok*. Az *integráns kezelés* a végrehajtást is elősegítheti, például környezeti és emberi jogi kérdésekkel foglalkozó aktivisták tevékenysége, a civil szféra fokozott bevonása által, párhuzamosan az eljárási jogosultságok erősítésével.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

D) A környezethez való jog nemzetközi jog regionális szintjén való fejlődése

Az emberi jogok védelme nemzetközi jogi szempontból nem korlátozódik a globális, azon belül is az ENSZ-hez köthető szintre, a fentiekben a környezethez való jogra és egyéb kapcsolódó emberi jogokra vetítve kitűnt, hogy három regionális emberi jogi rendszer is van, melyben kiépült olyan mechanizmus, amely valamilyen módon védelmet jelent a környezethez való jogra nézve.

Az európai, afrikai és amerikaközi rendszer közös vonása, hogy vagy közvetlenül, kötelező erővel bíró nemzetközi jogforrás útján, vagy indirekt módon teret adnak a környezeti kérdéseknek. A fenti áttekintésben ugyan kitértünk az Arab Chartára és az ASEAN Emberi Jogi Nyilatkozatára, de azokból tényleges értelmezési következtetéseket nem tudunk – legalábbis jelenleg – levonni. Ezek mellett meg kell említeni, hogy az európai térségben – kiegészülve néhány közép-ázsiai országgal – már 1998-ban aláírásra került az *Aarhusi Egyezmény*, melyet sokan a nemzetközi környezetjogi megállapodások új fajtájának tekintenek, amelyben hangsúlyosan érvényesül az emberi jogi szemléletmód. Mindazonáltal tekintettel arra, hogy három pillérét a környezethez való jog procedurális oldalát jelentő eljárási jogosultságok adják, indokolt a regionális emberi jogi dokumentumok körébe sorolni. Ez igaz az *Escazúi Megállapodásra* is, mely kifejezetten tartalmaz sérülékeny csoportokra vonatkozó többletkötelezettségeket, illetve szükségesnek tartja a környezeti területen tevékenykedő emberi jogi aktivisták védelmét is.

Az *Emberi Jogok Európai Bíróságának* evolutív gyakorlata közvetetten, alapvetően – de nem kizárólagosan – a *család és magánélet védelme, valamint az élethez való jog* értelmezése körében fejlesztette ki releváns joggyakorlatát és alkalmazott mércéit. Ennek keretében a szubsztantív jogosultságok mellett értékelte az eljárási oldalt is, így a Taşkin és társai kontra Törökország ügyben kifejezetten hivatkozott a Riói Deklaráció 10. elvén túl az Aarhusi Egyezményre, annak ellenére, hogy Törökország nem volt részese annak.[1658] Ez egyúttal példa a nemzetközi jog különböző szintjei és instrumentumai közötti kölcsönhatásra. Vitatható, hogy kifejezett jogi alap hiányában mennyire tekinthető a környezethez való jog megjelenésének e kreatív joggykorlat. Különösen, hogy úgy látszik, az Európa Tanácson belül sem egységes az ezzel kapcsolatos álláspont, mivel a Parlamenti Közgyűlés számtalan alkalommal kísérletet tett a döntéshozatalért felelős Miniszterek Tanácsának arra történő rábírására, hogy a jogot jegyzőkönyv által közvetlenül mondja ki az EJEE, illetve a Szociális Charta. Mindazonáltal a Miniszterek Tanácsa szerint az EJEB jogfejlesztő tevékenysége elegendő, mivel az által így közvetetten is megvalósul a környezethez való jog védelme. Ennek fényében a helyzetet még ellentmondásosabbá tette az EJEB, amikor a Taşkin és társai kontra Törökország ügyben, az állam elmarasztalásához vezető ítélkezéshez vezető értelmezés során bemutatja a figyelembe

[1658] Taşkin és társai kontra Törökország ügy. 98-100. pontok

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

vett jogi dokumentumokat. Ennek körében utal a Parlamenti Közgyűlés 1614. számú 2003-as ajánlására, mely szintén indítványozta a jog direkt kimondását és amelyre adott válaszában ismételten az EJEB jogértelmezésének kielégítő mivoltára hivatkozva bizonyult elutasítónak a Miniszterek Tanácsa.

Ehhez hozzá kell tenni azt is, hogy az EJEB természetesen nem minden esetben hozott a környezeti érdekeket előnyben részesítő döntést, erre mutat rá a Hatton-ügy is, melyben a nagykamarai szinten a környezeti érdekekre hivatkozó kérelmezőkre nézve kedvezőtlen döntés[1659] született – a megelőző, pozitív kimenetelű kamarai döntés ellenére. Emögött a *'margin of appreciation'* teória áll, mely fényében a Bíróság megvizsgálja, hogy az állam miként valósította meg az eltérő érdekek közötti összhangot. Ennek alapján – az ügy összes körülményének függvényében – elképzelhető, hogy erőtejesebben nyom a latba a nemzetgazdasági érdek, mint a környezeti megfontolások. Mindazonáltal ez a szubszidiaritás elvével összhangban áll és önmagában nem von le az EJEB e területen kifejtett, aktivizmusának pozitív jellegéből. Ezt erősíti a jelen értekezés írásakor folyamatban lévő portugál fiatalok éghajlatváltozással kapcsolatos ügye,[1660] ahol – legalábbis jelen állapotban – nyitott magatartást tanúsít az EJEB. A jövőbeli döntés magában hordozza a paradigmaváltás lehetőségét is, mivel az államok elmarasztalása esetén egy több ország által előidézett, absztrakt jellegű, de a lakosságot közösen – bár adottságaik alapján eltérő mértékben – érintő jelenség körülményein, és nem egy konkrét létesítményből eredő viszonylag könnyebben azonosítható behatáson alapulna az ítélet. Úgy látom, hogy a portugál fiatalok kérelme, valamit a KlimaSeniorinnen szervezet által Svájccal,[1661] illetve Daniel Carême Franciaországgal szemben benyújtott keresetlevelei[1662] is igazolják a Parlamenti Közgyűlés által többször is kifejezett igényt a környezethez való jog egzakt deklarálására nézve. Amennyiben erre sor kerülne az Európa Tanácson belül, az szélesítené az eddig inkább kézzelfoghatóbb, könnyebben meghatározható behatásokkal való fellépés lehetőségét, sőt egyúttal elvezethetne ahhoz is, hogy az érdekek mérlegelése során a környezeti aspektus bizonyos fokú előnyt élvezhessen, mely a környezeti válság jelen állapotában kívánatos megoldásnak tekinthető.

Az afrikai és amerikaközi rendszer figyelemre méltó, hiszen közvetlenül mondja ki, kötelező jelleggel az egészséges környezethez való jogot. Az *Afrikai Charta a népek fejlődéséhez kedvező az általánosan kielégítő szintű környezethez való jogot deklarálja*, kollektív jelleggel az emberek és népek jogainak körében.[1663] Az *Emberi Jogok Amerikai Egyezménye* – hasonlóan az EJEE-hez – *eredetileg nem érinti a környezeti kérdéseket, de az 1988-as San Salvador*

[1659] Második Hatton-ítélet. 28-75. pontok
[1660] European Court of Human Rights Statement of 13 November 2020. Request No. 39371/20. Cláuda Duarte Agosthino and others against Portugal and 33 other States submitted 7 September 2020.
[1661] Verein KlimaSeniorinnen Schweiz és társai kontra Svájc, application no. 53600/20.
[1662] Carême kontra Franciaország, application no. 7189/21.
[1663] Afrikai Charta, 24. cikk.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

Jegyzőkönyv deklarálta, hogy mindenkit megillet az egészséges környezethez való jog, illetve az alapvető közszolgáltatásokhoz való hozzáférés, miközben a Részes Felek kötelesek előmozdítani a környezet védelmét, megőrzését és fejlesztését.[1664] Ezen előremutató megfogalmazást árnyalja az a tény, hogy az Emberi Jogok Amerikaközi Bíróságának *2017-es tanácsadó véleményéig*[1665] nem volt egyértelmű a cikkre való közvetlen hivatkozás lehetősége. A két regionális rendszer környezeti ítélkezése erőteljesen összefügg az őslakos és törzsi népek jogainak védelmével. Az e körben kidolgozott követelményeket azért tartom meghatározónak, mert alapvetően tükröződik benne a jog *kollektív jellegének* elismerése, amely nem csorbítja individuális oldalát sem. E csoportjogi megközelítés magával vonja az *államok egyébként is elvárt proaktív magatartásának specifikus, adott esetben többlet-jellegű alakulását a társadalmon belüli, a környezeti ártalmakkal szemben valamely szempontból sérülékenyebb* helyzetben lévő személyek jogainak biztosítása szempontjából. Továbbá úgy vélem, hogy üdvözölendő az amerikaközi rendszer 2017-es tanácsadó véleményének felismerése, mely szerint a környezet és elemei önálló értékkel bírnak.

E) Paradigmaváltás a nemzetközi jog globális szintjén

Mint említettük, a környezethez való jog globális fejlődése során határvonalat húzhatunk a 2021-es évnél, amikor az ENSZ Emberi Jogi Tanácsa a 48/13. számú határozattal kimondta a környezethez való jogot,[1666] melyet a Közgyűlés is megerősített 76/300. számú határozatával.[1667] Az eddigi évek közvetett megoldásai helyett, ezúttal a jog tényleges globális deklarálása történt meg.

A határozatok elfogadásában nagy szerepe volt az Emberi Jogi Tanács korábbi határozatainak, valamint a különleges jelentéstevői munkáknak is. A nemzetközi környezetjog aktualitásai is motivációt szolgáltattak, mint ahogy arra utalnak is a határozatok. Így talán nem véletlen, hogy az elfogadás a Fenntartható Fejlődési Célok implementációs időszakára esett. Továbbá a környezet általános állapotának romlása és az ahhoz vezető tényezők köréből egyre kiemeltebb figyelem övezi az éghajlatváltozást, amelyet az előbbiekben vizsgált különleges jelentéstevői munkák, valamint az Emberi Jogi Tanács korunk egyik legnagyobb fenyegetéseként ismert fel, mely a legalapvetőbb emberi jogok és szabadságok gyakorlását veszélyezteti, a jelen és a jövő nemzedékei számára is. Az ebből kifolyólag kibontakozó környezeti és emberi jogi válság, valamint a megoldásra fókuszáló nemzetközi lépések szintén hozzájárultak a környezethez való jog elismeréséhez. Nem szabad megfeledkezni az olyan kezdeményezésekről sem, mint a jog

[1664] San Salvador Jegyzőkönyv, 11. cikk.
[1665] INTER-AMERICAN COURT OF HUMAN RIGHTS, Advisory opinion OC-23/17 of November 15, 2017. Requested by the Republic of Columbia. The environment and human rights.
[1666] A/HRC/RES/48/13. 1. pont.
[1667] A/RES/76/300. 1. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

kötelező erővel történő kimondására irányuló Nemzetközi megállapodás a környezetért,[1668] valamint az inuit petíció,[1669] illetve a Malé Deklaráció.[1670] Utóbbi kettő morális megalapozottságát növeli a tény, hogy olyan személyekhez, közösségekhez, országokhoz kötődnek, akik a leginkább kiszolgáltatottabbak az éghajlatváltozással szemben. Összességében úgy látom, hogy az éghajlatváltozás elleni harc egyik oldalról elősegítette a környezethez való jog globális deklarációját, másrészt viszont – legalábbis a vizsgált előzménynek tekinthető dokumentumok szempontjából – szükségesnek bizonyulna az éghajlatváltozással elválaszthatatlan kapcsolatban álló másik két káros jelenség – a biodiverzitás pusztulásának, illetve a szennyezés különféle formáinak – még hangsúlyosabb összekötése, mivel egyértelműen a környezethez való jog megvalósulását akadályozó tényezőknek tekinthetők.

Visszatérve az Emberi Jogi Tanácsra, ki kell emelni, hogy létrehozását követően, már 2008-ban elfogadta a *7/23. számú*, éghajlatváltozás és emberi jogok kapcsolatával foglalkozó határozatát, melyben jelentés készítésére kérte fel az Emberi Jogi Főbiztost.[1671] E munka 2009-re készült el,[1672] mely megerősíti a jelenség emberi jogokra gyakorolt drasztikus hatását, illetve rávilágít az országok közötti és azokon belüli igazságtalanságokra. 2011-ben, a 1*8/22. számú határozatban* ismételten az Emberi Jogi Főbiztoshoz fordult a Tanács, ezúttal jelentéskészítés mellett szeminárium szervezésére hívta fel.[1673] A *72/277. számú határozatot* a Nemzetközi megállapodás a környezetért kezdeményezés fényében jelentéstételre hívta fel a Főtitkárt,[1674] ennek eredményeként született 2018-as munka a meghatározó környezetjogi elvek körében tárgyalta a környezethez való jogot.[1675] Az Emberi Jogi Tanács a sérülékenyebb csoportokra nézve is hozott határozatokat, a *38/4 számú határozat* a nők éghajaltváltozással szembeni fokozottabb kitettségéről szólt,[1676] a *45/30. számú határozat* a gyermekekre fókuszált a környezet állapotának kontextusában,[1677] a *46/7. számú határozat* pedig érintette az őslakosokkal szembeni diszkrimináció és a biológiai sokféleség pusztulása közötti összefüggést.[1678]

[1668] Le club des juristes: Draft Project – Global Pact for the Environment. Paris, La Sorbonne. 2017. június 24.
[1669] *Petition to the Inter American Commission on Human Rights Seeking Relief from Violations Resulting from Global Warming Caused by Acts and Omissions of the United States.* Submitted by Sheila Watt-Cloutier, with the support of the Inuit Circumpolar Conference, on behalf of all Inuit of the Arctic regions of the United States and Canada. December 7, 2005. Petition No. P-1413-05.
[1670] Male' Declaration on the Human Dimension of Global Climate Change. Adopted 14 November 2007, Male.
[1671] UNHRC 7/23. 1. pont.
[1672] A/HRC/10/61.
[1673] A/HRC/18/22. 1. pont.
[1674] A/RES/72/277. 1. pont.
[1675] A/73/419*, 14–15. pontok.
[1676] A/HRC/RES/38/4.
[1677] A/HRC/RES/45/30.
[1678] A/HRC/RES/46/7.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

A különleges jelentéstevői munkák sorában említést érdemelnek az *Üzleti és emberi jogokra vonatkozó ENSZ alapelvek,*[1679] melyek nyitnak a vállalatok felelőssége irányába a környezeti szempontú emberi jogsértések tekintetében. John H. Knox nevéhez több vizsgált jelentés is fűződik, külön kiemelendő e körben az *Emberi jogokra és a környezetre vonatkozó irányelvek*[1680] című munka, amely már erőteljesen épít a környezethez való jog nemzeti szintű elismerésére, ezzel megalapozva és részletezve az állami kötelezettségeket. A jelentés kifejezetten javasolja az Emberi Jogi Tanács számára a környezethez való jog elismerésének megfontolását. David R. Boyd nemzeti jó gyakorlatokat összegző 2019-es jelentése pedig feltárta, hogy 110 ország alkotmányában jelent meg a jog, 126 esetben az államok a jogot kimondó nemzetközi megállapodás részesei voltak és 101 államban épült rá alacsonyabb szintű szabályozás.[1681]

Az Emberi Jogi Tanács keretében megvalósuló jogfejlődés alapvetően más jellegű volt, mint a már elismert jogok zöld értelmezése. Egyrészt nem egy adott emberi jog – illetve kapcsolódó nemzetközi dokumentum – hatóköréből, hanem szélesebben és általános jelleggel kezdte megközelíteni a környezet és emberi jogok kapcsolatát, melyet később körbejárt az egyes káros jelenségek, illetve sérülékenynek tekinthető csoportok aspektusaiból is. Ezt az értelmezést nagyban befolyásolták a különleges jelentéstevői munkák, ahol idővel elkezdtek egyre hangsúlyosabban utalni a környezethez való jog regionális és belső jogi deklarálására. További érdeme ezen időszaknak, hogy az Emberi Jogi Tanács – illetve az ENSZ Közgyűlése is – reflektált civil kezdeményezésekre, speciális üléseket, fórumokat szervezet, elősegítve a kérdés körüli párbeszédet.

Ezen időszak vizsgált dokumentumairól elmondható, hogy a környezeti válság valamennyi releváns emberi jogi aspektusát érintik, külön figyelmet szentelve a sérülékeny csoportoknak, specifikus kérdéseknek, az állam és más szereplők kötelezettségeinek, így helyes megoldásnak tekinthető, hogy a *48/13. számú* határozat bevezetőjében utalt ezekre, továbbá röviden összefoglalta főbb mondanivalójukat, kitérve az inter- és intragenerációs méltányosságra is. Mindazonáltal adós maradt annak megemlítésével, hogy a környezet és elemei önmagukban védelemre érdemesek, aminek gondolata megjelent Boyd 2020-as jelentésében is. Rendelkező részének *1. pontjában* deklarálja a tiszta, egészséges és fenntartható környezethez való jogot, mely elengedhetetlen más jogok élvezetéhez, melyet megerősít *2. pontjában* is. A *3. pontban* integrálja a környezethez való jogot – mint a nemzetközi emberi jogok részét – a nemzetközi környezetjoggal. A közgyűlési határozat érdemben nem sokban különbözik, az 1. pont szóhasználatát megváltoztatta és nem utal arra, hogy az egészséges környezethez való jog megvalósítása más jogok érvényre juttatása érdekében szükséges. Ez egyúttal értelmezhető úgy

[1679] A/HRC/17/31.
[1680] A/HRC/37/59.
[1681] A/HRC/43/53. II. sz. melléklet.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

is, hogy a környezethez való jog önállóan, más jogoktól függetlenül érdemes a védelemre. Mindazonáltal homályossá teszi a többi emberi jog megvalósításához való hozzájárulását, mely az Emberi Jogi Tanács megfogalmazásában megjelent, melynek egyértelmű előnye lehet a megvalósítás szempontjából. A felmerülő antropocentrikus jelleget pedig azzal enyhíthette volna a Közgyűlés, ha hozzákapcsolja a környezet önálló értékének elismerését, mely nem zárja ki annak elfogadását, hogy a környezethez való jog érvényesülése más jogok élvezetének záloga is.

A következő táblázat összefoglalást nyújt a környezethez való jog deklarálását megelőző – emberi jogi és a környezetjogi területen megvalósuló – nemzetközi jogi evolúciós folyamat állomásairól.

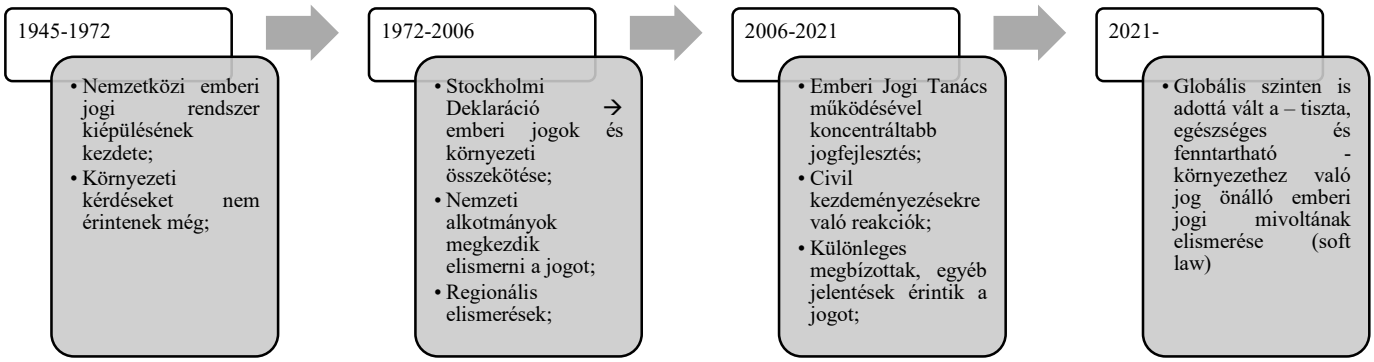

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

A kutatási eredményekből levont következtetések, megfogalmazott javaslatok

A) Evolúciós folyamat léte, elemei

Az értekezésben vizsgált dokumentumok mind alátámasztják, hogy a környezethez való jog globális elismerése egy szerves fejlődési folyamat eredménye, melyet négy szakaszra osztható:

- **1945-1972:** Az ENSZ Alapokmány elfogadását követő időszakban ugyan elkezdődött a nemzetközi emberi jogi rendszer kiépülése, elismerésre került emberi méltóságon alapuló felfogása, de a környezeti kérdések még nem kaptak helyet.

- **1972-2006:** A stockholmi csúcs és az ott elfogadott Deklaráció megnyitotta a kaput az emberi jogok és a környezeti tényezők egymásra tekintettel történő értelmezése előtt. Ez a nemzeti alkotmányok szintjén elindította a környezethez való jog elismerését, e korszak alatt a regionális jogfejlődés sem volt elhanyagolható. Beszédes tény, hogy az 1950-ben elfogadott EJEE, illetve a 1969-ben aláírt Emberi Jogok Amerikai Egyezménye még nem említette a környezetet, de az 1981-es Afrikai Charta, illetve az 1988-as San Salvador Jegyzőkönyv már tartalmazta a környezethez való jogot. A globális nemzetközi jog szintjén viszont a már kimondott jogok zöld értelmezése vált meghatározóvá.

- **2006-2021:** Az Emberi Jogi Tanács működésbe lépésével koncentráltabb jogfejlesztési tevékenység vette kezdetét, kezdetben specifikusabb területekre nézve, kiterjedtebben vizsgálta meg a környezet és emberi jogok közötti összefüggéseket, majd egy idő után egyre inkább körvonalazódott az új jog kimondásának szükségessége. E körben kiemelendők a fent ismertetett különleges jelentéstevői munkák érdemei.

- **2021-** : Úgy vélem, bátran nevezhetjük a 48/13. számú határozat elfogadását egy új korszak kezdetének, amelyben globális szinten is adottá vált a környezethez való jog önálló emberi jogi mivoltának elismerése.

A fenti evolúciós folyamat során számos hatást azonosíthatunk, amelyek a deklarációhoz vezettek. Egyrészt nem szabad eltekinteni az olyan *gyakorlati okoktól*, mint a környezeti válság különböző komponenseinek léte, valamint a *növekvő tudományos ismeret*, *társadalmi tudatosság, erre reflektáló politikai akarat*. Másrészt viszont azt láthatjuk, hogy *különféle szintek között oda-vissza érzékelhető hatás*, így a jog kinyilvánításának szükségességét erősítette a tény, hogy *száznál több ország elismerte nemzeti alkotmányában*, továbbá a *regionális emberi jogi rendszerek* hatása is feltételezhető. ENSZ-en belül viszont ki kell emelni az Emberi Jogi Tanácsot, különösen a határozataival megbízott különleges jelentéstevők munkáit, melyekben idővel egyre erőteljesebben érződött a környezethez való jog önálló jogként történő kimondásának szándéka, amely célja által túlmutat a szerződéses szervek által folytatott, más jogra épülő zöld értelmezésen is.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

B) Az elfogadás formai aspektusa

A környezethez való jog globális kimondása mindkét határozat esetén *soft law* formában valósult meg, tehát tartalmi értelemben vett kötelező erő nélkül. Felmerül a kérdés, hogy ez helyes döntés volt-e, vagy szerencsésebbnek bizonyult volna egy kötelező nemzetközi megállapodás elfogadása? Úgy gondolom, hogy a puhajogi megoldás több pozitívummal járhat.

Egyrészt láttuk, hogy a 48/13. számú határozat előkészítése során eredetileg több állam – az Egyesült Királyság, az USA, Ausztrália, Kanada, Japán, Kína és Oroszország – is elzárkózott a jog kimondásától. A tárgyalási folyamatok végére viszont, ellenszavazat nem érkezett, három állam – Oroszország, India és Kína – tartózkodott. Ez azt jelenti, hogy olyan államok is elfogadták, amelyek nemzeti alkotmányukban, más nemzetközi megállapodásban és alacsonyabb szintű szabályozásukban nem ismerik el.[1682] Ez a tény egyik oldalról alátámasztja a nemzetközi jogi *soft law* tényleges jelentőségét – hiszen, ha nem lenne súlya, akkor az ellenérvek kifejtése sem lenne szükséges. Másrészt azt is bizonyítja, hogy a *soft law* valóban alkalmasabb eszköz lehet a kompromisszum megteremtésére, különösen olyan államok esetén, ahol a meglévő alkotmány nem lenne összhangban egy kötelező megállapodással.

Másrészt a nemzetközi emberi jogok területétől nem idegen e módszer, annak ellenére, hogy vannak globális kötelező megállapodások is. Érdemes felidézni a vízhez való jog deklarálását, melyet követően számos állam nemzeti szabályozásába került be speciális rendelkezés a jogra nézve, illetve több nemzeti alkotmány részévé vált az. Továbbá a *soft law* forma a nemzetközi környezetjog területén is megfigyelhető, mint láthattuk az orientáló jellegű „mérföldkövek" is így lettek elfogadva, mivel e forma a kompromisszumon túl, lehetőséget teremt a gyorsabb reakcióra, mely a környezeti jelenségek esetén különösen indokolt. Ésszerű, hogy a hármas környezeti válság jelenkori állapotában a lehető leggyorsabb módszert kell választani.

A puhajogi forma rugalmassága a hatékonyságot is szolgálhatja, hiszen elképzelhető az a helyzet, hogy egy – bizonyára hosszú tárgyalási folyamatokat követően elfogadott – nemzetközi megállapodás kötelező jelleggel, akár meghatározott jelzőkkel, tartalmi elemekkel ellátva kimondta volna a környezethez való jogot, mely az egyre gyorsabbá váló természeti-társadalmi-gazdasági folyamatok révén idővel aktualitását vesztené, függetlenül a kötelező formától. Például, ha a határozatok által választott jelzőt nézzük, a tiszta, egészséges, fenntartható környezethez való jog kötelező formában való deklarálása esetén egyből fel lehetne vetni a biztonságos vagy a szennyező anyagoktól mentes jelző hiányát, amennyiben nem utalna kifejezetten arra, hogy e kör nem taxatív jellegű. A rugalmasság által a deklaráció összhangban van a regionális megjelenéssel is, hiszen láthattuk ott is jelentős eltérések tapasztalhatók a jog mögötti koncepció, illetve a deklarálás módja tekintetében, mely hatványozottan igaz a nemzeti

[1682] Ilyen például az USA, Kanada, Ausztrália.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

megoldásokra is. Végezetül, egyértelmű, hogy a környezeti kihívások világszintű mértéket öltöttek, így a megoldás is többszintű kooperációt igényel. Ehhez azonban számos szint – lokális, nemzeti, regionális, nemzetközi – közötti összhang megteremtésére van szükség, melyhez szintén ösztönző erővel járulhatnak a *soft law* aktusok. Jelen esetben a deklarálás együttesen fejthet ki összepontosítottabb koordináló hatást a Fenntartható Fejlődési Célokkal.

C) Tartalmi kérdések

A jog tárgya, avagy milyen környezetet kíván meg a jog?

Az Alapozó gondolatok körében felmerült azon érv elfogadása, mely szerint a környezet fogalmát széles körben szükséges meghatározni, tartózkodva a taxatív felsorolásoktól, tekintettel olyan körülményekre, mint az ember által alkotott és a természeti környezet kölcsönhatása, vagy munkavédelem környezeti aspektusai. Nyilvánvalóan racionális alapon határt lehet és kell is húzni, így olyan sokszor szubjektív tényezőket nem vonhatunk e körbe, mint a családi, munkahelyi légkör vagy egy helyiség berendezése. *Ennek eldöntést esetről esetre érdemes megoldani, melyet nyilvánvalóan akadályozna a kimerítő jellegű, szűk fogalommeghatározás, ami az olyan absztrakt, ám kézzelfogható eredménnyel járó jelenségek környezet alá vonását is hátráltatná, mint az éghajlatváltozás vagy a biológiai sokféleség pusztulása*. Önmagában természetesen nem elvetendő a környezet fogalmának meghatározása, akár egy kötelező jogi aktusban sem, különösen, ha rögzítésre kerül, hogy a definíció az adott aktus alkalmazása tekintetében bír relevanciával, illetve egyértelmű, hogy nem kimerítő jellegű, teret adva a körülményekhez igazodó jövőbeli aktualizáló értelmezésnek.

A környezetre vonatkozó *minőségi jelzők tekintetében is a tág, nem kimerítő jelleg használatát szorgalmazom*, így nem tartom önmagában helytelennek a környezethez való jog vagy egészséges környezethez való jog használatát, különösen, hogy a regionális és nemzeti rendszerekben eltérő jelzők alkalmazása terjedt el, például az Afrikai Charta a fejlődéshez kedvező, általánosan kielégítő szintű környezethez való jogot deklarálja, míg a San Salvador Jegyzőkönyv az egészséges környezethez való jogot. Úgy látom, hogy az egyes kitételeket meghatározza az alanyi kör, melyre a következő pontban térek ki. Ezen felül nyilvánvaló, hogy az egyes kitételek segíthetik a jog megteremtésére irányuló kötelezettségek realizálását. Az állam köteles biztosítani a környezet megfelelő minőségét, amely szolgálja az ember mentális-fizikális egészségét, de alapvetően a *környezet egészségesére* vonatkozik a kötelezettség, melynek megítéléséhez a természettudományok tényei, megállapításai járulnak hozzá, az azokra épülő szabályozás által. Az *ökológiai értelemben kiegyensúlyozott* jelleg nélkül nem beszélhetünk egészséges környezetről sem. E jelző szorosan összefügg a biológiai sokféleség megőrzésével és az egészséges ökoszisztémák megóvásával. A *tiszta* környezet megteremtését a szennyezés, a hulladéktermelés csökkentése is indokolja, de a környezetből fakadó *esztétikai* előnyök élvezetének biztosítása sem elvetendő. A *biztonságos* környezet jelentőségét támasztja

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

alá a szennyezés számos formája, az éghajlati válság, azzal összefüggő természeti katasztrófák, de a fegyveres konfliktusok is. A *fenntartható* környezetnek jövőre orientáló jellegén túl, a gazdasági-társadalmi-ökológiai érdekek közötti összhang megteremtésére irányuló jelentése is van.

Mindehhez hozzá kell tenni, hogy e tényezők egyúttal az ember fizikai és mentális egészségét is szolgálják, mely nem valósulhatna meg a megfelelő *hozzáférhetőség* biztosítása nélkül. A *hozzáférhető* környezet magába foglalja a fizikai hozzáférhetőséget, amely a befogadó és diszkriminációtól mentes jelleg erősítésével jár együtt, mely az állami aktív fellépését is megalapozza. Jelentheti a gazdasági hozzáférhetőséget egyes környezeti szolgáltatások vonatkozásában, illetve információs aspektusa is van, mely a procedurális jogokat erősíti. Nem alaptalan az élethez való jog és a környezethez való jog közötti párhuzam ismételt felvetése, különösen, hogy ez több alkalommal is kimondásra került a nemzetközi jogban. A kötelezettségek tekintetében ennek az egyik legjelentősebb hozadéka, hogy ha nem is kizárólagosan, de összességében megalapozhatja azok realizálásának azonnali mivoltát, valamint a széleskörű, nem megszorító jellegű értelmezést. Bár kardinális többlettartalmat hordozhatnak e felidézett minőségi jelzők, sőt segíthetik a kötelezettségek megvalósítását is, itt is fontos, hogy ne kimerítő jelleggel történjen az értelmezésük, nyitva hagyva a lehetőséget a jövőbeli kiemelt szempontokat meghatározó kitételek előtt.

Alanyi oldal

Elsőként azt kell rögzíteni, hogy a környezethez való jog is azon emberi jogok körébe tartozik, melyek *szabadságokat* és *jogosultságokat* is tartalmaznak. Előbbi a jog szabad, akadályoztatástól mentes élvezetét jelenti, mely során meghatározó lehet a zavartalan, biztonságos, befogadó, esztétikus környezet megteremtése. Mindenképp hangsúlyozandó, hogy a jog élvezetébe történő beavatkozástól nem csak az államnak, hanem harmadik szereplőknek is tartózkodnia kell, melyre nézve az államnak megfelelő intézkedéseket kell foganatosítania.

A jogosultságok köre esetén a tág, nem kimerítő jellegű meghatározást preferálom, így az itt említett elemeket nem tekintem kizárólagosnak, különösen, hogy igen szerteágazó és komplex területről van szó. Ez összhangban áll a környezet fogalma körüli érveléssel is, ahol szintén azt az álláspontot osztom, hogy kerülendő a taxatív felsorolás. Ennek elfogadása esetén a jogból levezethetővé válhat akár az egészséges ökoszisztémákhoz, biztonságos éghajlathoz, szennyezőanyagoktól mentes környezethez, tiszta levegőhöz, élelemhez való jog. Itt is érdemes felidézni a vízhez és megfelelő higiéniás körülményekhez való jog esetét, melynél az önálló elismerés nem feltétlenül elletétes azzal, hogy tekinthetjük a környezethez való jog részjogosultságának, különösen, hogy a gyakorlatban a közös implementálás magasabb védelmi szintet eredményezhet. Továbbá e két jog több szempntból hasonlít, így bár megkövetelik az állam tartózkodását, de szükséges annak aktív magatarása is, sőt

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

elengedhetetlennek bizonyul az erőteljes nemzetközi együttműködés is. Nem látom elképzelhetetlennek, hogy a környezeti válsággal szembeni hatékony fellépés jegyében több részjogosultság esetén kimondásra kerül az önálló emberi jogi jelleg, mely egyúttal „anyajoggá" tenné a környezethez való jogot. A szubsztantív jogosultságok érvényesülését segítik az eljárási jellegűek, mint a környezeti információhoz való jog, döntéshozatalban való részvétel, igazságszolgáltatáshoz való jog.

A jog alanyi oldalát – tehát a szabadságokat és jogosultságokat – tovább osztályozhatjuk, „lényegi" vagy procedurális jellegük szempontjából. Úgy vélem, téves az a felfogás, amely szerint a jogosultságokat bonthatjuk e két oldalra, mivel az eljárási jogosultságok nevük ellenére gyakran szabadságok tartalmukat tekitve, mint a környezeti információhoz való passzív hozzáférés vagy a környezeti tárgyú gyülekezési szabadság. Ennek megfelelően a következő módon határozható meg a két aspektus:

Környezethez való jog szubsztantív oldala *(nem kimerítő jelleg felsorolás)*	**Környezethez való jog procedurális oldala**
• biztonságos éghajlat; • biztonságos, hozzáférhető, elérhető és megfizethető víz és higiéniás körülmények; • biztonságos, hozzáférhető, elérhető, megfizethető, egészséges és fenntartható étel; • tiszta levegő; • szennyezőanyagoktól mentes környezet; • megfelelő biodiverzitás, egészséges ökoszisztémák.	• környezeti információhoz való – aktív és passzív – hozzáférés; • döntéshozatalban való részvétel környezeti ügyekben; • igazságszolgáltatáshoz való jog környezeti ügyekben.

A *jog elsődleges alanyai nyilvánvalóan az emberek*, de itt is preferálom a *szélesebb* kiterjesztést, speciális körök elismerését. Egyrészt a jelen problémái vonatkozásában – az igazságosság követelményének érvényre juttatása érdekében – elengedhetetlen a biológiai, társadalmi, gazdasági, vagyis objektív okoknál fogva *sérülékeny csoportok különleges státusza*. Ide lehet sorolni az őslakosokat, nőket, gyermekeket, idős személyeket, fogyatékossággal élő személyeket, lakóhelyüket – egyre gyakrabban az éghajlatváltozás miatt – elhagyni kényszerülőket, további szempontból kisebbségben élőket. Itt is tartózkodni kell azonban a megszorító értelmezéstől. A befogadó jelleg és a hátrányos megkülönböztetés elkerülése érdekében elengedhetetlen, hogy a „sérülékeny" vagy „kiszolgáltatott jelző" ne öncélúan kerüljön alkalmazásra, hanem egy adott objektív körülmény alapján. Így például biológiai

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

adottságok okán, vagy abból kifolyólag, hogy egy adott közösség mindennapi életvitelét jelentősebben veszélyeztetik a környezeti ártalmak, ami miatt gyakran el kell hagyniuk otthonaikat. Üdvözölendő, hogy egyre több aspektusban felismerésre kerül az egyes csoportok ereje, így például a nők környezeti menedzsmentben betöltött szerepe vagy az őslakosok hagyományos tudásának előtérbe helyezése – megfelelő beleegyezésük mellett – a biológiai sokféleség megőrzésére nézve. Ezek mellett lényegi, hogy a speciális személyi körbe tartozók esetleges felsorolása se legyen kimerítő jellegű, melyet gyakran az „egyéb helyzetre" való utalás alkalmazásával lehet megelőzni. Végezetül hozzá kell tenni, hogy a procedurális oldalon meghatározó lehet a nyelvi kisebbségek joggyakorlásának biztosítása, melyet az Escazúi Megállapodás már kifejezetten felismer.

A fenti csoportok védelme egyúttal a kollektív jogi jelleg elismerését is szükségessé teszi, mely időben *a jövőre nézve* is kiterjed. Bár a meg nem született személyek jogai körüli vitába történő csatlakozás túlmutat jelen értekezés keretein, de azt biztosan kijelenthetjük, hogy az érdekeik védelme elismerhető. E tekintetben különösen irányadók az értekezés kezdetén áttekintett, emberiség közös érdekén alapuló koncepciók, melyek megkívánják, hogy a bolygót legalább olyan állapotban örökítsük át, ahogy mi is kaptuk, tehát a jövő nemzedéke rendelkezzen az erőforrásokhoz való hozzáféréssel, a választás lehetőségével, megfelelő minőség biztosítása mellett.

Nem kerülhetjük ki az emberközpontúság kérdését sem, hiszen egyéni és kollektív értelemben is ugyan, de emberek az alanyok. Ugyanakkor úgy látom, hogy a környezet és elemeinek önálló értékén történő elismerése, függetlenül az emberi érdekektől, megoldást hozhat a túlzott emberközpontúságra nézve. E tekintetben úttörőnek mondhatjuk a vizsgált vallásokat, amelyek egyúttal az ember gondnoki szerepét is elismerik. De láthattuk, hogy a jog számára is megfogható e gondolat, ahogy Ecaudor alkotmányában, vagy az Emberi Jogok Amerikaközi Bíróságának 2017-es tanácsadó véleményében is megjelent.

Mindent összevetve, elengedhetetlennek tartom az alanyi oldal hangsúlyozását, tehát a *környezethez való jog nem értelmezhető csak a kötelezettségek által, mivel úgy vélem, épp az alanyi oldal által felvetett – sokszor speciális, többlettevékenységet megkívánó – igények alakítják a kötelezettségeket*, és nem fordítva, melyet tovább árnyalnak a környezet, mint tárgy tekintetében felvezettek. Továbbá az esetleges kikényszerítés szempontjából is releváns az alanyi oldal, sőt bizonyos csoportok szerepükkel, tudásukkal közreműködhetnek a jog hatékonyabb megvalósításában. Mindehhez azt is hozzá kell tenni, hogy mind a szabadságok, mind a kötelezettségek korlátozhatók, mindazonáltal megfelelő eljárási garanciák mellett, törvény által meghatározott módon és szerv által, a cél eléréséhez szükséges mértékben és arányosan. A legfontosabb kérdés e tekintetben, hogy mely érdekekkel szemben érvényesülhet a korlátozás, különösen, ha közérdekek ütköznek. E tekintetben is irányadó lehet a

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

környezethez való jog nemzetközi deklarálása, hiszen szimbolikus jellege a gyakorlatban eredményezheti a környezeti érdekek előnyben részesítését, a prioritási sorrend átrendezését, legalábbis ha – elsősorban – az állami szervek az adott ügy körülményeinek mérlegelése során így értékelik. Ebben meghatározó lehet a globális deklaráció több szinten kifejtett hatása, melyre a későbbiekben visszatérek.

Kötelezetti oldal

Önmagában az, hogy az alanyi oldal határozza meg a kötelezettségeket, nem erodálja azok jelentőségét, hanem iránymutatóként szolgál. A jog szabadságokat tartalmazó oldala megalapozza a *negatív kötelezettségeket*, elsődlegesen az államnak kell tartózkodnia jog élvezetének indokolatlan megzavarásától, mindazonáltal gondoskodnia kell arról, hogy harmadik személyek – egyének, csoportjaik, jogi személyek – ne avatkozhassanak be. Ez egyúttal arra enged következtetni, hogy bár elsődleges kötelezett az állam, de mindenkinek – ideértve az egyéneket, csoportjaikat, jogi személyeket – tartózkodnia kell a jog élvezetének indokolatlan megzavarásától.

Az állam azonnali kötelezettségei körébe tartozik a *diszkrimináció felszámolása*, melyet a különleges figyelmet érdemlő csoportok igényei határoznak meg. E körben létfontosságú lehet a környezet befogadó jellegének erősítése, mely magával vonhatja az akadálymentesítést, a fizikai feltételek megteremtésén túl ideértve például a különleges – például nyelvi – igényekhez igazodó környezeti tájékoztatást is. A környezethez való jogból levezethető jogosultságok biztosításához az *államnak gondoskodnia kell a környezet megfelelő állapotáról*, ehhez olyan szabályozást kell kidolgoznia, mely minden szinten hatékonyan szolgálja e célt, de elengedhetetlen a megfelelő végrehajtás, a hatékony intézményi háttér kialakítása, szakcionálás, jogorvoslati lehetőségek garantálásása. E ponton érződik leginkább *az emberi jogok és nemzetközi környezetjog közötti integráció szükségessége*, hiszen ténylegesen csak az utóbbi terület szabályainak implementálása által tud az állam eleget tenni kötelezettségeinek. A környezethez való jog épp ezért lehet „kapocs” e két határterület között, melyet helyénvaló módon felismert a 48/13. számú határozat is. A környezetjog számos elve követendő lehet a jog biztosítása során, példaként említhető a megelőzés elve, illetve a környezeti hatásvizsgálat, különösen a társadalmi hatások értékelése mellett. A környezethez való jog esetleges ütközési pontjainak feloldását szolgálhatja a fenntartható fejlődés elve, mint ahogy azt felismerte Weeramantry bíró is, mely egyúttal a jövő nemzedékek érdekeit is szolgálja, összhangban a generációkon átívelő méltányossággal.

Az állam kötelezettsége bizonyos esetben – mint a diszkrimináció felszámolása vagy az emberi életet közvetlenül veszélyeztető helyzetek – *azonnali jellegű*, mindazonáltal tartózkodom az összes többi kötelezettség fokozatos, erőforrások függvényében történő megvalósításának elfogadásától. Úgy gondolom, hogy ez levezethető a környezethez való jog élethez való joggal

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

összefüggő szoros kapcsolatából, melyet – vagy legalábbis az egészséget – gyakran távolnak tűnő, de globális összefüggések miatt valójában egyre inkább közvetlen módon tapasztalható környezetkárosítások, szennyezések is veszélyeztethetnek. Erre a legkézenfekvőbb példa az éghajlatváltozás, illetve az azzal szorosan összefüggő biológiai sokféleség pusztulása, valamint a változatos formában megnyilvánuló szennyezés, hulladéktermelés. E tényezők drasztikus hatása megköveteli az azonnali jellegű fellépést. Továbbá a környezeti ártalmak és a negatív hatások nem tartják tiszteletben az országhatárokat, tehát elengedhetetlen az államok kooperációja. Ebből kifolyólag, ha a generációs besorolást akarjuk a kötelezettségek alapján rávetíteni a környezethez való jogra – elfogadva annak inkább didaktikai hasznát és nem abszolút alkalmazható jellegét – akkor a harmadik generáció körébe sorolható, mivel az államok tartózkodása mellett számos – dominánsan azonnali – aktív kötelezettsége is van, mint az első generációs jogok köréből az élethez való jog esetén, azzal, hogy itt már sokkal hangsúlyosabb a nemzetközi együttműködésre irányuló kötelezettség is. Épp ezért tévesnek tartom a környezethez való jog megfelelő életkörülményekből történő levezetését, amely nem csak túlzottan antropocentrikus, hanem módfelett teret engedhetne az erőforrások fényében történő realizálásnak.

Ezen felül az állam kötelezettségének *aktív és passzív jellege gyakran összefonód*ik, így például ha a lakosság a biztonságos éghajlathoz való jogot kívánja elérni, akkor az erre irányuló környezeti döntéshozatalban való részvétel biztosítása esetén az államnak tartózkodnia kell az egyesülési és gyülekezési, véleménynyilvánítási szabadságba való beavatkozástól, de meg kell teremtenie e procedurális jogok gyakorlásának jogi-intézményi hátterét, gondoskodnia kell a jogok biztonságos gyakorlásáról, ideértve különösen az emberi jogi, környezeti aktivisták védelmét.

A környezethez való joghoz kapcsolódó kötelezetti kör széles értelmezése mellett szól, hogy a tartózkodáson kívül az aktív részvételt is előmozdíthatja, melyhez elengedhetetlen az állam szerepe a procedurális jogosulások érvényre juttatása során, de szükséges az egyes szereplők minél szélesebb körű bevonása is. Itt is mérvadónak tartom a morális koncepciókat, melyek az ember teremtésért viselt *egyéni felelősségét* is elismerik, de üdvözölendők azok a vizsgált különleges jelentéstevői munkák, melyek a *vállalatok és más releváns szereplők* emberi jogi, környezeti kötelezettségeit járják körbe. Az egyén kötelezettségének elismerése nem idegen a jogtól, például nagy szerepet kap az afrikai emberi jogi rendszerben is. Annak érdekében, hogy egyénként is szolgáljuk a környezethez való jog megvalósulását, esszenciális szerepe van az információs jogoknak, az oktatásnak, tudatosításnak, illetve a döntéshozatalba való aktív részvételnek, illetve a tudatos fogyasztói magatartásnak. A *gazdasági szereplők* jog beavatkozásától való tartózkodása mellett az aktív kötelezettségek elismerése is szükséges lehet, különös tekintettel a nagy multinacionális vállalatokra. Ennek érvényesülését szolgálhatják a környezetjog vonatkozó intézményei, illetve az emberi jogi, környezetjogi

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

szempontok vállalati értékelése, előmozdítása. Úgy gondolom, hogy a „mindenki” kiterjed a *nemzetközi szervezetekre* is, melynek fontosságát a fejlődéshez való jog körében feltárt megállapítások is bizonyítják, tekintettel arra, hogy egyes államok gazdasági – sőt gyakran politikai – befolyása eltörpül bizonyos multinacionális cégeké mellett, mely gyakran a környezet pusztításában és a kapcsolódó emberi jogok sérelmében ölt testet. Ezen felül a környezeti kérdések által megkívánt nemzetközi kooperáció feltételeinek biztosításához, koordinációhoz elengedhetetlenek a nemzetközi szervezetek – ideértve a regionálisakat is – valamint a *sui generis* jellegű intézmények, mint az Európai Unió.

A fentiek fényében az alábbi *minimális* tartalom állapítható meg, azzal, hogy mint fent is jeleztem, minden esetben a kiterjesztő értelmezést tartom elfogadhatónak, továbbá jelen táblázatban elsődlegesen az állam kötelezettségeit soroltam fel, mivel elsődlegesen, de nem kizátólag ott realizálódik a kötelezettség tartalma – legalábbis a legalapvetőbb szinten, mivel további kiterjesztése is kívánatos megoldás lehet.

Környezethez való jog *minimális* tartalma		
Tárgyi oldal	*Alanyi oldal*	*Kötelezetti oldal*
Környezet fogalmának széles és nem megszorító jellegű értelmezése, illetve minőségi jelzők irányadó jellege (pl. egészséges, biztonságos, fenntartható, befogadó, akadálymentes,	<u>Alanyi kör:</u> • emberek tág értelmezése → jövő nemzedékek érdekeinek megőrzése, illetve a jelen objektív okoknál fogva sérülékeny csoportjainak kiemelt védelme • a túlzottan antropocentrikus felfogás elvetése megkívánja a környezet önálló értékének felismerését	<u>Kötelezetti kör</u> • elsődlegesen az államok • ezen felül indokolt e körbe sorolni az egyéneket és csoportjaikat, a jogi személyeket (különösen a gazdasági szereplőket) valamint a nemzetközi szervezeteket

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

tiszta környezet stb.)	Alanyi oldal tartalma: • *szabadságok:* a jog szabad, állami vagy harmadik szereplő beavatkozásától mentes élvezete • *jogosultságok:* pl. biztonságos éghajlathoz, tiszta levegőhöz, megfelelő vízhez, higiéniás körülményekhez, élelemhez való jog stb.	Kötelezettségek jellege: • *passzív:* a joghoz kapcsolódó szabadságok élvezetébe történő beavatkozástól való tartózkodás (minden kötelezettre érvényes) • *aktív:* elsősorban – de nem kizárólagosan – az államok pozitív lépései, a jog szabad élvezetének védelme, az előmozdításhoz szükséges szabályozási-intézményi háttér kidolgozása, jogorvoslat biztosítása, nemzetközi koordináció, diszkrimináció felszámolása

Ezen említett minimális tartalmat fontosnak tartom a II. rész keretében vizsgált morális megfontolásokkal is összekötni, tekintettel az emberi jogok önmagukban vett értékhordozó jellegére, valamint a jog és erkölcs – mint különálló, de egymás megvalósítását elősegítő normarendszerek – kapcsolatára:

- Annak elismerése, hogy az *ember részese a környezetnek*, a környezet fogalmára nézve egyrészt megalapozza a tág definíció használatának szükségességét, másrészt enyhít a leginkább az ember perspektívájából kiinduló meghatározásokból fakadó antropocentrikus jellegen, mely a környezethez való jog emberi jogi elismerésére is irányadó;

- Az *ember teremtésért viselt kiemelt felelőssége*, mely az emberi jogok méltóságból fakadó, így a racionalitással is kapcsolatban álló jellegével is összhangban áll, kiindulópontként szolgálhat a kötelezetti kör államon túlmutató megállapításához, az egyén személyes és kollektív felelősségéhez;

- Az *emberiség, mint egész – ideértve a jövő nemzedékeit is – érdekeit szolgáló, nemzetközi jogi koncepciók* gátat szabnak az államok szuverenitásának, melyek, ha nem is kizárólagos, de elsődleges kötelezettjei a környezethez való jognak. Ezen felül jövőre orientáló jellegük szolgálja a jelenen túlmutató személyi kör környezeti érdekeinek védelmét;

- Külön kiemelendő az *emberiséget közösen foglalkoztató kérdések* esete, mivel egyrészt aktuális, fenyegető problémák – mint az éghajlatváltozás és biológiai sokféleség pusztulása – megoldására irányul, melyek egyértelműen a környezethez való jogot

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

sértik. Ezen felül a *közös, de megkülönböztetett felelősség* elve tükrözi azt a helyénvaló gondolatot, miszerint e jelenségekhez az államok eltérő mértékben járultak hozzá, úgy, hogy a káros hatások elszenvedésének mértékét nem ez, sem védekezéshez, adaptációhoz szükséges, rendelkezésre álló erőforrásbeli lehetőségek mennyisége határozza meg;

- A *fenntartható fejlődés elve* egyrészt segítheti a gazdasági, társadalmi és környezeti érdekek közötti konfliktusok gyakorlati feloldását, így a környezethez való jog előmozdítását is. Másrészt az *intergenerációs méltányosság elve*, a jövő nemzedékekért viselt felelősséget, az *intragenerációs méltányosság elve* pedig a sérülékeny csoportok, országok iránti kiemelt figyelmet alapozza meg.

Mindezek alapján a környezethez való jog következő meghatározása alkotható meg:

- Mindenkit – ideérve a jövő nemzedékeit is – egyenlő módon, diszkriminációtól mentesen megillet az egészséges, tiszta, biztonságos, fenntartható, befogadó és akadálymentes környezethez való jog, mely magába foglalja annak szabad, zavartalan élvezetéhez fűződő jogot, valamint a biztonságos éghajlathoz, tiszta levegőhöz, megfelelő vízhez és higiéniás körülményekhez, biztonságos és fenntartható élelemhez való jogot, valamint környezeti információhoz, környezeti ügyekben való döntéshozatalban való részvételhez, illetve az igazságszolgáltatáshoz való jogot;

- Az államok, valamint egyének és csoportjaik kötelesek a jog élvezetébe történő beavatkozástól tartózkodni, illetve tevékenyen megvalósítani a jogot. Az államok ennek megfelelően kötelesek felszámolni a hátrányos megkülönböztetést, megfelelő szabályozási és intézményi hátteret kidolgozni, illetve végrehajtani. Az államok és más releváns szereplők kötelesek a jog előmozdítása érdekében nemzetközi koordinációt megvalósítani;

- A környezethez való jog előmozdítása során kiemelt figyelmet kell szentelni azon személyek és csoportjaik jogainak védelmére, akik sérülékeny helyzetben vannak a környezeti ártalmakkal szemben;

- A környezethez való jog megvalósítása kapcsolatban áll a nemzetközi környezetjog releváns instrumentumainak végrehajtásával, valamint a nemzetközi környezetjog meghatározó elveivel;

- A fentiek elfogadása mellett, elismerendő, hogy az ember nem áll a környezet és annak elemei felett, melyen önálló értéküknél fogva érdemesek a védelemre;

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

D) A környezethez való jog elismerésének szükségességét tagadó érvek cáfolata

A fenti következtetések alapján úgy látom, hogy lehetőségünk nyílik azon elvek hatékony cáfolatára is, melyek a környezethez való jog önálló emberi jogként történő elismerését tagadják. Ezen elvek felsorakoztatásához Boyd 2018-as korábban is idézett jelentését veszem alapul, melyben a következő ellenérveket sorolta fel:[1683]

- a környezethez való jog túl homályos ahhoz, hogy ténylegesen hasznos legyen;
- redundáns, mivel már léteznek releváns emberi jogok és környezetjogi szabályok;
- fenyegetést jelent a demokráciára, mivel a választott képviselők helyett a bírói hatalmi ágra helyezi a hangsúlyt;
- nem lehet kikényszeríteni;
- feltehető, hogy peres ügyek „áradatához" vezet;
- valószínűsíthető, hogy nem hatékony;

Az áttekintett nemzetközi jogi fejlődés, a már elismert jogok zöld értelmezése, a környezeti szempontok és emberi jogok összekapcsolása, illetve az Emberi Jogi Tanács határozatai és az áttekintett különleges jelentéstevői munkák alapján láthattuk, hogy számos tartalmi elemet meg lehet állapítani. Ezt fokozza a regionális jogfejlődés, kapcsolódó interpretáció, valamint a környezethez való jog széleskörű belső jogi elismerése. Mindezek alapján semmiképp sem tekinthető a tartalom homályosnak, mint ahogy annak minimális jellemzői jelen értekezés során is kifejtésre kerültek.

A környezethez való jog ugyanakkor több mint az emberi jogok és a környezetjogi szabályok puszta összekapcsolása, önálló emberi jog, ahogy helyesen kimondta 48/13. számú határozat, azt megelőzően pedig regionális és belső jogi aktusok is. Mindezen belül egy olyan emberi jogról van szó, amely megköveteli a megfelelő állapotú, egészséges környezet megteremtését, annak védelmét, fejlesztését, így céljai – legalábbis részben – átfedésben állnak a környezetjogi szabályokéval. Mindazonáltal a puszta összekapcsolásnál több specifikus jellemzővel is bír, mint a csoportjogi felfogás, a jövő nemzedékek érdekeinek védelme, a kapcsolódó szubsztantív és procedurális jogosultságok léte. Ez nem zárja ki természetesen a két terület különálló érvényesülését, mindazonáltal a megfelelő integráció megvalósításából mindkét aspektus tekintetében elképzelhető a végrehajtás hatékonyságának fokozódása.

A hármas környezeti válság megnyilvánulásaival szembeni fellépés keretében –különös tekintettel az éghajlatváltozásra – egyre erőteljesebben érvényesül a jogalanyok – leginkább kollektív – emberi jogi jellegű fellépése, mely egyúttal egy olyan emberi jog iránti igényt is

[1683] BOYD 2018, *i.m.* 25.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

bizonyít, amely alkalmas az absztrakt, kiterjedt környezeti jelenségekkel szembeni reakció megteremtésére. Az ebből fakadó – adott esetben peres úton történő – jogérvényesítés nem tekinthető felesleges „áradatnak", sokkal inkább egy olyan természetes igénynek, amely segíthet az államok kötelezettségeinek realizálásában is. Ebből kifolyólag különösen hangsúlyossá válik a környezeti demokrácia megvalósítását segítő procedurális oldal is.

E) A globális deklaráció potenciális hatása

Az értekezés írásakor még olyan friss a környezethez való jog globális elismerésének első nagy lépése, hogy alapvetően a más, de hasonlóságot mutató jogokra vonatkozó tapasztalatok alapján lehet esetleges hatásokat feltételezni, melyek eltérő módon jelenhetnek meg az egyes szinteken.

A nemzetközi jog globális szintjén reálisnak tűnik, hogy az elismerés más jogok tartalmára is hatással lehet. E körben kiemelném a jelenleg is a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottsága által előkészítési fázisban lévő, fent is említett földtulajdonra vonatkozó, 26. számú általános kommentárt, mely esetén a környezethez való jog elismerése alapot teremthetne az őslakosok földterületeinek magasabb szintű védelmére is. Ugyanígy hozzájárulhat a környezeti megállapodások végrehajtása mellett szóló emberi jogi érvek erősítéséhez is, valamint az emberi jogi szerződéses szervek tevékenységének környezetspecifikusabbá tételéhez. Jelenleg zajlik az univerzális periodikus jelentések negyedik ciklusa, ahol szintén befolyásoló tényező lehet a környezeti emberi jogi kérdések erőteljesebb figyelembevétele szempontjából. Általánosan serkentő hatást gyakorolhat az olyan nemzetközi megállapodások implementálására, melyek összekötik a környezeti és emberi jogi értékeket, mint a Párizsi Megállapodás – természetesen az államok elköteleződése, proaktív magatartása mellett. Továbbá felmerülhet, hogy a deklarálás hatást gyakorolhat a környezethez való jog általános jogelvi és/vagy szokásjogi jellegének elismerésére is.

A nemzetközi emberi jog regionális szintjén természetesen az adott régió is meghatározza a potenciális lehetőségeket. Európában az Európa Tanácson belül ismertetett, az EJEE-hez és a Szociális Chartához kapcsolódó, a környezethez való jogot direkt módon kimondó kiegészítő jegyzőkönyv elfogadására irányuló szándékot előmozdító eszköz is lehet. Emellett nem elképzelhetetlen, hogy a fent említett folyamatban lévő ügyekben az EJEB környezeti aktivizmusát is erősíti, mely egyúttal az Egyezmény aktuális körülményekhez igazított értelmezése is lehetne. Az afrikai és amerikaközi rendszerben lehetséges, hogy előmozdítaná az őslakosokat érintő ügyeken kívüli jogérvényesítést. Az Arab Charta, ASEAN emberi jogi nyilatkozat esetén rögzítettem, hogy nincs olyan mechanizmus, mely ténylegesen alkalmas az elismert emberi jogok kikényszerítésére. De önmagában egy új jog nemzetközi kimondása általános módon ösztönözheti a regionális emberi jogi fejlődést.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

A nemzeti jog esetén is változó a potenciális hatás, annak függvényében, hogy olyan országról van-e szó, amely elismeri a környezethez való jogot vagy sem, mert bár a legtöbb ország előbbi körbe tartozik, továbbra is számos állam esetén ez nem valósult meg ez. E körbe olyan nagy területi, gazdasági és világpolitikai súllyal bíró országok tartoznak, mint Kína, Kanada, az USA, Ausztrália.[1684] Utóbbi esetén az Ausztrál Fővárosi Terület emberi jogi szabályozásának megújítása során már fel is merült a környezethez való jog kimondása, egy konzultációs fázisban született vitairat hangsúlyozza, hogy a 48/13. számú határozat bár nem rendelkezik kötelező erővel, megfontolandó a jog kimondása szempontjából.[1685] Azon országok esetén, ahol alkotmányos szinten már megtörtént az elismerés, az esetleges alkotmánybírósági jogértelmezést is alakíthatja, továbbá hozzájárulhat a szigorúbb védelmi szintet jelentő szabályozás kialakításához.

Az eredmények további hasznosítási lehetőségei

Jelen értekezés eredményei számos szempontból alkalmasak további kutatások folytatására. Ezek közül az egyik legjelentősebb továbbfejlesztési lehetőség a fent vázolt – globális, regionális, nemzeti – szinteken *elképzelhető jogfejlesztő hatás tényleges megvalósulása*. Önálló vizsgálandó terület lehet az *Európa Unió környezethez való jogra történő reakciója*. *Nemzeti jogi kutatások* nemzetközi jogi megalapozása során is irányadó lehet, akár összehasonlító jelleg esetén is. Az értekezés hozzájárulhat más nemzetközi jogi területek egy-egy aspektusának vizsgálatához, a *környezethez való joggal szoros kapcsolatban álló jogok* kérdésein túl, releváns lehet az *államok szuverenitásának* szempontjából, vagy a *vállalatok emberi jogi és környezeti felelőssége* során. De megalapozott lehet az egyes meghatározó instrumentumok – különösen a *FFC-k és a Párizsi Megállapodás* – implementálásának értékelése körében. Az értekezés írása során különös figyelmet szenteltem a *morális megközelítéseknek, egyházi tanításoknak*, továbbá a *soft law jelleg* kérdésének, így e kérdések mélyebb áttekintése során is vizsgálódási alap lehet.

[1684] A/HRC/43/53. II. sz. melléklete értelmében ezen országok: Afganisztán, Andorra, Antigua és Barbuda, Ausztrália, Bahamák, Barbados, Belize, Brunei Szultanátus, Kambodzsa, Kanada, Kína, Észak-Korea, Dominikai Közösség, Grenada, Izrael, Japán, Kiribati, Liechtenstein, Marshall-szigetek, Mikronéziai Szövetségi Államok, Mianmar, Nauru, Új-Zéland, Omán, Pápua Új-Guinea, Saint Lucia, Szamoa, San Marino, Szingapúr, Salamon szigetek, Tonga, Trinidad és Tobago, Tuvalu, Egyesült Királyság, Amerikai Egyesült Államok, Vanuatu.

[1685] ACT Government: Right to a Healthy Environment – Discussion Paper. 6. https://bit.ly/3xwTZkM

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

Rövidítések jegyzéke

AB: Alkotmánybíróság

AOSIS: ’Association of Small Island States’ – AOSIS (Kis Szigetállamok Szövetsége)

ARC: ’Alliance of Religions and Conservation’ (Vallások és Megőrzés Szövetsége)

ASEAN: Association of Southeast Asian Nations (Délkelet ázsiai Nemzetek Szövetsége)

CCPR: Human Rights Committee (ENSZ Emberi Jogok Bizottsága)

CDDH: Steering Committee for Human Rights (Európa Tanács emberi jogokkal foglalkozó irányítóbizottsága)

CEDAW: Committee on the Elimination of Discrimination against Women (A nőkkel szembeni megkülönböztetés felszámolásával foglalkozó bizottság)

CESCR: Committee on Economic, Social and Cultural Rights (ENSZ Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottsága)

COP: Conference of the Parties

EJEB: Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB),

EJEE: Emberi Jogok Európai Egyezménye (EJEE)

EJENY: Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata

ENSZ: Egyesült Nemzetek Szervezete

EUB: Európai Unió Bírósága

FAO: Food and Agriculture Organization of the United Nations (Egyesült Nemzetek Szervezetének Élelmezésügyi és Mezőgazdasági Szervezete

FFC: Fenntartható Fejlődési Célok agendája (magyarul rövidítve: FFC-k),

FPIC: free, prior and informed consent (szabad, előzetes és tájékoztatást követően adott beleegyezés)

ICCPR: International Covenant on Civil and Political Rights (Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya)

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

ICESCR: International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya)

ILO: International Labour Organization (Nemzetközi Munkaügyi Szervezet)

IMF: International Monetary Fund (Nemzetközi Valutaalap)

IPCC: Intergovernmental Panel on Climate Change

MDG: Millennium Development Goals (Millenniumi Fejlesztési Célok)

OAS: Organization of American States

OAU: Organization of African Unity (OAU),

OECD: Organisation for Economic Co-operation and Development (Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet)

OHCHR: Office of the High Commissioner for Human Rights (ENSZ Emberi Jogok Főbiztosának Hivatala)

PIC: prior informed consent (előzetes, tájékoztatást követően adott beleegyezés)

PM10: particles with a diameter of 10 micrometres or less („szálló por", 10 mikrométernél kisebb átmérőjű részecskék)

RIBA: Royal Institute of British Architects

UNEP: United Nations Environment Programme (ENSZ Környezetvédelmi Programja)

UNESCO: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (gyesült Nemzetek Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete)

UNHRC: United Nations Human Rights Council (ENSZ Emberi Jogi Tanács)

WHO: World Health Organization (Egészségügyi Világszervezet)

WTO World Trade Organization (Kereskedelmi Világszervezet)),

WWF World Wide Fund for Nature

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

Felhasznált források

1.) Magyar nyelvű tanulmányok, monográfiák, cikkek

1. BALOGH Zsolt: Az emberi méltóság: jogi absztrakció vagy alanyi jog. *Iustum Aequum Salutare,* 2010/4. 36-39.

2. BÁNDI Gyula (szerk.): *A sokoldalúság okán – Doktorandusz tanulmányok a Pázmány jogászképzésének 25. tanévében.* Budapest, Pázmány Press, 2020.

3. BÁNDI Gyula: A fenntartható fejlődés és az őshonos nemzeti kisebbségek. In.: *Magyarok jogvédelme a Kárpát-medencében 2020.* Budapest, Kisebbségi Jogvédő Intézet, 2021.

4. BÁNDI Gyula: A Teremtés védelme és az emberi jogok. *Acta Humana - Emberi jogi közlemények. – Kereszténység és emberi jogok II.* 8. évfolyam, 4. szám, 2020.

5. BÁNDI Gyula: Az állam elkötelezettsége a jövő nemzedékek iránt. In.: CSINK Lóránt–SCHANDA Balázs–VARGA ZS. ANDRÁS (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei.* Budapest, Pázmány Press, 2020.

6. BÁNDI Gyula: Az Emberi Jogok Európai Egyezménye, a Szociális Karta és a környezeti jogok. *Acta Humana – Emberi Jogi Közlemények*, 9. évfolyam 2. szám, 2021.

7. BÁNDI Gyula: Környezethez való jog – újratöltve. *Acta Humana – Emberi Jogi Közlemények.* 4. évfolyam, 2. szám, 2016.

8. BÁNDI Gyula: *Környezetjog.* Budapest, Szent István Társulat, 2011.

9. BÁNYAI Krisztina–OLAJOS István: A természetvédelem jogi rendszere. In. RAISZ Anikó (szerk.): *Környezetjog –Különös rész.* Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2022.

10. BÉRES Tamás: Az evangélikus egyház környezetvédelmi nyilatkozatai. In: *Felelősségünk a teremtett világért–Egyházi dokumentumok az ökológiai válságról.* Budapest, Védegylet, 2004.

11. BÉRES Tamás–NOBILIS Márió–KODÁCSY Tamás: *Megtestesülés és teremtésvédelem – A XXI. századi kihívások keresztény szemmel. A természet könyvének újranyitása – tanulmánysorozat a klímasemleges Magyarország elérésének megalapozásáról*. Green Policy Center, Budapest, 2020.

12. BÖGÖS FRUZSINA: Aarhustól Escazúig: környezeti jogok tengeren innen és túl. *Közjogi Szemle,* 2019/2.

13. BRAGYOVA András: Ember és Polgár Jogainak Nyilatkozata. In: BRAGYOVA András–KARDOS Gábor–LAMM Vanda (szerk.) *Emberi Jogi Enciklopédia.* Budapest, HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft, 2018.

14. BRUHÁCS János: *Nemzetközi jog*. Budapest, Dialog Campus Kiadó, 2014.

15. CHRONOWSKI Nóra: Jogállamiság – gondolatok a magyar és az európai uniós jogfejlődésről. *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás,* 2016/4.

16. CSÁK Csilla: A fenntartható környezethasználat szabályozási módszertana. In.: TAHYNÉ KOVÁCS Ágnes (szerk.): *Vox Generationim Futurarum – Ünnepi kötet Bándi Gyula 65. születésnapja alkalmából.* Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar, 2021. 57–60.

17. CSAPÓ Orsolya: *A környezeti jogi felelősség határai. Az uniós jog hatása a magyar szabályozásra.* Budapest, Pázmány Press, 2018.

18. CSATLÓS Erzsébet: Az Antarktisz nemzetközi jogi helyzete a XXI. században. *Miskolci Jogi Szemle* 7. évfolyam, 2012, 1. szám.

19. CSATLÓS Erzsébet: Környezetvédelem és az emberiség közös öröksége: gyakorlati problémák a sarkvidékek térségében. In.: RAISZ Anikó (szerk.): *A nemzetközi környezetjog aktuális kihívásai.* Miskolc, Miskolci Egyetem, 2012.

20. FAZEKAS Béla: A Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetségének 21. csúcstalálkozója. *MKI-Elemzések – A Magyar Külügyi Intézet időszaki kiadvány,* 2013/2.

21. FEKETE Balázs: Emberi jogok története és elméleti kérdései. In: BRAGYOVA–KARDOS–LAMM (szerk.) 2018.

22. FODOR László: A környezethez való jog dogmatikája napjaink kihívásai tükrében. *Miskolci Jogi Szemle,* 2. évfolyam, 1. szám, 2007.

23. FODOR László: *Környezetjog.* Második, javított kiadás. Debrecen, 2015.

24. FODOR László: Természeti tárgyak egy új alkotmányban. *Pázmány Law Working Papers.* 2011/21.

25. FRIVALDSZKY János: *Természetjog és emberi jogok.* Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog– és Államtudományi Kar, 2010.

26. FRIVALDSZKY János: *Természetjog. Eszmetörténet.* In: VARGA Csaba (szerk.) *Jogfilozófiák.* Budapest, Szent István Társulat, 2001.

27. FÜLÖP Sándor: A környezetvédelmi civil szervezetek részvételi jogai az Aarhusi Jogérvényesítési Bizottság joggyakorlata tükrében. In.: FODOR László–PUMP Judit (szerk.): *Társadalmi részvétel a környezetvédelmi ügyekben - A részvételi jogok uniós és hazai jogi védelme.* Budapest, Alapvető Jogok Biztosának Hivatala, 2016.

28. GYÜRE Annamária Csilla: Az éghajlatvédelemi jog rendszerezése. *Iustum Aequum Salutare,* XIII. 2017/1. 206–207.

29. HALMAI Gábor–TÓTH Gábor Attila: Emberi jogok eredete. In: HALMAI Gábor–TÓTH Gábor Attila (szerk.): *Emberi jogok.* Budapest, Osiris Kiadó, 2003.

30. HOFFMANN Tamás: Az állami közreműködéssel szerzett tulajdon elvonásának lehetősége a nemzetközi és európai emberi jogi sztenderdek fényében. *MTA Law Working Papers.* 2017/17.

31. HORVÁTH Gergely: 'Gondnokság' – Az agrár-környezetjog funkciója és felépítése. *Jog, állam, politika.* 4. évfolyam, 2. szám, 2012. 107–109.

32. Immanuel KANT: *A gyakorlati ész kritikája.* Budapest, Osiris Kiadó, 2004.

33. Immanuel KANT: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése.* Budapest, Gondolat Kiadó, 1991.

34. JAKAB András: Jogállamiság és terrorfenyegetés. Az alkotmány normativitásának és az életmentő kínzás megengedhetőségének kérdése. *A világ mi magunk vagyunk… Liber Amicorum Imre Vörös.* Budapest, HVG-ORAC, 2014.

35. KAJTÁR Gábor-KECSKÉS Gábor: Emberi jogok védelmének amerikaközi rendszere. In.: LAMM 2018.

36. KARDOS Gábor: Mi is az a nemzetközi soft law? In: NAGY Boldizsár–JENEY Petra (szerk.): *Nemzetközi jogi olvasókönyv, dokumentumok, szemelvények.* Budapest, Osiris Kiadó, 2002.

37. KARDOS Gábor: A gazdasági, szociális és kulturális jogok néhány sajátossága – egy megközelítés. *Magyar Tudomány,* 2003/10. 1279.

38. KECSKÉS Gábor: Emberi jogok regionális védelme az ázsiai és a csendes-óceániai régióban. In: BRAGYOVA–KARDOS–LAMM (szerk.) 2018.

39. KOVÁCS Ildikó: Emberi Jogok Arab Kartája. In: LAMM 2018.

40. KOVÁCS Péter: *Nemzetközi közjog*. Osiris Kiadó, Budapest, 2011.

41. KOZMÁNÉ SZIGETI Andrea: A szociális jogok európai egyezménye és magyarországi végrehajtása. *Jog, állam, politika.* 1. évfolyam, 4. szám, 2009.

42. KÖRNYEI Ágnes: *Emberi jogok a nemzetközi kapcsolatokban.* Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar és Akadémiai Kiadó, 2018. Első magyar nyelvű digitális kiadás.

43. KÖRTVÉLYESI Zsolt: Az őslakos népek jogai. *Pro Minoritate.* 19. szám, 2009.

44. KURUCZ Mihály: A termőföld mint környezeti tárgy védelme és beilleszkedése a vidékfejlesztés jogi eszközrendszerébe. In.: Szalma József (szerk.): *A Magyar Tudomány Napja Délvidéken, 2014.* Újvidék, Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, 2015.

45. LAKNER Zoltán: *Egyház és társadalom. A tanítás forradalma.* Budapest, Szent István Társulat, 2012.

46. LÁNG István–BÁNDI Gyula–FEKETE Gábor–GLATZ Ferenc (szerk.): *Környezet és természetvédelmi lexikon. Második kiadás.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

47. MAJTÉNYI Balázs: A jövő nemzedékek és a természeti tárgyak köztársasága? *Fundamentum*, 2008. 1. szám.

48. Malcolm N. SHAW: *Nemzetközi jog.* Budapest, Osiris Kiadó, 2002.

49. MARINKÁS György: A Saramaka emberek kontra Suriname-ügy, avagy az amerikaközi bíróság, mint az őslakos népek jogainak élharcosa. *Publicationes Universitatis Miskolcinensis Sectio Juridica et Politica*, Tomus XXXI. (2013).

50. MARINKÁS György: Az Endorois ügy, egy hosszú út eredménye – avagy az afrikai emberi jogvédelmi mechanizmus joggyakorlata és az őslakos népek jogainak védelme. *Debreceni Jogi Műhely,* 2014. évi (XI. évfolyam) 1–2. szám, 2014.

51. NAGY Boldizsár: A „jövő nemzedékek" jogai koncepció háttere a magyar és a nemzetközi jogban. In.: Jávor Benedek (szerk.): *A jövő nemzedékek jogai.* Budapest, Védegylet, 2000.

52. Nguyen QUOC DINH–Patrick DAILLIER–Alain PELLETT – KOVÁCS Péter: Nemzetközi közjog. Budapest, Osiris Kiadó, 1997.

53. NOBILIS Márió: Isten hozott ökológia? *Vigilia.* 81. évfolyam, 5. szám, 2016.

54. PAKSY Máté: *A dialógus vonzásában. hozzájárulás a jogászi gondolkodás természetjogi megalapozásához*. Budapest, Pázmány Press, 2014.

55. PÁNOVICS Attila: *Az Aarhusi Egyezmény és az Európai Unió. Pécs,* Publicon Kiadó, 2015.

56. PÁNOVICS Attila: Tágra zárt kapuk: az Európai Unió az Aarhusi Egyezmény Jogkövetési Bizottsága előtt. *Európai Jog,* 2012/4.,

57. RAISZ Anikó: A környezetvédelem helye a nemzetközi jog rendszerében – avagy a nemzetközi környezetjog bírói szemmel. *Miskolci Jogi Szemle: A Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának Folyóirata.* 2011/ 1.

58. RAISZ Anikó: Nemzetközi környezetjogi alapelvek a gyakorlatban. *A Magyar Tudomány Napja a Délvidéken 2014.* Újvidék, Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, 2015.

59. SULYOK Gábor: Harmadik generációs emberi jogok. In.: LAMM Vanda (szerk.): *Emberi Jogi Enciklopédia.* Budapest, HVG-ORAC, 2018.

60. SULYOK Katalin: A klímaperek kihívásai és sikerei – az Urgenda-ítélet tanulságai. *Közjogi Szemle,* 2020/1.

61. SZILÁGYI Péter: *Jogi alaptan.* Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2014.

62. TAHYNÉ KOVÁCS Ágnes: Az éghajlatváltozás emberi jogokra gyakorolt hatásairól, különös tekintettel az élelemhez való jogra. *Acta Humana,* 2022/2. 101–102; 111–112.

63. TILKI Katalin: Természetvédelem nemzetközi szinten és az Európai Unióban. *Belügyi Szemle,* 2016/5. 90–91.

64. TÓTH J. Zoltán: A jogállamiság tartalma. *Jogtudományi Közlöny*, 2019/5. szám.

65. VARGA Attila: A nemzetközi jog és alkotmányjog kölcsönhatásának folyamatai (avagy az alkotmányjog nemzetköziesítése és a nemzetközi jog alkotmányosodása). In.: FÁBIÁN Gyula–JAKAB Albert Zsolt: *Bíró Gáspár emlékkönyv: kisebbségi identitás és önrendelkezés a globalizmusban.* Budapest, MTA TK Kisebbségkutató Intézet, 2015.

66. VARGA Csaba: *A jog társadalomelmélete felé.* Budapest, 1999.

67. VARGA Csaba: Jogállamiság: egy éthosz dilemmája. Átmenetek és összehasonlító jelenkori történeti tapasztalatok. *Társadalomkutatás,* 29. szám., 2011.

68. WELLER Mónika: Emberi Jogok Európai Egyezménye. In: BRAGYOVA–KARDOS–LAMM (szerk.) 2018.

69. ZLINSZKY János: Emberi jogok és keresztény etika. *Iustum Aequum Salutare.* V. 2009/2.

70. ZOMBORY, Katarzyna: Az őslakos népek kulturális identitáshoz való joga az Emberi Jogok Amerikaközi Bírósága joggyakorlatában. *Pro Futuro,* 2020/3.

2.) Idegen nyelvű tanulmányok, monográfiák, cikkek

1. ABBOTT, Kenneth W.–SNIDAL, Duncan: Hard and Soft Law in International Governance. In: *International Organization.* Vol. 54. No. 3, 2000.

2. ACEVEDO, Mariana T.: The Intersection of Human Rights and Environmental Protection in the European Court of Human Rights *New York University Environmental Law Journal* vol. 8. no. 2. (2000).

3. ALEXANDER, Amanda: A Short History of International Humanitarian Law. *The European Journal of International Law.* Vol. 25 No, 1. (2015).

4. ALLEY, Kelly D.: River Goddesses, Personhood and Rights of Nature: Implications for Spiritual Ecology. *Religions,* Vol. 10 (2019).

5. ALMUTAWA, Ahmed: The Arab Court of Human Rights and the Enforcement of the Arab Charter on Human Rights. *Human Rights Law Review*, Vol. 21. (2021).

6. ATAPATTU, Sumudu: Environmental Rights and International Human Rights Covenants. In.: TURNER, Stephen J.–SHELTON, Dinah L.–RAZZAQUE, Jona–MCINTYRE, Owen–MAY, James R. (eds.): Environmental *Rights– The development of standards.* Cambridge, *Cambridge* University Press, 2019.

7. ATTARD, David J.: Protection of Global Climate: A Review of Developments. *ID-DRITT Law Journal*, Vol. XIV (1989).

8. B. GATMAYTAN, Dante: The Illusion of Intergenerational Equity: Oposa v. Factoran as Pyrrhic Victory. *Georgetown International Environmental Law Review*, vol. 15, no. 3, (2003).

9. BÁNDI, Gyula: The Protection of Creation and Human Rights. In: KOLTAY, András (ed.): *Christianity and Human Rights. Perspectives from Hungary.* Budapest, Ludovika University Press, 2021.

10. BÁNYAI, Orsolya: The Theory of Worldviews from an Environmental Law Perspective. *World Futures,* Vol. 77, No. 8 (2021).

11. BARRAL, Virginie: Sustainable Development in International Law: Nature and Operation of an Evolutive Legal Norm. *The European Journal of International Law.* Vol. 23 no. 2 (2012).

12. BEITZ Charles R: Human Rights as a Common Concern. *The American Political Science Review,* Vol. 95., No. 2. (2001).

13. BENTHAM, Jeremy: Anarchical Fallacies: Being an Examination of the Declarations of Rights issued during the French Revolution. In.: BOWRING, John: *The Works of Jeremy Bentham*, Vol. II. Edinburgh, Simpkin, Marshall & Co., 1843.

14. BESSON, Samantha: Sources of International Human Rights Law. How General is General International Law? In: BESSON, Samantha–D'ASPREMONT, Jean–KNUCHEL, Sévrine (eds.): *The Oxford* Handbook *on The Sources of International Law.* Oxford, Oxford University Press, 2017.

15. BIERMANN, Frank: „Common Concern of Humankind": The Emergence of a New Concept of International Environmental Law. *Archiv des Völkerrechts,* Vol. 34. No. 4. (1996).

16. BLUTMAN, László: In the trap of a legal metaphor: International soft law. *International and Comparative Law Quarterly* 59, no. 3 (2010).

17. BOSSELMANN, Klaus: *The principle of sustainability.* Cornwall, MPG Books Ltd, 2008.

18. BOYD, David R.: Catalyst for Change–Evaluating Forty Years of Experience in Implementing the Right to a Healthy Environment. In: KNOX–PEJAN 2018.

19. BOYD, David R.: The Right to a Healthy and Sustainable Environment. In.: Yann Aguila–Jorge E. Viñuales (eds.): *A Global Pact for the Environment - Legal Foundations.* Cambridge: C-EENRG Report 2019-1.

20. BOYLE, Alan: Human rights or environmental rights? A reassessment. *Fordham Environmental Law Review,* vol 18., no. 3. (2007).

21. BOYLE, Alan: Relationship Between International Environmental law and Other Branches of International Law. Daniel Bodansky–Jutta Brunée–Ellen Hey (eds.): *The Oxford Handbook of International Environmental Law.* Oxford, Oxford University Press, online publication date: 2012.

22. BRATSPIES, Rebecca M.: Reasoning Up. Environmental Right as Customary International Law. In.: KNOX–PEJAN, 2018.

23. BROWN WEISS, Edith: In Fairness To Future Generations and Sustainable Development. *American University International Law Review,* Volume 8, Issue 1. (1992).

24. BROWN WEISS, Edith: International Environmental Law: Contemporary Issues and the Emergence of a New World Order. *Georgetown Law Journal,* Vol. 81, no. 3 (1993).

25. BRUNNÉE, Jutta: Common areas, common heritage, and common concern. In: BODANSKY, Daniel–BRUNNÉE, Jutta–HEY, Ellen (eds.): *The Oxford Handbook of International Environmental Law.* Oxford, Oxford University Press, 2007.

26. BRUNNÉE, Jutta: The Stockholm Declaration and the Structure and Processes of International Environmental Law. In.: Aldo CHIRCOP –Ted MCDORMAN (eds.): *The Future of Ocean Regime Building: Essays in Tribute to Douglas M. Johnston.* Kluwer Law, 2008.

27. BRUNNER, Lisl: The Rise of Peoples' Rights in the Americas: The Saramaka People Decision of the Inter-American Court of Human Rights. *Chinese Journal of International Law*, Vol. 7, No. 3. (2008).

28. BUERGENTHAL, Thomas–SHELTON, Dinah L.–STEWART, David P.: *International Human Rights in a Nutshell* GW Law Faculty Publications Other Works, 2009.

29. BURKETT, Maxine–SANCKEN, Lauren: Climate mitigation. In: Erika TECHERA–Jade LINDLEY–Karen N. SCOTT– Anastasia TELESETSKY (eds.): *Routledge handbook of international environmental law. Second edition.* London and New York, Routledge, 2021.

30. CARLARNE, Cinnamon: Putting the and Back in the Culture-Nature Debate: Integrated Cultural and Natural Heritage Protection. *UCLA Journal of Environmental Law and Policy*, Vol 25, No. 1. (2006).

31. CENEVSKA, Ilina: A Thundering Silence: Environmental Rights in the Dialogue between the EU Court of Justice and the European Court of Human Rights. Journal of Environmental Law, Vol. 28, No. 2. (2016). 314–319.

32. CHENWI, Lilian: The Right to a Satisfactory, Healthy, and Sustainable Environment. In.: KNOX– PEJAN 2018.

33. CIMA, Elena: The right to a healthy environment: Reconceptualizing human rights in the face of climates change. *RECIEL, Review of European, Comparative & International Environmental Law.* Vol. 31, No. 1. special issue article.

34. COTTIER, Thomas–AERNI, Philipp–KARAPINAR, Baris–MATTEOTTI, Sofya–DE SÉPIBUS, Joëlle–SHINGAL, Anirudh: The principle of Common Concern and Climate Change. *Swiss National Centre of Competence in Research Working Paper,* No. 18. (2014).

35. DALY, Erin–R. MAY, James: Learning from Constitutional Environmental Rights. In: KNOX–PEJAN 2018.

36. DÁVILA A, Sarah.: The Escazú Agreement: The Last Piece of the Tripartite Normative Framework in the Right to a Healthy Environment. Stanford Environmental Law Journal, Vol. 42/1. (2023).

37. DE SCHUTTER, Olivier: The Green Rush: The Global Race for Farmland and the Rights of Land Users. *Harvard International Law Journal.* Vol. 52, No. 2. (2011).

38. DE VILCHEZ, Pau–SAVARESI, Annalisa: The Right to a Healthy Environment and Climate Litigation: A Game-Changer? *Yearbook of International Environmental Law, Forthcoming.*

39. DELLINGER, Marianne: Ten Years of the Aarhus Convention: How Procedural Democracy is Paving the Way for Substantive Change in National and International Environmental Law. Colorado Journal of International Environmental Law. Vol. 23, No. 2 (2012). 338–341.

40. DEWEESE, Garrett J.: A Theoretic Environmental Ehic. *Religions,* Vol. 14, Issue 7 (2023).

41. DIEN, Mawil Izzi: Islam and the Environment: theory and practice. *Journal of Beliefs & Values. Studies in Religion & Education.* Vol. 18., Issue 1. (1997).

42. DONALD, Bernice B.–LINEHAN, Emily P.: Dignity Rights and the Environment: Affirming Human Dignity through Environmental Justice. *Widener Law Review,* Vol. 25, No. 2. (2019).

43. DOYLE, Nicholas: The ASEAN Human Rights Declaration and the Implications of Recent Southeast Asian Initiatives in Human Rights Institution-building and Standard-setting. *The International and Comparative Law Quarterly.* Vol. 63, no. 1. (2014).

44. DÜWELL, Marcus–BOS, Gerhard: Human rights and future people – Possibilities of argumentation. *Journal of Human Rights,* Vol. 15, No. 2. (2016).

45. DZEHTSIAROU, Kanstantsin: European Consensus and the Evolutive Interpretation of the European Convention on Human Rights. *German Law Journal,* Vol. 12 (2011).

46. E. BICKENBACH, Jerome: Law and Morality. *Law and Philosophy*, Dec., 1989, Vol. 8, No. 3.

47. EXPERT GROUP ON GLOBAL CLIMATE CHANGE OBLIGATIONS, *Oslo Principles on Global Climate Obligations.* Haag, Eleven Publishing, 2015.

48. FEHLING, Maya–D. NELSON, Brett–VENKATAPURAM, Sridhar: Limitations of the Millennium Development Goals: a literature review. Global Public Health. *An International Journal for Research, Policy and Practice.* Vol. 8. No. 10. (2013).

49. FELICE, William F.: *The New Global Deal: Economic and Social Human Rights in World Politics.* Lanham, Rowman & Littlefield PUBLISHERS Inc., 2003.

50. FERIA-TINTA, Monica–C. MILNES, Simon: International Environmental Law for the 21st Century: The Monica Feria-Tinta - Simon C Milnes: International Environmental Law for the 21st Century: The Consitutionalization of the Right to a Healthy Environment in the Inter-American Court of Human Rights Advisory Opinion of the Right to a Healthy Environment in the Inter-American Court of Human Rights Advisory Opinion. 23. *ACDI - Anuario Colombiano de Derecho Internacional (Colombian Yearbook of International Law),* Vol. 12 (2019).

51. FERNÁNDEZ, Telmo Esteban: Environmental cases in the ECHR. A focus is noise pollution. *Yearbook on Humanitarian Action and Human Rights.* Vol 6. (2009).

52. FITZMAURICE, Malgosia: The Right of the Child to a Clean Environment. *Southern Illinois University Law Journal*. 23, no. 3 (1999).

53. FITZMAURICE, Malgosia–MARSHALL, Jill: The Human Right to a Clean Environment–Phantom or Reality? The European Court of Human Rights and English Courts Perspective on Balancing Rights in Environmental Cases. *Nordic Journal of International Law 76.* (2007).

54. FRISCHMANN, Brett M.: Some Thoughts on Shortsightedness and Intergenerational Equity. *Loyola University Chicago Law Journal,* Vol. 36., No. 2. (2005).

55. FUNG, Melissa: The right to a healthy environment: core obligations under the International Covenant of Economic, Social and Cultural Rights. *Willamette Journal of International Law and Dispute Resolution.* Vol. 14., No. 1. (2006).

56. GARCIA, Beatriz–LIXINSKI, Lucas: Beyond Culture: Reimagining the Adjudication of Indigenous Peoples' Rights in International Law. *Intercultural Human Rights Law Review,* 15 (2020).

57. GERARDS, Janekke: Pluralism, Defence and the Margin of Appreciation Doctrine. *European Law Yournal,* Vol. 17, No. 1. (2011).

58. GHORMADE, Vijay N.: Analytical framework of the protection of human right under the Arab Charter on Human Rights (2004). Ghormade, Vijay N., Analytical Framework of the Protection of Human Right Under the Arab Charter on Human Rights (2004) (February 6, 2012), SSRN.

59. GÖRGÉNYI, Ilona: Environmental human rights and the protection of the environment through criminal law in the light of recent developments. *Journal of Agricultural and Environmental Law,* 32/2022.

60. GRANT, Evadné–DAS, Onita: Land Grabbing, Sustainable Development and Human Rights. *Transnational Environmental Law* Vol. 4, No. 2. (2015).

61. GUZMAN, Andrew T.– MEYER, Timothy L.: International Soft Law. *Journal of Legal Analysis,* Vol. 2, 2010.

62. HALLO, Ralph: Access to Environmental Information. The Reciprocal Influences of EU Law and the Aarhus Convention. In.: Marc PALLEMAERTS (ed.): The Aarhus Convention at Ten. Interactions and Tensions between Conventional International Law and Environmental Law. Zutphen, Europa Law Publishing, 2011. 57–60.

63. HAMMAMI, Fidaa: The Arab Charter on Human Rights – The task still unfinished. *European Inter- University Centre for Human Rights and Democratisation*: https://bit.ly/3zHZ48g

64. HIPPLER BELLO, Judith–DESGAGNE, Richard: Lopez Ostra v. Spain. *The American Journal of International Law*, Vol. 89, No. 4 (1995).

65. HISKES, Richard P.: The Human Right to a Green Future. Environmental Rights and Intergenerational Justice. Cambridge, Cambridge University Press, 2008.

66. HOFFMAN, Andrew J.–SANDELANDS, Lloyd E.: Getting right with nature. Anthropocentrism, Ecocentrism, and Theocentrism. *Organization & Environment,* Vol. 18, Issue 2 (2005). 143–145.

67. HOFFMANN, Jan: Umwelt – ein bestimmbarer Rechtsbegriff? *Natur und Recht,* Vol. 33, Issue 1. (2011).

68. HORN, Laura: The implications of the concept of common concern of a human kind on a HUMAN right to a healthy environment. *Macquarie Journal of International and Comparative Environmental Law,* Vol. 1. No. 2. (2004). I. Introduction.

69. HULME, Karen: International environmental law and human rights. In.: SHEERAN, Scott – RODLEY, Sir Nigel (eds.): *Routledge Handbook of International Human Rights Law.* London and New York, Routledge–Taylor & FRANCIS Group, 2013.

70. HUMPHREYS, Stephen–OTOMO, Yoriko: Theorizing International Environmental Law. In.: ORFORD, Anne–HOFFMANN, Florian (eds.): *The Oxford Handbook of the Theory of Environmental Law.* Oxford, Oxford University Press, Oxford Handbooks Online, 2018.

71. JOHNSON, D. L.–AMBROSE, S. H.–BASSETT, T. J.–BOWEN, M. L.–CRUMMEY, D. E.–ISAACSON, J. S.–JOHNSON, D. N.–LAMB, P.–SAUL, M.–WINTER-NELSON, A. E.: Meaning of Environmental Terms. *Environmental Issues,* Vol. 26, Issue 3 (1997).

72. JUSS, Satvinder: Global Environmental Change: Health and the Challenge for Human Rights. *Indiana Journal of Global Legal Studies: Vol. 5 : Iss. 1 , Article 8.* (1997).

73. JUSS, Satvinder: The Coming of Communitarian Rights: Are Third-Generation Human Rights Really First-Generation Rights. *International Journal of Discrimination and the Law*. Vol. 3, no. 3. (1998).

74. K. HEILING, Gerhard: Sustainable Development–Ten Arguments Against a Biologistic 'Slow-Down' Philosophy of Social and Economic Development. *The International Journal of Sustainable Development and World Ecology.* Vol. 4., No. 1. (1997).

75. KAY, Jeanne: Az Ószövetség természetfelfogása. In: LÁNYI András–JÁVOR Benedek (szerk): *Környezet és etika.* Paris, L.Harmattan Kiadó, 2005.

76. KECSKÉS, Gábor: Green rights and entitlements within the urbanisation era – challenges from the perspective of urbanisation-sensitive human rights. In: SANCIN, Vasilka–KOVIČ DINE, Maša (eds.): *International Environmental Law: Greening the Urban Living*. Ljubljana, Pravna fakulteta, Univerza v Ljubljani, 2016.

77. KENNEDY, David: The Sources of International Law. *American University Journal of International Law and Policy*. Vol. 2, no. 1 (1987).

78. KISS, Alexandre: Conserving the Common Heritage of Mankind. *Revista Juridica Universidad de Puerto Rico.*Vol. 59, no. 4.

79. KISS, Alexandre–SHELTON, Dinah: *International environmental law.* Transnational Publishers, Inc, 1991.

80. KNOX, John H.: Constructing the Human Right to a Healthy Environment. *Annual Review of Law and Social Science,* Vol. 16 (2020). Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=3711281 16–17.

81. KNOX, John H.: Human Rights, Environmental Protection, and the Sustainable Development Goals. *Washington International Law Journal*. Vol. 24, No. 3, (2015).

82. KOESTER, Veit: The Compliance Committee of the Aarhus Convention - An Overview of Procedures and Jurisprudence. *Environmental Policy and Law,* Vol. 37, No. 2–3.

83. KOHLER, Larry R.: Environment and the World of Work: An Integrated Approach to Sustainable Development, Environment and the Working Environment. In: Jeanne MAGER STELLMAN (ed.): Encyclopaedia *of Occupational Health and Safety. Fourth Edition.* Vol. II. Geneva, International Labour Organization, 1998.

84. KOTZÉ, Louis J.–FRENCH, Duncan: A critique of the Global Pact for the environment: a stillborn initiative or the foundation for Lex Anthropocenae? *International Environmental Agreements*. Vol 18., No. 1. (2018).

85. KOTZÉ, Louis J.–PLESSIS, Anél du: The ACHPR and the Environmental Rights Standards. In.: TURNER– SHELTON –RAZZAQUE –MCINTYRE –MAY (eds.) 2019.

86. KOTZMANN, Jane–SEERY, Cassandra: Dignity in International Human Rights Law: Potential Applicability in Relation to International Recognition of Animal Rights. *Michigan State International Law Review.* Vol. 26. (2017).

87. KOVAR, Jeffrey D.: A Short Guide to the Rio Declaration. *Colorado Journal of International Environmental Law and Policy* 4, no. 1 (1993).

88. LEMMENS, Koen: General survey of the Convention. In: VAN DIJK, Pieter–VAN HOOF, Fried–VAN RIJN, Arjen–ZWAAK, Leo: (eds.): *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights*. *Fifth Edition* Cambridge, Intersentia Ltd, 2018.

89. LI, Jerry Z.: Introduction to and Comments on the Aarhus Convention. *Human Rights,* Vol. 3, No. 1. (2004).

90. LIMON, Marc: Human rights obligations and accountability in the face of climate change. *Georgia Journal of International and Comparative Law.* Vol. 38, No. 3 (2010).

91. LIMON, Marc: United Nations recognition of the universal right to a clean, healthy and sustainable environment: An eyewitness account. *RECEIL, Review of European, Comparative & International Environmental Law.* Vol. 31, No. 2 (2022).

92. LUPIN TOWNSEND, Dina: The Place of Human Dignity in Environmental Adjudication. *Oslo Law Review,* Issue 1 (2016).

93. LÜCKE, Jörg: Das Recht des einzelnen auf Umweltschutz als ein internationales Menschenrecht. *Archiv des Völkerrechts*. Vol. 16, No. 4. (1975).

94. MACKLEM, Patrick: Indigenous Recognition in International Law: Theoretical Observations. *Michigan Journal of International Law*. Vol. 30 (2008).

95. MAGRAW, Daniel–WIENHÖFER, Kristina: The Malé Formulation of the Overarching Environmental Human Rights. In KNOX–PEJAN 2018.

96. MARTIN, Elisabeth–HINE, Robert: *A Dictionary of Biolog (6 ed).* Oxford, Oxford university Press, 2008.

97. MCCALLUM, Malcolm L: Perspective: Global country-by-country response of public interest in the environment to the papal encyclical, Laudato Si′ . *Biological Conservation,* Vol. 235 (2019).

98. MCCRUDDEN, Christopher: Human Dignity and Judicial Interpretation of Human Rights. *The European Journal of International Law*. Vol. 19 No. 4, (2008).

99. MIERS, Suzanne: Slavery and the slave trade as international issues 1890–1939. *Slavery and Abolition.* Vol. 19., No. 2.

100. MONTINI, Massimiliano–VOLPE, Francesca: In praise of sustainability: the encyclical letter Laudato Sì and its legal-economic implications. *The Italian Yearbook of International Law.* No. 25 (2016).

101. MORGERA, Elisa: An Update on the Aarhus Convention and its Continued Global Relevance. *Review of European, Comparative & International Environmental Law*. 14, no. 2 (2005).

102. MUBANGIZI, John C.: Towards a new approach to the classification of human rights with specific reference to the African context. *African Human Rights Law Journal,* Vol. 4., No. 1. (2004).

103. MURILLO, Jimena: Common Concern of Humankind and Its Implications in International Environmental Law. *Macquarie Journal of International and Comparative Environmental Law.* vol. 5, no. 2 (2008).

104. MUTUA, Makau Wa: The Banjul Charter and the African Cultural Fingerprint: An Evaluation of the Language of Duties. *Virginia Journal of International Law,* Vol. 35. No. 2. (1995).

105. NANDA, Ved P.: The Environment, Climate Change and Human Rights: The Significance of the Human Right to Environment. *Denver Journal of International Law and Policy.* Vol 50. No. 2 (2022).

106. NOWAK, Manfred: The International Covenant on Civil and Political Rights. In.: GÓMEZ ISA, Felipe–DE FEYTER, Koen (eds.): *International Human Rights Law in a Global Context.* Bilbao, University of Deusto, 2009. 271–277.

107. NOYES, John E.: The Common Heritage of mankind: Past, Present, and Future. *Denver* JOURNAL *of International Law & Policy.* Vol. 40, no. 1. (2020).

108. NWOBIKE, Justice C.: The African Commission on Human and Peoples' Rights and the Demystification of Second and Third Generation Rights under the African Charter: Social and Economic Rights Action Center (SERAC) and the Center for Economic and Social Rights (CESR) v. Nigeria. *African Journal of Legal Studies.* Vol 2. (2005).

109. OLIVIER, Michéle: The Relevance of Soft Law as a Source of International Human Rights. *Comparative and International Law Journal of Southern Africa*. Vol. 35., No. 3. (2002).

110. ORELLANA, Marcos: Quality Control of the Right to a Healthy Environment. In.: KNOX, John H.–PEJAN, Ramin (eds.): *The Human Right to a Healthy Environment.* Cambridge, Cambridge University Press, 2018.

111. ORELLANA, Marcos: Reflections on the Right to a Healthy Environment: Comments on Rebecca Bratspies' Do We Need a Human Right to a Healthy Environment. *Santa Clara Journal of International Law*. Vol. 13, No. 1 (2015).

112. OSIATYNSKI, Wiktor: The historical development of human rights. In: SHEERAN, Scott – RODLEY, Sir Nigel: *Routledge Handbook of International Human Rights Law*. New York, Routledge, 2013.

113. OSOFSKY, Hari M.: Defining Sustainable Development after Earth Summit 2002. *Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review* 26, no. 1 (2003).

114. PALLEMAERTS, Marc: International Environmental Law from Stockholm to Rio: Back to the Future. *Review of European, Comparative & International Environmental Law*, vol. 1, no. 3 (1992).

115. PAPADOPOULOU, Danai: Environmental calamities and the right to life: state omissions and negligence under scrutiny. *Environmental Law Review,* vol. 8 (2006).

116. PAPANTONIOU, Angeliki: Advisory Opinion on the Environment and Human Rights. *American Journal of International Law,* Vol. 112, No. 3.

117. PAUWELYN, Joost: Bridging fragmentation and unity: international law as a universe of inter-connected islands. *Michigan Journal of International Law,* vol. 25, no. 4. (2004

118. PEDERSEN, Ole W.: The European Court of Human Rights and International Environmental Law. In.: KNOX–PEJAN 2018.

119. PERUSSO, Camila: L'affirmation d'un droit à un environnement propre, sain et durable universe. Notes sur la Résolution 48/13 du Conseil des droits de l'Homme des Nations Unies. *La Revue des droits de l'homme*. Actualités Droits-Libertés, Online since 15 November 2021, connection on 06 December 2021.

120. PEVATO, Paula M.: A Right to Environment in International Law: Current Status and Future Outlook. *Review of European, Comparative & International Environmental Law*, Volume 8, No. 3 (1999).

121. PINHEIRO, Paulo Sergio: Being a special rapporteur: a delicate balancing act. *The International Journal of Human Rights.* Vol. 15, No. 2 (2011).

122. POCAR, Fausto: Some Thoughts on the Universal Declaration of Human Rights and the Generations of Human Rights. *Intercultural Human Rights Law Review*. vol. 10 (2015).

123. POIRIER, Marc R.: Property, Environment, Community. *Journal of Environmental Law and Litigation.* Vol. 12, No. 1. (1997).

124. RAUTELA, Reeta: Role of Hinduism in Maintaining Sustainable Development. *International Journal of Socio-legal Analysis and Rural Development* Vol. 2., issue 1.

125. RAWLS, John: *A Theory of Justice. Revised edition.* Cambridge, Massachusetts, The Belknap Press of Harvard University Press, 1999.

126. RAZZAQUE, Jona: *A Stock-Taking of FPIC Standards in International Environmental Law.* In.: TURNER–SHELTON–RAZZAQUE –MCINTYRE –MAY (eds.) 2019.

127. RAZZAQUE, Jona: Information, public participation and access to justice in environmental matters. In. TECHERA–LINDLEY– SCOTT–TELESESKY (eds.) 2021.

128. RODRÍGUEZ-GARAVITO, César: A Human Right to a Healthy Environment? Moral, Legal and Empirical Considerations. In: John H. KNOX–Ramin PEJAN (eds.): *The Human Right to a Healthy Environment.* Cambridge, Cambridge University Press, 2018.

129. RODRIGUEZ-RIVERA, Luis E.: Is the Human Right to Environment Recognized under International Law - It Depends on the Source *Colorado Journal of International Environmental Law and Policy,* Vol. 12, no. 1 (2001).

130. RUIZ-CHIRIBOGA, Oswaldo R.: The American Convention and the protocol of San Salvador: Two Interwined Treaties. Non-Enforceability of Economic, Social and Cultural Rights in the Inter-American System. *Netherlands Quarterly of Human Rights,* Vol. 31., No. 2. (2011).

131. SACHS, Wolfgang: The Sustainable Development Goals and Laudato si': varieties of Post-Development? *Third World Quarterly*. 38:12.

132. SAHA, Atrayee–KASI, Eswarappa: Vulnerability and Vulnerable Groups of People. In: ROMANIUK, Scott –MARTON, Péter–THAPA, Manish: (eds.): *The Palgrave Encyclopedia of Global Security Studies.* London, Palgrave Macmillan, 2019.

133. SAMVEL, Gor: Non-Judicial, Advisory, Yet Impactful? The Aarhus Convention Compliance Committee as a Gateway to Environmental Justice. Transnational Environmental Law, Vol. 9, No. 2. (2020). 227–235.

134. SCANLON, John–CASSAR, Angela–NEMES, Noémi: Water as a Human Rights*? IUCN Environmental Policy and Law Paper* No. 51.

135. SCHRAM, Frankie: From a General Right of Access to Environmental Information in the Aarhus Convention to a General Right of Access to All Information in Official Documents. In.: PALLEMAERTS 2011. *i. m.* 79–80.

136. SEN, Amartya: Human Rights and the Limits of Law. *Cardozo Law Review.* Vol. 27, No. 6. (2006).

137. SHAFFER, Gregory–POLLACK, Mark A.: Hard and Soft Law. In: DUNOFF, Jeffrey L.–POLLACK, Mark A. (eds.): *Interdisciplinary Perspectives on International Law and International Relations.* New York, Cambridge University Press, 2013.

138. SHELTON Dinah: Human rights and the environment: what specific environmental rights have been recognized? Revised draft, presented at the Conference on the Human Right to a Safe and Healthful Environment and the Responsibility Under International Law of Operators of Nuclear Facilities, Salzburg, October 20-23, 2005.

139. SHELTON, Dinah: Common concern of humanity. *Iustum Aequum Salutare*. V. 2009/1.

140. SHELTON, Dinah: Compliance with International Human Rights Soft Law. In: *Studies in Transnational Legal Policy.* 29, 1997.

141. SHELTON, Dinah: Environmental Rights. Idézve: Svitlana KRAVCHENKO–John E. BONINE (eds.): *Human Rights and the Environment. Cases, Law, and Policy.* Durham, Carolina Academic Press, 2008.

142. SHELTON, Dinah: Human Rights, Environmental Rights, and the Right to Environment. *Stanford Journal of International Law,* Vol. 28, no. 1. (1991).

143. SHELTON, Dinah: Introduction. In: Dinah SHELTON (ed.): *The Oxford Handbook of International Human Rights Law.* Oxford, Oxford University Press, 2018. From Oxford Handbooks Online. 2.

144. SHELTON, Dinah: Nature in the Bible. *The George Washington University Law School Public Law and Legal Theory Working Paper* (1998). No. 371.

145. SHELTON, Dinah: The Benefits and Limitations of a Human Rights Approach to Environmental Protection. SZABÓ, Marcel–LÁNCOS, Petra Lea–VARGA, Réka–MOLNÁR, Tamás (eds.): *Hungarian Yearbook of International Law and European Law 2014.* Hague, Eleven International Publishing, 2015.

146. SILECCHIA, Lucia A: Social Love as a Vision for Environmental Law: Laudato Si and the Rule of Law. *Liberty University Law Review,* Vol. 10, No. 3 (2016).

147. SINGH, Karan: Summit on Religions and Conservation: First session held in Atami, Japan, during 3-9 April 1995; second session held in Windsor Castle, England UK. from 29 April to 4 May 1995. *Environmental Conservation,* Vol. *22*. No. 4. (1995).

148. SINGH, Nagendra: Right to environment and sustainable development as a principle of international law. *Journal of the Indian Law Institute*- Vol. 29. No. 3. (1987)

149. SOHN, Louis B.: The Stockholm Declaration on the Human Environment. *Harvard International Law Journal*, Vol. 14, no. 3. (1973).

150. SOHN, Louis B.–BROWN WEISS, Edith: Intergenerational Equity in International Law. Proceedings of the Annual Meeting (American Society of International Law) , APRIL 8-11, 1987, Vol. 81 (April 8-11, 1987). Cambridge University Press on behalf of the American Society of International Law.

151. SOLTAU, Friedrich: Common concern of humankind. In.: CARLARANE, Cinnamon P.–GRAY, Kevin R.–TARASOFSKY, Richard G. (eds.): *The Oxford Handbook of International Climate Change Law.* Oxford, Oxford University Press, 2016.

152. SPRANKLING, John G: The Global Right to Property. McGeorge School of Law Scholarly Articles 52 Colum. J. Transnat'l L. 464. (2014).

153. SPROAT, D. Kapua'ala: An Indigenous People's Right to Environmental Self-Determination: Native Hawaiians and the Struggle Against Climate Change Devastation. *Stanford Environmental Law Journal*, Vol 35:2 (2016).

154. STILT, Kristen, Rights of Nature, Rights of Animals, *Harvard Law Review Forum* 134, no. 5 (2021).

155. STONE, Christopher D.: *Should trees have standing? Law, morality and the enviornment. Third edition.* Oxford, Oxford University Press, 2010.

156. STONE, Christopher D.: *Should trees have standing?- Toward Legal Rights for Natural Objects.* California Law Review, Vol. 450 (1972).

157. SUBEDI, Surya P.–WHEATLEY, Steven–MUKHERJEE, Amita–NGANE, Sylvia: The role of the special rapporteurs of the United Nations Human Rights Council in the development and promotion of international human rights norms. *The International Journal of Human Rights.* Vol. 15, No. 2 (2011).

158. SULYOK, Katalin: A rule of law revolution in future generations' litigation – intergenerational equity and the rule of law in the Anthropocene in Hungary. *Working Papers, Forum Transregionale Studien* 14/2023.

159. SULYOK, Katalin: The quality of law requirement as a climate litigation tool. *ELTE Law Working Papers,* 2022/02.

160. SZILÁGYI, János Ede: Constitutional Protection of the Environment and Future Generations in Certain Central European Countries. In.: SZILÁGYI, János Ede (ed.): *Constituitonal Protection of the Environment and Future Generations. Legislation and Practice in Certain Central European Countries.* Miskolc, Central European Academic Publishing, 2022.

161. TASIOULAS, John: The moral reality of human rights. In: POGGE, Thomas (ed.): *Freedom from Poverty as a Human Right.* Oxford, Oxford University Press, 2007.

162. TETE, Francis: Ecocentrism as Theoretical Framework for Environmental Ethics. *Jurnal Sosialisasi,* Vol. 9, Issue 2 (2022).

163. THORME, Melissa: Establishing Environment as a Human Right. *Denver Journal of International Law & Policy.* Vol. 19. No. 2. (1991).

164. THORNTON, Justine–BECKWITH, Silas: *Environmental law.* London, Sweet & Maxwell, 2004.

165. TIGRE, Maria Antonia: Inter-American Court of Human Rights—right to a healthy environment—Indigenous rights INDIGENOUS COMMUNITIES OF THE LHAKA HONHAT (OUR LAND) ASSOCIATION V. ARGENTINA. Merits, Reparations, and Costs, Judgment. *The American Journal of International Law.* Vol 115, No. 4. (2021).

166. VAN DER LINDE, Morné–LOUW, Lirette: Considering the interpretation and implementation of article 24 of the African Charter on Human and Peoples' Rights in light of the SERAC communication. *African Human Rights Law Journal,* Vol. 3. (2003).

167. VASAK, Karel: Human Rights: A Thirty-Year Struggle: the Sustained Efforts to give Force of law to the Universal Declaration of Human Rights. *UNESCO Courier*, 30:11 (1977).

168. VAUGHAN LOWE: *International Law. Clarendon Law Series.* Oxford, Oxford University Press, 2007.

169. VERBEEK, Carol Y.: Free, Prior, Informed Consent: The Key to Self-Determination: An Analysis of the Kichwa People of Sarayaku v. Ecuador. *American Indian Law Review.* Vol. 37, No. 1. (2012).

170. VIVIERS, Hendrik: The Second Christ, Saint Francis of Assisi and ecological consciousness. *Verbum et Ecclesia,* 35(1), 2014.

171. VOETEN, Erik: Competition and Complementarity between Global and Regional Human Rights Institutions. *Global Policy.* Vol. 8. No. 1. (2017).

172. WATSON, Shand J.: Legal Theory, Efficacy and Validity in the Development of Human Rights Norms in International Law. *University of Illinois Law Forum*, vol 3. (1979).

173. WEIL, Prosper: Towards Relative Normativity in International Law? *The American Journal of* International *Law*, Vol. 77, No. 3 (1983).

174. WHELAN, Daniel J.: *Indivisible Human Rights – A History.* Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2010.

175. WIRTH, David A.: The Rio Declaration on Environment and Development: Two Steps Forward and One Back, or Vice Versa. *Georgia Law Review,* Vol. 29, No. 3 (1995).

176. WOOD, JR., Harold W.: The United Nations World Charter for Nature: The Developing Nations' Initiative to Establish Protections for the Environment. *Ecology Law Quarterly,* Vol. 12. (1985).

177. XINWA, Selby: *Freedom under siege: The shrinking civic space and violations of Freedom of association and Assembly in Sub-Saharan Africa: Strategies for countering restrictions.* Centre for the Study of Violence and Reconciliation (CSVR), 2020.

3.) Interneten elérhető források

1. A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI INTÉZETE (szerk.): *A magyar nyelv értelmező szótára.* I-VII. Kötet. Budapest, Akadémiai Kiadó, első kiadás: 1959-1962. Környezet szócikk; Természet szócikk. https://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezo-szotara/kereses.php?kereses=környezet https://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezo-szotara/kereses.php?kereses=természet

2. ALLIANCE OF RELIGIONS AND CONSERVATION: *About ARC.* http://www.arcworld.org/about.asp?pageID=2#86

3. Amicus Curiae Brief submitted by David R. Boyd, UN Special Rapporteur on human rights and the environment Marcos A. Orellana, UN Special Rapporteur on toxics and human rights. 5. https://ln.sync.com/dl/383819540/pwjktn7x-uy5x8334-sib42xf2-pk8wkc9b/view/doc/5917189570010

4. ARLING, Helen–TAGHAVI, Hani: *KlimaSeniorinnen v. Switzerland – A New Era for Climate Change Protection or Proceeding with the Status Quo?* EJIL: Talk!, April 6, 2023: https://www.ejiltalk.org/klimaseniorinnen-v-switzerland-a-new-era-for-climate-change-protection-or-proceeding-with-the-status-quo/

5. ASEAN: *The founding of ASEAN.* https://asean.org/about-asean/the-founding-of-asean/

6. BERNAL, Astrid Milena: *Implementing the Escazú Agreement: The Need for Rapid Definition of the Committee to Support Implementation and Compliance.* https://bit.ly/3UKWnP5

7. BERNAL, Astrid Milena: *Theme and Variations: The Aarhus Convention and Escazú Agreement.* https://gnhre.org/community/theme-and-variations-the-aarhus-convention-and-escazu-agreement/

8. BOWLING, Chelsea–PIERSON, Elizabeth–RATT, Stephanie: The Common Concern of Humankind: A Potential Framework for a New International Legally Binding Instrument on the Conservation and Sustainable Use of Marine Biological Diversity in the High Seas https://www.un.org/depts/los/biodiversity/prepcom_files/BowlingPiersonandRatte_Common_Concern.pdf. 23.

9. CAMBRIDGE DICTIONARY: *Meaning of the five Ps in English* https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/five-ps

10. *Challenging Western Environmentalism at the United Nations Conference on Human Environment in Stockholm 1972.* http://www.aktivism.info/rapporter/ChallengingUN72.pdf

11. CHENWI, Lilan: *Successes of African Human Rights Court undermined by resistance from states.* https://theconversation.com/successes-of-african-human-rights-court-undermined-by-resistance-from-states-

12. CLIMATE CHANGE LITIGATION DATABASES: *Third Party Intervention by UN Special Rapporteurs and UN independent expert – M. A. Orellana – D.R. Boyd – C. Mahler.* http://climatecasechart.com/wp-content/uploads/sites/16/non-us-case-documents/2021/20210915_Application-no.-5360020_na-1.pdf

13. CLIMATE CHANGE LITIGATION DATABASES: *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz v. Schweiz* http://climatecasechart.com/non-us-case/union-of-swiss-senior-women-for-climate-protection-v-swiss-federal-council-and-others/

14. CLIMATE CHANGE LITIGATION DATABASES*: Verein KlimaSeniorinnen Schweiz és társai kontra Svájc, Intervener Brief filed by the United Nations High Commissioner for Human Rights.* 25. pont. http://climatecasechart.com/wp-content/uploads/sites/16/non-us-case-documents/2021/20210921_Application-no.-5360020_na-3.pdf

15. CORE GROUP HUMAN RIGHTS AND THE ENVIRONMENT: *Joint Statement.* Geneva, September 2020. HRC 45–GD Item 3. https://bit.ly/3PL21gm

16. DELEGATION OF THE EUROPEAN UNION TO THE UNITED NATIONS IN NEW YORK: *EU Explanation of Vote: UN General Assembly: Resolution on the human right to a clean, healthy and sustainable environment.* https://bit.ly/3DQ2nQL

17. DICTIONNAIRES FRANÇAIS LAROUSSE: *Environnement.* https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/environnement/30155

18. DIGITALES WÖRTERBUCH DER DEUTSCHEN SPRACHE: *Umwelt, die.* https://www.dwds.de/wb/Umwelt

19. Dunja MIJATOVIĆ: Human Rights Comment. *Living in a clean environment: a neglected human rights concern for all of us.* Strasbourg, Council of Europe, 2019. https://bit.ly/3q1tMHF

20. ENCYCLOPEDIA BRITANNICA ONLINE: *Environment.* https://www.britannica.com/science/environment

21. European Court of Human Rights Statement of 13 November 2020. Request No. 39371/20. Cláuda Duarte Agosthino and others against Portugal and 33 other States submitted 7 September 2020. https://youth4climatejustice.org/wp-content/uploads/2021/05/2020.11.20-objet-de-laffaire-professional-translation.pdf

22. FEHELEY FINE ARTS: *What's the difference between" Inuit" and" Eskimo"?* https://feheleyfinearts.com/whats-the-difference-between-inuit-and-eskimo/

23. FRAZER, James George: The Worship of Nature. *The Gifford Lectrues.* https://www.giffordlectures.org/lectures/worship-nature

24. *Global Warming and human Rights. Testimony of Martin Wagner before the Inter-American Commission on Human Rights*. March 1, 2007.1–3.

http://climatecasechart.com/wp-content/uploads/sites/16/non-us-case-documents/2007/20070301_na_na.pdf

25. GORALNIK, L–NELSON, M. P: Antropocentrism. In: CHADWICK, Ruth: Encyclopedia of Applied Ethics. 2012. https://www.sciencedirect.com/topics/social-sciences/anthropocentrism

26. GUTERRES, António, (UN Secretary-General) *on International Mother Earth Day 2022.* https://media.un.org/en/asset/k19/k196spv626

27. HAMMAMI, Fidaa: The Arab Charter on Human Rights – The task still unfinished. *European Inter- University Centre for Human Rights and Democratisation*: https://bit.ly/3zHZ48g 55–62.

28. ILO: *Ratifications of C169 - Indigenous and Tribal Peoples Convention, 1989 (No. 169).* https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:11300:0::NO:11300:P11300_INSTRUMENT_ID:312314

29. INTERNATIONAL INDIGENOUS FORUM ON BIODIVERSITY: *About.* https://iifb-fiib.org

30. INTERNATIONAL INDIGENOUS PEOPLES' FORUM ON CLIMATE CHANGE: *About the International Indigenous Peoples' Forum on Climate Change*. http://www.iipfcc.org/who-are-we

31. INTERNATIONAL UNION FOR THE CONSERVATION OF NATURE: Global Pact for the Environment – June 2017. https://bit.ly/3tskwP2

32. INTERNATIONAL UNION FOR THE CONSERVATION OF NATURE: IUCN – A brief history. https://www.iucn.org/about/iucn-a-brief-history

33. *Joint Statement by UN human rights experts for World Environment Day.* 4 June 2021. https://bit.ly/3QZEadR

34. *Joint statement of United Nations entities on the right to healthy environment.* https://www.unep.org/news-and-stories/statements/joint-statement-united-nations-entities-right-healthy-environment

35. Joint statement of United Nations entities on the right to healthy environment. https://www.unep.org/news-and-stories/statements/joint-statement-united-nations-entities-right-healthy-environment

36. KATOLIKUS.HU: *Assisi Szent Ferenc.* https://archiv.katolikus.hu/szentek/szent156.html

37. KNOX, John H: Statement by the Independent Expert on Human Rights and the Environment at "The Development of Environmental Human Rights" https://www.ohchr.org/en/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=15274

38. László, BLUTMAN: *Nemzetközi szokásjog.* In.: JAKAB András–FEKETE Balázs (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia,* 2018. 44. bekezdés. 9. http://real.mtak.hu/122368/1/nemzetkozi-szokasjog.pdf

39. LAVRYSEN, Luc: *The Aarhus Convention: Between Environmental Protection and Human Rights*. 2010. 653–654. https://bit.ly/3BMH2EO

40. *LIMATE CHANGE LITIGATION DATABASES: Carême v. France http://climatecasechart.com/non-us-case/careme-v-france/*

41. NATIONAL CAUCUS OF ENVIRONMENTAL LEGISLATORS, Green Amendments in 2023: States Continue Efforts to Make a Healthy Environment a Legal Right. https://www.ncelenviro.org/articles/green-amendments-in-2023-states-continue-efforts-to-make-a-healthy-environment-a-legal-right/

42. Official announcement of The Laudato Si' Challenge. Statement by PETER THOMSON, the President of the UN General Assembly, at the official announcement of The Laudato Si' Challenge at the Pontifical Academy of Sciences. 5 May 2017, Vatican. https://www.un.org/pga/71/2017/05/05/official-announcement-of-the-laudato-si-challenge/

43. ONUITALIA.COM: *With 161 yes UNGA adopts resolution on human right to clean environment.* https://bit.ly/3UmoLXq

44. ORGANIZATION OF AMERICAN STATES: *Member States of the Protocol of San Salvador:* http://www.oas.org/juridico/english/Sigs/a-52.html

45. ORGANIZATION OF AMERICAN STATES: *Member States:* http://www.oas.org/en/member_states/default.asp

46. ORGANIZATION OF AMERICAN STATES: *Protocol of San Salvador.* http://www.oas.org/en/sedi/dsi/protocol-ssv/

47. Our Common Future, Chairman's Foreword. In: Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future. https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf

48. PEDERSEN, Ole W.: The European Convention of Human Rights and Climate Change – Finally! *Blog of the European Journal of International Law*. 2020. szeptember 22. https://www.ejiltalk.org/the-european-convention-of-human-rights-and-climate-change-finally/

49. *Petition to the Inter American Commission on Human Rights Seeking Relief from Violations Resulting from Global Warming Caused by Acts and Omissions of the United States.* Submitted by Sheila Watt-Cloutier, with the support of the Inuit Circumpolar Conference, on behalf of all Inuit of the Arctic regions of the United States and Canada. December 7, 2005. Petition No. P-1413-05. https://bit.ly/3pu8zFk

50. PILLAY, Navanethem, *ENSZ Emberi Jogi Főbiztosának 2012. március 30-ai nyílt levele.* https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Development/OpenLetterHC.pdf

51. RIBA: *Built for the environment. Addressing the climate and biodiversity emergency with a fair and sustainable built environment.* September 2021. 2. https://bit.ly/3wrWyoa

52. RIBA: Built for the environment. Addressing the climate and biodiversity emergency with a fair and sustainable built environment. September 2021. 2. https://bit.ly/3wrWyoa

53. SCHNAPF, Larry: *The Bible and the Environment. https://nysba.org/NYSBA/Meetings%20Department/2016%20Annual%20Meeting/Environmental%20Law/2016%20AM%20Materials/Combined%20Ethics.pdf*

54. *SIERRA CLUB: About Us: https://www.sierraclub.org/about-sierra-club*

55. SPECIAL RAPPORTEUR ON HUMAN RIGHTS AND ENVIRONMENT, One-day seminar on the responsibility of business enterprises to respect the human right to a clean, healthy and sustainable environment. 24th november 2023. Concept note. https://shorturl.at/fvF46

56. *The Time is Now! Global Call for the UN Human Rights Council to urgently recognise the Right to a safe, clean, healthy and sustainable environment.* Geneva, 10 September 2020. https://bit.ly/3R2lYjW

57. Third party intervention by the Council of Europe Commissioner for Human Rights, application No. 39371/20 Cláudia Duarte Agosthino and others v. Portugal and 32 other States. https://ln.sync.com/dl/383819540/pwjktn7x-uy5x8334-sib42xf2-pk8wkc9b/view/doc/5917189670010

58. U.S. MISSION TO THE UNITED NATIONS: *Explanation of Position on the Right to a Clean, Healthy, and Sustainable Environment Resolution.* https://perma.cc/KQQ6-7EMA

59. UBILLA, Jaime: *The conservation right: a new property right for sustainability.* https://bit.ly/3eITx9w

60. UCL: *The Small Island Perspective on Agenda-Setting in Climate Change and Human Rights* https://bit.ly/3CkZExW

61. UNITED NATIONS EDUCATIONAL, SCIENTIFIC AND CULTURAL ORGANIZATION: *Historic Sanctuary of Machu Picchu.* https://whc.unesco.org/en/list/274

62. UNITED NATIONS ENVIRONMENT PROGRAMME: *Global Initiative to Advance Children's Right to a Healthy Environment.* https://www.unep.org/events/workshop/global-initiative-advance-childrens-right-healthy-environment

63. UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS OFFICE OF THE HIGH COMMISSIONER: *Bachelet calls for urgent action to realize human right to healthy environment following recognition by UN General Assembly.* https://bit.ly/3eVgsBQ

64. UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS, *SDG Summit: Strengthen human rights protection to tackle sustainable development crisis, UN experts say.* https://www.ohchr.org/en/statements-and-speeches/2023/09/sdg-summit-strengthen-human-rights-protection-tackle-sustainable

65. UNITED NATIONS PRESS RELEASES: *With 161 Votes in Favour, 8 Abstentions, General Assembly Adopts Landmark Resolution Recognizing Clean, Healthy, Sustainable Environment as Human Right.* 28 July 2022. GA/12437. [továbbiakban: GA/12437]. https://press.un.org/en/2022/ga12437.doc.htm

66. UNITED NATIONS, International Year of Freshwater 2003- Launch of the International Year of Freshwater 2003, United Nations, New York, 12 December 2002. https://bit.ly/3Sa8tQK

67. UNITED NATIONS: *Assembly condemns arbitrary execution of Ken Saro-Wiwa and eight co-defendants in Nigeria by vote of 101-14-47. https://press.un.org/en/1995/19951222.ga9046.html*

68. URGENDA: *Climate case explained.* https://www.urgenda.nl/en/themas/climate-case/climate-case-explained/

69. URGENDA*: Landmark decision by Dutch Supreme Court.* https://www.urgenda.nl/en/home-en/

70. VINCENT, Nicholas (ford.): Magna Carta Translation. Washington, National Archives and Records Administration. https://www.archives.gov/files/press/press-kits/magna-carta/magna-carta-translation.pdf

71. WALTON, Adele: *Remembering the Ogoni Nine.* https://bit.ly/3GYb6Qq

72. YOUTH4CLIMATEJUSITCE*: Application form* https://youth4climatejustice.org/wp-content/uploads/2020/12/Application-form-annex.pdf

4.) Egyházi dokumentumok

1. A II. VATIKÁNI ZSINAT *Gaudioum et spes* kezdetű lelkipásztori konstitúciója az Egyházról a mai világban. http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_const_19651207_gaudium-et-spes_hu.html#J1

2. *A Katolikus Biblia.* Budapest, Szent István Társulat, 2001.

3. A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia körlevele a teremtett világ védelméről https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=209#T49

4. ASSISI Szent Ferenc: Naphimnusz. In.: VÁROSI István (ford.): Isten rabjai: Assisi Szent Ferenc és Jacopone da Todi írásai és versei. Populart füzetek 21-22, Szentendre, Interpopulart Könyvkiadó, 1993. https://mek.oszk.hu/00300/00316/00316.htm

5. AZ IGAZSÁGOSSÁG ÉS BÉKE PÁPAI TANÁCSA: *Az Egyház társadalmi tanításának kompendiuma. Őszentsége II. János Pál pápának a Társadalmi Tanítás Tanítómesterének, az Igazságosság és a Béke Evangéliuma Tanúságtevőjének.*

http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/justpeace/documents/rc_pc_justpeace_doc_20060526_compendio-dott-soc_hu.html

6. FERENC PÁPA: *Laudato si'kezdetű enciklika közös otthonunk gondozásáról.* Budapest, Szent István Társulat, 2015.

7. FERENC PÁPA: *Fratelli tutti. Encyclical letter on Fraternity and Social Friendship.* https://bit.ly/2IcfGjw

8. FERENC PÁPA: Laudate Deum. To All People of Good Will ont he Climate Crisis. https://www.vatican.va/content/francesco/en/apost_exhortations/documents/20231004-laudate-deum.html

9. II. JÁNOS PÁL PÁPA: *A püspökökhöz és papokhoz, a szerzetesi közösségekhez, az Egyház minden fiához és leányához és minden jóakaratú emberhez a Populorum progressio kezdetű enciklika huszadik évfordulójára*. 1987. december 30. https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=93

10. II. JÁNOS PÁL PÁPA: *Centesimus annus. II. János Pál pápa enciklikája* a *Rerum novarum enciklika kibocsátásának századik évfordulója alkalmából.* https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/hu/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_01051991_centesimus-annus.html

11. The Assisi Declarations – Messages on Humanity and Nature from Buddhism, Christianity, Hinduism, Islam & Judaism. Basilica Di. S. Francesco Assisi – Italy. WWF 25th Anniversary, 29. September 1986. http://www.arcworld.org/downloads/the%20assisi%20declarations.pdf

12. XIV. BENEDEK PÁPA: *Caritas in Veritate. XIV. Benedek pápa enciklikája a püspököknek, papoknak és diakónusoknak az Istennek szentelt személyeknek, a krisztushívő laikusoknak és minden jóakaratú embernek. Az ember teljes értékű fejlődéséről a szeretetben és az igazságban* https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=397

13. XXIII JÁNOS PÁPA: *Pacem In Terris enciklikája az igazságon, igazságosságon, szereteten és szabadságon felépítendő békéről a nemzetek között.* 1963. november 4.

5.) Kötelező nemzetközi megállapodások, statútumok, alapító okiratok

1. Agreed Measures for the Conservation of Antarctic Fauna and Flora. Recommendation III-VIII (ATCM III - Brussels, 1964).C 972. *United Nation Treaty Series.* Volume 1080,1–16529.

2. ASSOCIATION OF SOUTHEAST ASIAN NATIONS (ASEAN), Charter of the Association of Southeast Asian Nations, 20 November 2007.

3. Convention for the Conservation of Antarctic Marine Living Resources (CCAMLR), 20 May 1980, Canberra; United Nations Treaty Series Vol. 1329,1–22301.

4. Convention on the conservation of migratory species of wild animals. Bonn, 23 June 1979. No. 28395. *United Nations Treaty Series.* Volume 1651, 1-28395.

5. COUNCIL OF EUROPE, *Convention on Civil Liability for Damage Resulting from Activities Dangerous to the Environment.* Lugano, 21. VI. 1993. *European Treaty Series – No. 150.*

6. *COUNCIL OF EUROPE, Convention on the Protection of the Environment through Criminal Law, Strasbourg, 4.XI.1998. European Treaty Series - No. 172.*

7. COUNCIL OF EUROPE, European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as amended by Protocols. Signed in Roma, 5 November 1950. *European Treaty Series 5./* Magyarországon kihirdette: 1993. évi XXXI. törvény az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről.

8. COUNCIL OF EUROPE, European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Protocol 15./ Európa Tanács az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló Egyezményének 15. Kiegészítő Jegyzőkönyve Strasbourg, 24.VI.2013. Hatályba lépett: 2021. augusztus 1.

9. COUNCIL OF EUROPE, European Social Charter (Revised), 3 May 1996, *European Treaty* SERIES. Módosított Európa Tanács Szociális Chartája, Magyarországon kihirdette: 1999. évi C. törvény az Európai Szociális Karta kihirdetéséről.

10. COUNCIL OF EUROPE, European Social Charter, 18 October 1961. *European Treaty Series,* no. 163.

11. *COUNCIL OF EUROPE: Convention on Access to Official Documents. Tromsø, 18.VI.2009. Council of Europe Treaty Series – No. 205.*

12. Első Genfi Egyezmény a Háborús Sebesültekről. Aláírva Genfben 1864. augusztus 22-én./ 1913. évi XLIII. törvény az első két nemzetközi békeértekezleten megállapított több egyezmény és nyilatkozat beczikkelyezése tárgyában.

13. INTERNATIONAL ATOMIC ENERGY AGENCY, Joint Convention on the safety of spent fuel management and on the safety of radioactive waste management. Vienna, 5 September 1997. *United Nations Treaty Series*, vol. 2153. p. 303./ Magyarországon kihirdette: 1997. évi I. törvény a nukleáris biztonságról a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség keretében Bécsben, 1994. szeptember 20-án létrejött Egyezmény kihirdetéséről.

14. International Convention between the United States of America, Canada and Japan for the high seas fisheries of the North Pacific Ocean. Signed at Tokyo, on 9 May 1952. United *Nations Treaty Series.* Vol. 205. No. 2770.

15. International Convention for the Regulation of Whaling. Signed at Washington, on 2 December 1946. *United Nations Treaty Series.* Vol 161. No. 2124.

16. INTERNATIONAL LABOUR ORGANIZATION, C169 - Indigenous and Tribal Peoples Convention, 1989 (No. 169).

17. LEAGUE OF ARAB STATES, Arab Charter on Human Rights 2004. Angol nyelvre fordította: Mohammed Amin AL-MIDANI–Mathilde CABANETTES. *Boston University International Law Journal,* Vol. 24., No. 2. (2006).

18. LEAGUE OF ARAB STATES, Statute of the Arab Court of Human Rights. Non-official translation by the Arab Centre for International Humanitarian Law and Human Rights Education. https://acihl.org/texts.htm?article_id=44

19. Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer. Montreal, 16 September 1987. *United Nations Treaty Series,* vol. 1522, p. 3./ Magyarországon kihirdette: 35/1990. (II. 28.) MT rendelet az ózonréteget lebontó anyagokról szóló, Montreálban 1987. szeptember 16-án aláírt jegyzőkönyv kihirdetéséről.

20. NORTH ATLANTIC TREATY ORGANIZATION, The Atlantic Charter. Declaration of Principles issued by the President of the United States and the Prime Minister of the United Kingdom.

21. ORGANIZATION OF AFRICAN UNITY (OAU), African Charter on Human and Peoples' Rights ("Banjul Charter"). 27 June 1981, CAB/LEG/67/3 rev. 5, 21 I.L.M. 58 (1982).

22. ORGANIZATION OF AFRICAN UNITY (OAU), African Charter on the Rights and Welfare of the Child. OAU Doc. CAB/LEG/24.9/49 (1990).

23. ORGANIZATION OF AFRICAN UNITY (OAU), Convention Governing the Specific Aspects of Refugee Problems in Africa. Adopted on 10 September 1969 by the Assembly of Heads of State and Government. CAB/LEG/24.3. It entered into force on 20 June 1974.

24. ORGANIZATION OF AFRICAN UNITY (OAU), Protocol to the African Charter on Human and Peoples' Rights on the Establishment of an African Court on Human and Peoples' Rights. Adopted on 9 June 1998 in Burkina Faso.

25. ORGANIZATION OF AFRICAN UNITY (OAU), Protocol to the African Charter on Human and People's Rights on the Rights of Women in Africa, 11 July 2003.

26. ORGANIZATION OF AMERICAN STATES (OAS), Additional Protocol to the American Convention on Human Rights in the Area of Economic, Social and Cultural Rights. Protocol of San Salvador. OEA/Ser.A/44.

27. ORGANIZATION OF AMERICAN STATES (OAS), American Convention on Human Rights. Adopted at the Inter-American Specialized Conference on Human Rights, San José, Costa Rica, 22 November 1969.

28. ORGANIZATION OF AMERICAN STATES (OAS), Charter of the Organization of American States in the Name of Their Peoples, the States Represented at the Ninth International Conference of American States. Signed in Bogotá in 1948 and amended by the Protocol of Buenos Aires in 1967, by the Protocol of Cartagena de Indias in 1985, by the Protocol of Washington in 1992, and by the Protocol of Managua in 1993.

29. ORGANIZATION OF AMERICAN STATES (OAS), Statute of the Inter-American Court of Human Rights. Adopted by the General *Assembly* of the OAS at its Ninth Regular Session, held in La Paz Bolivia, October 1979.

30. Párizsi Szerződés, aláírva 1856. március 30-án Párizsban. Békeszerződés Nagy-Britannia, Franciaország, az Oszmán Birodalom, Szardínia és Oroszország között.

31. Protocol on Environmental Protection to the Antarctic Treaty (Madrid Protocol) ILM, 30 (1991). United Nations Treaty Series Volume 2941, A-5778

32. Regional Agreement on Access to Information, Public Participation and Justice in Environmental Matters in Latin America and the Caribbean. Escazú, 4 March 2018. *United Nations Treaty Series,* C.N.195.2018 and C.N.196.2018.

33. The Antarctic Treaty. Signed at Washington, on 1 December 1959. No. 5778. United Nations Treaty Series 402 (p.71).

34. UNITED NATIONS ECONOMIC COMMISSION FOR EUROPE, Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters. Adopted in Aarhus, 25 June 1998. United Nations Treaty Series, vol. 2161 (p.447). / A környezeti ügyekben az információhoz való hozzáférésről, a nyilvánosságnak a döntéshozatalban történő részvételéről és az igazságszolgáltatáshoz való jog biztosításáról szóló, Aarhusban, 1998. június 25-én elfogadott Egyezmény. Magyarországon kihirdette: 2011. évi LXXXI. törvény.

35. UNITED NATIONS ECONOMIC COMMISSION FOR EUROPE, Convention on long-range transboundary air pollution. Adopted in Geneva, 13 November 1979. *United Nations Treaty Serie*s, vol. 1302, p. 217./ 2004. évi CVIII. törvény a nagy távolságra jutó, országhatárokon átterjedő levegőszennyezésről szóló 1979. évi Genfi Egyezményhez kapcsolódó, a kénkibocsátások további csökkentéséről szóló, Oslóban, 1994. június 14-én elfogadott Jegyzőkönyv kihirdetéséről.

36. UNITED NATIONS EDUCATIONAL, SCIENTIFIC AND CULTURAL ORGANISATION, Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. Adopted by the General Conference at its seventeenth session Paris, 16 November 1972. No. 15511 *United Nations Treaty Series.* Vol. 1037,1-15511. Magyarországon kihirdette: 1985. évi 21. törvényerejű rendelet a világ kulturális és természeti örökségének védelméről szóló, az Egyesült Nemzetek Oktatási, Tudományos és Kulturális Szervezete Általános Konferenciájának ülésszakán Párizsban, 1972. november 16-án elfogadott egyezmény kihirdetéséről.

37. UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY, Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. New York, 10 December 1984. *United Nations Treaty Series*, vol. 1465, p. 85./ Magyarországon kihirdette: 2011. évi CXLIII. törvény a kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód vagy büntetés elleni egyezmény fakultatív jegyzőkönyvének kihirdetéséről.

38. UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY, Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women. New York, 18 December 1979. *United Nations Treaty Series*, vol. 1249, p. 13./ 1982. évi 10. törvényerejű rendelet a nőkkel szembeni megkülönböztetés minden formájának felszámolásáról 1979. december 18-án New Yorkban elfogadott egyezmény kihirdetéséről.

39. UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY, Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. Paris, 9 December *1948*. *United Nations Treaty Series*, vol. 78, p. 277./ Magyarországon kihirdette az 1955. évi 16. törvényerejű rendelet a népirtás

bűntettének megelőzése és megbüntetése tárgyában 1948. évi december 9. napján kelt nemzetközi egyezmény kihirdetéséről.

40. UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY, Convention on the Rights of Persons with Disabilities. New York, 13 December 2006. *United Nations Treaty Series* vol. 2515, p. 3./ Magyarországon kihirdette: 2007. évi XCII. törvény a Fogyatékossággal élő személyek jogairól szóló egyezmény és az ahhoz kapcsolódó Fakultatív Jegyzőkönyv kihirdetéséről.

41. UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY, Convention on the Rights of the Child. New York, 20 November 1989. *United* Nations *Treaty Series* , vol. 1577, p. 3./ 1991. évi LXIV. törvény a Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről.

42. UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY, International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of their Families. New York, 18 December 1990. *United Nations Treaty Series*, vol. 2220, p. 3; Doc. A/RES/45/158.

43. UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY, International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination. New York, 7 March 1966. *United Nations Treaty Series*, vol. 660, p. 195./ Magyarországon kihirdette: 1969. évi 8. törvényerejű rendelet a faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről New Yorkban 1965. december 21-én elfogadott nemzetközi egyezmény kihirdetéséről.

44. UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY, International Covenant on Civil and Political Rights. Adopted on 19 December 1966. *United Nations Treaty Series,* vol. 999.p. 171./ Magyarországon kihirdette: 1976. évi 8. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülésszakán, 1966. december 16-án elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről.

45. UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY, International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. Adopted on 16 December 1966. *United Nations Treaty Series,* vol. 993. p. 3. / Magyarországon kihirdette: 1976. évi 9. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülésszakán, 1966. december 16-án elfogadott Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről.

46. UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY, Resolution 34/68 on the Agreement governing the Activities of States on the Moon and Other Celestial Bodies. New York, 5 December 1979. United Nations, *Treaty Series* , vol. 1363, p. 3.

47. UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY, United Nations Framework Convention on Climate Change, adopted in New York, 9 May 1992. *United Nations Treaty Series ,* vol. 1771./ Magyarországon kihirdette: 1995. évi LXXXII. törvény az ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezmény kihirdetéséről.

48. UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY, *Resolution on the Request for an advisory opinion of the International Court of Justice on the obligations of States in respect of climate change.* 4 April 2023.

49. UNITED NATIONS, CONFERENCE OF THE PARTIES TO THE CONVENTION ON BIOLOGICAL DIVERSITY, Cartagena Protocol on Biosafety to the Convention on Biological Diversity. Nairobi, 24 Mai 2010. *United Nations Treaty Series,* vol. 2226. p. 208./ Magyarországon kihirdette: 2004. évi CIX. törvény a biológiai biztonságról szóló, Nairobiban, 2000. május 24-én aláírt Cartagena Jegyzőkönyv kihirdetéséről.

50. UNITED NATIONS, CONFERENCE OF THE PARTIES TO THE UNITED NATIONS FRAMEWORK CONVENTION ON CLIMATE CHANGE, Paris Agreement. Adopted in Paris, 12 December 2015. *United Nations Treaty Series*, vol. 3156./ Magyarországon kihirdette: 2016. évi L. törvény az ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezményben Részes Feleinek 21. Konferenciáján elfogadott Párizsi Megállapodás kihirdetéséről.

51. UNITED NATIONS, Convention on Biological Diversity. Rio de Janeiro, 5 June 1992. United Nations, *Treaty Series* , vol. 1760, p. 79./ Magyarországon kihirdette: 1995. évi LXXXI. törvény a Biológiai Sokféleség Egyezmény kihirdetéséről.

52. UNITED NATIONS, Convention on the Law of the Sea. Montego Bay, 10 December 1982; United Nations, *Treaty Series* , vol. 1833, p. 3.

53. UNITED NATIONS, Convention to Combat Desertification in those Countries Experiencing Serious Drought and/or Desertification, Particularly in Africa. Paris, 14 October 1994. *United Nations Treaty Series,* vol. 1954. p. 3./ 2003. évi CVII. törvény „A sivatagosodás elleni küzdelemről a súlyos aszállyal és/vagy sivatagosodással sújtott országokban, különös tekintettel Afrikára" ENSZ Egyezmény kihirdetéséről.

54. UNITED NATIONS, PARTIES TO THE CONVENTION ON BIOLOGICAL DIVERSITY, Nagoya Protocol on Access to Genetic Resources and the Fair and Equitable Sharing of Benefits Arising from their Utilization to the Convention on Biological Diversity. Nagoya, 29 October 2010. UNEP/CBD/COP/DEC/X/1./ Magyarországon kihirdette: 2014. évi VIII. törvény a Biológiai Sokféleség Egyezményhez kapcsolódó, a genetikai erőforrásokhoz való hozzáférésről, valamint a hasznosításukból származó hasznok igazságos és méltányos megosztásáról szóló Nagojai Jegyzőkönyv kihirdetéséről.

55. UNITED NATIONS, *Charter of the United Nations*, signed on 26 June 1945. *United Nations Treaty Series XVI./* Magyarországon kihirdette: 1956. évi I. törvény az Egyesült Nemzetek Alapokmányának törvénybe iktatásáról.

56. Versailles-i Békeszerződés, aláírva 1914. június 28-án a versailles-i kastélyban.

57. Vienna Convention for the Protection of the Ozone Layer. Vienna, 22 March 1985. *United Nations Treaty Series*, vol. 1513. p. 293./ Magyarországon kihirdette: 31/1990. (II. 16.) MT rendelet a sztratoszferikus ózonréteg védelméről szóló, Bécsben 1985. március 22. napján aláírt egyezmény kihirdetéséről.

6.) Egyéb jogforrások (soft law nyilatkozatok, konferenciák záró okmányai, általános kommentárok, jelentések, határozatok, ajánlások)

1. AFRICAN COMMISSION ON HUMAN AND PEOPLES' RIGHTS, General Comment No. 3 on the African Charter on Human and Peoples' Rights: The Right to Life (Article 4). Pretoria, Pretoria University Law Press, 2015.

2. AFRICAN COMMISSION ON HUMAN AND PEOPLES' RIGHTS, Principles and guidelines on the implementation of economic, social and cultural rights in the African Charter on Human and Peoples' Rights.

3. AFRICAN COMMISSION ON HUMAN AND PEOPLES' RIGHTS, State Reporting Guidelines and Principles on Articles 21 and 24 of the African Charter relating to Extractive Industries, Human Rights and the Environment.

4. AFRICAN COMMISSION ON HUMAN AND PEOPLES' RIGHTS, State Reporting Guidelines and Principles on Articles 21 and 24 of the African Charter relating to Extractive Industries, Human Rights and the Environment. 14. pont. 23.

5. American Declaration of the Rights and Duties of Man. Adopted by the Ninth International Conference of American States, Bogotá, Colombia, 1948.

6. American Declaration of the Rights and Duties of Man. Adopted by the Ninth International Conference of American States, Bogotá, Colombia, 1948.

7. Asian Human Rights Charter. A Peoples' Charter. Declared in Kwangju, South Korea on 17 May 1998. https://www.refworld.org/pdfid/452678304.pdf

8. ASEAN, Human Rights Declaration, 18 November 2012

9. Az Amerikai Egyesült Államok Függetlenségi Nyilatkozata, elfogadva a Második Kontinentális.

10. Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata. Kiadta a francia Nemzetgyűlés 1789. augusztus 26-án.

11. Bangkok NGO Declaration on Human Rights. In.: UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY, *World Conference on Human Rights, Regional meetings, Report by the Secretariat, Bangkok NGO Declaration on Human Rights.* 19 April 1993. A/CONF.157/PC/83.

12. BOYD, David R.: *Report of the Special Rapporteur on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment*. A/HRC/43/53. 30 December 2019.

13. COMMITTEE ON THE ELIMINATION OF DISCRIMINATION AGAINST WOMEN, *General Recommendation No. 37 on Gender-related dimensions of disaster risk reduction in the context of climate change.* 7 February 2018. CEDAW/C/GC/37

14. CONFERENCE OF THE PARTIES TO THE CONVENTION ON BIOLOGICAL DIVERSITY, *Decision 15/4 on the Kunming-Montreal Global Biodiversity Framework.* 19 December 2022. CBD/COP/DEC/15/4.

15. COUNCIL OF EUROPE COMMITTEE OF MINISTERS, Joint reply to Recommendations 1883 and 1885. Adopted on 16 June 2010/ Európa Tanács Miniszterek Tanácsának egyesített válasza az 1883. sz. (2009) s 1885. sz. (2009) javaslatokra. Elfogadva 2010. június 16-án.

16. COUNCIL OF EUROPE COMMITTEE OF MINISTERS, Reply to Recommendation 1614. Adopted on 24 January 2004./ Európa Tanács Miniszterek Tanácsának válasza az 1614. sz. (2003) ajánlásra. Elfogadva 2004. január 24-én.

17. COUNCIL OF EUROPE COMMITTEE OF MINISTERS, Reply to Recommendation 1862. Adopted on 17 July 2009/ Európa Tanács Miniszterek Tanácsának válasza az 1862. sz. (2008) ajánlásra. Elfogadva 2009. július 17-én.

18. COUNCIL OF EUROPE COMMITTEE OF MINISTERS, Reply to Recommendation 2211, adopted on 04 October 2022/ Az Európa Tanács Miniszterek Tanácsának 15623. számú válasza a 2211 (2021) sz. ajánlásra, elfogadva 2022. október 4-én.

19. COUNCIL OF EUROPE PARLIAMENTARY ASSEMBLY, Recommendation 1614 (2003). *Environment and human rights.* Adopted on 27 June 2003./ Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1614. sz. ajánlása. Elfogadva 2003. június 27-én.

20. COUNCIL OF EUROPE PARLIAMENTARY ASSEMBLY, Recommendation 1862, *Environmentally induced migration and displacement: a 21st-century challenge./* Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1862. sz. ajánlása. Elfogadva: 2009. január 30-án.

21. COUNCIL OF EUROPE PARLIAMENTARY ASSEMBLY, Recommendation 1885, *Drafting an additional protocol to the European Convention on Human Rights concerning the right to a healthy environment.* Adopted on 30 September 2009/ Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1885. sz. ajánlása. Elfogadva 2009. szeptember 30-án.

22. COUNCIL OF EUROPE PARLIAMENTARY ASSEMBLY, Recommendation 2211, *Anchoring the right to a healthy environment: need for enhanced action by the Council of Europe.* Adopted on 29 September 2021/ Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 2211. (2021) számú ajánlása, elfogadva 2021. szeptember 29-én.

23. COUNCIL OF EUROPE PARLIAMENTARY ASSEMBLY, Resolution 2396, *Anchoring the right to a healthy environment: need for enhanced action by the Council of Europe.* Adopted on 29 September 2021/Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 2396. sz. határozata. Elfogadva 2021. szeptember 29-én.

24. COUNCIL OF EUROPE PARLIAMENTARY ASSEMBLY, Resolution 2397, *More participatory democracy to tackle climate change.* Adopted on 29 September 2021/ Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 2397. számú határozata. Elfogadva 2021. szeptember 29-én.

25. COUNCIL OF EUROPE PARLIAMENTARY ASSEMBLY, Resolution 2398, *Addressing issues of criminal and civil liability in the context of climate change,* Adopted on 29 September 2021/Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 2398. számú határozata. Elfogadva 2021. szeptember 29-én.

26. COUNCIL OF EUROPE PARLIAMENTARY ASSEMBLY, Resolution 2399, *The climate crisis and the rule of law,* Adopted on 29 September 2021/Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 2399. számú határozata. Elfogadva 2021. szeptember 29-én.

27. COUNCIL OF EUROPE STEERING COMMITTEE FOR HUMAN RIGHTS DRAFTING GROUP ON HUMAN RIGHTS AND THE ENVIRONMENT: *Extract of the 95th CDDH meeting report (23 – 26 November 2021), document CDDG(2021)R95.* In.: CDDH-ENV(2022)01REV. 18.10.2022.

28. COUNCIL OF EUROPE STEERING COMMITTEE FOR HUMAN RIGHTS DRAFTING GROUP ON HUMAN RIGHTS AND THE ENVIRONMENT: *Extract of the 95th CDDH meeting report (23 – 26 November 2021), document CDDG(2021)R95.* In.: CDDH-ENV(2022)01REV. 18.10.2022. *Revised text of the draft Recommendation on Human rights and the environment including the comments received from member States and Observers.* CDDH-ENV(2022)02 10 January 202. 30–31.

29. COUNCIL OF EUROPE STEERING COMMITTEE FOR HUMAN RIGHTS DRAFTING GROUP ON HUMAN RIGHTS AND THE ENVIRONMENT: *Revised Draft Outline for the CDDH Report on the Need for the Feasibility of a Further Instrument or Instruments on Human Rights and the Environment.* CDDH-ENV(2023)02REV2. 10.02.2023.

30. COUNCIL OF EUROPE STEERING COMMITTEE FOR HUMAN RIGHTS DRAFTING GROUP ON HUMAN RIGHTS AND THE ENVIRONMENT: *[Draft] CDDH report on the need for and feasibility of a further instrument or instruments on human rights and the environment.* CDDH-ENV(2023)04. 11.04.2023.

31. COUNCIL OF EUROPE, EUROPEAN COMMITTEE ON CRIME PROBLEMS (CDPC). *Feasibility study on the protection of the environment through criminal law,* 7 September 2022. CM(2022)148-add.

32. COUNCIL OF EUROPE, HEADS OF STATE AND GOVERNMENT OF THE COUNCIL OF EUROPE: *Reykjavík Declaration: United around our values.* 16–17 May 2023.

33. COUNCIL OF EURPE, EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, Environment and the European Convention on Human Rights. Factsheet – Environment and the ECHR. 2022. január. https://www.echr.coe.int/documents/fs_environment_eng.pdf

34. DESPOUY, Leandro (Special Rapporteur of the Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities): *Human Rights and Disabled Persons.* UN Library, jul. 1, 1993. UN/SA Collection.

35. FORST, Michel, Aarhus Convention's Special Rapporteur on Environmental Defenders, *Vision for the Mandate.* Meeting of the Special Rapporteur on Environmental Defenders with Aarhus Convention National Focal Points, other interested Member States and stakeholders.Online, 23 November 2022. https://unece.org/sites/default/files/2022-11/Vision_for_mandate.pdf

36. Hague Declaration on the Environment. *International Legal Materials*, Vol. 28, No. 5 (1989). 1308–1309.

https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/crc/gcomments/gc26/2023/GC26-Child-Friendly-Version_English.pdf

37. INDEPENDENT EXPERT REPORT, The Right of Everyone to Own Property Alone as Well as in Association with Others 90, U.N. Common on Human Rights, U.N. Doc. E/CN.4/1994/19 (Nov. 25, 1993).

38. INTERGOVERNMENTAL PANEL ON CLIMATE CHANGE, *Climate Change 2021. The Physical Science Basis. Summary for Policymakers.* IPCC AR6 WGI. SPM-4–SPM 6.

39. KNOX, John H.: *Report 25/53 of the Independent Expert on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment. Mapping report*.30 December 2013. A/HRC/25/53.

40. KNOX, John H.: *Report of the Independent Expert on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment. Preliminary report.* 24 December 2012. A/HRC/22/43.

41. KNOX, John H: *Report of the Special Rapporteur on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment*. 24 January 2018. A/HRC/37/58.

42. KSENTINI, Fatma Zohra :*Human rights and the environment.* United Nations Economic and Social Council. E/CN.4/Sub.2/1994/9. 6 July 1996.

43. LEAST DEVELOPED COUNTRIES EXPERT GROUP, *Considerations regarding vulnerable groups, communities and ecosystems in the context of the national adaptation plans.* 2018.

44. Male' Declaration on the Human Dimension of Global Climate Change. Adopted 14 November 2007, Male'.

45. OFFICE OF THE UNITED NATIONS HIGH COMMISSIONER FOR HUMAN RIGHTS, *Report on the relationship between climate change and human rights*.15 January 2009. A/HRC/10/61.

46. OFFICE OF THE UNITED NATIONS HIGH COMMISSIONER FOR HUMAN RIGHTS, Global Initiative Advancing Children's Right to a Healthy Environment. https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Environment/SREnvironment/ConceptNoteChildRights_EN.PDF

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

47. OFFICE OF THE UNITED NATIONS HIGH COMMISSIONER FOR HUMAN RIGHTS, *Analytical study on the promotion and protection of the rights of persons with disabilities in the context of climate change*. Report of 22 April 2020. A/HRC/44/30.

48. ORGANISATION FOR ECONOMIC CO-OPERATION AND DEVELOPMENT Recommendation (C(78)4, April 5, 1978, Water Management Policies and Instruments.

49. ORGANISATION FOR ECONOMIC CO-OPERATION AND DEVELOPMENT, Recommendation (C(72)128, May 26, 1972, Guiding Principles concerning International Economic Aspects of Environmental Policies

50. ORGANISATION FOR ECONOMIC CO-OPERATION AND DEVELOPMENT, Recommendation of (C876)155, September 28, 1976, A Comprehensive Waste Management Policy.

51. Report of the African Commission's Working Group on Indigenous Populations/Communities. Research and Information Visit to Kenya. 1-19 March 2010.

52. Report of the World Commission on Environment and Development: *Our Common Future.* https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf

53. RUGGIE, John: *Report of the Special representative of the Secretary-General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises*; *Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations „Protect, Respect and Remedy" Framework.* 21 March 2011. A/HRC/17/31.

54. Sofia Initiative: Environmental Impact Assessment, Policy Recommendations on the Use of Strategic Environmental Assessment in Central and Eastern Europe and in Newly Independent States, prepared by Croatia and the Regional Environmental Center for Central for Central and Eastern Europe.

55. The Cancun Agreements: Outcome of the work of the Ad Hoc Working Group on Long-term Cooperative Action under the Convention. UNFCCC decision 1/CP.16. 10–11 December 2010.

56. THE ECONOMIC COMMISSION FOR LATIN AMERICA AND THE CARIBBEAN, Application of Principle 10 of the Rio Declaration on Environment and Development in Latin America and the Caribbean. 686(XXXV).

57. UNITED NATIONS COMMISSIONER ON HUMAN RIGHTS, *Resolution on the establishment of a working group of the Commission on Human Rights to elaborate a draft declaration*

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

in accordance with paragraph 5 of General Assembly resolution 49/214 of 23 December 1994. 3 March 1995.

58. UNITED NATIONS COMMITTEE ON THE RIGHTS OF THE CHILD, *General Comment No. 26 on Children's rights and the environment with a special focus on climate change. Version for Children.*
59. UNITED NATIONS COMMITTEE ON ECONOMIC, SOCIAL AND CULTURAL RIGHTS, *General Comment No. 14: The Right to the Highest Attainable Standard of Health (Art. 12) Adopted at the Twenty-second Session of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights,* on 11 August 2000 (Contained in Document E/C.12/2000/4).
60. UNITED NATIONS COMMITTEE ON ECONOMIC, SOCIAL AND CULTURAL RIGHTS, *General Comment No. 4: The Right to Adequate Housing (Art. 11 (1) of the Covenant)*, 13 December 1991, E/1992/23.
61. UNITED NATIONS COMMITTEE ON ECONOMIC, SOCIAL AND CULTURAL RIGHTS, *General Comment No. 12: The Right to Adequate Food (Art. 11.)* Adopted at the Twentieth Session of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights, on 12 May 1999 (Contained in Document E/C.12/1999/5).
62. UNITED NATIONS COMMITTEE ON ECONOMIC, SOCIAL AND CULTURAL RIGHTS, *General Comment No. 15: The Right to Water (Arts. 11 and 12 of the Covenant)*, 20 January 2003, E/C.12/2002/11.
63. UNITED NATIONS COMMITTEE ON ECONOMIC, SOCIAL AND CULTURAL RIGHTS, *General comment No. 26 (2021) on land and economic, social and cultural rights.* Draft prepared by the Rapporteurs, Rodrigo Uprimny and Michael Windfuhr. E/C.12/69/R.2.
64. UNITED NATIONS COMMITTEE ON THE RIGHTS OF THE CHILD,*General Comment No. 26 on children's rights and the environment, with a special focus on climate change.* 22 August 2023. CRC/C/GC/26.
65. UNITED NATIONS ECONOMIC COMMISSION FOR EUROPE, Meeting of the Parties to the Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters. Decision I/7: Review of Compliance. adopted at the first meeting of the Parties held in Lucca, Italy, on 21-23 October 2002, In: Report of the First Meeting of the Parties, ECE/MP.PP/2/Add.8, 2 April 2004).
66. UNITED NATIONS ECONOMIC COMMISSION FOR EUROPE, MEETING OF THE PARTIEST O THE CONVENTION ON ACCESS TO INFORMATION, PUBLIC PARTICIPATION IN DECISION-MAKING AND ACCESS TO JUSTICE IN ENVIRONMENTAL MATTERS, Decision VII/9 on a rapid response mechanism to deal with cases related to article 3 (8) of the Convention

on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters. Geneva, 18-20 October 2021. ECE/MP.PP/2021/2/Add.1.

67. UNITED NATIONS ECONOMIC COMMISSION FOR EUROPE, Report of the Compliance Committee of the Aarhus Convention: Statement on the application of the Aarhus Convention during the COVID-19 pandemic and the economic recovery phase. Adopted 2 September 2020. ECE/MP.PP/C.1/2020/5/Add.1.

68. UNITED NATIONS EDUCATIONAL, SCIENTIFIC AND CULTURAL ORGANIZATION WORLD HERITAGE COMMITTEE, *Operational Guidelines for the World Heritage Committee.* CC-77/CONF.001/8. Paris, 30 June 1977.

69. UNITED NATIONS EDUCATIONAL, SCIENTIFIC AND CULTURAL ORGANIZATION WORLD HERITAGE COMMITTEE, *Operational Guidelines for the World Heritage Committee* WHC. 05/2, 2 February 2005

70. UNITED NATIONS EDUCATIONAL, SCIENTIFIC AND CULTURAL ORGANIZATION WORLD HERITAGE COMMITTEE, *Operational Guidelines for the World Heritage Committee.* WHC.02/2, July 2002.

71. UNITED NATIONS ENVIRONMENT PROGRAMME, *Environmental Rule of Law: First Global Report (2019).* https://bit.ly/39nlykz

72. UNITED NATIONS ENVIRONMENT PROGRAMME, *UNEP Compendium on Human Rights and the Environment. Selected international legal materials and cases.* https://bit.ly/3CfXD3Y

73. UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY, *Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities* Adopted by General Assembly resolution 47/135 of 18 December 1992

74. UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY, Draft United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples. UN.Doc. E/CN.4/1995/2; E/CN. 4/Sub2/1994/56.

75. UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY, *Request for the Inclusion of an Additional Item in the Agenda of the Forty-Third Session. Declaration Proclaiming Climate as Part of the Common Heritage of Mankind. Letter dated 9 September 1988 from the Permanent Representative of Malta to the United Nations addressed to the Secretary-General.* A/43/241. 12 September 1988.

76. UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY*, Resolution 2749 (XXV) on Declaration of Principles Governing the Sea-bed and the Ocean Floor, and the Subsoil Thereof,*

beyond the Limits of National Jurisdiction (Gar 2749). Adopted in New York, the United States of America on 12 December 1970. United Nations *Treaty Series* , vol. 1833, p. 3.

77. UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY, *Resolution 41/132*. U.N. Doc. A/RES/41/132 (Dec. 4, 1986).

78. UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY, *Resolution 50/157 on the Programme of activities for the International Decade of the World's Indigenous People.* 29 February 1996. A/RES/50/157.

79. UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY, *Resolution 60/251 on the Human Rights Council.* A/RES/60/251. 3 April 2006.

80. UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY, *Resolution 70/1. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development.* Resolution adopted on 25 September 2015. A/RES/70/1. 21 October 2015. Magyar fordításban elérhető: ZLINSZKY János–BALOGH Dorka (szerk.): Világunk átalakítása – *A fenntartható fejlődés 2030-ig megvalósítandó programja. Az Egyesült Nemzetek Közgyűlése által 2015. szeptember 25-én elfogadott 70/1. sz. határozat.* Budapest, PPKE JÁK, 2016.

81. UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY, *Resolution 72/277, Towards a Global Pact for the Environment*. 10 May 2018.. A/RES/72/277.

82. UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY, Resolution 73/333 adopted by the General Assembly. *Follow-up to the report of the ad hoc open-ended working group established pursuant to General Assembly resolution 72/277.* 30 August 2019. A/RES/73/733.

83. UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY, *Resolution adopted on 28 July 2010. A/RES/64/292*.

84. UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY, *Resolution on the International Decade of the World's Indigenous People*. A/RES/48/163 18 February 1994.A/RES/48/163.

85. UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY, *The future we want.* Resolution adopted by the General Assembly on 27 July 2012. A/RES/66/288*.

86. UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY, Twenty-second session. First Committee, 1515th Meeting, 1November 1967, New York. Official Records A./C.1./PV.1515

87. UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY, *United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples.* Resolution 61/295 adopted on 13 September 2007.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

88. UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY, *United Nations' Millennium Declaration*. Resolution 55/2 adopted on 8 September 2000.

89. UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY, Universal Declaration of Human Rights. G.A. res. 217A (III), U.N. Doc A/810 at 71 (1948)./ Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozat.

90. UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY, *Declaration on the Right to Development: resolution adopted by the General Assembly*, 4 December 1986, A/RES/41/128.

91. UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY, *World Charter for Nature.*, 28 October 1982, A/RES/37/7.

92. UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY, Resolution adopted on 28 July 2010. A/RES/64/292.

93. UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY, *The human right to a clean, healthy and sustainable environment.* Resolution 76/300 adopted by the General Assembly on 28 July 2022. A/RES/76/300.

94. UNITED NATIONS HIGH COMMISSIONER FOR HUMAN RIGHTS, *Report on the relationship between climate change and human rights*. 15 January 2009. A/HRC/10/61.

95. UNITED NATIONS HIGH COMMISSIONER FOR HUMAN RIGHTS, *Report on the outcome of the seminar addressing the adverse impacts of climate change on the full enjoyment of human rights*. 10 April 2012. A/HRC/20/7.

96. UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS COMMITTEE, *General Comment No. 14: Article 6 (Right to Life) Nuclear Weapons and the Right to Life.* Adopted at the Twenty-third Session of the Human Rights Committee, on 9 November 1984.

97. UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS COMMITTEE, *General comment No. 36 (2018) on article 6 of the International Covenant on Civil and Political Rights, on the right to life.*

98. UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS COMMITTEE, *General comment No. 6: Article 6 (Right to Life).* Adopted at the Sixteenth Session of the Human Rights Committee, on 30 April 1982. para 5.

99. UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS COUNCIL, *Resolution 10/4. Human rights and climate change.* 25 March 2009. A/HRC/RES/10/4.

100. UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS COUNCIL, *Resolution 26/27 on Human rights and climate change. 15 July 2014.*A/HRC/RES/26/27.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

101. UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS COUNCIL, *Resolution 37/8 on Human rights and the environment.* 9 April 2018. A/HRC/RES/37/8.

102. UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS COUNCIL, *Resolution 38/4 on Human rights and climate change.* 5 July 2018. A/HRC/RES/38/4.

103. UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS COUNCIL, *Resolution 44/7 on Human rights and climate change.* 16 July 2020. A/HRC/RES/44/7.

104. UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS COUNCIL, *Resolution 45/30 on Rights of the child: realizing the rights of the child through a healthy environment.* 7 October 2020. A/HRC/RES/45/30.

105. UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS COUNCIL, *Resolution 46/7. on Human rights and the environment.* 23 March 2021. A/HRC/RES/46/7.

106. UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS COUNCIL, Resolution 5/1. *Institution-building of the United Nations Human Rights Council.* 18 June 2007.

107. UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS COUNCIL, Resolution 5/2. *Code of Conduct for Special Procedures Mandate-holders of the Human Rights Council.*

108. UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS COUNCIL, *Resolution 7/23 adopted by the Human Rights Council* on 28 March 2008.

109. UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS COUNCIL. *Resolution 15/9. Human rights and access to safe drinking water and sanitation.* 6 October 2010.. A/HRC/RES/15/9.

110. UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS COUNCIL. *Resolution 7/22. Human rights and access to safe drinking water and sanitation.* 28 March 2008.

111. UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS COUNCIL, *The human right to a clean, healthy and sustainable environment*. Resolution adopted by the Human Rights Council on 8 October 2021. A/HRC/RES/48/13.

112. UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS COUNCIL, Resolution 52/23 on *the human right to a clean, healthy and sustainable environment.* 13 April 2023. A/HRC/RES/52/23.

113. UNITED NATIONS SECRETARY-GENERAL, *Gaps in international environmental law and environment-related instruments: towards a global pact for the environment*. 30 November 2018. A/73/419*.

114. UNITED NATIONS, Arab Sustainable Development Report 2020. E/ESCWA/SDD/2019/2.

115. UNITED NATIONS, *Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment.* In.: Report of the United Nations Conference on the Human Environment. A/CONF.48/14/Rev.1. Stockholm, 5-16 June 1972.; New York, United Nations, 1973.

116. UNITED NATIONS, *Johannesburg Declaration on Sustainable Development*. Adopted at the World Summit on Sustainable Development, Johannesburg, South Africa, 26 August – 4 September 2002. A/RES/69/2016.

117. UNITED NATIONS, *Rio Declaration on Environment and Development*. The United Nations Conference on Environment and Development, Having met at Rio de Janeiro from 3 to 14 June 1992. In: Report of the United Nations' Conference on Environment and Development. A/CONF.151/26/Rev.1. (Vol.I.).

118. UNITED NATIONS, *The Millennium Development Goals Report 2015. https*://www.un.org/millenniumgoals/2015_MDG_Report/pdf/MDG%202015%20rev%20(July%201).pdf

119. UNITED NATIONS, *The Sustainable Development Goals Report 2022.*

120. WORLD HEALTH ORGANIZATION, *Health, environment and climate change. Report by the Director-General*. 9 April 2018.

7.) Nemzeti jogforrások, Európai Uniós jogforrások

1. A környezet védelmének általános szabályairól szóló 1995. évi LIII. törvény 4. §

2. A Magyar Köztársaság Alkotmánya. Hatályos: 2011. december 31-ig.

3. A Tanács 85/337/EGK irányelve az egyes köz- és magánprojektek környezetre gyakorolt hatásainak vizsgálatáról. HL L 175., 1985.7.5. 40. o.

4. Az Európai Parlament és a Tanács 1367/2006/EK rendelete (2006. szeptember 6.) a környezeti ügyekben az információhoz való hozzáférésről, a nyilvánosságnak a döntéshozatalban történő részvételéről és az igazságszolgáltatáshoz való jog biztosításáról szóló Aarhusi Egyezmény rendelkezéseinek a közösségi intézményekre és szervekre való alkalmazásáról. OJ L 264, 25.9.2006, p. 13–19.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

5. Az Európai Parlament és a Tanács 2003/35/EK irányelve (2003. május 26.) a környezettel kapcsolatos egyes tervek és programok kidolgozásánál a nyilvánosság részvételéről, valamint a nyilvánosság részvétele és az igazságszolgáltatáshoz való jog tekintetében a 85/337/EGK és a 96/61/EK tanácsi irányelv módosításáról, OJ L 156, 25.6.2003, p. 17–25.

6. Az Európai Parlament és a Tanács 2003/4/EK irányelve (2003. január 28.) a környezeti információkhoz való nyilvános hozzáférésről és a 90/313/EGK irányelv hatályon kívül helyezéséről. OJ L 41, 14.2.2003, p. 26–32.

7. Az Európai Parlament és a Tanács 2004/35/EK irányelve (2004. április 21.) a környezeti károk megelőzése és felszámolása tekintetében a környezeti felelősségről. *Official Journal L 143 , 30/04/2004 P. 0056 – 0075.*

8. Az Európai Parlament és a Tanács 2004/35/EK irányelve (2004. április 21.) a környezeti károk megelőzése és felszámolása tekintetében a környezeti felelősségről. HL L 143., 2004.4.30., 56—75. o.

9. Az Európai Parlament és a Tanács 2006/21/EK irányelve (2006. március 15.) az ásványinyersanyag-kitermelő iparban keletkező hulladék kezeléséről és a 2004/35/EK irányelv módosításáról. HL L 102., 2006.4.11., 15—34. o.

10. Európai Unió Bizottsága, *Safe operation of mining activities: a follow-up to recent mining accidents.* COM(2000)664final. Brussels, 21.10.2000.

11. Magyarország Alaptörvénye.

12. The Constitution of the State Montana, Montana Code Annotated 2021.

8.) Nemzetközi bírói döntések, panaszmechanizmushoz kapcsolódó dokumentumok, tanácsadó vélemények, különvélemények, egyéb dokumentumok, Európai Unió Bíróságának döntései

ENSZ Emberi Jogi Bizottsága

1. UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS COMMITTEE, *E.H.P. v. Canada.* CCPR/C/OP/1 at 20. (1982)

2. UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS COMMITTEE, *Mrs. Vaihere Bordes and Mr. John Temeharo v. France, Communication No. 645/1995*, U.N. Doc. CCPR/C/57/D/645/1995 (1996).

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

3. NATIONS HUMAN RIGHTS COMMITTEE, *André Brun v. France, Communication No. 1453/2006,* U.N. Doc. CCPR/C/88/D/1453/2006 (2006).

Európai Szociális Bizottság

1. EUROPEAN COMMITTEE OF SOCIAL RIGHTS, Marangopoulos Foundation for Human Rights (MFHR) v. Greece, No. 30/2005.
2. EUROPEAN COMMITTEE OF SOCIAL RIGHTS, decision on the merits, Complaint No. 72/2011, 23 January 2013.
3. EUROPEAN COMMITTEE OF SOCIAL RIGHTS, Decision on admissibility and on immediate measures. *ATTAC ry, Globaali sosiaalityö ry* and *Maan ystävät ry* v. Finland. Complaint No. 163/2018. 2019. január 22.

Emberi Jogok Európai Bírósága

1. Tyrer v. The United Kingdom. no. 5856/72. 1978. március 15-én hozott ítélet.
2. E.A. Arrondelle v. the United Kingdom, no. 7889/77. Az Emberi Jogok Európai Bizottságának 1980. július 15-én hozott döntése.
3. Baggs v. the United Kingdom, no. 9310/81,1985. döntés a kérelem befogadásáról, 1985. október 16.
4. Powell and Rayner v. The United Kingdom, no. 3/1989/163/219, 1990. február 21-ei ítélet.
5. Case of López Ostra v. Spain. no. 16798/90, 1994. december 9-ei ítélet. 19-én hozott döntése.
6. Glass v. the United Kingdom, no. 28485/95, döntés a kérelem befogadásáról, 1996. október 16.
7. Guerra and others v. Italy. no. 116/1996/735/932. 1998. február 19-én hozott ítélet.
8. Hatton and others v. United Kingdom. no. 36022/97. 2001. október 2-án hozott ítélet.
9. Hatton and others v. the United Kingdom. no. 36022/97. 2003. július 8-án hozott ítélet.
10. Moreno Gómez v. Spain. no. 4143/02. 2004. november 16-án hozott ítélet.
11. Öneryıldız v. Turkey. no. 48939/99. 2004. november 30-án hozott ítélet.
12. Taşkin and others v. Turkey. no. 46117/99. 2004. november 10-én hozott ítélet.

13. Steel and Morris v. the United Kingdom. no. 68416/01. 2005. május 15-én hozott ítélet.

14. Fadeyeva v. Russia. no 55723/00. 2005. június 9-ei ítélet.

15. Budayeva and others v.
Russia.nos. 15339/02, 21166/02, 20058/02, 11673/02 and 15343/02. 2008. március 20-án hozott ítélet.

16. Brânduşe v. Romania. no. 6586/03. 2009. április 7-én hozott ítélet.

17. Tătar v. Romania. no. 67021/01. 2009. január 27-én hozott ítélet.

18. Florea v. Romania. no. 37186/03. 2010. szeptember 14-én hozott ítélet.

19. Deés v. Hungary. no. 2345/06. 2010. november 9-én hozott ítélet.

20. Apanasewicz v. Poland, no. 6854/07. 2011. május 3-án hozott ítélet.

21. Di Sarno and others v. Italy. no. 30765/08. 2012. április 10-én hozott ítélet.

22. Bor kontra Magyarország. no. 50474/08. 2013. június 18-án hozott ítélet.

23. Traube v. Germany. no. 28711/10., döntés a kérelem befogadásáról, 2014. szeptember 9-én hozott döntés.

24. Karin Andersson and others v. Sweden. no. 29878/09. 2014. szeptember 25-én hozott ítélet.

25. Özel v. Turkey. nos. 14350/05, 15245/05, 16051/05. 2015. november 17-én hozott ítélet.

26. Costel Popa v. Romania. no. 47558/10. 2016. július 26-án hozott ítélet.

27. Magyar Helsinki Bizottság v. Hungary. no. 18030/11. 2016. november 8-án hozott ítélet.

28. Dimitar Yordanov v. Bulgaria. no. 3401/09. 2018. december 6-án hozott ítélet.

29. Cordella and others v. Italy. nos. 54414/13, 54264/15. 2019. június 24-én hozott döntés.

30. Kapa and others v. Poland. no. 75031/13, 2022. február 28-án véglegessé váló ítélet.

31. Rovshan Hajiyev v. Azerbaijan, nos. 19925/12 and 47532/13. 2022. március 9-én véglegessé váló ítélet.

32. Bumbeș v. Romania. no 18079/15. 2022. május 3-án hozott ítélet.

33. A.A. and others v. Italy. no. 37277/16. 2022. május 5-én hozott ítélet.

34. Perelli and others v. Italy, no. 45242/17. 2022. május 5-én hozott ítélet.

35. Ardimento and others v. Italy. no. 4642/17. 2022. május 5-én hozott ítélet.

36. Briganti and others v. Italy. no. 48820/19. 2022. május 5-én hozott ítélet.

37. Solyanik v. Russia. no. 47987/15. 2022. augusztus 10-én véglegessé váló ítélet.

38. Pavlov and others v. Russia. no. 31612/09. 2023. január 11-én véglegessé váló ítélet.

39. Kotov and others v. Russia. no. 6142/18. 2023. január 11-én véglegessé váló ítélet.

40. Cláuda Duarte Agosthino and others against Portugal and 33 other States, application no. 39371/20.

41. Verein KlimaSeniorinnen Schweiz és társai kontra Svájc, application no. 53600/20.

42. Carême kontra Franciaország, application no. 7189/21.

Emberi Jogok Amerikaközi Bírósága

1. INTER-AMERICAN COURT OF HUMAN RIGHTS, Case of Saramaka People v. Suriname. Judgment of November 28, 2007.
2. INTER-AMERICAN COURT OF HUMAN RIGHTS, Case of the Kichwa Indigenous People of Sarayaku v. Ecuador. Judgment of June 27, 2012.
3. INTER-AMERICAN COURT OF HUMAN RIGHTS, Advisory opinion OC-23/17 of November 15, 2017. Requested by the Republic of Columbia. The environment and human rights.
4. INTER-AMERICAN COURT OF HUMAN RIGHTS, Case of the Indigenous Communities of the Lhaka Honhat (Our Land) Association v. Argentina. Judgment of February 6, 2020.
5. Request for an advisory opinion on the Climate Emergency and Human Rights submitted to the Inter-American Court of Human Rights by the Republic of Colombia and the Republic of Chile, January 9, 2023.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

Emberi Jogok és Népek Jogainak Afrikai Bizottsága és Bírósága

1. AFRICAN COMMISSION ON HUMAN AND PEOPLES' RIGHT, Communication no. 155/96: Social and Economic Rights Action Center (SERAC) and Center for Economic and Social Rights (CESR) / Nigeria. Done at the 30th Ordinary session held in Banjul, The Gambia du 13th au 27th October 2001.
2. AFRICAN COMMISSION ON HUMAN AND PEOPLES' RIGHT Communication no. 276 / 2003 – Centre for Minority Rights Development (Kenya) and Minority Rights Group International on behalf of Endorois Welfare Council v Kenya.
3. AFRICAN COURT ON HUMAN AND PEOPLES' RIGHTS, African Commission on Human and Peoples' Right v. Republic of Kenya. Application No. 006/2012. Judgment, 26 May 2017.

Nemzetközi Bíróság

1. Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary/Slovakia), Judgment, I. C. J. Reports 1997, p. 7.
2. Separate Opinion of Vice-President Weeramantry in the Case concerning Gabčíkovo-Nagymaros Project.
3. Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay), Judgment, I.C.J. Reports 2010, p. 14.
4. Separate Opinion of Judge Cançado Trindade in the Case Concerning Pulp Mills on the River Uruguay.
5. North Sea Continental Shelf, Judgment, I.C.J. Reports 1969, p. 3.
6. Columbian-Peruvan asylium case, Judgment of November 20th, 1950: I. C. J. Reports 1950, p. 266.
7. INTERNATIONAL COURT OF JUSTICE, *Obligation of States in respect of Climate Change, The Court authorizes the African Union to participate in the proceedings*. 18 July 2023. No. 2023/42.
8. INTERNATIONAL COURT OF JUSTICE*, Obligation of States in respect of Climate Change, the Organisation of African, Caribbean and Pacific States, the Melanesian Spearhead Group and the Forum Fisheries Agency to participate in the proceedings.* 18 July 2023. No. 2023/48.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

Aarhusi Jogkövetési Bizottság

1. UNITED NATIONS ECONOMIC COMMISSION FOR EUROPE: Report by the Compliance Committee: Compliance by Lithuania with its Obligations Under the Convention. U.N. Doc. ECE/MP.PP/2008/5/Add.6 (Apr. 4, 2008).

2. UNITED NATIONS ECONOMIC COMMISSION FOR EUROPE: Report by the Compliance Committee: Compliance by Kazakhstan with its Obligations under the Convention and its Implementation of Decision II/5a of the Meeting of the Parties. 10, 27, U.N. Doc. ECE/MP.PP/C.1/2008/5/Add.5 (Apr. 2, 2008).

3. UNITED NATIONS ECONOMIC COMMISSION FOR EUROPE: Findings and recommendations with regard to communication ACCC/C/2015/128 concerning compliance by the European Union*. ECE/MP.PP/C.1/2021/21. (10 September 2021). [továbbiakban: Findings and recommendations with regard to communication ACCC/C/2015/128].

Európai Unió Bírósága

1. EURÓPAI UNIÓ BÍRÓSÁGA, C-204/09. számú ügy a Flachglas Torgau GmbH és a Bundesrepublik Deutschland között, ECLI:EU:C:2012:71.

2. EURÓPAI UNIÓ BÍRÓSÁGA, C-182/10. számú ügy Marie Noëlle Solvay és társai és a Région wallonne között, ECLI:EU:C:2012:82.

3. EURÓPAI UNIÓ BÍRÓSÁGA, C-416/10. számú ügy Jozef Križan és társai kontra Slovenská inšpekcia životného prostredia között, ECLI:EU:C:2013:8.

4. EURÓPAI UNIÓ BÍRÓSÁGA, C-570/13 Karoline Gruber és Unabhängiger Verwaltungssenat für Kärnten között, ECLI:EU:C:2015:231.

5. EURÓPAI UNIÓ BÍRÓSÁGA, C-180/96 számú ügy Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királysága és az Európai Unió Bizottsága között. ECLI:EU:C:1998:192;

6. EURÓPAI UNIÓ BÍRÓSÁGA, C-157/96. számú ügy The Queen v Ministry of Agriculture, Fisheries and Food and Commissioners of Customs & Excise, ex parte National Farmers' Union and Others között. ECLI:EU:C:1998:191.

9.) Nemzeti bírói, alkotmánybírói döntések

1. MAGYARORSZÁG ALKOTMÁNYBÍRÓSÁGA, 28/1994. (V.20.) AB határozat.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

2. MAGYARORSZÁG ALKOTMÁNYBÍRÓSÁGA, 16/2015. (VI. 5.) AB határozat.

3. MAGYARORSZÁG ALKOTMÁNYBÍRÓSÁGA, 28/2017. (X.25) AB határozat,

4. MAGYARORSZÁG ALKOTMÁNYBÍRÓSÁGA, 3223/2017. (IX. 25.) AB határozat.

5. MAGYARORSZÁG ALKOTMÁNYBÍRÓSÁGA 17/2018. (X.10.) AB határozat.

6. NETHERLANDS; THE HAGUE; DISTRICT COURT, Urgenda Foundation (on behalf of 886 individuals) v The State of the Netherlands (Ministry of Infrastructure and the Environment), First instance decision, HA ZA 13-1396, C/09/456689, ECLI:NL:RBDHA:2015:7145, ILDC 2456 (NL 2015), 24th June 2015.

7. SUPREME COURT OF THE PHILIPPINES, Minors Oposa v. Secretary of the Department of Environmental and Natural Resources, 33 ILM 173 (1994), 30 JULY 1993.

8. SUPREME COURT OF THE UNITED STATES, Sierra Club v. Morton, 405 U.S. 727 (1972). NO. 70–34. DECIDED APRIL 19, 1972.

9. THE SUPREME FEDERAL COURT OF BRAZIL, SPECIAL APPEAL NO. 1,797,175 – SP. MARCH 21, 2019.

10. THE SUPREME FEDERAL COURT OF BRAZIL, PSB et al. v. Brazil (on Climate Fund) "Partido Socialista Brasileiro (PSB), Partido Socialismo e Liberdade (PSOL), Partido dos Trabalhadores (PT) e Rede Sustentabilidade v. União Federal". June 30, 2022.

11. MONTANA FIRST JUDICIAL DISTRICT COURT LEWIS AND CLARK COUNTY, Rikki Held et al. v. State of Montana et al. Finding of Fact Conclusions of Law and Order. No. CDV-2020-307.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

A szerző témában publikált tanulmányai

1. Vivien, BENDA: The Environmental Impact Assessment as a 'Requirement Under General International Law' and Its Potential Correlations: A környezeti hatásvizsgálat elve mint a nemzetközi jog új általános princípiuma, valamint annak lehetséges összefüggései. *Külügyi és Külgazdasági Intézet Tanulmányok. KKI Studies,* 8. Paper: 1, 13. p. (2018). 3–15.

2. BENDA Vivien: Nemzetközi jog és uniós jog – nemzetközi jog vagy uniós jog? A két jogrend kapcsolata. In.: Szabó Csaba (szerk.): *Tavaszi Szél 2018 Konferenciakötet I.* Budapest, Association of Hungarian PHD and DLA Students, 2018. 572 p.. Paper: 2, 12 p. 134–145.

3. BENDA Vivien: Az élhető városok és egyéb települések megteremtésének jogi kérdései Magyarországon az ENSZ fenntartható fejlődési célok tükrében. *Iustum Aequum Salutare*, 2018/4. 157–181.

4. BENDA Vivien: A környezeti demokrácia vizsgálata a hazai országos és helyi népszavazások tükrében. *Jog és Állam*, 24. szám, 2019. 63–78.

5. BENDA Vivien: Fenntartható fejlődés és a nemzeti kisebbségek jogai. *Magyarok jogvédelme a Kárpát-medencében 2018.* Budapest, Kisebbségi Jogvédő Intézet, 2019. 131–150.

6. BENDA Vivien: Az Alkotmánybíróság környezetvédelmi tárgyú ítéleteinek áttekintése, különös tekintettel az Ádám-Zlinszky különvéleményre. *Iustum Aequum Salutare,* 2019/2. 107–115.

7. Vivien, BENDA: The Right to Water and Sanitation – is it still a Great Challenge to the European Union? *Internetowy Przegląd Prawniczy*, no. 4/48. (2019) 9–20.

8. BENDA Vivien: An overview about the implementation of the Sustainable Development Goals. *Pázmány Law Working Papers,* Nr. 2020/05. 2–20.

9. BENDA Vivien: A sic utere tuo elv megjelenése a nemzetközi környezetjogban. *Jog és Állam,* 30. szám, 2020. 41–48.

10. BENDA Vivien: Az elmúlt 25 és soft law tartalmú dokumentumai a nemzetközi környezetjog terén. In.: BÁNDI Gyula (szerk.): *A sokoldalúság okán: Doktorandusz tanulmányok a Pázmány jogászképzésének 25. tanévében.* Budapest, Pázmány Press, 2020. 9–23.

11. Vivien, BENDA: Towards Sustainable and Inclusive Cities: Discrimination Against Vulnerable and Marginalized Groups: A Review of a Hidden Barrier to Sustainable Urbanization. In: Adriano BISELLO–Judith BORSVOOM-VAN BEURDEN–Daniele VETTORATo–Håvard HAARSTAD (eds.): *Smart and Sustainable Planning for Cities and Regions: Result of SSPCR 2019.* Cham, Springer Nature Switzerland, 2021. 469–478.

12. KÖBÖL-BENDA Vivien: Az Európai Zöld Megállapodás elemzése, figyelembe véve az uniós soft law jellegét és a nemzetközi jogi kontextust. *Iustum Aequum Salutare,* 2021/2. 181–208.

13. KÖBÖL-BENDA Vivien: Conference on the Bindingness of EU Soft Law: Report on the 'Conference on Bindingness of EU Soft Law' Organized by Pázmány Péter Catholic University, 9 April 2021, Budapest. *Hungarian Yearbook of International Law and European Law.* 2021 (9) 1. 408–419.

14. KÖBÖL-BENDA Vivien: A biológiai sokféleség védelmének legújabb irányai az Európai Unióban. *EU JOG: Online Szakfolyóirat.* 2021/3. 2–13.

15. Vivien, KÖBÖL-BENDA: The current status of the right to the environment at the global international law. *Opolskie Studia Administracyjno-Prawne,* Vol 20. No. 1. (2022) 117–144.

16. BÁNDI Gyula–KÖBÖL-BENDA Vivien: Az Európai Unió környezetpolitikája. In: BÁNDI Gyula (szerk.): *Környezetjog.* Budapest, Szent István Társulat, 2022. 169–178.

17. KÖBÖL-BENDA Vivien: The EU's attitude towards the ECHR's system in light of the EU's climate ambition. *Európai Tükör.*

18. KÖBÖL-BENDA Vivien: Az Emberi Jogok Európai Bíróságának és az Európai Unió Bíróságának környezeti gyakorlata korunk környezeti válságában. Különös tekintettel az éghajlati perek lehetőségére. *PPKE JÁDI 2022 Decemberi Országos Doktorandusz Konferenciájának Tanulmánykötete.*

19. Vivien, KÖBÖL-BENDA: Gabcikovo-Nagymaros Project Case Judgment – 25 Years On Report on the 'Gabcikovo–Nagymaros Project Case Judgment – 25 Years On International Conference' Organized by Pázmány Péter Catholic University, 23 September 2022, Budapest. *Hungarian Yearbook of International Law and European Law.*

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

Megjelenés alatt álló munka

20. KÖBÖL-BENDA Vivien: A környezethez való jog egyes fenntarthatósági kérdései – Erkölcsi koncepciók a túlzottan emberközpontú értelmezés ellen. *Iustum Aequum Salutare tematikus különszáma.*

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

I. számú melléklet:
Az Escazúi Megállapodás bemutatása

1. Az Escazúi Megállapodás elfogadásának körülményei

A Megállapodás Riói Nyilatkozattal összefüggő későbbi előzménye a 10. számú elv alkalmazására irányuló, a ’Rio+20’ csúcson, a Latin-Amerika és a Karib-térség Gazdasági Bizottsága által elfogadott nyilatkozat,[1686] mely megerősítette a régió országainak elkötelezettségét a környezeti információhoz jutáshoz, döntéshozatalban való részvételhez és igazságszolgáltatáshoz való jog teljes érvényesülése irányában, tekintettel arra, hogy a részvételi jogosultságok erősítése hozzájárul a fenntartható fejlődéshez.[1687] A Nyilatkozat kifejezi, hogy a részvételi jogosultságok megfelelő tájékoztatáson alapuló, széleskörű és befogadó jellegű érvényesülése elengedhetetlen a természeti erőforrások fenntartható menedzsmentjéhez.[1688] Ezt követően a Gazdasági Bizottság számára kijelöli feladatként egy regionális nemzetközi megállapodás előkészítését,[1689] valamint felhívja az országokat, hogy vegyenek részt az ezzel kapcsolatos folyamatban, külön említve a 2014 novemberében, Santiagoban tartandó megbeszélésre.[1690] Ezen a találkozón, 2014. november 10-én döntés született a további tárgyalásokról a regionális egyezmény elfogadása érdekében,[1691] erre a célra felállítva egy bizottságot a Nyilatkozatot aláíró országok delegáltjaiból, úgy, hogy tevékenységébe jelentős mértékben be kell vonni a nyilvánosságot.[1692] Társelnöknek jelölte ki Chilét és Costa Ricát, a Tárgyalóbizottság keretében folytatott tárgyalásokért felelősnek pedig Mexikót, Perut, a Saint Vincent és a Grenadine-szigeteket, illetve Trinidad és Tobagot jelölte meg.[1693]

A Tárgyalóbizottság ezt követően több találkozót is szervezett, melyek közül a kilencedik, 2018. február 28. és március 4-e között Escazú-ban tartott csúcson került elfogadásra a Megállapodás. Luis Guillermo Solís, Costa Rica elnöke szerint a dokumentum fordulópontot jelent, mivel hozzá fog járulni a régióban a bűncselekmények, szegénység, egyenlőtlenségek és gyűlöletkeltés ellen folytatott küzdelemhez, továbbá elengedhetetlen az ott élő fajok túlélése szempontjából is. Kifejezte, hogy az egészséges környezethez való jog emberi jog, amelynek

[1686] The Economic Commission for Latin America and the Caribbean: *Application of Principle 10 of the Rio Declaration on Environment and Development in Latin America and the Caribbean.* 686(XXXV).
[1687] Uo. 2. pont.
[1688] Uo. 3. pont.
[1689] Uo. 4. pont.
[1690] Uo. 5. pont.
[1691] Fourth meeting of the focal points appointed by the Governments of the signatory countries of the Declaration on the application of Principle 10 of the Rio Declaration on Environment and Development in Latin America and the Caribbean: *Santiago Decision.* 10 November 2014. 1–2. pontok.
[1692] Uo. 3. pont.
[1693] Uo. 4. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

megvalósításához szükségesek az eljárási jogosultságok, továbbá a Megállapodás új fogalomként vezeti be térségbe a környezeti demokráciát. Alicia Bárcena, a Gazdasági Bizottság ügyvezető titkára kiemelte, hogy az egyezmény elfogadásával a térség országai egyöntetű elkötelezettségnek adnak hangot a demokrácia legalapvetőbb elve iránt, mely szerint az embereket be kell vonni azokba a döntésekbe, melyek hatással vannak az életükre és környezetükre. A Megállapodás Bárcena szerint beleillik a globális nemzetközi környezetbe is, hozzájárul a Fenntartható Fejlődés 2030-ig tartó programjához és a Párizsi Megállapodás megvalósításához.[1694] A Megállapodást ezt követően 2018. szeptember 27-én nyitották meg aláírásra az ENSZ New York-ban található székhelyén, 2020. szeptember 26-ig, melyet követően 2021. április 21-én lépett hatályba.[1695]

2. Az Escazúi Megállapodás felépítése

Az Escazúi Megállapodás[1696] célként jelöli meg a környezeti információhoz jutáshoz, a környezeti ügyekben való döntéshozatalban történő részvételhez és az igazságszolgáltatáshoz való jog biztosítását és hatékony végrehajtását, illetve a kapacitásépítés és együttműködés fokozását is a latinamerikai és karibi régióban, annak érdekében, hogy hozzájáruljon jelen és jövő nemzedékeinek ahhoz fűződő jogához, hogy egészséges környezetben éljenek és a fenntartható fejlődéshez.[1697]

Figyelemre méltó, hogy az Egyezmény külön felsorolja azon elveket, amelyek iránymutatást nyújtanak, és vezetik Részes Feleket az implementálás során:

- Egyenlőség elve és a diszkrimináció tilalma;
- Átláthatóság és elszámoltathatóság elvei;
- Visszalépés tilalma és a fokozatos megvalósítás elve;
- Jóhiszeműség elve;
- Megelőzés elve;
- Elővigyázatosság elve;
- Intergenerációs méltányosság elve;
- Maximális közzététel elve;
- Az államok természeti erőforrásaik feletti állandó szuverenitásának elve;
- Az államok szuverén egyenlőségének elve;[1698]

[1694] Ninth meeting of the negotiating committee – Principle 10: *Latin America and the Caribbean Adopts Its First Binding Regional Agreement to Protect Rights of Access in Environmental Matters.* https://bit.ly/3fjW6SQ
[1695] https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XXVII-18&chapter=27&clang=_en
[1696] Regional Agreement on Access to Information, Public Participation and Justice in Environmental Matters in Latin America and the Caribbean. Escazú, 4 March 2018. *United Nations Treaty Series,* C.N.195.2018 and C.N.196.2018.
[1697] Escazúi Megállapodás, 1. cikk.
[1698] Uo. 3. cikk.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

Hasonlóan az Aarhusi Egyezményhez, itt is elsőként szabályozza a környezeti információhoz való hozzáférés jogát, mely magába foglalja a következő jogosultságokat:

- Információ igénylése kompetens hatóságoktól, érdek vagy más ok említése nélkül;
- Amennyiben a hatóság nem rendelkezik a kért információval, tájékoztatáshoz való jog ennek tényéről;
- Ha nem kapja meg a kért információt az igénylő, akkor tájékoztatást a jogorvoslati lehetőségekről.[1699]

Az Aarhusi Egyezményhez képest itt a Megállapodás szövegében már külön kitér a sérülékeny helyzetben lévő személyek vagy csoportjaik információigénylésre, azzal, hogy a Részes Felek kötelesek az érintettek speciális helyzetének és feltételeinek megfelelő eljárásokat kidolgozni, biztosítva – külön kiemelve az őslakos közösségeket és etnikai csoportokat – a különleges asszisztenciát az igénylési folyamat során. [1700]

Lehetővé teszi az elutasítást is meghatározott esetekben, megfelelő tájékoztatás és jogorvoslat mellett, akkor:

- Ha az információnyújtás valaki életét, biztonságát, egészségét kockáztatná;
- Ha hátrányosan befolyásolná a nemzetbiztonságot, közbiztonságot vagy honvédelmet;
- Ha károsan érintené a környezetvédelmet, ideértve a veszélyeztett vagy kihalás által fenyegetett fajokat;
- Ha egyértelmű, lehetséges és különleges kockázatot jelentene a bűnüldözés, bűnmegelőzés, nyomozási vagy vádeljárásokra nézve.[1701]

Előírja továbbá a Részes Felek számára olyan autonóm és független intézmények létrehozását, amelyek előmozdítják a környezeti információt érintő transzparenciát, felügyelik a szabályok betartását, jelentéseket készítenek. Ezen felül – valamivel „gyengébb" megfogalmazással – javasolja a Feleknek e szervek felruházását szankcionalizálási jogkörrel.[1702]

Itt is helyt kap az igénylés nélkül közzéteendő környezeti információ biztosítása, melynek keretében a Felek kötelesek kompetens hatóságaik által az információ generálását, gyűjtését, közzétételét, értékelését megvalósítani, szisztematikus, proaktív, időszerű, rendszeres, hozzáférhető és átfogó módon. Kötelesek rendszeresen frissíteni az információt, erősítve a decentralizálást szubnacionális és regionális szinten, előmozdítva a kompetens hatóságok közötti koordinációt.[1703]

Az információt meghatározott rendszer szerint, megfelelő módon rendszerezve, minden személy számára hozzáférhetően, progresszíven kell közzétenni, felhasználva az

[1699] Escazúi Megállapodás, 5. cikk, 2. pont.
[1700] Uo. 3–4. pontok.
[1701] Uo. 5–6. pontok.
[1702] Uo. 18. pont.
[1703] Escazúi Megállapodás, 6. cikk, 1. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

információtechnológia és a média lehetőségeit. E körben nem zárja le teljesen az információ körét, csak felsorolja, mik tartozhatnak ide:

- Egyezmények és nemzetközi megállapodások szövege, környezeti jogszabályok, szabályozóeszközök, közigazgatási aktusok;
- A környezet állapotára vonatkozó jelentések;
- Környezeti ügyekben kompetens közintézmények listája, ezek által érintett működési területek;
- Szennyezett területek, a szennyezés típusa és lokációja;
- Természeti erőforrások és ökoszisztéma-szolgáltatások használatára és megőrzésére vonatkozó információ;
- Környezeti kérdésben született tudományos, technikai vagy technológiai jelentések, tanulmányok, akadémiai és kutatóintézmények által elkészítve, függetlenül attól, hogy köz-, magánintézmény, illetve belföldi vagy külföldi;
- Az éghajlatváltozás forrásai;
- Környezeti hatásvizsgálati eljárásokról szóló információ, más környezetmenedzsmenti eszközökről szóló tájékoztatás, lehetőség szerint környezeti engedélyek bemutatása;
- Hulladékra vonatkozó listák, mely tartalmazza a típusát, lehetőség szerint intenzitását, évét;
- Környezeti ügyekben kiszabott közigazgatási bírságokról szóló információt.[1704]

Ezen felül meghatározza, hogy a Felek kötelesek lépéseket tenni a szennyezéskibocsátási regiszterek kidolgozásra érdekében, lefedve a levegő, víz, talaj és talaj alatti rétegek, az alapanyagok és hulladék esetkörét.[1705] Biztosítaniuk kell, hogy a közegészségre vagy a környezetre vonatkozó azonnali fenyegetések esetén a releváns hatóság késedelem nélkül nyújtson tájékoztatást, annak érdekében, hogy a nyilvánosság megelőzhesse vagy enyhíthesse a károkozást.[1706] E körben is kitér a sérülékeny személyek vagy csoportok tájékoztatására és a hozzáférés biztosítására, ideértve az adott országban használt több nyelv használatát és az alternatív formátumok előkészítését, valamint az alkalmas kommunikációs csatornák igénybevételét.[1707]

A nyilvánosság környezeti döntéshozatalban való részvétele tekintetében lefekteti, hogy valamennyi Fél köteles a jog biztosítására és ennek érdekében nyitott és befogadó környezeti döntéshozatali eljárásokat kell kidolgoznia a nemzeti és nemzetközi normatív környezet keretében.[1708] A Részes Felek kötelesek továbbá mindezt az eljárás korai szakaszában biztosítani, melynek érdekében megfelelő, egyértelmű, időszerű és átfogó tájékoztatást kell nyújtania a nyilvánosság számára, annak érdekében, hogy hatékony módon vehessenek részt a

[1704] Uo. 3. pont.
[1705] Uo. 4. pont.
[1706] Uo. 5. pont.
[1707] Escazúi Megállapodás, 6. cikk, 6. pont.
[1708] Uo. 7. cikk, 1. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

folyamatban, ésszerű időkereten belül, amely lehetővé teszi a tájékoztatást és a tényleges részvételt.[1709] Ennek keretében minimális tartalmat is meghatároz, tehát felsorolja azokat a tényezőket, melyekről a nyilvánosságot alkalmas módon – írásban, elektronikusan, szóban – tájékoztatni kell e körben:

- A tervezett környezeti döntés típusa és természete, amennyiben lehetséges nem túl technikai nyelvezettel;
- A döntéshozatalért felelős hatóság és más érintett szervezetek, testületek megjelölése;
- A nyilvánosság részvételi folyamatának ismertetése, ideértve az eljárás kezdetét, végét, a részvételi mechanizmusokat, az esetleges közmeghallgatások helyét és idejét;
- Azon hatóságok ismertetése, amelyektől releváns további információt kérelmeztek;[1710]

A nyilvánosság döntéshozatalban való részvétele magába foglalja az észrevételeik megfelelő módon történő ismertetésének lehetőségét, amennyiben megtörténik a döntéshozatal az arról való tájékoztatáshoz fűződő jogot, ideértve annak kifejtését, hogy a nyilvánosság által tett észrevételek miként kerültek megfontolásra.[1711]

A környezeti döntéshozatal során a Felek kötelesek olyan feltételeket teremteni, melyek kedvezők a köz részvétele számára, figyelembe véve az érintett nyilvánosság társadalmi, gazdasági, kulturális, földrajzi és nemi sajátosságait.[1712] Külön rendelkezik arról az esetről, amikor az érintett nyilvánosság által használt nyelv különbözik a hivatalos nyelvektől, mely esetben minden lehetőséget meg kell adnia az államnak, hogy ezen érintettek is részt vehessenek.[1713] A Feleknek lehetőségeik mértén elő kell mozdítania a részvételt a nemzetközi fórumok előtti eljárások tárgyalások során,[1714] ösztönözni a megfelelő helyek kialakítását, ahol a környezeti konzultáció folytatható, lehetővé téve különféle személyek és csoportjaik részvételét, előmozdítva a helyi tudás érvényesülést, a különféle szereplők közötti párbeszédet és interakciót.[1715] Ezen felül erőfeszítéseket kell tenniük a sérülékeny helyzetben lévő személyek és csoportjaik azonosítása és támogatása érdekében, hogy tevékenyen, időszerűen és hatékonyan részt vehessenek, lebontva az őket akadályoztató tényezőket.[1716] Ezen felül a Részes Feleknek kifejezett kötelezettsége a jelen Megállapodás implementálása során, hogy a nemzeti szabályaik és nemzetközi kötelezettségvállalásaik teljesítése során figyelembe veszik az őslakos népeket és helyi közösségeket.[1717] A hatóságoknak erőfeszítéseket kell tennie a nyilvánosság azon tagjainak azonosítására, akiket közvetlenül érintenek bizonyos

[1709] Uo. 4–5. pontok.
[1710] Uo. 6. pont.
[1711] Uo. 8. pont.
[1712] 10. pont.
[1713] Escazúi Megállapodás, 6. cikk, 11. pont.
[1714] Uo. 12. pont.
[1715] Uo. 13. pont.
[1716] Uo. 14. pont.
[1717] Uo. 15. pont.

tevékenységek, projektek, melyek jelentős hatást gyakorolhatnak a környezetre, valamint előmozdítani a részvételüket.[1718]

Végezetül, a környezeti ügyekben történő igazságszolgáltatáshoz való jogot deklarálja a tisztességes eljárás garanciáival.[1719] Ennek megfelelően a Részes Felek kötelesek e nemzeti szabályozás keretében biztosítani a bírói és közigazgatási mechanizmusokat, amelyek lehetővé teszik a következő jellegű döntések megtámadását:

- Környezeti információval kapcsolatos bármely döntés, tevékenység, kibocsátás;
- A környezeti döntéshozatalban való részvétellel kapcsolatos bármely döntés, tevékenység, kibocsátás;
- Minden más döntés, tevékenység, kibocsátás, ami hátrányosan befolyásolja vagy befolyásolhatja a környezetet, vagy a környezeti szabályokat sért.[1720]

Az igazságszolgáltatáshoz való jog biztosítása érdekében valamennyi Félnek rendelkeznie kell:

- Kompetens állami intézményekkel, melyek hozzáférnek szakértői háttérhez környezeti ügyekben;
- Hatékony, időszerű, nyilvános, transzparens és pártatlan eljárásokkal, melyek nem aranytalanul drágák;
- Széleskörű és aktív jogi képviselettel a környezet védelmében, a nemzeti szabályozással összhangban;
- Megelőző lépések és ideiglenes intézkedések meghozatalának lehetőségével, a környezetnek okozott kár a megelőzése, megállítása, enyhítése és rehabilitálása érdekében;
- A környezeti károk bizonyításának megkönnyítését célzó intézkedésekkel, mint például a bizonyítási teher megfordítása és a dinamikus bizonyítási teher;
- Mechanizmusokkal a közigazgatási döntések időszerű végrehajtása és kikényszerítése érdekében;
- További jogorvoslati mechanizmusokkal, mint a károkozás előtti állapot helyreállítása, javítás, kompenzáció vagy pénzügyi bírság fizetése, megismétlés megakadályozásának biztosítása, segítségnyújtás az érintett személyeknek és pénzügyi támogatás nyújtása.[1721]

A környezeti igazságszolgáltatás igénybevételéhez fűződő jog biztosítása során a Feleknek lépéseket kell kidolgoznia a jog gyakorlását akadályozó tényezők lebontása érdekében lehetőségeket teremteni az eljárás nyilvánossá tételéhez, mechanizmusokat kell létrehoznia a bírósági és közigazgatási eljárások rendszerezésére és terjesztésére. Ezek mellett biztosítania kell a tolmácsolást vagy fordítást olyan nyelvek esetén, amelyek eltérnek a hivatalos

[1718] Uo. 16. pont.
[1719] Uo. 8. cikk, 1. pont.
[1720] Uo. 2. pont.
[1721] Escazúi Megállapodás, 8. cikk, 3. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

nyelvtől.[1722] A Részes Feleknek támogatási mechanizmusokat kell nyújtania a sérülékeny helyzetben lévő személyek és csoportjaik joggyakorlása érdekében, ideértve lehetőség szerint az ingyenes technikai és jogi segítségnyújtást.[1723] Ezen felül a Feleknek biztosítania kell a környezeti ügyekben született bírói vagy közigazgatási döntések, valamint azok alapjának írásba foglalását.[1724] Lehetőség szerint a Feleknek népszerűsítenie kell környezeti ügyekben is az alternatív vitarendezési lehetőségeket, mint mediáció, békéltetés, valamint más eszközök, melyek megelőzik vagy rendezik a jogvitákat.[1725]

A Megállapodás külön cikkben szabályozza a környezeti ügyekben tevékenykedő emberi jogi aktivisták védelmét, melynek keretében biztonságos környezetet kell teremtenie az egyének, csoportjaik és szervezeteik számára, melyben lehetőség nyílik az emberi jogok környezeti ügyekben történő előmozdítására és védelmére, amelyben nem érik fenyegetések, korlátozások e személyeket.[1726] Minden Részes Félnek megfelelő és hatékony lépéseket kell tennie a környezeti ügyekben tevékenykedő emberi jogi aktivisták jogainak elismerése, védelme és előmozdítása érdekében, ideértve élethez, önrendelkezéshez való jogukat, véleménynyilvánítás, gyülekezés, egyesülés szabadságát, a szabad mozgást, figyelembe véve a nemzetközi jogi, alkotmányos és alapvető koncepcionális emberi jogi rendelkezéseket.[1727] A Feleknek helyénvaló, hatékony és időszerű lépéseket kell tennie a jogvédőkre irányuló támadások, fenyegetések, megfélemlítés megelőzése, kinyomozása és megbüntetése érdekében.[1728]

A Megállapodás rendelkezik a Részes Felek Konferenciájának létrehozásáról,[1729] mely felelős a végrehajtás hatékonyságát vizsgálni és előmozdítani, ennek keretében:

- A Megállapodás végrehajtásához szükséges kisegítő szerveket hozhat létre konszenzus alapján;
- Jelentéseket fogad és fontol meg e szervektől;
- Tájékoztatást kap a Felektől az általuk történő végrehajtás lépéseiről;
- Javaslatokat fogalmaz meg a Felek részére;
- Jegyzőkönyvekkel egészítheti ki a Megállapodást;
- A Megállapodás módosítására irányuló javaslatokat vizsgálhat meg és fogadhat el;
- Iránymutatást dolgozhat ki a végrehajtást segítő pénzügyi és egyéb források felhasználására nézve;
- További lépéseket tehet a Megállapodás céljainak elérése érdekében;

[1722] Uo. 4. pont.
[1723] Uo. 5. pont.
[1724] Uo. 6. pont.
[1725] Uo. 7. pont.
[1726] Escazúi Megállapodás, 9. cikk, 1. pont.
[1727] Uo. 2. pont.
[1728] Uo. 3. pont.
[1729] Uo. 15. cikk, 1. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

- Minden további funkciót elláthat, melyet a Megállapodás jelöl ki számára.[1730]

A Részes Felek Konferenciájára végül 2022. április 20-22. között került sor Santiagoban, melyen felállította saját eljárási szabályait,[1731] döntött az elnökségi tagokról, elnöknek jelölve Uruguay-t, alelnöknek Antiguát és Barbudát, Argentínát, Mexikót és Saint Lucia-t.[1732] A harmadik határozatban pedig döntött a Jogkövetési Bizottság felállításáról, melynek kidolgozta eljárási szabályaira vonatkozó javaslatot is. Felszólította a Megállapodás alapján létrejött Titkárságot arra, hogy fordítsa le a javaslatot és juttassa el a releváns szereplőkhöz.[1733] Felkérte továbbá az Elnökséget arra, hogy támogassa ebben a Titkárságot, valamint kezdjen a Részes Felekkel való konzultációba a Bizottság felállítása tárgyában.[1734] Az eljárási szabályok értelmében a Jogkövetési Bizottság a következő feladatokat látja el:

- Jelentést tesz saját tevékenységéről és megfigyeléseiről Részes Felek Konferenciájának;
- Átfogó periodikus jelentéseket készít a Részes Felek Konferenciája számára a Megállapodás végrehajtásáról, valamint további jelentéseket készít a Részes Felek Konferenciájának felkérésére;
- Tanácsot és támogatást nyújt a Részes Feleknek, ideértve általános kommentárok kibocsátását, a Részes Felek vagy a nyilvánosság választott képviselőinek megkeresésekre adott válaszokat, periodikus konzultációk lefolytatását a Felekkel, többek között országlátogatások alkalmával, illetve nyitott párbeszéd fenntartását a Felekkel és a nyilvánosság tagjaival.
- A Megállapodásnak való meg nem felelés vizsgálata.[1735]

Utóbbi vonatkozásában a nyilvánosság tagjai, illetve a Részes Felek saját maguk, más Részes Fél vonatkozásában nyújthatnak be kérelmet,[1736] a Bizottság ezt követően intézkedésekről dönthet, melyeket szükségesnek lát annak érdekében, hogy megkönnyítse a Felek számára a Megállapodás végrehajtását és betartását, figyelembe véve a nemzeti adottságokat és körülményeket, mérlegelve a meg nem felelésre okot adó körülményt, annak típusát, súlyosságát és gyakoriságát. Ennek keretében a következőket teheti:

- Észrevételek megfogalmazása a benyújtott ügyekben;
- Specifikus ajánlások intézésre a Részes Felekhez;
- Az érintett Részes Fél felszólítása a Megállapodás végrehajtásáról szóló jelentés készítésére;

[1730] Uo. 5. pont.
[1731] *Rules of Procedure of the Conference of the Parties of the Regional Agreement on Access to Information, Public Participation and Justice in Environmental Matters in Latin America and the Caribbean.* In: First meeting of the Conference of the Parties to the Regional Agreement on Access to Information, Public Participation and Justice in Environmental Matters in Latin America and the Caribbean, Santiago, 20–22 April 2022. Decisions adopted. 22-0344. Decision I/1.
[1732] Uo. Decision I/2.
[1733] Uo. Decision I/3. 2. pont.
[1734] Uo. 3. pont.
[1735] Uo. Decision I/3, Annex 1. IV. 1. pont.
[1736] Uo. V. 1. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

- Tanácsadás és segítségnyújtás a Felek számára a végrehajtás érdekében;
- Szükség esetén a környezeti ügyekben tevékenykedő emberi jogi aktivisták biztonsága érdekében teendő lépések foganatosítására vonatkozó javaslatok megtétele a Részes Felek számára.[1737]

A Részes Felek Konferenciája szükség esetén szintén intézkedéseket foganatosíthat a Felek jogkövetésének előmozdítása érdekében, ideértve:

- Az érintett Részes Fél meg nem felelésének deklarálása;
- A megfelelés támogatása és elősegítése;
- Figyelmeztetés kibocsátása;
- Az érintett Részes Fél jogainak és privilégiumainak felfüggesztése, ideértve szavazati jogát.[1738]

[1737] First meeting of the Conference of the Parties to the Regional Agreement on Access to Information, Public Participation and Justice in Environmental Matters in Latin America and the Caribbean. Decision I/3, 1. pont.
[1738] Uo. 2. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

II. számú melléklet:
A 48/13. számú határozat elfogadását megelőző ENSZ dokumentumok áttekintése

Az ENSZ Főtitkárának A/73/419*számú jelentése

A Főtitkár jelentésének[1739] középpontjába a nemzetközi környezetjog elveit állította, mint annak jelentős építőköveit, melyek alkalmazása világszinten elterjedt és megjelent jogi kötőerővel nem bíró aktusokban vagy kötelező többoldalú megállapodásokban. Hozzáteszi, hogy előbbiek – tehát a *soft law* – jellegűek is kiemelkedő jelentőséggel bírnak, mivel iránymutató jellegükkel hozzájárulnak a kötelező megállapodások végrehajtásához.[1740] Az elveknek fontos szerepe van ott, ahol az ember tevékenysége érintkezik a környezettel, valamint áthidaló megoldást is kínálhatnak, ha jogi kérdés merül fel.[1741]

A jelentésben a következő elveket azonosította és fejtette ki a főtitkár:

a) Megelőzés elve

Az elv megkívánja, hogy az államok olyan módon járjanak el a területükön vagy felügyeletük alatt álló területeken található erőforrások felhasználásakor, hogy ne károsítsák jelentősen a környezetet. Az elv visszanyúlik a határon átnyúló károkozás tilalmára és többféle, globális, regionális és nemzeti aktusban, nemzetközi bírósági ítéletben is megjelent.[1742] A Főtitkár szerint az elv a nemzetközi környezetjog gerincét jelenti, célja a környezeti kár megelőzése - a bekövetkezés esetén fizetendő kompenzáció helyett.[1743]

b) Elővigyázatosság elve

Az elv megköveteli az államoktól, hogy elővigyázatos módon járjanak el az olyan döntések meghozatalakor, amelyek eredményeként potenciálisan környezeti kár merülhet fel. A kötelezettség tudományos bizonyíték hiányában is fennáll. A Főtitkár szerint bár a Riói Nyilatkozat 15. elve kiinduló pont az elv kialakulásában, a jogi alapok tekintetében vita áll fent, bár több kötelező erővel bíró globális környezeti megállapodás

[1739] *Gaps in international environmental law and environment-related instruments: towards a global pact for the environment.* Report of the Secretary-General. 30 November 2018. A/73/419*. [továbbiakban: A/73/419*].
[1740] Uo. 9. pont.
[1741] Uo. 10. pont.
[1742] A sic utere tuo elvről részletesebben ld.: BENDA Vivien: A sic utere tuo elv megjelenése a nemzetközi környezetjogban. In: MISKOLCZI-BODNÁR Péter (szerk.): *XVII. Jogász Doktoranduszok Országos Szakmai Találkozója*, *2020. Jog és Állam,* 20. szám. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar. 41–48.
[1743] A/73/419*. 11. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

is tartalmazza, mint a környezetben tartósan megmaradó szerves szennyező anyagokról szóló Stockholmi Egyezmény.[1744]

c) A szennyező fizet elve

Az elv értelmében az államoknak együtt kell működnie a környezeti felelősség rendszerének kidolgozásában. Az elv nem csak nemzetközi szerződésekben jelent meg, hanem a regionális szokásban is gyökerezik, különösen Európában. A gyakorlatban megkönnyíti az államok számára a szennyezés felügyeletére irányuló szabályozási tevékenység folytatását.[1745]

d) Környezeti demokrácia

A késő 70-es években meghatározott három elv alkotja a környezeti demokrácia magját: a környezeti információhoz jutás, részvétel a döntéshozatalban és a hozzáférés a környezeti igazságszolgáltatáshoz. Bár szoros kapcsolatot mutat a nemzetközi emberi jogok bizonyos területeivel és a Riói Nyilatkozat 10. elve is megerősítette, regionális szinten eltérő módon jelenik meg.[1746]

e) Együttműködés

Az államok kötelesek hozzájárulni a Föld ökoszisztémájának megőrzéséhez, védelméhez és helyreállításához, mely magával vonja a jóhiszemű együttműködés követelményét is. Elengedhetetlen az emberi egészség és a környezet veszélyes tevékenységekből vagy anyagokból fakadó károsodásának megelőzése szempontjából, különös figyelemmel a fejlődő országokra. Kiemelt szerepet kap az elv a környezeti katasztrófák, veszélyhelyzetek kezelése során is. Az elv egyik eleme, az értesítési kötelezettség környezeti veszélyhelyzet esetén a nemzetközi szokásjog részévé vált, további része, a tényleges segítségnyújtás kevesebb esetben jelent meg kötelező jogforrásban.[1747]

f) Tiszta és egészséges környezethez való jog

Láthattuk, hogy a jelentésben helyet kapott a környezethez való jog hárompilléres eljárási oldala külön elvként, de az elvek közé sorolja a környezethez való jogot szubsztantív értelemben is. A Főtitkár elismeri, hogy a nemzetközi jogban globális szinten jellemzően inkább az alapvető emberi jogok élvezete és a környezet minősége közötti összefüggés került elismerésre, de kötelező megállapodások nem tartalmaztak erre vonatkozó rendelkezést. Ezzel szemben legalább 155 állam ismerte el alkotmányos

[1744] A/73/419*. 12. pont.
[1745] Uo. 13. pont.
[1746] Uo. 14–15. pontok.
[1747] A/73/419*. 16–17. pontok.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

vagy az alatti szinten a jogot. A Stockholmi Deklarációt és a Riói Nyilatkozatot a Főtitkár olyan dokumentumnak tartja, amelyben fellelhetők jogi kötőerő nélkül a jog alapjai, továbbá utal a jogot valamilyen formában felismerő regionális emberi jogi rendszerekre. Mindazonáltal a jelentés készítésekor fennálló nemzetközi jogi rendszer nem fogalmazta meg egyértelműen, univerzális jelleggel a jogot és annak tartalmát. Utal az ezzel összefüggő további hiányosságra, arra, hogy a nemzetközi környezetjog nem tartalmaz kielégítő rendelkezéseket a környezeti aktivisták védelmére nézve.[1748]

g) Fenntartható fejlődés elve

Az elv többféle nemzetközi dokumentumban lelhető fel, különösen a regionális – amerikaközi és afrikai – emberi jogi aktusokban, sőt Nemzetközi Bíróság által hozott ítéletekben is, mint például a bős-nagymarosi vízlépcső esetén. Az ENSZ egész 2030-ig tartó agendájának a középpontjába került a Fenntartható Fejlődési Célok által. Ennek ellenére az elv terjedelme, jogi jellege továbbra is kérdéses. Egyesek szerint további elemzésre, majd kodifikációra lenne szükség, míg mások szerint ez pont az elv dinamikus jellegének érvényesülése ellen hatna. Továbbra sem történt meg ezen felül megfelelő módon az elv holisztikus implementálása, felismerve a kapcsolatot a nemzetközi környezetjog és a nemzetközi jog más területei között.[1749]

h) Közös, de megkülönböztetett felelősség elve

Az elv a méltányosság nemzetközi jogon belüli alkalmazásából ered. Hagyományosan a nemzetközi jog úgy fogja fel az államok pozícióját, hogy egyenlő jogokkal és kötelezettségekkel rendelkeznek. A Riói Nyilatkozat azonban felismerte, hogy ennek árnyalása szükséges a fejlődő országok érdekében, különös tekintettel arra, hogy a fejlett országok nagyobb mértékben járulnak hozzá a környezet károsodásához. Kiemeli az elv megjelenése körében többek között a Párizsi Megállapodást, amelyben a megkülönböztetett felelősség elve dinamikus módon, nem korlátozva került meghatározásra, úgy, hogy figyelembe veszi az eltérő nemzeti körülményeket.[1750]

i) Visszalépés tilalma és fejlődés

A visszalépés tilalma viszonylag új eleme a nemzetközi környezetjognak a jelentés szerint, de az emberi jogok és munkajog területén már megjelent a meglévő szinttől való regresszió tilalma. A környezetjog terén az elv célja, hogy a kimondott sztenderdek ne gyengüljenek meg, míg a fejlődés elve arra irányul, hogy a környezeti szabályozás

[1748] Uo. 18–19. pontok.
[1749] A/73/419*. 20. pont.
[1750] Uo. 21. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

> folyamatos fejlesztés alatt álljon. Ez tükröződik a jelentés szerint a Párizsi Megállapodás 4. cikkének 3. bekezdésében, amikor kimondja, hogy a nemzetileg meghatározott hozzájárulások előrehaladást jelentenek a meglévő, korábbi törekvésekhez képest.[1751]

A jelentés többek között kitért a környezet állapotának romlása és az emberi jogok csökkenő élvezeti lehetősége közötti összefüggésre, kiemelve a lakhatáshoz, a vízhez és megfelelő higiéniás körülményekhez, az élelemhez, egészséghez, fejlődéshez és megfelelő életszínvonalhoz fűződő jogokat. A nemzetközi emberi jog értelmében az államoknak meg kell akadályoznia az emberi jogok sérelmét, ideértve azokat is, amelyek környezeti károsodás következményei.[1752] A jelentés általános jelleggel megállapította, hogy a környezetjogi elvek gyakorlatban történő tiszteletben tartása sok esetben nem valósul meg. Ez visszavezethető többek között a nemzetközi környezetjog szektorális jellegére. Az elvek fontosságát támasztja alá, hogy azok meghatározzák a környezeti tárgyú szerződések értelmezését és az esetleges joghézagokra is megoldásként szolgálhatnak. Bár egyes elvek elismerésre kerültek e dokumentumokban vagy nemzetközi bírói fórumok által, mint a környezeti hatásvizsgálat elve határon átnyúló hatás lehetősége esetén, továbbra is jogi bizonytalanság övez számos jogelvet, gyakran regionálisan kerülnek inkább alkalmazásra, mint a környezethez való jog eljárási jogosultságai. Ezen elvek körében említi a tiszta és egészséges környezethez való jogot, mellyel összefüggésben utal arra, hogy annak nemzetközi elismerése korlátozott és fejlődése nem teljes, annak ellenére, hogy más elvek – mint például a fenntartható fejlődés elve, a közös, de megkülönböztetett felelősség elve – lehetőséget adnának a nemzetközi környezetjog fejlesztésére is. Ebből kifolyólag továbbra is szükség van e területen a jogfejlesztésre, a bizonytalan jogi kérdések tisztázására, melyhez egy átfogó és egységes nemzetközi jogi dokumentum elfogadása hozzájárulna és elérné a környezetjogi elvek hatékonyabb érvényre juttatását, harmonizációját.[1753]

A jelentésre, valamint az eseti munkacsoport tevékenységére reflektálva született meg a 73/333. számú közgyűlési határozat,[1754] amely üdvözölte azokat és mellékletében határozta meg a munkacsoport irányadó javaslatait. E körben került megfogalmazásra a környezet megóvásának szükségessége a jelen és jövő nemzedékek számára, valamint a nemzetközi környezetjogi kötelezettségek betartása, illetve a végrehajtás erősítéséhez szükséges hozzájárulás, a Fenntartható Fejlődési Célok implementálásának erősítése és a tartózkodás a meglévő jogi

[1751] Uo. 22. pont.
[1752] Uo. 74. pont.
[1753] UN SECRETARY-GENERAL: *Gaps in international environmental law and environment-related instruments: towards a global pact for the environment*. 30 November 2018. A/73/419*. 100–103. pont.
[1754] Resolution 73/333 adopted by the General Assembly. *Follow-up to the report of the ad hoc open-ended working group established pursuant to General Assembly resolution 72/277.* 30 August 2019. A/RES/73/733. [továbbiakban: A/RES/73/733]

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

rendszerek és keretek – ideértve a globális, regionális és szektorális testületeket – releváns jogi eszközeinek aláásásától.[1755]

A lényegi javaslatok körében a következőket rögzíti a határozat melléklete:

- Az ENSZ Környezetvédelmi Programjának megerősítése, mint vezető globális szervezet a környezetjog területén;[1756]
- Megújult elkötelezettség a létező környezetjogi kötelezettségek végrehajtása iránt, valamint a *soft law* programok implementálása érdekében;[1757]
- A párbeszéd fontosságának, tudományos szervezetek közötti információmegosztás jelentőségének felismerése a többoldalú környezeti megállapodások végrehajtása érdekében, illetve a Nemzetközi Jogi Bizottság tevékenységének, érdemeinek elismerése a nemzetközi jog általános elveinek fejlesztése területén;[1758]
- A tudományos közösség bevonása a környezeti tárgyú megállapodások érvényre juttatása érdekében;[1759]
- A többoldalú környezeti megállapodásokban irányító szervezetek bevonása a megállapodások végrehajtásába, megőrizve függetlenségüket, törekedve a szakpolitikák és a különféle releváns szintek közötti koherencia megteremtése és a nemzeti, valamint nemzetközi szintű implementáció erősítésére;[1760]
- A többoldalú környezeti megállapodásokban irányító szervezetek és az ENSZ Környezetvédelmi Programjának szorosabb együttműködése;[1761]
- A többoldalú környezeti megállapodásokban irányító szervezetek bátorítása a tudományos, technológiai és technikai szervekkel való információcserére;[1762]
- Azon államok ösztönzése, melyek még nem fogadtak el bizonyos kötelező környezetjogi megállapodásokat;[1763]
- Az államok, ENSZ ügynökségek ösztönzése arra, hogy hozzájáruljanak a nemzeti szintű környezetjogi szabályok, politikák, jogi háttér erősítéséhez, tekintettel a nemzetközi együttműködés követelményeire;[1764]
- Az államok, ENSZ ügynökségek ösztönzése arra, hogy a környezet kérdését minden releváns szinten beemeljék a szektorális politikákba és programokba, ideértve a nemzeti fejlesztési és fenntarthatósági terveket, annak érdekében, hogy előmozdítsák a nemzetközi környezetjogi szabályok végrehajtását;[1765]

[1755] Uo. Annex. (1)–(5) bekezdések.
[1756] Uo. (6) bekezdés.
[1757] Uo. (7) bekezdés.
[1758] A/RES/73/733. (8) bekezdés.
[1759] Uo. (9) bekezdés.
[1760] Uo. (10) bekezdés.
[1761] Uo. (11) bekezdés.
[1762] Uo. (12) bekezdés.
[1763] Uo. (13) bekezdés.
[1764] Uo. (14) bekezdés.
[1765] Uo. (15) bekezdés.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

- Az aktív részvétel ösztönzése valamennyi releváns szereplő számára, minden szinten, különféle fórumok tekintetében, a nemzetközi környezetjogi szabályok, eszközök implementálása érdekében;[1766]
- Az államok, ENSZ ügynökségek serkentése arra, hogy megvalósítsák az V. Montevideo-i Programot;[1767]
- Az ENSZ Környezetvédelmi Programjának – mint a Környezetmenedzsment Csoport vezetőjének – ösztönzése arra, hogy a csoport tagjaival közösen járuljon hozzá az ügynökségek közötti koordinációhoz, a tagok felhívása a rendszerszintű környezeti stratégiák megvalósítása érdekében;[1768]

38/4. számú határozat az emberi jogokról és az éghajlatváltozásról

A 48/13. számú határozat az Emberi Jogi Tanács által hozott dokumentumok tekintetében sem volt előzmény nélküli, hiszen már korábban – ahogy arra a 76/300. sz. közgyűlési határozat is hivatkozik – születtek olyan határozatok, amelyek valamely emberi jog szempontjából értékelték a környezethez való jogot. E körbe tartozik a 38/4. számú határozat,[1769] mely bevezetésében többek között kifejti azt, hogy az éghajlatváltozás és annak hátrányos következményei, közvetett, illetve közvetlen módon alkalmasak arra, hogy megzavarják vagy akadályozzák számos emberi jog élvezetét, ideérve az élethez, megfelelő élelemhez, a lehető legmagasabb mentális és fizikális egészséghez, megfelelő lakhatáshoz, önmeghatározáshoz, biztonságos ivóvízhez és megfelelő higiéniás körülményekhez, munkához és fejlődéshez való jogot. Az éghajlatváltozás nem csak a jövőben fennálló veszély, hanem már a határozat elfogadásakor is számos országban ellehetetleníti az EJENY-ben és más emberi jogi aktusokban deklarált jogok megfelelő gyakorlását. A negatív következmények hatással vannak az egyénekre és az országokra is, de különösen hátrányosak a lakosság már sérülékeny helyzetben lévő tagjaira, akik többek között a lakóhelyük földrajzi elhelyezkedése, szegénység, nem, kor, őslakos vagy kisebbségi helyzet, nemzeti vagy társadalmi származás, születés vagy más státusz, illetve fogyatékosság miatt sérülékenyebbek.[1770]

A határozat kiemeli a lányok és nők nehezebb helyzetét a klímaváltozás tekintetében, akiknek a váratlan éghajlati jelenségek, katasztrófák még problémásabbá teszik az élelemhez, tápanyaghoz, biztonságos ivóvízhez és tisztálkodáshoz, egészségügyi ellátáshoz és

[1766] Uo. (16) bekezdés.
[1767] Az ENSZ Környezetvédelmi Programja által kidolgozott program, mely 2020–2029 közötti időszakban kívánja előmodítani a környezeti jogállamiság koncepcióját. https://bit.ly/3d2BEVz
[1768] A/RES/73/733. (18) bekezdés.
[1769] Resolution 38/4. adopted by the Human Rights Council. *Human rights and climate change.* 5 July 2018. A/HRC/RES/38/4. [továbbiakban: A/HRC/RES/38/4.]
[1770] Uo. Bevezetés 16–18. fordulatok. 2.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

gyógyszerekhez, oktatáshoz és képzéshez, megfelelő lakhatáshoz és munkához való hozzáférését. Mindazonáltal a nők nem csak elszenvedői a hátrányos következményeknek, hanem kulcsfontosságú szereplői a változásnak is, ezért szükséges a nemi egyenlőség megteremtésére irányuló követelmények beépítése az éghajlatpolitikába.[1771]

A határozat kifejezi aggodalmát, hogy az éghajlatváltozás, a váratlan természeti katasztrófák gyakoribb és erőteljesebben megnyilvánuló előfordulását eredményezheti, úgy, hogy lassan kialakuló hátrányos eseményekhez is hozzájárulhat, melyek egyértelműen kedvezőtlen hatással bírnak az emberi jogok élvezetére.[1772] Folyamatosan szükséges ennek fényében az ilyen hatások felismerése, különösen a fejlődő országok és sérülékeny csoportok esetén.[1773]

A határozat felhívja az államokat arra, hogy az ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezményének végrehajtása során vegyék figyelembe az emberi jogi aspektusokat.[1774] Továbbá ösztönzi az államokat, fogadjanak el átfogó, integrált és a nemek közötti egyenlőséget elősegítő adaptációs és enyhítési stratégiákat, politikákat, összhangban a Keretegyezménnyel és elveivel, kiterjedve a gazdasági, társadalmi és kulturális kihívások kezelésére, melyeket az éghajaltváltozás okoz, az emberi jogok mindenki számára teljes és hatékony élvezete érdekében, különösen támogatva a rezilienciát és az adaptivitást a nők és lányok esetén.[1775]

37/8. számú határozat az emberi jogokról és környezetről

A határozat[1776] felismeri, hogy a fenntartható fejlődés és a környezet védelme hozzájárul az emberi jól-léthez és az emberi jogok, különösen az élethez, a lehető legmagasabb fizikai és mentális egészséghez, megfelelő életszínvonalhoz, élelemhez, biztonságos ivóvízhez és tisztálkodáshoz való joghoz, valamint a kulturális jogokhoz.[1777] Ezen felül kimondja, hogy az éghajlatváltozás és káros hatásai, a természeti erőforrások nem fenntartható menedzsmentje, a vegyi anyagok és hulladékok nem megfelelő kezelése, a biológiai sokféleség pusztulása, illetve az ökoszisztéma-szolgáltatások csökkenése megzavarja az egészséges, tiszta és biztonságos környezet élvezetét, illetve közvetetten vagy közvetlenül negatívan hat az összes emberi jog érvényesülésére.[1778] Hasonlóan a 38/4. számú határozathoz, kifejezi, hogy az említett problémák az egyénekre és közösségekre is károsak, de különösen a már sérülékeny helyzetben lévőket veszélyeztetik.[1779]

[1771] Uo. 19–20. fordulatok. 2–3.
[1772] Uo. 1. pont.
[1773] Uo. 2. pont.
[1774] Uo. 3. pont.
[1775] Uo. 4. pont.
[1776] Resolution 37/8. adopted by the Human Rights Council. *Human rights and the environment.* 9 April 2018. A/HRC/RES/37/8. [továbbiakban: A/HRC/RES/37/8.]
[1777] Uo. Bevezetés 9. fordulat. 2.
[1778] Uo. Bevezetés 10. fordulat. 2.
[1779] Uo. Bevezetés 11. fordulat. 2.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

Kifejezi, hogy az emberi jogok gyakorlása, különösen az információhoz jutás, részvétel a döntéshozatalban és az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés, hozzájárul a tiszta, egészséges és biztonságos környezet megóvásához.[1780] Fontosnak tartja a fentiek fényében a környezetvédők szerepét és kifejezi mély aggodalmát afelett, hogy számos esetben veszélybe kerülnek az aktivisták.[1781] Kitér a nemek közötti egyenlőség és a nők helyzetbe hozásának szükségességére,[1782] valamint a gyermekek kiemelt kiszolgáltatottságára a környezet szennyezése esetén.[1783]

A határozat megerősíti, hogy az államok kötelesek tiszteletben tartani, megóvni az emberi jogokat és aktívan fellépni azok biztosítása érdekében, ez magába foglalja a környezeti kihívásokkal szemben tett lépéseket. Utal továbbá egy 2018-as különleges jelentéstevői munkára,[1784] mely lefekteti az emberi jogok és a környezet védelmének keretrendszerét, továbbá arra, hogy több, mint 100 ország elismerte már valamilyen formában az egészséges környezethez való jogot.[1785]

A határozatban értékelik a biztonságos, tiszta, egészséges és fenntartható környezethez kapcsolódó emberi jogi kötelezettségek kérdéséért felelős különleges jelentéstevő munkáját,[1786] ahogy a gyermekek jogai és a környezetvédelem közötti kapcsolatért felelős különleges jelentéstevő tevékenységét is.[1787] A határozat egyben döntést is hozott az előbbi különleges jelentéstevő mandátumának meghosszabbításáról,[1788] hogy folytassa az e kontextusban felmerülő emberi jogi kötelezettségek tanulmányozását, együttműködve a kormányokkal, releváns nemzetközi szervezetekkel, nemzeti emberi jogi intézményekkel, civil szervezetekkel, ideértve az őshonosok és sérülékeny csoportok védelmével foglalkozó szervezeteket. Felhívják arra, hogy vizsgálja meg az e területen tapasztalható jó gyakorlatokat, térjen ki a megvalósítás kérdéseire, a korábbi évek releváns különleges jelentéstevői munkáinak felhasználásával, azonosítsa a felmerülő aktuális kihívásokat, folytasson párbeszédet valamennyi releváns fórumon, látogassa meg az érintett országokat. E tevékenység ellátása során irányadó továbbá a nemek közötti egyenlőségre vonatkozó követelmények szem előtt tartása. Végül határoz egy az Emberi Jogi Tanácshoz és a Közgyűléshez intézett éves jelentés benyújtásáról.[1789]

[1780] A/HRC/RES/37/8. Bevezetés 12. fordulat. 2.
[1781] Uo. Bevezetés 13. fordulat. 2.
[1782] Uo. Bevezetés 14. fordulat. 2.
[1783] Uo. Bevezetés 15. fordulat. 2.
[1784] Az A/HRC/37/59. sz. határozatban található különleges jelentéstevői jelentésre jelen fejezet későbbi alszekciójában még visszatérünk.
[1785] Uo. Bevezetés 16. fordulat. 2.
[1786] Uo. 1. pont.
[1787] Uo. 2. pont.
[1788] Uo. 6. pont.
[1789] A/HRC/RES/37/8. 7. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

44/7. számú határozat az emberi jogokról és az éghajlatváltozásról

Hasonlóan a 38/4. számú határozathoz, jelen határozat[1790] középpontjában is az emberi jogok és az éghajlatváltozás közötti kapcsolat áll, megerősítve az abban kimondottakat, mely szerint a klímaváltozás negatív hatást gyakorol az emberi jogok[1791] élvezetére, ellehetetlenítve az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának érvényesülését is.[1792]

A határozat nagymértékben fókuszál egy további kiszolgáltatott csoport, az idős személyek fokozott sérülékenységére az éghajlatváltozással és következményeivel szemben. E tekintetben felhívja a figyelmet, hogy az idős személyek csoportján belül vannak, akik többszörösen is veszélyeztetettek, mint az idős nők, fogyatékossággal élő idős személyek, akik erőteljesebben ki vannak szolgáltatva a betegségeknek, hőhullámoknak, a csökkentett mobilitás problémájának, a társadalmi kirekesztésnek és alacsonyabb fizikai, érzelmi és pénzügyi reziliencia jellemzi őket. Így különösen fontos az e helyzet felismerésére és kezelésére irányuló szabályok megalkotása, beépítése a vészhelyzetek kezelésére, evakuációra, humanitárius segítségnyújtásra, egészségügyi ellátásra irányuló tervekbe, stratégiákba.[1793]

Ezt követően megismétli, hogy az éghajlatváltozás rövid- és hosszútávú hatásai, különösen a természeti katasztrófák, egyértelműen negatívan befolyásolják az emberi jogok élvezetét,[1794] ezért fontos, hogy az államok ezt felismerjék az emberi jogi kötelezettségek teljesítésekor, mely során különös figyelmet kell szentelniük a fejlődő országokra és a sérülékeny csoportokra.[1795] Felhívja az államokat egyrészt arra, hogy az emberi jogi megfontolásokat építsék be az éghajlatváltozással szembeni harc érdekében kialakított szakpolitikáikba, döntéseikbe és az ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezmény rendszerének végrehajtására irányuló tevékenységükbe.[1796] Kitér külön arra is a határozat, hogy az emberi jogok általános előmozdítása mellett az idős személyek jogainak védelmében is erőteljes erőfeszítéseket kell tennie a feleknek, ennek megfelelő stratégiákat kidolgoznia és végrehajtania.[1797]

45/30. számú határozat a gyermekek jogainak egészséges környezet által történő érvényre juttatásáról

[1790] Resolution 44/7. adopted by the Human Rights Council. *Human rights and climate change.* 16 July 2020. A/HRC/RES/44/7. [továbbiakban: A/HRC/RES/44/7].
[1791] Különösen az élethez, megfelelő élelmiszerhez, az elérhető legmagasabb szintű mentális és fizikális egészséghez, a megfelelő lakhatáshoz, önmeghatározáshoz, biztonságos ivóvízhez és megfelelő higiéniás körülményekhez, munkához, fejlődéshez való jog esetén.
[1792] A/HRC/RES/44/7. Bevezetés 18–19. fordulat. 2–3.
[1793] Uo. Bevezetés 24. fordulat. 3.
[1794] Uo. 1. pont.
[1795] Uo. 2. pont.
[1796] Uo. 3– 4. pont.
[1797] A/HRC/RES/44/7. 6–7. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

A határozat[1798] a gyermekek környezeti ártalmakkal szembeni fokozott kitettségének felismerésén alapul, mivel a gyermekek anyagcseréje, szervezete és fejlődési igényei kifejezetten sérülékennyé teszik őket, különösen a levegő, talaj és víz szennyezettsége, a veszélyes anyagok és hulladékok nem megfelelő kezelése esetén, melyek akár élethosszig tartó károsodást is okozhatnak.[1799] Rendkívül mély aggodalomra ad okot, hogy évente több, mint 1,7 millió 5 év alatti gyermek veszíti életét környezeti ártalmakra visszavezethető okból, a fejlődő országokban 12 millió gyermek szenved maradandó agykárosodásban ólommérgezésből kifolyólag, valamint hozzávetőlegesen 85 millió gyermek dolgozik veszélyes körülmények között.[1800]

Kifejezésre kerül, hogy a környezeti károsodás veszélyezteti vagy akár lehetetlenné teszi a gyermekek jogainak élvezetét, ideértve az élethez, az elérhető legmagasabb fizikai és mentális egészséghez, a gyermek – fizikai, mentális, spirituális, erkölcsi és társadalmi – fejlődésének megfelelő életminőséghez, oktatáshoz való jogát, a jogot, hogy a saját szülei gondoskodjanak róla, továbbá a pihenéshez és kikapcsolódáshoz, játékhoz és rekreációs tevékenységekben való részvételhez való jogot és a gazdasági kizsákmányolástól, veszélyes munkakörülményektől való megóváshoz fűződő jogát.[1801] A határozat felismeri a szoros összefüggést a gyermekeket érintő diszkrimináció egymást keresztező formái, az e kontextusban megvalósuló egyenlőtlenségek és a környezeti károsodás, valamint a környezeti kockázat országok közötti igazságtalan megosztása között, mely utóbbi leginkább a fejlődő országokra nézve jelent terhet.[1802]

A fenti problémák hatványozottabban sújtják adott esetben a leánygyermekeket, különösen az oktatáshoz való jogaik, szexuális és reprodukciós jogaik, erőszaktól való védelmük sérül, gyakran válnak áldozatává erőszaknak, kényszerházasságnak, genitális csonkításnak.[1803] Hasonlóan halmozottan veszélyeztetettek azon gyermekek, akik fogyatékossággal élnek, védelmük megköveteli a többlet-erőfeszítések megtételét, valamint a fejlődési folyamatokkal kapcsolatos párbeszédbe, döntéshozatalba való bevonásukat.[1804]

A környezeti ártalmaknak kitett gyermekek eljárási jogosultságaikkal se tudnak feltétlenül megfelelő módon élni, az államoknak ezért biztosítania kell, hogy megfelelő jogorvoslatban részesüljenek, gyermekbarát módon férjenek hozzá a környezeti információhoz, az életüket érintő kérdésekben kifejezhessék megfelelő módon véleményüket, részt vehessenek a döntéshozatalban, figyelemmel életkorukra és érettségükre. A környezeti információval

[1798] Resolution 45/30. adopted by the Human Rights Council. *Rights of the child: realizing the rights of the child through a healthy environment.* 7 October 2020. A/HRC/RES/45/30. [továbbiakban: A/HRC/RES/45/30].
[1799] Uo. Bevezetés 17. fordulat. 3.
[1800] Uo. Bevezetés 18. fordulat. 3.
[1801] Uo. Bevezetés 20. fordulat. 3.
[1802] Uo. Bevezetés 21. fordulat. 3.
[1803] Uo. Bevezetés 22. fordulat. 3.
[1804] A/HRC/RES/45/30. Bevezetés 24. fordulat. 3.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

összefüggésben további követelményeket állít: a koron, nemen és fogyatékosságon alapuló egyenlőtlenségek felszámolására kell irányulnia, e tényezőknek megfelelő formában kell biztosítani. Ezen felül felismeri a gyermekek erejét is e procedurális jogosultságok gyakorlásában, utalva a környezet és emberi jogok védelmére irányuló ifjúsági mozgalmakra.[1805]

A határozat sürgeti az államokat, hogy tegyenek meg minden szükséges lépést, dolgozzanak ki hatékony szabályozást és végrehajtási mechanizmusokat annak érdekében, hogy a gyermekek megfelelő módon gyakorolhassák emberi jogaikat és védettek legyenek a környezeti ártalmaktól, ideértve a következőket:

- biztosítsák, hogy a gyermekek érdekei legyenek elsődlegesek a környezeti döntéshozatalban, érvényesítve a gyermekjogi megközelítést;
- tegyenek megelőző lépéseket, akkor is, ha nincs teljes tudományos bizonyosság, amennyiben a gyermekeket környezeti ártalmak fenyegetik;
- fontolják meg a környezethez való jog nemzeti szintű felismerését az igazságosság előmozdítása, elszámoltathatóság növelése, valamint a jelen és jövő nemzedékek jogainak biztosítása érdekében;
- erősítsék a szektorokon átnyúló együttműködést a szennyezéssel, veszélyes vegyianyagokkal és hulladékkal, éghajlatváltozással és a biológiai sokféleség pusztulásával összefüggő feladatokért, a gyermekek jogainak érvényesítéséért felelős szervek, szereplők között;
- készítsenek felméréseket, gyűjtsenek információt a gyermekeket érő környezeti ártalmakról, biztosítsanak szükséges esetben gyermekjogi szempontokat figyelembe vevő hatásvizsgálatot, tekintettel arra, hogy a környezeti ártalmak eltérő módon befolyásolják a fiú- és leánygyermekeket, ezeket tegyék közzé a gyermekeknek érthető módon;
- tegyenek azonnali és hatékony lépéseket a kényszermunka és a gyermekmunka legrosszabb formáinak felszámolása érdekében;
- integrálják a nemek közötti egyenlőségre törekvő megfontolásokat a gyermekeket a környezeti ártalmaktól védő jogszabályokba, politikákba és programokba.[1806]

Ezen felül szorgalmazza, hogy az államok tegyenek meg minden lépést a gyermekek elérhető legmagasabb szintű egészséghez való jogának biztosítására,[1807] gondoskodjanak arról, hogy a sérülékeny helyzetben lévő gyermekek más gyermekekhez viszonyítva egyenlő módon gyakorolhassák jogaikat,[1808] biztosítsák a megfelelő igazságszolgáltatáshoz való jogot

[1805] Uo. Bevezetés 30–32. fordulat. 4.
[1806] A/HRC/RES/45/30. 4. pont.
[1807] Uo. 5. pont.
[1808] Uo. 6. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

számukra,[1809] fogadják el a Gyermekek jogairól szóló egyezményt vagy erősítsék meg aziránti elkötelezettségüket.[1810] Felszólítja továbbá a vállalatokat arra, hogy tarták tiszteletben a gyermekek jogait, járjanak el megfelelő gondossággal e területen, tegyenek meg minden lépést a gyermekek környezeti ártalmakkal szembeni megóvására és tartózkodjanak a kizsákmányolásuktól.[1811]

46/7. sz. határozat az emberi jogokról és a környezetről

A Tanács e dokumentumban[1812] kifejezi többek között, hogy a biológiai sokféleség romlása és pusztulása sok esetben a diszkrimináció egyes megvalósuló formáiból ered, valamint katasztrofális következményeket jelenthet az őslakosok, illetve azon személyek életminőségére nézve, akik az erdők, folyók, tavak, szárazföldek és óceánok által jutnak élelemhez, üzemanyaghoz és gyógyszerhez. Mindez további marginalizációhoz és egyenlőtlenségekhez is vezethet.[1813] Rögzíti, hogy a fenntartható fejlődés és a környezet védelme hozzájárul az emberi jogok élvezetéhez és az ember jól-létéhez,[1814] míg az éghajlatváltozás és a környezet károsítása veszélyezteti vagy ellehetetleníti ezek érvényesülését.[1815] A határozat elismeri az emberi jogok és a környezet kérdésért felelős különleges jelentéstevő eddigi munkáját,[1816] akit további tanulmányozásra, információgyűjtésre és egy éves jelentés benyújtására szólít fel.[1817]

Ösztönzi az államokat, hogy őrizzék és óvják meg, valamint állítsák helyre az egészséges ökoszisztémákat és biológiai sokféleséget, biztosítsák fenntartható menedzsmentjüket és használatukat emberi jogi szemléletmód alkalmazása mellett, mely során hangsúlyos szerepet kapnak az eljárási jogosultságok, az inkulzivitás, transzparencia és elszámoltathatóság.[1818] Felhívja az államokat továbbá arra, hogy erősítsék meg elköteleződésüket a Biológiai Sokféleség Egyezmény iránt, fokozzák a végrehajtás érdekében tett lépéseiket nemzeti biodiverzitási stratégiáikban és akcióterveikben.[1819] Kapacitálja továbbá az államokat megfelelő akciótervek, stratégiák, programok kidolgozására a biológiai sokféleség pusztulása által különösen sérülékeny helyzetben lévő személyek jogainak védelme érdekében,[1820] továbbá bátorítja az elővigyázatosság érvényesítését az olyan döntések meghozatalakor, amely hatással lehet az ökoszisztémákra és a biológiai sokféleségre.[1821]

[1809] Uo. 7. pont.
[1810] Uo. 8. pont.
[1811] Uo. 11. pont.
[1812] Resolution 46/7. adopted by the Human Rights Council. *Human rights and the environment.* 23 March 2021. A/HRC/RES/46/7. [továbbiakban: A/HRC/RES/46/7].
[1813] Uo. Bevezető 12. fordulat, 2.
[1814] Uo. Bevezető 13. fordulat, 2.
[1815] Uo. Bevezető 14. fordulat, 2.
[1816] Uo. 1. pont.
[1817] Uo. 6. pont.
[1818] Uo. 12. pont.
[1819] Uo. 13. pont.
[1820] Uo. 14. pont.
[1821] Uo. 15. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

III. számú melléklet:
A 48/13. számú határozat elfogadását megelőző különleges képviselői jelentések, további ENSZ szereplők kezdeményezései

Az üzleti és emberi jogokra vonatkozó irányadó ENSZ-alapelvek (2011)

A John Ruggie, különleges képviselő által készített dokumentum[1822] lefektette az ENSZ irányelveit az üzlet és emberi jogok kapcsolata tekintetében. Elsőként azonosította és tisztázta a már kialakult sztenderdeket és gyakorlatokat, majd dokumentált számos feltételezett jogsértést, melyet vállalatok követtek el. Vizsgálta az emberi jogok és a nemzetközi büntetőjog keretében fejlődő irányelveket és az államok gyakorlatát, továbbá az ENSZ releváns megnyilvánulásait.[1823] Az államok emberi jogvédelmi kötelezettsége körében azonosította többek között a következőket.

Az államok kötelesek az emberi jogok védelmére irányuló szabályokat érvényesíteni, azokat időszakosan felülvizsgálni annak érdekében, hogy a vállatok tiszteletben tartsák e jogokat. Gondoskodniuk kell arról, hogy más területre vonatkozó jogszabályok – így például a vállalati jog – ne ütközzenek e célba. Ezen felül kötelesek iránymutatást nyújtani a vállalatoknak az emberi jogok tiszteletben tartása érdekében és ösztönözni őket minden lehetőséget megragadva e törekvés megvalósítására.[1824] Ezen követelményekhez fűzött kommentárban a különleges képviselő kifejtette, hogy a kikényszerítés kudarca sok esetben arra vezethető vissza, hogy az államok gyakorlatában jelentős jogi hiányosság tapasztalható az eltérő, de releváns jogterületek tekintetében, mint a munkajog, környezetjog, tulajdonjog, korrupció-, illetve diszkriminációellenes szabályok.[1825]

A vállalatok felelőssége körében a következő környezeti szempontból is jelentős következtetésekre jutott. Annak érdekében, hogy felmérjék az emberi jogok sérelmének esélyét, a vállalatok kötelesek minden olyan eshetőséget azonosítani és megvizsgálni, amely a tevékenységükkel összefügg és potenciálisan vagy ténylegesen veszélyezteti az emberi jogokat. Ennek keretében belső és/vagy független külső szakértőt kell bevonniuk, az érintettekkel hatékony konzultációt folytatniuk.[1826] E kötelezettség megvalósítása során a vállalatok kiindulási pontjának valamely meghatározott emberi jognak kell szolgálnia, mivel tevékenységük feltételezhetően hatást gyakorol valamennyi releváns emberi jogra. Az emberi jogsértések vizsgálata megtörténhet más felmérésekkel, így környezeti és társadalmi

[1822] Report of the Special representative of the Secretary-General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises, John RUGGIE: *Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations „Protect, Respect and Remedy" Framework.* 21 March 2011. A/HRC/17/31. [továbbiakban: A/HRC/17/31].
[1823] Uo. 4.
[1824] A/HRC/17/31. Annex. I. The State duty to protect human rights. B. Operational principles. 3. pont (a)–(d) bekezdések.
[1825] Uo. 8.
[1826] Uo. Annex. II. the corporate responsibility to respect human rights. B. Operational principles. 18. pont, (a)–(b) bekezdések.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

hatásvizsgálattal együtt is. Mivel az emberi jogsértések dinamikus jellegűek, ezért meghatározott időközönként, periodikusan kell elvégezni vizsgálatukat, de egyes kiemelt esetekben soron kívül, mint az új tevékenység megkezdése előtt, az addigi tevékenység drasztikus megváltoztatását megelőzően, a munkakörnyezet változása során.[1827]

A biztonságos, tiszta, egészséges és fenntartható környezettel összefüggő emberi jogi kötelezettségekért felelős független szakértő feltérképező jelentése (2013)

Az Emberi Jogi Tanácshoz intézett jelentés[1828] célja, a környezettel kapcsolatos emberi jogi kötelezettségek feltérképezése, ideértve a diszkrimináció tilalmára vonatkozó feladatokat, melyek teljesítése hozzájárul a biztonságos, tiszta, egészséges és fenntartható környezethez, áttekintve az emberi jogi források széles körét.[1829] A jelentés megkülönbözteti a procedurális és a lényegi kötelezettségek körét. Előbbi csoport vonatkozásában három kötelezettséget azonosít:

- Környezeti hatás vizsgálata és az információ nyilvánossá tétele;[1830]
- A környezeti döntéshozatalban való részvétel előmozdítása;[1831]
- Jogorvoslathoz való jog biztosítása.[1832]

A lényegi kötelezettségek kiindulópontjának azt tartja, hogy az államok kötelesek védelmet nyújtani a környezeti károsodással szemben, mely megzavarja az emberi jogok élvezetét. E kötelezettségek tartalma eltérő abban a tekintetben, hogy mely emberi jog élvezetéről van szó, továbbá mely nemzetközi vagy regionális emberi jogi megállapodás vonatkozik rá.[1833]

Arra jut a jelentés, hogy bár az általános kötelezettségek meghatározásának nyelvezete eltérő, tartalma alapvetően egyöntetűen a következőkre terjed ki:[1834]

- *Jogi szabályozás kereteinek kialakítása és végrehajtása:*

  Az államok kötelezettsége olyan jogi és intézményi háttér kidolgozása, mely védelmet nyújt és reagál azon környezeti ártalmakra, amik hátrányosan befolyásolják az emberi jogok élvezetét. E kötelezettségek léte számos emberi jogból, mint az élethez és egészséghez való jog, levezethető.[1835] Ennek során tartózkodniuk kell egyebek mellett a

[1827] Uo. 17.
[1828] John H. KNOX: *Report 25/53 of the Independent Expert on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment. Mapping report*.30 December 2013. A/HRC/25/53. [továbbiakban: A/HRC/25/53].
[1829] Uo. 7. pont.
[1830] Uo. 30–35. pontok.
[1831] Uo. 36–40. pontok.
[1832] Uo. 41–43. pontok.
[1833] A/HRC/25/53. 44–45. pontok.
[1834] Uo. 46. pont.
[1835] Uo. 47. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

visszalépéstől,[1836] valamint figyelembe kell venniük a nemzetközi jog – különösen a regionális szinten – kialakított emberi jogi sztenderdjeit.[1837]

- *Privát szereplők által okozott környezeti kártól való védelemre irányuló kötelezettség:*

Már korábbi különleges jelentéstevői munkák[1838] is arra a következtetésre jutottak, hogy az államok kötelesek védelmet nyújtani azon nem-állami szereplők tevékenységével szemben, melyek sérelmet okoznak a nemzetközi emberi jogi rendszer kulcsfontosságú összetevői tekintetében. Ennek keretében az államoknak szabályoznia kell a vállalatok tevékenységét e szempontból. E jogsértések a környezet károsítása által is sérthetik az emberi jogokat, ahogy az e körben idézett különleges képviselői munka is alátámasztotta 320 vállalat által megvalósított emberi jogi sérelem esetén.[1839]

- *Határon átnyúló környezeti ártalommal kapcsolatos kötelezettségek*

A környezeti ártalmak és kapcsolódó jelenségek – mint az ózonréteg elvékonyodása és az éghajlatváltozás – globális léptékűvé válása egyúttal erőteljesen és negatívan érinti az emberi jogok élvezetét. A jelentés szerint nincs semmi ok arra nézve, hogy az államoknak ne állna fenn az ilyen jellegű emberi jogsérelmek vonatkozásában felelőssége, akkor sem, ha az alkalmazás részletei nem minden esetben világosak.[1840]

A jelentés a szubsztantív kötelezettségek körében, speciális, egyes csoportokra vonatkozó kötelezettségeket is azonosít:

- *Nők védelme:*

Ezen csoport jogainak védelme körében meghatározó szerepet kap az ENSZ releváns szerződéses szerve, a Nőkkel Szembeni Megkülönböztetés Minden Formájának Felszámolásáról szóló Egyezmény és a hozzá kapcsolódó Bizottság tevékenysége, mely több alkalommal hangsúlyozta a nők részvételi jogosultságainak lényegi jellegét.[1841] Ha a környezeti ártalom a nők jogait veszélyezteti, az államok kötelesek ennek megfelelő programokat kidolgozni és végrehajtani,[1842] továbbá a nők csoportján belül is kiemelt figyelmet kell szentelni egyes alcsoportoknak, mint a szegény, idősebb, fogyatékossággal élő vagy kisebbséghez tartozó nők esetén.[1843]

[1836] Uo. 55. pont.
[1837] Uo. 56. pont.
[1838] Ld.: John RUGGIE: *Report of the Special Representative of the Secretary-General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises - Business and human rights: mapping international standards of responsibility and accountability for corporate acts.* 19 February 2007. A/HRC/4/35.
[1839] A/HRC/25/53. 58. pont.
[1840] Uo. 62–63. pontok.
[1841] Uo. 70. pont.
[1842] Uo. 71. pont.
[1843] Uo. 72. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

- *Gyermekek védelme:*

Hasonlóan a nők esetéhez, itt is van releváns szerződéses védelmi struktúra: a Gyermekek Jogairól szóló Egyezmény és a kapcsolódó Bizottság tevékenysége. Mely utóbbi 2013-as 14. számú általános kommentárjában[1844]világossá tette, hogy az Egyezmény rendelkezései irányadóak az olyan állami tevékenységek esetén is, mint a környezeti szabályozás kialakítása, mellyel kapcsolatos döntések nagy hatást gyakorolhatnak a gyermekek jogaira nézve, így a helyzet magasabb szintű védelmet és részletes eljárást követel meg, a gyermekek legjobb érdekeinek szem előtt tartása mellett.[1845]

- *Őslakosok védelme:*

A kiemelt figyelem alapja e tekintetben az őslakosok környezettel kialakított közeli kapcsolata, melyből kifolyólag különösen sérülékenyek a környezeti ártalmakkal szemben.[1846] Ebből kifolyólag az államok kötelesek az őslakosok tradicionális területeikhez fűződő jogának elismerésére, ideértve a természeti erőforrásokat. Másrészt kötelesek bevonni az őslakosokat az őket érintő döntések körüli folyamatba, úgy, hogy a döntés meghozatala csak szabad, előzetes és tájékoztatás birtokában adott beleegyezésük függvénye. A tevékenység megkezdése előtt annak környezeti hatásának felmérésére irányuló vizsgálatot kell folytatniuk az államoknak. Ezen felül az államok kötelesek a tevékenységből fakadó hasznok érintett őslakos közösségekkel való történő méltányos megosztásának garantálására, a jogorvoslati jog biztosítására, ideértve a kompenzációt is.[1847]

John H. Knox jelentése az éghajlatváltozás és az emberi jogok kapcsolatáról (2016)

A 2016-os jelentés[1848] bevezetésében áttekinti az éghajlatváltozással szembeni fokozódó nemzetközi együttműködési folyamat állomásait, melynek elvezettek a Párizsi Megállapodáshoz, ahol kötelező jogi erővel került kifejezésre az éghajlatváltozás emberi jogokra gyakorolt káros hatásának felismerése, mint az emberiség közös gondja. Ez az emberi jogi szemléletmód beépítése valódi eredmény a különleges jelentéstevő szerint, de a végrehajtás fázisa csak ezt követően kezdődik, melynek sikeréhez alapvető jelentőséggel járulnak hozzá az emberi jogi normák.[1849]

[1844] UN Committee on the Rights of the Child (CRC), *General comment No. 14 (2013) on the right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration (art. 3, para. 1).* 29 May 2013. CRC/C/GC/14.
[1845] A/HRC/25/53. 73. pont.
[1846] Uo. 76. pont.
[1847] Uo. 78. pont.
[1848] John H. KNOX: *Report of the Special Rapporteur on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment.* 1 February 2016. A/HRC/31/52. [továbbiakban: A/HRC/31/52].
[1849] Uo. 20–22. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

Kiindulópontja továbbra is az, hogy az államok kötelezettsége kiterjed az emberi jogok környezeti ártalmaktól történő megóvására, mely iránytűként szolgál az éghajlatváltozás szempontjából is. Sőt olyan súlyos problémával állunk szemben, mely egyúttal indikálja az államok kötelezettségének még fokozottabb teljesítését, ideértve a megelőzés és az enyhítés eszközeit is. Mindazonáltal az éghajlatváltozás bizonyos szempontból eltérő kihívás, hiszen természetét tekintve még inkább globális jellegű, mint azok a környezeti ártalmak, melyeket eddig értelmeztek az emberi jogok viszonylatában.[1850]

Ezen kontextusban is döntő faktort jelentenek a probléma kezelésében az eljárási jogosultságok. Az információhoz jutás biztosítását előmozdító szereplőnek tartja az éghajlatváltozással foglalkozó kormányközi munkacsoportot, melyen keresztül az államok szakértői felmérések által ismerhetik meg az éghajlatváltozás tudományos hátterét és az enyhítés, valamint alkalmazkodás technikáit.[1851] A döntéshozatalban való részvétel előmozdításában úgy látja, hogy a releváns nemzetközi megállapodások keretében folytatott nemzetközi együttműködés mellett, fontos szerepet kapnak az államok kezdeményezései. Megemlíti Guatemalát és Jordániát, ahol a döntéshozatalban való részvétel szabályaiban kifejezetten megjelenik az éghajlatváltozás. Hozzáteszi, hogy a részvételi jogok gyakorlásának megelőző lépése a megfelelő információ biztosítása, továbbá a véleménynyilvánítás és a gyülekezés szabadságának védelme. Nemzetközi szinten az államoknak bizonyosnak kell lennie, hogy a támogatott éghajlati finanszírozási mechanizmusok tiszteletben tartják az emberi jogokat, ideértve a procedurális jogosultságokat is.[1852] Harmadik elemként továbbra is szükséges az igazságszolgáltatáshoz történő hozzáférés garantálása az éghajlatváltozással kapcsolatban felmerülő tevékenységek esetén is. Ennek keretében például az államoknak pénzügyi kompenzációt kell nyújtania azon esetekben, amikor az éghajlatváltozással kapcsolatban gyakorolt véleménynyilvánítás szabadsága sérül.[1853]

Ismételten megerősíti, hogy az államok kötelesek jogi és intézményi kereteket teremteni annak érdekében, hogy megóvják az emberi jogokat a környezeti ártalmaktól. Az elv tényleges tartalmát a konkrétan fenyegetett emberi jog adja meg, ennek keretében mérlegelési joguk megmarad, hiszen figyelembe vehetnek a korábban kifejtett szempontok mellett ésszerű társadalmi érdekeket is.[1854]

Ezen alapelvek az éghajlatváltozással összefüggésben a következő kötelezettségeket jelentik nemzeti szinten. Kiindulási pont, hogy az államok kötelesek a joghatóságuk alatt állók éghajlatváltozástól való védelmét biztosítani. Ennek megfelelő jogi és intézményi hátteret kell

[1850] Uo. 33–34. pont.
[1851] Uo. 52. pont.
[1852] Uo. 56–61. pont.
[1853] A/HRC/31/52. 62–64. pontok.
[1854] Uo. 65–67. pontok.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

kidolgozniuk, az enyhítés és alkalmazkodás érdekében pedig megfelelő lépéseket tenni. E körben diszkrecionális joguk van eldönteni, hogy konkrétan milyen lépéseket tesznek meg, de az követelmény, hogy a nyilvánosság által megfelelő információ birtokában gyakorolt részvételi folyamatot követően hozzák meg, döntéseiket, figyelembe véve a nemzetközi előírásokat, tartózkodva a diszkriminációtól és visszalépéstől. Ha az eszköz elfogadásra került, az államoknak kötelessége gondoskodni a végrehajtásról.[1855]

A nemzeti szintű lépéseket viszont szükségszerűen ki kell egészítenie a nemzetközi együttműködésnek. Ennek kiemelt jelentőséget ad az is, hogy amennyiben egy állam nemzeti szinten eleget tesz az összes releváns kötelezettségének, megtesz mindent az üvegházhatású gázok területén történő kibocsátásának csökkentése érdekében, lakosai akkor sem fognak a probléma globális kiterjedtsége miatt mentesülni az éghajlatváltozás káros hatásai alól.[1856] Az ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezménye és a Párizsi Megállapodás, valamint a kapcsolódó dokumentumok megteremtették a klímaváltozás elleni küzdelem nemzetközi jogi és intézményi hátterét. Habár a Párizsi Megállapodás ambiciózus csökkentési célt tűzött ki és helyt ad az emberi jogi szemléletmódnak is, vannak bizonyos hiányosságai is, például az államoktól megköveteli a nemzetileg meghatározott hozzájárulásokat, amit az államok maguk határoznak meg. Ez önmagában nem probléma, az viszont igen, hogy a jelentéstevő szerint e vállalások nem minden esetben elegendők.[1857]

Az eddigi megoldásokhoz hasonlóan, itt is külön figyelmet szentel a sérülékeny csoportoknak, kiknek védelme megkívánja az államoktól, hogy tartózkodjanak a diszkriminációtól éghajlatpolitikájuk érvényesítése, vonatkozó jogszabályaik kidolgozása során, de szükséges, hogy további lépéseket tegyenek a különösen kiszolgáltatott csoportok, mint a nők, gyermekek és őslakosok védelme érdekében. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy önmagában nem elegendő egy éghajlatvédelmi cél érdekében történő tevékenység megvalósítása, például megújuló energia használatára irányuló projektek kidolgozása és végrehajtása vagy az erdők védelme, ha az őslakosok területét érinti, akkor köteles megfelelő módon bevonni őket a döntéshozatalba és a tevékenységet csak a csoport szabad, előzetes és megfelelő információ birtokában megadott beleegyezése alapján folytathatja.[1858]

John H. Knox jelentése a biodiverzitás védelme és az emberi jogok kapcsolatáról (2017)

Hasonlóan az éghajlatváltozás kérdésének emberi jogi dimenzióiról szóló jelentéshez, a különleges jelentéstevő itt is egy specifikus problémával összefüggésben készített

[1855] Uo. 68. pont.
[1856] Uo. 71. pont.
[1857] A/HRC/31/52. 76. pont.
[1858] Uo. 83. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

jelentést.[1859] A biodiverzitás védelmének fontosságát többek között az adja, hogy az élethez, egészséghez, élelemhez és vízhez való jog biztosítása eredendően függ az ökoszisztéma-szolgáltatásoktól. Ebből kifolyólag az ökoszisztémák pusztulása egyúttal az emberi jogok élvezetét is veszélybe sodorja.

Utal a Millenniumi Ökoszisztéma Felmérésre,[1860] ami megállapította, hogy az ökoszisztéma szolgáltatásaitól függ számos, az emberi életet meghatározó faktor, így az élelem, víz, a betegségek kezelése, az éghajlatváltozásra vonatkozó szabályok kidolgozása, a spirituális érvényesülés és az esztétikus környezetben történő kikapcsolódás is. Innen kerülnek ki meghatározott nyersanyagok, melyek kielégítik az alapvető emberi igényeket, mint a táplálkozás, lakhatás és ruházkodás, tiszta víz, valamint emberi egészség. Számos nép spirituális és vallási szokásai is összefüggésben állnak a környezettel.[1861]

A jelentés a következő emberi jogokat azonosítja, amelyek érvényesülésének függvénye a biodiverzitás állapota, azzal, hogy bár az egészséges környezet és az emberi jogok élvezete közötti összefüggés viszonylag széles körben elismerésre került, a biológiai sokféleség kontextusában még vannak hiányosságok. A biológiai sokféleség megfelelő állapotában valamennyi emberi jog érvényesüléséhez hozzájárul, de egyes jogok esetén ez még erőteljesebben érzékelhető:[1862]

- *Élethez és egészséghez való jog:*

  E vonatkozásban négy domináns aspektust azonosít a jelentés. Elsőként a természetes alapú gyógyszereket, melyekre már többezer éve támaszkodik az emberiség. Fontosságuk ma sem kérdőjelezhető meg, az Egyesült Államokban 1981 és 2010 között engedélyezett gyógyszerek több mint fele természeti eredetű volt. A természeti erőforrások pusztulása egyértelműen hátrányosan befolyásolja a gyógyítás szempontjából jelentős természetes összetevők beszerzését, ezt bizonyítja, hogy hozzávetőlegesen 60.000 gyógyászati jelentőségű növényfaj 40%-a veszélyeztetett.[1863]

  Másrészt fontos komponensét jelenti e jogok érvényesülésének a mikrobiális diverzitás, amely az egészséges immunrendszer által adott válaszokhoz járul hozzá. Az emberi szervezetben található mikroorganizmusok interakcióban állnak a környezeti sokféleséggel. A környezetben is fellelhetők mikroorganizmusok, ezek

[1859] John H. KNOX: *Report of the Special Rapporteur on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment.* 19 January 2017. A/HRC/34/49. [továbbiakban: A/HRC/34/49].
[1860] Millennium Ecosystem Assessment, Ecosystems and Human Well-being: Synthesis. Island Press, Washington, 2005.
[1861] A/HRC/34/49. 6. pont.
[1862] A/HRC/34/49. 9–10. pontok.
[1863] Uo. 13–14. pontok.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

közül több elengedhetetlen a szervezetünk megfelelő működéséhez, de a jelentés szerint az élelmiszerekben, vízben található mikroorganizmusok száma csökken. A tendencia autoimmun megbetegedésekhez, allergiához és nem fertőző betegségekhez vezet.[1864] További veszélyt jelentenek e relációban a fertőző megbetegedések, melyek sok esetben összefüggésben állnak a biológiai sokféleség pusztulásával, például a hantavírus előfordulása arányosan emelkedik az emlősök diverzitásának csökkenésével, a nyugat-nílusi vírus terjedése is korrelációban áll bizonyos madárfajok pusztulásával.[1865] Végezetül a különleges jelentéstevő több tanulmány eredményére is hivatkozik, melyek szerint a mentális egészség állapotára jótékony hatással van a természet, a zöldterületek nagyobb kiterjedése.[1866]

- *Megfelelő életszínvonalhoz való jog*

  Számos olyan jogosultság fűződik e joghoz, melyet alapvetően meghatároz a biológiai sokféleség állapota. Ezek közül kiemelendő az élelem kérdése, melynek stabilitása és alkalmazkodóképessége nagy mértékben függ a biodiverzitástól, melyet a klímaváltozás rendkívüli módon veszélybe sodor. Az élelem diverzitása mellett, annak környezete tekintetében is fontos a sokféleség, egy növény termesztéséhez számos komponensre szükség van: a talajban élő mikróbák, rovarok, giliszták, apróbb gerincesek hozzájárulnak a talaj termékenységéhez, a talaj feletti élőlények a beporzáshoz.[1867]

  Hasonló a helyzet az biztonságos és tiszta ivóvíz esetén is, számos faj létezése elengedhetetlen a vizes területek ökoszisztémájának megfelelő működéséhez. Erre példa a Bajkál-tóban élő *Epischura baikalensis* plankton, mely megfelelő körülmények között tisztán tartja a vizet. E természetes tisztításnak is vannak korlátai, ahogy egyre több faj tűnik el a láncolatból, annál nehezebben zajlanak le az ökoszisztémák öntisztító folyamatai.[1868]

- *A diszkrimináció tilalma és a biodiverzitás pusztulásával szemben leginkább kiszolgáltatottak védelme*

  A biológiai sokféleség pusztulása sok esetben diszkriminatív gyakorlat eredménye. Bár minden ember függ az ökoszisztémák szolgáltatásaitól, vannak olyanok, akik nagyobb mértékben. Ez jellemző az őslakosokra, akik az erdőkből, folyókból, tavakból és óceánokból nyerik élelmüket, üzemanyagukat, gyógyszereiket. Nem

[1864] Uo. 15. pont.
[1865] Uo. 16. pont.
[1866] Uo. 17. pont.
[1867] A/HRC/34/49. 19–20. pont.
[1868] Uo. 21. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

csak a természettel fennálló szoros kapcsolatuk miatt jelent számukra nagy fenyegetést a biodiverzitás pusztulása, hanem mert általában az adott országon belül a többségi társadalomhoz képest kisebb politikai és gazdasági befolyással bírnak, korlátozottabban kerülnek bevonásra a döntéshozatalba.[1869] Más helyzet, tulajdonság is alkalmas lehet arra, hogy bizonyos csoportokat érzékenyebben érintsen a biodiverzitás pusztulása, így a nem, életkor, fogyatékosság, szegénység és a kisebbségi státusz. E tekintetben probléma, hogy nincs elegendő mennyiségű adat a biológiai hozzáférésekről, a környezethasználatról, kapcsolódó lépésekről e kontextus szempontjából.[1870]

Az államok biodiverzitás védelme körében fennálló procedurális kötelezettségei az eddig megfogalmazott gondolatokhoz hasonlóan alakulnak, így kötelesek biztosítani az információhoz jutást, a döntéshozatalban való részvételt és az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférést ezen esetkörben is. Feladatuk felmérni a környezeti és társadalmi hatását valamennyi olyan projektnek, amely hatással lehet a biodiverzitásra, ezt közzé kell tenniük, olyan nyelven, amelyet azon személyek is értékek, akire hatással van a tevékenység.[1871] A biodiverzitás tekintetében is fontos kötelezettsége az államoknak a környezetvédő aktivisták védelméről gondoskodni.[1872]

Szubsztantív oldalról, kötelesek a biodiverzitás védelmét biztosító jogi és intézményi háttér kidolgozására, mely kiterjed a magánszereplők által okozott károsítás elleni fellépésre is. Követelmény továbbá a diszkrimináció tilalmának érvényesítése és a visszalépéstől való tartózkodás, valamint a sérülékeny csoportok kiemelt védelme.[1873]

Habár a Biológiai Sokféleség Egyezmény és annak keretében elfogadott stratégiai tervek keretet nyújtanak az államok nemzetközi együttműködésére vonatkozó kötelezettségeinek, a különleges jelentéstevő szerint a 2011–2020 közötti időszakra vonatkozó átfogó stratégiai terv keretében tett vállalásokat a jelentés készítésekor nem teljesítették az államok, ezért erőfeszítéseik duplázása lenne indokolt.[1874]

A 37/58. sz. különleges jelentéstevői jelentés a gyermekek jogai és a környezet közötti összefüggésről (2018)

[1869] Uo. 22. pont.
[1870] Uo. 25. pont.
[1871] A/HRC/34/49. 67. pont.
[1872] Uo. 68. pont.
[1873] Uo. 69. pont.
[1874] Uo. 70. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

A jelentés[1875] középpontjában a gyermekek jogai álltak és az, hogy a környezeti ártalmak miként hatnak, befolyásolják különösen hátrányos módon ezek érvényesülését. A jelentéstevő szerint a kérdés viszonylag rég megjelent a nemzetközi közönségben, hiszen már az 1989-es Gyermekek Jogairól szóló Egyezmény is megemlíti az egészséghez való jog keretében a környezetszennyezésből eredő fenyegetéseket.[1876] Mivel korábban, az értekezés sérülékeny csoportokkal foglalkozó alfejezetében már szót ejtettünk e jelentésről, ezért most alapvetően annak következtetéseit és javaslatait tekintjük át.

Ennek keretében a jelentéstevő a gyermekeket nevezte meg, mint a környezeti ártalmakkal szemben leginkább sérülékenyebb csoportot. Ez egyrészt azon drasztikus adatokból következik, mely alapján megállapítható, hogy 5,9 millió öt év alatti gyermek halála vezethető vissza a környezeti ártalmakra.[1877] Másrészt alátámasztott az is, hogy a biodiverzitás pusztulása, az éghajlatváltozás hosszútávú egészségkárosodást okoznak a gyermekeknek, akiknek számos esetben nincs lehetőségük jogaik érvényre juttatására, ideértve a procedurális jogosultságokat.

Ezen okokból kifolyólag kiemelten fontos, hogy az államok olyan oktatási programokat biztosítsanak, amelyek hozzájárulnak ahhoz, hogy a gyermekek megértsek a környezeti problémákat és azokra könnyebben reagáljanak. Az államoknak gondoskodnia kell minden olyan lépés megtétele előtt, amely hatással lehet a gyermekek jogaira, arról, hogy felmérje ezeket az esetleges hatásokat. Ezen felül információt kell gyűjtenie és elérhetővé tennie a gyermekek jogait érintő környezeti tényezőkről, valamint elősegítenie a gyermekek részvételi jogait, gondolataik szabad kifejezését és az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférésüket. [1878]

Az államok kötelesek hatékony lépéseket tenni a gyermekek környezeti ártalmaktól történő megvédésére, ideértve, hogy minden releváns döntéshozatal során prioritásként kezelik a gyermekek érdekeit, felhasználva a legjobb elérhető tudományos egészségi és biztonsági információt, tartózkodva a visszalépéstől, érvényesítve az elővigyázatosság elvét.[1879]

Kiemelendők a jelentés vállalatokra vonatkozó ajánlásai, mivel azok is kötelesen a gyermekek jogainak védelméről gondoskodni, melynek megvalósulhat környezeti és társadalmi hatásvizsgálat elvégzésével, figyelembe véve az üzleti és emberi jogokra vonatkozó irányadó elvekre, releváns általános kommentárokra. A vállalatok tevékenysége számos esetben kiterjed több állam területére is, ezért fontos, hogy az érintett államok együttműködjenek és megfelelő információ álljon rendelkezésre a vállalat környezeti megfelelőségéről. A

[1875] John H. KNOX: *Report of the Special Rapporteur on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment.* 24 January 2018. A/HRC/37/58. [továbbiakban: A/HRC/37/58]
[1876] Uo. 7. pont.
[1877] Uo. 15. pont.
[1878] Uo. 39–46. pontok.
[1879] Uo. 58. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

nemzetközi pénzügyi mechanizmusok érvényesítése során kiemelt figyelmet kell szentelni továbbá annak, hogy ne kerüljenek támogatásra olyan projektek, amelyek hátrányosan befolyásolják a gyermekek jogait.[1880]

Az emberi jogokra és a környezetre vonatkozó irányelvek (2018)

John H. Knox különleges jelentéstevő elvi jelentőséggel bíró munkája[1881] tizenhat alapelvet határoz meg, melyek iránymutatóként szolgálnak és egyúttal meghatározzák az államok kötelezettségeit a biztonságos, tiszta, egészséges és fenntartható környezet megteremtésére, ellátva kommentárral, mely tisztázza az elvek jelentését, értelmezését.[1882]

A jelentés kifejezetten úttörő jellegét támasztja alá, hogy egyik címében kimondottan a környezethez való jogról értekezik. Ebben kifejti a jelentéstevő, hogy bár számtalan formában – regionális megállapodások keretében vagy nemzeti alkotmányokban – deklarálásra került a jog, a jelentés készítése idején ez globális szinten ez nem történt meg. Ezzel szemben a szerződéses szervek, egyes regionális bíróságok, különleges jelentéstevők és más nemzetközi jogi testületek inkább a már kimondott jogok zöld értelmezését preferálták, különös tekintettel az élethez és egészséghez való jogra. Mindeközben az államok többsége alkotmányos szintre emelte a jogot, mely tényleges előnyöket szült, alátámasztotta annak fontosságát, bírósági eljárásokban biztonsági hálót jelentett a jog megsértésével szemben. Mindezek fényében javasolja az Emberi Jogi Tanácsnak a jog deklarálásának megfontolását egy globális jogi dokumentum keretében. Modellként a vízhez és megfelelő higiéniás körülményekhez való jogot lehetne alapul venni. A jog kimondása nem lenne „üres", hiszen már több szinten és fórum által kidolgozásra került a jog tartalma, sőt már a szóhasználat maga is elterjedt azon esetekkel összefüggésben, amikor bizonyos emberi jogokat környezeti tényezők befolyásolnak.[1883]

A jog ilyen jellegű deklarálása számos előnnyel járna, különösen egy ENSZ közgyűlési határozat esetén:

- felhívná a figyelmet arra, hogy az emberi jogi normák érvényre juttatása megkívánja a környezet védelmét;
- megerősítené, hogy a környezetvédelem legalább olyan fontos, mint az egyes emberi méltósággal, egyenlőséggel és szabadsággal összefüggő emberi jogi érdekek;

[1880] Uo. 59–62. pontok.
[1881] John H. KNOX: *Report of the Special Rapporteur on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment.* 24 January 2018. A/HRC/37/59. [továbbiakban: A/HRC/37/59].
[1882] Uo. 8. pont.
[1883] Uo. 11–15. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

- hozzájárulna, hogy koherens és integráns módon fejlődjenek a releváns emberi jogi sztenderdek.[1884]

Előre tekintve kifejti a különleges jelentéstevő, hogy még számos kérdés további tisztázást kíván meg, így szükséges annak vizsgálata, hogy egyes specifikus területeken a vonatkozó emberi jogi normák miként érvényesülnének, így például a nemi alapú vagy más jellegű diszkrimináció kérdése, a vállalatok emberi jogi és környezetvédelmi kötelezettsége, a fegyveres konfliktusok hatása az emberi jogokra és a környezetre, a multinacionális vállalatokkal összefüggésben felmerülő nemzetközi kooperáció, valamint a határon átnyúló károk esetén. További munkát kíván meg a vonatkozó kapacitás-építés intézményesítésének kidolgozása, valamint kívánatos releváns konferenciák, workshopok szervezése, az emberi jogvédelmi mechanizmusok erősítése, a téma bevezetése más nemzetközi szervek, szereplők tevékenységébe.[1885]

A fentiekre tekintettel a különleges jelentéstevő a következő elveket határozta meg:

- 1. sz. alapelv: Az államok kötelesek biztosítani a biztonságos, tiszta, egészséges és fenntartható környezetet az emberi jogok tisztelete, védelme és teljesítése érdekében;
- 2. sz. alapelv: Az államok kötelesek tisztelni, megóvni és teljesíteni emberi jogi kötelezettségeiket a biztonságos, tiszta, egészséges és fenntartható környezet biztosítása érdekében;
- 3. sz. alapelv: Az államoknak tiltania kell a hátrányos megkülönböztetést és biztosítani kell az egyenlő és hatékony védelmet a diszkriminációval szemben, összefüggésben a biztonságos, tiszta, egészséges és fenntartható környezettel;
- 4. sz. alapelv: Az államoknak biztosítania kell a biztonságos környezetet, amely lehetővé teszi, hogy az egyének, csoportjaik és a társadalmi szervezetek, akik vagy amelyek az emberi jogokkal vagy környezeti ügyekkel foglalkoznak, fenyegetéstől, zaklatástól, megfélemlítéstől és erőszaktól mentesen folytathassák tevékenységüket;
- 5. sz. alapelv: Az államokan tisztelnie és védelmeznie kell környezeti tárgyú ügyekben a véleménynyilvánítás, egyesülés és békés gyülekezés szabadságát;
- 6. sz. alapelv: Az államoknak biztosítani kell az oktatást és a társadalmi ismeretterjesztést összefüggésben a környezeti ügyekkel;

[1884] Uo. 16. pont.
[1885] A/HRC/37/59. 17–19. pontok.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

- 7. sz. alapelv: Az államoknak garantálnia kell a környezeti információhoz való nyilvános hozzáférést, az információ gyűjtése és terjesztése által, megfizethető, hatékony és időszerű hozzáférést biztosítva bárki kérelme esetén;
- 8. sz. alapelv: Annak érdekében, hogy elkerüljék az olyan tevékenységek engedélyezését vagy megkezdését, melyek hatásai megzavarják az emberi jogok teljes élvezetét, az államok kötelesek gondoskodni az előzetes környezeti hatásvizsgálat megköveteléséről;
- 9. sz. alapelv: Az államoknak biztosítania kell és előmozdítania a környezeti ügyekkel kapcsolatos döntéshozatalhoz való nyilvános hozzáférést;
- 10. sz. alapelv: Az államoknak gondoskodnia kell a környezettel és emberi jogokkal kapcsolatos belső jogi szabályok megsértése esetén a hatékony jogorvoslatról;
- 11. sz. alapelv: Az államoknak ki kell dolgoznia és fent kell tartania a lényegi környezeti sztenderdeket, diszkriminációtól és visszalépéstől mentesen, az emberi jogok általános tisztelete, védelme és előmozdítása mellett;
- 12. sz. alapelv: Az államoknak gondoskodnia kell a környezeti szabályaik hatékony kikényszerítéséről köz- és magánszereplőkkel szemben;
- 13. sz. alapelv: Az államoknak együtt kell működniük a hatékony nemzetközi jogi háttér kidolgozása, fenntartása és kikényszerítése érdekében, amely megelőzi, csökkenti és enyhíti a határon átnyúló és globális környezeti károkat, melyek akadályozzák az emberi jogok teljes élvezetét;
- 14. sz. alapelv: További lépéseket kell tennie az államoknak a legsérülékenyebbek, illetve azok svédelme érdekében, akik meghatározott környezeti veszélyben vannak, figyelembe véve igényeiket, a kockázatokat és releváns kapacitásokat;
- 15. sz. alapelv: Gondoskodniuk kell arról, hogy az őslakos és hagyományos közösségek vonatkozásában fennálló kötelezettségeiket teljesítik, ideértve:
    - földjeikhez, tradicionális területeikhez és erőforrásaikhoz való joguk elismerése;
    - konzultálni velük és adott esetben megszerezni szabad, előzetes és tájékoztatás fényében született beleegyezésüket mielőtt áttelepítik őket vagy már olyan lépést tesznek, amely befolyást gyakorolhat földjeikre, területeikre és erőforrásaikra;
    - tisztelni és óvniuk kell tradicionális tudásukat és gyakorlataikat összefüggésben a földjeik, területeik és erőforrásaik megóvásával és fenntartható használatával;

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

- biztosítani, hogy földjeik, területeik és erőforrásaik használatából származó előnyökből igazságosan és egyenlő módon részesüljenek;

- 16. sz. alapelv: Az államoknak tisztelnie, óvnia és teljesítenie kell az emberi jogokat olyan tevékenységei körében, amelyek a környezeti kihívásokra és a fenntartható fejlődés előmozdítására irányulnak;[1886]

A biztonságos, tiszta, egészséges és fenntartható környezettel összefüggő emberi jogi kérdésekért felelős különleges jelentéstevő első ENSZ Közgyűléséhez intézett jelentése (2018)

Az Emberi Jogi Tanács 37/8. sz. határozata alapján 2018 júliusában nyújtotta be a Közgyűléshez intézett első jelentését[1887] a különleges jelentéstevő[1888] ismertetve, hogy miért látja úgy, elérkezett az idő a környezethez való jog globális deklarálására. Érthetőnek tartja, hogy az ENSZ emberi jogi rendszerének alapját jelentő dokumentumok – az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, az Egyezségokmányok – miért nem tartalmazták ezt a jogot, mivel még a modern környezeti mozgalmak megerősödése előtt kerültek elfogadásra. Ma viszont már vitán felül áll, hogy az ember teljesen függ az egészséges környezettől, annak keretei között tudja méltóságban élni életét, gyakorolni emberi jogait. Ahogy korábban is idéztük a jelentéstevő véleményét, úgy látja, hogy ha az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát ma fogadnák el, akkor már magába foglalná az egészséges környezethez való jogot. Ennek legkézenfekvőbb bizonyítéka, hogy a jog milyen széles körben került kimondásra a nemzeti alkotmányokban és regionális emberi jogi aktusokban, joggyakorlatban.[1889]

Mindazonáltal elismeri, hogy az államok óvatosak egy olyan jog deklarálásával, amelynek a tartalmát homályosnak ítélik meg. Ugyanakkor épp a saját mandátumának ellátása hivatott arra, hogy az annak keretében készített jelentések, dokumentumok által alátámassza, hogy

[1886] A/HRC/37/59. Annex. 7–20.
[1887] John H. KNOX: *Report of the Special Rapporteur on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment. Promotion and protection on human rights: human rights questions, including alternative approaches for improving the effective enjoyment of human rights and fundamental freedoms.* 19 July 2018. A/73/188. [továbbiakban: A/73/188].
[1888] A jelentést John H. Knox nyújtotta be e különleges jelentéstevői minőségében, de a Közgyűlés számára már David R. Boyd ismerteti, aki e pozícióban változza Knox-ot és aki a jelentés készítésében konzultatív feladatokat látott el. Ld. A/73/18 11. pont.
[1889] Uo. 37. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

nem egy üres, tartalom nélküli kategóriáról van szó, hanem már egy hozzávetőlegesen 45 éve tartó jogfejlődés eredményéről.[1890]

Azt, hogy miért lenne fontos az ENSZ szintjén történő deklarálás két irányból közelíti meg: egyrészt a már említett nemzeti, főleg alkotmányos rendelkezésekkel való konzisztencia miatt is indokolt, másrészt számos további előnnyel járna. Így a nemzetközi közösség számára középpontba állítaná, hogy az emberi jogok gyakorlása elengedhetetlen a megfelelő minőségű környezet rendelkezésre állása nélkül, továbbá beemelné az emberi jogi szemléletmódot a környezet védelmére vonatkozó joganyagba. Hozzájárulna továbbá annak elfogadásához, hogy a környezet védelme egyenrangú más, az emberi méltóságnak megfelelő élet biztosításához fűződő érdekekkel. Az elfogadás eredményeként a releváns emberi jogi normák integrált, következetesen és átfogó módon fejlődhetnének, megerősítve a regionális és nemzeti jogfejlődést.[1891] A jog globális kimondása ezek mellett javítaná a környezeti irányítást, növelve részvételi arányt a döntéshozatalban. Az egyén és szervezetei helyzetét is erősítené, különösen a procedurális jogosultságai által.[1892] Továbbá katalizátorként szolgálna a belső jog számára is a környezeti edukáció, tudatosításra vonatkozó jogi háttér kidolgozása tekintetében.[1893]

A környezethez való jog végső „tesztje" annak értékelése Knox szerint, hogy hozzájárul-e az emberek és az ökoszisztémák egészségéhez, annak fejlődéséhez. Az eddig rendelkezésre álló bizonyítékok rendkívül bíztatók. Megemlít egy tanulmányt, amely megállapítja, azon államok ökológiai lábnyoma alacsonyabb, melyekben alkotmányos szinten került kimondásra az egészséges környezethez való jog, hajlamosabbak továbbá nemzetközi környezeti megállapodásokat elfogadni és eredményesebbek az üvegházhatású gázok csökkentése területén is. A jog deklarálásának kiemelt aspektusa a környezeti ártalmakkal szemben kiszolgáltatottabb csoportok védelme, ideértve a nőket, gyermekeket, szegénységben élő személyeket, őslakos és tradicionális közösségek tagjait, fogyatékossággal élő személyeket, a kisebbségekhez tartozó és áttelepített személyeket.[1894]

Mindezek fényében a különleges jelentéstevő javasolja a Közgyűlés számára, hogy mondja ki az egészséges környezethez való jogot. Felvázolja e tekintetben a rendelkezésre álló nemzetközi jogi lehetőségeket:

- Új kötelező megállapodás elfogadása, mellyel összefüggésben visszautal a 2017-ben Franciaországban prezentált Nemzetközi Megállapodás a Környezetért

[1890] Uo. 38. pont.
[1891] A/73/188. 39. pont.
[1892] Uo. 42. pont.
[1893] Uo. 43. pont.
[1894] Uo. 44–45. pontok.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

kezdeményezésre, amelyet közgyűlési határozat és eseti munkacsoport felállítása követett, mely a kidolgozás szempontjából is releváns szereplő lehetne;[1895]

- Már meglévő kötelező emberi jogi dokumentumokba történő beillesztése kiegészítő jegyzőkönyvvel: itt a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát említi meg, mint lehetőséget, ami hasonló hatást érhetne el, mint a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának Második Fakultatív Jegyzőkönyve,[1896] mely a halálbüntetés eltörlése tekintetében jelentett meghatározó előrelépést;[1897]
- Kötelező erővel nem bíró, közgyűlési határozat formájában történő deklarálás, melyet a legvalószínűbb forgatókönyvnek tart a különleges jelentéstevő, hasonlóan a vízhez és megfelelő higiéniás körülményekhez való joghoz;[1898]

Akármelyik formában valósulna meg a jog kimondása, az alátámasztaná annak univerzális jelentőségét, a jelenlegi fragmentált elismeréshez viszonyítva, mely az államok nagyobb fokú számonkérhetőségét is eredményezhetné a meglévő – például ENSZ Emberi Jogi Tanács keretein belül megvalósuló – jelentéstételi rendszerek megújulása által.[1899]

Felidézi az ENSZ Közgyűlésének 1986-os, új emberi jogok deklarálására irányuló iránymutatását is,[1900] melyek megállapítják a szükséges kritériumokat:

- nemzetközi emberi jogon belüli konzisztens, elkülönülő jelleg;
- alapvető jelentőséget és az emberi méltóságból történő levezethetőség;
- arra való alkalmasságot, hogy gyakorlatban definiálható jogok és kötelezettségeket határozzon meg;
- valódi és hatékony végrehajtási mechanizmus kapcsolódjon hozzá, amennyiben lehetséges;
- széleskörű nemzetközi támogatottságban részesüljön;[1901]

A különleges jelentéstevő úgy látja, hogy a korábbi munkáiban is részletesen bemutatott nemzetközi, regionális és nemzeti jogfejlődésre tekintettel, az egészséges környezethez való jog valamennyi felsorolt kritériumnak megfelel, az ENSZ által történő deklarálása időszerű

[1895] Uo. 46. pont.
[1896] Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának Második Fakultatív Jegyzőkönyve a halálbüntetés eltörléséről. Elfogadva New York-ban, 1989. december 15-én. *United Nations Treaty Series,* vol. 1642, p. 414.
[1897] A/73/188. 47. pont.
[1898] Uo. 48. pont.
[1899] Uo. 49. pont.
[1900] United Nations General Assembly resolution 41/120: *Setting international standards in the field of human rights: resolution / adopted by the General Assembly.* 4 December 1986.
[1901] Uo. 4. cikk (a)–(e)bekezdések.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

lenne a jelenlegi környezeti kihívások idején, habár ez ténylegesen az égető problémák megoldásához vezető út kezdete lenne, meghatározva a megfelelő implementációt.[1902]

David R. Boyd különleges jelentéstevő 47/161. számú jelentése (2019)

A John H. Knox által betöltött a biztonságos, tiszta, egészséges és fenntartható környezettel összefüggő emberi jogi kérdésekért felelős különleges jelentéstevői pozíciót, David R. Boyd vette át 2018-tól. E 2019-es jelentése[1903] ismételten az éghajlatváltozás emberi jogok élvezetét veszélyeztető jelenségére összpontosított. A következő jogok tekintetében külön tárgyalta a lehetséges, illetve már megvalósuló káros hatásokat:

- Élethez való jog
  Az univerzálisan elismert élethez fűződő emberi jog vonatkozásában már a korábban vizsgált dokumentumok is megerősítették, hogy az éghajlatváltozás nagymértékben és károsan befolyásolja. Ezért az államok kötelesek megfelelő lépéseket tenni e hatások enyhítése, a sérülékeny csoportok védelme és az ebből az okból eredő halálesetek megelőzése céljából. Az éghajlatváltozás e negatív következményei közvetlenül vagy közvetve jelentkezhetnek, szélsőséges időjárási jelenségek, hőhullámok, áradások, szárazság, erdőtüzek, vízben terjedő és kórokozók által átvitt betegségek, alultápláltság, légszennyezés formájában, évente legalább 150.000 idő előtti halált okozva.[1904]
- Egészséghez való jog
  Az idő előtti halálesetek mellett a klímaváltozás fokozza a légzőszervi, a szív- és érrendszeri megbetegedéseket, az allergiát, alultápláltsághoz és a növekedés leállásához, súlycsökkenéshez vezethet, növeli a vízben és kórokozók által átvitt járványok kialakulását, sőt mentális megbetegedésekhez is vezethet. Közvetetten hátrányosan befolyásolja az érintettek egészségi állapotát, ha éghajlati okokból migrációra kényszerülnek és kevésbé férnek hozzá az egészségügyi szolgáltatásokhoz.[1905]
- Élelemhez való jog

[1902] Uo. 51–52. pontok.
[1903] David R. BOYD: *Report of the Special Rapporteur on the issue of human rights obligations relating to the environment of a safe, clean, healthy and sustainable environment. Human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment.* 15 July 2019. A/74/161. [továbbiakban: A/74/161].
[1904] Uo. 28–29. pontok.
[1905] Uo. 31. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

Az élelemtermelést és biztonságot, valamint az élelemhez való jog érvényesülését erőteljesen hátráltatja a lecsapódó csapadékmennyiség éghajlati eredetű változása, a hőmérséklet emelkedése, az extrém időjárási jelenségek fokozódása, a jégtakaró feltételeinek változása, a szárazságok, áradások, az algavirágzás és a szikesedés fokozódása. Az eddigi változások már hátrányosan érintették a legfontosabb termények, mint a búza, rizs és kukorica termelését. Ehhez hozzájárulnak az óceánokat érintő kedvezőtlen hatások, a savasodás, korallszigetek kifehéredése, a hőmérséklet emelkedése, valamint az ezen problémákkal összefüggő jelenségek, mint a szegénység és a konfliktusok.[1906]

- Vízhez és megfelelő higiéniás körülményekhez való jog

  Az éghajlatváltozás hozzájárul a lehulló csapadék mennyiségének kiszámíthatatlanná válásához, úgy, hogy egyes száraz területeket kevesebb, míg egyes nedves területeket túl sok csapadék ér. A jog négy alapvető feltétele, az elérhetőség, a hozzáférhetőség, az elfogadhatóság és a minőség szintén érintett e tekintetben, különösen a fejlődő kis szigetállamok és Afrika, Latin-Amerika, Ázsia egyes részei esetén. Bolíviában már vízellátási válságot idézett elő az éghajlatváltozás, ellehetetleníti a kenyai Turkana régióban élő őslakosok pásztorkodáson alapuló életmódját, különösen hátrányosan érintve a vízhordásért felelős nők és lányok helyzetét. A higiéniás körülmények romlása növeli a vízben terjedő betegségek, mint a tífusz és a kolera elterjedését.[1907]
- Gyermekek jogai

  A gyermekek különösen sérülékenyek az éghajlatváltozás káros hatásaival szemben, melyek a vízben és egyéb módon terjedő megbetegedések, az alultápláltság, fertőzések emelkedését okozzák. A váratlan időjárási jelenségek szintén fenyegetik a gyermekek egészségét és jól-létét. Elrettentő előrejelzés, hogy a jelentés szerint 2040-re közel 600 millió gyermek fog olyan régióban élni, ahol szélsőségesen korlátozottá válik a vízellátás.[1908]
- Egészséges környezethez való jog

  Az ENSZ legalább 155 tagállama valamilyen módon – ebből számos esetben alkotmányos szinten – elismerte az egészséges, biztonságos, tiszta és fenntartható környezethez való jogot, melynek eleme a biztonságos éghajlat, tiszta levegő és víz, megfelelő higiéniás körülmények, egészséges és fenntarthatóan előállított étel, nem-mérgező környezet, mely alkalmas az abban való életre, munkavégzésre és játékra, valamint ide tartozik a biológiai sokféleség, valamint az ökoszisztémák egészsége is. Ezek megteremtésére számos nemzetközi megállapodás is kötelezi az államokat, ezek közül a jelentés kiemeli az Éghajlatváltozási Keretegyezményt,

[1906] A/74/161. 34. pont.
[1907] Uo. 38–39. pontok.
[1908] A/74/161. 41. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

mely a biztonságos éghajlat fenntartásához kíván hozzájárulni. Mindezek ellenére, az államok elmulasztották a megfelelő lépések megtételét annak elismerésére nézve, hogy az éghajlatváltozás alkalmas az egészséges környezethez való jog sérelmére.[1909]

- A lakosság sérülékenyebb tagjainak védelme
  Ahogy korábban is kifejtésre került a különleges jelentéstevői munkákban, valamint az Emberi Jogi Tanács határozataiban, az éghajlatváltozás különösen veszélyezteti a már valamely tulajdonságnál fogva kiszolgáltatottabb csoportok tagjait. A jelentés szerint e sérülékenység alapja lehet a nem, kor, szegénység, fogyatékosság, földrajzi, kulturális vagy etnikai háttér. Kifejezetten sérülékenyek a nők, gyermekek, a farmerek, őslakosok, a fogyatékossággal élő személyek, továbbá a fejlődő kis szigetállamok lakói.[1910]

Kitekintés a környezethez való jog belső jogi megjelenésére és a kapcsolódó jó gyakorlatokra: David R. Boyd 43/53. számú jelentése (2019)

David R. Boyd, a 2018-ban kinevezett, a biztonságos, tiszta, egészséges és fenntartható környezettel összefüggő emberi jogi kérdésekért felelős különleges jelentéstevő 2020-ban mutatta be az ENSZ Emberi Jogi Tanácsának 43. ülésszakán jelentését,[1911] a környezethez való joggal összefüggő jó gyakorlatokról, melyet jelen fejezetben tekintünk át.

A jelentés értelmében önmagában az a tény, hogy az államok valamilyen módon elismerik a biztonságos, tiszta, egészséges és fenntartható környezethez való jogot, az már jó gyakorlatnak tekinthető. Ez nem csak alkotmányos szinten, hanem környezeti szabályozás és a jogot tartalmazó nemzetközi megállapodások ratifikálása által is megvalósulhat.[1912] A jelentés megállapítja, hogy 110 állam alkotmánya deklarálja a környezethez való jogot, ezen alkotmányos védelem azért fontos, mert a jelentéstevő szerint ez képviseli a belső jogban az emberi jogok védelmének legmagasabb szintjét, továbbá szimbolikus jelentősége is van, mivel az alkotmány kifejezi az adott társadalom értékeit és törekvéseit.[1913] A regionális nemzetközi megállapodások vonatkozásában ismerteti, hogy 126 ország ratifikált olyan megállapodást, mely explicit módon tartalmazza a jogot.[1914] Ezek mellett meghatározó a jog tiszteletével, védelmével és teljesítésével összefüggő nemzeti szabályozás kidolgozása, melyre 101 ország szolgáltat példát. Külön kiemeli Argentína, Brazília, Kolumbia, Costa Rica, Franciaország, a

[1909] Uo. 43–44. pontok.
[1910] Uo. 45–51. pontok.
[1911] David R. BOYD: *Right to a healthy environment: good practices. Report of the Special Rapporteur on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment.* 30 December 2019. A/HRC/43/53. [továbbiakban: A/HRC/43/53].
[1912] A/HRC/43/53. 9. pont.
[1913] Uo. 10. pont.
[1914] Uo. 11. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

Fülöp-szigetek, Portugália és Dél-Afrika esetét, ahol az egészséges környezethez való jog egyesítő elvként szolgál, mely meghatározza a szabályozást és végrehajtást.[1915]

A jelentés a környezethez való jog procedurális oldalának három pillére tekintetében és a szubsztantív elemek vonatkozásában is felsorakoztatja az államok által kidolgozott jó gyakorlatokat. Így például megemlíti, hogy egyre több ország – köztük Magyarország, Uruguay, Észak-Macedónia, Norvégia, Svédország – hoz létre átfogó környezeti információt tartalmazó honlapokat,[1916] készít és mutat be nemzeti jelentéseket,[1917] teszi az oktatás részévé a környezeti éghajlati kérdéseket. Így Montenegró természetvédelmi törvénye kifejezetten törekszik a természet védelmének oktatási rendszerbe történő hangsúlyozására.[1918]

Felidézi Franciaország alkotmányát is, amelyben 2005-ben kifejezésre került a környezetet érintő döntésekben történő részvételhez való jog. Ennek érvényesítése érdekében több nemzeti szervezetet létesítettek, konzultatív és szervezési feladatok ellátása céljából. Az ebből a célból létrehozott, környezeti közéleti vitát előmozdító bizottság 2002 és 2014 között 70 nyilvános vitát és 800 találkozót szervezett, bevonva hozzávetőlegesen 150.000 személyt.[1919] A részvételi jogosultságok gyakorlásának elengedhetetlen feltétele a civil emberi jogi, környezeti aktivisták védelmének garantálása, melynek céljából Mali 2018-ban külön jogszabályt fogadott el.[1920] A jelentés azt is tartalmazza, hogy világszinten 1000-nél több specializált környezeti bíróság tevékenykedik nemzeti és alacsonyabb szinten. E bírói és kvázi-bírói fórumok előnye, hogy ösztönzik a jogi és tudományos szakértelmet, egyszerűsítik a vonatkozó folyamatokat, erősítik a rugalmasságot, sőt hozzájárulnak sok esetben az alternatív vitarendezéshez, de adott esetben hatékony jogorvoslatot is tudnak garantálni. Ilyen kifejezetten környezeti ügyekkel foglalkozó bíróság található Indiában, Kenyában és Svédországban is.[1921] E tekintetben pozitívum még, hogy 100-nál több ország rendelkezik ombudsmani vagy más formájú emberi jogvédelmi intézménnyel, melyek közül Ausztria, Chile, Csehország, Magyarország, Kenya és Románia esetén lehetőség van az ilyen intézmények, személyek által történő keresetindításra, a kormányokkal szemben indított ügyekbe történő beavatkozásra, a jogaiban sérelmet szenvedett közösség érdekében.[1922]

A szubsztantív elemek körében több területet is meghatároz a jelentés, melyek egyúttal az egészséges környezethez való jog elemeit is alkotják. Ide sorolja a tiszta levegőt, melynek védelme érdekében az államok kötelesek figyelemmel kísérni a levegőminőséget, tekintettel az emberi egészségre gyakorolt hatásra is, valamint felmérni a szennyezés forrásait, a vonatkozó

[1915] Uo. 12. pont.
[1916] Uo. 16. pont.
[1917] Uo. 20. pont.
[1918] Uo. 21. pont.
[1919] Uo. 23. pont.
[1920] Uo. 27. pont.
[1921] A/HRC/43/53. 31. pont.
[1922] Uo. 31. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

információkat – többek között közegészségügyi tanácsadás útján – elérhetővé tenni. Ezen felül kötelesek a légminőség javítása érdekében helyi, nemzeti és szükség esetén regionális szinten cselekvési terveket kidolgozni, ezeket végrehajtani, kikényszeríteni a vonatkozó sztenderdeket, továbbá elemezni ezek hatékonyságát, ennek eredményeként szigorítani, ha szükséges.[1923] Mint említettük, a jelentés a tiszta és jó minőségű levegőt az egészséges környezethez való jog egyik elemének tartja, de kitér arra, hogy egyes államokban – mint Franciaország, a Dominikai Köztársaság és a Fülöp-szigetek – a tiszta levegőhöz való jog önálló módon is elismerésre került. Indiában és Pakisztánban bírói úton deklarálták e jogot, kifejezve, hogy elengedhetetlen az élethez való jog érvényesüléséhez. Libanonban a levegő tisztaságára irányuló nemzeti cselekvési program tette meg e lépést.[1924]

Második szubsztantív elemként a biztonságos éghajlatot jelöli meg a jelentés, mivel az üvegházhatású gázok koncentrációja – emberi tevékenységre visszavezethető növekedés okán – évmilliók óta a legmagasabb, elkeserítő következményeket okozva és fenyegetve az emberi jogok érvényesülését.[1925] Ebből kifolyólag is történelmi jelentőségűnek ítéli meg azt a tényt, hogy a Párizsi Megállapodásban helyet kapnak az emberi jogi megfontolások, sőt kifejezésre kerül, hogy az éghajlatváltozás elleni harc középpontjában az emberi jogoknak kell állnia, mind a szabályozás, az enyhítés, az adaptáció, a pénzügyi támogatás tekintetében.[1926] Kilenc államot említ, melyek alkotmányukban határoznak meg kifejezett éghajlatváltozási kötelezettségeket: Elefántcsontpart, Kuba, a Dominikai Köztársaság, Ecuador, Thaiföld, Tunézia, Venezuela, Vietnam és Zambia.[1927] Hozzávetőlegesen 140 állam dolgozott ki vonatkozó keretszabályozást, mely meghatározza az elérendő célokat, az ezek megvalósításához szükséges időintervallumot és a számonkérés rendszerét.[1928] Érdekes adat, hogy a Párizsi Megállapodás alapján vállalt nemzetileg meghatározott hozzájárulások keretében, az első ciklusban 24 ilyen hozzájárulás reflektált az emberi jogokra. Több állam állította a Párizsi Megállapodás és céljai irányában fennálló elkötelezettsége középpontjába az emberi jogi szemléletmód érvényesítését, több mint ötven nemzetileg meghatározott hozzájárulás ismeri fel a nemek közötti egyenlőség e kontextusban kiemelkedően fontos jellegét, illetve 19 állam utal az őslakos népek és a tradicionális tudás szerepére.[1929]

Harmadikként az egészséges és fenntartható módon előállított élelmiszert nevezi meg a jelentés, melynek létfontosságú jellegét alátámasztja az az adat, miszerint 2017-ben 800 milliónál több volt az alultáplált személyek száma, mely egyértelműen megkívánja a fenntartható élelmiszerelőállítás megteremtését.[1930] Az élelemhez való jog a megfelelő életminőség

[1923] Uo. 39. pont.
[1924] Uo. 42. pont.
[1925] Uo. 48. pont.
[1926] Uo. 49. pont.
[1927] Uo. 50. pont.
[1928] Uo. 51. pont.
[1929] Uo. 57. pont.
[1930] Uo. 73. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

részeként megjelenik a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányában, illetve harmincegy ország alkotmányos szinten deklarálta.[1931] A jelentés többek között azt látja, hogy a húsfogyasztás csökkentése nagyban előmozdítaná az egészséges és fenntartható élelmiszerlánc megteremtését, különösen a marhahús esetén. Egyes magas fehérjetartalmú növények – mint a szójabab, a lencse vagy a csicseriborsó – számos előnyös tulajdonsággal bírnak, termesztésük hozzájárulna a betegségek csökkentéséhez, az alacsonyabb nitrogénkibocsátáshoz és új lehetőségeket tartogatna a mezőgazdaságból élők számra. Példának hozza fel Írországot, ahol 2015-ben programot indítottak a magas fehérjetartalmú növények termesztésére. Az első év végén 300 százalékos termelésnövekedésről számoltak be.[1932]

Negyedik szubsztantív összetevő a biztonságos vízhez és megfelelő higiéniás körülményekhez való hozzáférés, amellyel összefüggésben rendkívül aggasztó adatot említ, miszerint 2017-ben 785 millió ember továbbra sem jutott alapvető vízszolgáltatásokhoz, e probléma évente pedig 870.000 korai halál okozója.[1933] A jelentés felidézi a jog 2010-es, ENSZ közgyűlése által a 64/292. számú határozatban történő globális deklarálását és azt is megállapítja, hogy számos állam alkotmánya tartalmazza e jogot. Mindazonáltal ideálisan a jognak az alkotmányok mellett, a vonatkozó keretszabályozásban, a szakpolitikákban és cselekvési programokban is helyet kell kapnia, mint Dél-Afrika esetén, ahol a több szinten megjelenő elköteleződés eredményeként 2000 és 2014 között 14 millióan jutottak megfelelő hozzáféréshez az alapvető vízügyi szolgáltatásokhoz és 17 millióan a legalapvetőbb higiéniás körülményekhez.[1934]

Az egészséges környezethez való jog ötödik elemeként a nem-mérgező környezetet említi, mivel a mérgező anyagok közvetlenül fenyegetik az élethez, egészséghez, biztonságos élelemhez és vízhez, megfelelő lakhatáshoz, illetve a biztonságos, tiszta, egészéges és fenntartható környezethez való jogot. Az ilyen jellegű szennyezések évente legalább 9 millió ember halálhoz vezetnek, különös terhet okozva a lakosság sérülékeny és marginalizált részei számára.[1935] Számos nemzetközi megállapodás – mint például a veszélyes anyagok határon átnyúló szállítását szabályozó Bázeli Egyezmény vagy a környezetben tartósan megmaradó szerves szennyező anyagokat érintő Stockholmi egyezmény – törekedik e kérdés rendezésére, melyek keretében az államok által vállalt kötelezettségek egyúttal jó gyakorlatot is jelentenek az egészséges környezethez való jog megvalósítása tekintetében.[1936] Svédországot és Norvégiát említi a jelentés, mint azon államokat, melyek vezető és példamutató szerepet töltenek be a vonatkozó szabályozás kidolgozásában. Svédország nemzeti célokat és azok megvalósításához szükséges határidőt jelölt ki a higany, az ólom, a rákkeltő anyagok, mutagének, a reprodukciós képességet veszélyeztető, valamint a tartósan megmaradó anyagok fokozatos kivezetésére.

[1931] Uo. 74. pont.
[1932] Uo. 79. pont.
[1933] Uo. 80. pont.
[1934] Uo. 81. pont.
[1935] Uo. 90. pont.
[1936] Uo. 91. pont.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

Norvégia pedig egy prioritás-listát állított ki harmincnál több veszélyes anyag csökkentésére nézve.[1937]

Végezetül, a jelentés szerint az egészséges ökoszisztémák és a biológiai sokféleség is komponensei a környezethez való jognak, melyektől az emberiség nagymértékben függ. Aggasztó, hogy globális szinten 60 %-kal csökkent az élővilág populációja 1970 óta, illetve, 1 millió fajt fenyeget kihalás. E tekintetben is fontos szerepe van az őslakosoknak, így például az új védelmi területek kialakításakor elengedhetetlen a velük való konzultáció, illetve beleegyezésük.[1938] E területen is számos nemzetközi megállapodás járul hozzá a védelemhez, mind globális, mind regionális szinten, továbbá a jelentés kiemeli, hogy egyre nő a vadvilág és a természet alkotmányos szinten történő védelme.[1939] Például Bhután alkotmánya kifejezetten előírja, hogy a földterületek 60 %-át erdőknek kell borítania. Bolívia és Ecuador alkotmányai pedig a nem-emberi fajok jogaira hivatkoznak, utóbbi állam egyenesen „*Pachamama"* vagyis „Földanya" jogait is deklarálja. A jelentés szerint a természet jogainak elismerése hozzájárulhat a környezeti károk csökkentéséhez, ezzel potenciális előnyöket hordozva az emberi jogok számára.[1940]

A jelentésben feltárt jó gyakorlatok – köztük különösképpen a környezethez való jog alkotmányos szinten történő elismerése és az annak megfelelő jogi háttér és végrehajtás kialakítása – alátámasztják, hogy a környezethez való jog összességében erőteljesen kidolgozott háttérrel rendelkezik a nemzeti jogrendszerekben. Ennek tagadhatatlan hatása lehet a nemzetközi jog fejlődésére is, mellyel összefüggésben Boyd a jelentés publikálása előtt egy évvel megjelent tanulmányában a következőket állapítja meg.

A környezethez való jog nemzeti szintű elismerése számos előnyt hordoz:

- erősebb környezeti szabályozás és szakpolitikai háttér kidolgozását teheti lehetővé;
- javítja a végrehajtást és a kikényszerítést;
- erősíti a környezeti döntéshozatalban való társadalmi részvételt;
- növeli a számonkérhetőséget;
- csökkenti a környezeti igazságtalanságokat;
- egyenlő versenyfeltételeket teremt a szociális és gazdasági jogokkal;
- javítja a környezeti teljesítményt.[1941]

[1937] Uo. 94. pont.
[1938] Uo. 103. pont.
[1939] Uo. 104. pont.
[1940] Uo. 105. pont.
[1941] BOYD 2018. i. m. 25.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

Mindazonáltal felidézi a jog elismerésével összefüggésben megfogalmazott kritikákat:

- túl homályos ahhoz, hogy ténylegesen hasznos legyen;
- redundáns, mivel már léteznek releváns emberi jogok és környezetjogi szabályok;
- fenyegetést jelent a demokráciára, mivel a választott képviselők helyett a bírói hatalmi ágra helyezi a hangsúlyt;
- nem lehet kikényszeríteni;
- feltehető, hogy peres ügyek „áradatához" vezet;
- valószínűsíthető, hogy nem hatékony.[1942]

Boyd a kritikák ellenére úgy látja, hogy a területen tapasztalt nemzeti jogfejlődés és az ebből fakadó előnyök mind azt igazolják, hogy szükség van a jog globális szintű elismerésére, melynek három útját látja: ENSZ közgyűlési határozat által, a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányához kapcsolódó kiegészítő jegyzőkönyv elfogadásával vagy egy önálló, új eszköz elfogadásával.[1943]

A legfőbb törekvés: felhívás az emberi jogok érdekében történő cselekvésre

António Guterres, ENSZ Főtitkár 2020-ban felhívást[1944] intézett az államokhoz az emberi jogok helyzetének előmozdítása érdekében. Felidézi, hogy az ENSZ Alapokmányának elfogadása egy olyan generáció eltökéltségének eredménye volt, mely világszintű háborút és válságot szenvedett el. Tették ezt annak érdekében, hogy a jövőben ne történhessen meg ilyen jellegű emberi szenvedés, kifejezve az emberi jogokba, méltóságba, a személy értékébe, valamint a férfiak és nők közötti egyenlőségbe vetett hitet. Az emberi jogok deklarálását ezt követően a néhány évvel később elfogadott Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata tette meg. Ezt az emberi jogok érvényesülésének erősödése követte, a mai emberi jogi rendszer, jogi aktusok és intézményi keretek kialakítása mellett. Megerősödött az emberi jogok közös víziója, melyek univerzális érvényűek és oszthatatlanok, összhangot teremtenek az individuális és a kollektív érdekek között, inspirálva, hogy jobb világot teremtsünk mindenki számára, ideértve a jövő nemzedékeit is.[1945]

E fejlődés azonban sok esetben akadályokba ütközik, továbbra is aggasztó mértékben megvalósul az emberi jogok – gyakran szisztematikus – megsértése, gyakoribbá válik a gyűlöletbeszéd, a gyűlölet különféle formákban való megnyilvánulása, a kirekesztés és diszkrimináció, társadalmi polarizálódás, a környezet károsítása és az erőforrásokhoz való

[1942] Uo.
[1943] Uo. 38.
[1944] António GUTERRES, United Nations Secretary-General: *The highest aspiration – a call for human rights 2020.* On the occasion of the seventy-fifth anniversary of the United Nations. [továbbiakban: *The highest aspiration*].
[1945] Uo. 1.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

egyenlőtlen hozzáférés. Mindeközben olyan drasztikus tendenciák változtatják meg alapjaiban az életünket, mint az éghajlati válság, a népesség növekedése és az egyre fokozódó városiasodás, mely folyamatok alatt egyes emberek hátra maradnak, félelemben élnek, míg a politikai vezetők egyre gyakrabban fordítják egymás ellen az embereket. A Főtitkár szerint mindezen negatív tényezők mellett egy olyan világban élünk, mely tele van lehetőségekkel, a technikai fejlődés, illetve a globális gazdasági helyzet javulása milliókat emelt ki a szegénységből, míg az államoknak sikerült megállapodnia a fenntartható fejlődés 2030-ra megvalósítandó agendájáról.[1946]

A fenntartható fejlődés középpontjába a Főtitkár szerint az emberi jogokat kell állítani, mely összhangban áll a Fenntartható Fejlődési Célok által meghatározottakkal is. A cél, hogy olyan világban éljünk, melyben érvényesülnek az emberi jogok, az emberek aktívan részt tudnak venni a döntéshozatalban és egyenlő módon jutnak választási lehetőségekhez, miközben senki nem marad hátrahagyva. Ennek megteremtése érdekében fel kell ismerni és tenni kell a diszkrimináció minden formája, az egyenlőtlenségek valamennyi dimenziója ellen, különös figyelmet szentelve a specifikus igényű csoportoknak.[1947]

A Főtitkár szerint válságos időkben még fokozottabban kell az emberi jogok biztosítására, megvalósítására és védelmére törekedni, kifejezetten ügyelve a sérülékenyebb csoportok speciális szükségleteire.[1948] Kiemelt erőfeszítéseket kell tenni a nemi egyenlőség megteremtése és a nők egyenlő jogainak biztosítása érdekében, melyet egy ország sem ért el teljes mértékben, sőt globális szinten inkább visszaesésről lehet beszélni.[1949] A Fenntartható Fejlődési Célok elérése, az említett problémák megoldása elképzelhetetlen a megfelelő társadalmi részvétel megvalósulása nélkül, különösen fontos a civil társadalom védelme, a nem-kormányközi szervezetek bevonása – többek között – az ENSZ tevékenységébe.[1950]

A Főtitkár külön kitér a jövő nemzedékek jogaira, alapvetően az éghajlati igazságosság kérdésével összefüggésben. A klímaváltozás veszélyezteti az ENSZ Alapokmányának és az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának érvényesülését, nem csak a jelen generáció, hanem a jövő nemzedékei számára is. Az országok közül kiemelten veszélyeztetettek a fejlődő kis szigetállamok. A társadalom minden szintjén lépéseket kell tenni ezért, az államoknak sürgősen csökkentenie kell a környezetkárosítást, előmozdítani a vonatkozó nemzetközi megállapodásokat, vállalásokat és megvédeni azokat, akik e probléma megoldása érdekében fellépének. Pozitívumnak értékeli, hogy a nemzeti bírák egyre több döntése tükrözi a fenyegetés súlyosságának felismerését, de a vállalati szegmensnek is meg kell tennie a tevékenysége által okozott környezeti károk csökkentése érdekében minden lépést. Nagyon fontos szerepe van e

[1946] Uo. 1–2.
[1947] *The highest aspiration*. 4–5.
[1948] Uo. 5–6.
[1949] Uo. 7.
[1950] Uo. 8–9.

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

kontextusban a fiatalságnak, meg kell adni minden lehetőséget, hogy részt vegyenek a döntéshozatalban, ehhez szükségesen megfelelő oktatásban részesüljenek már az általános iskolában az éghajlatváltozásról.[1951]

Azt is kifejti, hogy ellentmondásos helyzet áll fenn, mivel a globális kihívások összefüggnek egymással, míg az azokra adott válaszok fragmentáltak, holott a megoldás a kollektív lépések megtétele lenne. Ehhez erősebb, az emberi jogokat középpontba állító többoldalú együttműködés kiépítésére lenne szükség, mely befogadó és hálózatosan működik. Ez irányadó feladatot és kiemelt felelősséget jelent az ENSZ szerveinek, különösen magának a Főtitkárnak, a Biztonsági Tanácsnak, a Közgyűlésnek és az Emberi Jogi Tanácsnak.[1952] A digitális korszak új lehetőségeket teremt a kihívásokkal való szembeszállásra, ahogy segítségünkre van a technológiai fejlődés, mely hozzájárulhat, de veszélyeztetheti is ugyanakkor az emberi jogokat.[1953]

Az ENSZ emberi jogi szakértőinek, a Föld napján tett közös 2021-es nyilatkozata

A közös nyilatkozatban[1954] a szakértők felhívják az államokat arra, hogy sürgősen ismerjék el és implementálják a biztonságos, tiszta, egészséges és fenntartható környezethez való jogot, mely életbevágó válasz a jelenlegi környezeti válságra. Utóbbinak aggasztó komponensét jelentik a mérgező szennyezések, a biodiverzitás drámai pusztulása, a zoonózis-kórokozók által okozott megbetegedések – mint a Covid-19 járvány – terjedése. A környezeti válság negatívan befolyásolja az emberi jogok széles spektrumát, ideértve az élethez, egészséghez, vízhez, megfelelő higiéniás körülményeket, élelmiszerhez, megfelelő munkához, fejlődéshez, oktatáshoz, biztonságos gyülekezéshez, a kultúrához, valamint az egészséges környezetben folytatott élethez való jogot.

A negatív hatások aránytalanul érik az embereket, különösen a nők és lányok, valamint a más oknál – mint például szegénység, kisebbségi helyzet, időskor, LGBT-személyi státusz, faji és etnikai marginalizálódás, őslakosság, afrikai származás, fogyatékosság, migráció, belföldön való áttelepítés és gyermekkor – fogva kiszolgáltatott helyzetben lévők esetén. A népek és közösségeik történelmi perspektívából is gyakran válnak kizsákmányolás áldozatává, különösen, ha afrikai gyökerek esetén. Ki vannak továbbá téve az éghajlatváltozásnak, környezetszennyezésnek, míg a környezeti emberi jogok védelmében tevékenykedő aktivisták gyakran válnak gyilkosság, zaklatás, megfélemlítés áldozatává, közvetlenül a tevékenységükből kifolyólag.

[1951] Uo. 9–10.
[1952] Uo. 11.
[1953] *The highest aspiration.* 12–13.
[1954] Joint Statement by UN human rights experts for World Environment Day. 4 June 2021. https://bit.ly/3QZEadR

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

Ezért transzformatív lépésekre van szükség, nem csak a Covid-19 kezelésére, hanem a környezet és az emberi jogok megóvására, az éghajlatváltozásra, mérgező szennyeződések növekedésére, a biológiai sokféleség pusztulásának is figyelmet kell szentelni, mely megköveteli az üzleti jellegű vállalatoktól is az emberi jogok és a környezet tiszteletét.

A szakértők a megoldást az emberi jogokban látják, ideértve az egészséges környezethez való jogot, mely a fentiek fényében megkívánt cselekvés középpontjában áll. Szükséges ezzel összefüggésben az egymással összefüggő környezeti problémák, esetleges katasztrófák okának felismerése a jövőbeli „jobb" építkezés érdekében, azért, hogy egy igazságos és fenntartható jövőt teremtsünk, ahol senkit sem hagyunk hátra.

Ez gyakorlatilag egy jogközpontú felfogás érvényesítését jelenti a környezeti krízisben, ami katalizátorként szolgálhat az ambiciózus törekvések, cselekedetek tekintetében, előmozdítja a megelőzést és az elszámoltathatóságot, valamint segít felismerni és megoldani az egyenlőtlen helyzeteket. Ahhoz, hogy ez a gyakorlatban is megvalósuljon, elengedhetetlen a tiszta, biztonságos, egészséges és fenntartható környezethez való jog elismerése és realizálása, mely fontos biztonsági öv az emberek és a bolygó számára. Bár az ENSZ formálisan nem ismerte el a jogot, 193-ból 156 állam már megtette vagy alkotmányos, vagy alacsonyabb szinten, illetve regionális megállapodás kereteiben.

A nyilatkozat a jog deklarálásának szükségességén túllép és egyúttal meghatározza – az addigi, többek között különleges jelentéstevői munkákon alapuló jogfejlődés és értelmezés alapján – annak szubsztantív és procedurális tartalmát is:

- tiszta levegő;
- biztonságos és elegendő víz és megfelelő higiéniás körülmények;
- egészséges és fenntartható élelmiszerek;
- toxikus anyagoktól mentes környezet;
- biztonságos éghajlat;
- egészséges ökoszisztéma és biológiai sokféleség;
- környezeti információhoz való hozzáférés;
- részvétel a környezeti döntéshozatalban;
- hatékony jogorvoslathoz való jog környezeti ügyekben.

Az emberi jogi szakértők felidézik az emberi jogok és a környezet közötti kapcsolat „szószólóinak" tekinthető országok – a Maldív-szigetek, Marokkó, Szlovénia, Svájc és Costa Rica – nyilatkozatát,[1955] melyet 2020 szeptemberében tettek Genfben. Ebben ez a központi csoport (angolul *'core group'*) kifejezi, hogy informális konzultációs folyamatba kezdett a biztonságos, tiszta, egészséges és fenntartható környezethez való jog globális elismerése

[1955] Joint Statement - Core Group Human Rights and the Environment. Geneva, September 2020. HRC 45 – GD Item 3.
https://bit.ly/3PL21gm

DOI: 10.15774/PPKE.JAK.2024.002

céljából, mely a környezeti válság kezelése mellett, számos reményteli eredményt tartogathat az emberi jogok széles skálájának érvényesülésére nézve. Megemlítik azt a nyílt levelet[1956] is, melyben civil szervezetek hívták fel az ENSZ Emberi Jogi Tanácsot arra, hogy ismerje el globálisan a környezethez való jogot, mivel a fő feladata, hogy feltárja és kezelje, illetve lehetőleg megelőzze a Világ emberi jogi sérelmeit, ideértve a környezetkárosítással okozottakat is.[1957]

Az ENSZ emberi jogi szakértők párhuzamot vonnak a környezethez való jog és a vízhez, valamint megfelelő higiéniás körülményekhez való jog között, mely utóbbi esetén a vonatkozó ENSZ határozatok felgyorsították a jog alkotmányos elismerését és védelmét, szigorúbb jogszabályok kidolgozását és a jog implementálásához szükséges erőforrások növelését. A környezethez való jogot deklaráló ENSZ határozatok hasonló hatást lennének képesek kifejteni.

[1956] The Time is Now! Global Call for the UN Human Rights Council to urgently recognise the Right to a safe, clean, healthy and sustainable environment. Geneva, 10 September 2020.
https://bit.ly/3R2lYjW
[1957] Uo. 18. pont. 4.